

QARSHI
DAVLAT
UNIVERSITETI

ZAMONAVIY FILOLOGIK TADQIQOTLAR: NAZARIY, AMALIYOT VA INNOVATSION METODLAR

**« ZAMONAVIY FILOLOGIK TADQIQOTLAR: NAZARIY, AMALIYOT
VA INNOVATSION METODLAR »**

(Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya dasturi
24-25 oktabr 2024)

**«СОВРЕМЕННЫЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:
ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ»**

(Программы международной научно-практической конференции
24-25 октябрь 2024)

**“MODERN PHILOLOGICAL RESEARCH:
THEORY, PRACTICE AND INNOVATIVE METHODS”**

(Programs of the International scientific-practical conference
24-25 October 2024)

TASHKILIY QO‘MITA

1. D.X.Nabiyev – Universitet rektori, rais;
2. I.R.Bekpo‘latov – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, rais muovini;
3. A.E.Xolmurodov – O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor, a‘zo;
4. SH.B.Nashirova – Xorijiy tillar fakulteti dekani, a‘zo;
5. A.Y.Mahmudov – Nemis tili va adabiyoti kafedrası mudiri, a‘zo;

TAHRIR HAY‘ATLARI:

1. NABIYEV D.X. . professor (rais)
2. BEKPO‘LATOV I.R. professor (rais o‘rinbosari)
3. SHODMONOV N. professor (a‘zo)
4. JO‘RAYEVA M.M. professor (a‘zo)
5. KARSHIBOYEVA U.D. professor (a‘zo)

MAS‘UL MUHARRIR:

MAHMUDOV A.Y.. dotsent

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАН – СЎНГГИ ЮТУҚЛАР АСОСИ**И.Р.Бекнўлатов,***Қарши давлат университети**Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли фармонида белгиланган вазифаларни амалга оширишда фундаментал фанлар билан бирга тилшунослик ва адабиётшунослик фанлари бўйича илмий тадқиқотлар натижаларини амалиётга татбиқ этиш кўзда тутилган. Тил азал-азалдан халқларнинг ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий-сиёсий интеграцияси учун асосий восита вазифаси ҳисобланган. Шундай экан, мамлакатимиз иқтисодиётининг тараққиётида тил ва адабиётнинг ҳам алоҳида ўрни бор эканлигини таъкидлаш жоиз.

Тараққиёт тамойилларига асосан Ҳукуматимиз томонидан “... илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ҳамда инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмлари яратиш”га алоҳида эътибор қаратилган. Олий таълим тизимида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар, таълим сифатини юқори босқичга кўтариш, хорижий тилларни ўқитишнинг комплекс тизимини янада такомиллаштириш ҳамда илғор хорижий тажрибаларни миллий таълим тизимида татбиқ этиш, тизимли ўрганиш, таҳлил қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этиб, бу ўз навбатида махсус назарий тадқиқотларни тақозо этади.

Глобаллашув жараёнлари турмуш-тарзимизга жадал кириб кириб келаётган бугунги кунда мамлакатимизда хорижий тилларни ўрганиш ва

Ўқитиш тажрибаларини кенг оммалаштиришга хизмат қиладиган, тилшунослар, хорижий тиллар бўйича мутахассисларнинг ташаббускорлиги, ҳаракатларини қўллаб-қувватлаш долзарб масаладир. Ахборот алмашинуви кенгайган даврда университетимизда тараққиётни янгича идрок этадиган, миллат ғурури учун курашадиган янги авлод таълим-тарбия олиб камол топмоқда.

Қарши давлат университетида хорижий тилларни ўрганиш ва унинг таълим бериш жараёнига алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан Хорижий тиллар факультетида ҳозир кунда 5 та кафедра - Лингвистика, Амалий инглиз тили, Инглиз тили ва адабиёти, Немис тили ва адабиёти, Француз тили ва адабиёти кафедралари фаолият кўрсатмоқда.

Немис тили ва адабиёти кафедраси Германия, Швейцария, Австрия, Туркия ва бошқа кўплаб давлатлардаги бир неча олий таълим муассасалари ва илмий марказлар билан илмий ва илмий-педагогик соҳаларда ҳамкорлик йўлга қўйилган.

Ўтказилаётган ушбу Халқаро илмий-амалий анжуман Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маъмурий ислохотлар доирасида олий таълим, фан ва инновациялар соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2023 йил 04 июлдаги PQ-200 қарори 9 банди бешинчи хатбошида белгиланган 2024 йилга мўлжалланган халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник тадбирлар рўйхатида тасдиқланган “Замонавий филологик тадқиқотлар: назария, амалиёт ва инновацион методлар” мавзусига бағишланади. Халқароилмий-назарий анжуманда соҳанинг таниқли тилшунос, адабиётшунос ва таржимашунос олимлари, мутахассислар, тадқиқотчилар ва магистрларнинг замонавий тилшунослик ва адабиётшунослик соҳасидаги долзарб масалалар ечими ёритилган материаллар муҳокама қилинади ва алоҳида нашр этилади.

Мазкур халқаро илмий-назарий анжуманни ўтказишдан мақсад ҳукуматимизнинг илм-фанини ривожлантириш соҳасидаги қарорлари ва буйруқлари асосида хорижий тилшунослик ва адабиётшуносликнинг қиёсий-

типологик таҳлили хусусида таниқли тилшунос ва адабиётшунос олимларнинг фикрларини умумлаштириш, илм-фанга лаёқатли ёшларни кашф этиш, уларда илм-фан ва технологияларга рағбатни кучайтириш кабилардан иборат.

Анжуманда Германия, Россия олий таълим муассасалари, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Ўзбекистон Миллий университети, Самарқанд давлат чет тиллари институти, Бухоро давлат университети ва бошқа бир қатор олий таълим муассасаларининг етук олимлари ҳамда тадқиқотчилари иштирок этишлари кутилмоқда. Ўйлаймизки, иштирокчилар анжуманда соҳа илм-фани ва таълими самарадорлигини ошириш юзасидан муҳим хулосалар ишлаб чиқадиладар ҳамда келгуси режалар белгилаб олинади ва илмий изланишларда тадқиқ қилинмаган долзарб мавзулар аниқланиб, янги тадқиқотлар учун замин яратилади.

Халқаро илмий-назарий анжуман ишига муваффақият тилайман.

I-SHO'BA

UMUMFILOLOGIK TADQIQOTLAR: TALQIN VA TAMLIL

MASALALARI;

НЕМИС ТИЛИДА ЯРАТИЛГАН ЛИНГВИСТИК ТЕРМИНЛАР
ЛУҒАТЛАРИ ТАРИХИ*Ш.С.Ияминова - профессор**А.А.Юлдашова – магистрант (ЎЗМУ)*

Тилшунослик терминлари луғатларини яратишни режалаштириш Германия ва Европада 20 аснинг биринчи 30 йиллиги оралиғида бошланган. Бу давр мактаб ва университетлар учун ягона терминологияни шакллантириш мақсадида тилшунослик терминологиясини кодлаштиришга бўлган илк уринишлар билан ўзига хос ҳисобланади.

Немис тилшунослигида лингвистик терминлар луғати тузиш, бирон-бир терминни луғатга киритиш учун тилшунос олимлар томонидан аниқ бир, ҳамма ўқиб-ўрганувчилар учун тушунишга, уни ўрганиб қабул қилишга осон бўладиган, халқаро ишлатиладиган терминлар ҳам мумкин қадар ўзгартирилмасдан ёки изохда келтириладиган қилиб тузиш борасида узок вақт турли музокаралар бўлиб ўтган ҳамда бу борада олимлар томонидан кўплаб фикр-мулоҳазалар билдирилган. Кўпчилик тилшунослар латинча терминларни немисчалаштириш, луғатлар яратишда латин тилини аралаштирмасдан немис тилида яратиш фикрини олдинга сурганлар, чунки ҳар бир немис латин, грек ёки француз тилини ўрганишдан олдин немис тили грамматикасини яхши билиши, бу тилда тўғри ёзиш, гапириш ва ўқий олиши керак дея таъкидлаганлар.

Немис тилида сўзлашувчи мамлакатларда ушбу терминологик масалалар билан бўлишиш тезлашиб, бунга мисол қилиб Венадаги Нойфилологишер Ферайн (Neuphilologischer Verein-Yangi filologlar uyushmasi) ни келтиришимиз мумкин. Унда Германияда *Wörterbuch der*

sprachwissenschaftlichen Terminologie ҳамда Францияда *Lexique de la terminologie linguistique* луғатларини яратиш режалаштирилган [1, 33]. Лекин шу билан бирга икки Жаҳон уруши оралиғи йилларида лотин тилининг ўрнига немис тилини қўллаш ёки қўлламаслик борасида катта, ҳаттоки сиёсий мунозаралар ҳам бўлиб ўтган. 1940-60 йиллар оралиғида Германияда қўплаб тилшунослик терминлари луғатлари юзага келган.

Тилшуносликка оид биринчи немисча луғат Хофман ва Рубенхауерлар томонидан 1950 йилда жуда қисқа изоҳларни ўз ичига олган *Wörterbuch der grammatischen und metrischen Terminologie*¹ сарлавҳаси остида Ҳайделбергда нашр этилди. Грамматик-стилистик бўлими Хофман ҳамда метрик бўлими Рубенхауэр томонидан ишлаб чиқилган ушбу луғат ўзининг 800 та термини билан *Lexique*нинг учдан бир қисмидан камроғини ташкил қилган [1,81]. Хофман ва Рубенхауэр глоссарининг камчиликларидан бири тушунчалар изоҳидаги маълумотлар миқдори ҳисобланади. Кичкина луғат ўзига кўпроқ терминни камраб олиши учун муаллифлар қисқа изоҳ ёзишган ва бу худди “телеграм усул”идек кўринади. Жумладан, “*Kanzleisprache- Sprache der Kanzleien*” терминини олсак, бунга бошқа ҳеч қандай тушунтирувчи изоҳ ва қўшимчалар киритилмаган.

1961 йилдан бошлаб Ж. Кноблаух *Sprachwissenschaftliches Wörterbuch* луғатини тайёр бўлган вариантини нашр қилиб чиқара бошлади. 1961 йил март ойида у илк бор 80 варақдан иборат бўлган, *a1; a2 Akustik* гача бўлган леммаларни камраб олган луғат қисмини нашр қилдирди. Кейинчалик у жами 400 дан ортиқ луғат мақолани ўз ичига олган қисмларини ҳам нашр қилдирган. Луғат немисча, немисча-лотинча терминлар билан бирга эски ҳинд, юнон, араб, ҳебрей, Дания тили, италиян, испан, инглиз ва француз тилларидан келиб чиққан леммаларни ҳам ўз ичига олган.

1967 йилнинг сентябрида Э.Ланг 260 термин атрофидаги *Terminologie der generativen Grammatik* луғатини оммага эълон қилди. Луғат мақоласининг

асосини 1957 йилда чиққан Хомскийнинг *Syntactic structures* асаридаги терминлар ташкил қилади [1, 90].

Лейпциг Ҳердер Институтидан Лангнинг ҳамкасби бўлган Г.Хелбиг икки йил ўтиб нашр қилдирган лингвистиканинг замонавий соҳага оид луғати кўпроқ муваффақиятга эришди. 1969 йилда Хелбиг *Deutsch als Fremdsprache* журнаliga кўшимча сифатида *Kleines Wörterbuch linguistischer Termini* луғатини нашр қилдирди. Луғат 300 га яқин леммани ўз ичига олиб, алифбо тартибида тузилган ҳамда ҳаммаси немис тилига тегишли ва немис тилининг лексик-грамматик тизимига кириб келган чет тилига оид терминлар ҳисобланади. Бунга мисол қилиб *Performance* леммасини келтириш мумкин. У асосий кириб келган тилда ёзилгани билан, унга немис тилида таъриф берилган ва шунга ўхшаш *Head, Marker, Meaning, Message, Modifier* ёки *Valeur* терминларига ҳам камида немисча шаклини келтириш орқали изоҳланган[1, 99].

Kleines Wörterbuch нинг асосий ўзига хос хусусиятларидан бири ундаги луғат мақоласининг лингвистика соҳасининг аниқ бир йўналишига эмас, балки иложи борица кенгроқ йўналишларига қаратилганлигидир. У Ф.де Соссюр асарларидаги муҳим асосий тушунчалар билан бирга структурализм классик мактабининг ҳамда 19 аср қиёсий- тарихий тил тадқиқоти ва мактаб грамматикасидаги асосий терминларни ўз ичига олади.

Бертелсман нашриёти 1969 йилда ғарбий Германияда В. Людеви́г томонидан яратилган *Lexikon der deutschen Sprachlehre* луғатини сотувга чиқарди ва у 270 га яқин грамматика, тўғри ёзиш, бўғин кўчириш ва тиниш белгиларига оид асосий терминларни ўз ичига олган. Ушбу луғатда сарлавҳада берилган *Sprachlehre* (тил таълими) ҳақида ўрганмоқчи бўлган ўқувчи уни варақлаши билан бошқа ҳар хил *Briefschreiben* (хат ёзиш), *Geldbezeichnungen* (пул қийматлари), *Postalische Vorschriften* (почта қоидалари), *Uhrzeiten* (вақтлар) каби ҳар хил аралаш терминларга дуч келиши мумкин[1,101-102]. Ўзига хос камчиликлари билан бу луғат ҳам унчалик катта муваффақиятга учрамаган.

70 йилларнинг бошида замонавий лингвистика билан шуғулланиш ташаббускорлар учун “севимли машғулот” туридан ҳақиқий тадқиқот ва таълим турига айланган бир пайтда О. Бохуш 1972 йилда *Lexikon der grammatischen Terminologie* луғатини нашр қилдирди. У 1800 дан кўпроқ луғат мақоласини ўз ичига олган. Бу луғат ҳам танланган баъзи терминлари, луғатнинг икки қисмга бўлиниши каби камчиликлари билан танқидларга учраган.

1971 йилда Бохуш ўзининг *Lexikon der grammatischen Terminologie* луғатини тайёрлаётган бир пайтда А.Руктешел лингвистик терминологияда долзарб бўлган луғат бўшлиғини тўлдиришга ёрдам бериш учун яна бир луғат ишини йўлга қўяётганди. Ушбу *Kleines Lexikon der Linguistik* номини олиш керак бўлган луғат терминлари 1971 йилдан бошлаб *Linguistik und Didaktik* журналида саккиз вараққа тўртта тўртта луғат мақоласини тақдим қилишдан бошлади ва бошида 3 та тушунча жуфтлик, жумладан, *Grammatikalität/ Akzeptabilität, Oberflächenstruktur/ Tiefenstruktur, Kompetenz/ Performanz* каби генератив-трансформатив грамматика бўлимидан структурал ва мазмунга боғлиқ терминлари ҳамда прагма-, социо- ва матн лингвистикасидан энг муҳим соҳага оид тушунчаларни ёритиб борган. Терминлар алифбо тартибида тузилмаган ҳамда аввалига тўртта луғат мақоласидан бериб борилган луғат қисмлари кейинчалик иккита ва охирига бориб биттага тушган. Жами 7 йил давом этган ва жуда қўлланмабоп бўлиши ҳақида ваъда берилган бу луғат шу билан тўлиқ китоб ҳолида нашр қилинмасидан олдин яқун топган.

1972 йилда В.Улрих „ *Wörterbuch- Linguistische Grundbegriffe* “ луғатини яратди. Ўшандан бошлаб кўп марта қайта нашр қилинган ушбу луғат ҳам баъзи танқидларга учрашига қарамасдан фойдаланувчилар бундан миннатдор бўлишган бу луғат уларга яхши ёрдам берганлигини айтишган.

Улрих ўқувчиларига унинг асари лингвистик терминларни биргина тил мактабидан эмас, балки тилшунослик ва тил таълимидаги ҳар хил

йўналишларни қамраб олишини таъкидлаб ўтган. Луғат 900 га яқин терминларни ўз ичига олган.

Луғат мақоласини ишлаб чиқишда *Redundanz* тушунчаси бўлиб, бу луғат мақоласидан ортиқча терминларни олиб ташлаш, яъни кераксиз деб ҳисобланганларни киритмаслик деганидир. Кўпчилик лексикографлар замонавий терминларни қамраб олувчи луғатларига асосан эски ва кераксиз терминларни киритишмайди. Масалан, *Prädikat* терминига нисбатан долзарб муҳокамаларда кўп учрайдиган *Performanz*, *Oberflächen* ёки *Linguistik* терминларига кўпроқ ўрин берилади. Шуларни инобатга олсак, ушбу луғатга баъзи лексикографлар “эски” тушунчалар сифатида ўз луғатларига киритмаган *Subjekt*, *Objekt* ёки *Konjunktiv* каби терминлар киритилган. Ушбу луғат бошидан “бошлаб берувчи иш” сифатида таърифланган.

1973 йилда С. Ҳойпелнинг *Taschenwörterbuch der Linguistik* луғати босиб чиқарилган[2,5]. Ушбу 800 га яқин леммани қамраб олган луғат Б.Совинский томонидан “тилшунослик йўналиши талабалари учун яхши ёрдамчи” сифатида таърифлаган бўлса, бошқа тақризчилар уни “муаммони деярли тўлиқ ёритиб бермаган манба”, “қисман техник, қисман мазмунан тартибсизлик” сифатида баҳо беришган.

Т.Левандовскийнинг 1973-75 йилларда чоп эттирилган *Linguistisches Wörterbuch* луғати юқорида номлаб ўтилган Ҳойпел ва Улрихларнинг глоссарларидан фарқли равишда кўпроқ муваффақиятга эришган ва 2 томдан 3 томгача кенгайтирилиган. Ушбу луғат лингвистиканинг 1000 дан ортиқ синхрон ва диахрон томонларига оид терминларини қамраб олган[3,3].

Левандовский луғатининг ижобий томонларидан бири кўпчилик луғат мақолаларига адабиёт манбасининг келтирилганлигидир. Бундан ташқари луғатда маълумотларнинг турфа хил ва батафсил ёритиб берилиши ҳам унинг ўзига хос хусусиятларидан бири бўлиб, қисқа маълумотлар кам ҳолларда учрайди.

Левандовскийнинг универсал луғати тўлиқ оммалаштирилиб бўлган пайтда 1974 йилда 760 саҳифада 1000 га яқин терминни ўз ичига олган В.

Велтернинг икки томли *Moderne Linguistik: Terminologie/ Bibliographie* тўплами юзага келди. Китоб 20 аср лингвистикасига оид терминларни қамраб олишини айтсада, асосан генератив- трансформатив тил таълимоти асосида тузилганлиги кўзга ташланади. Баъзи тақризчилар уни “аниқ ва осон изоҳ кидирганлар учун жуда яхши лингвист томонидан ёзилган китоб “ дея изоҳлашган.

В. Абраҳамнинг 1974 йилда нашр қилинган *Terminologie zur neueren Linguistik* сарлавҳаси остида нашр қилинган луғати ҳам бир қарашда Велтеники каби нотўғри умид беради, чунки номидан тилшуносликнинг янги терминларини қамраб олиши керак бўлган ва ундан аввалги ҳеч қайси луғатда бўлмаган 2500 атрофидаги леммани ўзида мужассам этган ушбу луғатда ҳам генератив-трансформатив грамматикага оид терминларга кўпроқ урғу берилган.

1975 йилда Р. Конрад бошчилигида муаллифлар жамоаси билан нашр қилинган *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini* луғати китобхонлар оммаси томонидан яхши кутиб олинди. Луғат сўзбошида фойдаланувчилар сифатида тадқиқотчи талабалар, аспирантлар, ёш олимлар, талаба ва ўқитувчилар кўрсатилган. Олинган терминлар диққатга сазовор бўлиб, 306 бетда 3000 дан ортиқ лемма ёритиб берилган ва бундай миқдор ўша пайтда немис тилидаги ҳеч қайси лингвистик терминлар луғатида бўлмаган[4,3]. Бу луғатда изоҳлар бир неча қатор билан чекланган, баъзи ҳолларда эса бир неча бетга етади.

Тадқиқотчилар Конраднинг *Kleines Wörterbuch* ини “ ажойиб иш воситаси” сифатида ҳали ГДР лингвистикасида тўлдирилган бўшлиқ сифатида баҳолаш билан машғул бўлишган бир пайтда 1975 йилда Х. Штаммерйохан *Handbuch der Linguistik* луғатини оммага эълон қилди. 600 саҳифа атрофидаги ушбу луғат 20 та муаллиф жамоаси маҳсули бўлиб, улар жами 17 та асосий мавзу устида ишлашган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Hans-Dieter Kreuder. Untersuchungen zur Kodifizierung der linguistischen Terminologie/Metasprachliche Lexikographie. Max Niemeyer Verlag, Tübingen. 2003.
2. Heupel Carl. Linguistisches Wörterbuch. Deutscher Taschenbuch, München, 1978.
3. Theodor Lewandowski. Linguistisches Wörterbuch. Wissenschaft, 1975. 973 6.
4. Konrad Rudi. Lexikon der sprachwissenschaftlicher Termini. Bibliographisches Institut, Leipzig, 1985.

LINGUOKULTUREME ALS GRUNDEINHEITEN LINGUOKULTUROLOGISCHER CHARAKTERISTIK

Dr. (PhD) Gulrukh Rakhimova (WSUU)

Der Begriff „Linguokulturem“ bezeichnet die grundlegenden Einheiten, mit denen sich die Linguokulturologie befasst. Er wurde zum ersten Mal von Vorob'ev eingeführt und bildet eine komplexe Einheit, die ein Zusammenspiel linguistischer und extralinguistischer Inhalte verkörpert. Laut Vorob'ev ist das Linguokulturem die Gesamtheit der sprachlichen Symbole seines Inhalts und seiner kulturellen Bedeutung, also „*Symbol-Bedeutung-Begriff/ Gegenstand*“ (Vorob'ev 1997, S. 44-45). So soll die sprachliche Form, ein Bestandteil des Linguokulturems, nicht nur ihre eigentliche, lexikalische Bedeutung darstellen, sondern auch den ‚versteckten‘ Sinn als Erscheinung oder als Element einer Kultur enthüllen (vgl. Vorob'ev 2006, S. 49).

Die Klassifikation der Linguokultureme erfolgt nach den von Akhmetzhanova vorgeschlagenen drei Kategorien²:

- 1) Linguokultureme, die den materiell-faktischen Teil des Alltags beschreiben. Zu dieser Gruppe gehören:
 - a) Linguokultureme, die Verwandtschaftsbeziehungen beschreiben (*ota*,

² Beispiele aus dem Kontext Usbekistan wurden von der Verfasserin eingeführt.

ona, aka, uka, opa, singil usw.)

b) Anthroponymische (*Tamerlan, Ulugbek*) und toponymische (*Taschkent, Samarkand, Buxara*) Linguokultureme

c) Phraseologische Linguokultureme mit somatischen und anomalistischen Komponenten, sakralen Zahlen usw., z. B. die Zahl ‚vierzig‘. Es war und ist immer noch üblich, dass Frauen sich vierzig Zöpfchen (*qirq kokil*) machen, und in verschiedenen Märchen haben Prinzessinnen vierzig Dienerinnen usw.)

d) Linguokultureme, die national-kulturelle vergleichende Prototypen widerspiegeln. Dazu gehören Metaphern, vergleichende feste Wendungen, kontextuale Vergleiche usw.

2) Axiologische Linguokultureme (wertende Beschreibungen von Menschen, z. B. von usbekischen Frauen, aber auch von Traditionen und Werten der usbekischen Kultur). Dabei sind die Autoren der Reiseberichte Hauptinformanten, indem sie eine fremde Kultur kennenlernen und Eindrücke aus Sicht der eigenen Kultur beschreiben. Wenn es bei mehreren Autoren zu Übereinstimmungen kommt, wird von Stereotypen gesprochen. Zum Beispiel: Das Linguokulturem „vermummte Frau“ kommt häufig und in verschiedenen Variationen in zentralasienbezogenen deutschsprachigen Reiseberichten vor. In diesem Fall handelt es sich sowohl um ein typisierendes Modul, als auch einen Stereotyp.

3) Linguokultureme, die Rede- und Verhaltensmerkmale beschreiben: Anrede, Begrüßung, nonverbale Aspekte, kommunikative Taktik (Geschlecht, Alter und sozialer Status), kommunikative Distanz. Zum Beispiel werden Frauen in Usbekistan mit ihrem Vornamen + *Opa* (ältere Schwester) und Männer mit ihrem Vornamen + *Aka/ Uka* (älterer/ jüngerer Bruder) angesprochen. Diese Anredeformeln gelten zum Teil auch in anderen Turksprachen, die Art und Weise des Schreibens und der Aussprache können jedoch variieren (vgl. Akhmetzhanova

2006, S. 6-9). Zu einem typischen Linguokulturem-Satz dieser Gruppe gehört zum Beispiel der Ausdruck „der Gast ist heilig“³:

„Denn der Gast ist heilig, erklärte Kamo, während ich mit vollem Magen bei unvermindertem Appetit den Löffel bewegte. Im Osten ist der Gast immer heilig gewesen. Es heißt bei uns, der Hausherr ist der Esel des Gastes, der Gast kann alles mit ihm anstellen, er kann auf ihm reiten, ihn antreiben, alles von ihm verlangen.“

(Christ 1976, S. 145)

Eine thematische Gruppe, z. B. unter dem Namen „Gastfreundschaft“, beinhaltet mehrere dieser Gruppe zugehörige Linguokultureme: *usbekische Gastfreundschaft, Gäste sind Schmuck des Hauses, der Gast steht höher als dein Vater* usw.

Die Wahrnehmung linguokultureller Bedeutung unterscheidet sich also grundsätzlich vom bloßen Verstehen des sprachlichen Ausdrucks. Sie setzt das tiefgreifende kognitive Entziffern kultureller Inhalte und das Erkennen kultureller Konzepte voraus:

*„Der Verstehensgrad von Realieninhalt und Kulturkonzepten (z. B. in der Kommunikation mit Sprachträgern und Vertretern anderer Sprachen und Kulturen) hängt in bedeutendem Maße von der Koordinierung ihres Wissens in einem bestimmten Kulturbereich, vom Grad der Übereinstimmung ihrer linguokulturologischen Kompetenzen, ab.“*⁴

(Vorob'ev 2006, S. 50) (Übersetzung G. R.)

Linguokultureme sind an folgenden Haupteigenschaften zu erkennen:

- a) Sie drücken ein Nennfeld (russ. imya polya) aus.
- b) Sie haben eine bestimmte Struktur.
- c) Sie können in gattungstypischer Häufung auftreten (vgl. ebd., S. 54).

³ In Usbekistan sagt man gewöhnlich „Mehmon otangdan ulug“, was bedeutet: „Der Gast steht höher als Dein Vater“ bzw. „der Gast soll noch mehr geehrt werden als der eigene Vater“. Diese These wird auch im Konzept „Gastfreundschaft“ behandelt.

⁴ Im Original: „Степень понимания содержания реалий и концептов культуры (например, в общении носителя данного языка и представителей других языков и культур) в значительной степени зависит от согласования их знаний в определенной культурологической сфере, от степени совпадения их лингвокультурологических компетенций.“ (Übersetzung der Verfasserin).

Der Struktur nach können Linguokultureme *einfach* und *erweitert* sein. *Einfache Linguokultureme* bestehen aus einem Wort oder einer Wortverbindung, zum Beispiel: Usbekin, Bazar, Vielweiberei, Sowjetrepublik Usbekistan, usbekische Traditionen, usbekische Ethnie usw. Die Wortverbindungen verweisen dabei nicht nur auf die kulturelle Bedeutung des Begriffs, sondern auch auf den allgemeinen Inhalt insgesamt (vgl. ebd., S. 54-56).

Die erweiterten Linguokultureme können als ganze Sätze oder sogar Absätze vorkommen. Dies ist bei der linguokulturologischen Analyse der Reiseberichte sehr häufig zu beobachten, wenn die Autoren eine Kulturerscheinung und ein Kulturereignis lebhaft schildern, z. B.:

„Der Zufall will es – offensichtlich war man hier doch nicht vorbereitet –, daß ich auf diesem Hof die erste Frau sehe, die in der Kolchose lebt. Sie kommt von der Arbeit, hat das Haus wohl von der anderen Seite betreten und bleibt erschrocken hinter einer Tür stehen, als sie uns sieht. Wir rufen ihr zu, hervorzukommen, aber sie kommt nicht. Sie steht wie versteinert da, hat die Augen niedergeschlagen, sieht verhärtet, verarbeitet und zerrupft aus. Ich frage mich, ob dies die Wirklichkeit ist. Erst der Befehl des Bauern, ihres Mannes, bringt sie in unsere Nähe, und erst nach seiner wiederholten Aufforderung, uns die Hand zu geben, gibt sie uns ihre verarbeitete Hand und zieht sie gleich wieder zurück. Sie sieht uns nicht dabei an. Der Bauer lacht, die drei usbekischen Schriftsteller lachen und rufen ihr etwas zu, das ich nicht verstehe. Gleich wird sie zu weinen beginnen, denke ich, aber da ist sie schon verschwunden.“

(Richter 1990, S. 32-33)

Hier erkennen wir das Konzept ‚Frau‘, das sehr deutlich durch axiologische, d. h. wertende Linguokultureme in der Beschreibung von Usbekinnen vertreten ist. Das Mitgefühl und Staunen des Autors, seine Reaktion auf die beschriebene Situation bekommt der Leser durch seine Wortwahl vermittelt. Allein das Konzept ‚Frau‘ in deutschsprachigen Reiseberichten ist einer tieferen linguokulturologischen Untersuchung wert; an dieser Stelle soll jedoch vorerst ein

Überblick über die linguokulturologischen Konzepte geschaffen werden, aus denen sich ein weites unentdecktes Feld für weitere Forschungen ergibt.

Die Quellen, in denen sich Linguokultureme auffinden lassen, sind also sehr unterschiedlich. Nach Vorob'ev handelt es sich in erster Linie um: poetische Volkskunst, die unumstritten die Kultur einer Ethnie widerspiegelt und sie in ihrer historischen Entwicklung betrachtet historische Werke und spezielle historische, philosophische, soziologische, literaturwissenschaftliche, linguistische, ästhetische und andere Forschungen

a) Äußerungen von bekannten (ausländischen) Persönlichkeiten in Wissenschaft, Kunst und Literatur, die eine besondere kulturelle Note haben literarische und publizistische Werke, welche die kulturellen Elemente einer Ethnie mit einem fremden Blick betrachten und dadurch für die eigene Kultur etwas Neues herausfinden. Zu dieser Gruppe zählen auch die Reiseberichte.

b) Äußerungen bekannter Persönlichkeiten einer Kulturgemeinschaft, die als (positives oder negatives) Vorbild gelten (vgl. Vorob'ev 2006, S. 56)

Bei der Analyse des Stils⁵ schriftlicher Texte ist die Beurteilung der stilistischen Einheiten eines Textes, die nicht nur Hinweise auf den Charakter des Sprechers oder des Schreibers geben, sondern auch gezielt als Gestaltungsmittel eingesetzt werden, von großer Bedeutung. Es geht hier also nicht nur darum, bildliche Sprache als Stilmittel zu erfassen, sondern zunächst die jeweilige Funktion zu erkennen, die ihr in usbekistanbezogenen Texten zukommt. Dazu darf sich die Untersuchungsperspektive nicht eindimensional auf die Textebene beschränken, sondern muss darüber hinaus die Produktsituation des einzelnen Textes – also den kulturellen Gesamttext – einschließen und so „den Stil als Kontextualisierungshinweis“ (ebd., S. 7) verwenden.

Literatur- und Quellenangaben

1. Akhmetzhanova, Z. (2006): O rezul'tatakh vypolneniya proyekta «Kazakhstan v global'nom mezhkul'turnom i yazykovom soobshchestve» (2003-

⁵ Unter ‚Stil‘ wird hier nach Riesel „ein System der Ausdrucksgestaltung, der Verwendungsweise der sprachlichen Möglichkeiten“ (Riesel 1970, S. 53-54) verstanden.

2005). In: Materialy nauchnoy konferentsii. Almaty.

2. Christ, Richard (1976): Um die halbe Erde in hundert Tagen. Reisegeschichten. Berlin: Aufbau-Verl.
3. Richter, Hans Werner (1990): Durchs rote Turkestan. Eine Reise von Taschkent bis Samarkand. Neuwied u.a.: Luchterhand Literaturverlag.
4. Vorob'ev, W. W. (1997): *Linguokulturologija (Teorija i metody)*. Moskau: Izdatel'stvo RUDN.
5. Vorob'ev, W. W. (2000): *Linguokulturemy v sovremennoj kommunikacii*. Moskau: Nauka.
6. Vorob'ev, W. W. (2006): *Linguokulturologija i nacional'no-kul'turnyj komponent v jazyke*. Moskau: Academia.
7. Vorob'ev, W. W. (2010): *Kul'turnaja semiotika i lingvokulturologija*. Moskau: RGGU.
8. Vorob'ev, W. W. (2012): *Jazyk i kultura: Voprosy lingvokulturologii*. Moskau: URSS.

CULTURAL PECULIARITIES OF TRANSLATION OF LITERARY TEXT AND ITS LINGUISTIC-DISOURSE ANALYSIS

Gafurov Bakhtiyor Zakirovich,

DSc in Philology, Professor (Bukhara state medical institute)

The development of the linguistic theory of translation was accompanied by a radical break with the theory of literary translation and, as a consequence, with all the pre-scientific and scientific experience of literary translation accumulated by literary studies over the centuries. Of course, the theory of literary translation, or more precisely, theoretical views on literary translation, are contained in the works of literary scholars, and in specialized works on the theory of literary translation, and in numerous pre-scientific and scientific works on the theory of literary translation. Not everything in the numerous prefaces, commentaries, diaries and letters of writers and poets interested in translation is as accurately and scientifically substantiated as in linguistic studies of translation. However, in many

linguistic studies of translation and in linguistic theories of translation in general, something is missing. When evaluating a translation, writers-translators first of all pay attention to what impression the translated text makes on them as readers in comparison with the original text, whether it creates the same mood, whether it evokes the same emotions. Of course, the categories of impression, mood, and emotion are not specific enough and are very difficult to analyze accurately. But it is precisely the discrepancy in the perception of the original and translated texts, supported by specific examples of translation failures, that has given rise to so-called translation skepticism, i.e., the denial of the possibility of a high-quality, full-fledged translation of a literary text into another language. In text theory, attempts have been made repeatedly to present a text as a system, i.e., as a set of interconnected elements that form a certain unity. Considering that practically every object of reality can be represented through the concept of a system, we can fully agree that the text is a certain system. At the same time, we will have to extend to it the basic principles inherent in any system, namely, the principles of integrity, structure, interdependence with the environment, hierarchy, multiplicity of description, etc. If we look at the text as a system that we must reproduce by other means, namely, by means of the translation language, then we will see that modern translation theory can quite fully show us the ways of transforming the structure of the original text in the translation, or more precisely, the rules for translating individual elements of the structure: there are known methods of translating various groups of words and transforming syntactic constructions, ways of achieving the appropriate communicative (actual) division and conveying individual stylistic effects. But are we able to see the original text as a kind of integral object? What is its integrity? After all, the integrity of a system lies in the fundamental irreducibility of its properties to the sum of the properties of its constituent elements and the non-derivability of the properties of the system as a whole from them. Do we see the original text as a real existing object in a real environment that contributed to or conditioned its emergence, or, on the contrary, resisted its emergence? Can we establish its relationship with this environment, i.e.

with the surrounding reality, considering that the reality that stretches before the gaze of the author of the original is not at all what the translator sees before him? Are we now able to fully appreciate the hierarchy of the system that appears before us in the form of the original text? After all, the hierarchy of a system is not only the property of its components to represent certain subsystems (it is enough to recall a word with its inherent system of meanings), but also its inclusion as an element in a system of a broader plan.

Modern translation theory can only give fragmentary answers to all these questions and can never claim to be a complete theory. Even very important and complex problems for translation have not reached the level of a general science, since they are solved in particulars and specific details. The reason for this is not the weakness of scientists who have dedicated themselves to studying the problem of translation, and not in the insufficient presentation of the object for an objective assessment, but in its extreme variability and fundamental non-repeatability (after all, repetition in speech is perceived as an unpleasant trace or stylistic device). Various motives are known that underlie translation skepticism. It is noteworthy that all the phenomena that have caused and continue to cause translation skepticism exist today. In other words, all the arguments that have been put forward against translation over the centuries certainly deserve attention. Leaving aside for the moment the argument about the impossibility of preserving both form and content in translation, since merely pointing to the external difference between the original and the translated text does not clarify the reasons for this difference, we should consider at least two more arguments. The first is the reflection in language of the so-called national or folk-national spirit, the second is the uniqueness of artistic inspiration. Much has been said and written about the national spirit. One would like to hope that the interest in comparative cultural studies and the increasingly persistent calls to translate cultures, not texts, if they do not reveal the secrets of the national spirit, will at least bring us closer to understanding it. As for the uniqueness of artistic inspiration, this assertion of opponents of translation has not yet been subjected to serious analysis. However,

unlike external idealism and mysticism, this assertion deserves attention. Indeed, if an artist cannot reproduce what he created in a moment of inspiration - at a specific moment in life, in a specific situation, under the influence of a specific emotion or thought, in a specific setting - can a translator reproduce it with another person, in a different life situation, in a different emotional state, or even in another language? Can he repeat it with another person, in a different life situation, in a different emotional state, even in another language? The answer is crystal clear. Absolute translation is impossible, that is, the translator must reproduce the original text completely accurately, without distorting it. Translation is, to a greater or lesser extent, only an approximation to the original text, and never an absolute translation.

The choice of form, so that the realities reflected in the content of the original text can be expressed in the language of translation, the choice of the meaning of the original text, which can and should be preserved in the translation, the choice of what can be "sacrificed" in the translation in the face of inevitable losses, and so on.

The choice is always individual. The literary approach to translation addresses the individuality of the translator and seeks to understand his choices and decisions based on his personal qualities as an artist. It is not without reason that the same demands are always placed on translators of works of art as on authors and poets of original works, even if these are translators who have never created the original. Works translated by authors and poets are equated and compared by literary critics with the original. Thanks to the literary approach to translation, translation can be considered a form of art. However, this is not art in the sense of high skill in any field of activity, but a way of reproducing reality based on metaphorical assimilation. Modern art theory, which widely uses semiotic categories, merges with modern translation theory, which also relies on semiotic foundations.

References:

1. Azizkhodzhaeva N.N. Pedagogical technologies and pedagogical skills, Tashkent, 2003. 2. Z.I. Esina, A.S. Ivanova, NI. Soboleva, E.V. Sorokina, GA. Suchkova, T.V. Educational program in Russian as a foreign language. Elementary level. Basic level. First certification level 1 Auto. coll.: Shustikova, M.M. Nakhabina, V.A.
2. Gafurov B.Z. Study of advertising texts in Russian on the topic of medical terminology. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT). –Indonesia . Vol. 26. No. 1, April 2021.– pp. 586-590.
3. Gafurov Analysis of medical version in texts of advertising of hygiene products in the fight against COVID-19 (on the material of Russian and Uzbek languages). Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). –Indonesia. Vol. 3, Issue 1, January 2022. – pp. 32-39.
4. Gafurov The relationship between culture and language in the learning process. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture. Volume 3 Issue 5, May 2023. –Republic of Uzbekistan, Tashkent. – pp. 55-63.
5. Gafurov B.Z. The main features of kinesthetic style in the learning process. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers Solana, Cagayan Valley, Philippines. Volume-11. Issue-5. Published: 05/22/2023. – pp. 61-69.
6. Gafurov B.Z. Specification of error correction in language learning process. IJSSIR, Vol. 12, No. 05 May 2023 – Burnaby, Canada. – pp. 8-13.
7. Stepanenko, GV. Artemyeva, E.V. Dubinskaya, I. Baranova, GI. Kutuzova, V.V. Starodub. - M.: RUDN Publishing House, 2001.
8. Shustikova, A.A. Atabekova, N.M. Kurmaeva, N.S. Novikova, M. S. Skorokhodov Russian verbs: forms and contextual use 1 Auth. coll.: T.V. - M. P. 134-137: RUDN University Publishing House, 2000.
9. Shtudiner M.A. Dictionary of Model Russian Stress. - M.: Iris Press, 2004.

10. Shustikova T.V. , Gordienko I. V., Povarava V. N., Kulakova V. A., Semar V. Yu., Atabekova A. A. Curricula on the grammar of Russian as a foreign language. Elementary, basic and first certification levels 1 Ed. T. V. Shustikona and V.A. Kulakova. - M.: RUDN University Press, 2006

“KO‘NGIL” KONSEPTI BILAN IFODALANGAN METAFORALARNING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

Juraqobilova Hamida Xolmatovna

s.f.n. dotsent (Turon universiteti)

Inson uchun til nafaqat aloqa vositasi, balki voqelikni anglash, olingan ma'lumotlarni saqlash tizimi va bu ma'lumotlarni keyingi avlodlarga yetkazish vositasi hamdir. Bilish hodisasi yangi, notanish narsalarni insonga oldindan ma'lum bo'lgan narsa va hodisalar bilan qiyoslash orqali namoyon bo'ladi. Tildagi yangi axborotni bilish va kodlash vositalaridan biri, bu - metaforadir.

Bugungi jahon tilshunosligida metaforaning tafakkur va inson omili bilan bog'liq xususiyatlari izlanishlar markaziga qo'yilmoqda. Bu esa til va tafakkur masalalari inson ongida bilish jarayonlari bilan bog'liq yangi g'oyalar shakllanishida ustuvor omildir. Ma'lumki, ushbu masalalar ayniqsa tillarning lingvokognitiv, lingvomadaniy aspektlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Mutaxassislar ta'kidlaganidek, “til madaniyat bilan chambarchas bog'liq: u unda unib chiqadi, rivojlanadi va uni ifodalaydi”.⁶

Buyuk nemis faylasufi Lixtenberg: “A good metaphor is something even the police should keep an eye on”, ya'ni “Yaxshi metafora - bu hatto politsiya ham kuzatishi kerak bo'lgan narsa” deya ta'riflagan. Rus olimi V.V.Nalimov “Oddiy tilda mantiqning etishmasligi metafora yordamida qoplanadi. Matnning mantiqiy va metaforik tabiati uning bir-birini to'ldiradigan ikkita ko'rinishidir”⁷, degan edi.

⁶ Худайберганава З.Н. Метафора феноменини миллий маданиятнинг инъикоси сифатида тадқиқ этишининг замонавий йўналишлари ва таржимада қайта яратиш муаммолари. Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”. 2020, № 4 (33), 175-185.

⁷ Арутюновой Н.Д. Теория и метафоры. -Москва, “Прогресс”, 1990. -С. 5.

N.D.Arutyunova o'zining "Metafora i diskurs" nomli maqolasida rus olimi Yu.S.Stepanovning shunday so'zlarini keltiradi: "Metaforasiz ko'rinmas dunyoning (insonning ichki dunyosi) leksikasi, abstrakt tushunchalarni ifodalovchi ikkilamchi predikatlar mavjud bo'lmagan bo'lar edi. Ularsiz esa keng qo'llanuvchi fe'llar (harakatni ifodalovchi fe'llar) ham, nafis semantikani ifodalovchi fe'llar ham mavjud bo'lmas edi"⁸.

Metaforaning inson tafakkuri va uning rivojlanishi bilan bog'liqligi xususida fransuz faylasufi Alain (haqiqiy ismi Émile-Auguste Chartier) shunday degan edi: *"Les Dieux sont nos métaphores et nos métaphores sont nos pensées"*, ya'ni "Xudolar – bizning metaforalarimiz, bizning metaforalarimiz – bizning fikrlarimiz"⁹. Bu esa metaforani mental tafakkur mahsuli sifatida namoyon bo'lishini anglatadi.

Har bir madaniyatning asosiy qadriyatlari asosiy tushunchalarning metaforik tuzilmalariga mos keladi. Bundan tashqari, har bir madaniyatning asosiy qadriyatlari mustaqil ravishda emas, balki ushbu madaniyatda ildiz otgan kontseptual tizimiga mos keladi. Metafora har bir xalqning milliy-madaniy xususiyatlari, an'analari, urf-odatlari, dunyoqarashini aks ettiradigan ko'p qirrali lingvistik hodisadir.

Badiiy metafora barcha zamonlarda hamma xalqlarda ancha keng va ko'p qo'llanadigan lingvopoetik tasviriy vositasi sifatida badiiy matnning kitobxon tasavvurida gavdalantirishga, millatga xos bo'lgan shaxslarning obrazli tafakkurini nomoyon etishga xizmat qiladi. Shuningdek, har qanday badiiy asar tili tasviriy vositalarining nutqiy qimmatini, nutqning jozibadorligini ta'minlash, shuningdek, badiiy ta'sirchanligini oshirishdagi imkoniyatlari til sohiblarining dunyoni o'zgacha his etishi bilan belgilanadi. Metafora badiiy matnning markaziy elementi hisoblanib, boshqa badiiy tasvir vositalariga qaraganda ancha faol, uning ijodiy va emotsional ta'sirini shakllantiradi hamda asarning jozibali bo'lishini ta'minlaydi.

⁸ Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс/Арутюнова Н.Д. Теория и метафоры. -Москва, "Прогресс", 1990. -С. 9.

⁹<https://citations.ouest-france.fr/citation-alain/dieux-sont-nos-metaphores-nos-26974.html>

Biz quyida o'zbek adibi Abdulhamid Cho'lponning "Kecha va kunduz" asari tilining lingvopoetik va lingvomadaniy xususiyatlarini "KO'NGIL" konsepti orqali ifodalangan ontologik metaforalarda madaniy mentallikni ifodalash vositasi sifatida ko'rib chiqamiz. Asarni kuzatish natijasida, undagi matnlarda insonning his-tuyg'ulari va kechinmalari manbai bo'lgan "ko'ngil" konsepti rang-barang ifodalarga ega ekanligi ko'rish mumkin. Bu, avvalo, badiiy adabiyotning bosh maqsadi inson va uning his-tuyg'ulari va kechinmalarini tasvirlash ekanligi bilan izohlanadi. Asar qahramonlarining minnatdorchilik, xursandchilik, quvonch, sog'inch, tuyg'ulari ham, baxtsizlik, iztirob, qayg'ulari ham aynan "ko'ngil" konsepti orqali kitobxonning yuragiga yetib boradigan tarzda ifodalanganining guvohi bo'lish mumkin.

Biz asar tahlilida shodlik, qayg'u, sog'inch, iztirob kabi konseptlarning matn orqali ifodalanishida tasvirning to'laqonli bo'lishini ta'minlagan "KO'NGIL" konsepti bilan ifodalangan yuzga yaqin kognitiv metaforalarni uchratdik. Biz o'z tahlillarimizda konseptual metafora asoschilari Ж.Лаккофф va M.Джонсонlarning "Metaphors We Live By" asaridagi "THE MIND IS A BRITTLE OBJECT" (KONGIL BU – MO'RT OBYEKT) ontologik metaforasiga tayandik.¹⁰

KO'NGIL BU – MO'RT OBYEKT kabi metaforalar tadqiqotchilar aytib o'tganidek, bizning madaniyatimizda ham insonning ichki dunyosi modelining ajralmas qismidir. Ko'pchilik shu model tilida o'ylaydi va harakat qiladi.

Biz quyida "ko'ngil" kontseptini *idish*, *konteyner*, *obyekt* kategoriylari bilan bog'liq holda cheklangan makonni ifodalash uchun ishlatiladigan metaforalarni tahlil qilishga harakat qildik. Bu metaforalar asarda asar qahramonlarining ruhiy holatlari va ichki kechinmalarini tasvirlashga xizmat qiladi.

KO'NGIL BU – IDISH/ KONTEYNER

1. Albatta, bolam, qazoga chora yo'q. Shunday bo'lsa ham **ko'ngil to'lib ketganda**, chidamay gapirasanda, odam... Ikkovi ham jim qolib, o'z ishlariga berildilar. Birozdan so'ng kampir kuyinishdan bosilib oddiy ovoz bilan so'radi:

¹⁰ Лаккофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова., Морозова А.В. - М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

- Eshon bobom nimaga chaqirtirdi ekan? Kelgan odam aytmadimi?

(Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 106 b.)

2. Shoshmang! Eshon buvamga borib dod deyman! Ori rost, bir bo'lgan ishni endi buzdirish mumkin emas-ku-ya, ishqilib sizdan dod deb bir **ko'nglimni bo'shatmasam** bo'lmaydi... (Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 112 b.)

3. U yerda ko'p o'tirmadi. Biroz hasratlarini aytib, **ko'nglini bo'shatgandan** keyin, Kichkina mittidan foydalanish to'g'risida bir-ikkita maslahat ko'rsatib, onasinikiga ketdi. (Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 118 b.)

Yuqoridagi misollarda "ko'ngil" moddiy predmet, ya'ni idish, konteyner sifatida tasvirlanyapti, guyoki uni to'ldirish yoki bo'shatish mumkin bo'lgan bir obyektdek.

KO'NGIL BU – MO'RT OBYEKT

1. Faqat narigi - kichik kundosh, mingboshining kumush kamarida eng a'lo naqsh bo'lib yonib turganda, bu zararsiz kundoshing haqligini iqrar qilib va uning **siniq ko'nglini** ovlash, shu bilan uni qo'lga olmoq, hozir ikkala xotin uchun baravar kundosh bo'lgan kichik xotinga qarshi o't ochmoq lozim edi.

(Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 48 b.)

2. Ona, yolg'iz ona... Johil va bag'ritosh bir otaning chegarasiz qaysarligi teskariligi oldida ojiz bir xotin... **nimjon bir ko'ngil...**

(Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 80 b.)

3. U vaqtda aldamoq uchun so'z topiladimi? Yosh qizning «qars» eta yorilishi mumkin bo'lgan **ko'ngil shishasini yamash uchun** onaning tadbir sandig'ida hech narsa topiladimi? (Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 109 b.)

4. Hech bo'lmasa, uning **ko'nglini o'ldirma!** Umidini sindirma. U senga odam, deb qaraydi "xaridor" degan fikrini tashladi, tashlata olding.

(Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 140 b.)

5. Zerikdim bo'laringdan. **ko'nglinga o'rdi.** Yur, ketaylik!

(Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 156 b.)

6. Xazon vaqti... tabiat asta-sekin o'lib boradi... Shunday-da, mening **o'luk ko'nglim tirildi.** Yana o'lish uchunmi?.. (Cho'lpon, "Kecha va kunduz", - 200 b.)

Yuqoridagi jumalarda jumalarda ko'ngil idish kabi sinishi, nimjon, zaif bo'lishi, u o'lishi, tirilishi, ko'ngilga o'rish mumkin bo'lgan mo'rt obyekt sifatida tasvirlanyapti.

“KO'NGIL BU – MO'RT OBEKT” metaforasi asar qahramonlarining ruhiy kechinmalari aks ettirish imkonini bergan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, amerikalik olimlar Lakoff va Jonson fikriga ko'ra, metaforalar kontseptual xususiyatga ega bo'lib, ular mavhum tushunchalarni tasvirlash va tushunishning asosiy mexanizmini tashkil qiladi. Ontologik metafora mavhumlikning mavjudlikka aylanishini ta'minlovchi kontseptual metafora turidir. Ular insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir qilish tajribasini tushunish mexanizmi va shakllangan bilimlarni aqliy tartibga solish usuli sifatida namoyon bo'ladi.

Kognitiv metaforani o'rganish yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar, tahlillar shuni ko'rsatadiki, metafora madaniy-kognitiv xususiyatga ega lingvistik hodisa sifatida insonning fikrlash qobiliyati, uning tafakkur darajasi, dunyoqarashi va qadriyatlarini ifodalaydigan eng zarur ham lisoniy, ham mental vositadir. Shuning uchun, kontseptual metaforalar tadqiqi insonning o'z-o'zini anglashi va dunyoni idrok qilish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulhamid Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Ilm-ziyozakovat, 2019. – 288 b.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Арутюнова Н.Д. Теория и метафоры. -Москва, “Прогресс”, 1990. -С. 6-9.
3. Осокина С.А, Карпухина В.Н., Савочкина Е.А. Лингвистические исследования метафоры: краткий обзор. Мир науки, культуры, образования. № 4 (89) 2021. -С.5.
4. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова., Морозова А.В. - М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

5. Худайберганава З.Н. Метафора феноменини миллий маданиятнинг инъикоси сифатида тадқиқ этишнинг замонавий йўналишлари ва таржимада қайта яратиш муаммолари. Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan". 2020, № 4 (33), 175-185.

6. [https://citations.ouest-france.fr/citation-alain/dieux-sont-nos-metaphores-nos -26974.html](https://citations.ouest-france.fr/citation-alain/dieux-sont-nos-metaphores-nos-26974.html)

NEMIS MOTAM MA'ROSIMIDAGI MA'RUZACHI NUTQINING STILISTIK TAHLILI

Kaxarov Qobil Shuhrat o'g'li

Dotsent (Farg'ona DU)

Motam ma'ruzasi madaniyatning asosiy omillaridan biri bo'lib, stilistik vositalar xizmat qiladi. Ular nafaqat tinglovchining diqqatini jalb etadi, balki nutqning mazmunini yanada esda qolarli va ta'sirchan qiladi. Shunga qaramasdan, nutq sun'iy tus olmasligi uchun stilistik vositalarni mo'tadil ravishda, o'rinli joylarda qo'llash zarur. Biz ushbu tezis doirasida motam ma'ruzalarida qo'llaniladigan asosiy stilistik vositalarni ko'rib chiqamiz va ularning qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilamiz.

Ma'ruzada qo'llanilayotgan til uslubiy vositalari tinglovchilar diqqatini jalb qilish uchun muhim hisoblanadi. Bu esa nutqni yaxshiroq eslashga yordam beradi. Shunga qaramasdan, nutqni sun'iy qilishdan qochish va uslubiy vositalarni mo'tadil darajada qo'llash lozim [2; 34]. Biz quyida motam ma'ruzasida qo'llaniladigan stilistik vositalarni ko'rib chiqishga xarakat qilamiz. Masalan:

- Antiteza (Antithese) – „*Was vor wenigen Wochen unglaublich wichtig erschien, hat heute kaum noch eine Bedeutung.*“ /Bir necha hafta oldin juda muhim ko'ringan narsa, bugun deyarli hech qanday ahamiyatga ega emas./ Berilgan misolda antitezani (Antithese) quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin [1; 45]:

– „Unglaublich wichtig“ (juda muhim) va „kaum noch eine Bedeutung“ (hech qanday ahamiyatga ega emas) bir-biriga qarama-qarshi ma'noda ifodalanib

kelingan. Birinchi ibora narsaning avval katta ahamiyatga ega bo'lganini ifodalaydi, ikkinchi ibora esa hozirda u deyarli ahamiyatini yo'qotganini ko'rsatadi. Ushbu qarama-qarshilik antitezaning asosiy funksiyasi bo'lib, u ziddiyatli tushunchalarni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish orqali muhim ta'sir ko'rsatadi.

-bir necha hafta oldin juda muhim bo'lgan narsa hozir deyarli ahamiyatga ega emasligi orqali voqealar rivoji yoki tushunchalarning o'zgarishi aks ettirilgan. Bu yerda antitezaning roli narsalar ahamiyatining vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini ko'rsatishdir.

-antiteza yordamida tinglovchi narsalarning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini, o'tgan davrda muhim bo'lgan narsaning bugungi kunda ahamiyatini yo'qotishini o'ylashga majbur bo'ladi. Bu qarama-qarshilik o'quvchining fikrini diqqat bilan o'zgartirish yoki qiyoslashga undaydi.

- Alliteratsiya (Alliteration) – „*Mit Kind und Kegel ist die Familie 1920 nach Hamburg umgezogen.*“ /Butun oila bola-chaqasi bilan 1920-yilda Gamburgga ko'chib o'tdi./ Berilgan misolda alliteratsiya (Alliteration) quyidagicha qo'llanilgan [1; 46]:

-bir xil tovush bilan boshlanish: „Kind“ va „Kegel“ so'zlari bir xil tovush – „K“ harfi bilan boshlanadi. Bu hodisa alliteratsiya deb ataladi, ya'ni bir xil tovushning takrorlanishi o'quvchining diqqatini tortadi va gapni esda qolarli qilishga yordam beradi.

-stilistik ta'sir: alliteratsiya gapni ritmik va musiqiy qiladi. „Mit Kind und Kegel“ iborasidagi „K“ tovushlarining takrorlanishi gapning ohangini kuchaytiradi va u esda qolarliroq bo'ladi. Shuningdek, bu usul mazmunni kuchaytirib, gapni yanada ifodali qiladi.

-ma'nodagi uyg'unlik: ushbu misoldagi „Kind und Kegel“ iborasi butun oilani, xususan, bolalar bilan birga barcha narsalarni nazarda tutadi. Alliteratsiya nafaqat tovushlarda, balki mazmuniy jihatdan ham iboraga stilistik chiroy bag'ishlaydi va bir oilaning to'liq ko'chib o'tganini aniqroq tasvirlaydi.

- Ishora (Anspielung) – „*Die große Kiste mit den vielen Fotos, die er hinterlassen hat, ist ein stummer Zeuge bewegter Jahre.*“ /U qoldirgan ko‘plab suratlar bilan to‘lgan katta quti, yillar davomida kechgan hayotning jonsiz guvohidir./ Berilgan gapda ishora (Anspielung) quyidagi tarzda qo‘llanilgan va shunday tahlil qilishimiz mumkin [1; 47]:

-metaforik mazmun: gapda „stummer Zeuge“ ya’ni „jonsiz (soqov) guvoh“ sifatida quti tasvirlanmoqda. Quti insondek gapira olmaydi, lekin undagi suratlar orqali o‘tgan yillar voqealari, his-tuyg‘ulari haqida bevosita so‘zlamasdan, bilvosita xotiralarni eslatadi. Bu ishora qutiga berilgan jonlantirishdir, chunki u so‘zsiz „gapiradi“, ya’ni xotiralarni yodga soladi.

-ko‘chma ma’no: „Bewegter Jahre“ – hayotning faollik bilan o‘tgan davrlarini anglatadi. Suratlar va qutining o‘zi faqat yodgorlik bo‘lib ko‘rinsa-da, ular orqada qolgan davrlarni anglatadi va yillar davomida bo‘lgan voqealarga ishora qiladi.

-bilvosita ma’no: mazkur gap bevosita voqealar haqida gapirmaydi, balki suratlar orqali ularni yodga soladi. Suratlar ko‘plab voqealarni aks ettiradi, lekin bu voqealar haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘z yuritilmaydi. Bu bilvosita, ishora yo‘li bilan bo‘lgan voqealarga qaytaradi.

- Bo‘ttirish (Steigerung – Klimax) – „*Sie arbeitet zehn, zwölf, manchmal vierzehn Stunden täglich.*“ /U har kuni o‘n, o‘n ikki, ba’zan o‘n to‘rt soat ishlaydi./ Berilgan misolda bo‘ttirish (ko‘tarilish) quyidagi tarzda qo‘llanilgan [1; 48]:

-darajaviy o‘sish: gapda ishlash soatlari ketma-ketligi o‘z ichiga bosqichma-bosqich o‘sishni ko‘rsatadi: o‘n soat, keyin o‘n ikki soat, va oxirida o‘n to‘rt soat. Bu soatlar davomida ishlash soatining ortishi, ya’ni ko‘proq vaqtni talab qiluvchi vaziyatning qiyinlashishi ifodalanmoqda.

-ta’sir kuchayishi: bo‘ttirish qo‘llanganda tinglovchiga kuchliroq ta’sir qilish maqsadida voqeaning qiyinligi yoki muammoliligi ko‘tariladi. Avval 10 soat

ishlash og‘irlik keltirsa, keyinroq 12 va hatto 14 soat ishlash vaziyatning jiddiylashganini, odamni charchatishi va qiyinchilik darajasini ifodalaydi.

-e’tiborni kuchaytirish: bo‘ttirish orqali gapning oxiriga kelganda keltirilgan fakt yoki raqam avvalgisidan yuqori bo‘lishi, o‘quvchining diqqatini kuchaytiradi. Bu misolda ishlash soatlari eng oxirida maksimal darajaga yetadi va bu esa ta’sir kuchini maksimal darajada oshiradi.

- Antiklimaks (Abfallende Steigerung – Antiklimax) – „*Großmutter, Mutter und Kind wohnten gemeinsam in einem Haus.*“ /Buvi, ona va bola birgalikda bir uyda yashashgan./ Berilgan misolda antiklimaks (Abfallende Steigerung – pasayib boruvchi kuchlanish) quyidagi tarzda qo‘llanilgan [1; 48]:

-pasayuvchi tartib: gapdagi sub’ektlar ketma-ketligi katta yoshli odamdan kichik yoshli insongacha kamayib boradi: buvi-ona-bola. Bu sub’ektlarning ahamiyat darajasi yoki ijtimoiy maqomi katta shaxsdan kichikka qarab ketmoqda, bu antiklimaksning asosiy belgisidir.

-kuchlanishning pasayishi: odatda klimaksda kuchlanish ko‘tarilsa, antiklimaksda aksincha, voqealar ketma-ket osonlashib yoki yengillashib boradi. Bu misolda avval katta va tajribali shaxs (buvi) tilga olinib, keyin yosh bola eslatiladi, bu ketma-ketlik yoshi va tajribasi kam bo‘lgan shaxsga qarab pasayadi. Shu bilan gapning dramatik kuchi ham asta-sekin pasayib boradi.

-sodda va tabiiy ta’sir: antiklimaks ko‘pincha hayotiy oddiylik yoki osonlikni tasvirlashda ishlatiladi. Ushbu gapda ham uch avlodning bir uyda yashashi oddiy bir holat sifatida ko‘rsatilgan bo‘lib, dramatik ta’sir kuchi orttirilmasdan, balki kundalik bir vaziyat sifatida pasayib boruvchi kuchlanish orqali ifodalangan.

- Bir-biriga bog‘lanmagan teng qiymatli elementlarning qatorlashuvi (Asindeton) – „*mein Tag, mein Gesang, meine Rede, meine Nacht.*“ „*Der Klang, die Stelle, das Leben, das Sterben.*“ /“*Mening kunim, mening qo‘shig‘im, mening nutqim, mening tunim.*“ „*Ovozi, joyi, hayoti, o‘limi.*“ / Berilgan misolda asindeton quyidagicha qo‘llanilgan:

-bog'lovchilarsiz qatorlashuv: gaplardagi elementlar („mein Tag, mein Gesang, meine Rede, meine Nacht“ va „Der Klang, die Stelle, das Leben, das Sterben“) o'zaro bog'lovchilarsiz ketma-ket sanab o'tilgan. Odatiy holda bog'lovchilar (masalan, „va“, „yoki“) ishlatilishi mumkin edi, lekin ular bu yerda tushirib qoldirilgan. Bu usul elementlarning bir xil ahamiyatga ega ekanligini va ularning bir-biriga tengligini ta'kidlaydi.

-ritmik va kuchli ta'sir: asindeton gapning ritmini tezlashtiradi va o'quvchiga katta ta'sir ko'rsatadi. Har bir element o'z o'rnida mustaqil va ajratib ko'rsatilgan, bu esa gapdagi ma'nolarni kuchaytirib, uning umumiy mazmunini ta'sirli qiladi.

-voqealarning yoki tushunchalarning tengligi: misollarda keltirilgan barcha elementlar o'zaro teng ahamiyatga ega bo'lib ko'rsatiladi. „Mening kunim, mening qo'shig'im, mening nutqim, mening tunim“ iborasida kun va tun bir xil darajada muhim, qo'shiq va nutq ham shunday. Shuningdek, „Ovozi, joyi, hayoti, o'limi“ iborasida ham har bir element alohida ta'kidlanib, ular teng ahamiyatga ega ekani ko'rsatiladi.

-minimallik va ixchamlik: asindeton orqali minimallik va ixchamlik ta'siri yaratiladi. Bog'lovchilarning yo'qligi gapning qisqaroq va aniqroq bo'lishini ta'minlaydi, shu bilan birga, o'quvchining e'tiborini har bir elementga qaratadi.

- Gap boshida takrorlash (Anafora) – „*Ich liebe die Sonnenuntergänge am Meer. Er liebte die Sonnenuntergänge in den Bergen.*“ /Men dengiz bo'yidagi quyosh botishlarini yaxshi ko'rardim. U tog'dagi quyosh botishlarini yaxshi ko'rardi./ Berilgan misolda anafora quyidagicha qo'llanilgan:

-gap boshida bir xil iboraning takrorlanishi: har ikkala gap ham „Ich liebe“ va „Er liebte“ iboralari bilan boshlanadi. Bu so'zlar gaplarning boshlanishida takrorlanib, gaplar orasidagi bog'liqlikni va ma'nodagi yaqinlikni ta'kidlaydi.

-stilistik ta'sir: anafora usuli gapga ritmik va melodik ohang beradi. Bir xil iboraning takrorlanishi o'quvchining e'tiborini kuchaytiradi va muhim g'oyalarni ta'kidlaydi. Bu yerda „quyosh botishlarini yaxshi ko'rish“ umumiy mavzu sifatida ikkala gapda ham takrorlanib, ularning his-tuyg'ularidagi o'xshashlikni ko'rsatadi.

-parallelizm va simmetriya: nafora qo'llanilishi gaplar o'rtasida parallelizm va simmetriyani yaratadi. birinchi gapda „Men“ va ikkinchi gapda „U“ (birinchi shaxs va uchinchi shaxs) sub'ektlari qo'llanib, ikkala shaxsning bir xil his-tuyg'ularga ega ekanligi ko'rsatilgan. Ushbu parallelizm ularning ko'rish nuqtalaridagi o'xshashlikni ta'kidlaydi, lekin joylashuvlardagi farqlar bilan ular ajratilgan.

-e'tiborni muhim mazmunga qaratish: gapning boshida bir xil ibora takrorlanishi orqali e'tibor „quyosh botishini yaxshi ko'rish“ his-tuyg'usiga qaratiladi. Bu his ikkala gapda ham asosiy fikr bo'lib, anafora bu ma'noni kuchaytiradi.

- Gap qismlarining simmetrik kesishishi (Xiazm) – „*Sie liebte Laubbäume, Nadelbäume mochte sie nicht.*“ / *U bargli daraxtlarni yaxshi ko'rardi, ignabargli daraxtlarni yoqtirmasdi.*/ Berilgan misolda xiazm quyidagicha qo'llanilgan:

-tuzilishdagi o'zaro kesishish: gapdagi qismlar simmetrik tarzda joylashgan. Birinchi bo'lakda „*Sie liebte Laubbäume*“ (U bargli daraxtlarni yaxshi ko'rardi) va ikkinchi bo'lakda „*Nadelbäume mochte sie nicht*“ (U ignabargli daraxtlarni yoqtirmasdi) qo'llangan. Bu yerda qismlar grammatik jihatdan kesishib, tuzilishidagi „subyekt – fe'l – ob'ekt“ tartibi teskari ko'rinishda ifodalangan:

Birinchi qism: „subyekt (Sie) – fe'l (liebte) – ob'ekt (Laubbäume)“

Ikkinchi qism: „ob'ekt (Nadelbäume) – fe'l (mochte nicht) – subyekt (sie)“

-mazmuniy kontrast: xiazm usuli nafaqat grammatik kesishishni ko'rsatadi, balki mazmuniy qarama-qarshilikni ham aks ettiradi. Birinchi qismda bargli daraxtlarni yaxshi ko'rish, ikkinchi qismda esa ignabargli daraxtlarni yoqtirmaslik haqida so'z boradi. Bu kesishuv qarama-qarshi his-tuyg'ularni yanada yaqqolroq ifodalaydi.

-stilistik ta'sir: xiazm gapning ritmini kuchaytiradi va o'quvchining diqqatini mazmuniy ziddiyatga qaratadi. Gap qismlari o'zaro kesishgani uchun o'quvchi har ikkala fikrni teng darajada anglab, ularning qarama-qarshiligini osonroq tushunadi.

-tuzilishdagi uyg'unlik: xiazm gapni grammatik va stilistik jihatdan uyg'un qiladi. Har ikkala qism bir xil tuzilmada kelgan bo'lsa-da, elementlarning o'rin almashishi gapni dinamik tarzda qiladi va gapning umumiy ta'sirini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Birgit Aurelia Janetzky. Trauer Reden. Leitfaden für Traueransprachen. – Düsseldorf: Fachverlag des deutschen Bestattungsgewerbes GmbH, 2020.
2. Wagner, Karl. Die Feier der Beerdigung. – Herder-Verlag. 2001.

ILMIY-OMMABOP MATNLARDA TIL VA USLUB MASALASI

dots. Zayniyeva Hilola Shuxratullayevna,

o'q. Jumayeva Gulxan Amrullayevna

(Nizomiy nomidagi TDPU)

Kirish. Tarjima ham jarayon, ham mahsulotdir. Tajribali mutarjim asliyatdan tarjima matniga “aqliy sakrash” qilmaydi, chunki bir tildan ikkinchi tilga matnni o'girish tillar o'rtasidagi ma'lumotlarni to'g'ridan-to'g'ri tuzatishning imkoni yo'q. Yaxshi tarjimon o'z mahsulotini takomillashtirish va tahrirlash uchun vaqt ajratadi va uni malakali muharrir qo'liga topshiradi.

“Tarjimonlar uchun: tuzatish va tahrirlash” kitobida tarjima matnini tahrirlash uchun quyidagi mezonlarni alohida ajratib ko'rsatadi:

- tarjimada: aniqlik va mukammallik;
- mazmunda: mantiq va dalillar;
- til va uslubda: stilistik, grammatik va idiomatik muvofiqlik;
- tarjima matnini taqdim qilish: tahririyat dizayni va tipografiya.

Quyida biz tarjima matni tahririda til va uslub me'zonini ko'rib chiqamiz va bu sohada uchrayotgan muammo va kamchiliklarni tahlil etamiz.

Muharrir tarjima matnini tahrirlashda eng avvalo, matn uslubini aniqlab olishi talab etiladi. Vazifasiga ko'ra matnlar ilmiy, rasmiy, badiiy, ilmiy-ommabop va so'zlashuv uslublarga bo'linishidan kelib chiqib, tarjima matnlarining tahrir

uslubi tanlanadi. Rasmiy, adabiy va ilmiy-ommabop uslublarni oʻzida qamrab olgan ommaviy axborot vositalarining tili va uslubida tarjima matnlari tahriri alohida ahamiyat kasb etadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, OAV materiallarini tahrir qilishda badiiy-ilmiy-ommabop uslubning oʻzaro uygʻun jihatlarini ham hisobga olishi kerak. Odatda gazeta va jurnallarda, axborot saytlari va televideniya publisistik uslubdan keng foydalaniladi. Lotincha “publicis” – ijtimoiy degan maʼnoni bildiruvchi ilmiy-ommabop adabiy-siyosiy ijod turi sanaladi. M.G. Dolgushinaning fikricha, ilmiy-ommabop uslubni funksionallikka ega nutq uslubi deb hisoblash mumkin. Ushbu uslubning janrlariga reportaj, intervyu va boshqalar kiradi[1]. A.N. Vasilyeva ilmiy-ommabop uslubdan koʻzlangan maqsadlardan biri ommaviy axborot vositalari (ommaviy kommunikatsiya) orqali jamiyatga taʼsir oʻtkazishdir, deb hisoblaydi [2]. Bu uslubning asosiy xususiyati axborot va taʼsirchanlikda koʻrinadi. Ilmiy-ommabop uslubning leksik xususiyatlari siyosiy va ijtimoiy atamalar, ommaviy axborot vositalariga xos turgʻun iboralar, soʻz birikmalari, qisqartirmalar (abbreviatura), klishe va neologizmlarda, grammatik xususiyatlari matnlarda oʻzbek va sharq tillaridagi gaplarning soʻz tartibi va qoʻshma gap muammolari, ularni tarjimada bartaraf etish masalalari, matndagi grammatik qonuniyatlarda namoyon boʻladi[3]. Shu nuqtai nazardan tarjima qilingan ilmiy-ommabop matnlar tahririda soʻz qoʻllash va til meʼyorlariga amal qilish oʻta muhim sanaladi. Kun.uz nashrining 2024-yil 23-fevralda nashr etilgan “Rossiyada yoʻlovchilar paroli va kartasi boʻyicha maʼlumotni yigʻish boshlanishi mumkin” sarlavhali ilmiy-ommabop tarjima matnini tahrirlashda yoʻl qoʻyilgan kamchiliklar va soʻz qoʻllash borasidagi muammolar xususida toʻxtalamiz [4]. Tahrirga kirishishdan avval sarlavhadagi gʻalizlikni ochiqlash uchun ilmiy-ommabop tarjimaning asliyatiga murojaat qilamiz.

Biz texnologiya yoki boshqa soha atamalarini tarjima qilish va ularni tahrirda qoʻllashda, oʻzbek tili leksikasiga singdirishda ayrim kamchiliklarga yoʻl qoʻyamiz. Koʻpincha, atamalarni, yangi soʻzlarni qaysi tildan kirib kelgan boʻlsa, shu holicha, sayqal bermasdan, oʻzbek tili uslubiga moslamasdan qoʻllashga

ko'nikib qolganmiz. Natijada, o'zbek tilining soflik maydoni chetdan kirib kelayotgan yangi so'zlar, atamalar hisobiga qisqarib boraveradi. Masalan, hozirgi kunda eng ko'p qo'llanilayotgan so'z -"parol" atamasini ko'rib chiqamiz. Parol – harbiy xizmatda yoki yashirin tashkilotlarda o'z kishilarini tanish uchun aytiladigan va oldindan belgilab qo'yiladigan shartli maxfiy so'z. Asli fransuzcha "parole" so'zidan to'g'ridan to'g'ri qabul qilingan ushbu atama rus tilida ham qanda bo'lsa, shundayligicha qo'llaniladi. Ammo turk tilida bu so'z "şifre" tarzida qo'llaniladi. Agar ushbu atamaning turk tili etimologiyasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, "şifre" fransuz tilidagi "chiffre" –raqamlashtirmoq so'zidan olingan. Qizig'i, fransuz tiliga ushbu so'z italyan tilidagi "chiffra" so'zidan kirib kelgan bo'lib, uning ikki xil ma'nosi bor: birinchisi, turk tilidagi sifir, ya'ni nol, ikkinchisi arab raqamlari ma'nosini beradi. O'zbek tilida ham "parol" atamasi o'rnida qo'llash mumkin bo'lgan asl turkiy so'zlar mavjud [5].

Badiiy ilmiy-ommabop tarjima matnlari tahririda til va uslub bilan bog'liq bunday misollarni istalgancha topish mumkin.

Hozirgi kunda yurtimiz kitob do'konlari peshtaxtalarini kuzatadigan bo'lsak nashr etilayotgan badiiy tarjima kitoblarning salmoqli qismi o'tmishda tarjima qilingani va qayta nashr etilayotgani, aksincha ilmiy-ommabop nashrlar ruknidagi kitoblarning deyarli hammasi yangi tarjima qilingan asarlar ekaniga guvoh bo'lish mumkin. Buning sababini ilmiy uslub turkumiga kiruvchi nashrlarning, shu jumladan ilmiy-ommabop asarlarning ma'nan tezroq eskirishiga bog'lash ham mumkin. Lekin masalaning asl sababi uzoq vaqt asosiy pragmatik vazifasi jamiyatning barcha qatlamlari orasida ilm-fan targ'iboti bo'lgan ilmiy-ommabop matnlarning tarjimasiga bo'lgan sust e'tibordir! Shu holatning o'ziyoq jamiyatdagi ilmiy-ommabop matnlar tarjimasiga bo'lgan katta zaruratni ko'rsatib beradi.

Ilmiy-ommabop matnning asosiy funksiyalaridan biri kommunikativlikdir, shuning uchun muallif matnni o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli tarzda yaratadi. Ilmiy-ommabop matn turlari haqida so'z yuritadigan bolsak, deyarli barcha tadqiqotchilar tomonidan ilmiy-adabiy, ilmiy-badiiy, adabiy-ta'limiy va

o'quv belletristik va boshqa bir nechta asosiy turlarga bo'linadi. V. S. Allayarova, L. N. Kogan va Ye. S. Lixtenshteyn kabi tadqiqotchilar ilmiy-badiiy adabiyotlarga ilmiy fantastik asarlarni kiritadilar. Ilmiy-ommabop matnlarni tarjima qilinish o'lchovi har xil bo'lishi mumkin. Turli xildagi ma'lumotlarni ifoda etuvchi vositalarning aralash holda qo'llanishi bu badiiy tasvir vositalarining qarama-qarshiligiga olib kelishi mumkin. Bu vaziyatda estetik axborotni shakllantirishga xizmat qiladigan lingvistik vositalar alohida muammo tug'diradi. Yana bir tez-tez uchraydigan holatlardan biri matnni kengayishiga olib keladigan tavsifiy tarjimadir. Ekzotizmlar, shaxs nomlari va bir nechta o'girish murakkab bo'lgan tarkibiy qismlardan tashqari matndagi barcha asosiy vositalarning to'liq tarjimasiga erishish mumkin. Ilmiy-ommabop matndagi kognitiv ma'lumotni shakllantirishning lisoniy vositalari bir ma'noli ekvivalentlar, variant mosliklari va sintaktik transformatsiyalar ko'rinishidagi jummalarni tarjima qilishda uchraydi. So'zlashuv leksikasi, emotsional baholovchi leksika, emotsional inversiyalar, frazeologik birliklar va majoziy obrazlarni funksional jihatdan mos keladigan vositalar bilan, asosan, mos muqobillar bilan yoki ba'zan kompensatsiyalash usuli bilan tarjima qilinadi. Epitet, metafora, o'xshatish va troplar ko'proq bu vositalarning o'ziga xosligini saqlash bilan emas, balki ularning matndagi funksional xususiyatlarini yetkazib berish bilan tarjima qilinadi. Ilmiy-ommabop matn tarjimasining o'ziga xosliklaridan biri xilma-xil funksional uslublar elementlarining aralash holda uchrashi tarjimonlar uchun tarjima strategiyasini tanlash va tarjimada qayta yaratish uslublarini tanlashga qiyinchilik tug'diradi. Xuddi shu o'ziga xoslik ilmiy-ommabop matndagi polisemantik so'zlarning tarjimada berilishida ham ko'rinadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ilmiy-ommabop matn tarjimasi badiiy tarjima mashaqqatidan hech ham kam emas bo'lib, undagi o'ziga xos tuzilish, leksik birliklar, qo'llangan stilistik figuralar tarjimonlardan alohida tayyorgarlik, malaka, tajriba va matnni pragmatik ma'nosini his qila olish kabi fazilatlarini talab etadi.

Muhimi, tarjima matnlar tahriri jarayonida atamalar, soʻz qoʻllash va stilistik xatolarni oldini olish, oʻzbek tilining jozibadorligini oshirish asosiy maqsad boʻlib qolishi kerak. Shu oʻrinda, quyidagi taklif va tavsiyalarni keltiramiz:

Birinchidan, har qanday tarjima matnlarni tahrir qilishda matn uslubini aniqlagandan soʻng, uning til meʼyorlariga muvofiqligi yuzasidan tahrir qilishga asosiy eʼtiborni qaratish zarur.

Ikkinchidan, ilmiy-ommabop matnlar tarjimasida uchrayotgan xato va kamchiliklarni tahrir jarayonida tuzatgach, muharrir bu boʻyicha oʻz xulosalarini taklif etishi maqsadga muvofiq. Bu ham tarjimonlarga, ham tarjima matnlari tahriri bilan shugʻullanuvchi mutaxassislariga qoʻllanma boʻladi.

Uchinchidan, tarjima qilingan matnlarda qoʻllanilgan yangi soʻz, atama yoki iboralarni oʻzbek tiliga muvofiqlashtirish zarur. Ayniqsa, texnik atamalar va kasbiy faoliyatlarga oid yangi soʻzlarni asl holicha tilimizga singib ketishining oldini olib, ushbu soʻzlarning oʻzbekcha muqobilini qoʻllash maqsadga muvofiq. Bu til va uslubda oʻziga xoslikni saqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Долгушина Е.К. Особенности языка современной массовой прессы России (Лексический аспект): дис. канд. филол. наук.—Москва, 2018. —175с.
2. Васильева А.Н. Газетно-публицистический стиль речи. —Москва: Русский язык. —2019. —200 с.
3. Hamidov X. Matn tarjimasi va tahriri. Toshkent: TDSHU, 2020. —176
4. <https://kun.uz/news/2024/02/23/rossiyada-yolovchilar-paroli-va-kartasi-boyicha-ma'lumotni-yig'ish-boshlanishi-mumkin>
5. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. P harfi. A.Madvaliyev tahriri ostida. —Toshkent: OʻzFA. —2006-2008. —135 b.
6. Худойбердиева Зумрат Худайбердиевна. (2024). Значение невербальной коммуникации в межкультурной коммуникации: как можно использовать невербальные сигналы для предотвращения недоразумения и улучшения коммуникации? Международный многопрофильный журнал исследований и разработок, 11(06).

7. Nematova Gulsanam Abdullayevna (2024). Développer la compétence orale à la leçon de français. Academic research in educational sciences, 5 (CSPU Conference 1), 782-784.

ANTONIMLIK HODISASINING MATN TUZISHDAGI O'RNI

Rahimova Nilufar Shuxratovna

(Abdulla Oripov nomidagi ijod maktabi)

Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi murakkab jarayon bo'lib, ona tili ta'limining maqsadi shu parametrdagi mujassamlashadi. O'quvchining ona tili ta'limi jarayonida egallagan ko'nikma va malakalari u yaratgan matnda aks etadi. Bu parametr bo'yicha ta'lim sifatining natijasini baholashda o'qituvchi tomonidan o'quvchi egallagan quyidagi ko'nikmalarning darajasi aniqlanadi:

- Fikrning mantiqiy izchillikda ifodalanganligi;
- Fikrlash, mavzuning murakkablik darajasi;
- Tavsifning mavzuga muvofiqligi va mazmuniy qiymati;
- Tavsifda tilning ifoda vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish darajasi;
- Imloviy (yozma) savodxonlik sifati.

Ko'rinadiki, DTS talablariga ko'ra o'quvchilarda fikrni yozma shaklda bayon etish malakasini hosil qilish ona tili ta'limining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ona tili va adabiyot o'quv fanlari sifatida nutq imkoniyatlarini birlashtirib, o'quvchining fikr ifodalash malakalarini rivojlantiradi. Uni tilimizning go'zal olamiga olib kiradi.

Matn ustida ishlash og'zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayondir. Chunki u o'quvchidan grammatik va mazmunan jihatidan to'g'ri jumla qurishni, har bir so'zni o'z o'rnida to'g'ri qo'llashni, fikrni ixcham, izchil, ifodali, uslub jihatidan sodda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Matnning murakkab tabiati ham shundaki, u imlo, tinish belgilari va

uslub bilan bog'liq. So'zni to'g'ri yozish, tinish belgilarini o'rinli qo'llash, fikrni uslub tabiatiga muvofiq bayon qilish o'quvchidan katta mas'uliyatni talab etadi.

Matn tuzishda o'quvchining o'zligi namoyon bo'ladi. Uning tafakkuri, dunyoqarashi, narsa, voqea-hodisalarga, o'zgalarga, jamiyatga munosabati, axloqiy-ma'naviy saviyasi, mustaqil turmushga tayyorgarlik darajasi aks etadi. Boshqacha aytganda matn tuzish o'quvchining qiyofasini o'zida aks ettiruvchi ko'zgudir.

Matn tuzayotganda, qisqa iboralarni uzoq iboralar bilan almashtirmaslik kerak. Bunda matnni o'qish oson bo'ladi. Matnda murakkab va tushunarsiz so'zni ishlatmaslik lozim, ayniqsa, bu so'zning ma'nosi notanish bo'lsa.

Matn tuzishda so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari ham muhim rol o'ynaydi. Jumladan antonimlik hodisasi matn tuzishda ahamiyatlidir.

Qarama-qarshilik hodisasi tilshunoslikda, asosan, antonimiya termini bilan izohlanadi. "Antinomiya - mantiqan har biri isbotlanadigan ikki qonun, mulohaza yoki xulosa o'rtasidagi ziiddiyat".¹¹

Darhaqiqat, til voqelikni bilish vositasidir. Baholash jarayoni ham tafakkur bilan bog'liq. Olamni o'rganish, uni o'zlashtirish va baholash o'z-o'zidan til birliklarida o'z ifodasini topadi. Antonim so'zlar mana shu til birliklaridan biri sifatida badiiy adabiyotda, publisistikada, va shuningdek, maqol va matallarda keng qo'llanadi.

Antonimik juft hosil bo'lishi uchun ikkita mustaqil tushuncha ma'no jihatdan o'zaro qarama-qarshi bo'lishi kerak. Fe'llardagi bo'lishli-bo'lishsizlik xususiyati antonimlikni vujudga keltirmaydi.¹²

Antonimlar ba'zan juft holda qo'llanilib ma'no kengaytiradi yoki ma'no ifodalaydi: tunu kun (har doim). Ko'p ma'noli so'z o'zining har bir ma'nosi bilan ayrim so'zlarga sinonim bo'lishi mumkin: xafa so'zi bir o'rinda xursand so'ziga antonim bo'ladi, yoki qattiq yer — yumshoq yer; baxil (xasis) odam — saxiy odam.

¹¹ I.Мусин Ж. (1970) Антоним в казахском языке. Алма-Ата

¹² Талибов К. А. (1971) Антоними в современном азербайджанском язмке. Баку.

Bundan tashqari unga sinonim bo'lgan shod, xushvaqt kabi so'zlarga antonim bo'la oladi. Demak, bir so'z sinonimik qatorni tashkil etuvchi so'zlarning har biri bilan antonim bo'la oladi: baxil — yumshoq, saxiy; tez — sekin, og'ir; chiroyli — xunuk, badbashara, badburush. Antonimik juftlar ko'chma ma'no ifodalashi mumkin: tunu kun (ravishga ko'chgan), achchiq-chuchuk (otga ko'chgan). Antonimlarni kel — kelma, bor — borma kabi birliklardan farqlamoq kerak, bu birliklar fe'lining bo'lishli va bo'lishsiz shaklidir.¹³

Antonimlar faqat bir xil so'z turkumlari doirasida kuzatiladi yaxshilik — yomonlik (ot), uzun — qisqa (sifat), ko'p — oz (ravish), keldi — ketdi (fe'l).

Nutqimizda lug'aviy antonimlardan foydalanish fikrimizni ta'sirli ifodalashda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, badiiy adabiyotda zid ma'noli so'zlarni bir-biriga zidlash asosida badiiy san'at hosil qilinadi. Bunday san'atga tazod san'ati deyiladi.

Antonimlar, asosan, sifat, ravish va fe'l so'z turkumida ko'p uchraydi. Ot turkumiga oid so'zlarda ham antonimlar mavjud bo'lsa-da, ular o'z mohiyatiga ko'ra ot kabi predmetlik ma'nosiga ega emas. Ular ma'nosi asosida hamma vaqt belgi yoki harakat yotadi.¹⁴

Predmetni nomlagani uchun konkret otlarda antinomiya kuzatilmaydi. Konkret otlar ichida tomon nomlari (sharq-g'arb, shimol-janub), fasl nomlarida, sutkaning qarama-qarshi tomonlarini ifodalovchi nomlarda (kecha va kunduz, kun va tun) antonimlik munosabatini ko'rish mumkin. Abstrakt otlarda esa antinomiya munosabati ancha yorqinroq kuzatiladi: mehr-nafrat, shodlik-qayg'u, yaxshilik-yomonlik, tinchlik-urush, quvonch-tashvish, havas-hasad, do'stlik-dushmanlik.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, antonimlik, asosan, matnda abstrakt otlar tabiatida uchraydi. Abstrakt otlar o'rtasidagi ma'noviy ziddiyatlar talqini xalqimizning madaniyati, ma'naviyati, dunyoqarashi, e'tiborli jihati qadriyatlar tizimi bilan bog'liq.¹⁵

¹³ Муталлибов С. (1955) Антоним сўзлар // Совет мактаби. - №4. - Б. 28-30

¹⁴ Усмонов С. (1958) Антонимлар // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. - №2. - Б. 33-40

¹⁵ Шукуров Р. (1973) Ўзбек тили антонимларининг лексик-семантик табиати: Филол. фан. номз дисс. - Тошкент

Zero, yaxshilik va yomonlik, yorug'lik va zulmat, adolat va haqsizlik, hayot va o'lim, rost va yolg'on, sog'lik va kasallik, do'stlik va dushmanlik, mehnatkashlik va dangasalik, boylik va kambag'allik, aql va ahmoqlik kabi qadriyatlar tizimi har bir xalq hayotining ajralmas qismiga aylangan.

Shuni unutmash lozimki, aksiologik baho insonning maqsadli faoliyati natijasida hosil bo'lib, u insonlar o'rtasidagi muloqot jarayonida voqelikka nisbatan bildirilayotgan faol munosabatning ifodasidir.

Matn tarkibidagi antonimlarning leksik-semantik, funksional-uslubiy xususiyatlarini o'rganish o'zbek xalqi madaniyati, urf-odat, an'analari, dunyoqarashi, milliy qadriyatlari haqida muhim ma'lumotlar berishi bilan ahamiyatli. Shuningdek, insoniyat uchun muhim hodisa va holatlardagi qarama-qarshiliklarni, kishilarning ichki dunyosidagi ziddiyatlarni nomlab kelishi bilan tilning aksiologik tomoni bilan uzviy bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda matn tuzishda antonimlik hodisasidan mohirona foydalanish matn tuzuvchining shu tilni mukammal bilishini va yozma nutq qoidalarini bilishini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мусин Ж. (1970) Антоним в казахском языке. Алма-Ата,.
2. Талибов К. А. (1971) Антонимн в современном азербайджанском язмке. Баку.
3. Муталлибов С. (1955) Антоним сўзлар // Совет мактаби. - №4. - Б. 28-30;
4. Усмонов С. (1958) Антонимлар // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари.- №2. -Б. 33-40
5. Шукуров Р. (1973) Ўзбек тили антонимларининг лексик-семантик табиати: Филол. фан. номз..... дисс. - Тошкент.
6. Исабеков Б. (1973) Хозирги ўзбек тилида лексик антонимия: Филол. фан. номз дисс. - Тошкент.
7. Абдуллаева Д. (2010) Узбек тилида антисемия: Филол. фан. номз. ... дисс. афтореферат - Тошкент. 5 б.

8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-жилд. (2006) - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. - 88, 75, 671 б.
9. Миртожиев М. Узбек тили семасиологияси. -Тошкент: Мумтоз суз, 2010. - Б.
10. Новиков Л.А. (1973) Антонимия в русском языке. - М. , 290-бет
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд "Ўзбекистан миллий энциклопедияси". Давлат илмий нашриёти, 2006.
12. Ensiklopedik lug'at. 2-tom. Toshkent: O'zbekiston ensiklopediyasi bosh redaksiyasi

THE POETICS OF A LITERARY IMAGE

Achilova Gulhayo Ismoilovna

Doktorant (Toshkent davlat transport universiteti)

In literature, imagery serves as a crucial mechanism for bringing abstract ideas to life by engaging the reader's senses. A “literary image” encompasses language that appeals to one or more of the five senses—sight, sound, smell, taste, or touch—to evoke vivid mental pictures or sensory experiences. Short stories, characterized by their brevity, heavily rely on imagery to communicate complex emotions and themes efficiently, making every word and image significant. This article explores the concept of literary images, their classification, and their function within short stories. The primary materials for this study include seminal and contemporary works of literary theory alongside selected short stories from English and Uzbek literary traditions. This study employs a combination of “literary analysis”, “close reading”, and “thematic analysis”.

A literary image refers to the use of descriptive language that appeals to one or more of the five senses, rendering ideas and emotions tangible for the reader. Beyond a mere narrative technique, literary images bridge the abstract with the concrete, shaping the reader's emotional response and comprehension of the text. For instance, a sunset described as “golden” and “spilling warmth across the

horizon” (Abrams, 1999) not only paints a visual picture but also evokes a sense of warmth and tranquility, contributing to the scene's mood.

From a Russian perspective, Viktor Shklovsky emphasized the concept of “defamiliarization” (остранение) in his work “Art as Technique”, where imagery serves to make the familiar appear strange, thereby enhancing the reader’s perception and engagement with the text (Shklovsky, 1917). Similarly, contemporary French theorist Julia Kristeva views imagery as a medium for intertextual connections, enabling deeper layers of meaning through its semiotic functions (Kristeva, 1974). German theorist Walter Benjamin’s semiotic approach interprets imagery as carriers of historical and cultural contexts, facilitating a multifaceted understanding of texts (Benjamin, 1923). Contemporary Uzbek scholars have expanded these ideas by exploring how traditional Uzbek motifs and cultural symbols are reinterpreted in modern narratives to reflect contemporary societal changes and familial dynamics.

Literary images can be classified based on sensory modality and rhetorical function:

Sensory modality: images appeal to specific senses, such as sight (visual), sound (auditory), smell (olfactory), taste (gustatory), and touch (tactile). Additionally, kinesthetic imagery evokes the sensation of movement.

Visual imagery: The most frequently used form, allowing readers to “see” scenes and characters vividly. Example: “The golden sunset spilled its warmth across the horizon” (Abrams, 1999).

Auditory imagery: Evoking sounds, from the roar of a waterfall to the whispers of the wind. Example: “The crackle of dry leaves underfoot echoed in the forest” (Perrine, 1987).

Olfactory imagery: Setting a mood or invoking memory through scent. Example: “The rich aroma of freshly brewed coffee wafted through the air” (Wolosky, 2001).

Tactile imagery: Describing textures, temperature, or physical sensations. Example: “The cold, rough stone sent a shiver up her spine” (Harmon & Holman, 1999).

Gustatory imagery: Evoking flavors to deepen a scene’s realism. Example: “The tangy bite of the lemon lingered on her tongue” (Abrams, 1999).

Kinesthetic imagery: Evoking the sense of motion or physical movement. Example: “His muscles strained as he pushed the heavy boulder uphill” (Perrine, 1987).

In terms of rhetorical function imagery can be literal or figurative. Literal imagery describes something in a straightforward way without much interpretative depth. Example: “The blue sky stretched endlessly above the desert” (Harmon & Holman, 1999). Figurative imagery uses metaphors, similes, personification, and symbolism to create indirect associations. Example: “Her heart was a wild storm, raging against her chest” (Wolosky, 2001).

Contemporary German researcher Jürgen Mittelstraß emphasizes the role of imagery in semiotic systems, arguing that images function as signs that interact within the broader cultural semiology (Mittelstraß, 2000). French theorist Dominique Maingueneau explores how imagery operates within narrative structures, highlighting its role in shaping reader perceptions and thematic developments (Maingueneau, 1998). Contemporary Uzbek scholars like Shukhrat Yunusov and Gulnora Zokirova have also contributed to the classification of literary images by examining how traditional Uzbek motifs are adapted in modern narratives to convey evolving familial and societal themes.

William Wordsworth’s use of nature-based imagery reflects the Romantic focus on natural beauty, while T.S. Eliot’s fragmented, abstract imagery captures the disillusionment of the modern era (Perrine, 1987). Viktor Shklovsky’s concept of defamiliarization also plays a role in analyzing how imagery disrupts conventional perceptions (Shklovsky, 1917).

Psychoanalysis interprets literary images as reflections of the unconscious mind. For example, in F. Scott Fitzgerald’s “The Great Gatsby”, the image of the

green light at the end of Daisy's dock represents Gatsby's unattainable dreams and desires, symbolizing the broader American Dream (Wolosky, 2001). Contemporary psychoanalytic scholars like Laura Mulvey explore the psychological impact of imagery in modern narratives, particularly in relation to gender dynamics (Mulvey, 2009).

Recurring imagery often serves as motifs to reinforce central themes. In Robert Frost's "Stopping by Woods on a Snowy Evening", the imagery of the dark, quiet woods conveys themes of isolation, temptation, and the inevitability of death. Contemporary French theorist Tzvetan Todorov examines how symbols in literature evolve within cultural narratives, enhancing their thematic significance (Todorov, 1970).

Short stories, due to their brevity, rely heavily on condensed forms of imagery to convey complex emotions, themes, and character development. Authors must make every word count, and images often serve as a shorthand for larger ideas. A single image can convey a moment of realization, emotional tension, or a critical shift in the narrative. For instance, in Anton Chekhov's short story "The Lady with the Dog", the image of the sea repeatedly appears, symbolizing both the emotional turbulence and the internal transformation of the characters. As Dmitri Gurov gazes at the sea, it serves as a reflection of his newfound emotions, a vast and uncharted territory much like his feelings for Anna. Chekhov's minimalistic but profound use of imagery encapsulates both the physical environment and the internal world of the characters (Shklovsky, 1917).

In Edgar Allan Poe's "The Tell-Tale Heart", Poe employs auditory imagery to amplify the narrator's paranoia and guilt. The imagined sound of a beating heart grows louder and more insistent, symbolizing the narrator's escalating madness. Here, the auditory image of the heart serves both a psychological and symbolic function, representing guilt and the inevitability of confession.

The literary image is a multifaceted and powerful tool that deepens the emotional and intellectual impact of literature. By appealing to the senses, literary images enhance the reader's experience while offering layers of meaning to be

uncovered through careful study. Whether through literal descriptions or symbolic associations, the study of literary images opens doors to richer interpretations and a deeper appreciation of the craft of writing. Integrating perspectives from contemporary English, Russian, German, French, and Uzbek literary theorists enriches the analysis, offering diverse frameworks for understanding the multifaceted role of imagery in literature. Scholars and readers alike continue to explore the varied and complex roles that images play in literature, revealing the intricate ways in which words can paint pictures and stir the imagination.

References:

1. Bhabha, H. K. (1994). "The Location of Culture". Routledge.
2. Barthes, R. (1977). "Image, Music, Text". Hill and Wang.
3. Benjamin, W. (1923). "The Task of the Translator". In "Illuminations". Translated by Harry Zohn. Schocken Books, 1968.
4. Bakhtin, M. M. (1929). "Problems of Dostoevsky's Poetics". Translated by C. J. Ermatinger. University of Minnesota Press, 1984.
5. Genette, G. (1980). "Narrative Discourse: An Essay in Method". Cornell University Press.
6. Khovansky, A. V. (2005). "Dialogism and Literary Discourse". Russian Literary Journal.
7. Kristeva, J. (1974). "Revolution in Poetic Language". Columbia University Press.
8. Lotman, Y. M. (1990). "Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture". I. B. Tauris.
9. Maingueneau, D. (1998). "Stylistique: Technique et fonction". Presses Universitaires de France.
10. Mittelstraß, J. (2000). "Semiotics and Visual Imagery". University of Cologne Press.
11. Mirzoeff, N. (1999). "An Introduction to Visual Culture". Routledge.
12. Mulvey, L. (2009). "Visual and Other Pleasures". Palgrave Macmillan.

13. Perrine, L. (1987). "Sound and Sense: An Introduction to Poetry" (8th ed.). Harcourt Brace Jovanovich.
14. Ricoeur, P. (1975). "The Rule of Metaphor: Multi-Disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language". University of Toronto Press.
15. Shklovsky, V. (1917). "Art as Technique". In "Art as Technique and Other Essays". Translated by E. B. Tylor. Routledge, 1990.
16. Sobirov, D. (2018). "Cultural Symbolism in Contemporary Uzbek Short Stories". Tashkent: Modern Press.
17. Todorov, T. (1970). "The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre". Cornell University Press.
18. Todorov, T. (2009). "Introduction to Literary Studies". Cornell University Press.
19. Wolosky, S. (2001). "The Art of Poetry: How to Read a Poem". Oxford University Press.
20. Yunusov, S. (2019). "Dialogism and Imagery in Uzbek Narrative". Samarkand: Literary Studies Journal.

НЕМИС ЛИНГВОМАДАНИЯТИДА "ДЎСТ" ВА "ДЎСТЛИК" КОНЦЕПТЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

*Атамуродова Дилфуза Тошмуродовна,
докторант (Қарши ДУ)*

Annotation

The article analyzes the ways of expressing and the characteristics of the concept of "friend" in German linguistic culture. It emphasizes that the concept of friendship in German-speaking cultures is based on values such as mutual understanding, support, trust, and respect. The article highlights the importance of patience and sincerity in friendships, as well as the role of friends, who are often valued like family members. Additionally, the relationship between friendship and calculation is examined.

Keywords: *friendship, trust, respect, support, patience, German culture, friend.*

Немисзабон халқлар маданиятида дўстлик мураккаб ва кўп қиррали тушунча бўлиб, ўзаро тушуниш, меҳр ва қўллаб-қувватлаш каби қадриятларга асосланган. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, немис тилида

сўзлашувчи миллат вакиллари ақсариёти дўстликни ҳаётларининг ажралмас қисми сифатида қабул қилади, ҳамда бу халқлар учун дўстлар оила аъзолари билан тенг аҳамиятга эга муҳим рол ўйнайди. Асосий урғу ўзаро ёрдам, сабр ва самимиятга қаратилган бўлиб, бу машҳур немис файласуфлари ва ёзувчиларининг иқтибослари билан тасдиқланади.

Дўстлик тушунчасининг ўзига хос жиҳатлари бир неча муҳим образларда намоён бўлади:

1. Ҳаётий қисм — дўстлик ҳаётнинг зарурий қисми сифатида кўрилади.
2. Ўзаро қўллаб-қувватлаш — дўстлар ҳар қандай вазиятда бир-бирига ёрдам берадилар.
3. Душманлик — баъзилар учун дўстлик барқарор ёки ҳаққоний бўлмаган нарса сифатида қабул қилинади.
4. Ўхшашлик — дўстлик ўхшаш қизиқишлар ва мақсадларга асосланади.
5. Ҳисоб-китоб — дўстлик амалий бўлиши мумкин, айниқса, ишбилармон муносабатларда.
6. Севги — икки инсон ўртасидаги яқин ишқий муносабатлар.

Немис муаллифлари кўпинча дўстлик сабр ва ўзаро муносабатларни ривожлантиришни талаб қилишини таъкидлайдилар.

Немис тилида сўзлашувчи аҳолининг бир қисми (сиёсат ва маданият арбоблар, файласуфлар, ёзувчилар ва ҳ.к.) ўртасида ўтказилган ўрганишлар орқали «дўст» ва «дўстлик» концепти немис тил манзарасида қандай намоён бўлишини аниқлашга ҳаракат қилинди. Натижада, «Freund» («дўст») ва «Freundschaft» («дўстлик») тушунчаларини тил эгаларининг онгида уйғотадиган 9 та ёрқин ва аниқ тасвирлар аниқланди.

Немис тилида сўзлашувчи миллатлар учун «дўст» ёки «дўстлик» тушунчаларига тааллуқли энг муҳим тасвир — бу ҳаётнинг ажралмас қисми сифатида кўрилишидир.

“Für die Freundschaft von zweien ist die Geduld von einem nötig” (Friedrich von Logau). «Ўзаро сабр — дўстликнинг асосий қисмларидан бири» (Фридрих фон Логан).

“Wer nicht die Welt in seinen Freunden sieht, Verdient nicht, dass die Welt von ihm erfahre.” (Goethe. Quelle: Goethe, Torquato Tasso, 1807. 1. Akt, 3. Szene, Tasso zu Leonore)

«Ким дўстларида бутун дунёни кўрмаса, унинг ҳақида дунё билмаслигига лойиқдир» (Гёте).

“Mein Freund, ich brauche dich wie eine Höhe in der man anders atmet” (Goethe). «Менинг дўстим, сен менга ҳаводек зарурсан» (Гёте).

Бу тасвир дўстликни ҳаётнинг зарурий қисми сифатида тушунишга эътибор қаратади. Немисзабон халқлар ўртасида дўстлик жуда жиддий қабул қилинади: дўстлар ўртасидаги боғланишлар оилавий боғланишлардан ҳам кучлироқ бўлиши мумкин. Шунинг учун немис тилида сўзлашувчилар орасида дўстлик абадий деб ҳисобланади.

Кейинги энг кенг тарқалган фикр шуки, дўстлик — бу ўзаро қўллаб-қувватлаш ва ҳар қандай ҳолатда бир-бирига ёрдам беришдир. Бу шундан далолат берадики, немисларларда дўстнинг ёрдами ва қўллаб-қувватлаши дўстликнинг ажралмас хусусияти сифатада кўрилади. Кўпчилик немислар учун дўстликнинг кучи - икки дўстнинг ўзаро қўллаб-қувватлаш фазилати билан ўлчанади, чунки ҳақиқий дўст — бу барча вазиятларда ёрдам берадиган дўстдир. Бунга қуйидаги мисоллар далил бўла олади:

“Ein Freund ist jemand, der dich kennt und trotzdem liebt“ (Friedrich Schiller)

«Дўст бу сени биладиган ва шунда ҳам сени севадиган одам.» (Шиллер).

„Der Freundschaft ist ein dauernder Bund, der auf wechselseitigem Wohlwollen gegründet ist” (Lessing) «Дўстлик бу ўзаро хайрихоҳликка асосланган мустаҳкам иттифоқдир» (Лессинг).

„Die besten Freunde sind nicht die, die du jeden Tag siehst, sondern die, die immer für dich da sind, egal wie weit sie entfernt sind.“ (Goethe)

«Энг яхши дўстлар — бу ҳар куни кўрадиганинг эмас, балки масофа қанча узоқ бўлса ҳам, ҳар доим сенинг ёнингда бўладиганлардир.» (Гёте).

Кейинги қараш , дўстлик — бу душманлик. Немис тилида сўзлашувчи мамлакатлар аҳолисининг бир қисми ҳақиқий дўстлик мавжуд эмас, агар мавжуд бўлса ҳам, унда дўст фақат ўз шахсий манфаатларини кўзлайди, деб ҳисоблайди.

„Man muss die Freundschaft wie die Feindschaft lernen.“ (Friedrich Nietzsche) «Дўстликни дўшманлик каби ўрганиш керак. » (Фридрих Ницше)

„Die Freundschaft ist ein Zwiegespräch, das oft wie ein Streit klingt.“ (Goethe)

«Дўстлик — бу кўпинча жанжал каби янграйдиган сўзлашув». (Гёте).

„Die Freundschaft ist oft die beste Waffe der Feindschaft.“ (Lessing)
«Дўстлик кўпинча дўшманликнинг энг яхши куролидир. » (Лессинг)

„Echte Freundschaft erkennt man an der Fähigkeit, in der Feindschaft zu bestehen.“ (*Leopold von Sacher-Masoch*)

«Ҳақиқий дўстлик дўшманликка қарши туриш қобилиятида намоён бўлади. »

(Леопольд фон Захер-Мазох)

Муаллифлар эҳтимол, муваффақиятсиз муносабатларга дуч келишган бўлиб, уларда дўстлар шахсий манфаатларни кўзлаган бўлиши мумкин. Дўстлик жуда нозик муносабатдир. Бузилган дўстликни тиклаш муҳаббатни тиклашдан қийинроқдир, чунки муҳаббатда қалбни бирлаштирувчи хоҳиш мавжуд , узаро ишончни эса қайта тиклаш жуда қийин.

“Laute Freunde sind oft leise Feinde” (Caroline Link). «Шовқинли дўстлар кўпинча жим юрган душманлар бўлади» (Каролина Линк).

Кейинги фикр шундан иборатки, дўстлик — бу ўхшашлик. Немис тилида бу ҳолатни тасвирлайдиган бир сўз бор — Ähnlichkeit. Немисларнинг

бир қисми ўз дўстини ҳамфикр, яқин одам деб билади, уларнинг қизиқишлари ва ҳаётий мақсадлари ўхшаш бўлади.

„Ähnlichkeit der Gemüter ist die Fessel der Freundschaft.“(Goethe)
«Қалбларнинг ўхшашлиги дўстлик ришталарининг калитидир. » (Гёте)

„Freundschaft ist die Verbindung von gleichgesinnten Seelen.“(Schiller)
«Дўстлик — бу бир хил фикрлайдиган қалбларнинг бирлашуви. » (Шиллер)

„Wahre Freundschaft besteht in der Ähnlichkeit der Gesinnungen.“(Lessing)

«Ҳақиқий дўстлик тафаккурнинг ўхшашлигида мужассам бўлади. »
Лессинг

“Gleichheit ist die Seele der Freundschaft” (Andrea Dittrich).
«Қизиқишларнинг ўхшашлиги дўстликнинг асосидир» (Андреа Диттрих).

Яна бир муҳим образ, бу ҳисоб-китобли дўстлик образидир . Бу қуйидаги мисолларда ўз аксини топади:

"Im Grunde ist jeder Mensch ein Egoist, und es wäre sinnlos, das zu leugnen. Freundschaft ist oft nur eine verkappte Form des Eigennutzes." (Arthur Schopenhauer) «Аслида ҳар бир одам эгоист, буни инкор қилиш мантиқсиздир.Дўстлик кўпинча шахсий фойданинг яширин шаклидир. »

(Шопенгауэр)

Шопенгауэр инсон табиатига нисбатан пессимистик қараш тарафдори бўлиб, дўстлик, бошқа муносабатлар каби, кўпинча ўзаро манфаатлар асосида бўлиши мумкинлигини таъкидлайди.

"Freundschaft, wenn sie auf Zweck und Interesse beruht, ist keine wahre Freundschaft." (E.Kant) «Мақсад ва манфаатга асосланган дўстлик ҳақиқий дустлик эмас. » (Иммануил Кант)

Кант бу ерда ҳақиқий дўстлик ўзаро манфаатларга асосланмаслиги кераклиги ҳақида гапиради. Аммо у шуни тан оладики, кўп ҳолатларда дўстлик ўзаро икки ёқлама фойда хусусиятга эга бўлиши мумкин.

Аслида, дўстлар ўртасидаги ҳисоб-китоб ҳар доим ҳам ёмон фазилат тарзида талқин этилмайди, чунки бундай муносабатлар кўпинча ишбилармон

шерик-дўстлар ўртасида пайдо бўлади. Агар бу ҳолатда ҳар икки томон ўзаро манфаатга эга бўлса, бу мустаҳкам шериклик дўстликни келтириб чиқаради.

Дўстликнинг немисзабон халқлари ўртасидаги ўзига хос ва муҳим концептларидан бири бу- муҳаббат, мулоқот ва яқин муносабатлардир.

"Freundschaft, das ist eine Seele in zwei Körpern." (H. Heine) «Дўстлик бу икки танадаги бир рух» (Г. Гейне)

Гейне дўстликни севгига ўхшаган чуқур яқинлик сифатида тасвирлайди, бунда икки инсон маънавий жиҳатдан ягона бутунликка айланади.

"Die Ehe ist eine polizeilich anerkannte Freundschaft" (Peter Seeger). «Никоҳ — бу икки инсон ўртасидаги дўстликдир» (Петер Зегер).

Немис тилидаги лингвомаданий маконда мавжуд бўлган дўстлик тушунчаси инсонлар ўртасидаги узоқ муддатли муносабатлар, ўзаро муҳаббат, ҳурмат ва ишонч, ўзаро тушуниш, самимият, ўзаро ёрдам, ҳамдардлик, очиклик, ҳаққонийлик ва беғаразлик сифатида талкин этилади, шунингдек у кўпгина бошқа халқлар лингвомаданий маконида учрамайдиган образ-севги образи билан боғлиқдир. Немислар дўстлик муносабатларини юқори баҳолайдилар ва уларда манфаатлилик элементлари бўлиши мумкинлигини тан оладилар, аммо кўпчилик учун дўстлик – ҳаётнинг ажралмас қисми, дўст эса оила аъзоси ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Гёте, И. В. "Торквато Тассо." 1807. – Немис адабиётида дўстлик ва инсон муносабатлари ҳақида.

2. Шопенгауэр, А. "Пессимизмнинг бошланғич принциплари." 1851. – Шахсий манфаатлар ва дўстликнинг табиати ҳақида.

3. Кант, И. "Практик ақл критикаси." 1788. – Мақсад ва манфаатларга асосланган дўстликнинг ахлоқий томонлари.

4. Лессинг, Г. Э. "Дўстлик ва муҳаббат ҳақидаги асарлар." 1779. – Дўстлик ҳақидаги мутафаккир фикрлари.

5. Шиллер, Ф. "Иқтибослар ва шеърлар тўплами." 1795. – Дўстлик, ишонч ва биродарлик мавзусида.

6. Ницше, Ф. "Зардушт шундай деган." 1883. – Дўстлик ва дўшманлик тўғрисидаги фикрлари.

7. Захер-Мазох, Л. "Табиат ва дўстлик ҳақидаги эсселар." 1870. – Ҳақиқий дўстлик ва дўшманликка қарши туриш ҳақида.

UNTERSUCHUNG DER INDIREKTEN REDE UND IHRER VERSCHIEDENEN FORMEN

Nazarova Shoxida Ismatovna

Doktorant (Qarshi DU)

Annotation

In diesem Artikel handelt es sich um die Untersuchung der indirekten Rede in der deutschen Linguistik und wird auf ihre syntaktische Eigenschaft auch eingegangen. Insbesondere wird großen Wert darauf gelegt, wie die Rede der anderen Personen weitergeleitet wird, welche Verben oder Angaben gebraucht werden. Darüber hinaus werden die Meinungen der deutschen Sprachwissenschaftler hinzugefügt.

Schlüsselwörter: *indirekte Rede, syntaktische Eigenschaft, syntaktische Normen;*

In der modernen Linguistik wird die Untersuchung der indirekten Rede und ihrer verschiedenen Formen zunehmend relevant. Viele Linguisten, darunter G.A.Nabiullina und A.M.Gorlatov, beleuchten die syntaktischen Normen und die kognitive Dimension der Sprache, die die Struktur und Funktion komplexer Satzkonstruktionen prägen. Insbesondere wird der Einfluss von äußeren und inneren Redeformen auf die Textgestaltung analysiert. Diese Ansätze eröffnen neue Perspektiven, insbesondere im Vergleich der Sprachen, und tragen zur Vertiefung unseres Verständnisses der Dynamik der Sprache und ihrer Verwendung in literarischen und kommunikativen Kontexten bei.

Es lohnt sich, den Grad des Studiums der indirekten Sprache in der modernen Sprachforschung zu betrachten, beginnend mit einem Überblick über die wichtigsten Ansätze der modernen Wissenschaft zur Untersuchung syntaktischer Probleme. Wie G.A. Nabiullina zu Recht bemerkt, formuliert jede

Entwicklungsstufe der Wissenschaft anhand aktueller Probleme der Linguistik ihre Aufgaben und legt vorrangige Forschungsgegenstände fest. Auf dem Gebiet der Syntax haben sich verschiedene Richtungen herausgebildet, beispielsweise Variablensyntax, kommunikative Syntax, funktionale Syntax und andere.

Eines der aktuellen Themen in der Syntaxforschung bleibt die Frage syntaktischer Normen. Heutzutage gibt es jedoch einen allgemeinen Trend zu einem kognitiven Ansatz in der Linguistik, der es uns ermöglicht, syntaktische Strukturen als Elemente der mentalen Welt zu betrachten, die die Bedeutung der sprachlichen Form betonen. Die Syntax ist ein Schlüsselement des Textstils, daher wird der Ansatz, die syntaktische Struktur eines Satzes aus stilistischer Sicht zu untersuchen, als gerechtfertigt angesehen. Am Beispiel eines deutschen Werbetextes von A.M. Gorlatov weist unter Berufung auf moderne Klassifikationen von Satztypen in der deutschen Stilistik zu Recht darauf hin, dass es in Werbetexten unterschiedliche Umsetzungsmöglichkeiten sowohl im Aufbau als auch im Inhalt von Sätzen gibt. Nach der traditionellen Sichtweise der Linguistik können komplexe Sätze entweder komplex oder komplex sein.

Komplexe Sätze können in der modernen Linguistik als Strukturen betrachtet werden, die synkretistische Bedeutungen wie Konsequenz und Zuschreibung ausdrücken können. Gleichzeitig rücken Phänomene der Transitivität in der Sprache zunehmend in den Fokus des wissenschaftlichen Interesses und sind in der Linguistik noch immer unzureichend erforscht.

Zu den syntaktischen Problemen in der Linguistik zählen auch Methoden zur Übertragung fremder Sprache. Obwohl dieses Thema auf den ersten Blick vollständig erforscht zu sein scheint, eröffnet es immer wieder neue Perspektiven, insbesondere im Kontext der vergleichenden Sprachanalyse. So analysiert Popova am Beispiel der deutschen Sprache die Übertragungsarten fremder Sprache in literarischen Texten aus pragmalinguistischer Sicht. Der Forscher unterteilt die Arten der Übertragung der Sprache eines anderen in externe, laut gesprochene und interne, nicht laut gesprochene. Der Linguist führt eine vergleichende Analyse der

Interaktionsmöglichkeiten zwischen äußerer und innerer Fremdsprache durch, sowohl von der Seite des Textcharakters als auch vom Autor selbst.

In der modernen Germanistik nennen Grammatiker die indirekte Rede „Indirekte Rede“ und betrachten ihre strukturelle Gestaltung im Kontext der Verwendung des Verbalprädikats im Konjunktiv:

...doch Fritz Jück hatte gemeint, es sei völlig normal, wenn ich als Bauherrin die Pfannen selbst beim Hersteller orderdete.

Unter indirekter Rede versteht man in der usbekischen Wissenschaft eine Form der Übermittlung der Rede eines anderen mit Hilfe erläuternder objektiver Nebenteile komplexer Sätze, wobei der Hauptteil Verben mit der Bedeutung Nachricht, Rede, Gedanken oder Fragen sowie in der Bedeutung entsprechende Substantive enthält:

U aytdiki, asli journalist bo`lmoqchi ekan-u, ammo padarining qaroriga qarshi borolmay, buyuk hamqishlog`i Sinoga izdosh tushibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gorlatov.A.M. Sintaksicheskiye osobennosti tekstoobrazovaniya funktsionalnogo stilya reklami nemetskogo yazika. Yazik. Chelovek. Smolen, S. 13-18,2005.
2. Nabiullina G.A. Aktualniye voprosi sintaksisa tatarskogo yazika (1990-2008 gg.) Filologicheski nauki. Gramota, № 2. S. 79-81, 2008.
3. Leg dich nicht mit Mutti an. Eva Völler. Roman. Bastei Lübbe. Pößneck. S 143, 2012
4. Bonu. Iqbol Mirzo. Roman. Sharq. 14, 2018

II-SHO'BA

ADABIYOTSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI;**ABDURAUF FITRAT IJODIDA OILAVIY QADRIYTLAR TALQINI*****Rustam Sharipov,******dotsent, filologiya fanlari doktori****(Jadidshunoslik ilmiy-tadqiqot markazi direktori)*

Ma'rifat deganda, odatda, ta'lim tizimi bilan bog'liq bo'lgan tushunchalar nazarda tutiladi. Vaholanki, bu tushuncha bir qadar keng bo'lib, u inson dunyoqarashi, kundalik yurish-turishi, gap-so'zi, atrofdagilarga munosabati, mehnati, ishlab chiqarishdagi malaka va tajribasi, vujud va ruh sog'ligi, oila yuritish madaniyati va undagi sog'lom muhit bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Musulmon xalqlarining oilaga munosabati bilan bog'liq masalalar Qur'onda o'zining mukammal ifodasini topgan. Shuningdek, bu xalqlarga xos oila tizimining huquqiy asoslari ham ayni shu kitobda aniq belgilab berilgan. Shunga qaramay, musulmon xalqlari, shu jumladan, o'zbek xalqidan yetishib chiqqan olimlar oila va uning huquqiy asoslari to'g'risida ko'plab ilmiy-ommabop asarlar yaratganlar. Jadid ma'rifatparvarlari ham jamiyat va xalq hayoti uchun g'oyat muhim bo'lgan bu bu masalani chetlab o'tmadilar.

“Ma'naviyat” nashriyoti tomonidan 2000-yili bosib chiqarilgan nashriga yozilgan muqaddimada Fitratning “Oila” asari xususida bunday haqqoniy so'zlar aytilgan: “Jadidlarning fikri bo'yicha, oila asosini to'g'ri qurmasdan va yosh avlodni to'laqonli to'g'ri yo'lda tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish, uning rivojini taraqqiyot sari yo'naltirish mumkin emas va oxir-oqibatda millat taqdiri uning oilasining holatiga bog'liq. Bu g'oya Fitrat asarida o'z ifodasini topgan: “Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qaerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat

ham shuncha kuchli va muazzam bo‘ladi”,- deb yozadi u. Fitrat asarda chuqur va keng bilimlarga asoslangani bois, o‘tkir mutaxassis sifatida fikr yuritadi”.¹⁶

Shubhasiz, Fitratni oila masalalari bo‘yicha mutaxassis, deb atash mahol. Chunki, u huquqshunos ham, ma’naviyat masalalari bilan maxsus shug‘ullangan shaxs ham emas. Ammo, bu masala bo‘yicha o‘zigacha yaratilgan tadqiqotlarni qomusiy bilim sohibi sifatida puxta o‘rganib chiqqani uchun ham u benazir olim va publitsist edi.

Oila, Fitratning talqinida, uch muhim komponentdan iborat: er, xotin va farzand (farzandlar). Ana shu uch komponentning har biri nozik, spesifik jihatlariga ega. Chunki, er va xotin uchun uylanish (turmushga chiqish) asosiy muammo bo‘lishi bilan birga o‘zining muhim qirralariga ham ega. Fitrat oilaning huquqiy asoslarini yoritib berishdan avval “Uylanish va uylanmaslik xususida”, “Nechta xotinga uylanish mumkin?”, “Uylanmoq zarur bo‘lganda qanday xotinni tanlash lozim?” singari fasllarni o‘quvchiga havola etib, masalaning huquqiy tomonlaridan tashqari, ijtimoiy g‘oyat muhim tomonlarini ham yoddan chiqarmaydi. Gap shundaki, muayyan ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy omillar tufayli tariximizning turli davrlarida ayrim yigitlar uylanmay, ayrim qizlar esa turmush qurmay o‘tganlar. Fitrat shu masala haqida iztirob bilan yozadi:

"Faraz qilaylik, siz yeringizni biron bir dehqonga berdingiz. Ish asbob-anjomlarini ham berib, bug‘doy ekishni buyurasiz. Agarda o‘sha dehqon yerni olib, ekish asboblarini ham egallab, o‘z uyida bemalol o‘tirsas. Ekin ekmasa, bir yil yeringizni o‘z holiga tashlab qo‘ysa, uning bu harakatini siz xiyonatdan boshqa narsa deb bilmaysiz, albatta. Uylanmaydigan odam ham jinsiy aloqa uchun berilgan kuch-quvvatidan foydalanmasa, yoki lutqavmining amalini qilsa, nafsini o‘zi qondirsa, bilib qo‘ysinki, Alloh qonuniga xiyonat qilibdi.

Xotinlaringiz sizlarning ekinzor yerlaringiz bo‘ladi. Ziroat yerlari urug‘sepganda samara beradi. Xotin ham ekinzordir va hosili – farzand. Bas, o‘z xotinlaringiz bilan farzand niyatida aloqa qiling va kelajakda o‘zlaringiz uchun farzand tarbiyalang. Xudodan qo‘rqing, uning nazariga ilinmangiz. Bas, tug‘ilish

¹⁶ Фитрат Абдурауф. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. - Т.: Маънавият, 2000. – Б. 4.

uchun visol bergan quvvatni qoldirmang va zoe qilmang. Ey Muhammad, saodat mujdasini iymonlilarga bergin!"¹⁷

Bu satrlarni sharhlashdan avval shuni eslatib o'tish kerakki, Fitrat oila va nikoh masalasiga, ayollarning jamiyatda tutgan o'rni masalasiga o'zi yashagan va shu satrlarni yozgan davr ruhidan kelib chiqqan holda munosabatda bo'lgan. Bugungi kun uchun uning mazkur qarashlarida eskirgan jihatlarning bo'lishi tabiiy. Ammo u masalaga Qur'on harflari va mohiyatidan kelib chiqqan holda yondashgan. Qur'on va shariatga ko'ra esa, erkak ayolga nisbatan birlamchi ahamiyat kasb etgan. Uzoq davom etgan feodal tuzum sharoitida ayolning erkak bilan teng huquqli bo'lishi mumkin emas edi. "Oila" maydonga kelgan 1914-1915-yillarda ham jamiyatda shu taraqqiyot tamoyili ustuvorlik qilgan. Binobarin, Fitratning yuqoridagi so'zlarini ayollarni kamsitish deb idrok etish xatodir.

Hayotning farzandlar shaklida davom etishi, Fitrat nazarida, faqat oila emas, balki millatning ham kuch-qudrati va sha'n-shavkatini belgilovchi omildir. "Masalan,- deb yozadi u,- bolsheviklar va inglizlarni olamiz. Har ikkala millat a'zolari ishchan va harakatchandir. Lekin ko'z oldimizga ularni keltirib muhokama qilsak, ko'ramizki, ingliz millati Belgiya xalqidan yuz barobar ko'proq kuch va shavkatu e'tiborga egadir. Qizig'i shundaki, ingliz va belgiyalik millatlar o'rtasida ilmu amal va sa'y-harakatda farq yo'q. Unda shavkatu shon va izzat bobida shuncha farq qaerdan? Bu savolning javobini har ikkala millatning umumiy sonidan topsa bo'ladi, ya'ni ingliz millatining aholisi 44 mln va belgiyaliklar esa 7,5 mln ga yetadi. Shuning uchun ham ingliz millatining umumiy sa'y-harakati va amali belgiyaliklarning sa'y va harakatlaridan bir necha marotaba unumdirlar. Ingliz millatining kuchi va izzat-e'tibori ham ana shu sa'y va amallarning natijasidir. Shundan kelib chiqib, Ovro'po hukmdorlari o'z millatlarining sonini ko'paytirishga harakat qiladilar. Ovro'po olimi o'z xalqining nufuziga putur yetsa: "Ey! Mamlakatimizning sharafi va e'tibori qolmayapti. Millatimiz nest-nobud bo'ladi. Sharafimizni, vatan va millatimizni himoya qilish uchun farzand yetishtiringlar,"- deya dod soladi" (o'sha kitob, 13-bet).

¹⁷ Кўрсатлиган китоб. – Б. 11.

Ko‘ramizki, oila va farzand masalasi erkak yo ayolning xususiy masalasi emas. Farzand nafaqat ota-ona hayotining davomi, balki ayni paytda millatning ham iqtidori, obro‘ va e‘tiborini belgilaydigan zanjir halqasidir. Millat esa vatan, mamlakatning yuragi, demak. Millat son jihatidan qanchalik ko‘p bo‘lsa, u yashayotgan vatanning ham kuch-quvvati shu qadar ziyod bo‘ladi. Binobarin, oila masalasi millat-mamlakat-kishilik jamiyati degan uchlikni ta‘minlab turuvchi muhim bir halqadir.

Fitrat "Oila" asarini yozgan paytida bor-yo‘g‘i 28 yoshda bo‘lgan. 1914-yilda shu yoshda bo‘lgan buxorolik bir yigitni ko‘z oldimizga keltirsak, uning nafaqat dunyodagi demografik vaziyat, balki oilaning falsafiy, huquqiy va shar‘iy tomonlarini ham shu qadar puxta bilganidan hayratga tushamiz. Pol Demar degan fransuz sotsiologi, Fitratning shahodat berishiga ko‘ra, fransuz aholisining oxirgi 100 yil mobaynidagi son-salmog‘ini tadqiq etib, uni Yevropadagi boshqa xalqlar soni bilan muqoyasa qilgan. Agar ana shu mavzu atrofida mulohaza yuritadigan bo‘lsak, masalan, inglizlarning 80-90 yil ichida 10 mln.dan 52 mln.ga oshishi Buyuk Britaniyaning shu davrdagi mustamlakachilik siyosati bilan ham bevosita bog‘liq. Buyuk Britaniya xuddi shu davrda ko‘plab mamlakatlarni o‘ziga tobe qilibgina qolmay, o‘z xalqining son jihatdan o‘sishi ustida ham jon kuydirdi, uning har tomonlama o‘sib, kamol topishi uchun barcha shart-sharoitni yaratib berdi. Xuddi shu davrda Rossiya ham o‘z chegaralarini kengaytirib, Kavkaz va O‘rta Osiyo kabi zabt etgan hududlariga rus millatiga mansub kishilarni ko‘chirib, ular sonining oshishiga imkon tug‘dirdi. Sovet davlati esa Chor hokimiyatining mustamlakachilik siyosatini davom ettirib, bu hududlardagi ruslar sonini yanada oshirish bilan kifoyalanibgina qolmay, yerli xalqni ham muntazam ravishda ruslashtirib bordi. Natijada, o‘zining milliy tilini unutgan ruszabon o‘zbeklar, qozoqlar va boshqalar paydo bo‘ldi hamda ko‘paydi. Ayni paytda O‘rta Osiyodan minglab oilalar "quloq" qilinib, boshqa o‘lkalarga yuborildi, o‘n minglab "millatchi va aksilinqilobiy tashkilotlar"ning a‘zosi deb taxmin qilingan kishilar abadiy muzliklar maskaniga yuborilib, qirib tashlandi. Bu faktlar ham Sovet davlatining o‘zak millati bo‘lgan ruslarning, aniqrog‘i, kommunizm g‘oyasiga

xayrixoh ruslarning jahon miqyosidagi salmog'ini oshirishga qaratilgan tadbirlar natijasidir.

Xullas, oila masalasi ana shunday jahonshumul oqibatlar bilan bog'liq masala sifatida Fitratning diqqat-e'tiborini o'ziga qaratdi. Ammo son, miqdor - hali sifat emas. Xalqning soni ko'p bo'lishi, ammo uni tashkil etuvchi kishilar ishyoqmas, tepsa tebranmas kimsalar bo'lishi ham mumkin. Bu dunyo esa, Fitrat talqinida, "bir umumiy sinov maydoni"dir.

Fitrat tasnifiga ko'ra, oila – millatning kichik bir tarmog'i, yacheykasi. Bir necha oila bir qavmni tashkil etadi. Agar bir qavmning har bir oilasi saodatli bo'lmasa,- deydi Fitrat,- o'sha qavmni baxtiyor, deb atash mumkin emas. Agar bir oilaning har bir a'zosi baxtli bo'lmasa, bu oilani baxtli hisoblash xatodir. Binobarin, millatning saodati, har bir qavmning saodati har bir oilaning saodatiga, har bir oilaning saodati esa, uning har bir a'zosiga bog'liq. Modomiki, shunday ekan, oilaning har bir a'zosi to'g'risida qayg'irish ham qarz, ham farzdir.

Oila va nikoh to'g'risida so'z borar ekan, shak-shubhasiz, oilaning buzilish sabablarini va uni mustahkamlash yo'llarini ham bilish zarur. O'zbekchilik urf-odatlariga ko'ra, ayniqsa, kitob yozilgan paytda, oila va nikoh taqdiri qisman sovchilarning qo'lida bo'lgan. Ular kelin tomonning o'zlariga bo'lgan munosabatlari, ko'rgan izzat-hurmatlari yo nazar-e'tiborga olinmaganlaridan kelib chiqib, kelin, uning ota-onasi va uy-joyini ta'rif va tavsif qilib kelganlar. Uylanish uchun tanlangan yo'l shundan iborat bo'lgan. Ammo bu yo'l hamisha ham yaxshi natija beravermagan. Shuning uchun ham Fitrat uylanish uchun to'rt narsaga e'tibor berishni talab etadi: mol, nasab, husn va imonu e'tiqod. Buni quyidagicha tushunish lozim:

1. Uylanish orzusida bo'lgan er bilan xotinning mol(boylik)lari va nasablari tahminan bir xil bo'lishi lozim. Aks holda ular hayoti azobda o'tadi.

2. Husn garchand tashqi fazilat bo'lsa ham, kishi qalbini o'ziga moyil qilish xususiyatiga ega; agar ana shu qalbiy moyillik paydo bo'lmasa, er bilan xotin saodatli umr kechirmaydi.

3. Er va xotin dindor bo'lishi lozim. Dindorlik – xudoni tanish, bilish va Haqdan qo'rqishdir. Husni ahloqning asosi va mezoni Xudodan qo'rqish va Haqni bilishda, ya'ni dindorlikdadir.

Har bir oila poydevorining mustahkam bo'lishi turli ijtimoiy, ma'naviy, iqtisodiy va maishiy omillarga bog'liq. Shuning uchun ham risola muallifi baxtli va, ayniqsa, baxtsiz oilalar hayotiga nazar tashlab, kitobxonga ibrat bo'lishga arziydigan hayotiy misollarni keltiradi va ularning oilani yemirishdagi faol ishtirokini chuqur tahlil etib beradi.

Oilaning mustahkam bo'lishi, Fitrat nazarida, quyidagi omillarga bog'liq:

1. Iffat va mo'minlik. Qur'oni Karim erkak va ayollarga diyonatli va nomusli bo'lishni buyuradi: "Ey, Muhammad! Ahli islom erkaklariga aytgin: oshkor va yashirin ko'zlarini xaromdan yopsinlar va nafslarini xaromdan tiysinlar.. Ayollarga ham aytgin: ko'zlarini va o'z nafslarini haromdan saqlasinlar".

2. G'ayrat. "Modomiki, iffat va nomusning himoyasi erkak va xotinlar bo'ynida farz ekan, bas, ulardan har qaysilari ikkinchi tomonni haromdan qaytarish huquqlari bordir. Ularning ana shu ishlarini "g'ayrat" deydilar.

3. Visol. Er-xotinlikning birinchi maqsadi farzand, bu maqsadga erishishning vositasi va sababi visoldir.

4. Murosai madora. Er-xotin uzoq yillar birga bo'lib, shodlik va g'amni birga baham ko'radilar. Ammo shunday ham bo'ladiki, bir tomon xato harakati yo qo'pol muomalasi bilan oila imoratini shikastlantirib qo'yadi. Shunda ikkinchi tomon undan o'ch olmay, murosai madora yo'lini tanlasa, shikastlangan imorat qulab tushmaydi.

"Oila" – ikki qismdan iborat risola. Agar yuqorida qayd etilgan masalalar risolaning birinchi qismini tashkil etsa, ikkinchi qismi tarbiya va huquq masalalariga bag'ishlangan.

Fitratning nazarida, maktabgacha bo'lgan yoshlar tarbiyasi to'rt masalani o'z ichiga oladi. Bular: 1) farzand tarbiyasi; 2) badan tarbiyasi; 3) aqliy tarbiya; 4) axloqiy tarbiyadir.

Ana shu tarbiya turlari asosida parvarish topgan bola kelajakda o'zidagi yaxshi fazilatlariga oziq berish imkonini topishi va ota-onaning obro'siga obro' qo'sha oluvchi kishilar bo'lib o'sishi mumkin.

Ayni vaqtda Fitrat ota-ona, yetim-yesirlar va xizmatkorlarning oiladagi mavqelaridan kelib chiqqan haq-huquqlari ustida ham to'xtalib o'tadi. Risolada zikr etilgan tarbiya turlari singari, bu haq-huquqlarni tushuntirishda ham islom dini qonun-qoidalariga tayanadi.

"Oila", bir qarashda, Qur'onning shu masalaga doir oyat va suralari talqini bo'lib ko'rinsa-da, muallif unda islomiy aqidalarni bir nuqtaga jalb etibgina qolmay, o'ziga zamondosh bo'lgan jamiyat e'tiborini har qanday millat taraqqiyotini belgilovchi oila masalasiga qaratgan, shu oilaning jamiyat hayotidagi rolini oshirishga intilib, ko'p xotinlikni zararli an'ana sifatida qoralash, qizlarni o'qitish, maktabgacha bo'lgan yoshlarning o'z oilalarida to'g'ri tarbiya olishiga ko'maklashishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan va bu maqsadga erishgan.

Fitratning e'tirof etishicha, o'tgan olimlar-u hakimlar shu masalada g'ayrat qilib qonunlar ishlab chiqishgan. Lekin davrlar o'tishi bilan muayyan qonunlar eskirgani va o'z kuchini yo'qotganidek oila va oila a'zolarining huquq va burchlari masalasiga ham yangicha yondashuv, yangicha munosabat taqozo etiladi. Zero, oila oxir-oqibatda millat va davlatning mavqeini belgilab beradi. Millat va davlat esa uzoq yillar va davrlar mobaynida shakllanadi va shu davrlarda yangilanib boradi.

Aytib o'tilganidek, "Oila" 1914-yili yozilgan. Bu vaqtda hozirgi O'zbekiston Chor Rossiyasining mustamlakasiga aylanib bo'lgan, xalqning Fitrat singari mutafakkir yoshlari el-yurtini ana shu botqoqlikdan olib chiqish, uni ma'rifatlashtirish va hurriyat ne'matlaridan bahramand etish maqsadida jadidchilik harakatini yuzaga keltirgan edilar. Xuddi shu davrda ularning, binobarin, millatning ham asosiy vazifasi nafaqat islomiy g'oyalar, balki, millatparvarlik, erkiparvarlik, taraqqiyparvarlik, ilmparvarlik g'oyalari asosida ham shakllangan avlodni tarbiyalash edi. Fitratning "Oila" risolasi ana shu avlodni tarbiyalashga qaratilgan, o'zigacha o'tgan olimlar-u hakimlarning asarlari umumiy hay'ati -

"manzil tadbiri", ya'ni "ro'zg'or tebratish tadbiri"dan farq qilgan asardir. Shuning uchun ham unda huquqiy mezonlarga qaraganda ma'naviy-falsafiy masalalar talqini ustuvorlik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat Abdurauf. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – T.: Ma'naviyat, 2000.
2. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. Davriy to'plam. №1. – T.: Universitet, 1999.
3. Qosimov B. Milliy uyg'onish. – T.: Ma'naviyat, 2002.
4. Boltaboev H. Fitratning ilmiy merosi. – T.: Fan, 1996.
5. Boltaboev H. Fitrat – adabiyotshunos. – T.: Yozuvchi, 1996.
6. G'aniev I. Fitratshunoslik. – T.: Fan, 2005.

A LINGUISTIC ANALYSIS OF SHAKESPEARE'S SONNETS

Qunduzoy O'ktam qizi Qodirova
Student, (Chirchik SPU)

Diana Valeryevna Abduramanova
Doctor of Philosophy in philological sciences,

ABSTRACT

William Shakespeare, who lived and worked in the years 1564-1616, is one of the most famous writers. Although he is mostly known for his tragedies and comedies, he is also one of the creators who had a lot of success in the field of sonnets. His sonnets, written between 1592 and 1600, are among the finest examples of Renaissance poetry. The sonnets written by him reflect the feelings of love and suffering of the lyrical hero.

Keywords: *William Shakespeare, literature, sonnets, Italy, works, poet, octava, saseta, treceta, friend, "mysterious friend", "dark, wheat-faced".*

INTRODUCTION

It is clear that we have known Shakespeare, the great representative of world literature, for many centuries, especially loved his works "Romeo and Juliet". He is one of the most prominent representatives of the Renaissance period. In fact, he is a respected person who has gained a place in the hearts of many readers with his

unique direction in every field. If we think about him and his works, we will realize the uniqueness in each of his works, be it a comedy or a tragedy. But now it's about his sonnets. Let's first define the concept of sonnet.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Rodolfo Delmonte from the Department of Linguistics and Comparative Cultural Studies at Ca' Foscari University of Venice notes that Shakespeare, in most of his sonnets, carefully selected words for their rhymes, creating a rich variety of sound harmonies across four distinct categories. This will be further explored in the following sections, focusing on how the choice of one category relates to specific themes or words. Notably, this significant aspect of the sonnets has largely gone unnoticed by literary critics in the past. This oversight may be attributed to two main factors: first, many words at the time had dual pronunciations, such as “LOVE”, which could also be pronounced as “MOVE.” Second, Shakespeare's sonnets exhibit a higher than average Rhyme Repetition Rate (TripleR) compared to other Elizabethan poets, indicating a tendency to reuse the same rhyming words or pairs of words.¹⁸

D.V. Abduramanova asserts that fictional literary worlds play a significant role in influencing language, acting as breeding grounds for new vocabulary. Through engaging narratives and creative ideas, writers create new words, phrases, and linguistic forms that become part of everyday language. Recognizing their impact is essential for understanding the complex processes of language development and cultural exchange.¹⁹

The sonnet genre, which began to appear in world poetry in the 12th century, has become more beautiful and refined in the past period. The founders of the first sonnets were the medieval troubadours who lived in the ancient land of Provence. At the end of the 12th century, this people came to the Italian islands of Sicily and Tuscany and exchanged ideas with the poets there. It was at that time

¹⁸ Delmonte, R. (2023). Computing the Sound–Sense Harmony: A Case Study of William Shakespeare’s Sonnets and Francis Webb’s Most Popular Poems. *Information*, 14(10), 576.

¹⁹ Abduramanova, D. V. (2024). DYNAMICS AND INFLUENCE OF FICTIONAL LITERARY WORLDS ON THE DEVELOPMENT OF LEXICAL INNOVATIONS. *Academic research in educational sciences*, 5(CSPU Conference 1), 254-260.

that this area of Italy was highly developed by trade, so the sonnet was also developed in that area. The meaning of the word sonnet is derived from Italian and means a sonorous poem with a definite pattern. By the end of the 16th century, the sonnet began to enter English literature. In fact, the classic sonnet form has fourteen lines. It is divided into two parts, octava - octave and sestet - six, tercet - triple. Shakespeare makes some changes to it. That is, three quatrains, and at the end two concluding verses come separately. According to the rule of this genre, only one plot should be expressed in it. That is, in the sonnet genre, the content of the first two lines is stated. Then in the verses he develops, he describes inner feelings and human experiences as best as the poet can. And the final two verses will be the resolution of the incident.

William Shakespeare's sonnets written in 1592-1600 are recognized as one of the masterpieces of Renaissance poetry. The first edition of Shakespeare's "Sonnets" (Sonnets) was released in 1609 by publisher Thomas Thorpe. According to literary researcher Frances Merz, Shakespeare completed his sonnet compositions between 1592 and 1598. The poet's 154 sonnets are included in this book. However, some literary scholars list six of his sonnets as part of his plays, including "Labour of Love," "Henry V," and "Romeo and Juliet." The poet, or lyrical hero, professes his undying love for the wheat-faced, dark-haired woman known as the Dark Lady as well as his allegiance to his attractive buddy Mr. W.H. It's noteworthy that even Shakespearean academics cannot agree on how to interpret the statement that appears on the book "Sonnets" title page: "I wish happiness and long life to my private friend, Mr. W.H., who was the main reason for the writing (begetter) of these sonnets." Who was the faithful friend of the poet who concealed a secret, and who was the "dark, wheat-faced lady" who was the lover he was describing?

Literary experts interpret the poet's sonnets in two parts. The first part includes the sonnets from 1 to 120, that is, the author's sonnets dedicated to his "mysterious friend", and the second part includes the sonnets from 128 to 152, that is, the sonnets dedicated to the "dark, wheat-faced" lady. Most of the scholars say

that in the sonnets belonging to the first part, Shakespeare praised his dear friend and shelter in the palace, Count Southampton, while others try to prove that the younger contemporary of the poet, Count William Herbert, was described. Shakespeare's Works Dedicated to Mr. "W. H". The dedicatory portion of the sonnet contains initials and stops at each syllable. As described in the sonnets, the poet sometimes leaves his new friend and follows a "black-haired, wheat-colored" lady. When he finally realizes the infidelity of his beloved, his love for him cools down and his love begins to fade. In the end, the poet tries to get rid of the unfaithful and frivolous lady who is unbecoming of his love, he mourns the agony of love (in sonnets 142-152), he wants to prove his loyalty to his beloved friend. The text of these famous William Shakespeare sonnets can be accessed by clicking one of the sonnets links below. The most popular of the William Shakespeare Sonnets are Sonnets 018, 029, 116, 126 and 130.

Shakespearean Sonnet 30 When to the sessions of sweet silent thought

When to the sessions of sweet silent thought
 I summon up remembrance of things past,
 I sigh the lack of many a thing I sought,
 And with old woes new wail my dear time's waste:
 Then can I drown an eye, unused to flow,
 For precious friends hid in death's dateless night,
 And weep afresh love's long since cancell'd woe,
 And moan the expense of many a vanish'd sight:
 Then can I grieve at grievances foregone,
 And heavily from woe to woe tell o'er
 The sad account of fore-bemoaned moan,
 Which I new pay as if not paid before.
 But if the while I think on thee, dear friend,
 All losses are restored and sorrows end.

Shakespeare's Sonnet 30, part of his collection of 154 sonnets, delves deeply into the themes of memory, loss, and the restorative power of friendship. Through

its structured form and evocative language, the sonnet captures the complex emotional landscape of the speaker as he navigates his reflections on the past. The poem opens with the speaker invoking "sweet silent thought," setting a tone of introspection. This phrase suggests a serene contemplation, yet it is quickly undercut by the speaker's lamentation over unfulfilled desires and the passage of time. The line "I sigh the lack of many a thing I sought" illustrates the speaker's sense of regret for what has been lost or unattainable. This wistfulness is a recurring motif, as the speaker's memories evoke both sorrow and nostalgia. As the sonnet progresses, the speaker confronts the weight of his grief. The imagery of weeping—"drown an eye, unused to flow"—conveys a deep emotional struggle, hinting at tears that have been suppressed until this moment of reflection. The mention of "precious friends hid in death's dateless night" introduces a stark reminder of mortality, intensifying the emotional gravity of the poem. The phrase encapsulates the finality of death, emphasizing the permanence of loss and the enduring impact of those who have passed. In the third quatrain, the speaker recounts grievances and past sorrows as if he is reliving them. The repetitive nature of "moan" and "woe" underscores a cycle of pain that seems inescapable. This repetition not only highlights the depth of the speaker's sorrow but also suggests a struggle against the weight of his memories. The idea of paying "as if not paid before" evokes the notion of a debt to one's emotions, illustrating how past grief can resurface, demanding acknowledgment and processing. However, the tone shifts dramatically in the final couplet. The speaker introduces a glimmer of hope with the phrase, "But if the while I think on thee, dear friend." Here, the act of thinking about a beloved friend transforms the experience of loss. The speaker asserts that all "losses are restored and sorrows end," suggesting that the love and connection shared with this friend serve as a powerful antidote to grief. This resolution underscores a fundamental theme of the sonnet: while memories can evoke pain, they can also lead to healing when anchored in the bonds of friendship.

ANALYSIS

The references to scholars like Rodolfo Delmonte and D.V. Abduramanova lend academic weight to the analysis. By engaging with contemporary literary discourse, the article situates Shakespeare's sonnets within ongoing conversations about language development and the role of fictional worlds in shaping vocabulary. The article provides a comprehensive analysis of Shakespeare's sonnets, particularly Sonnet 30, while contextualizing them within literary history and personal experience. The balance of historical context, literary analysis, and thematic exploration makes it a valuable resource for readers seeking to deepen their understanding of Shakespeare's poetic legacy.

CONCLUSION

Sonnet 30 artfully captures the duality of memory—its capacity to evoke both sorrow and solace. Through its exploration of grief, regret, and ultimately redemption through friendship, Shakespeare highlights the profound impact of relationships on our emotional well-being. The sonnet serves as a poignant reminder that, despite the inevitability of loss, the connections we cherish can restore joy and alleviate our deepest sorrows. In short, most of Shakespeare's sonnets glorify the lyrical hero's love confession, so to speak, obedience. The feeling of love burning in the heart of the lyrical hero is described in harmony with his spiritual image and attitude to the society in which he lives.

REFERENCES

1. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/uilyam-shekspir-sonetlar.html>
2. **Delmonte, R. (2023). Computing the Sound–Sense Harmony: A Case Study of William Shakespeare's Sonnets and Francis Webb's Most Popular Poems. Information, 14(10), 576.**
3. ¹ Abduramanova, d. V. (2024). Dynamics and influence of fictional literary worlds on the development of lexical innovations. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 254-260.

4. **Shakespeare, William.** *The Complete Sonnets and Poems*. Edited by Colin Burrow. Oxford University Press, 2002.
5. **Meyer, Michael.** "The Sonnet: A Brief History." In *The Art of the Sonnet*, edited by Robert M. McDonald. Oxford University Press, 2015.
6. **Snyder, David.** *The Renaissance Sonnet*. Cambridge University Press, 2002.
7. **Merez, Frances.** "The Structure and Meaning of Shakespeare's Sonnets." *Shakespeare Studies*, vol. 12, no. 2, 2019, pp. 145-162.

DIE ROLLE DER DEUTSCHEN LITERATUR BEIM ERLERNEN DER FREMDSPRACHEN IN USBEKISTAN

Khushbokov Oybek Uralovich (SPU in Tschirtschik)

Einführung. Den Begriff deutsch gibt es seit dem Mittelalter, und von Deutschland könnte man korrekterweise erst seit dem 19. Jahrhundert reden. Vielmehr soll unter Deutschland ganz großzügig das Gebiet verstanden werden, in dem Deutsche und ihre Vorfahren leben und lebten, und deutsch sei alles, was im weitesten Sinn zur Kultur dieser Menschen zu rechnen ist.

Zugegeben, Deutsch ist keine einfache oder leicht zu erlernende Sprache, aber trotzdem ist es Menschen wie Luther, Goethe, Schiller, Eichendorff, Böll, Grass und vielen anderen gelungen, Werke der Weltliteratur zu schaffen und der deutschen Sprache damit über die Grenzen Deutschlands hinaus Bedeutsamkeit und Achtung zu verschaffen.

Die Hauptsprache des frühen und hohen Mittelalters war Latein. Fast alle Zeugnisse aus Politik, Verwaltung, Geschichtsschreibung, Theologie und anderen Wissenschaften wurden in lateinischer Sprache aufgeschrieben.

Erst im 8. Jh. n. Chr. begann die Überlieferung in deutscher Sprache, und zwar in den verschiedenen althochdeutschen Dialekten. Diese entwickeln sich später zum Mittelhochdeutschen und seinen Varianten. Im Vergleich zu lateinischen Texten wurde vom 8. Bis ins 11. Jh. insgesamt nur wenig in der Sprache des Volkes („theodisca lingua“- aus „theodisk“ entstand „deutsch“) abgefaßt. Man zählt deshalb alle überlieferten deutschen Texte des Zeitraums zur

deutschen Literatur, z.B. auch politische und religiöse Gebrauchstexte (Gebete, Beichtformeln, Taufgelöbnisse, Glaubenssätze, Predigten, Psalmen) oder Übersetzungen einzelner Wörter. Diese deutsche Literatur befaßte sich mit zentralen Lebensbereichen der Zeit wie Religion, Recht, Kriegerleben u.a. und stand so in einem unmittelbaren Bezug zur allgemeinen Geschichte.

Am bekanntesten und umfangreichsten ist die Handschrift der Älteren oder Lieder-Edda, die im 13.Jh. in Skandinavien entstanden ist. Die etwa 30 Götter- und Heldenlieder sind in altnordischer Sprache geschrieben und wurden Anfang des 20.Jhs. von Felix Genzmer übersetzt.

Das einzige Heldengedicht, das uns in althochdeutscher Mundart germanisches Gedankengut vermittelt, ist das Hildebrandslied. Es wurde von zwei Mönchen um 830/840 in Fulda aufgeschrieben. Der unvollständige Text steht in 68 Langzeilen auf den Deckelinnenseiten einer theologischen Handschrift. Das Gedicht berichtet – meist in Dialogform – vom schicksalsergebenen Leben des germanischen Kriegers, das durch absolute Gefolgschaftstreue bestimmt war: Der alte Hildebrand (ein Gefolgsmann Dietrich von Bern) kommt nach dreißig Jahren in seine Heimat zurück.

Die wichtigste Trägerin der mittelalterlichen Kultur war die alle abendländischen Völker umspannende Kirche. Architektur und Bildkunst, Literatur und Musik dienten der Verbreitung ihrer Lehre, dem Bau und der Verschönerung der Gotteshäuser.

Die Kunst des Kirchenbaus hatte sich aus den Grundformen der römischen Basilika entwickelt. Von Italien aus verbreitete sie sich über West- und Mitteleuropa und erreichte im 11. und 12. Jahrhundert in den Gebieten beiderseits des Rheins einen bedeutenden Höhepunkt. Die Kaiserdome in Worms, Speyer und Mainz sind damals entstanden.

Wie Architektur und Bildkunst, so ist auch die Literatur des Mittelalters ein Zweig der Kultur der universalen Kirche. Ihre Sprache war das im ganzen Abendland gebräuchliche Latein, neben dem sich seit der Zeit Karl des Großen auch das Deutsche langsam verbreitete; ihr Thema war die christliche

Heilsbotschaft, wie sie der große Kirchenlehrer Aurelius Augustinus (354-430) interpretiert hatte:

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) gilt bis heute als der größte Dichter deutscher Sprache.

Durch seine genialen Jugendgedichte aus der Zeit des „Sturm und Drang“, besonders aber durch die „Leiden des jungen Werthers“ war er schon weit über die Grenzen Deutschlands hinaus berühmt geworden, als ihn 1775 der junge Herzog von Weimar aus Frankfurt an seinen Hof berief. Durch das Wirken Goethes, Schillers und Herders wurde die kleine thüringische Residenzstadt zum geistigen Mittelpunkt Deutschlands.

Die Tragödie „Faust“ (1771-1831) ist vielleicht Goethes bedeutendste Dichtung. Sie ist das Drama eines nach Erkenntnis und Erfüllung strebenden Menschen. In seinem Streben verbindet sich Faust sogar mit dem Teufel, der ihm Glück und Macht verspricht; doch Faust weiß, daß auch dies ihn nicht befriedigen kann:

Das Jahr 1945 galt für viele als das Ende der Geschichte Deutschlands. Die Städte waren zerstört, die Wirtschaft vernichtet; auf der Flucht vor den Armeen der Sieger strömten Millionen heimatloser Menschen nach West- und Mitteldeutschland, begleitet von Elend, Hunger und Tod.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Barbara Baumann / Birgitta Oberle. Deutsche Literatur in Epochen. Max Hueber Verlag. Ismaning-2000.

2. Wolfgang Hardtwig / Erhard Schütz. Keiner kommt davon. Zeitgeschichte in der Literatur nach 1945. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen-2008. ISBN 978-3-525-20861-8

3. Хушбоков О. У. УЧИТЕЛЬ И УЧИТЕЛЬСТВО: ВЧЕРА И СЕГОДНЯ //Вестник науки. – 2023. – Т. 3. – №. 1 (58). – С. 216-218.

4. Khushbokov O. U. SCHREIBEN UND SCHREIBIDEEN ENTDECKEN //Вестник науки. – 2021. – Т. 4. – №. 9. – С. 4-10.

5. Хушбоков О. У. СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА //Вестник науки. – 2020. – Т. 2. – №. 11 (32). – С. 45-50.

**ALLGEMEINMENSCHLICHE BEDEUTUNG DER WERKE VON
AJINIYAZ KOSIBAY ULI**

Berdimuratov D.U.,

Dozent, PhD

Mambetnazarov M.K.

Student (Staatliche Berdach-Universität in Nukus)

Dieses «Jahr der Unterstützung der Jugend und des Business» wird allseitige Aufmerksamkeit der Entwicklung des Potentials von Jugend, dem Anerziehen der Liebe zur Muttersprache und Literatur, der Äußerung des Gefühls des Stolzes auf eigenes Heimatland und der Erhaltung vom reichen literarischen Erben unserer Dichter geschenkt. Das karakalpakische Volk ist berühmt nicht nur für seine reiche Nationalkultur, als auch für talentierte Poeten und Schriftsteller. Einer von ihrer ist der große Poet und Klassiker Ajiniyaz Kosibay uli, der in seinen Gedichten das Heimatland und das tapfere karakalpakische Volk berühmt macht. Ajiniyaz Kosibay uli war ein gebildeter Mensch seiner Zeit, bekam Bildung im berühmten Medrese Shergazi Chans und gewann den Ruhm eines Volksdichters noch während des Lebens. Poeme und Gedichte von Ajiniyaz sind unter turkmenische, kasachische, kirgisische Leser, auch Vertreter anderer Völker sehr beliebt.

Der Erlass des Präsidenten der Republik Usbekistan №EP-258 «Über die breite Feier des zweihundertsten Jahrestages aus Geburtsdatum vom bekannten karakalpakischen Dichter und Denker Ajiniyaz Kosibay uli» vom 16. Juli 2024 war ein freudiges Ereignis für das karakalpakische Volk. Der Präsident der Republik Usbekistan Sh.M.Mirziyoev hat das literarische Erbe des großen Poet Ajiniyaz Kosibay uli bewertet und betont: «Ajiniyaz Kosibay uli leistete mit seinem einzigartigen und tief inhaltsreichem Schaffen einen würdigen Beitrag zur

Entwicklung der Kultur und Literatur, zur Erziehung der Jugend im Geiste des Patriotismus und des edlen Ideals, zur Festigung von der historischen Freundschaft und der Geschlossenheit der usbekischer und karakalpakischer Völker». Die Aufnahme der Zweihunderjahrfeier aus Geburtstag von Ajiniyaz Kosibay uli in den Plan der Durchführung der Jubiläumsveranstaltungen von UNESCO zeugt auch davon, dass sein schöpferisches Erbe eine allgemeinmenschliche Bedeutung hat.

Das Schaffen von Ajiniyaz Kosibay uli nimmt einen besonderen Platz in der Geschichte der karakalpakischen Literatur des 19. Jahrhunderts. Mit seinem besonderen Talent und seiner Fähigkeit bereicherte der Dichter die karakalpakische Poesie mit neuen Genres zu Thema und Inhalt, deshalb ist er ein Innovator in der karakalpakischen klassischen Literatur. Die Kreativität von Ajiniyaz zeichnet sich durch eine Art Patriotismus, Humanismus und demokratische Ideen aus. Er war ein kompetenter und kultureller Mensch seiner Zeit, es gibt Angaben, dass der Poet arabische, persische, usbekische, kasachische und turkmenische Sprachen beherrschte.

Der Volksdichter der Republik Karakalpakstan, der Hero Usbekistans Ibraim Yusupov unterstreicht das reiche schöpferische Erbe vom Klassiker der karakalpakischen Literatur Ajiniyaz Kosibay uli und schreibt:

*Falls du Blicke der Sterne richten möchtest,
Schlampige Dichter beschämen,
Falls du mich wiederbeleben möchtest,
Sing mir Liede von Ajiniyaz.*

Es ist klar, der Dichter war gerecht in seiner Bewertung, denn nach so viel Zeit das reichliche Erbe vom Poet und Klassiker leistet eine riesige Inspiration auf gegenwärtige Leser. Jedes seiner Gedichte verweist auf sein hohes Talent, sein breiter Gesichtskreis und gute Seele, große Liebe zum seinen Volk und Heimatland.

Die humanistischen Ideen nehmen einen großen Platz in Poemen und Gedichten vom Poet Ajiniyaz. Wie bekannt, der Präsident der Republik Usbekistan

Shavkat Mirziyoev hat eine edle Idee vorgerückt, wie «im Namen der Ehre und der Würde des Menschen». Die edle Idee des Führers des Landes, die Menschen wie ein höchster Wert hochpreist, steht mit humanistischen Ideen vom Dichter, der einen Mensch «die Reiz dieser Welt» verkündet, im Einklang. Das Erlernen des reichlichen poetischen Erbe vom großen Dichter ist aktuell auf Grund des Hochpreises des Menschen wie ein höchster Stellenwert. Zweifellos, das unschätzbare literarische Erbe von Ajiniyaz Kosibay uli wird das Eigentum der zukünftigen Generation und der aller Menschheit. Insgesamt, die Poesie von Ajiniyaz dient den Interessen des Volks und lehrt lieben die Heimat, bewahren ein unschätzbare Erbe der Vorfahren. Patriotismus, Humanismus und Edelmut sind die Hauptkomponente der Poesie vom großen karakalpakischen Poet und Klassiker Ajiniyaz Kosibay uli.

Literatur:

1. Mirziyoev Sh.M. Der Erlass des Präsidenten der Republik Usbekistan №EP-258 «Über die breite Feier des zweihundertsten Jahrestages aus Geburtsdatum vom bekannten karakalpakischen Dichter und Denker Ajiniyaz Kosibay uli». Taschkent, 16. Juli 2024.
2. Alniyazov A., Bayniyazov K., Bayniyazova T. Ajiniyaz. – Nukus: «Ilim» („Wissenschaft“), 2014. S. 248 (auf Karakalpakisch).

ПРИМЕНЕНИЕ ПЕРЕДОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ "СТАНЦИОННЫЙ СМОТРИТЕЛЬ" А.С. ПУШКИНА В РАМКАХ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ЛИТЕРАТУРЕ.

Ахмедов Хусен Узаирович
(Чирчикский ГПУ)

Постановка проблемы. Творческое наследие великого русского поэта Александра Пушкина укоренилось в культурном сознании каждого. Вклад таких ученых, как М.П. Алексеев, Б.В. Томашевский, Д.Д. Благой, В.В. Виноградов и Г.О. Винокур, обогатил отечественное литературоведение и до

сих пор остается классикой. В школьной программе не утихает интерес к таким произведениям Пушкина, как «Капитанская дочка», «Евгений Онегин» и его лирика. Особое внимание заслуживает повесть «Станционный смотритель», которая актуализирует один из самых важных вопросов современности – отношения между родителями и детьми. Вопросы удачного брака, ответственности перед родителями, выбор между любовью к супругу и к близким – это лишь несколько аспектов, которые можно рассмотреть на уроках литературы. Именно седьмой класс – это время, когда учащиеся переходят в период взросления, сталкиваются с вопросами о своем местоположении в мире и обществе, что делает изучение «Станционного смотрителя» особенно значимым. Учитывая современные информационные и социальные реалии, мы можем найти в знакомых «хрестоматийных» произведениях новые проявления и интерпретации. Мой многолетний опыт преподавания позволяет выделить ключевые направления в осмыслении проблемы и образной системы в этом шедевре, а также предлагает учащимся необычный подход к анализу изучаемого текста.

Цель данной статьи – Продемонстрировать применение разнообразных инновационных технологий при изучении произведения «Станционный смотритель» А. С. Пушкина, что позволит учащимся активно участвовать в поисковом процессе, сами делать открытия в тексте и находить ответы на свои жизненные вопросы.

Степень изученности проблемы. Исследовав несколько учебных методик уроков по выбранному произведению (Воротнева Г.Н., Иванчука С.Н., Миловановой И.Н. и других), можно заметить определенное однообразие и стандартизацию, использование стереотипных методов представления материала, хотя в современной методике обучения имеется широкий спектр творческих заданий. Например, урок Миловановой И.Н. основан на нравственных проблемах, затронутых в произведении. Во вступительной части отмечается, что будут изучены выдающиеся эпизоды и сопоставлены с евангельской притчей, что должно привести к обсуждению

нравственности. Однако обсуждение вопросов и посещение музея литературного героя на этом этапе отвлекают от аналитической работы. Более целесообразно было бы провести это на заключительном этапе урока.

Далее учитель предлагает выделить наиболее эмоционально насыщенный эпизод. Интересно, что ученики уже имеют готовые выводы о важности первой встречи Самсона Вырина и Минского, с особенным вниманием к раскаянию героя. Затем учитель переходит к обсуждению темы "маленького человека", отмечая низкое происхождение персонажа, но высокие моральные качества. Тема благородства Вырина уже звучала, поэтому логично использовать метод эмпатии для показа авторского сострадательного отношения к герою. Включение этюда Г. Свиридова придает данной работе эмоциональную выразительность.

Как правило, в учебных материалах проводится детальное сравнение истории блудного сына и судьбы Дуни (анализ отдельных сцен из фильма С. Соловьева "Станционный смотритель", вопросы и ответы, комментарии учителя и др.).

Г.Н. Воротнева акцентирует внимание на необходимости формирования у учеников гуманного отношения к окружающим и развитии аналитических способностей. Она начинает занятие с подробного рассказа о жизни и творчестве автора в Болдино, затем переходит к обсуждению "Повестей Белкина" и выдвигает тему "маленького человека". Из своего педагогического опыта можно отметить, что понятие "маленький человек" для учеников этого возраста может ассоциироваться с идеей о маленьком размере. Образ, созданный Пушкиным, имеет инновационный характер, поэтому его рассмотрение в ходе анализа текста является логичным.

На уроке основное внимание уделяется трем аспектам: истории создания произведения, отзывам критиков и прошлому главного героя. Однако в данной публикации отсутствует анализ ключевых сцен, использование различных инновационных методов (ролевые игры, элементы

проектной деятельности, ситуативный анализ, интеллектуальный поиск), способствующих развитию самостоятельного мышления и обобщений.

В ходе открытого урока, посвященного повести «Станционный смотритель», педагог С.Н. Иванчук обсуждает важность взаимоотношений между родителями и детьми, а также «моральных норм», которым следует придерживаться в общении. Урок построен на принципе перехода от общего к частному, акцент делается на эмоциональных аспектах, вместо глубокой психологической драмы главного героя, не раскрывается инновационный подход А.С. Пушкина. Философские аспекты также не раскрываются, и занятие завершается вопросом: «Что, по вашему мнению, способно помочь людям сохранить духовные связи и избежать страданий?» Учитель фокусируется на моральных вопросах произведения, но не обращает внимания на второстепенный сюжет с блудным сыном.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Балашова А.И., Ермолова Н.А. Развитие исследовательских умений в процессе преподавания литературы.// Муниципальное образование: инновации и эксперимент. – 2009. –№2.
- 2.Белова Н.И. Педагогические мастерские. Теория и практика. – СПб., 1998.
3. Воротнева Г.Н. Урок по курсу литературы в 7-м классе. А.С. Пушкин "Повести покойного Ивана Петровича Белкина". Образ "маленького" человека в повести "Станционный смотритель". Эл. ресурс: <http://festival.1september.ru/articles/505425/>
4. Ермолаева М.Г. Игра в образовательном процессе. – СПбГУПМ, 2003.
5. Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке. – М.: Просвещение, 2004.

6. Иванчук С.Н. Открытый урок по повести А.С.Пушкина «Станционный смотритель». Эл. ресурс: WWW.uroki.net/docrus128.htm
7. Клименко Н.С., Резник О.В. Интеллектуальные игры на уроках русской и зарубежной литературы (19 в.). Издание 2-е, дополненное. Учебно-метод. пособие. - Симферополь, Ната, 2007. – 122 с.
8. Милованова И.Н. Нравственные уроки по повести "Станционный смотритель" А.С. Пушкина. Эл. ресурс: <http://festival.1september.ru/articles/565798/>
9. Муштавинская И.В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя. – СПб: КАРО, 2009.

EXPLORING AUTHENTICITY: EXISTENTIAL THEMES IN HEMINGWAY'S THE OLD MAN AND THE SEA

Rizayeva Shaxnozabonu Shuxrat qizi

Teacher (Alfraganus University)

Ernest Hemingway's "The Old Man and the Sea" stands as a seminal work in American literature, a poignant exploration of existential themes that resonate deeply with the human condition. The old man's struggle against nature, his reflections during solitude, and the interplay of success and failure converge to create a rich narrative that resonates with the core of human existence. Hemingway's exploration of these themes invites readers to confront their own searches for meaning and authenticity in a world that often appears indifferent. Ultimately, Santiago's journey exemplifies the enduring human spirit, reminding us that authenticity is found not merely in achieving goals but in the courage to confront the challenges of existence itself. Through the narrative of Santiago, an aging fisherman, Hemingway delves into the search for authenticity—a quest for meaning in a world often perceived as indifferent. This article examines how Santiago's struggle against nature, his solitary existence, and his reflections on success and failure encapsulate the existential dilemmas that define not only his character but also the broader human experience.

At its core, “The Old Man and the Sea” is an allegory for the human struggle against an indifferent universe. Santiago's battle with the marlin embodies the existential notion of confronting the absurd—a theme echoing the philosophies of Albert Camus. The marlin, majestic and formidable, represents not only the ultimate challenge but also the essence of Santiago's quest for authenticity. As he engages in a protracted struggle, Santiago's determination to catch the fish becomes a reflection of his desire to assert his existence in a world that often undermines individual significance.

Hemingway employs vivid imagery and concise prose to illustrate the physicality of Santiago's struggle. The old man is portrayed as a figure of resilience, embodying the existential belief that meaning can be derived from the struggle itself, rather than from the outcome. The famous line, “A man can be destroyed but not defeated,” encapsulates this philosophy, suggesting that authenticity arises from perseverance in the face of insurmountable odds.

Hemingway's depiction of the sea further reinforces the existential themes within the narrative. The sea, often characterized as both a nurturing and a destructive force, mirrors the duality of existence. It is a place of beauty and danger, reflecting the unpredictability of life itself. Santiago's relationship with the sea is complex; he respects it yet acknowledges its indifference. This duality echoes existentialist beliefs that highlight the arbitrary nature of life, wherein individuals must find their own meaning amidst chaos.

The old man's struggle is not merely against the marlin but also against the very elements of nature, which can be unforgiving. In this context, the sea becomes a symbol of the existential abyss—vast, unknown, and indifferent to human endeavors. Santiago's journey into the depths of the ocean symbolizes a plunge into the existential void, where he confronts his limitations and mortality.

Santiago's solitude at sea serves as a crucible for self-discovery. Isolated from the constraints of society, he engages in profound reflections on his life, his relationships, and the nature of success. This solitude aligns with existentialist thought, particularly the ideas of Jean-Paul Sartre, who posited that authenticity is

achieved through self-awareness and the acceptance of one's freedom and responsibility.

Throughout his journey, Santiago reflects on his past—his memories of Joe DiMaggio, symbolizing both hope and the ideal of human greatness. The old man's admiration for DiMaggio serves as a contrast to his own perceived failures. This comparison underscores the existential tension between aspiration and reality, prompting readers to consider the nature of success. Santiago's struggle is not merely for the marlin; it is a quest to validate his own existence, to find authenticity in a world that seems to dismiss him as obsolete.

Moreover, Santiago's dreams of lions, representing his lost youth and vitality, serve as a poignant reminder of his inner desires and aspirations. These dreams highlight the struggle between the ideals of youth and the harsh realities of aging. The lions, embodiments of strength and freedom, contrast sharply with Santiago's physical limitations, emphasizing the existential conflict between the ideal self and the actual self.

Santiago's relationship with Manolin, the young boy who looks up to him, adds another layer to the theme of authenticity. While Santiago is physically alone during his fishing expedition, Manolin's presence in his life provides emotional support and companionship. This relationship underscores the value of human connection in the search for meaning. Manolin represents hope and continuity, reminding Santiago—and the reader—that authenticity is often found in relationships that transcend individual struggles.

Hemingway intricately weaves the themes of success and failure throughout Santiago's narrative. The old man's ultimate triumph in catching the marlin is met with the harsh reality of loss as sharks devour his hard-won prize. This bittersweet outcome highlights the existential belief that life is fraught with arbitrary challenges and that the pursuit of authenticity often leads to disillusionment.

The paradox of success and failure in Santiago's journey reflects the existential notion that meaning is not inherently tied to outcomes but is instead found in the pursuit itself. Santiago's resolve, despite the devastating loss,

exemplifies the idea that authenticity is achieved through the journey rather than the destination. His reflections on the marlin, whom he comes to respect as a worthy opponent, further emphasize this point. Santiago's relationship with the fish transcends mere conquest; it becomes an acknowledgment of shared existence, a recognition of both the beauty and brutality of life.

The existential themes in “The Old Man and the Sea” can be effectively juxtaposed with the works of Albert Camus, particularly “The Myth of Sisyphus”. Camus articulates the absurdity of existence through the figure of Sisyphus, condemned to roll a boulder up a hill only for it to roll back down each time he reaches the summit. This cyclical struggle mirrors Santiago's own relentless battle with the marlin and the sharks, underscoring the existential belief that individuals must create their own meaning in an indifferent universe. Both Santiago and Sisyphus illustrate the human capacity for resilience in the face of absurdity. Santiago's journey, much like Sisyphus's, becomes a testament to the human spirit's endurance. Hemingway's portrayal of Santiago's struggle refrains from romanticizing defeat; instead, it embraces the complexity of the human experience, where authenticity is forged through both triumph and loss.

Both Santiago and Sisyphus illustrate the human capacity for resilience in the face of absurdity. Santiago's journey, much like Sisyphus's, becomes a testament to the human spirit's endurance. Hemingway's exploration of these themes invites readers to confront their own searches for meaning and authenticity in a world that often appears indifferent. The old man's struggle against the elements becomes a metaphor for the universal human condition, where the quest for significance persists despite the inevitability of failure.

Santiago, akin to Camus's absurd hero, embodies the idea that one must find value in the struggle itself. The old man's defiance against the forces that seek to diminish him—both the marlin and the sharks—serves as a powerful reminder of the human spirit's resilience. In embracing his fate, Santiago exemplifies the existential belief that authenticity arises from the confrontation with the absurd, ultimately affirming life despite its inherent struggles.

Conclusion

In “The Old Man and the Sea”, Hemingway masterfully explores existential themes through the lens of Santiago’s quest for authenticity. The old man's struggle against nature, his reflections during solitude, and the interplay of success and failure converge to create a rich narrative that resonates with the core of human existence. Hemingway's exploration of these themes invites readers to confront their own searches for meaning and authenticity in a world that often appears indifferent. Ultimately, Santiago's journey exemplifies the enduring human spirit, reminding us that authenticity is found not merely in achieving goals but in the courage to confront the challenges of existence itself.

As we reflect on Santiago's story, we are prompted to consider our own struggles and the authenticity we seek in our lives. In a world that often seems chaotic and indifferent, Hemingway's narrative serves as a profound reminder of the resilience of the human spirit and the enduring quest for meaning. Ultimately, *The Old Man and the Sea* transcends its narrative simplicity, becoming a powerful exploration of existential themes that continue to resonate with readers across generations.

References

1. Hemingway, Ernest. *The Old Man and the Sea*. Scribner, 1952.
2. Camus, Albert. *The Myth of Sisyphus*. Vintage Books, 1991.
3. Sartre, Jean-Paul. *Existentialism Is a Humanism*. Yale University Press, 2007.
4. Nagel, Thomas. *The Absurd*. *Journal of Philosophy*, vol. 68, no. 20, 1971, pp. 716-727.
5. Eble, Kenneth. "The Theme of Isolation in Hemingway's *The Old Man and the Sea*." *Hemingway Review*, vol. 8, no. 1, 1988, pp. 25-38.
6. McCaffery, Larry. "Hemingway's Existentialism: The Search for Authenticity in *The Old Man and the Sea*." *Modern Fiction Studies*, vol. 32, no. 3, 1986, pp. 445-460.
7. Rilke, Rainer Maria. *Letters to a Young Poet*. Random House, 1986.

8. Barlow, William. "The Sea as a Metaphor for Life in Hemingway's Works." *Studies in American Fiction*, vol. 16, no. 2, 1988, pp. 171-182.

INSON OBRAZINI YARATISHDA BADIY VOSITALARNING AHAMIYATI: MUALLIF XARAKTERISTIKASI VA PORTRET

Farmonov Nurbek Pulatovich,

(Qarshi davlat universiteti)

Badiiy adabiyotda obraz so'zi tor va keng ma'noda qo'llanadi. Keng ma'noda ishlatilganda obraz butun borliqning asardagi tasvirini anglatadi; masalan, hayvonlar obrazi, parrandalar obrazi, hattoki, jonsiz narsa-buyumlar obrazi. Bularning ichida eng asosiysi obrazning tor ma'noda qo'llanganda inson obrazi tushuniladi. T. Boboyev fikricha, badiiy obraz deganda (tor ma'noda) badiiy asarda tasvirlangan inson hayotining badiiy manzaralari anglashiladi. Boboyev inson obrazini yaratishda ijodkor to'rt asosiy xususiyatga asoslanishini ta'kidlaydi. Bu xususiyatlar obrazning umumlashmaligi, konkretliligi/individualliligi, badiiy to'qimadan foydalanish va tasvirda ta'sirchanlikka erishishdir.

Yozuvchi o'z qahramonini yaratishda hayotdagi biror sinf yoki kasbdagi bir qancha odamlarni kuzatadi, ularning o'zaro umumiy belgisi, xulq-atvori, xususiyat va xarakterlarini jamlab, umumlashtirib, asar qahramonini yaratishda ulardan foydalanadi. Agar obraz faqat umumlashma bo'lsa, u jonli inson sifatida gavdalanmaydi. Shuning uchun ijodkor obrazni aynan bir jonli kishi sifatida shakllantirish uchun uni konkretlashtirishi, individuallashtirishi [1] kerak. Chunki hayotda insonlar tashqi ko'rinishi jihatdan bir-birlariga o'xshasada, ichki dunyosi har xil bo'ladi. Bunda ijodkor talaba obrazini yaratishda hayotdagi ko'plab talabalarning o'ziga xos jihatlarini umumlashtirish bilan birga faqat bitta talabaga xos xislatlarni ta'kidlashi, uni boshqa talabalardan ajratib tasvirlashi ham lozim.

Obrazning jonli tasvirlanishida ijodkorlar tomonidan foydalanadigan keyingi xususiyat bu badiiy to'qimadir. Ijodkor faoliyatini badiiy to'qimasiz, ijodiy fantaziyasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Yozuvchi tarixiy shaxs haqida badiiy asar yozishda hayotda bo'lmagan ba'zi kishilar obrazlaridan foydalanishi mumkin.

Bundan maqsad tarixiy shaxsning butun hayoti davomida bizga ma'lum bo'lmagan, tirixiy biografik asarlarda keltirilmagan voqealar juda ko'p bo'ladi. Shu voqealarni tasvirlashda yozuvchi to'qima obrazlardan, to'qima voqealardan foydalanadi. Badiiy to'qima asar voqealarining izchilligi va qiziqarli kechishida muhim rol o'ynaydi. Ammo badiiy to'qima ishonarsiz bo'lmasligi kerak. Badiiy to'qima o'quvchida hayotiy haqiqat, mantiqiy borliq sifatida taassurot qoldirishi kerak.

Badiiy obrazni tasvirlashda ta'sirchanlikka erishish yozuvchi mahoratini ko'rsatadi. O'quvchi badiiy asar qahramonlari tasviridan ta'sirlanishi kerak. Uning ijobiy qahramondan zavqlanishi, salbiy qahramonga nisbatan nafrat his qilishi badiiy ta'sirchanlikni ko'rsatib beradi [2]. Kitobxon ijobiy qahramonlar ta'sirida ularga ergashishi, hayotda xuddi asar qahramonidek yaxshilik qilishi, salbiy qahramon hatti-harakatidan nafratlanib, ular kabi bo'lib qolishdan saqlanishi kerak. Shundagina ijodkor badiiy adabiyot orqali jamiyatda odob-axloq, an'anaviy urf-odatlarining saqlanib qolishida, yosh avlodni estetik, madaniy va ma'rifiy tarbiyalashda o'z hissasini qo'shadi.

O'zbek adabiyotshunosligida muhim o'rin tutgan olimlardan yana biri Dilmurod Qur'onov o'zbek va jahon adabiyotida badiiy obraz yaratilishi borasida chuqur izlanishlar olib borgan. Olimning ta'kidlashicha, badiiy adabiyotning markazida inson obrazi turadi. Uning fikricha, inson obrazi so'zi o'rnida badiiy obraz, obraz yoki personaz atamalaridan ham foydalanish mumkin. Inson borliqdagi aqlli, fikrlovchi va o'y-fikrlarini so'zlar orqali ifodalovchi yagona mavjudot. Shunga ko'ra borliqni anglashda badiiy adabiyotda inson obrazi asosiy o'rin tutadi. Badiiy adabiyotda inson obrazini to'laqonli yaratish, uni o'quvchi ko'z-o'nggida jonlantirish uchun ijodkor turli vositalardan foydalanadi. Bularga muallif xarakteristikasi, portret, badiiy psixologizm va personaj nutqi kabi badiiy vositalar kiradi [3].

Muallif xarakteristikasi deganda biz muallifning badiiy obraz haqidagi ta'rifini tushunamiz. Muallif personajni ta'riflash orqali uning fe'l-atvori va ruhiyatini tasvirlaydi. Rang-tasvir san'atida inson siymosi tasvirlansa, badiiy

adabiyotda personaj ichki dunyosi soʻzlar orqali taʼriflanadi. Ushbu xarakteristika orqali oʻquvchi ongida inson tasviri shakllanadi. Masalan, Teodor Drayzer *Baxtiqaro Kerri* romanida Karolina Miber obrazini tasvirlashini koʻrib chiqamiz. Asar Karolinaning oʻn sakkiz yoshida tugʻilib oʻsgan shahri Kolumbiya sitidan ish izlab, Chikagoga poyezdda yoʻl olishidan boshlanadi. U oʻzi bilan sunʼiy timsoh terisidan tikilgan arzongina, kichkinagina chamadoncha olgan, chamodonida nonushta solingan quticha, opasining manzili yozilgan qogʻoz va poyezd chiptasi bor edi. Bundan anglash mumkinki, Karolina opasinikiga borayotgan edi. Karolinani oilasidagilar erkalatib, “jajji” Kerri deb atashardi. Asar nomiga kelsak, tadqiqotchi Ochilov aslida “Singlim Kerri” [4] boʻlishi kerakligi, ammo oʻzbek kitobxonlariga “Baxtiqaro Kerri” nomi bilan mashhurligini taʼkidlaydi. Drayzer asar ekspozitsiyasida asosiy qahramon Kerri obrazini tasvirlaydi. Kerri oʻn sakkiz yoshli gʻoʻr qizcha boʻlib, ota-onasi bagʻrida katta boʻlgan, mustaqil ravishda katta hayotga qadam tashlash arafasida edi. Kolumbiyadan uzoqlashar ekan, Kerrini ota uyi bilan bogʻlab turgan moʻrt rishta ham uziladi. U esli-xushli boʻlsada, tortinchoq qiz boʻlib, yoshlik va gʻoʻrlik yillarining shirin orzulari olamiga maftun edi. Yozuvchi uni hayotiy tajribaga ega emasligini, yonida jonkuyar maslahatgoʻyi boʻlmasa, Chikagoga oʻxshagan katta shaharlarda yosh qizlar toʻgʻri yoʻldan adashib ketishini tasvirlaydi. Yuqoridagi tariflardan xulosak qilsak, Kerri yoshgina gʻoʻr qizaloqligi, tajribasi yoʻqligi, to Chikagoga ketgunicha har doim oilasi bagʻridan yashaganligi, ilm-maʼrifatga qiziqishi yoʻqligi, tashqaridan bilinmasada xudbin ekanligi, hech narsaga qaramay, hashamatli hayotga intilishi mohironalik bilan bayon qilingan.

Yozuvchi inson obrazini toʻlaqonli yaratishida uni portretini mukammal tasvirlashga harakat qiladi. Adabiyotshunos olim Quronovga koʻra, portret – personajning soʻz bilan chizilgan tashqi qiyofasidir. Portret obrazning oʻquvchi koʻz oʻngida toʻlaqonli inson sifatida gavdalanishiga yordam beradi. Muallif xarakteristika orqali obrazning ichki dunyosini ochib bersa, portret orqali uning tashqi koʻrinishini tasvirlaydi. Yuqorida tadqiq etganimiz Kerri obraziga qaytsak, Drayzer uning balogʻat yoshidaligi, husnda barkamol, qaddi-qomati ham raso

ekanligi, ko'zlari esa tug'ma o'tkirlik bilan boqishina tasvirlaydi. Umumiy qilib aytganda, Kerri nafaqat ota-onasi, balki bobokalonlari ham Amerika yashab o'tgan o'rtahol amerikalik ayolning go'zal namunasi edi [5]. Noz-u karashma borasida uning tajribasi yo'q edi. Kelishgan xonimlardek boshini orqaga sho'xchan tashlab qo'yishni hali o'rganmaganligi, qo'llarining harakati ham beo'xshovligi, ingichka oyoqlarini ham og'ir-vazmin bosib yurishini tasvirlash orqali Drayzer Kerrining ko'rinishini ko'z-o'nggimizda gavdalantiradi. Uning portretiga chizgilar nafaqat tashqi ko'rinishini, balki ichki-dunyosi, xarakteri va ruhiyatini ham ochib beradi. Masalan, boshini sho'xchan orqaga tashlab qo'yishni hali o'rganmaganligi orqali uning yigitlar bilan gaplashishda tajribasizligini, qo'l harakatining beo'xshovligi uning tortinchoq va uyatchanligini, o'gir-vazmin qadam tashlashi esa uning ko'p xayol surib yurishini anglatadi [6]. Drayzer asarlarida obrazlarni hayotda bor, chin insonlardek tasvirlashda, ularning ichki kechinmalari va ruhiyatini ochib berishda beqiyos ijodkorlardan biridir.

Xulosa. Yuqoridagi izlanishlarimizdan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, badiiy asar yaratishda obraz yaratish mahorati ijodkor uchun eng muhim xislat ekan. O'zbek adabiyotshunosligida muhim iz qoldirgan adabiyotshunos olimlarimiz inson obrazini yaratishdagi muhim badiiy vositalar ustida o'rganishlar olib borganlar. Ularning tajribalari asarlarni tahlil qilishda, obrazlarni o'rganishda yosh tadqiqotchilar uchun juda as qotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. TOSHKENT—"UZBEKISTON", 2002. B. 41-44
2. Farmonov N. CLASSIFICATION OF THE CHARACTERS OF THE NOVEL JENNIE GERHARDT BY T. DREISER. QarDU xabarlari. Qarshi - 2024 3 (1) B. 138-143
3. Quronov D. ADABIYOTSHUNOSLIKKA KIRISH. Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2004 B. 62-75
4. Ochilov U. AMERIKA YOZUVCHISI TEODOR DRAYZERNING "BAXTIQARO KERRI" ("SISTER CARRIE") ROMANIDA NATURALISTIK

5. Drayzer T. Baxtiqaro Kerri. Toshkent. Ilm-ziyo-zakovat. 2019
6. Farmonov, N. THE RISE OF THE HERO OF DREISER'S NOVEL "SISTER CARRIE" FROM THE LADDER OF SOCIAL LIFE. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 4(6), 176–182.
<https://doi.org/10.37547/mesmj-V4-I6-26>

SHOYIM BO'TAYEVNING "SHO'RODAN QOLGAN ODAMLAR" QISSASIDA OILAVIY VA IJTIMOIIY MUNOSABATLAR TALQINI

Irisova Komila Sherzod qizi

Magistrant (SamDU)

Istiqlol davrida eng ko'p qalam tebratilgan janrlar bu shubhasiz hikoya va qissa janrlaridir. Bu ikkala janrda ham bir-birini takrorlamaydigan betakror ijod namunalari yaratildi, qissalarning mavzu ko'lami misli ko'rilmagan darajada kengaydi. Bu davrning sermahsul ijdkorlaridan biri Shoyim Bo'tayev ham bir qancha qissa, roman va hikoyalari bilan davr adabiyotiga o'zining munosib hissasini qo'shdi. Ana shunday e'tirofqa sazovor qissalardan biri bu "Sho'rodan qolgan odamlar" qissasidir. Bu asar yaratilgan davrdan boshlab juda ko'p tanqidiy fikrlar bildirildi, maqolalar yozildi, og'zaki taqrizlar berildi. Asarda yozuvchi maqsadni aniq qo'ygan, obraz juda chiroyli tanlangan, muhitga moslik bor, davrning dolzarb masalaridan biri bo'lgan ota va farzand munosabati yoritilgan, ijtimoiy hayotda haligacha saqlanib kelinayotgan eskilik sarqitlari fosh etilgan, jamiyatdagi kichik muammolar ham yorqin linzalarda aks ettirilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bunday muammolar qalamga olingan bir qancha qissa, roman va hikoyalarni sanab o'tishimiz mumkin, masalan, Ulug'bek Hamdamning "Ota", Omon Muxtorning "Ffu" romanlarida ham aynan shu mavzular yetakchilik qilishini ko'rishimiz mumkin. Ammo bu asarlarning hech biridagi obrazlar bir-biriga o'xshamaydi, xarakter murakkabliklari, nutqidagi o'ziga xosliklar, asar chizgilari

ularni bir-biridan ajratib turadi. Shoyim Bo'tayevning "Sho'rodan qolgan odamlar" qissasida birgina Toshmurod obrazi va unga bog'liq odamlar atrofida kechadigan voqealar qalamga olingan bo'lsa-da, aka-uka, er-xotin, ota-bola, qo'ni-qo'shni hatto qudalar orasidagi munosabatlar ham yaqqol va haqqoniy tarzda o'z aksini topgan. Birgina amaki obrazini oladigan bo'lsak yozuvchi uni deyarli barcha o'rinlarda og'zidan so'kish tushmaydigan, qaynotasidan qolgan narsalarni xuddi umr bo'yi yig'ib tergandek doim kuyunadigan, akasi bilan yuzko'rmas bo'lganiga qaramay unga nisbatan qalbidan nazoratchi his qiladiganchalik adovat yo'qligini ko'rishimiz mumkin. Qo'ni-qo'shni, oqsoqollarning gapi bilan bo'lsa ham qamoqxonaga borishi, da'vosini qaytarib olishga urinishi ham aslida uning asarda tasvirlanganchalik yomon odam emasligidan dalolat beradi. Nazoratchi xarakteriga to'xtaladigan bo'lsak, asar boshidayoq uning kim ekanini bilib olish qiyin emas, og'lini kaltaklashi-yu, undan qolgan alamini kunda-kun ora xotinidan olishi, Toshmurodning amakisinikiga o'g'irlikka tushganini eshitib, o'g'lining keyingi hayotidan, boshiga kelganlardan tashvishlanish o'rniga qasosimni olibdi degan fikrlarning miyasida aylanishi, biroz harakat qilsa o'g'lining ishi sudgacha yetmay olib qolishga qurbi yetsa ham diydasi qattqlik qilishi va yana shunga o'xshash o'rinlarda sho'ro odami haqidagi haqiqiy tasavvur shakllanadi kitobxonda.

Asarda ayol obrazlari ham nihoyatda maromiga yetkazib yozilgan, amaki va nazoratchining onasi, ularning xotinlari, qo'shni ayollar, Toshmurod bilan birga qamalgan bolani onasi. Barcha ona obrazlarida masumiyatni ko'rish mumkin. Birining ikki o'g'li butun umrga yuzko'rmas bo'lib, odamlar aka-uka nizoga borganida ularni misol qilib ko'rsatsa, ikkinchisining yakka-yu yagona o'g'li o'g'irlik bilan qamalib, unga nazoratchi qilib otasi qo'yilsa, boshqasining eri taloq berib ketgach, suyanib, ishonib qolgan jigarbandi, boquvchisi ham qamalsa. Ammo shuni ham inobatga olish joizki, yozuvchi o'zbek ayolining eriga itoatkorlik, kaltaklar, xo'rlanishlarga qarshi sabr-toqatini mahorat bilan tasvirleydi. "Ayol bugun suprada qolgan un yuqlarini qoqib-suqib chaqaloq mushtichalik xamir olgan, shuni yoyib qotirma pishirmoqda edi. Hayolida bu qotirmani pishirib bo'lib, yarmini ishga ketgan eriga qoldirishni, qolgan yarmini o'g'luga yetkazishni

mo'ljallar edi...". Asardan olingan shu parchaning o'zidayoq ayoldagi fidoyilik, matonat, qanoat kabi hislatlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Bunday misollarni asarda ko'plab uchratish mumkin. Qissaning bir o'rnida nazoratchi va boshliqning suhbatlari ketadi. Nazoratchi navbatchilikdan qaytayotganda boshliq unga o'g'li bilan uchrashishni taklif etadi, ammo bu "sho'ro odami" farzand sog'inchidan ko'ra boshliqning so'zini rad etish xunuk ish bo'lishini hayolidan o'tkazadi. "Qamalib chiqqanlar u bilan gaplashishmasdi. Nazoratchi bo'lsa ulardan nafratlanardi..."

Ana shu o'rinda asardagi ijtimoiy munosabatlar o'rta chiqadi, deyarli hechkim nazoratchini yoqtirmaydi, u ham o'zidan boshqalarni odam o'rnida ko'rmaydi, hatto qamoqda mahbuslarni ko'p kaltaklaganidan ularning ayrimlarida miya bilan bog'liq kasalliklar paydo bo'ladi. Buni nazoratchining o'zi tan olmasa, ich-ichidan nima qilib qo'yganini o'zi juda yaxshi biladi. Shoyim Bo'tayev mahbuslarning qamalish sababini keltirib o'tar ekan, bir dehqonning dalasidan 1 tup giyoh o'sib chiqqani sababli qamalganini qalamga oladi. Davr nuqtayi nazaridan qaralsa bunday voqealarni juda ko'p uchratish mumkin, arzimagan sabablar, bahonalar, kimningdir ustidan yozgani sabab bo'lib qamalgan odamlar talaygina. Bilamizki, oilada kimdir qamalsa, o'sha oila nafaqat manaviy jihatdan balki, moddiy jihatdan ham bir qancha qiyinchiliklarni boshdan kechiradi. Ammo nafaqat o'sha davrning "sho'ro odam"lari balki hozirgi kunning "fidoyi"lari ham bunday vaziyatdan unumli foydalanishni juda yaxshi biladi. Shoyim Bo'tayev shunday odamlarning vaziyatdan foydalanib, yaxshigina sog'sa bo'ladigan odamlarni topib olishini yoritib o'tadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, asarda sovet tuzumi oila munosabatlarini yemirishi, ota va bola, er-xotin o'rtasida samimiyatning yo'qolishi, nazoratchiga o'xshash odamlarning o'zi vazifasini bajarayotganiga ishonib insoniylikdan chiqib ketishi, kishilar o'rtasidagi munosabatlarning deyarli barchasida ziddiyatlar mavjudligi qalamga olinadi. Etiborli jihati shundaki, ijodkor sho'ro odamlarining deyarli hech biriga nisbatan ism qo'llamaydi. Bu hodisani jadid adabiyoti namunalari, ayniqsa Cho'lpon ijodida ham uchratish mumkin. Chunki juda ko'p adabiyotshunoslik va

yozuvchilar fikricha, ism bu nomus. Demakki, yozuvchining ism qo'llamasdan yaratgan qahramonlari insonlik nomiga, nomusiga, shaxs sifatidagi qadr qimmatiga ega emasligini, noloyiq ekanini anglash mumkin. Shoyim Bo'tayev qissada ijtimoiy masalalarni ham, oila masalalarini ham to'laligicha ochib bera olgan. Bu asar nafaqat hozirgi davr uchun, balki kelgusi avlod uchun ham qimmatli asar bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Bo'tayev, Shoyim. Sho'rodan qolgan odamlar. So'nggi elektron nashr: Ziyouz.com, 2014. Manba.
2. Saidov, H. O'zbek jamiyati va ma'naviyat inqirozi. Toshkent: Ma'naviyat, 1998.
3. Qosimov, Sh. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010.
4. Karimov, M. XX asr o'zbek adabiyoti. Toshkent: Sharq, 2005.

III-SHO'BA

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI;

**“МУҚАДДАМАТУ-Л-АДАБ”ДАГИ ТУРКИЙ СЎЗЛИКНИНГ
МАТН МАЗМУНИГА ОИД ТАҲЛИЛИ**

Islamov Zohidjon Mahmudovich,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси профессори.
Ўзбекистон халқаро ислом академияси илмий
ишлар ва инновациялар бўйича проректор,
филология фанлари доктори, профессор

***Аннотация.** Маҳмуд Замахшарий араб, форс, туркий тиллар тилишунослигига катта ҳисса қўшган буюк олимлардан саналади. Унинг 30 дан ортиқ асарлари тилишунослик соҳасининг турли масалаларига бағишланган. Олимнинг “Муқаддамату-л-адаб” асари ҳам тилишунослик ҳам луғатишуносликнинг нодир манбаларидан саналади. Ушбу асар фан тарихидаги илк кўптилли луғатлар сирасига киради. Манбанинг дунё фондларида 80 дан ортиқ қадимий қўлёзмалари сақланиб қолган. Улардан 30 га яқини таркибига туркий-ўзбекча сўзлик киритилган. Қадимий нусхалар таркибидаги туркий сўзликнинг йиғма матни ҳам тузилган. Йиғма матндаги туркий сўзлар тузилиши, шаклий ифодаланиши, имловий хусусиятлари нуқтаи назаридан ўрганилган. Қўлёзмаларда турли туркий сўзлик билан ифодаланган жумлалар арабий аслининг тўлақонли ифодаланишига хизмат қилганлигини кўрсатади.*

***Калит сўзлар:** Маҳмуд Замахшарий, “Муқаддамату-л-адаб”, қўлёзма, арабий, форсий, туркий сўзлик.*

“Муқаддамату-л-адаб” қўлёзмаларидаги туркий сўзлик матнига йиғма матн талаблари асосида ёндашилди. Туркий сўзлик қўлёзмадан ўзгаришсиз йиғма матнга киритилди. Бунда матндаги хатолар, сакталиклар, етишмовчи қисмларнинг

“Муқаддамату-л-адаб” қўлёзмаларидаги туркий матнларни қиёслаш, арабий сўзликнинг мазмунини тўлиқ, аниқ англашга имкон беради. Масалан, “тўладан келган, гавдали бўлмоқ” мазмуни таққосланаётган қўлёзмаларда қуйидагича изоҳланган: “А” нусха (А.212а.3) سميردى – сэмирди, “Б” нусха (Б.43а.1) تتليک بولدى – танлик болди, “В” нусхада (В.37а.5) كودالو بولدى – гавдалу

болди. Туркий сўзликдаги бу иборалар бир-бирини тўлдиради ва яхлит маъно ҳосил қилишга хизмат қилади.

“А” ҳамда “Б” нусхалардаги قبلت عينه – қабилад тайнуху ибораси туркий сўзликда (А.318б.2) ايكرى بولدى كوزى, (Б.80а.4) اكرى بولدى كوزى – эгри болди кози мазмунида ифодаланган. Жумланинг “В” нусхадаги вариантида эса янада аниқлик киритилган ва у (В.59а.7) اونك يانا اكرى بولدى كوزى – онг йана эгри болди кози шаклида берилган. Демак, қабилад тайнуху ибораси фақатгина “кўзнинг қийшиқ”лигини эмас, балки унинг айнан ўнг тарафга қийшайишини англатади.

“Муқаддамату-л-адаб” қўлёзмаларидаги туркий матнлар арабий сўзлик англатган мазмунни тугаллаштиришга хизмат қилган. “А” нусхадаги (А.445а.4) كج بيرله سوادى تامنى – гаж бирла сувади тамни – “деворни ганж бирла сувади” жумласи “Б” нусхада (Б.153б5) يوكساك قىلدى بنانى – юксак қилди бина:ни мазмунида берилган. Унинг арабий муодили “иморатни балан қилмоқ” ҳамда “ганж билант сувамоқ” маъноларини англатади. Демак, қўлёзмаларнинг бирида арабий матннинг дастлабки маъноси англашилган бўлса, иккинчисида унинг ҳосила маънолари изоҳланган.

Араб тилидаги طالع – та:лаъа феъли “қарамоқ”, “мутолаа қилмоқ” маъноларини англатади. Мана шу маънолар қўлёзмалардаги туркий сўзликда тўлиқ акс этган: (А.45а.1) مطالعه قىلدى انيك بيرله – мута: лаъа қилди анинг бирла, بقا انديشه قىلو يورودى انيك ايجىندا – бақа андиша қилу йурди анинг ичинда. Туркий сўзликнинг йиғма матни арабий асос англатган маъноларининг турли жиҳатларини изоҳлашга имкон беради.

Қўлёзмалардаги туркий сўзлик матнида арабий сўзлик англатган маъноларнинг турли шакллари изоҳланган ҳолатлар ҳам учраган. Масалан, арабий سمر – самара феъли “чўпчак айтмоқ”, “тунда суҳбат қилмоқ” маъноларини англатади. Мазкур феъл “А” ҳамда “Б” нусхаларда айнан “кечаси эртак айтмоқ” мазмунида ифодаланган: (А.196а.4) جورجاك ايتى كيجه ده – чурчак айтти кэчада (Б.32б.1) تونلا سورجاك ايتى – тунла сурчак айтти.

Қиёсланаётган “В”, “Г” нусхаларда эса “тунда суҳбат қурмоқ” маъноси англашилган (В.31а.2: Г.21.б.3) تونلا سوزلادی – тунла созлади.

Араб тилидаги مثل – масала феъли “ўхшатмоқ” маъносини англатади, лекин бу феъл би олд кўмакчиси билан “қийнамоқ”, “ўлдирмоқ” маъноларини ҳам ифодалайди. Феълнинг мана шу маънолари асар қўлёзмаларида акс этган. “А” нусхада бу феъл (А.210а.4) مثل قیلدی انی – масал қилди ани, “Б” нусхада (Б.41б.1) قینادی انی – қийнади ани, “В” нусхада эса (В.36б.1) عقوبت برلا اولدوردی انی – ёқу: бат бирла олдурди ани тарзида берилган.

“Муқаддамату-л-адаб”даги арабий матн мазмуни турли нусхаларда ҳар хил иборалар орқали берилгани билан уларнинг мазмуни асосий ўзак маънодан узоқлашган эмас. Масалан, “умр ўрталади” мазмуни “А” нусхада (А.205а.3) اورته ياشلىق بولدی – орта йашлиқ болди, “Б” нусхада (Б.38а.6) ييتى ياشى يارولادی عمرى نى – йэтти йашиннинг йарисига, “В” нусхада (В.34а.8) نينك ياريسىكا – йарулади ёумрини тарзида берилган. Юқоридаги жумлаларнинг барчаси у ёки бу тарзда асосий мазмунни ифодалайди.

“Чет тилида сўзлашмоқ”, ўзга тилда гапирмоқ” мазмуни туркий сўзлик киритилган қўлёзмалар матнида қуйидагича ифодаланган:

سوزلادی عرب تيليندين (Б.43а.7) – сартча созлади, (А.212б.4) سارتجه سوزلادی – озга тилни, (В.37а.90) اوزكا تيلنى – ёжам тили бирла созлади.

“Муқаддамату-л-адаб” қўлёзмаларидаги туркий сўзлик матнида турли синоним сўзларнинг ҳам қўлланиши кенг учрайди. Масалан, “А” нусхадаги “бўёқ” сўзи (А.210б.2) جيقتى بوياق – чиқти бойақ, “Б” нусхада “ранг” (Б.42а.1) رانگ – чиқти ранг, “Г” нусхада бодағ (Б.25б.3) كيتى بوداغ – кэтти бодағ муодиллари билан изоҳланган.

Бошқа бир ўринда “яхшилик” сўзининг хайр, эзгулук, йахшилик, шунингдек, “одамлар” сўзининг эл, аранлар, бузунлар каби муодиллари келтирилган: (А.270б.2) يتكوردى يخشى ليق بارجا ايلكا – йэткурди йахшилик барча элга, (Б.50а.3) قابسادى ارانلارنى خير بيرلا – қапсади аранларни хайр бирла,

(В.41а.7) قابسادى بوزونلارنى ازكولوك برلا – қапсади бузунларни эзгулик бирла.

Арабий *خار الثور* – ха: ра-с-савр жумласи қиёсланаётган қўлёзмалар туркий сўзлиги матнида турли синоним сўзлар билан тушунтирилган, масалан “А” нусхада (A.276a.2) *مونقرادی اوی* – мунқарди уй, “Б” нусхада (B.53a.7) *بوکوردی اوکوز* – бокурди окуз. Асарнинг йиғма матнда истифода этилган қўлёзмаларида туркий матн мазмунига таъсир этмай, турли синоним сўзлар билан изоҳланган ўринлар ҳам жуда кўп учрайди. Бундай жумлаларда матн мазмуни умуман ўзгармай маънодош сўзлар ёрдамида усталик билан кўрсатилган: (A.184a.2) *اولودی بوری* – улуди бори, (B.236.50) *اولودی قورت* – улуди қурт. “Увиллади бўри” мазмунидаги бу жумлада феъл айрим фонетик ўзгариш билан қўлланилган бўлса ҳам, “бўри” сўзининг “қурт” шаклидаги иккинчи маънодоши келтирилган. “Аёл покланди” мазмуни қўлёзмаларда (A.197a.3) *اریدی خاتون* – ариди хатун, (B.33a.2) *اریندی عورت* – аради аврат, (B.31a.8) *اریلدی تیشی* – ариди тиши шаклида берилган. Мазкур жумлаларда биргина “аёл” сўзининг хатун, ʼаврат, тиши каби уч маънодош ишлатилган.

“Муқаддамату-л-адаб” матнида маъноси тавсифий изоҳланган туркий сўз мақолалари ҳам кўплаб учрайди. Масалан, арабий *ندب المیت* – надаба-л-маййит ибораси “А” нусхада (A.188a.1) *اولوک کا بیغلادی* – олука йиғлади маъносида изоҳланган. Мазкур жумла “Б” нусхада “ўликка унинг яхшиликларини айтиб йиғлади” мазмунида (B.266b.20) *بیغلادی اولوککا اذکولوکلارین* – йиғлади олука эзкуликларин айтиб шаклида берилган. “Б” нусхадаги туркий муодил тавсифий характерга эга бўлган.

“Эркак улуғ бўлди” мазмунидаги жумла “А” ҳамда “Б” нусхаларда (A.192b.4) *اولوغ بولدی ایر*, (B.30a.1) *اولوغ بولدی ار* – улуғ бўлди эр шаклида берилган. “Б” нусхада унинг мазмуни янада кенгайган: (B.29b.5) *کرم لیک اولوغ* – карамлик улуғлуғ болди эр.

Арабий *احورت عینه* – ихваррат ʼайнуху жумласи (A.485a.4; B.187a.2) *قرا* – қара болди кози тарзида, “Б” нусхада эса изоҳий таржима (B.117a.9) *آقی آق قراسی قرا بولدی کوز* – ақи ақ қараси қара болди кўз сифатида берилган.

Айрим ҳолатларда мазмуннинг туркий сўзликда изоҳланишида айрим чекланиш ҳам учрайди. Нусхалардаги арабий سجر الله البخار – сажара алла: ху-л-буха:р жумласи қиёсланаётган кўлёмаларда (А.426б.4) (تولدوردی) (يولدوردی) – йўлдурди тангри тангриларни, толдурди тангри тэнгизларни, (Б.142а.7) (تتكیزی) (تتکری) – толдурди (тэнгри) тэнгизни, (В.966.7) (تولدوردی) (تتکری) – толдурди тэнгри дарйаларни тарзида берилган. “А” нусхада жумла йўлдурди тангри тангриларни кўринишида хато изоҳланган. Матнда бу жумла толдурди тангри тэнгизларни ҳолатида тўлиқ берилди. “Б” нусхадаги жумла таркибидан تتکری – тангри сўзи тушиб қолган ҳамда арабий матндаги “денгизлар” мазмуни тэнгиз кўринишида ифодаланган, “В” нусхада эса “денгизлар” сўзи ўрнига дарйалар сўзи қўлланилган. “Б” нусханинг 2-бобга бағишланган қисмидаги نصفه – нассафаху сўз мақоласининг туркий сўзлигида “икки” сўзининг ўрнига сони рақамда кўрсатилган.

Туркий сўзлик матнида арабий сўзлик матнини конкретлаштиришга уриниш ҳолларини ҳам учратиш мумкин. Асар матнидаги “овни овламоқ” ибораси “А” ҳамда “В” нусхаларда бир хил (А.466а.3) (B.110а.8) اولادی اونی – авлади авни кўринишида тўғри изоҳланган. Қиёсланаётган “Б” нусхада эса бу жумла “кийикни овлади” мазмунида конкрет берилган.

Арабий матндаги ارتمض – иртамада мақоласи “қуймоқ”, яъни “қайғудан қуймоқ” маъносини ифодалайди. Жумла ёрдамчи нусхаларда айнан шу мазмунда берилган: (Б.166а.6) (B.110а.9) کويدی قذغودین – куйди қадғудин, (B.110а.9) کويدی قذغودین – куйди қазғудин. Лекин “А” нусхада туркий муодил (А.466а.4) کويدی – куйди сўзи билан ифодаланган, унинг тафсилоти келтирилмаган.

Мазмуннинг конкретлашувиға امتشط – имташата сўз мақоласини ҳам келтириш мумкин, у “тарамоқ” маъносини англатади ва “А” ва “В” нусхаларда “сочни таради” мазмунида (А.466б.3) (B.110б.2) (B.110б.2) (تارادی ساجنی) – таради сачни, (B.110б.2) (B.110б.2) (سج تارادی) – сач таради, “Б” нусхада эса (Б.166б.3) (B.110б.2) (بشین تارادی) – башин таради шаклида келтирилган.

Қўлёзмаларда айрим сўз мақолаларининг туркий матнини соддалаштириш ҳоллари ҳам учрайди. Масалан, арабий ارتجز – иртажаза феъли “ражаз баҳрида шеър айтмоқ” маъносини англатади. “Муқаддамату-л-адаб”нинг “Б” нусхасида (Б.165б.7) رجز بيت ایدی – ражаз байт айди мазмунида изоҳланган. Асарнинг “В” нусхасида эса “ражаз” баҳри “қисқа” деб номланган ва қуйидагича берилган: (В.110а.3) قيسغا بيت ايتى – қисға байт айтти. Мазкур жумла “А” нусхада “шеър айтти” маъносида келтирилган: (А.465б.1) قوشوق ايتى – қошуқ айтти.

Қўлёзмалар матнида туркий жумлаларнинг қисман ўхшаш ҳолларини учратиш мумкин. Масалан, (А.186а.3) خطبه اوقودى خطيب ايلكا – хутба оқуди хати: б элга, (Б.25а.4) خطبه قيلدى خطيب قوم لارغا – хутба қилди хати: б қавмларга, (В.27а.5) خطبه ايتى خطيب كيسى لارغا – хутба айтти хати: б кишиларга, (Г.18б.8) خطبه ايدى خطيب كشى لاركا – хутба айди хати: б кишиларга. Мазкур туркий жумлалар матнидаги ёрдамчи феъллар اوقودى – оқуди, قيلدى – қилди, ايتى – айтти, ايدى – айди сўзлари билан ифодаланган.

Арабий سجنه – сажанаху – “уни турмага ташлади” сўз мақоласининг қўлёзмалардаги туркий муодиллари турли синоним сўзлар билан изоҳланган бўлса ҳам арабий асли англатган мазмундан узоқлашмаган. Бу сўз мақоласи “А” нусхада (А.213а.1) زندانقا سالدی انى – зинданқа салди ани, “Б” нусхада (Б.43б.1) زندانقا كمشتى انى – зинданқа кэмишти ани, “В” нусхада (В.37б.1) زندان قا – зинданқа капти ани тарзида изоҳланган. Юқоридаги салди, кэмишти, капти феъллари бирикма таркибида асосий мазмунни тўғри англатган.

Туркий матндаги “кўйлакка ёқа қилмоқ” мазмунидаги жумла يقا – йақа сўзи билан келган қилди, оиди, қойди феъллари воситасида англашилган: (А.272б.3) يقا قيلدى كونكلك كا – йақа қилди конглакка, (Б.51а.6) يقا اويدى كونكلاككا – йақа оиди конглакка, (В.42а.2; Г.29а.6) يقا قويدى كونلاككا – йақа қойди коглакка.

Қиёсланаётган қўлёзмаларнинг туркий сўзлигида уларнинг арабий асли мазмунидан четга чиқиш ҳоллари учрайди. Масалан, арабий сўзлик матнидаги اغالت ولدها – ағалат валадаҳа: жумласи “ҳомиладор аёл боласини эмизди” маъносини англатади. Бу жумла қўлёзмалардаги туркий сўзликда

“А” нусхада (А.403а.1) أغیر ايلاق بولدى خاتون – ағир айав болди хатун – “аёл ҳомиладор бўлди”, “Г” нусхада (Г.616.4) اموزدوردى خاتون اوغلانىنى – эмуздурди хатун оғланини – “аёл боласини эмизди” маъноларида келтирилган. Лекин юқоридаги қўлёзмаларда айнан “ҳомиладор аёл” мазмуни англашилмайди. Мазкур жумла “Б” нусхада (Б.135а.5) يوكلارك ارکان سوت اموزدوردى اوقلانقا – йўқлук эркан сут эмуздурди оғланқа – “ҳомиладор бўлиб, боласига сут эмизди” тарзида берилган. Демак, “А” ва “Г” нусхаларда арабий матннинг мазмуни тўлиқ англашилган эмас. Ёрдамчи “Б” нусхада эса мазмун тўлиқ ифодаланган.

Арабий матндаги هوم – ҳаввама сўз мақоласи “мудрамоқ” мазмунини англатади. Бу мазмун қиёсланаётган “Б” ҳамда “В” нусхаларда яққол англашилган: (Б.153а.6) اودمسيندى – узимсинди, (В.103а.4) ايمزغاندى – имизғанди. Мазкур жумланинг мазмуни “А” нусхада “уйғатмоқ” деб кўрсатилган: (А.1446.2) اويقاتتى انى – уйқатти ани.

Асар матнидаги أغناه – ағна: ҳу “бой қилмоқ, бойитмоқ” маъноларини англатган. Шунингдек, أغنى – ағна феъли عن – ьан олд қўмакчиси билан қўлланилган ва у “озод қилмоқ, халос қилмоқ, “вакил қилмоқ” маъноларини билдиради. Мана шу иккала маъно қиёсланаётган қўлёзмаларда қуйидагича акс эттирилган: (А.419а.4) غم سيز بولدى اندين – ғамсиз болди андин, (Б.138а.4) نيابت ليق قيلدى اندين – нийа: йиблиқ қилди андин, (В.94а.5) نايب لوق قيلدى اندين – на: йиблуқ қилди андин, (Г.626.6) نايب لوق قيلدى اندين – на: йиблуқ қилди андин.

Қиёсланаётган нусхаларда арабий сўзлик англатган бир неча мазмуннинг кетма-кет изоҳланиш ҳоллари ҳам мавжуд. Арабий ابتذله – ибтазалаҳу – “кунда киймоқ”, “аямасдан ишлатмоқ” маъноларини англатган. “А” нусхада мазкур мақоланинг фақат биргина “ишлатмоқ” маъноси (А.469а.2) ايشلاتتى انى – ишлатти ани, “В” нусхада эса унинг кейинги “кунда киймоқ” мазмуни (В.111а.8) كونداليك تون كيدى – кундалик тон кийди мазмуни берилган. Асарнинг «Б» нусхасида эса мақоланинг ҳар иккала мазмуни келтирилган: (Б.168а.1) كوندا كذتى انى – кунда киэти ани, كونشكا ايشلاتتى انى – кунашка ишлатти ани.

Кўлёмаларда юқоридаги каби маъноларнинг бир ўринда берилган ҳоллари кўплаб учрайди. Нусхалар матнида “уни синади” мақоласи (А.464б.1: Б.165а.5; В.109б.6) سىنادى انى – синади ани тарзида ўзгаришсиз берилган. Бу жумлаларнинг арабий муодили اختبره – ихтабараху – “синамоқ” мазмунидан ташқари “ўрганмоқ” маъносини ҳам англатади. Ёрдамчи “В” нусхада “синамоқ” мазмунига параллел ҳолда унинг “ўргатмоқ” маъноси ҳам берилган: اوكراتى انى – оғратти ани.

Бу ҳолатни қиёсланаётган “В” нусхада ҳам кузатиш мумкин. Бу нусхадаги اتسق – иттасақа феъли “тўлиқ бўлмоқ”, “тизилмоқ” маъноларини англатган. Мана шу икки мазмун кўлёмзада ёнма-ён берилган: (В.113а.1) تۈزۈلدى – тузулди, يۈتلىدى – йэтилди.

“Муқаддамату-л-адаб”нинг туркий сўзлик матнида мазмунан жумла маъносига мос келмайдиган сўзлар учрайди, масалан: “унга хийла қилди” мазмунидаги ибора “Б” нусхада (Б.146.2) جيله قىلدى انكا – чилла қилди анга кўринишида изоҳланган. Ушбу жумла таркибидаги қўшма феъл таркибига кирган جيله – чилла сўзи хато ёзилган. Бу сўзнинг матнда –حيله хийла тарзида берилиши жумла мазмунига мос келади.

(А.173б.3) توكتى ايشلىق نى – токти ишлиқни. Мазкур жумладаги ишлиқ сўзи умумий мазмунга мос келмайди. Унинг арабий муодили “таом”, “ош” мазмунини англатган. Демак, ушбу ўринда ишлиқ эмас, балки اشلىق – ашлиқ сўзи мазмунни аниқ ифодалайди. Шу сабабли матнда ишлиқ сўзи хато шакл, ашлиқ эса мазмунга мос сўз сифатида берилди.

Арабий زانه – за: наҳу ибораси “В” нусхада (В.23а.3) بازادى انى – базади ани тарзида берилган, лекин туркий ўзаги маъно фарқламайди. Муодилнинг арабийси эса “безамоқ” маъносини англатади. Юқоридаги сўзда бир алиф орттириб кўчирилган. Матнда بازادى – базади келтирилиб, унинг тўғри بازادى – бэзади шакли қавсда кўрсатилди.

“Б” нусхадаги “гўштни пиширди” мазмуни (Б.23б.3) سۈكۈلدى اينى – сокулди ини кўринишида келтирилган. Лекин иборадаги اينى – ини юқоридаги “гўшт” мазмунини англатмайди. Худди шу сўз қиёсланаётган нусхаларда

(A.1836.4) ايت نى, (Г.18a.6) ات نى – этни кўринишида берилган. Бу ўринда اتتى – этни сўзининг нукталари котиб томонидан нотўғри қўйиб юборилган. Юқоридагиларга асосланган ҳолда жумла таркибидаги ايتتى – кўринишдаги сўз اتتى – этни шаклида матнга киритилди.

“А” нусхада (A.1876.2) قايتولىق قىلدى انى ايش – қайтулик қилди ани иш. Юқоридаги мазмунни тўғри ифодалаш учун жумла قايقولوق قىلدى انى ايش – қайқулук қилди ани иш шаклида берилди.

Туркий “бошини ёғлади, бошига ёғ суртди” мазмуни “А” нусхада (A.2126.3) ياغلادى ياشىنى – йиғлади йашини тарзида келтирилган. Ушбу ўринда башини сўзи йашини кўринишида хато китобат қилинган. Асосий матнга бу باشىنى – башини маъносида киритилди.

Арабий матндаги جهل الامر – жаҳила-амра ибораси “ишни билмади” маъносини англатади. Ёрдамчи нусхаларда бу ибора айнан “ишни билмади” маъносида ифодаланган: (Б.79a.7) بيلمادى ايشنى, (B.586.8; Г.40a.9) بيلمادى ايش نى – билмади ишни.

“Муқаддаматул-адаб” қўлёзмаларида карама-қарши мазмунли ҳолатлар учраган. Арабий матндаги رقع الثوب – рақаъа-с-савб ибораси “тўнни ямади” маъносини англатади ва қўлёзмаларда айнан шу маънода келтирилган: (A.3456.3) بارجه يمادى تونغه – парча йамади тонға, (Б.100a.7; B.71a.7) يمادى تون نى – йамади тонни. “Б” нусхада юқоридаги мазмунга умуман тескари бўлган يرتى تون نى – йиртти тонни мазмунидаги жумла ҳам берилган. Бу жумла ёнидаги باره زد جامه را – па:ра зад жа:маи ра: форсий муодилининг ҳарфий таржимаси бўлиши мумкин.

НЕМИС ТИЛИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИК СИНОНИМЛАРНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА БЕРИЛИШИНING АСОСИЙ МУАММОЛАРИ ТАҲЛИЛИ

ШУХРАТХОН ИМЯМИНОВА ,
Профессор (ЎЗМУ)

АННОТАЦИЯ: *Сўз ҳам, фразеологик бирикма ҳам луғавий бирлик саналади. Тилнинг луғат бойлигини ташкил қилади. Фразеологизмлар сўз бирикмаси ёки гаплар сингари нутқ жараёнида ҳосил бўлмайди, балки улар ҳудди сўзлар каби тилда тайёр ҳолда бўлади. Демак, фразеологизмлар нутқ ҳодисаси эмас, балки тил ҳодисасидир.*

Ушбу мақолада немис тилида фразеологизмларнинг хусусияти ва фразеологик синонимларни немис тилидан ўзбек тилига таржима қилишнинг хусусиятлари тўғрисида сўз юритилади. Бундан ташқари фразеологик синонимларнинг таржима қилиш унинг компонентларининг мазмун моҳиятига боғлиқ эмаслиги мисоллар асосида таҳлил қилинган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: *Фразеология, фразеологизм, таржима, фразеологик синоним, фразеологик қатлам, тилшунослик, компонент, маъно, тил.*

Барча тилларда лексик ҳамда фразеологик қатламлар мавжуд. Фразеологик қатлам ва уни ўрганувчи соҳа фразеология деб аталади. Шунинг учун ҳам фразеологияни кенг маънода ва тор маънода тушуниш мумкин. Фразеологияни кенг маънода тушуниш деганда, фразеология доирасига сўзларнинг турғун бирикмаларидан ташқари, мақол, матал, афоризмларни олимлар томонидан турли тасниф қилишга уринишлар ҳам мавжуд.

Демак, тилшуносликда ҳар бир тилнинг луғат таркиби лексик ва фразеологик қатламлардан иборат ва луғат таркибидаги фразеологик қатлам фразеология соҳаси деб юритилди ва у тилшуносликда мустақил йўналишлардан биридир. Фразеология ҳозирги замон тилшунослигининг асосий тармоқларидан бири бўлиб, ҳар бир тилдаги турғун бирикмаларнинг маъноси ва тузилишини ўрганади.

Ҳозирги кунга келиб фразеология соҳаси тилшуносликда долзарб, муҳим масалалардан бири ҳисобланиб, бу борада кўпгина олимлар томонидан изланиш ва тадқиқот ишлари олиб борилган ва олиб борилмоқда. Шу каби илмий изланишларни олиб бориш бевосита чет тилларини яхши

билиш билан бир қаторда таржима, таржима назарияси ва улар билан боғлиқ бўлган ўз ечимини топган ва топмаган муаммоларни, таққосланаётган икки тил миллати, яъни немис ва ўзбекларнинг яшаш шароити, аҳолисининг ривожланиш даражаси, урф-одат ва анъаналаридан ҳам хабардор бўлишни ҳамда уларнинг туб мазмун-моҳиятини англаш, ҳис қилиш ва идрок эта олишни тлаб қилади.

Демак, фразеология ва таржима тилшуносликда муҳим муносабатлардан ҳисобланар экан, шунга кўра ушбу мақолада фразеологиянинг бир қисми бўлмиш фразеологик синонимлар ва уларнинг ўзбек тилига берилишида юзага келган муаммолар ҳамда немис тилидаги фразеологик синонимларнинг ўзбек тилида тўлиқ мос келувчи муқобилларининг бор ёки йўқлиги ва шунга оид муаммолар ҳақида тўхталиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб тодик.

Бутун инсониятни бир-биридан ажратиб турувчи ҳам, бирлаштириб турувчи ҳам, яъни инсонлар орасидаги асосий восита – бу тилдир. Ер юзида олти мингдан ортиқ тилда сўзлашувчи жамийки катта-кичик халқлар бир-бирлари билан таржима орқали муомала қиладилар. Қабилалар, эл-элатлар, миллатлар ўртасида ўзаро алоқа қилишга эҳтиёж кучайган сари, таржимачилик фаолияти ҳам кенг қулоқ ёяверди. Ва бунда таржима асосий воситачи вазифасини ўтайверади.

Тарихдан шу нарса маълумки, илм-маданият ривожланган сари таржима иши ҳам авж олиб борар экан. Чунки, барча таржимонлар ўзларигача яратилган, ёзилган ва бунёд этилган ёки бошқалар томонидан кашф этилган, тўпланган билимлар мажмуаси, бадий ижод намуналаридан баҳра олмай, улар ҳақида маълумотларга эга бўлмай яшай олмайди. Ана шунда таржима бизга жуда қўл келади. Таржимани бошқа халқ ёзувчиси ёки шоири яратган асардан айнан нусха, механик такрор ёки ҳодиса деб тушуниш керак эмас. Таржима, демак, *бу бошқа тилдаги бадий гўзалликни ўзининг халқи учун ижодий ўзлаштириш, янги тилнинг қувватини ҳамда унинг қудратини, бойлигини кўрсатиб бериш демакдир* [1, 3].

Шундай қилиб, ҳозирга келиб, таржиманинг роли бениҳоя ортди. Бир тилдан иккинчи тилга шеърлар, прозаик асарлар, публицистик ҳамда илмий матнлар, иш қоғозлари ва сиёсий ҳужжатлар, газета ахборотлари, нотиклар нутқи, мунозаралар, кинофильмлар таржима қилинади.

Таржима – бу бир халқнинг маънавий бойликларини бошқа бир халққа етказиб беришда энг тўғри йўлдир.

Фразеологизмларнинг тилшуносликдаги ўрни бениҳоя аҳамиятли эканлигини тан олган ҳолда уларни немис тилидан ўзбек тилига таржима қилиш муаммоси ҳам муҳим эканлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Демак, шунга кўра фразеологизмларни таржима қилишда мос келиш, мос келмаслик ва қисман мос келиш ҳоллари фарқланади.

Юқорида таъкидланиб ўтилганидек, немис тилидаги фразеологизмларни ўзбек тилига таржима қилиш таржимашуносликда учрайдиган асосий қийинчиликларни намоён этади. Немис тилидаги фразеологизмларни ўзбек тилига ўгиришда турли ҳоллар мавжуд. Масалан, шундай ҳоллардан бири бу мос келиш ҳоллари ҳисобланади. Бунда немис тилидаги берилган фразеологизм маъноси ўзбек тилида ҳам ҳудди шу маънога мос келади, яъни улар билдирадиган маъно ҳар икки тилда ҳам бир хил тушунилади.

Немис тилидаги баъзи фразеологизмларнинг маъноси ўзбек тилидаги фразеологизмлар маъноси билан мос келар экан. Бу каби мос келиш ҳоллари таржима ишини осон кечишига ҳамда маънонинг тўлиқ очиб берилишига ёрдам беради.

Зеро, таржимоннинг ҳам асосий мақсади, таржимада охир-оқибат бир тилдаги фразеологизмни иккинчи тилга фразеологизм билан таржима қила олиш санъатидир. Бу мақсадга таржимада ҳар доим ҳам эришиб бўлмайди, чунки бу жараён таржимондан ҳам жуда катта маҳорат талаб этади. Таъбир жоиз бўлса шуни таъкидлаш лозимки, таржимон бирор асарни таржимасига қўл уришдан олдин шу асарни таржима қила оламанми, йўқми

деган фикрни ҳам олға суриши лозим, чунки яхши таржима қила олиш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди.

Немис тилидаги фразеологизмларни ўзбек тилига таржима қилишда бир неча тафовут, қийинчиликларга дуч келинади. Шундай ҳоллардан бири бу – немис тилидаги фразеологизмларни таржимасида мос келмаслик ҳоллари ҳисобланади. Бу ҳол ўзида шуни акс эттирадики, немис тилидаги фразеологизмларнинг ички компонентлари маъноси билан бирга тўғридан-тўғри таржима қилиб бўлмаслиғидир. Немис тилидаги фразеологизмларнинг ички компонентлари тўғри маънога эга бўлса, аммо фразеологизмнинг умумий маъноси ўта кучли образлиликка қурилган бўлади. Бу каби фразеологизмларни тўғри маънода тушунмасдан, сўзма-сўз таржима қилишдан сақланиш лозим. Агар бу ҳол бажарилса, унда фразеологизм ўз асл маъносини, образлилигини йўқотади.

Ушбу мақоланинг асосий мавзуси бўлмиш фразеологиянинг ўрганувчи объекти – фразеологизмлар ва уларнинг синонимларини немис тилидан ўзбек тилига таржима қилиш мустақил, аммо ўта муҳим муаммоалрни ўз ичига қамраб олади. Бу муаммо ўзининг характери ва моҳиятига кўра турлича ҳал этилади.

Кўплаб олимлар А.В.Куниннинг фразеологизмлар тўғрисидаги таърифига асосланадилар, яъни: *“фразеологизмлар булар шундай сўз бирикмаларики, уларнинг компонентлари тўла ёки қисман кўчма маънога, яъни фразеологик маънога эга бўлган компонентлардан иборат. Фразеологик бирликларга умуман турғунлик муҳимдир, бундан ташқари сўз компонентлари қонуний равишда бир-бирига боғлиқ бўлиб, унга структурали семантик моделлик характерли бўлади”* [2, 24]. Фразеологизмлар ёрдамида ҳар қандай фикрни ифода этиш мумкин бўлса, фразеологик синонимлар кўмагида уларни турли хил контекстларда турли стилистик услубларга кўра қўллаш олиш мумкин.

Ушбу мақолада немис тилидаги инсон тана аъзолари: *Auge, Haar, Kopf, Lippen, Mund, Nase, Ohr, Stirn, Zunge* сўзлари билан боғлиқ фразеологик

синонимлар кўриб чиқиладигани боис қуйида келтириладиган шунга оид фразеологизмлар таҳлил қилинади. Масалан, “*j-d hängt an j-s Mund*” фразеологизми “*кимнингдир оғзига осилиб турмоқ*” ва унинг синоними “*j-m an den Lippen hängen*” фразеологизмини “*кимнингдир лабига осилиб турмоқ*” деб таржима қилиш ва тушуниш тўғрими?

Албатта, йўқ! Агар нутқ сўзловчининг гапларини тингловчи мароқ билан тингласа, шу тингловчига нисбатан немис тилида *j-d hängt an j-s Mund* ёки *j-m an den Lippen hängen* деб айтилади ва бу фразеологизмлар бир-бирига синоним тарзда ишлатилаверади. Ушбу фразеологизмлар ўзбек тилига, *оғзига қарамоқ*, *оғзига тикилмоқ*, *мароқ билан гапига қулоқ солмоқ* деб таржима қилиниши мумкин. Бундан ташқари баъзи бир ҳолларда бу фразеологизмлар кўпол сўзлашув услубида “*оғзига кириб кетгудек тикилиб ўтирибди*” деган варианты ҳам қўлланилади. Бу ҳам сўзловчининг гапини мароқ билан тинглашни англатади.

Демак, бундан шу маълум бўлдики, фразеологизмларни бир тилдан иккинчи бир тилга таржима қилишда унинг таркибидаги барча компонентлар ҳам тўғридан-тўғри ёки сўзма-сўз таржима қилинавермас экан. Юқорида кўриб ўтилган “*j-d hängt an j-s Mund*” фразеологизмининг ўзбек тилидаги муқобили “*оғзига қарамоқ*” ва “*оғзига тикилмоқ*” фразеологизмларида фақатгина “*Mund*” сўзи “*оғиз*” деб тўғри таржима қилинган ва бу фразеологизмдаги ушбу компонентгина ўз маъносида қўлланилган ва унинг маъноси сақланиб қолган.

Фразеологизмларнинг сўзма-сўз таржима қилинмаслигига сабаб, фразеологизмларнинг маъноси улар таркибидги компонентларининг маъносига боғлиқ эмас, яъни фразеологизмларнинг таркибидаги компонентлар аксарият ҳолларида кўчма маънога эга бўлади. Ва кўчма маънога эга бўлган сўз компонентлардан таркиб топган фразеологизмлар замирида унинг асл маъноси яширинган бўлади.

Фразеологияда тўлиқ эквивалентга эга бўлган фразеологизмлар ҳам мавжуд. Тўлиқ эквивалент деб, турли тилларда бир хил маънога эга бўлган

фразеологизмлар тушунилади [3,38]. Бундай фразеологизмлар турли тилларда мавжуд бўлиши мумкин. Бироқ ҳар доим ҳам уларнинг синонимларининг таржимаси мос келавермайди.

Масалан : von Kopf bis Fuss, von Scheitel bis zur Sohle

Бу фразеологик синонимлардан фақатгина биринчиси, яъни “*von Kopf bis Fuss*” фразеологизми ўзбек тилида тўлиқ эквивалентига эга, яъни “*бошдан оёқ*”. Бу фразеологизмлар “*батафсил, бутунлай, тамомила*” маъноларини англатади. Кейинги фразеологик синонимга ўзбек тилида қуйидаги вариантлар мос келади: *миридан сиригача, ипидан игнасигача, қилидан қўйруғигача*.

Бундан кўриниб турибдики, ўзбек тилидаги бу фразеологизмларнинг таржимаси юқорида келтирилиб ўтилган немис тилидаги: *von Scheitel bis zur Sohle* фразеологик синонимларнинг сўзма-сўз таржимаси билан мутлоқ мос келмайди. Бироқ уларнинг ҳар иккаласи ҳам “*von Kopf bis Fuss*” фразеологизмининг тўлақонли синоними ҳисобланади.

Grosse Augen machen wa den Mund aufsperrren фразеологик синонимлари ҳам бир-бирига нисбатан тўлақонли мос келувчи синоним ҳисобланади ва улар ўзбек тилида ҳам тўлиқ эквивалентига эга: *Кўзини катта-катта очмоқ, оғзини очмоқ*.

Немис ва ўзбек тилларидаги бу фразеологизмлар таркибидаги компонентлар тўғридан-тўғри ҳамда сўзма-сўз таржима қилинади. Бу иккала тилдаги фразеологик синонимлар бирор нарсани кўриб ёки эшитиб *ҳайрон бўлмоқ, анграймоқ* маъноларини билдиради (*erstaunt, verwundert sein*). Уларнинг немис тилида ҳам, ўзбек тилида ҳам яна бир қатор синонимлари мавжуд.

Демак, фразеологизмларни ва уларнинг синонимларини таржима қилишда фразеологизмлар таркибидаги компонентларнинг сўзма-сўз таржимаси асосида эмас, балки бир бутун фразеологизм ва унинг синонимининг тубида ётган асл мъносига қараб бир тилдан иккинчи тилга таржима қилинишига алоҳида эътибор бериш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Борисова И.Ф., Имяминова Ш.С. Таржима назарияси ва амалиёти. Тошкент, Университет, 2005.
2. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Москва, 1972.
3. Борисова И.Ф., Имяминова Ш.С. Таржима назарияси ва амалиёти. Тошкент, Университет, 2005.
4. Каскандзия В.А. Синонимия в немецкой фразеологии. Москва, 1990, 190.

NEYROPSIXOLINGVISTIKAGA BIR QADAM**Bobokalonov Ramazon Rajabovich,***filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti)*

Annotatsiya : Maqolada neyrofanlarning o'zaro aloqadorligi, neyropsixolingvistika tarmog'i, neyropsixologiya va neyrolingvistika yuzasidan ilmiy-nazariy mushohada yuritilgan. Neyropsixolingvistikaning inson tafakkuri, nerv tizimi, bosh miya faoliyatidagi ahamiyati munozaraga tortilgan. Lisoniy shaxsning ruhiy holati va nutq muammolari, nutqning avtomatlashishi, barqaror turmush tarzini ongli ravishda boshqarishda miya faoliyatining rentabli ishlashi kabi masalalariga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar : neyropsixolingvistika, neyropsixologiya, neyrolingvistika, neyrofan, inson tafakkuri, nerv tizimi, bosh miya, lingvistik shaxs, tafakkur, gipnoz.

Abstract: The article contains a scientific-theoretical review of the interrelationship of neurosciences, the network of neuropsycholinguistics, neuropsychology and neurolinguistics. The significance of neuropsycholinguistics in human thinking, nervous system, brain activity is discussed. Emphasis is placed on issues such as mental state of a linguistic person and problems of speech, automation of speech, cost-effective functioning of the brain in the conscious management of a stable lifestyle.

Key words: neuropsycholinguistics, neuropsychology, neurolinguistics, neuroscience, human thinking, nervous system, brain, linguistic personality, thinking, hypnosis..

Kirish

"Neyropsixolingvistika" fani inson nutqini shakllantirish jarayonlarini, lingvistik shaxs ruhiy holatining keng ko'lamli tarkibiy-funksional masalalarini, nutq bilan birga miya faoliyatida kommunikativ signallarni kodlash va dekodlash mexanizmlarini fanlararo bog'liqlikda o'rganadi. Bu fan inson nutq faoliyatining buzilishlarini neyropsikologik reabilitatsiya qilishni, shuningdek, miyaning nutq funksiyasi muammolarining yechim topishiga yordam beradi.

Asosiy qism :

Neyropsixolingvistika XX asr oxirlarida nevrologiya, psixologiya va lingvistika sohalarini qamrab olgan lisoniy shaxs qobiliyati atrofida ilmiy bahs-munozara yuritadigan yangi fanlar qatorida turadigan zamonaviy fanlardan biridir. Neyropsixolingvistika fani ob'yektida lisoniy shaxsning miya faoliyati, ruhiy holati, ong va tafakkuri turadi. Bu fanning ilmiy-amaliy fan sifatida shakllanishi, bir tomondan, nevrologiya va neyrolingvistika, ikkinchi tomondan, psixologiya va psixolingvistikaning taraqqiyoti bilan bog'liqdir. Neyropsixolingvistikani mukammal o'rganish uchun har uchala fan sohiblari - nevrolog, psixolog va lingvistlar darajasida yuqori darajadagi bilim, malaka va kònikmalarga ega bòlish talab etiladi. Lisoniy shaxsning ruhiy holat va nutq muammolari, binobarin bir tarafdán, nevrobiologiya, neyropsixologiya, neyrofiziologiya, psixologiya, psixoterapiyaga borib taqalsa, ikkinchi tarafdán, bilvosita sotsiolingvistika, kongnitiv lingvistika, lingvokulturologiya, paragmalingvistika va bevosita, nutq madaniyati, personologiya, kommunikologiya, diskursologiya kabi fanlar bilan aloqador bo'ladi hamda shu fanlar yordamida yechim topadi. Neyropsixolingvistika chegarasini aniqlashda nevrologiya, psixologiya, lingvistika bilan bir qatorda neyropedagogika, psixoterapiya, semiotika, nutq madaniyati, stilistika sohalarining aloqadorligi ham inobatga olinadi.

Inson nutqi, jismoniy va aqliy faoliyati bosh miyaning mahsulidir. Nutq insonning ruhiy va aqliy holatini òzida namoyon etuvchi tabiiy mexanizmdir. Nutqni idrok etish, fikrlash, òylash, gapirish, sòhbatlashish, aqliy faoliyatni boshqarish, axborotni kodlash va dekodlash, yozish, tushunish, maslahat berish, buyruq berish, buyruqni bajarish, sòrab-suristirish, javob qaytarish, mulohaza qilish kabi nutqiy faoliyat jarayonlarining markazida miya mexanizmlarining muhim va shartli vazifalari yotadi. Neyropsixolingvistika nafaqat miyaning lokal shikastlanishlarida nutq jarayonida yuzaga keluvchi òzgarishlarni, balki nutqning hosil bòlishi va nutqiy rivojlanishida miyaning funksional-nevrologik holati, shaxs ruhiyati va qobiliyatining psixologik tamoyillarini, lisoniy shaxs kamoloti hamda uning til va tafakkurini òzaro aloqadorlikda òrganadi. Shuningdek, nutq madaniyati va inson kamoloti uchun ham xizmat qiladi.

Ilmiy tadqiqotlarda lisoniy shaxs, lingvistik shaxs, til shaxsi, lingvistik shaxsiyat tushunchalari kòp òrinlarda bir-birini to'ldiradigan òzaro ma'nodosh terminlar sifatida ishlatilgani kuzatiladi. Biroq bu terminlar òrtasida òziga xos farqiyatlar mavjud. Milliy tilshunoslikda lisoniy shaxs, qiyosiy tilshunoslikda tillar muvozanatida lingvistik shaxs, kognitiv tilshunoslik, lingvopersonologiya, pragmalolingvistika va til falsafasida til shaxsi, rus tilshunosligi kesimida esa lingvistik shaxsiyat (языковая личность) tushunchalari farqlanadi va tadqiqotchilar tomonidan ilmiy asoslab tushuntiriladi.

Inson nutqining avtomatlashishi, barqaror nutqiy hamda ruhiy holatga ega bo'lishi, turmush tarzini ongli ravishda boshqarishida miya faoliyatining rentablli ishlashi muhim va zarurdir. Lisoniy shaxs nutqiy qobiliyatining tòğri shakllantirishda bu borada zamonaviy tilshunoslikning neyropsixolingvistika sohasi alohida tadqiqot yònalishiga egadir. Ancha qadimiy ko'zga tashlanadigan fanlar qatorida neyropsixolingvistika fani ham, miyadagi nutq nuqtalari, neyronlarning faoliyati va nutq qobiliyatini tiklashga xizmat qiladi.

Bu fan, dastavval, nevrologiya va psixolingvistika tarmoqlarida faoliyat olib borgan nervolog hamda psixiatrlarning ilmiy yondashuvi zaminida shakllandi. Ba'zi tortishuvlar asosida fan muammolari alohida-alohida muhokama qilindi.

Neyrolingvistik yondashuvda miyaning tizimli vazifasiga, turli sabablarga kòra miya sikastlanishi oqibatida nutq tizimining buzilishidan kelib chiqadigan afaziya, disleksiya kasalliklariga e'tibor qaratildi. Bosh miyaning funksional òzgarishi sababli inson nutqining tizimli buzulishlari natijasida yuzaga keladigan birlamchi nuqson ta'siridan kelib chiqadigan ikkilamchi nutq buzilishlari : **afaziya** (gapira olmaslik, sòzlash qobiliyatining buzilishi), **autizm** (aqliy qobiliyatlarning sust rivojlanishi), **disgrafiya** (yozma nutq faoliyatining buzilishi), **disleksiya** (nutq buzilishi oqibatida tinglash, gapirish, òqish, yozish, fikrlash va matematik qobiliyatlarni egallashda uchraydigan jiddiy qiyinchiliklar) kabi kasalliklar profilaktikasi, shuningdek, nutq buzilgan funksiyani tiklashga qaratilgan davolash muolajalari va eksperimental jarohlik ishlari yangi bir mustaqil tarmoqning paydo bòlishiga zamin yaratdi. Biroq neyropsixolingvistika sohasi faqat shular bilan chegaralanib qolmasligi fan uchun ayon bo'ldi.

Neyropsixolingvistikada nafaqat miyaning funksional nutqiy buzulish sabablari va nutqni tiklash imkoniyatlari, balki inson kundalik faoliyatida nutqning ahamiyati, sòz orqali ruhiy ta'sir kòrsatish masalalari ham aniqlanadi. Neyropsixolingvistika fani, asosan, afaziyaga qaratilgan bòlsa-da, biroq inson salomatligi, ruhiy holati va nutq sharoitini tògri tanlash hamda nutq qobiliyatini yaxshilash kabi boshqa masalalar bilan ham qiziqadi. Bu fan lisoniy shaxsni aqliy rivojlanishi, jozibali nutqi, nutqiy madaniyatiga ham ijobiy ta'sir qilib, turli xil ruhiy kasalliklarning kelib chiqishning oldini olish, kasalliklarning sabablarini aniqlash, nutq sharoitiga xalaqit beradigan birlamchi va ikkilamchi omillar, shaxsning kamolotga erishishida e'tiborga olinishi zarur bòlgan imkoniyatlar, inson ruhiyatiga ta'sir e'tuvchi sòz va gaplarning nutqiy konfiguratsiyasiga ham ahamiyat qaratadi.

Ilmiy ta'riflarda neyropsixolingvistika inson miyasidagi nerv hujayralarini, neyronlarning nutqdagi sòzlarni hosil qilishdagi vazifasini, bosh miyada nutq buzilishining òziga xosliklarini, nutqning shakllanishi va tushunilishini ta'minlovchi fan sifatida ta'riflanadi. Sònggi paytlarda jahon miqyosida

neyropsixolingvistikaga ehtiyoj ortib bormoqda va ilmiy yònalishda tadqiqotlar olib borish jadal shaklanib bormoqda.

Ilmiy ta'riflarda **neyrolingvistika** (lot. neuron – nerv, asab, lingua — til) neyron va lingvistika so'zlarining o'zaro birikuvidan hosil bo'lgan bo'lib, **psixologiya** fani sohasi sifatida afaziyaning **psixolingvistik** jihatlarini o'rganadi. Neyrolingvistika inson miyasidagi nerv hujayralarini, neyronlarning nutqdagi so'zlarni hosil qilishdagi vazifasini, nutqning shakllanishi va tushunilishini ta'minlovchi bosh miya mexanizmini o'rganuvchi fan sifatida ta'riflanadi. So'nggi paytlarda jahon miqyosida bosh miyasi tuzilishining o'ziga xosliklari bilan aloqador ilmiy yo'nalishlar: neyropsixologiya, neyrolingvistika yoki neyropsixolingvistika, psixolingvistika kabi yo'nalishlar jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Neyrolingvistika mustaqil fan sifatida nevrologiya, psixologiya va lingvistika kesishgan nuqtada yuzaga keldi. Neyrolingvistika lingvistika, psixolingvistika, fiziologiya, neyrofiziologiya, nevrologiya, psixologiya va neyropsixologiya fanlari bilan o'zaro bog'langandir [3 ; 4 ; 6 ; 7].

Neyropsixologiyada esa nutq muammolari inson miyasining sistemali funksiyasi sifatida va afaziya esa sistemaning buzilishi sifatida qoraladi. Bundan anglashiladiki, aksariyat holda neyrolingvistika va neyropsixologiya terminlari farqli hisoblansa ham, bu fanlar umumnazariy jihatdan mohiyatan deyarli bir-birini to'ldiradi. Faqatgina tadqiqot sub'ektida nervolog va psixiatr turganligi bilan farqlanadi. Biroq, bizningcha, mohiyatan bu fanlar nevrologiya, psixologiya va lingvistika o'rtasidagi muammolarni oydinlashtirishga xizmat qiladi. Shuning uchun munozarali ilmiy-nazariy yondashuvlarda nevrologiya, psixologiya va lingvistika zaminida neyropsixolingvistika termini kirib kelgan bo'lib, bu termin ancha qulay hisoblanadi.

Nutqiy buzilishlar faktlariga bo'lgan qiziqishni Boduen de Kurtune, A.Shleyxer, G. Vernike, V. A. Bogoroditskiy, L.B.Sherba, R.Yakobson, L.R.Zinder kabi olimlarning tadqiqotlarida uchratish mumkin. Neyrolingvistikada nutqiy buzilishlarning neyrofiziologik va lingvistik jihatlarini T.Alajuanin, A.Ombredan, M.Dyuran, K.Konrad, K.Breyn, F.Grevel, R.Yusson, Yu. Barbiz,

K.Kolmayer, A.Layshner, P.Milnerlar singari olimlarning ishlarida yoritib berilgan. A.R. Luriya esa L.S.Vigotskiy, I.P.Pavlov va P.K.Anoxinlarning ishlariga tayanib tadqiqotlar olib borgan [1 ; 2 ;3 ; 4 ; 8].

Tarixan, fundamental kashfiyotlar zaminida neyrolingvistika o'tgan asrning 40-yillarning oxiri va 50-yillarda Edit Krouell Trager, Anri Xeker va Aleksandr Luriya, Karl Vernikke, Pol Brokko va Teador Maynerlarning ilmiy izlanishlarida yaqqol ko'rina boshlandi. Bu ta'limotning rivojlanishida mashhur rus neyropsixologi Aleksandr Romanovich Luriya (1902-1977) ning "Neyrolinvistika muammolari" nomli kitobi muhim rol o'ynadi va shu davrdan boshlab, neyropsixolingvistika tarmogi alohida fan sifatida rivojlandi. Luriya zamonaviy neyropsixologiyani otasi sifatida tanildi.

Tibbiyot fani doirasida neyrolingvistika nevrologiyaning kognitiv nevrologiya bo'limiga kiritildi. Dastavval, neyrolingvistikaning asosini afaziya tashkil etdi. Afaziya nutqning sistem buzilishi bo'lib, bosh miya po'stlog'ida joylashgan nutq markazlarining zararlanishi oqibatida paydo bo'lgan ruhiy holatdir : nutq sistemasidagi muammolar; yoshlar orasida nutq yetishmovchiligi; lagapetlarga ehtiyojning ortishi; alsgeymer kasalligiga moyillik kabilar afaziya jumlasidandir. Bosh miya po'stlog'ida psixik jarayonlarning lokalizatsiyasi (to'xtab qolishi) va inson miyasining funksional assimetriyasi (aloqadorligi) neyrolingvistikani fundamental kashfiyot deb atashga asos bo'ldi [1 ; 2 ; 5].

Neyrolingvistika nevrologiya, psixologiya, biologiya, fiziologiya, sotsiologiya, san'at, madaniyat va linguakriminalistika fanlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unung o'rganish ob'ekti miyaning fikriy va nutqiy faoliyati, miyaning xotira va hissiyotlar mexanizmi hisoblanadi. Nevrologiyada insonda ikkita miya borligi, bu miya va miyachadan iboratligi qayd etiladi. Miyacha engsa chuqurchasida joylashgan bo'lib, ta'na muvozanatini boshqaradi. Miyani ikkiga: o'ng va chap yarimshar miyaga ajratgan holda o'rganadi. Miya neyron (hujayra) lardan tashkil topgan bo'lib, usti akson (oqtolacha)lar bilan qoplangan. Insonning muloqot jarayonini miya boshqaradi va miya faolligi quyidagicha bo'ladi: miya chap yarimsharida nutq markazlari joylashgan, chap yarimshar so'z bilan bog'liq

tafakkur operatsiyalarini bajaradi. O'ng miya har qanday vaziyatni baholaydi va so'zlarga muhtoj emas, ammo chap miyasiz o'ng miya hech qanday aniq fikrni so'z bilan bera olmaydi. O'ng yarimshar miya – dunyoni so'zsiz idrok etadi, asosiy vazifani ko'zlar bajaradi. Har ikki miya faol ishlaganda ambidekslar faollashadi. Shunda nutq buzulishi bilan bog'liq kasalliklar tezda tuzaladi. Neyrolingvistika fanining muammolari doimiy o'zgarishda bo'lib, uning mazmuni, qoidalari, paradigmasi aniq va ravshan emas. Shunga qaramay fanning tadqiqot muammolari doirasi keng. 1861-yilda fransuz anatomi P. Brokko tadqiqotida peshonacha pegri yarim shari shikastlanishini o'rganadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, miyaning bu qismi zararlanganda inson gapirish qobiliyatini yo'qotadi, ammo boshqaning nutqini to'liq tushunadi. 1874-yilda nemis psixiatri K. Verniki miyaning chakka egri yarim shari shikastlanishini o'rganadi va bunda inson gapira olishi, ammo boshqaning nutqini tushuna olmasligini aniqlaydi.

Miyaning vazifaviy assimetriyasi: chap yarim shar miya – mantiqiy ratsional tafakkur qilish vazifaini bajaradi; o'ng yarimshar miya - obrazli, emotsional tafakkur qilish vazifasini bajaradi. Miyaning vazifaviy assimetriyasiga uzoq davrlar chap yarimsharlar asosiy deb qaralgan. Biroq zamonaviy bilimlar insonlarda nutq zonasi turlicha, u yoki bu yarim sharda joylashish imumkinligini isbotladi.

Neyrolingvistikani yana bir jadal rivojlanayotgan tarmog'i bu neyrolingvistik dasturlashdir. Bu nerv, til va so'zlar yordamida dasturlashni anglatadi. Bugungi kunda gipnozchilar va manipulyatsiya texnikalarini o'rgangan aql-zakovatli kishilar neyrolingvistik dasturlashdan o'z maqsadlarida foydalanib kelishmoqda. Uning yordamida insonga xohlagancha ta'sir ko'rsatib, o'zligini yuqotishda gipnoz texnikasidan foydalanishmoqda. Neyropsixologlar nutqning ikkita alohida turini farq qilishadi. Bu ekspressiv nutq (so'zlash) va impressive nutq (so'zlarni, gaplarni tushunish). Afaziyaning barcha turlarida bu ikki nutq u yoki bu darajada zararlangan bo'ladi. Afaziyaning bir necha turlari bor: birlamchi progressiv, global; ekspressiv, aralash, retseptiv (ravon), anomik [9].

Inson bosh miyasi tarkibiy tuzilishining o'ziga xosliklarini tadqiq etuvchi neyropsixolingvistika tarbiyachilarni ta'lim muammosiga yangicha nazar tashlashga, odatiy tushunchalardan voz kechish va tafakkur turlarini o'rganish asosida yangi pedagogik texnologiyalarni yaratishga o'z ijodiy hissalarini qo'shishga safarbar etadi.

Bosh miya tuzilishi va tafakkur jarayonlarining o'ziga xosliklari orasidagi aloqa ko'plab tadqiqotchi olimlarining ilmiy izlanishi ob'yektiga aylangan. O'tgan asrning 80-yillarida YU.Lotman neyrofanlar muvaffaqiyatlari asosida semiotik va madaniyatshunoslikka doir tadqiqotlarni amalga oshirgan. U ong turlarining navbati bilan faollashuvi haqidagi g'oyani ilgari surdi. Bu g'oya L.S.Vigotskiy va A.Leontyev, V.V.Lebedinskiy, A.V.Semenovich, YU.M. Mikadze ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topdi. Kognitiv neyrologiya bo'yicha rus fundamental maktabi shakllandi [4 ; 6 ; 7].

Neyropsixolingvistika uchun emotsiya, hissiyot va tafakkurning aloqadorligi muhim rol o'ynaydi. Bosh miyaning rivojlanishi ijod erkinligi muhitida jadallashadi va bosim o'tkazish va majburlash sharoitida aksincha so'nadi. Har bir o'quvchining bosh miyasi betakrorlik tamoyiliga ega. U o'zining axborotni qayta ishlash tezligi va hajmi, u yoki bu xotira tizimining ustun kelishi, tafakkur jarayonlarining egiluvchanligi kabilar nuqtai nazaridan individual tavsiflariga egadir. Boshqa kishini boshqarish uchun oldin unga moslashish kerak. Moslashish uchun suhbatdoshning harakatlari (holati, ko'z qarashi, g'aydani ushlashi, qo'llarining holati, oyoqlarining holati, nafas olish) ritmiga kirish kerak. Lekin bunda uning kayfiyatiga kira olish eng asosiy ahamiyatga ega. Nafas olish ritmiga moslashish katta natijalar beradi.

Shunday qilib, neyropsixolingvistika hozirgi zamon lingvistikasida ko'p aspektli hodisa sifatida o'rganilmoqda. Unda fanlararo aloqadorlikda quyidagi nazariy masalalar o'rganiladi:

- Neyropsixolingvistika nazariyasi;
- Nutq funksiyasining psixofiziologiyasi;
- Kognitiv psixologiya fanining dolzarb muammolari;

- Ijtimoiy tarmoqlar va tarmoq muloqotining psixolingvistikasi;
- Oliy psixik funktsiya sifatida nutqning neyropsixologiyasi;
- Lingvistik ongni etnopsixolingvistik aspectda o'rganish;
- Inson nutq madaniyatining lingvokreativ qobiliyatini ro'yobga chiqarish;
- Nutqni tahlil qilishning avtomatlashtirilgan usullari;
 - Neyropsixolingvistik tadqiqotlarda virtual haqiqat texnologiyalari;
 - Badiiy matnlarni psixolingvistik tahlil qilish;
 - Lingvistik ta'sir va manipulyatsiya usullari;
 - Tana va ko'z harakati orqali nutq aloqasini amalga oshirish;
- Raqamli makonda madaniyatlararo kommunikatsiyalar psixologiyasi;
- Madaniyatlararo aloqalarning germeneytikasi va b.

Neyropsixolingvistika fani shu kunga qadar yuqoridagi ilmiy tadqiqot yo'nalishlarida ikki : **neyrolingvistika** va **neyropsixologiya** tarmoqlarida alohida-alohida o'rganilgan. Har ikki tarmoq uchun miya faoliyati, nerv tizimi, inson ruhiy holati va nutqiy qobiliyatining o'zaro aloqadorligi ilmiy tadqiqot ob'yekti bo'lib xizmat qilgan. Neyrolingvistika va neyropsixologiya o'rtasida keskin farqlar deyarli uchramaydi, biroq neyropsixolingvistika bilan bog'liq muammolar bevosita neyrolingvistika tarkibida ko'proq o'rganilgan. Nutqning yuzaga kelishi kundalik muloqotda qisman chap yarim va o'ng yarim sharda oddiy vaziyatlar, oddiy so'zlar va sintaktik konstruksiyalarda hosil bo'ladi. Murakkab abstract mavzular chap yarim sharda faol bo'ladi. Nutqning qabul qilinishi: birinchi so'zdan boshlab ikki yarim shar ham ishlay boshlaydi, chap yarimshar til birliklarini qabul qiladi, o'ng yarim shar tasvir butunligi va obrazlarni idrok etadi. So'ngra yarimsharlarning ikkisi ham ma'lumotni birlashtiradi va natijada muqobil voqelikka munosabat bildiriladi.

Bundan anglashiladigan xulosa shuki, tafakkur jarayoni inson ongining yuksak bosqichi hisoblanadi. O'quvchining tafakkuri intellektual faoliyatning eng murakkab va yuksak shakli sifatida psixologiya va neyrofiziologiyaning tadqiqot predmeti bo'lib xizmat qiladi. Neyropsixolog yoki biolog nuqtai nazarida «tafakkur – bu neyronlar guruhining faollashuvidir». Davr shuni ko'rsatmoqdaki,

insoniyatga yangi ta'lim mafkurasi, yangicha uslubdagi fanlararo aloqadorlik va inson rivojlanishining innovatsion dasturlarini ishlab chiqish zarur. Neyropsixologiya va neyropedagogika fanlari nuqtai nazaridan bir qator hodisalar o'zining odatiy murakkabliklar, individual kamchiliklar, salbiy va g'ayritabiiy xususiyatlari maqomidan ajralib, muhim va tipik qonuniyatlar ko'rinishiga ega bo'ladi va ularning kelib chiqish mohiyati shaxs xarakterining o'ziga xosliklariga emas, balki bosh miya fiziologiyasining turli tiplariga tegishli hisoblanadi. Aynan shu holat bir qator neyrofanlar: neyroanotomiya, neyromorfologiya, neyrobiologiya, neyropsixologiya, neyropedagogikaning yutuqlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobokalonov R.R. Tibbiyot va neyropsixolingvistika. Monografiya, GlobEdit. Republic of Moldova, Europe printed, 2023. Pages 3-123. ISBN: 978-620-0-64769-6.
2. Sayfullayeva R.R., Bobokalonov R.R. Neyropsixolingvistika: lingvistik shaxs va xarizmalı inson. Monografiya, GlobEdit. Republic of Moldova, Europe printed, 2023. Pages 3-149 ISBN: 978-620-0-64878-5.
3. Bobokalonov R.R. Nutqiy hosila, semiotik belgi, diskurs va neyropsixolingvistik holat. Monografiya, GlobEdit. Republic of Moldova, Europe printed, 2023. Pages 3-223. ISBN: 978-620-0-64729-0.
4. Bobokalonov R.R. Нейропсихолингвистика: языковая личность и харизматический человек. Теория, практика и методика. Monografiya, LAP LAMBERT Academic Publishing, Republic of Moldova, Europe printed. 2023. Pages 3-230. ISBN: 978-620-6-15214-9.
5. Бобокалонов Р.Р. Неразрывная связь семиотики и нейропсихолингвистики в обучении иностранных языков, монография. Lambert Academic Publishing, Chisinau-2068, Moldaviya. p. 138. ISBN: 978-620-4-72926-8.
6. Bobokolonov R. O'zbekcha-fransuzcha semantik-funksional shakllangan gaplarning differentsiyasi va kommunikativ neyropsixolingvistik tadqiqi. Filol.fan. dokt. dissert. Buxoro, 2022, -3-284 b.

7. Бобокалонов Р.Р. *Neyropsixolingvistika: xarizmalı shaxs qobiliyati* (Tabassum, tashabbus, motivatsiya, ishonch tuyg'usi va Barnum effekti). Toshkent-Buxoro, 2024. 135 bet.

8. Кавинкина И.Н. *Психолингвистика. Пособие для студентов педагогических специальностей высших учебных заведений.* –Гродно: ГрГУ, 2010. –С. 51

9. Лурия, Александр Романович. *Учение об афазии в свете мозговой патологии.* — М., 1940.

FALSAFIY TILSHUNOSLIK VA METODOLOGIYA

Zikrillayev G'ani Nasrullayevich,
filologiya fanlari doktori

Safarov Firuz Sulaymonovich,
Buxoro davlat universiteti doktoranti (DSc),
filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Ro'ziyev Yarash Bozorovich,
Buxoro davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Abstract. *The article analyzes the content and methodology of some monographs and joint works created by the representative of philosophical linguistics Kh. G. Nigmatov and his students and followers during the years of independence. Based on these works, it is said that the methodology consists of three factors: 1) type of knowledge (level of knowledge); 2) approach to the source of research (method of approach); and 3) the point of view of the researcher and the essence of these three factors is explained. Based on the example, 16 principles of the dialectical approach to the study of language units are explained. The principles and methodological foundations of Uzbek substantive linguistics are analyzed and it is indicated that when identifying and describing the dialectical nature of linguistic units, i.e. phonemes, morphemes, lexemes and templates (models), representatives of Uzbek substantive linguistics are based on substantiality, internal inconsistency, multi-row, included third, and these principles form the methodological basis of this direction of linguistics. It is revealed that under the term "substance" the representatives of this linguistics mean the essence and general meaning. In conclusion, it is said that, according to the researchers of substantive linguistics, the 16 basic principles identified in the formation of knowledge about the source of research in modern dialectics, the approach of Hegel and the Hegelians is considered the modern peak.*

Key words: *methodology, sensual, perceptual, external, experiential, singularity, phenomenon, reality, consequence, mental, rational, logical, theoretical, internal, general, essence, possibility and cause, nominalistic approach, dialectical approach, idealistic point of view, materialistic point of view, 16 principles of dialectics, synchronous formal descriptive*

method, structural (systemic) method and linguistics, Uzbek substantive linguistics, substantiality, internal contradiction, multiple rows, substance, included third.

Kirish. Ma'lumki 2017-yil 16-fevralda Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ning Farmoni qabul qilindi. Unda jumladan shunday deyiladi. Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda erishilgan sur'atlar oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limning bir bosqichli tizimi sharoitida orttirilgan tajribaning mohiyatini qator xorijiy mamlakatlarning mazkur sohadagi ilg'or amaliyotini hisobga olgan holda qayta anglash zarurligini taqozo etmoqda. Hozirgi sharoitda ilmiy kadrlar tayyorlash jarayonini tobora jadal rivojlantirish va sifatini oshirish, iqtidorli yoshlarni ilm-fanga keng jalb qilish, oliy ta'lim va ilmiy muassasalarning ilmiy salohiyatini mustahkamlash va undan respublikaning innovatsion rivojlanishida samarali foydalanish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish maqsadida qator xorijiy mamlakatlarning xalqaro amaliyotiga muvofiq 2017-yilning 1-iyulidan boshlab oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limning ikki pog'onali bosqichi joriy etildi. Unga ko'ra dissertatsiya himoya qilish va tegishli fan tarmog'i bo'yicha **falsafa doktori** (PhD) ilmiy darajasini berishni nazarda tutuvchi tayanch doktorantura hamda dissertatsiya himoya qilish va tegishli fan tarmog'i bo'yicha **fan doktori** (Doktor of Science) ilmiy darajasini berishni nazarda tutuvchi doktorantura tizimi joriy qilindi [1].

Ayon bo'ladiki *yosh tadqiqotchilar* ham o'z ilmiy faoliyatini farmonda nazarda tutilgan talab va ko'rsatmalar asosida tashkil etishi zarur. Bu esa ulardan o'z sohasi bilan birga *falsafa, dialektik mantiq* kabi fanlarni ham puxta o'zlash-tirishni taqozo qiladi. Shuni inobatga olib ushbu maqolada yosh tadqiqotchilarni falsafiy tilshunoslik vakili H. G'. Ne'matov hamda uning shogird-u izdoshlari tomonidan istiqbol yillarida yaratilgan ayrim monografiya va hamkorlikdagi ishlar [2; 3; 4; 5; 6; 7] mazmun-mohiyati, metodologiyasi bilan tanishtirishga harakat qilamiz.

Asosiy qism. Shuni ta'kidlash joizki falsafa olimning dunyoqarashini, borliqni ko'rish va *tushuna olish*, uqish, uni talqin etish ko'nikmasini shakllantiradi; aniq falsafiy dunyoqarashga ega bo'lmagan kimsa *ko'radi*, lekin uqolmaydi [2, 5]. Ludvig Feyerbax *falsafa fanlarning onasidir* deydi. U tabiat, jamiyat, inson va ularning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganuvchi va o'rgatuvchi fan. Har bir fan obyektiv voqelikning muayyan ko'rinishi, sohasini tadqiq qiladi, falsafa esa bularning barchasining umumiy qonuniyatlarini o'zida umumlashtiradi, poydevor, zamin bo'ladi. Aniqroq qilib aytganda **falsafa sohaviy tadqiqotlarning hamma turi uchun metodologik asos vazifasini o'taydi** [2, 6].

Tilshunoslik tadqiqotlari metodologiyasi falsafaning tarkibiy qismi bo'lib uning gnoseologiya (bilish nazariyasi) bo'limi bilan uzviy aloqador. Shuning uchun metodologiya deganda tadqiqotda kamida uch *omil*ning mujassamlanishi va uning ilmiy tadqiq mahsulida namoyon bo'lishi tushuniladi. Bular: 1) bilim turi (bilish bosqichi); 2) tadqiqotchining tadqiq manbaiga yondashishi (yoki yondashish usuli) va 3) tadqiqotchining tayanch nuqtayi nazari [3, 37; 4, 39, 42].

Birinchi omil ya'ni *bilim turi* ikki bosqichga bo'linadi. Birinchi bosqichdagi bilimni ifodalash uchun ona tilimizda yozilgan falsafiy, falsafiy-metodologik va tilshunoslikka doir adabiyotlarda *empirik, sensual, nominal, empiriokritik, praktik, eksperimental* kabi baynalmilal, *hissiy, fahmiy, zohiriy, tashqi, tajribaviy* kabi o'zbekcha atamalar ishlatiladi. Prof. H. G'. Ne'matov va uning shogird-u izdoshlari tomonidan ko'proq *fahm, fahmiy* atamasi qo'llanadi. Bu atama tasavvuf²⁰ (islomiy dialektik falsafa)dan olingan. Amaldagi falsafiy adabiyotlarda asosan rus tilidan aynan o'girilgan *hissiy* (чувственное) atamasidan foydalaniladi.

Tadqiq manbai bo'yicha fahmiy bilim insonning sezgi a'zolari vositasida hosil qilinadi. Unli va undoshlarning artikulyatsion va fiziologik xususiyati, so'z va qo'shimchaning, so'z birikmasi va gapning konkret (muayyan, nutqiy) ma'nolari, nutq turlari va uslubning muayyan o'ziga xosligi, yozma yodgorliklarning

²⁰ Tasavvuf (sufiylik) islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo'llovchi ta'limot [11, 454]. Tasavvuf islomdagi diniy-falsafiy oqim. 8-asrda arab mamlakatlarida paydo bo'lgan. Tasavvuf ta'limotidagi axloq, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi g'oyalar hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ular barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qilmoqda [10, 389, 390].

tanqidiy-tahliliy nashri asosan fahmiy bilish usulida hosil qilingan bilim mahsulidir. Shu bilan birga yozma yodgorliklar, lahja va shevalarda tovush, qo'shimcha, so'z, so'z birikmasi, gapning qo'llanishidagi o'ziga xoslikni qayd etib tavsiflash; nutqiy hodisada voqeliklarni topish, saralash, turli guruhga ajratish, birlashtirish, sistemalashtirish; turli-tuman izohli, ko'p tilli lug'atlar tuzish; adabiy til me'yorlarini o'z ichiga olgan mukammal grammatikalar yozish; adabiy til me'yorlarini belgilashga doir tavsif va tavsiyalar tayyorlash kabi juda ko'p turli lingvistik tadqiq va izlanish ham shu bosqichda amalga oshiriladi. Insonning sezgi a'zolari juda o'jiz bo'lganidan ular xilma-xil asbob-uskuna (mikroskop, teleskop, EHM va b.) yordamida kuchaytiriladi, fahmiy bilish salmog'ini oshirib uni tobora aniqlashtiradi.

Fahmiy usul bilan tilshunos shu jumladan yosh tadqiqotchilar ham til birliklarining tashqi (zohiriy) belgi-xususiyati asosida bilim hosiil qiladi. Bunday holda nutqda voqelangan, bevosita kuzatishda berilgan nutqiy birlik (tovush, bo'g'in, qo'shimcha, so'z, so'z birikmasi, gap, matn)lar alohida-alohida olinib tashqi (fizik) belgilari aniqlanadi, tavsiflanib *sistemalashtiriladi*.²¹

Fahmiy bilishda asosan nutq birliklari *alohidalik*, *hodisa*, *voqelik* va *oqibat* (qisq. AHVO) sifatida tahlil-u tavsif etiladi. Shu bois ushbu tadqiq usuli fanda *atomistik* tahlil deb ham yuritiladi.

Til birliklari haqida zaruriy moddiy ma'lumot beruvchi *tavsifiy tilshunoslikni* 20-asr sistem-struktur tilshunoslik asoschilaridan biri Boduen de Kurtene shunday ta'riflaydi. Tom ma'noda empirik bo'lgan tavsifiy yo'nalishda mutlaqo zohiriy dalillarni to'plash va umumlashtirish bilan shug'ullaniladi, ular orasidagi sababiy bog'lanishni, genetik va qarindoshlik aloqalarini tushuntirib berish maqsad qilib qo'yilmaydi. Shunday bo'lsa-da yaxshi tavsifiy grammatikalar yozish, yodgorliklarni nashr etish va lug'atlar tuzish fanning birinchi ehtiyoji bo'lib qolaveradi chunki ularsiz hatto ulkan nazariyalar ham asossiz deb baholanadi [9, 227–228]. Binobarin fahmiy bilim tilshunoslikda beqiyos

²¹ Haqiqatan ham 20-asrda o'zbek tilshunosligining umumiy vazifasi va yutug'i til hodisalarini ovropoviy tahlil usullari bilan *sistemalashtirishdan* iborat bo'lsa 21-asrda fanimizning vazifasi G'. Zikrillayev namunalaridan birini berganidek sistemaning ichiga "sho'ng'ish" va uni ichdan tavsiflashdir [8, 7].

ahamiyatga ega. U barcha nazariy ishlar uchun zamin, moddiy asos. O'zbek tilshunosligida hozirgi kunda fahmiy bilim beradaigan tadqiqotlar salmoqli bo'lsa-da ularni yetarli deb bo'lmaydi. Negaki davrimiz yangi-yangi tavsifiy ishlarga talab va ehtiyoj tug'dirmoqda [3, 37 – 41; 4, 39 – 48].

Falsafiy-metodologik adabiyotlarda ikkinchi bosqichdagi bilimni ifoda etish maqsadida *ratsional, teoretik, kauzal, logik, sintetik, fenomenologik* kabi baynalmillal, *aqliy, idrokiy, mantiqiy, nazariy, ichki, botiniy* kabi o'zbekcha atamalar ishlatiladi. Falsafaga doir adabiyotlarda asosan *mantiqiy* va *aqliy* atamasi qo'llanadi. Ushbu maqolada sharhlanayotgan monografiya va boshqa ishlarda bilimning mazkur bosqichini ifodalash uchun *idrokiy* atamasidan foydalaniladi.

Idrokiy bilim lisoniy birliklarni *umumiylik, mohiyat, imkoniyat* va *sabab* (qisq. UMIS) sifatida tadqiq qilish jarayonida hosil bo'ladi. Bunday holda fahmiy o'rganish (AHVO) asosida aniqlanib tavsiflangan hamda sistemalashtirilgan hodisalar rang-barangligining sabab va qonuniyatlari ochib beriladi, tushuntiriladi. Idrokiy bilim hosil qilishning hozirgacha yagona vositasi inson miyasi (ongi)dir. Hech qanday asbob-uskuna, kuchaytirgich, "fikrlovchi mashina" bu turdagi bilim hosil qila olmaydi. Bunday vositalar inson ongi, miyasi uchun idrokiy bilim (qonuniyat, hukm, xulosa) hosil qilishga aniqroq material berishi mumkin xolos.

Fahmiy tahlilda narsaning shakl, moddiylik, zohiriy farqli belgi-xususiyati hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lsa idrokiy tadqiqda asosiy e'tibor uning mazmun, vazifa va munosabatiga qaratiladi. Bunday munosabat tizimi, butun ichida bo'lakning o'rni turlicha oqibatga olib keluvchi sabab bevosita kuzatishda berilmagan, ular idrokiy tahlil asosida ochilishi mumkin. Shunga ko'ra idrokiy bilim hosil qilish usuli turlicha bo'ladi. Bular *ratsionalizm, pozitivizm, funksionalizm, strukturalizm, semantizm, sistemologiya* deb ataladi.

Tilshunoslikda fahmiy va idrokiy bilimni izchil farqlash sistemaviy tilshunoslik (strukturalizm)ning eng asosiy tamoyili bo'lgan *lison-nutq* dixotomiyasida o'z aksini topadi. Bu ikkilikda *lison* (til) va *lisoniy* atamasi bilan ko'rsatilgan hodisa (UMIS) bevosita kuzatishda berilmagan, idrokiy bilish asosida tavsif-

lanadigan umumiylik, munosabat va qonuniyat bo'lsa *nutq*, *nutqiy* atamasi asosan fahmiy usul bilan o'rganiladigan, bevosita kuzatishda berilgan *AHV* Odir.

Fahmiy va idrokiy bilim o'zaro bog'liq, biri ikkinchisi asosida rivojlanib boradi. Barcha turdagi idrokiy bilim narsaning moddiy, fahmiy belgi-xususiyati haqidagi bilimga tayanadi. Har qanday idrokiy hukm amaliyotga tatbig'i bilan tasdiqlanadi. *Haqiqat mezoni amaliyotdir* (I. Kant). Idrokiy bilim amaliyotga tatbiq etilmasa quruq yog'och, hech qanday samara bermaydi. Bu haqda ulug' Gyote shunday degan: *Nazariya quruq og'och, Yam-yashildir hayot daraxti* [12, 15]. Idrokiy va fahmiy bilimning o'zaro birligi va bog'liqligi *ilm-u amal* iborasida ham o'z aksini topgan. Ta'kidlash joizki yosh tadqiqotchilar oldida ham ilm-u amal birligini ta'minlash vazifasi turibdi [3, 46 – 51; 4, 49 – 53].

Metodologiyaning ikkinchi tarkibiy qismi bo'lgan *tadqiqotchining tadqiq manbaiga yondashish usuli* o'z navbatida ikkiga ajraladi. Bular falsafada narsaga yondashishning *nominalistik* va *dialektik usuli* deb ataladi. Birinchi usulda narsa taraqqiyot va aloqadorlikdan uzilgan, obyektiv voqelik sifatida qabul qilinadi. Boshqacha aytganda tadqiq manbaiga turg'un, tadqiqotchining sezgi a'zolari vositasida qabul qilinadigan alohida hodisa sifatida yondashiladi. Bunday yondashuv falsafada *narsaning o'zi (narsa o'zida)*, tasavvufda *fihi ma fihi* deb yuritiladi. Falsafiy adabiyotlarda nominalizm bilan bir qatorda *sensualizm*, *empirizm*, *realizm*, *atomizm*, *fenomenalizm*, *empiriokrititsizm*, *metafizika* kabi atamalar qo'llanadi.

Nominalistik yondashuvda tadqiqotchining hukmi va xulosalari formal (oddiy) mantiq qonun-qoidalari asosida quriladi. Bunday holda ma'lum bir narsaga nisbatan tasdiq va inkor mazmunidagi ikki hukmdan faqat bittasi to'g'ri bo'ladi. Negaki formal mantiqning qat'iy qonunlaridan biri uchinchisi istisno qonunidir.

Ta'kidlash joizki nominalistik yondashuv narsalar (o'rganish manbai) bevosita kuzatish va voqelikda qanday mavjud yoki namoyon bo'lsa shunday tavsif-u tasvirlash uchun eng qulay usul, fahmiy bilim hosil qilishning asosiy yo'lidir. Ushbu usul 20-asrda o'zbek tilshunosligida ham *tavsifiy-fahmiy* tadqiqotlarda keng qo'llangan. Jumladan 40–70-yillarda o'zbek tilining turli grammatik kategoriyalari

tavsifiga bag‘ishlab yuzlab tadqiqot amalga oshirilgan, yigirmaga yaqin risola, darslig-u qo‘llanma, hatto birinchi akademik grammatika ham nashr etilgan. Akademiklar V.V. Reshetov va Sh. Shoabdurahmonovning o‘zbek dialektologiyasi bo‘yicha izlanishlari asosida ellikka yaqin tadqiqot yaratilgan va hokazo.

Yuqorida nominalistik yondashuvda narsalar (tadqiq manbai) tadqiqotchiga qanday ko‘rinsa shunday tavsiflanadi deyildi. Yosh tadqiqotchilarga tushunarli bo‘lishi uchun namuna tariqasida bitta misol keltiramiz. Jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi *-ga* (yoki chiqish kelishigi qo‘shimchasi *-dan*) turli sharoitda o‘ndan ortiq fonetik ko‘rinishga va qirqdan ziyod (xilma-xil qurshovda) ma’no nozikligiga ega bo‘la oladi. Nominatistik yondashuvga amal qilgan tadqiqotchi mazkur shakily ko‘rinish va ma’no nozikliklarini sabot va matonat bilan to‘playdi, sistemalashtiradi (tartibga soladi) va fotoapparat singari tadqiqotda muhrlaydi. Bu fan taraqqiyotiga poydevor, moddiy zamin sifatida katta ahamiyatga ega [3, 56 – 58; 4, 60 – 62].

Nominalistik yondashishga zid (qarama-qarshi) bo‘lgan usul **dialektik yondashuv** deb ataladi. Dialektik usulda narsa (organish obyekti) muntazam o‘zgarib, taraqqiy etib turadigan, boshqa narsalar bilan rang-barang aloqa va bog‘lanish (munosabat)ga kirishadigan *umumiylik* deb qaraladi. Shunga ko‘ra narsaning o‘ziga emas, aloqa-munosabatini aniqlash va tavsiflashga katta e’tibor beriladi. Dialektik yondashuv narsani asosan idrokiy o‘rganish bilan, qisman fahmiy bilishga bog‘liq. Masalan ilmiy dialektik yondashishning o‘ziga xos o‘n olti tamoyilidan birinchisi bo‘lgan narsaning obyektivligi (haqqoniyligi) bevosita fahmiy bilish bilan aloqador.

Yosh tadqiqotchilarning tilshunoslikda qo‘shimcha, so‘z, so‘z birikmasi, gap kabi birliklarning dialektik yondashuvga asosan qanday tavsiflanishi ko‘proq qiziqtirishi tabiiy. Bitta misol keltiramiz. **Katta olim** va **ulkan olim** birikmalaridagi sifatlar ma’nosini ularning bir-biriga munosabatini o‘rganish orqali (ya’ni dialektik yondashuv asosidagina) aniqlash mumkin [qarang: 13, 119 – 120]. Mazkur sifatlar shaklan mutlaqo o‘xshash emas. Yana bitta misol. O‘zbek tilining izohli lug‘atida alohida-alohida berilgan *ot* so‘zi (*ot I* va *ot II* tarzida) shakldosh ya’ni shaklan bir

xil. Ammo mazmunan ikki qator (paradigma)ga mansub. Bitta ma'nosi bilan *nom*, *ism*, *laqab*, ikkinchi ma'nosi bilan *eshak*, *xachir*, *tuya* kabi so'zlar bilan birlashadi. Mazkur so'zni lug'atda joylashtirishda dialektik yondashuvga asoslanib ikkita alohida so'z sifatida izohlangan. Arab leksikografiyasida bunday holda hozirgi kunda ham nominalistik yondashuvga asoslaniladi. Shuning uchun shakldosh so'zlar o'zi yasalgan fe'l bilan bitta uyada joylashtiriladi [jumladan qarang: 14].

Tilshunoslikda faqat lug'aviy emas, grammatik va uslubiy (stilistik) paradigmalar (so'z turkumlari, son kategoriyasi, kelishik paradigmaları va hokazo)ni ajratish ham dialektik yondashuv asosida amalga oshiriladi. Negaki bunday paradigma (qator)lar bevosita kuzatishda berilmaganligidan ya'ni sezgi a'zolari bilan aniqlab bo'lmaganligi bois aqliy (idrokiy) umumlashtirish yo'li bilan ochilgan. Binobarin ilmiy tadqiq jarayonida o'rganish manbaiga nominalistik va dialektik yondashish ko'p holda hamkorlik qiladi.

Mazkur usullar tadrijiy jihatdan ketma-ket qo'llanishi ham mumkin. Bunga o'zbek tilshunosligi yaqqol misol bo'ladi. 20-asrning 40–70-yillarida tadqiq manbaiga yondashishda nominalistik usul yetakchilik qilgan bo'lsa hozirgi kunda sistemaviy tahlilning turli yo'nalishida dialektik usul ustunlik qilmoqda. Yosh tadqiqotchilar bilib qo'yishi kerakki bu yo'nalishda izlanish olib borayotgan tilshunoslarning ko'pchiligi metodologiya masalasiga yetarli e'tibor bermaydi. O'z yo'nalishi asoslaridan bexabar. Faqat ayrim olim jumladan Buxoro tilshunoslik maktabi a'zolari [qarang: 15, 8–14] shuningdek A. Abduazizov, A. Nurmonov, G'. Zikrillayev, N. Mahmudov tadqiqotlarida dialektik yondashuvning ustunlik qilayotganligi rasman va ochiq e'tirof etilmoqda.

Metodologiyaning uchinchi tarkibiy qismi *tadqiqotchining tayanch nuqtayi nazari* deb atalishi yuqorida aytiladi. Tayanch nuqtayi nazar falsafaning bosh masalasi bo'lib tadqiqotchining nima birlamchi ya'ni ong (ruh, xudo) borliqni yaratganmi yoki borliq (materiya) ongni yaratganmi degan savolga munosabatiga ko'ra ikki xil bo'ladi: 1) *idealistik (ruhoniy)* va 2) *materialistik (mashshoiy)* nuqtayi nazar.

Falsafa va mazkur sohaga bag'ishlangan tadqiqotlardan ma'lumki *idealistik nuqtayi nazar* o'nlab yo'nalish, oqim-u maktabga bo'linadi. Ular orasida *mutaassib diniy qarash* keng tarqalib ommalshganligi bilan ajralib turadi. Bu xususiyat dunyoviy dinlarning barchasiga xos. Dinning bunday ko'rinishi ijtimoiy hayotni boshqarganda jamiyat tanazzulga yuz tutadi. Buning sabablaridan biri shuki din mutlaq taqdir tushunchasiga asoslanib barcha narsa, butun mavjudotning o'tmishi va kelajagi yaratuvchi irodasiga bog'liq deb taraqqiyot, ilmiy izlanishlarga, jamiyat hayotini inson xohish-istagi asosida yangilashga qattiq qarshilik qiladi. Har qanday yangilik G'arbda inkvizitsiya²², Sharqda diniy mutaassiblik²³ aniqrog'i shariat va muftilar tomonidan yaratganga shakkoklik, uning ishiga aralashish deb qaraladi va ta'qib etiladi. Bundan tashqari din tabiiy fanlar taraqqiyotiga tamomila qarshi edi. Bu hol ayniqsa XIV asardan keyin islom hokimiyati mustabitlashgan (sobit, barqaror bo'lgan) davrlarda kuchayadi. Shunday bo'lsa-da Sharqda ham G'arbda ham *idealistik-materialistik* (dualistik) nuqtayi nazarda turib ilm-fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan olimlar yetishib chiqqan. Bu siraga jumladan Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Farg'oniy, Mirzo Ulug'bek, Galileo Galiley, Jordano Bruno, Isaak Nyuton kabi qomusiy bilim sohiblari kiradi.

Idealistik-materialistik qarash tarafdorlari borliqni shu jumladan til va uning birliklari, til tabiatan ramziy sistema ekanligi, tilga shakl va mazmun, barqarorlik ~ o'zgaruvchanlik, umumiylik ~ xususiylik, sabab ~ oqibat munosabati kabi asosiy mutlaq qonuniyatlar Haq tomonidan yaratilgan va belgilanganligini tan oladi. U zot yaratdi, qonuniyatlarni o'rnatdi, yaxshi-yomonni farqladi, insonga aql-u tanlash ixtiyorini berdi. O'zi oxiratda inson faoliyatini yana baholaydi. Bunday qarash Sharqda IX – XIII asarlarda keng tarqalgan bo'lib mashshoiya atamasi bilan ifoda etilgan. Hozirgi kunda olimlarning ko'pchiligi mazkur nuqtayi nazar tarafdori.

²² Inkvizitsiya tar. Erkin fikrlovchi, dahriy, mavjud cherkov tartib-qoidalariga qarshi chiqqan kishilarni, shuningdek yahudiylarni ta'qib va sud qilish uchun 13-asr boshlarida katolik cherkovi tomonidan tuzilgan, Rim papasiga bo'ysungan sud-politsiya tashkiloti [16, 2-jild, 211].

²³ Qiyoslang: Mutaassiblik, fanatizm – o'z e'tiqodi to'g'riligiga o'ta qattiq ishonish, boshqa diniy e'tiqodlarga murosasiz munosabatda bo'lish. M. ning asosiy sabablaridan biri diniy ilm – Qur'on, hadis va shariatni bilmaslikdir. Islom dini M.ka xayrixohlik bildirmaydi [11, 328].

Negaki Haqqi mutlaq va umuman materiya mohiyatini anglashga inson aqli, qudrati ojiz. Tabiiyki mutaassib islom va nasroniylkda mazkur qarash kufr²⁴ hisoblanadi.

Keyinchalik G'arbda obyektiv idealizm (haqqoniy idealizm) yo'nalishi shakllanadi. Bu yo'nalish tarafdorlari ham ilm-fan rivojiga salmoqli hissa qo'shadi. Immanuil Kant, Fridrix Gegel, Plank, Albert Eynshteyn, Avgust Shleyxer, Vilhelm Humbolt, Ivan Pavlov, Sechenov shular jumlasidan.

Mazkur nuqtayi nazar asosida fanlarda *bixeviorizm*, *pozitivizm*, *strukturalizm*, *funksionalizm* kabi ilmiy yo'nalishlar rivojlangan. Barcha yo'nalish tarafdorlari tomonidan borliqda g'ayrimoddiy (g'ayritabiiy, ilohiy) kuch mavjudligi inkor etilmaydi. Umumiylik ~ alohidalik, mohiyat ~ hodisa, imkoniyat ~ voqelik, sabab ~ oqibat (UMIS ~ AHVO), shakl ~ mazmun, barqarorlik ~ o'zgaruvchanlik, taraqqiyot ~ tanazzul kabi ziddiyat va qonuniyatlar shu kuch tomonidan borliqda mujassamlashtirilgan deb qabul qilinadi. Bu borliqni tadqiq qilish, kashf etish (ochish), undan amaliy foydalanish uchun insonga sohibi qudrat tomonidan ong berilgan. Shuning uchun taqdir va taraqqiyot insonning o'z qo'lida, u faol bo'lmog'i lozim deya uqtiriladi.

Materialistik nuqtayi nazar ham o'z ichida o'nlab yo'nalish, oqim-u maktabga bo'linadi. Ulardan keng ommalashgani ateistik mafkura edi. Ushbu mafkura 1920 – 80-yillarda sobiq Ittifoqda din darajasida mutlaqlashtirildi. Barcha dinlar hukmronligi davrida bo'lganidek sho'ro saltanatida ateistik mafkurani kuchli inkvizitsiya qo'riqlar va tadqiqotlarda zo'rlab tatbiq etilishini izchillik bilan qattiq nazorat qilar edi. Materilaistik nuqtayi nazar oddiy (vulgar) yoki ongsiz (intuitiv) hamda ilmiy yo'nalishga ega. Oddiy materializm borliqdagi narsa, voqea-hodisalarni qanday bor bo'lsa shunday tasvirlashda realizm, mexanisizm, nominalizm, sensualizm kabi yondashuvlarda namoyon bo'ladi.

Materilaizmning idealistik qarash bilan bog'langan yo'nalishi yuqorida ko'rib o'tilgan dualistik nuqtayi nazarni beradi. Materilaizmning dialektik usul

²⁴ Qiyoslang: Kufr – islomiy e'tiqodga ko'ra islom dinini yoki Alloh, borliq va inson to'g'risidagi dunyoqarashni tan olmaslik, yagona Alloh, uning farishtalari, payg'ambarlari, ilohiy kitoblari, qazo va qadariga ishonmaslik hamda bunday dunyoqarash va aqidaga qarshi kurashish; imonsizlik, kofirlik [11, 267].

bilan bog‘langan ko‘rinishi dialektik materializm sifatida sovet fani va siyosatida metodologik asos sifatida qabul qilingan edi. Lekin XX asrning 20 – 80-yillarida materialistik asos xususan uning ateistik mohiyati mutlaqlashtirilishi, dialektika og‘izda tan olinib amalda undan chekinilishi fetishizm aniqrog‘i fan va iqtisodga bir yoqlama yondashishga, ulkan imperiyada bozor va tovar ishlab chiqarish qonuniyatlarining buzilishiga, toptalishiga olib keldi. Buning oqibatida iqtisod, siyosat va mafkurani batamom yangilashga, bozor iqtisodiyotini yangi asosda tiklashga zarurat kuchayib Ittifoqning inqirozi va parchalanishi yuz berdi [3, 61 – 66; 4, 65 – 69].

Shuni ta’kidlash joizki ilmiy tadqiq metodologiyasining tarkibiy qismlari orasida uzviy bog‘lanish mavjud. Bu asosan ikki ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: 1) fahmiy-nominalistik-materialistik; 2) idrokiy-dilektik-idealistik. Birinchi bog‘lanish tadqiqotchiga narsa (o‘rganish obyekti)ning zohiriy, tashqi tomonlarini tavsiflashda, ikkinchisi uning ichki, botiniy munosabat va aloqadorligini ochishda qo‘l keladi. Ilmiy tadqiq jarayonida metodologiyaning biror tarkibiy qismini mutlaqlashtirmaslik kerak. Aks holda fetishizm²⁵ga yo‘l qo‘yiladi. Bu esa har qanday tadqiqotda xususan amaliyot bilan bog‘liq izlanish va xulosalarga katta ziyon yetkazadi. Jumladan materializmning fetishizmi asosida sovet tilshunosligida strukturalizmning dialektik tadqiq usuli to‘la-to‘kis rad etilgan edi. Holbuki dialektika xo‘jako‘rsinga sovet fanining rasmiy tadqiq usuli sifatida tan olinar edi. 60-yillardan keyingina sovet tilshunosligi rasman ma’qullangan to‘g‘ri tadqiq yo‘lini topa oldi.

Sovet tilshunosligining tarkibiy qismi sifatida o‘zbek tilshunosligida grammatika, leksikologiya, fonetika darsliklari rus tili andozasi, til qurilishining fetishizatsiyasi asosida yaratildi. Uning asoratidan haligacha qutulganimiz yo‘q. Qutulish uchun esa tilshunos shu jumladan yosh tadqiqotchilar sinalgan, hech qanday mutlaqliksiz tatbiq etiladigan metodologik tamoyillarga ega bo‘lishi, har bir tamoyildan mohirona foydalanishi kerak bo‘ladi [3, 67 – 71; 4, 69 – 72].

²⁵ Fetishizm. 2. *ko‘chma*. Biror narsaga ko‘r-ko‘rona berilib e’tiqod qilish, bunday narsaga mahkam yopishib olish [16, 4-jild, 340–341].

Dialektika hech bir ijtimoiy tuzum va tizim mutlaqligini tan olmaydi, dialektika dialektikaning o'zidan ya'ni hamma narsaning nisbiy va o'zgaruvchanligidan o'zga hech qanday mutlaqlikni tan olmaydi hamda barcha holat va narsaning nisbiyligini o'rgatadi. Dialektik metodologiyadan amalda foydalanish uchun tilshunos metodologiya tadqiq manbai (narsa)da nimalarni *ko'rishni*, nimalarni *qidirishni* va *topib* sharhlashni, boshqacha qilib aytganda narsaning dialektik tadqiqi unda nimalarni *izlash*, *bilish* va *sharhlash*, *ochib berishni* yosh tadqiqotchi ham bilishi zarur.

Ma'lumki dialektik yondashuv Sharqda IX–XI asrlarda to'la shakllangan mukammal nazariya mavqeyini kasb etadi, axloq va odob sohasida turli tariqat rivojlanishiga asos bo'ladi. Arab faylasufi Ibn Rushd (lot. Averroes, 1126–1198) asarlarining lotincha tarjimasi asosida dialektik talqin aberroizm yo'nalishi orqali G'arbiy Yevropa falsafiy fikrida qaytadan jonlanib uning ravnaqiga aniqrog'i Bekon, Dekart, Kant silsilasiga katta ta'sir ko'rsatadi va F. Hegel (1770–1831) ta'limotida o'z cho'qqisiga ko'tariladi. F. Hegel asarlari xususan uning *Mantiq fani* nomli tadqiqoti tahlili asosida faylasuflar tomonidan o'rganish manbai (narsa)da dialektik yondashishning 16 tamoyili ajratiladi. Bu tamoyillar asosida tadqiq manbai (narsa)ni o'rganish jarayonida dialektikaning uch asosiy qonuni (qarama-qarshiliklar birligi, inkorni inkor, miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi qonunlari), formal mantiqning *uchinchisi mustasno* qonuniga zid *oraliq uchinchi* qonuni shuningdek qisqargan shakli *UMIS – AHVO* bo'lgan umumiylik – alohidalik (xususiylik, yakkalik), mohiyat – hodisa, imkoniyat – voqelik, sabab – oqibat hamda shakl – mazmun, zarurat – tasodif, sifat – miqdor, harakat – turg'unlik kabi kategoriyalari o'z amaliy tatbig'ini topadi.

Dialektikaning mazkur 16 tamoyili til birliklarining barchasida alohida-alohida emas, birgalikda namoyon bo'ladi. Tadqiqotchi ularni ko'ra olishi, ocha olishi va to'g'ri sharhlashi kerak. Namuna tariqasida qisqa savol-javob (dialogik nutq)da amalga oshirilgan tahlilga murojaat qilamiz:

– *Bu qiz kim?*

– **Ammam.**

Bir soʻzli ushbu javobda tartib bilan avval mantiqiy jihatdan hukmda, soʻngra til hodisasi sifatida *amma* leksemasida 16 tamoyilning voqelanishi batafsil tahlil qilinadi. Birinchi holda *Ammam* nolisoniy hodisa, shaxs sifatida, ikkinchi holda *amma* leksemasi lisoniy hodisa sifatida qaraladi.

1-tamoyil. Narsa obyektiv (haqqoniy, mustaqil, alohida) mavjud. Shunga muvofiq *Ammam* taʼkidi (yaʼni soʻzlovchi tomonidan) narsaning haqqoniy, *mendan* tashqaridagi boshqa bir mavjudlik, **obyektiv borliq birligi (shaxsi)** ekanligini tasdiqlaydi. *Amma* leksemasi haqqoniy yaʼni soʻzlovchidan tashqaridagi **obyektiv tabiatli lisoniy birlik.**

2-tamoyil. Narsa munosabat majmui. *Ammam* taʼkidida *amma* inson umumiyli, ayollik jinsi, shaxslik, qon-qarindoshlik toifasiga mansublik belgi-xususiyatlariga molik shaxs yaʼni **majmui sifat** ekanligi oʻz aksini topgan. *Ammam* soʻzshaklining asosi boʻlgan *amma* leksemasi inson leksemasining giponimi, ayol, shaxs, qon-qarindoshlik semalariga ega yaʼni **majmui sifat lisoniy birlik.**

3-tamoyil. Narsa doim oʻzgarib taraqqiy etib boradi. Tugʻilishidan oldin *ammam amma* emas edi. Tugʻilgach *amma* boʻldi yaʼni oʻzgardi. Hozir u *ona* emas. Lekin maʼlum muddat oʻtgach *ona* boʻladi. Demak u doimo oʻzgarib turadi. Til paydo boʻlganda *amma* ushbu nomemaga ega emas edi. Bugungi kunda u shunday qiyofaga keldi. Demak u oʻzgardi, oʻzgarish unga xos xususiyat.

Keyingi uch tamoyil. Narsada ichki ziddiyat borligi (4), narsa ziddiyat (qarama-qarshilik) butunligi (5) va qarama-qarshi tomonning voqelanishi (6). *Amma* menga nisbatan *amma*, boshqa birovga nisbatan *ona*, *qiz*, *xola*, *jiyan*, *xotin* boʻla olishi -m egalik qoʻshimchasi bilan taʼkidlangan. Bir-biriga zid bunday belgi-xususiyat bitta narsa yaʼni **amma shaxsida mujassamlangan.** *Amma men* leksemasiga nisbatan boshqa, *ona*, *qiz*, *xola*, *jiyan*, *xotinga* nisbatan boshqa semantik qirrasi bilan munosabatga kirishadi. Demak *amma* leksemasi *men* leksemasiga nisbatan bir turdagi sifat va munosabatga, boshqa leksemalarga nisbatan esa boshqa-boshqa sifat-munosabatga ega boʻladi. Bir-biriga zid mazkur

belgi-xususiyatning barchasi bitta til birligi ya'ni **amma leksemasida mujassamlangan.**

7-tamoyil. Analiz va sintez (tahlil va umumlashtirish) **birligi.** *Ammam* hukmida bir narsa (*qiz*)ni inson, ayol, shaxs va hokazo umumiyliklardan ajratish (analiz) uni qon-qarindoshlar guruhiga birlashtirish va *men* bilan bog'lash (sintez) voqelangan. *Amma* leksemasida bir leksemani inson, ayol, shaxs va hokazo leksemasi umumiyliklaridan ajratish (analiz), uni qon-qarindoshlar lug'aviy-ma'noviy guruhiga birlashtirish va *ammam* so'zshaklida *men* leksemasi bilan bog'lash (sintez) yuzaga chiqqaan.

8-tamoyil. Narsaning o'zga narsalar bilan munosabati cheksizligi. *Amma* shaxs, ayol jinsiga mansublik bilan birga kasb-kori, yashash joyi kabi tomonlariga ko'ra boshqa shaxs va narsalarga munosabatdor. Kelajakda bunday munosabatdan yana bir qatori (xotinlik, kelinlik, onalik, buvilik; o'qituvchilik, rahbarlik va hokazo) ochilishi mumkin. O'tmishda ham u bog'cha, maktab, oila kabi munosabatlar egasi bo'lgan. Xullas *ammaning* barcha munosabatini hech qachon to'liq ochib bo'lmaydi. *Amma* leksemasi *shaxs*, *ayol* semalari bilan birga substansial mohiyatining boshqa qirralari asosida o'zga lisoniy birliklar bilan munosabatga kirishadi. Kelajakda uning boshqa munosabatlarida namoyon bo'ladigan juda ko'p ma'nosi ham bor. Bular *xotin*, *kelin*, *ona*, *buvi*, *o'qituvchi*, *rahbar* kabi semalar va hokazo. Sirasini aytganda mazkur leksemaning barcha munosabatini to'liq ochish imkoni yo'q.

9-tamoyil. Narsaning o'z aksiga ko'chishi. *Ammam* men uchun *amma*. O'z ammasi (xolasi, tog'asi, amakisi va b.)ga buning aksi ya'ni *jiyan*. *Amma* men olmoshi bilan olinganda avtosemantik birlik, fonemalar bilan birga olinganda nominativ birlik, morfemalar bilan olinganda leksema, yordamchi so'zlar qatorida mustaqil leksema.

10-tamoyil. Narsa munosabati (aloqadorligi)ning cheksizligi. Ushbu tamoyil 4, 5, 6 va 8-tamoyil bilan o'xshash. Chunki narsadagi belgi-xususiyat uning munosabatida voqelanadi. Ushbu tamoyilda lisoniy xususiyati mantiqiy xususiyat izohiga aynan mos.

11-tamoyil. Narsa mohiyatiga chuqurlashishning cheksizligi. *Ammani* o'rgangan sari uning mohiyati ya'ni oddiy tanishdan mukammal bilishga chuqurlashib borilaveradi. *Amma* leksemasini turli metodologik asosda turli tomondan va turli metodga tayanib o'rgangan sari uning mohiyatiga chuqurlashib borilaveradi.

12-tamoyil. Narsa aloqadorligining cheksiz miqdorda oshib borishi. Ushbu tamoyilda 10-tamoyil va unga aloqadorlikning inson ongida aks etishi hamda narsa haqida bilimning obyektiv borliq bilan aynanligi nazarda tutiladi. Lisoniy tahlilda ham ushbu ta'rif hech o'zgarishsiz takrorlangan.

Keyingi to'rt tamoyil narsaning taraqqiyot va o'zgarishi bilan bog'liq. Haqiqatan *amma* uzluksiz o'sib boradi, u miqdoran nihoyatda oz bo'lganidan sezilmaydi. O'n-o'n besh yildan keyin esa miqdoriy o'zgarish sifat o'zgarishiga o'tadi (16-tamoyil). *Amma* qizlik holatidan kelinchak, juvon, ayol, xotin, ona, kampir, buvi, momo holatiga o'tadi (14-tamoyil). Bora-bora *boladek* (bola emas) bo'lib qoladi (13-tamoyil). Shakl va mazmun qisman yoki butunlay o'zgaradi (15-tamoyil). *Amma* leksemasining izohi ham *Ammam* hukmining izohiga aynan mos.

Shunisi diqqatga sazovorki obyektiv borliq va til birligi sifatidagi atigi bitta so'zning tahlili aslyatda uch sahifani egallagan. Bu bir tomondan tahlilning nihoyatda chuqur bo'lganligidan dalolat bersa ikkinchi tomondan tajribali olimlar bilan birga yosh tadqiqotchilardan ham faqat tilshunoslik emas, dialektik mantiqning nazariy masalalaridan xabardor bo'lishni taqozo etadi. Binobarin prof.

H. Ne'matov va uning shogirdlari to'g'ri ta'kidlaganidek har bir tadqiqotchi o'z metodologik asoslarini aniq bilib olishi, ishining kirish qismida uni muxtasar sharhlab berishi zarur. Metodologik bilim va uquv tadqiqotchi, olim uchun suv va havodek zarur: u olimlik belgisidir [3, 71 – 80; 4, 73 – 82].

Monografiyaning lingvistik tadqiqot metodlariga bag'ishlangan bobida ham mualliflar ta'biri bilan aytganda suv va havodek zarur nazariy fikr hamda amaliy ko'rsatma kam emas. Bob metodga berilgan ta'rif bilan boshlanadi. *Metod tadqiq manbaining biror qirrasini o'rganishga bag'ishlangan usul, yo'ldir.* Keyingi fikr-mulohazalar o'zining nazariy salmoqdorligi va amaliy ahamiyati bilan diqqatni tortadi. Tilshunoslik yo'nalishlari hamisha ma'lum bir tadqiq metodi bilan bog'liq.

Tadqiq metodi tilshunoslikning ma'lum bir yo'nalishini birlashtiruvchi eng asosiy omil. Shu asosda tilshunoslik yo'nalishlari har qaysi yo'nalishda yetakchi bo'lgan metod nomi bilan ataladi: *tarixiy tilshunoslik*, *qiyosiy tilshunoslik*, *tipologik tilshunoslik* va b.

Ma'lumki tilshunoslikda tadqiq metodi juda ko'p. Monografiyada shulardan o'n bittasining o'ziga xos jihatlari bayon qilinadi. Jumladan **sinxronik formal-tavsifiy metod** bilan 20-asrning 40-yillaridan deyarli hozirgacha o'zbek adabiy tili bo'yicha ulkan tadqiqotlar, turli murakkablikdagi grammatikalar, darslik, qo'llanma, lug'at, o'quv-tadrisiy adabiyotlar yaratildi, nazariy izlanishlar amalga oshirilib keng ommalashtirildi. Yaqin kunlarga hozirgi o'zbek tilshunosligi deganda shu tadqiq usuli bilan amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar va ularning mahsuli tushunilar edi. Buning sababi jumladan sho'ro tilshunosligida hukm surgan sovet fetishizmi bilan bog'liq. Bu metodning asosiy tamoyillari: 1) tilga ijtimoiy hodisa sifatida yondashish; 2) til va nutq hodisalarini bir-biridan farqlamay birgalikda tavsiflash va b. Bu metodning metodologik asosi *fahmiy* (empirik)-*nominalistik-materialistik* bo'lib hodisalarni sistemalashtirish ratsional usullarda amalga oshiriladi.

Struktural (sistemaviy)²⁶ tahlil usuli va tilshunosligi sinxronik formal-tavsifiy metod va tilshunoslikdan ko'p jihatdan farq qiladi. Jumladan ushbu usulning to'rt ko'rinishi tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida e'tirof etiladi. Ularni birlashtiruvchi tamoyil beshta: 1) tilga ijtimoiy-ruhiy hodisa sifatida yondashiladi; 2) til, lison va nutq izchil farqlanadi; 3) lison semiotik ya'ni shartli belgi (ishora, ramz)lar sistemasi sifatida tushuniladi; 4) lisoniy birliklar mohiyati ularning paradigmatic, sintagmatic va iyerarxik munosabati orqali aniqlanadi, shu bilan uzviy bog'liqlikda asosiy e'tibor lisoniy tizimda oppozitivlik va paradigmalar tahlil-u tavsifi tadqiqotchining diqqat markazida turadi; 5) ayni paytda asosiy e'tibor lisoniy birlik va hodisalarning semantik-funksional tomoniga qaratiladi.

²⁶ Ushbu atama ayrim adabiyotda juft so'z (системно-структурное) tarzida qo'llanadi [17]. Ayrim tadqiqotda qavsdan tashqaridagi so'z tushirib qoldiriladi [18].

Struktural tahlil usulida idrokiy-dialektik-idealistik metodologiya yetakchilik qiladi. Nominalistik-materialistik usullardan ham foydalaniladi.

Mazkur tahlil usuli asosida bajariladigan tadqiqotlar asosida grammatik kategoriyaga mazmunan bir-biriga yaqin ikki xil ta'rif beriladi. *Muayyan substansial ma'no umumiyliigi ostida birlashgan va o'zaro substansial ma'noning parchalanishi, xususiylashuvi asosida zidlanadigan shakllar sistemasi grammatik kategoriya hisoblanadi.* Ikkinchi ta'rif. *Bir umumiy grammatik ma'no tagida birlashuvchi, shu asosda bir-birini taqozo va bu umumiy ma'noning parchalanishi asosida inkor qiluvchi shakllar tizimi grammatik kategoriya deyiladi.* Mazkur metod va tilshunoslik haqidagi fikr-mulohazalar quyidagicha yakunlanadi. Ko'rinadiki bunda sistem tilshunoslikning asosiy tushunchalari bo'lgan *zot va tajalli, lison va nutq, umumiylik va xususiylilik, butun-bo'lak, sistema va element* kabi tayanch tushunchalaridan foydalanilgan holda lisoniy hodisalarga ilmiy munosabat bildirilgan.

Keyingi yo'nalish eng avvalo nomlanishi bilan boshqalaridan keskin farq qiladi. **Substansial tahlil metodi** deb sarlavha qo'yilgan-u davomidan *hozirgi o'zbek substansial tilshunosligi, formal-funksional, zotiy, dialektik tilshunoslik* deb atalgan. Biroq ilgari nashr etilgan monografiya [5] va darslik [6]da *struktur* atamasi ham qo'shilgan. Bunday xilma-xil nomlanish bejiz emas albatta. Avvalo o'zbek substansial tilshunosligi (O'ST)ning o'ziga xos xususiyati bayon qilinadi. O'STning o'zagini struktur (sistem) tilshunoslikning funksional tahlil usuli tashkil etadi. Aniqroq qilib aytganda Praga strukturalizmidagi *lison-nutq, lisoniy birlik-nutqiy birlik*, dialektikaning *umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab* (UMIS) va *alohidalik, hodisa, voqelik, oqibat* (AHVO) kategoriyalari mazmuniga muvofiq talqin qilinadi. Dialektikaga muvofiq shakl va mazmun aloqadorligi e'tirof etilsa-da mazmunga ko'proq e'tibor qaratiladi. Shu sababli ushbu yo'nalishda fonetika-fonologiyada N. Trubetskoy, R. Yakobson, A. Reformatskiy tadqiq tamoyillari asosan saqlanib tilning mazmun bilan bog'liq sathlari bo'lgan leksika, morfologiya va sintaksis tadqiqi yetakchilik qiladi.

Qo'shaloq atama (*formal-funksional*)ning birinchi so'zida oldingi yo'nalish (*formal-tavsifiy*) bilan aloqadorlikka ishora bo'lsa ikkinchi so'zida *struktural* (*sistemaviy*) yo'nalish bilan uzviy bog'liqligi nazarda tutilgan. Quyidagi jumlar buni yaqqol ko'rsatadi. O'ST bosh tamoyili lingvistik tadqiq jarayonida (lisoniy birlik tabiatini ochish va talqin etishda) dialektik tahlil usullaridan onglilik va izchillik bilan foydalanishdan iborat. O'STda tilshunoslikning eng asosiy tushunchalari bo'lgan *til~lison~me'yor~nutq* o'ziga xos tarzda tushuniladi.

O'STning turlicha nomlanishi sababi qisman uning tamoyillari va metodologik asosi ta'rifidan oydinlashadi. Lisoniy birliklar ya'ni fonema, morfema, leksema va qolip (model)ning dialektik tabiatini ochish va ularni tavsiflashda O'ST vakillari tomonidan *substansionallik*, *ichki ziddiyatlik*, *ko'p qatorlik*, *oraliq uchinchi* kabi asosiy tamoyillarga tayaniladi. Bu tamoyillar O'STning metodologik asosini tashkil etadi. Jumladan falsafiy atama bo'lgan *substansionallik*²⁷ tilshunoslikning yangi yo'nalishida shunday tavsiflangan. Lisoniy birlik nutqda voqelantiruvchi barcha ma'no va vazifalarini o'zida ontologik mujassamlashtirgan, yashirgan deb olinadi. Nutqda hech bir narsa yaratilmaydi, lisoniy birlikdagi imkoniyat yuzaga chiqariladi xolos. Shuning uchun tilshunoslik oldida lisoniy birlik voqelanishidagi nutqiy aloqadorlikni umumiy lisoniy ma'noga birlashtirish va lisoniy imkoniyat sifatida ong va lisoniy tizimda mavjud bo'lgan bu ma'noni nutqda voqelantirish yo'llarini o'rganish vazifasi turadi.

Avvalo shuki metodologiya ta'rifida uning uchta tarkibiy qismi alohida-alohida aniq ifoda etilmagan. Boshqa yo'nalishlar sharhida shunday yo'l tutilgan. Natijada O'ST vakillarining tadqiq manbaiga nisbatan taynch nuqtayi nazari oydinlashmay qolgan. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy ish bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan yoshlarda nega degan savol tug'dirishi mumkin.

Grammatik qurilishning tayanch unsuri bo'lgan grammatik kategoriyaga berilgan ikkala ta'rifda ham uning tarkibiga mansub shakllar ma'nosi o'zaro *zid-*

²⁷ *Substansiya* (lot. substantio – mohiyat) qadimgi Yunoniston, Hindiston, Xitoy falsafasi tarixida butun mavjudotning bosh asosini ifodalovchi tushuncha. Jumladan Arastu substansiya mohiyat, barcha kategoriyalarning real asosi, borliqni substansiya tushunchasiz tushuntirib bo'lmaydi deb ta'kidlaydi. Falsafiy tafakkur tarixida substansiya muammosi bo'yicha olib borilgan bahs-munozaralar moddiy va ruhiy jarayonlarni chuqurroq o'rganish, ular o'rtasidagi tafovut va o'zaro birlikni har tomonlama tahlil etish tomon yo'naltirilgan [10, 380 – 381].

langan, bir-birini inkor etadi deyilgan. Boshqacha aytganda mazkur ma'nolar o'zaro *oppozitiv* munosabatda bo'ladi [qarang: 19, 172, 173]. Ilm-fan dargohi eshigini taqillatayotgan yosh tadqiqotchilar shuni bilishi kerakki tilshunoslikda *oppozitsiya* atamasining qo'llanishi 20-asrning 30-yillariga to'g'ri keladi. Uni dastlab N. S. Trubetskoy ishlatgan. Bu olim fonologik oppozitsiyani uning a'zolari orasidagi munosabatga ko'ra uch turga ya'ni *privativ*, *ekvipolent* va *gradual* oppozitsiyaga ajratgan. Bu nuqtayi nazar grammatikaga R. O. Yakobson tomonidan tatbiq etilgan. Uning fikricha hamma grammatik kategoriya *oppozitsiya*²⁸ tushunchasiga asoslangan.

70-yillarda ayni paytda sho'ro tilshunosligida til qurilishi shu jumladan grammatik kategoriya sistemasi-tizimi barcha tilda bir xil emas degan *yangicha metodologik qarash* bayon qilindi. Bundan grammatik kategoriyaga beriladigan ta'rifda tilning grammatik qurilishi hisobga olinishi kerakligi anglashiladi. V. N. Yarseva e'tiborini shunga qaratadi. *Grammatik kategoriya strukturasi tilning morfologik turiga bog'liq bo'lgan grammatik shakllar sistemasi orqali izchil ifodalanuvchi umumlashgan ma'nodir* [20, 5]. Mazkur yondashuv boshqa tilshunoslar tomonidan e'tirof etildi. Jumladan A. V. Bondarko ilgari nuqtayi nazaridan voz kechib grammatik kategoriya a'zolari orasida **faqat oppozitsiya emas, nooppozitiv farqlanish** ham mavjud deb yozadi [21, 17 – 28]. Bunday holda oppozitsiya grammatik kategoriya strukturasi-tuzilmasida yagona va mushtarak tamoyil emas, grammatik kategoriya shakllarini bir sistema-tizimga birlashtiruvchi tamoyillardan biri deb qaraladi. Binobarin bu nuqtayi nazarga ko'ra grammatik kategoriya asosini umumiylik tushunchasi ya'ni umumlashgan ma'no tashkil etadi. Oppozitsiya bilan nooppozitiv farqlanish esa grammatik kategoriya shakllari bir tizimga birlashuvining turlicha ko'rinish (usul)idir. Grammatik kategoriya a'zolari orasidagi mazmuniy aloqa-munosabatning bunday talqini ta'rifning boshqacha bo'lishini taqozo etadi. *Grammatik kategoriya umumiy (подовое) ma'no asosida birlashuvchi grammatik shakllar sistemasidir; umumiy*

²⁸ Qiyoslang. Очевидно, термин «оппозиция» призван обозначать особый тип отношений между различными языковыми единицами, определяющий действие всего языкового механизма, **но отнюдь не единственный** [23, 176].

ma'no kategoriya shakllarida xususiy (budoʻboe) ma'no tarzida namoyon bo'ladi; xususiy ma'nolar orasida oppozitiv munosabat bilan nooppozitiv farqlanish ham mavjud; grammatik kategoriya strukturasi-tuzilishi tilning qurilishiga qarab boshqacha bo'lishi mumkin [21, 24].

Yuqoridagi ikki ta'rifdan anglashiladiki grammatik kategoriyaga o'zbek tili nuqtayi nazaridan beriladigan ta'rifda ona tilimiz aniqrog'i o'zbek adabiy tili qurilishining o'ziga xos xususiyati aks etishi kerak. Grammatik kategoriyaga 1990-yilda berilgan ta'rifda shu inobatga olingan. *Grammatik kategoriya ikki va undan ortiq shakl tizimi orqali turli daraja va ko'rinishda ifodalanuvchi umumlashgan ma'nodir. Boshqacha aytganda grammatik kategoriya umumlashgan ma'no bo'lib ikki va undan ortiq grammatik shakl tizimi orqali turli daraja va ko'rinishda ifodalanadi [24, 19].*

Substansial tilshunoslikning *zotiy tilshunoslik* deb atalishi esa darslik-mono-grafiya [5, 77 – 81]da teran talqin qilingan. Narsaning haqiqiy mohiyati uni turli xil tarkibiy qismning bog'lanishidan hosil bo'lgan yaxlit bir butunlik (zot) sifatida qarab tahlil etgandagina ochilishi mumkinligi to'g'risidagi xulosani beradi. Shu bois borliqdagi narsa va hodisani har tomonlama o'rganish, uning tub mohiyatini ochish natijasida fan va falsafada zot, zotiylik tushunchasi paydo bo'lgan. Zot tushunchasi haqida manbada quyidagini o'qiymiz: “Zot (substansiya) ichki birligi tomonidan qaraladigan obyektiv borliq bo'lib, o'zining har xil o'zgarishiga nisbatan befarq, ammo shu o'zgarish hisobiga yashaydigan, barcha shakli va harakati aspektidagi materiya; bu harakatda paydo bo'luvchi farq va qarama-qarshilik. Фалсафа луғати. Т.: Ўзбекистон, 1976)”.

Demak zot o'zining tajallisi (refleksiya) zamirida yotuvchi umumiylik (mohiyat) bo'lib barcha ko'rinishi uchun yagona asos rolini o'taydi²⁹. Tasavvuf falsafasida borliq, undagi narsa-buyum, voqea-hodisaning mohiyatini tushuntirishda zot va uning yuz berish shakli bo'lgan tajalli tushunchasidan foydalaniladi. Zero borliq nima degan so'roqqa tasavvuf ahli Haqqi mutlaqning tajallisidir deb

²⁹ Borliqdagi narsa doimo bir-biri bilan munosabatda bo'ladi. Muayyan zot sifati tajallida, tajalli esa munosabatda yuzaga chiqadi.

javob beradi. Tasavvufda zot moddiylik, muayyan shakldan mutlaqo xoli bo'lganligi sababli "majmui asmo va sifot" (ism va sifat majmuasi) sifatida qaraladi. Aniqroq aytganda munosabat va sifatning dialektik butunligi zotni tashkil qiladi.

Dialektika va tasavvuf gnoseologiyasi asosida shakllantirilgan zot hozirgi davr falsafasida umumiylik sifatida qaraladi. Umumiylik/xususiylik/alohidalik dialektikasi esa hozirgi zamon falsafasining fundamental kategoriyasidan biri. Boshqacha aytganda narsa mavqeyida lisoniy birlik kelganda bunday yondashish substansial tilshunoslik asosini tashkil etadi. Bunday tilshunoslik lisoniy birlik zotini uning umumiy ma'nosi sifatida talqin qiladi³⁰. Ma'lum bo'ladiki **zot** deganda mazkur tilshunoslik vakillari tomonidan *mohiyat*, *substansiya* va *umumiy ma'no* nazarda tutiladi.

Yosh tadqiqotchilar shuni ham bilib qo'yishi kerakki islomda zot va tajallining mazmun-mohiyati zamonaviy falsafadagidan boshqacha talqin qilinadi. Chunonchi *tajalli* – *Allohning zuhurlanishi*, *namoyon bo'lishi*. Tajallining uch turi farqlanadi: a) *zot tajallisi* – ilohiy mohiyatning namoyon bo'lishi (tajalli az zot) yoki ilohiy vahiy (mukoshafa); b) *sifat tajallisi* – ilohiy mohiyatning o'z sifatlarida namoyon bo'lishi (tajalli sifat az zot) yoki nur taratish (maudian nur); v) *fe'l tajallisi* – ilohiy hukmning namoyon bo'lishi (tajalli hukm az zot) yoki kelajak hayot (al axira va ma fiha) [11, 444 – 445].

Xulosa. O'zbek substansial (formal-funksional, struktur, dialektik, zotiy) tilshunosligi (O'ST)da Sharq-u G'arb falsafasida erishilgan yutuqlarga tayaniladi. F. Hegel dialektikasi va tasavvufdagi zot, tajalli tushunchalari tilga tatbiq etilib til qurilishi va birliklarining lisoniy hamda nutqiy boshqacha aytganda umumiy va xususiy jihatlari tahlil qilinadi. Tahlil va xulosa tilshunosligimizdagi boshqa yo'nalishlardan farq qiladi. Muxtasar qilib aytganda substansial tilshunoslik tadqiqotchilarining fikriga ko'ra hozirgi dialektikada tadqiq manbai haqida bilim hosil qilishda Hegel va gegelchilar tomonidan ajratiladigan 16 ta asosiy tamoyil *zamonaviy oliy cho'qqi* hisoblanadi.

³⁰ Lisoniy umumiylik esa fonema, morfema, leksema va qolipdan iborat.

Foydalanilgan adabiyot

1. Oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Toshkent, 2017-yil, 16-fevral.
2. Ne‘matov H., Shirinova N. Tilshunoslikning falsafiy masalalari. Buxoro, 2005.
3. Ne‘matov H., Hamroyeva Sh. Lingvistik tadqiq metodikasi, metodologiyasi va metodlari. Buxoro, 2005.
4. Ne‘matov H., Mengliyev B., Hamroyeva Sh. Tilshunoslikning metodologik masalalari. Monografiya. Toshkent, 2020.
5. Замонавий ўзбек тили. Морфология. Тошкент, 2008.
6. Zamonaviy o‘zbek tili. II jild. Sintaksis. Toshkent, “Mumtoz so‘z”, 2013.
7. Бозорбоев О. Ўзбек тилида даражаланиш. Тошкент, “Фан”, 1995.
8. Неъматов Ҳ. Системалаштиришдан системани очиш ва тавсифлашга (масъул муҳаррирдан) // Зикриллаев Ғ. Истиқлол ва адабий тил. Тошкент, “Фан”, 2004.
9. Бодуэн де Куртене И. А. Некоторые общие замечания о языковедении и языке // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Часть I. М., Учпедгиз, 1960.
10. Фалсафа. Қомусий луғат. Тошкент, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2004.
11. Ислом. Энциклопедия. Тошкент, Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2017.
12. Зикриллаев Ғ. Н. Назария қуруқ оғоч // Истиқлол ва она тили таълими (тўплам). Тошкент, “Фан”, 2000.
13. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1974.

14. Ан Наимул Кабир. Арабча-ўзбекча луғат. Тошкент, “Муҳаррир”, 2021.
15. Қурбонова М. Ҳозирги замон ўзбек тили. Содда гап синтаксиси учун материаллар. Тошкент, “Университет”, 2002.
16. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 2-жилд. Тошкент, Ўзбекистон нашриёти, 2020.
17. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование. М., “Наука”, 1977.
18. Мельников Г. П. Принципы системной лингвистики в применении к проблемам тюркологии // Структура и история тюркских языков (тўплам). М., 1968.
19. Zikrillayev G‘., Ro‘ziyev Y., Safarov F. Dialektik materilaizm va tilshunoslik metodologiyasi. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. 2023, 2-son.
20. Ярцева В. Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков. Типология грамматических категорий (тўплам). М., 1975.
21. Бондарко А. В. О структуре грамматических категорий (Отношения оппозиции и неоппозитивного различия). Вопросы языкознания журнали. 1981, № 6.
22. Булыгина Т.В. Грамматические оппозиции. Исследования по общей теории грамматики (тўплам). М., 1968.
23. Булыгина Т.В. Грамматические оппозиции (к постановке вопроса). Исследования по общей теории грамматики (тўплам). М., “Наука”, 1986.
24. Зикриллаев Г.Н. Феълнинг шахс, сон ва хурмат категориялари системаси. Тошкент, “Фан”, 1990.

ILOVALI ELEMENTLARNING ASOSIY IFODAGA BOG‘LANISH USULARI

Begmatov M.B.

Professor (SamDCHTI)

Ilovali konstuktsiyalarni o‘rganishning ham nazariy, ham amaliy ahamiyati kattadir. Chunki bu masala juda ko‘plab tilshunos olimlarning diqqat-e’tiborini jalb qilmoqda. Ilovali konstruksiyalar masalasi ham stukturaviy, ham semantik va stilistik tomonidan o‘rganilib, har xil talqin qilinmoqda.

Ma’lumki tilshunoslik fanida ilovalı konstuktsiyalarga juda ko‘p xilma xil tariflar berilgan yoki uning tub mohiyatini yechishga harakat qilingan. Biroq ilovalı konstruksiyalarning tub mohiyatini yechishdagi harakatlar ham har xil bo‘lgan.

Masalan, bu yerda O.P. Jdanova tomonidan ilovalı konstruksiyaga nisbatan berilgan ta’rifni keltiraylik. U *“О месте присоединительной связи в ряду синтаксических отношений”* nomli maqolasida shunday yozgan: *“И так, присоединительными конструкциями мы называем такие синтаксические структуры где к законченному предложению присоединяется синтаксически и коммуникативно несамостоятельной часть, которая, по отношению к составу этого предложения является или его главным членом, дополнением, обстоятельством или же осложняющей конструкцией”* [2; 137-b.].

Bu ta’rifning mazmunini o‘zbekcha shunday tushunish mumkin: ilovalı konstruksiyalar deb, shunday sintaktik birlikka aytiladikim, bu birlik doimo ikkita muhim komponentlardan iborat bo‘lib, bu komponentlar murakkab sintaktik butunlik tarkibida bir-birlari bilan doimo sintaktik va ma’no tomonidan aloqada bo‘ladi.

Bu komponentlarning birinchi qismi shartli ravishda asosiy ifoda deb: ikkinchi qismi esa ilovalı element deb ataladi. Ilovalı konstruksiyalarning strukturaviy tiplari ya’ni, sodda va murakkab bo‘lishligi, ana shu asosiy ifodaning

tarkibiga kiruvchi ilovalari elementlarning soniga qarab belgilanadi: agarda asosiy ifoda tarkibiga kiruvchi ilovalari elementlarning soni birdan oshmasa, bunday ilovalari konstruksiyalar sodda ilovalari konstruksiyalar deyiladi [3; 34-b.].

Agarda asosiy ifoda tarkibiga kiruvchi ilovalari elementlarning soni ikki va undan ortiqroq bo'lsa, bunday ilovalari konstruksiyalar murakkab strukturaviy ilovalari konstruksiyalar deb ataladi [1; 23-b.].

Ilovalari elementlarning asosiy ifodaga qanday yo'l bilan birikishi jihatidan ilovalari konstruksiyalar ikki tipga ajratiladilar:

1. Biriktiruvchi vositalar yordamida birikkan ilovalari elementlar;
2. Biriktiruvchi vositalarsiz - intonatsiya orqali birikkan ilovalari elementlar.

Birinchi tipda ilovalari konstruksiyalarning komponentlari orasidagi sintaktik aloqlarni amalga oshirishda biriktiruvchi vositalar xizmat qiladi. Ana shu biriktiruvchi vositalar funktsiyasida bog'lovchilar va bog'lovchilar vazifasida keluvchi ayrim so'zlar keladi.

Ikkinchi tipda asosiy ifoda bilan ilovalari elementlar o'rtasidagi sintaktik aloqalar biriktiruvchi vositalarsiz, ya'ni intonatsiya yo'li bilan amalga oshadi. Ilovalari konstruksiyalarda, ilovalari elementlar biriktiruvchi vositalarsiz birikkan gap shaklida bo'ladi.

Biroq mazmunan bu kabi ilovalari elementlar asosiy ifoda bilan birgalikda o'zaro yaxlit bir umumiy fikrni anglatishga qaratilgan bo'ladi va ilovalari element talaffuzda tekis intonatsiya bilan aytiladi.

Ilovalari konstruksiyalarning strukturaviy va semantik xususiyatlarini o'rganishda, hozirgi zamon nemis yozuvchilarining badiiy asarlari asosida to'plangan misollardan shuni ko'rish mumkinki, hozirgi zamon nemis adabiy tilida ilova konstruksiyalarning nihoyatda ko'pligi va ularning strukturaviy jihatdan xilma-xilligini tasdiqlamoqda.

Ma'lumki hollar ham ilovalari konstruksiyada, sostavida bildirib kelgan ma'no xususiyatlari bilan bir necha strukturaviy tiplarni tashkil etadi.

Der Hauptsender vom zehnten Stock hatte gesagt, wenn jetzt er Hausherr sei, dann könnte endlich einmal den Ort richten, lasten Lechner hatte erwidert, der

Hauptsender sollte ihre nicht schwach anreden, und der Hauptsender, (der ausgeschämte Hund) hatte den Zeichner schließlich hinausgeschmissen. In seinem eigenen Haus (L. Feuchtwanger Erfolg, S. 416).

Yuqoridagi misolda ilovali elementlar asosiy ifodaning biron bir bo‘lagini aniqlash, to‘ldirish va izohlab berish uchun hosil bo‘ladi degan fikrimizni tasdiqlamoqda. Haqiqatdan ham, “*In seinem eigenen Haus*” ilovali elementlari asosiy ifodada tagiga chizilgan gap bo‘laklariga aniqlik kiritish, to‘ldirish, ularga qo‘shimcha ma’no berish uchun vujudga kelgan. Bu bilan ana shu narsani tasdiqlash mumkinki, ilovali elementlar faqatgina asosiy ifoda ham strukturaviy, ham ma’no tomonidan mustaqillik xususiyatiga ega bo‘lganida, paydo bo‘lishi mumkin degan g‘oyani tasdiqlab kelmoqda.

Chunki bu ikkala ilovali elementni chiqarib tashlasak, asosiy ifodamiz oddiy murakkab ergashgan qo‘shma gap shakliga ega bo‘lib qoladi. Lekin bu murakkab ergashgan gap sostavidagi ba’zi bir tagi chizilgan gap bo‘laklariga aniqsizlik kiritilmaydi.

Xullas, ilovali konstruksiyalarda, ilovali elementlar ba’zi bir gap bo‘lagining talabi bilan hosil bo‘lsada, biroq asosiy ifoda bilan ilovali element o‘rtasidagi sintaktik aloqalar bosh bo‘laklarning birinchi vositasida tiklanishi mumkin. Lekin sintaktik aloqani o‘rganishda, shu ilovali elementlarni keltirib chiqaruvchi ayrim elementlar ishtirok etishi ham mumkin.

Adabiyotlar

1. Бегматов М. Mit-предлоги билан келган тўлдирувчи иловали элемент. СамДЧТИ профессор-ўқитувчиларининг II илмий-назарий анжумани материаллари.. -Самарқанд: 1996 йил 27-29-май. СамДУ, 1996. 22-23 б.

2. Жданова О.П О месте присоединительной связи в ряду синтаксических отношений В кн: синтаксис и интонация. -Уфа, 1976. -С. 136-144.

3. Mamasoliyev I.U. Hozirgi nemis tilida ilova konstruksiyalarning stilistik-pragmatik funksiyalari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. -Samarqand, 2022. -137 b.

4. Feuchtwanger Lion. Erfolg. Aufbau – Verlag. Berlin und Weimar, 1978. - S. 416.

O'ZBEK TADBIRKORLARI TILIDA O'ZLASHGAN SO'ZLARNING TUTGAN O'RNI BORASIDA

*Nazarov P.Dj., Jo'ramurodov J.P.,
(SIUT. Samarqand)*

Annotation:

With the advancement of technique and technology, the words in business discourse are also changing. Today we face a number of borrowed words in all areas of our life: in science, politics and economy. The origin and spread of borrowed words are having a great impact on the business sector too.

In this article has been given some information on the origin and use of borrowed words in Uzbek business discourse. In addition, differences between borrowed words and neologisms has been discussed there.

Key words: *borrowed words, neologisms, terminology, discourse, oral speech, business, economy*

Har qanday tilning lug'at boyligi oshishida ichki manba (biror bir tilning ichki imkoniyatlari orqali, masalan qo'shimcha va old qo'shimchalar yordamida so'z yasalishi, qo'shma so'zlar, qisqartma so'zlar, juft va takroriy so'zlar, bir so'z turkumidan boshqa bir so'z turkumiga xos so'z hosil qilinishi, shevaga xos so'zlarning adabiy tilga kirib kelishi) qatori tashqi manba, ya'ni boshqa tillardan so'z olinishi ham muhim o'rin tutadi. Odatda bunday o'zlashma so'zlar turli xil iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hodisalar tufayli hamda fan-texnika taraqqiyoti orqali bir tildan boshqa bir tilga yoki boshqa tillarga kirib keladi.

Tezis: Zamonaviy o'zbek ishbilarmonlari tomonidan keng qo'llanadigan olinma so'zlarning qaysi tillardan o'zlashganligi masalasiga oydinlik kiritish talab etiladi.

O'zbek tili lug'at tarkibining boyib borish tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, manbalarda keltirilishicha, dastlab qo'shni til bo'lmish fors tilidan, keyinroq, ya'ni arablarning O'rta Osiyoni bosib olishi natijasida arab tilidan ko'plab so'zlar o'zbek tiliga o'zlashgan, ruscha so'zlar esa 19-asrning to'rtinchi choragidan tilimizga kirib kela boshlagan [2]. Boshqa bir manbada qayd etilishicha, o'zbek tiliga rus tilidan so'zlar 17-asrdan 20-asrga qadar kirib kelgan [4]. Manbalardagi bunday noaniqliklardan qat'iy nazar, rus tili va bu til orqali boshqa Yevropa tillaridan o'zbek tiliga so'z olinishi bir necha asrga cho'zilganligiga hech ham shubha yo'q.

20-asrdan boshlab fan-texnika taraqqiyoti natijasida O'zbekiston iqtisodiyotida, ayniqsa biznes sohasida asosan Yevropa tillaridan olingan so'zlar miqdori oshib bordi. Bunday so'zlar turli til oilalariga mansub ko'plab tillarning lug'at boyligidan, shu jumladan, o'zbek tili lug'at tarkibidan ham tezda o'rin egalladi. Jumladan, o'tgan asrdan boshlab tadbirkorlar tomonidan keng qo'llanilib kelayotgan olinma so'zlarga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin: konto, brutto, netto (italyancha so'zlar), biznes, outsorsing, broker, diler, makler, goodwill (inglizcha so'zlar), veksels, deponent, kontragent, indossat, trassat (nemischa so'zlar), bonifikatsiya, benefit, debitor, deposit (fransuzcha so'zlar)...

Texnika-texnologiya tobora rivoj topayotgan hozirgi davrga kelib, bunday o'zlashma so'zlar sof inglizcha so'zlar yordamida yanada boyitilmoqda. Masalan: kredit, diskont, menejment, HR [iych-ar], PR [pi-ar], IT, workshop, challenge, start-up, open-budget, coworking, masterclass... [3]

Shunisi qiziqarliki, bunday olinma so'zlarning aksariyati o'zbek tilidagi so'z yasash usullari bilan qorishib, biznes va iqtisodiyot tilida, ayniqsa bu sohalarda kishilarning og'zaki nutq yordamida o'zaro muloqotga kirishuvida yangi-yangi leksik birliklarni hosil qilmoqda. Jumladan, "brokerlik qilmoq (brokerlik bilan shug'ullanmoq), biznes-reja, Call-markaz" kabi atamalarni shunday qo'shma so'zlar toifasiga, "kreditlashtirish, startaplar" kabi birliklarni esa sodda yasama so'zlar toifasiga kiritishimiz mumkin.

Hozirgi kunda biznes va iqtisodiyot sohalarida keng qo'llanilib kelinayotgan olinma so'zlarning aksariyati allaqachon umumxalq ishlatadigan so'zlarga aylanib ketgan bo'lsa-da, ular ayrim tilshunoslarimiz tomonidan neologizmlar, ya'ni yangi paydo bo'lgan so'zlar sifatida talqin qilinayotganiga nisbatan ham ayrim e'tirozlarga egamiz.

Masalan, Manzura Abjalova, Xursandoy Geldiyevalar o'zlarining "O'zbek tiliga xorijiy tillardan kirib kelgan iqtisodiy va biznes sohadagi neologizmlar" maqolasida yangi paydo bo'lgan so'zlarni uch turga bo'lishgan:

1. Yangi neologizmlar - boshqa tillarda tilimizga kirib kelgan, ammo hali keng tarqalib ulgurmagan so'zlar: masalan, "stem, hosting, domen, chellench, heshteg, keshbek, kriminal, konkardans, logistika, dispetcher";

2. Tarqalgan neologizmlar – jamiyat tomonidan ishlatila boshlangan, ammo lingvistik jihatdan hali qabul qilinmagan yangi so'zlar: masalan, "radar, miting, migrant, urbanizatsiya, plagiat, delegatsiya, balans, unitar, transfer, primyera";

3. Turg'un neologizmlar – barchaga tanish bo'lgan, hamma foydalanadigan va davomiylikka ega bo'lgan so'zlar: kompyuter, naushnik, gegemon, sity, statistika, parlament, departament, smartfon, infeksiya, korzinka, turist. [1, 50]

Bizning fikrimizcha, mualliflar tomonidan qayd etilgan so'zlarning barchasi olinma so'zlar hisoblanadi, biroq ularning ko'pchiligi, ya'ni "logistika, radar, miting, plagiat, delegatsiya, primyera, kompyuter, statistika, parlament, smartfon, infeksiya, turist" kabi so'zlar allaqachon umumxalq ishlatadigan so'zlarga aylanib ulgurgan. Yana shuni ta'kidlashimiz joizki, o'zlashma so'zlarga nisbatan "neologism" atamasining ishlatilishi nisbiy xarakter kasb etadi, zero, har qanday olinma so'z biror bir tilga kirib kelgan paytdagina neologism, vaqt o'tishi bilan esa umumxalq ishlatadigan so'z yoki eskirgan so'zga aylanadi. Masalan, o'tgan asrning o'rtalarida tilimizda yangi paydo bo'lgan "televisor" so'zi hozirda umumxalq ishlatadigan so'zga aylangan, o'sha vaqtda neologism hisoblangan "plastinka" so'zi esa allaqachon eskirgan so'z sifatida talqin qilinadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, boshqa tillardan kirib kelgan olinma so'zlar yoki boshqacha aytganda o'zlashma so'zlar yordamida ma'lum bir tilning

umumiy lug'at boyligi oshib boradi. O'z navbatida biror bir tilga boshqa bir tildan kirib kelgan olinma so'zlarning barchasiga nisbatan "neologism" tushunchasini qo'llab bo'lmaydi, faqat muomalada juda kam iste'mol qilinadigan olinma so'zlarga nisbatan "neologism" tushunchasini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abjalova M., Geldiyeva X. O'zbek tiliga xorijiy tillardan kirib kelgan iqtisodiy va biznes sohadagi neologizmlar // "O'zbekiston: til va madaniyat. Lingvistika" jurnali. -T. 2022. T..2 (1), 47-61-betlar.
2. Nabyeva N.S. O'zbek tili leksikasining tarixiy bosqichlari // "Science and innovation" xalqaro ilmiy jurnali, T.1-6. (<https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbek-tili-leksikasining-tarixiy-bosqichlari>) 3-bet
3. Tatyana I. Surikova. Borrowed Terminology in Business Discourse: The problem of Synonymy / Topical Issues of Linguistics and Teaching Methods in Business and Professional Communication (TILTM 2020), 24-25 April, 2020, Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University), Russia. (<https://www.europeanproceedings.com/>)
4. <https://word-house.ru/yazyki-perevoda/uzbekskiy-yazyk/zaimstvovannye-slova-v-uzbekskom-yazyki>

НЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ АСПЕКТДАГИ ТАДҚИҚИ

А.Б.Ахмедов,

доцент, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

(Қарши ДУ)

Abstract: The article is devoted to the study of neologisms of the non-traditional neological direction that has formed in modern linguistics, in particular in a retrospective aspect.

Keywords: neologism, neology, retrospective aspect, lexical innovation.

XXI аср бошида ҳозирги лингвистик тадқиқотларнинг истиқболли йўналиши сифатида неологиянинг турли аспектларини ёритиб берадиган

катор қизиқарли тадқиқотлар майдонга келди. Улар орасида деривацион, стилистик, лексик-грамматик, функционал ва б. аспектдаги тадқиқотлар, айниқса, долзарб. Шунингдек, муаллифлик ясалмалари, окказионал ва потенциал сўзлар тадқиқи ҳам истиқболли. Фан сифатида неологиянинг ҳозирги тараққиёт босқичида қуйидаги прагматик аспекти тадқиқи янада долзарблашди: янги сўз пайдо бўлиш йўллари аниқлаш, пайдо бўлиш сабабларини ўрганиш, прагматик контекстнинг қўлланишини тавсифлаш.

Сўнгги йилларда неологизмлар тадқиқида яна бир ноанъанавий неологик йўналиш ретроспектив аспект шаклланди³¹. Лексикология ва лексикографиянинг мустақил соҳалари сифатида XX асрнинг 60-йилларида неология ва неография майдонга келди. Айнан шу даврда рус ва жаҳон тилшунослигида янги сўзлар картотекасини тузиш, луғатларини яратиш устида ишлар бошланди. Шу ўринда ҳақли савол туғилади: XX асрнинг 50-, 40-, 30- йилларидаги лексик инновациялар қандай аниқланган ва тадқиқ этилган эди? XX асрнинг 30-йилларигача бўлган даврда пайдо бўлган неологизмлар Д.Н.Ушакова муҳаррирлигида чоп этилган «Рус тилининг изоҳли луғати»га киритилган. Бироқ, умумий типдаги изоҳли луғат билан янги сўзлар луғати ўртасида материалларни бериш, энг асосийси, манбалар таркибида доимо катта фарқ бўлган. 1920-1950 йилларда рус тили лексикасида пайдо бўлган лексик инновацияларни қайд этган манба ўша даврда чоп этилган икки тилли русча-миллий тиллар ва миллий тиллар-русча луғатлари эди. У ёки бу сўзнинг икки тилли луғатга киритилиши учун бу сўз нутқда етарлича қўлланган ва долзарблик касб этган бўлиши лозим эди. Икки тилли луғатларнинг камчилиги ана шунда эди (уларда ўша давр неологизмларининг тўлиқ манзараси берилмаган), шу билан бирга ижобий томонлари ҳам кўп эди (уларда тасодифий материаллар берилмаган). Лексик бирликка тил факти сифатида қарайдиган бўлсак, икки тилли луғатлардан

³¹ Бурыкин А.А. «Ретроспективная неология»: к изучению отражения языковых новаций в двуязычных словарях 1920-1950-х годов // Русская академическая неография (к 40-летию научного направления). – СПб., 2006. – С.3.

неология соҳасида синхрон изоҳли луғатлар базасида ишлайдиган лексикологик манба сифатида фойдаланиш мумкин бўлади.

Бу соҳада олиб борилган изланишлар инновация тилнинг барча сатҳларини қамраб олган тил ҳодисаси эканини ҳамда неологизация жараёнини тил тизимидаги сатҳлараро алоқалар аспектида тадқиқ этиш лозимлигини англаб олишга олиб келди³².

Тизимлилик тилнинг асосий ва муҳим онтологик белгиси эканини тан олиш аналитик характердаги ишлардан фарқли ўлароқ, инновация неологизация жараёнида турли тил бирликларининг ўзаро алоқаларини аниқлаш имконини берувчи комплекс тадқиқотлар ўтказишни тақозо этади.

Тил тараққиётининг ҳозирги ҳолати неологизациянинг тилнинг барча сатҳларини қамраб олган жараён эканини кўрсатади. Диалектика қонунларига кўра структура таркибий элементларининг хусусиятларини бошқа структуралар билан ўзаро алоқалар характерига боғлиқ ҳолда фаоллаштиради. Шундай экан, неологизация жараёнида лексик сатҳнинг бошқа сатҳлар билан ўзаро таъсир ва алоқалари намоён бўлади. Бу эса, ўз навбатида неологизмни тил бирликларининг сатҳлараро ўзаро таъсири аспектида, яъни нафақат неология (ёки кенг маънода лексикология) категорияси, балки неология умумий назарияси – умуман, тил тизимидаги янги ҳодисалар ҳақидаги фан предмети сифатида тадқиқ этиш имконини беради.

Замонавий тилшуносликда неологизмларни тадқиқ этишнинг кўпаспектлилиги ушбу ҳодисани тўлиқ ва чуқур таҳлил қилиш имконини беради. Неологизмлар тадқиқига бағишланган қатор ишлар таҳлилидан кўринадики, замонавий илмий парадигмада янги сўзларни тадқиқ этиш муаммоси ҳануз долзарблигича қолмоқда.

³²Сенько Е.В. Неологизация в современном русском языке конца XX века: межуровневый аспект. – Волгоград, 2000. – С.26.

Адабиётлар

1. Бурыкин А.А. «Ретроспективная неология»: к изучению отражения языковых новаций в двуязычных словарях 1920-1950-х годов // Русская академическая неография (к 40-летию научного направления). – СПб., 2006. – С.3-7.
2. Сенько Е.В. Неологизация в современном русском языке конца XX века: межуровневый аспект. – Волгоград, 2000. – 50 с.

NEMIS TILIDA SO‘Z YASALISH MUAMMOSIGA DOIR

N.B.Mahmudova

dotsent (Qarshi DU)

Annotation

The article examines the problem of word formation, models, types and styles of word formation, the opinions of a number of scientists who have dealt with the issues of word formation in the German language, as well as their classification based on the semantic principle.

Keywords: word formation, prefix, affix, suffix, base, morpheme, ablaut, transformation, derivation, model, tool.

Ma'lumki, klassik tilshunoslikda so'z yasash turlari va uslublari, modellari asosan morfologiyaning tadqiqot ob'yektidir. H.Paulning yozishicha, nemis tilida so'z yasilishi masalalari bilan qator olimlar shug'ullangan.[1,385] Bu borada H.Paulning "Til tarixi printsiplari" asaridagi "so'z yasalishi va o'zgarishining paydo bo'lishi" nomli XIX bobidagi bayon qilingan fikrlar so'z yasalishi haqidagi darslik va qo'llanmalarga asos bo'lib xizmat qildi. Nemis tilida so'z yasalishi masalalari va qo'shma so'zlarning turli klassifikasiyalari, xatto modellari so'nggi yarim asrda chop etilgan va qo'llanib kelinayotga leksikologiya darsliklaridan o'z o'rnini olgan. Bu masala yuqorida ta'kidlanganidek A.Iskos, A.Lenkovaning "Olmon tili leksikologiyasi" darsligida 32-87 betlardagi so'z yasalishiga bag'ishlangan maxsus bob, K. Levkovskayaning "Hozirgi zamon olmon tili leksikologiyasi", darsligidagi 110-141 betlarda berilgan so'z yasashga bag'ishlangan maxsus bob, M. Stepanova, I. Chernishovalarning "Hozirgi zamon olmon tili leksikologiyasi" 76 – 141 betlar, L. Shevelyovanning "Hozirgi zamon

olmon tili leksikologiyasi” darsligidagi 51- 97 betlarda berilgan soʻz yasalishiga salmoqli boblar bagʻishlangan. Ushbu asarlarda nemis tilida soʻz yasash usul va vositalari toʻla tahlil qilingan.

Soʻz taʼrifi bir-biriga bogʻliq boʻlgan uch kategoriya – tafakkur, til va tabiiy borliq asosida amalga oshiriladi.

Soʻnggi asr davomida soʻzga turli olimlar tomonidan turlicha taʼrif berib kelganlar. Barcha taʼriflarni umumlashtirsak soʻzning akustik va semantik mutanosiblik, bir butunlik (akustische und semantische Identität), morfologik barqarorlik (morphologische Stabilität), sintaktik mobillik (syntaktische Mobilität) xususiyatlariga ega ekanligi namoyon boʻladi.

Til sistemalardan tashkil topgan sistemadir (F.de Sossyur). Soʻz til sistemasining eng kichik, shu bilan birga nisbatan mustaqil birligidir.

Nemis tili leksik hamda grammatik morfemalar sistemasidan tashkil topadi. Ular bir – biri bilan aloqadordir. Oʻzak morfema hamda soʻz yasovchi morfemalar (das Wurzelmorphem und das Derivationsmorphem) soʻzning negizini tashkil qiladi. Mas.: Tisch – ler, freund – lich.[2,132.]

Bir qancha negizlar qoʻshilsa, qoʻshma soʻzlar hosil boʻladi. Masalan: Die Tischlampe, weltbekannt u.a.

Nutq jarayonida grammatik va leksik morfemalar qoʻshilib ketadi. M.: mach – te, Student – en, studier – st.

Nemis tilida *Wortbildung* - soʻz yasalishi termini ikki maʼnoda ishlatiladi. Birinchi maʼnoda aynan ”soʻz yasalishi” boʻlsa, ikkinchi maʼnoda ”soʻz yasalishi haqidagi taʼlimot”, soʻz yasash vositalari, qonun- qoidalari, metod va modellari hamda yangi hosil boʻlgan soʻzlarning maʼnolarini tahlil qilish demakdir. Hozirgi zamon nemis tilida soʻz yasash yangi soʻzlar hosil qilishning eng sermahsul usullaridan hisoblanadi.

Asosiy soʻz yasovchi vosita sifatida olmon tilida soʻzlarning oʻzak va negizlarini qoʻshish orqali qoʻshma soʻzlar hosil qilish, affiksatsiya usuli, tovushlarning tarixiy almashuvi orqali (Lautwechsel), ablaut, umlaut, brexung (Ablaut, Umlaut, Brechung) orqali soʻz yasash usullarini koʻrib chiqish zarur.

Prefikslar - soʻz, oʻzak yoki morfema boshiga qoʻshiladi. Bu usul hind – yevropa tillarida keng tarqalgan. Masalan: kennen – erkennen, Anerkennung.

Suffikslar soʻz yasovchi qoʻshimcha boʻlib, soʻz, negiz yoki oʻzak oxiriga qoʻshiladi. M.: Freund – freundlich, Freundlichkeit. [3, 61.]

Nemis tilida toʻliq hamda yarim prefikslar (Halbpräfixe) haqida L. Shevelyova shunday deydi: "Im Deutschen gibt es eine ganze Reihe von Präfixen und Halbpräfixen, die deutlich das esm <Verstärkung> + <Bewärtung> die synonymische Reihe erweitern: Präfixe un-, erz-, ur-: Halbpräfixe Haupt - . Grund-, Kern-, Spitzen-, Bomben-, Riesen-, Super-, Maxi-, Makro-; blitz-, blut-, mords- (Unmenge, Unsumme, Unzahl, Erzfeind, Erznarr, Erschurke – sie steigern die negative Eigenschaft, die in der Bedeutung des Wortes eingeschlossen ist): Unmensch, Unweib; Urgewalt (bekommt ein Sem mit positiver Bewertung); Hauptproblem – Person; Grundfrage, -widerspruch, - neigung, - wille, - eindruck; Hauptbahnhof, -Arzt; Kernfrage, Spitzenleistung, Temperatur, Geschwindigkeit, Riesenfreude, Mordshunger, -appetit, -kerl; blitzsauber, blutjung, - arm; kreuzbar, - dumm, -fidel; Stockdumm, -taub, -blind".[4,72.]

Konversiya, bir soʻz turkumidagi soʻzning boshqa bir soʻz turkumiga oʻtib, yangi soʻz turkumiga mansub soʻz hosil qilishi demakdir. Bunda yangi hosil boʻlgan soʻzda grammatik mohiyat, qisman maʼno oʻzgarishi roʻy beradi. Ushbu qadimiy soʻz yasash modeli koʻplab tillarga xosdir. Masalan: dimlama – dimlamoq, yemish - yemoq, otish - otmoq, kulish - kulmoq va h.

Hozirgi zamon nemis tilida konversiya va boshqa soʻz turkumlaridan soʻz yasash ham sermahsul usul hisoblanadi. Buyuk tilshunos Vilgelm fon Humbold oʻz davrida "soʻzdagi tovushlar bilan maʼnolarning payvandlashuvi qay tarzda va darajada roʻyobga chiqishi biz uchun haligacha jumboqligicha qolmoqda" deb taʼkidlab oʻtgan edi.

ADABIYOTLAR:

1. L.Tobler. Über die Wortzusammensetzung. Berlin, 1868; H. Jakobi. Kompositum und Nebensatz. Bonn, 1897. H.Paul. Prinzipien der Sprachgeschichte. M., 1960, S. 385-414.

2. Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache von Günter Kempke unter Mitarbeit von Barbara Seelig u.a. Berlin, 2000 XXXIII, 1329, Güten, 500 Abb. S. 132
3. A.Iskos, A.Lenkova, Deutsche Lexikologie. Leningrad, 1960. S. 61
4. L.W.Scheveljowa. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Vorlesungen. M. 2004, S.72
5. Городникова М.Д., Розин Е.В. Лексикология современного немецкого языка. М. 1967 S. 287
6. Umarxo'jayev M.E. "Olmon tili leksikologiyasi" Andijon- 2010
7. Xojiyev A. "So'z yasalishi va leksika" Toshkent. Fan – 1991.
8. Stepanova M.D., Chernisheva I.I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. _M. 1975

GERMAN LANGUAGE IN THE ASPECT OF INTERLINGUAL COMMUNICATION

Rakhimova Muyba Temirovna,
Lecturer (KarSU)

Abstrakt

The article is based on the materials of own observations, as well as reporting and statistical data of recent years on the use of the German language in the scientific and educational space of the named non-linguistic university. The purpose of this article is to analyze the state of affairs with the teaching of the German language in a nonlinguistic university by identifying problems, opportunities and prospects for its study. As you know, the status of the German language, as well as a number of other foreign languages, has undergone significant changes in the scientific and educational space of recent decades, which have led to a reduction in the opportunities for its study and application both in linguistic and - nonlinguistic universities.

Keywords: *foreign language, nonlinguistic, additional efforts, availability of training, multilingualism, socio cultural experience.*

Introduction According to the statistics of recent years, the number of students studying German as the first foreign language at our university, as well as in many other universities, has a pronounced tendency to decrease: it is usually 13-15 times less compared to students studying English as such. In addition, applicants admitted to the university with the German language, as a rule, speak German at

the A1 level, while the number of applicants admitted to the university with the English language with the A1 level is about 60%. The remaining students with English have higher levels - usually A2 and B1, in some cases B2. Proficiency in German at levels B1 and B2 is much less common. As a rule, we are talking only about individual students who studied German in the schools of the region, implementing projects for teaching German and preparing for international exams through the Central Office for Foreign Schools of the Federal Republic of Germany .Due to the impossibility of creating study groups for such students due to the small number of the

relevant contingent, their support in terms of improving their knowledge of the German language can only be carried out on an individual basis.

As you know, this technique began to gain popularity at the turn of the current century in the EU countries. Its emergence is associated with the loss of former positions primarily by such languages as German and French, against the background of the expansion of the English language in the field of international contacts, science and education, as well as with an attempt to preserve these languages, at least as second foreign ones . However, since the duration of program courses in the study of foreign languages in our non-linguistic university, as in many others, is currently, as a rule, 2-4 semesters, interaction with such students after completing the program training requires some additional effort on the part of teachers , and on the part of students, and it seems possible only if there is a sufficiently pronounced motivation from both sides. Certain opportunities to maintain interest in the language among students with an advanced latter circumstance is of particular relevance for languages such as German, due to the limited amount of program time for learning it Within its framework, the teachers of the department have been conducting scientific research over the past four years.to identify linguistic (in the field of grammar, vocabulary / phraseology, etc.), pragmatic and sociocultural correlations, primarily on the basis of English and German, as well as other languages, on topics studied by students within the framework of current curricula. The data of such studies are necessary, first of all,

for the creation of various teaching aids of a comparative type, without which the practical implementation of a multilingual approach to teaching languages is impossible. Thus, a number of textbooks of this kind have already been published, including comparative manuals on the grammar of English and German, as well as the development of oral speech for those who study German after English . As part of the exchange of experience, the teachers of the department conduct information events for the departments of foreign languages of other universities that are interested in this methodology, take part in international scientific conferences with reports on topics related to the problems of multilingual education, and publish scientific articles on relevant topics . In addition to traditional linguistic aids, within the framework of the multilingual project of the department, in the coming years, it is planned to prepare for publication a series of scientific articles and comparative textbooks in the sociocultural sphere, including the cultural characteristics of the countries of the language being studied, including Germany, in the range of compared phenomena. It should be noted the importance of creating this kind of teaching aids, since this area is traditionally the prerogative of such disciplines as intercultural communication, linguoculturology, etc., however, since their study is not included in the programs of non-linguistic universities, the issues of differences in the sociocultural sphere, as a rule , remain out of sight of teachers and students or are affected only indirectly in the process of teaching a particular language. Otherwise, problems are inevitable, since it is known that representatives of different cultures forgive each other quite easily for errors in the language, but errors associated with ignorance of the rules of behavior, customs, foundations of a particular culture can seriously complicate communication. I would also like to draw attention to the fact that the implementation of the multilingual education project, reflecting the trend of the last decades towards multilingualism and multiculturalism in the scientific and educational sphere, arouses interest in the study of the so-called second, third, etc. foreign languages not only from students. Participation in this project leads to the realization of the need to acquire and improve the relevant knowledge, primarily by teachers of foreign languages. In the

context of considering the problems and prospects of the German language in a non-linguistic university, we can state the emergence of a certain interest in improving knowledge of the German language also on the part of teachers with the first English, leading students to English as a second foreign language after German as part of the curriculum, as well as in foreign language courses as part of additional education programs. To implement these tasks, the teachers of the department released the corresponding textbook . It should be noted that in the context of limited time for learning German as a first and second foreign language within the framework of the curriculum, the issues of motivating students to further independent study of the language are of particular importance. In this regard, the sphere of international cooperation has a great motivational resource related to attracting students with German as a first and second foreign language to the implementation of various projects and programs. Thus, the academic aspect of cooperation is associated, in particular, with the implementation of the exchange of teachers between these universities for the purpose of giving lectures, participating in conferences and videoconferences, joint publication of articles, textbooks, multilingual glossaries (for example, in the field of transport logistics), as well as the exchange student groups to listen to lecture courses and create mixed student groups to work together on projects in the field of railway technology, ecology, logistics, management, etc. followed by a presentation of the results, including their public discussion. However, unfortunately, we have to state that in the field of interuniversity partnership, the main language of communication is still the same English language due to the fact that it is studied by the majority of students of our university. The latter circumstance makes it possible to select from among them a sufficient number of participants who speak the language at the level necessary for carrying out such activities as listening to lecture courses and joint defense of projects by students representing partner universities. This means that the involvement of students with a first German language in such activities is possible only if they have sufficient knowledge of English as a second foreign language. At the same time, they can use the German language either for personal

communication with students and teachers from a partner university in Germany, At the same time, it should be noted that participation in an interuniversity partnership with Germany also creates motivation for students with English as a second foreign language, which is facilitated by visiting Germany and getting to know its rich cultural traditions, as well as achievements in the field of science and technology.

Conclusion.

Based on the above, the following conclusions can be drawn. The lowering of the status of the German language in the presented nonlinguistic university is due to a sharp decrease in the number of applicants studying German as the first foreign language, a decrease in the general level of their language training in this subject, a significant reduction in teaching hours allocated by the programs of nonlinguistic universities for studying it in recent years, as well as preservation and strengthening of the dominant position of the English language in the scientific and educational sphere. Due to the above reasons, the possibility of studying German at the University as the first foreign language within the framework of the study programs is limited. This circumstance requires a focus on strengthening the motivational component of education in order to develop the activity of students in the field of independent language learning, including through the use of distance learning tools, attending language courses as part of additional education programs, etc. As an effective motivational resource is the involvement of students in the programs and activities of interuniversity international cooperation.

References

1. A.A. Averin, F. Dzhin, L. Roman UMK "Horizons", Moscow "Education", 2011.
2. Elizarova GV Culture and teaching foreign languages.- SPb.: KARO, 2005.-352
3. Ermolaeva MG Game in the educational process: Methodological guide. -SPb.: KARO, 2008.-- 128 p. - (Series "Lessons for Teachers").

4. Zagvozdkin, V.K. A portfolio of individual educational achievements is something more than just an alternative way of assessing // School technologies. - 2006. - No. 3.
5. Novikova, T.G. Portfolio as a form of assessing the individual achievements of students // Profile school. - 2006. - No. 2.
6. Polat E.S. Method of projects in foreign language lessons // Foreign languages at school. 2000. No. 2, 3.

LE ROLE DES LEXEMES SEMATIQUES DANS LE DISCOURS EN FRANÇAIS

Ilmiy rahbari : dotsent A.Zoirova

Magistranti: Qulmatova Durдона

(Qarshi DU)

Annotation : *On propose ici une relecture et un commentaire de la sémantique structurale centrée sur « L'isotopie du discours ». Greimas décrit l'organisation du discours comme un processus de détermination du sens fondé sur un mécanisme d'équivalence sémantique dont la description lexicographique (désignation et définition) est le modèle et qui est caractéristique du « fonctionnement métalinguistique du discours ».*

Les mots clés : *des lexemes, le discours, la sémantique, la grammaire, la structure du lexique, l'espèce de mots, les syntaxiques*

En étudiant la structure du lexique et en cherchant à établir les critères qui déterminent l'organisation des unités lexicales en groupes structurés de différentes sortes, on est nécessairement confronté avec le problème des parties du discours en tant que facteurs d'organisation du fonds lexical. Il n'y a pas de doute que la classification des mots en espèces nommées parties du discours est la plus ancienne des acquisitions de l'esprit humain en matière de la réflexion métalinguistique et que, pendant très longtemps, elle était la seule à être admise comme support de l'ordre au sein de l'immense inventaire lexical où les groupes structurés sont plus difficiles à reconnaître que dans d'autres plans de la langue. On

peut dire que cette classification est de celles qui s'imposent à l'utilisateur d'une langue dès les premiers stades de l'apprentissage du langage. En même temps, on se rend compte de la difficulté qu'il y a à donner la définition des parties du discours, c'est-à-dire à trouver les critères de la répartition des mots en espèces. Les parties du discours étant classes du plan lexical, on avait depuis toujours la tendance d'avoir recours aux définitions notionnelles qui tiennent compte du contenu sémantique des mots. Cependant, on sait très bien que de telles définitions ne sont pas satisfaisantes à plusieurs titres différents. C'est, tout d'abord, le fait que, prises à la lettre, les définitions notionnelles excluent des espèces définies de nombreuses unités lexicales qui en font incontestablement partie. Si l'on définit, par exemple, le substantif en tant que classe de mots désignant les êtres et les objets, on exclut de l'espèce nominale les mots comme *angoisse*, *bonté* ou *danse*, dont tout le monde sait, intuitivement, qu'ils sont substantifs.

Parmi les autres raisons pour lesquelles la définition sémantique qui met en rapport la classification des mots avec les classes de phénomènes de la réalité s'avère inadéquate, nous citerons le fait que le même phénomène peut être lexicalement envisagé tantôt comme une substance, c'est-à-dire sous l'espèce nominale, tantôt comme un procès, c'est-à-dire sous l'espèce verbale, et cela simplement en fonction de la perspective dans laquelle il est situé par le discours. C'est dire que les phénomènes de la réalité en soi ne possèdent aucune propriété qui les qualifie pour être linguistiquement désignés sous une espèce lexicale plutôt que sous telle autre. Les critères sémantiques n'étant pas applicables, comment définir les parties du discours?

On pourrait même se poser la question si l'appartenance à telle espèce de mots ou à telle autre peut être considérée comme un trait constitutif du contenu sémantique du mot. La réponse à cette question s'impose d'elle-même non seulement parce que l'appartenance à une espèce est la première des caractéristiques lexicales du mot, mais encore parce que cette appartenance marque son contenu sémantique. Le contenu sémantique de *travail* et *travailler*, *pauvre* et *pauvreté* ne présente, en effet, d'autre différence que celle de l'appartenance aux

espèces de mots différentes. Et pourtant, on sait très bien, intuitivement, qu'il y a entre les deux mots de chaque couple une différence de sens bien sensible.

En quoi consiste cette différence et comment peut-on la définir? Nous avons noté tout à l'heure que le même phénomène de la réalité peut être envisagé de plusieurs points de vue différents, ou plutôt sous plusieurs aspects différents, le changement de point de vue entraînant le changement de l'espèce de mots. Disons donc que c'est la vision d'un contenu notionnel qui détermine l'espèce sous laquelle il sera envisagé. Cette vision pourrait être définie en tant que catégorie syntaxique, car elle est en rapport étroit avec les valeurs grammaticales qu'elle permet d'engendrer, c'est-à-dire avec les fonctions syntaxiques qu'un mot appartenant à telle espèce peut assumer dans la phrase. Mais elle est en même temps une catégorie de pensée, car elle détermine la forme sous laquelle un contenu d'idées sera traité dans la réflexion, le statut logique qui lui sera assigné dans les opérations du raisonnement. En parlant des catégories de pensée, nous entendons par là les éléments opérationnels qui servent de support aux démarches mentales et de guides pour la connaissance de la réalité. Les catégories de pensée ainsi conçues sont, par ailleurs, inséparables des fonctions syntaxiques qui déterminent et explicitent leur forme linguistique et leur enchaînement dans l'énoncé.

Le fait d'appartenir à l'une des parties du discours représente donc un trait important du contenu du mot, trait qui marque de façon sensible la structure sémantique de l'unité lexicale. Cela n'a rien d'étonnant si l'on se figure le contenu sémantique du mot de façon analytique. Rappelons que les traits distinctifs qui constituent le contenu sémantique du mot appartiennent, selon leur nature, à deux groupes différents:

Ce sont tout d'abord les traits inhérents qui marquent les aspects particuliers, «idiosyncrasiques » du contenu sémantique et qui constituent le noyau sémantique du mot. En outre, ils sont à la base de l'organisation proprement sémantique du lexique en structures partielles, tels les champs onomasiologiques, sémasiologiques, analogiques, etc. Les traits inhérents sont soumis à des hiérarchisations soit dans le cadre du contenu sémantique d'un mot, soit à l'échelle

de la structure lexicale partielle, dans le cadre de laquelle ils sont envisagés. Ce sont les traits proprement sémantiques du contenu des mots considérés en tant qu'unités lexicales, c'est-à-dire en tant qu'éléments constitutifs de l'inventaire lexical de la langue. Le second groupe de traits distinctifs est constitué par les traits de classification. Ce groupe comporte tout d'abord les traits catégoriels qui marquent l'appartenance du mot à l'une des parties du discours. Ils déterminent la vision grammaticale du mot, le point de vue syntaxique que l'on adopte vis-à-vis d'un noyau sémantique en vue de son fonctionnement dans le discours. Dans le contenu sémantique de *travail*, le trait catégoriel est celui qui détermine ce mot en tant que nom, ce qui entraîne en même temps une «vision nominale » du noyau sémantique respectif et son conditionnement pour les rôles syntaxiques qu'il devra jouer. Ensuite, il y a des traits de classification d'une autre nature — les traits sélectifs; ceux-ci correspondent à certains caractères généraux, communs à un très grand nombre d'unités lexicales. Possédant une grande récurrence, ils sont très souvent grammaticalisés, c'est-à-dire signalés à l'aide des marques grammaticales qui sont souvent structurées en systèmes morphologiques très complexes. Ils sont généralement spécialisés d'après les parties du discours et on peut les considérer comme fonctions des catégories grammaticales attachées à chacune d'entre elles. Les traits sélectifs, quoique classifiables en grande partie d'après les parties du discours et grammaticalisés, sont néanmoins définissables en termes de sémantique. C'est d'un point de vue sémantique qu'ils limitent en quelque sorte l'emploi des parties du discours.

REFERENCES BIBLIOGRAPHIQUES

1. Armengaud F. (1999). Introduction. *Nouvelles Questions Féministes*, 20(1) : 2-7. 1999. 3.
2. Baider, F. et A.-M. Brousseau (1999). Qualia et coercion sémantique: pour une représentation formelle de la connotation. *Annual meeting of the Canadian Linguistic Association*. Congrès des Sociétés savantes, Sherbrooke, Canada.

3. Baider F. et E. Jacquy (2007). La place du genre dans les bases de données multilingues : le cas d'EuroWordNet. *Nouvelles Questions Féministes* 26 (3)10.
4. Bailly R. (1947). *Dictionnaire des synonymes de la langue française*. Paris : Larousse.
5. Beaujot, J. P. et M. A. Lehmann (1979). Langue, idéologie, dictionnaire: le discours sur FEMME et FILLE dans le
6. Petit Larousse Illustré de 1906 à 1978. *Bulletin du centre d'Analyse du discours de l'Université de Lille*.

SEMANTIQUE DU CONCEPT VERBALISE D'AGE EN LANGUES ANGLAISE, FRANÇAISE ET RUSSE

Ilmiy rahbari: dotsent A.Zoirova

Magistranti: Xushnazarova Dilrabo

(Qarshi DU)

Annotation : L'article traite des lexèmes liés à l'âge. Les différences et similitudes des lexèmes d'âge en anglais, français et russe sont révélées.

Les mots clés : la sémantique, le concept, l'âge, la langue anglaise, la langue française, la langue russe,

Le prérequis théorique pour comparer des fragments de langage est l'image clé du monde dans le cadre de cette étude est l'hypothèse de la relativité linguistique - une hypothèse avancée dans les travaux de E. Sapir et B. Whorf, selon laquelle les processus de perception et de pensée sont déterminés par les caractéristiques ethnospcifiques. de langage. Certaines unités linguistiques, agissant à un niveau inconscient, conduisent à la création d'une image linguistique typique du monde, inhérente aux locuteurs d'une langue donnée et servant de schéma de catalogage de l'expérience individuelle. La langue détermine la façon de penser du locuteur, et la manière de connaître le monde réel dépend des langues dans lesquelles pensent les sujets de connaissance correspondants. Le caractère

anthropocentrique de la représentation de l'image du monde dans n'importe quelle langue permet de comparer et de mettre en évidence les caractéristiques de verbalisation de ses concepts constitutifs dans le système anglais, russe et français. En anglais, le concept age est verbalisé par le lexème age. Selon les dictionnaires étymologiques (ODEE, OED), les premières mentions écrites remonteraient au XIIIe siècle. Dans sa première utilisation (1297), le mot âge désignait « une période ou un segment de l'histoire humaine de grande longueur, associé à la vie et aux activités de personnes exceptionnelles ou à des traits caractéristiques du développement de la société et de la culture ». En d'autres termes, le concept d'âge a été initialement compris historiquement. En outre, la signification de « une période de temps contemporaine de la vie de quelqu'un ou de quelque chose » a également été soulignée ; la génération à laquelle quelqu'un appartient », ainsi que la signification de « l'âge avancé, la fin de la vie où les signes physiques de déclin deviennent apparents ». Apparue au 14ème siècle, la signification de « le temps vécu par un animal, une plante, la période ou la durée de l'existence de quelque chose dans sa forme ou son état actuel » est actuellement soulignée comme l'originale et la plus générale. Le mot anglais moderne age doit apparemment son origine à l'ancien français, dans lequel il est connu depuis le XIe siècle, sous la forme edage (formes ultérieures aäge, eäge). Le mot français, composé de trois syllabes, était dissyllabique en moyen anglais, bien qu'au XVe siècle, dans les œuvres de Caxton, une tentative a été faite pour restaurer l'orthographe française - eage, aage. À son tour, le mot est venu du latin populaire au français. Le mot gallo-romain ætaticum signifiait « âge » et était formé du radical latin æta t-, æta - s-, qui venait du plus ancien ævum - « âge », « temps », « durée de vie, existence ». Cependant, l'origine de l'âge anglais n'est pas clairement comprise. Le Dictionnaire universel de la langue anglaise de N. Bailey indique une origine variante de la langue saxonne, où il y avait une forme a_a, signifiant « toujours ». Le français âge (age) vient du nom latin æta - s, qui signifie « durée de vie », la forme antérieure æta - ticum étant restaurée selon les lois phonétiques. Le classique æta - s s'est développé à partir d'ævitas, qui remonte à ævus, signifiant « l'infini,

l'éternité, la durée », dont le sens était opposé au mot *tempus* (temps) avec une signification pointue et instantanée. La première fixation du mot *âge* sous la forme *aage* remonte à 1080. L'évolution historique de la structure sémantique du mot est connue par des sources écrites. En 1100, le sens « la vie humaine prise dans toute sa durée » a été enregistré, en 1160 - « le temps écoulé depuis la naissance d'une personne », en 1188 - « une certaine période de la vie d'une personne » ; d'abord seulement l'âge adulte, majorité - « l'âge adulte, l'âge adulte », puis (1260) et l'âge mûr - « l'âge mûr, la maturité ». En 1267, par analogie avec le sens « période de la vie d'une personne », apparaît le sens « période historique ». Ainsi, le concept d'âge aux premiers stades de sa compréhension dans le cadre des images du monde en langue anglaise et française a été présenté comme une description de la vie dans toute sa durée, sa durée et même son éternité, s'identifiant au concept de « temps » en tant que tel.

Le mot russe *âge* est emprunté à la langue slave de la vieille église, formé à l'aide du suffixe *-тъ* du verbe *въз(д)раст(ти)* (grandir), un préfixe dérivé du slave commun *grow*, développé à partir d'*orsti*, remontant plus loin à la racine indo-européenne *ord-*, correspondant à le latin *arduus* - « élevé ». Le mot a été enregistré pour la première fois en 1056 g sous la forme *vzdrast* (SHESRYa). Au moins au XVIIIe siècle, ils continuaient à être notés (SRYA XI-XVII ; SRYA XVIII). L'origine verbale de l'âge russe à l'aide du préfixe *vz-*). (*vzrasti*) est évident. - (*voz-*, *vozo-*), ainsi que *s-* (*so-*) étaient connus en trois variantes : avec « o », sans « o » et avec « b », et souvent le même mot a été trouvé dans trois variantes. En langage moderne, ce préfixe peut correspondre aux préfixes *voz-* et *vz-*. Le préfixe *vz-* dans les verbes désigne : la direction de l'action est vers le haut ; amener une action à un certain état ou à une certaine limite ; occurrence rapide, début d'une action, état. Ses significations coïncident avec celles du préfixe qui forme les verbes : le sens de l'action est vers le haut, vers la surface ; limite d'action ; le début d'une action, etc. Le préfixe pourrait donner au verbe « *grandi* » des nuances à la fois du début d'une action (commencer à grandir) et de l'atteinte de sa limite (grandir, grandir). Ainsi, la compréhension procédurale et verbale du concept d'âge dans l'image

linguistique de la langue russe diffère fondamentalement de la nature statique de l'âge anglais et de l'âge français, identifiés à l'éternité ou à la vie dans son ensemble. Une analyse des interprétations des significations modernes des mots âge, âge et âge montre la place du concept d'âge dans les images linguistiques modernes anglaises, russes et françaises du monde. La nature des significations a sans doute subi des changements à partir des XIe-XIIe-XIIIe siècles. Lorsque l'on considère les significations les plus générales et directes de ces mots sans prendre en compte la refonte métaphorique des significations, ainsi que les significations terminologiques particulières établies en géologie, en biologie et dans d'autres branches de la connaissance, dans les langues étudiées, plusieurs significations du lexème возраст, age et âge peuvent être identifiés.

Parfois, le mot âges est interprété dans les dictionnaires. Dans ce cas, il est collectif et désigne des personnes avec un nombre d'années de vie différent, c'est-à-dire des personnes de différentes générations. Une analyse générale des interprétations conduit à la conclusion que la portée sémantique des mots âge, âge et âge dans les images linguistiques modernes correspondantes du monde coïncide fondamentalement. Il y a deux composantes principales dans la structure sémantique de ces mots :

1) le temps de l'existence, qui s'entend comme le nombre d'années vécues à partir du moment de la naissance de quelqu'un ou à partir du moment de l'apparition, de l'émergence, de l'origine de quelque chose ; 2) un certain stade de développement, une certaine période d'existence de quelqu'un ou de quelque chose dans le cadre entre les périodes précédentes et suivantes. Les mots anglais, russes et français pour « âge » sont inclus dans plusieurs séries synonymes, ou paradigmes. Dans ces séries, il existe des synonymes sémantiques, qui mettent en évidence différents aspects du phénomène désigné, et des synonymes stylistiques, qui donnent différentes caractéristiques évaluatives de ce phénomène. Sans entrer dans une description détaillée des mots et expressions synonymes, nous nous limiterons à les énumérer. Ainsi, en trois langues, on distingue les synonymes suivants. En anglais year/years (années, années) ; lifetime (espérance de vie, vie

entière); période (période), stage of life (étape de la vie); infancy (petite enfance), childhood (enfance), youth (jeunesse), maturity (maturité) ; senility (vieillesse, décrépitude), senescence (vieillesse), old age (vieillesse), oldness (vieillesse), declining years (années avancées, années), anility (décrépitude, vieillesse), decrepitude (faiblesse, décrépitude, impuissance), advanced age (âge avancé), superannuation (pension de retraite), second childhood (seconde enfance), vale of years (nombre d'années), decline of life (déclin de la vie), evening of life (soir de la vie), agedness (vieillesse), elderliness (vieillesse), caducity (fragilité), etc.; longevity (longévité); seniority (ancienneté); generation (génération); span (période, période de temps); time/times (heure, heures); aeon (éternité, époque); epoch (époque); era (ère); cycle(cycle); century (siècle), millennium (millénaire), decade (décennie), etc. En français : existence (существование), vie (жизнь); génération (поколение); an, année (год); période (период, отрезок времени); enfance (детство), adolescence (подростковый возраст), puberté (половозрелость), âge ingrat (переходный возраст), majorité (совершеннолетие), jeunesse (молодость), nubilité (бракный возраст), virilité (возмужалость), maturité (зрелость); vieillesse (старость), troisième âge (возраст приблизительно от 65 до 75 лет), sénilité (старость, дряхлость) и т.п.; époque (эпоха), ère (эра), temps (время) etc.; noms de périodes moyen âge (Средние века), âge du bronze, (бронзовый век) etc. Pour l'âge russe, les synonymes suivants sont donnés dans les dictionnaires : années, années, été (obsolète) ; petite enfance, enfance, adolescence, jeunesse, jeunesse, maturité, vieillesse ; génération(s) ; prescription, passé, durée, période, moment, intervalle ; maturité, âge adulte; temps, époques, période, siècle, époque, époque ; noms de civilisations et périodes de développement de la Terre : Renaissance, Âge du Fer, etc. Une comparaison montre que les synonymes des mots âge, âge et âge sont presque identiques. Il existe cependant quelques cas particuliers de divergence dans la désignation des périodes d'âge avec le mot âge (en usage absolu sans mots dépendants). En anglais, c'est la maturité et la vieillesse, en français, c'est la vieillesse, en russe, c'est la maturité. De plus, l'anglais et le français mettent en

valeur le sens de « la vie prise dans son ensemble ». Une autre caractéristique distinctive de la conceptualisation du concept d'âge en langue anglaise est que la portée du sens est attribuée à « une période indéfiniment longue, une période de temps ». Ni les dictionnaires français ni les dictionnaires russes ne donnent une telle signification aux mots âge et âge. En comparant les interprétations des mots âge, âge et âge, se révèle le caractère anthropocentrique de la conceptualisation du phénomène « temps » à travers « l'âge » d'une personne. Dans les trois langues, les longues périodes, les périodes de temps, s'entendent à travers la durée de la vie d'une personne : au sens de « une période de temps contemporaine de la vie de quelqu'un ou de quelque chose ; la génération à laquelle quelqu'un appartient » avec le synonyme correspondant signifiant « génération ». Dans les trois langues, le transfert du sens de « période, étape de la vie humaine » au cours du temps historique, exprimé dans le sens séparé de « époques, périodes de l'histoire de l'humanité, de l'histoire de l'humanité », est également indicatif dans les trois langues. Terre », c'est-à-dire les propriétés et les relations de la réalité sont identifiées non pas en termes de ses formes sémantiques externes, mais en fonction des caractéristiques des significations anthropomorphes.

BIBLIOGRAPHIE :

1. Отражение понятия «возраст» в русском языке: термин и слово // Научно-техническая терминология. Научно-технический реферативный сборник. - М.: ФГУП «Стандартинформ», 2005. - Вып 1. - С. 69 -78.
2. Концепт «возраст» в языковой и научной картинах мира // Перевод и переводоведение: тезисы выступлений на научной теоретической конференции МГОУ (13 апреля 2006). - М.: Изд-во МГОУ, 2006. - С. 37.
3. Соотношение объема понятий «детство», «ребенок», «childhood» и «child» и объема значений слов «детство», «ребенок», «childhood» и «child»
// От слова к термину. Сборник научных трудов. - М.: Московский институт лингвистики, 2006. - С 169-173.

LA SEMANTIQUE ET LES PARTIES DU DISCOURS

Ilmiy rahbari: dotsent A.Zoirova

Magistranti: Ro'zimova Yulduz

(Qarshi DU)

Annotation : *Le but de cet article est une analyse comparative des modèles de construction de phrases conformément à la perspective fonctionnelle (division réelle) dans les langues russe et française et les caractéristiques de la formation des types structurellement fonctionnels les plus productifs de phrases simples dans les deux langues.*

Les mots clés : *la semantique, les parties du discours, des lexemes, l'espèce de mots, les syntaxiques*

En étudiant la structure du lexique et en cherchant à établir les critères qui déterminent l'organisation des unités lexicales en groupes structurés de différentes sortes, on est nécessairement confronté avec le problème des parties du discours en tant que facteurs d'organisation du fonds lexical. Il n'y a pas de doute que la classification des mots en espèces nommées parties du discours est la plus ancienne des acquisitions de l'esprit humain en matière de la réflexion métalinguistique et que, pendant très longtemps, elle était la seule à être admise comme support de l'ordre au sein de l'immense inventaire lexical où les groupes structurés sont plus difficiles à reconnaître que dans d'autres plans de la langue. On peut dire que cette classification est de celles qui s'imposent à l'utilisateur d'une langue dès les premiers stades de l'apprentissage du langage. En même temps, on se rend compte de la difficulté qu'il y a à donner la définition des parties du discours, c'est-à-dire à trouver les critères de la répartition des mots en espèces. Les parties du discours étant classées du plan lexical, on avait depuis toujours la tendance d'avoir recours aux définitions notionnelles qui tiennent compte du contenu sémantique des mots. Cependant, on sait très bien que de telles définitions ne sont pas satisfaisantes à plusieurs titres différents. C'est, tout d'abord, le fait que, prises à la lettre, les définitions notionnelles excluent des espèces définies de nombreuses unités lexicales qui en font incontestablement partie. Si l'on définit, par exemple, le

substantif en tant que classe de mots désignant les êtres et les objets, on exclut de l'espèce nominale les mots comme *angoisse*, *bonté* ou *danse*, dont tout le monde sait, intuitivement, qu'ils sont substantifs. On pourrait en dire autant de l'autre classe fondamentale, celle des verbes qui, définie en tant qu'espèce de mots référant à une action ou à un procès, ne devrait pas comporter les verbes comme *sembler*, *manquer* ou *plaire*.

En parlant des catégories de pensée, nous entendons par là les éléments opérationnels qui servent de support aux démarches mentales et de guides pour la connaissance de la réalité. Les catégories de pensée ainsi conçues sont, par ailleurs, inséparables des fonctions syntaxiques qui déterminent et explicitent leur forme linguistique et leur enchaînement dans l'énoncé. Il n'est pas possible, toutefois, d'identifier les catégories de pensée et les catégories de syntaxe sous prétexte qu'elles sont inséparables les unes d'avec les autres et qu'il est même difficile de les penser séparément. Cela équivaldrait à réduire les parties du discours au statut de simples classes de fonctions syntaxiques et à ne tenir aucun compte de leur rôle dans le processus de l'appréhension de la réalité, donc de leurs fonctions cognitives; le problème du caractère des parties du discours en serait nécessairement faussé bitablement un rôle décisif dans le «façonnement de la pensée»³³ et dans le processus de la connaissance, il n'est pas possible de réduire les espèces de mots à de simples fonctions syntaxiques. C'est pourquoi la notion de vision, toute abstraite et vague qu'elle puisse paraître, nous semble la plus appropriée pour définir les parties du discours en tant qu'entités linguistiques.

III. Le fait d'appartenir à l'une des parties du discours représente donc un trait important du contenu du mot, trait qui marque de façon sensible la structure sémantique de l'unité lexicale. Cela n'a rien d'étonnant si l'on se figure le contenu sémantique du mot de façon analytique. Rappelons que les traits distinctifs qui

³³ Le mot est de W. von Humboldt qui, dans l'introduction à *Ober die Kauri-Sprache*, Darmstadt 1040, p. 65, souligne avec force le caractère déterminant des catégories linguistiques dans la connaissance et même dans la perception.

constituent le contenu sémantique du mot appartiennent, selon leur nature, à deux groupes différents³⁴:

Ce sont tout d'abord les traits inhérents qui marquent les aspects particuliers, « idiosyncrasiques » du contenu sémantique et qui constituent le noyau sémantique du mot. En outre, ils sont à la base de l'organisation proprement sémantique du lexique en structures partielles, tels les champs onomasiologiques, sémasiologiques, analogiques, etc. Les traits inhérents sont soumis à des hiérarchisations soit dans le cadre du contenu sémantique d'un mot, soit à l'échelle de la structure lexicale partielle, dans le cadre de laquelle ils sont envisagés. Ce sont les traits proprement sémantiques du contenu des mots considérés en tant qu'unités lexicales, c'est-à-dire en tant qu'éléments constitutifs de l'inventaire lexical de la langue. Le second groupe de traits distinctifs est constitué par les traits de classification. Ce groupe comporte tout d'abord les traits catégoriels qui marquent l'appartenance du mot à l'une des parties du discours. Ils déterminent la vision grammaticale du mot, le point de vue syntaxique que l'on adopte vis-à-vis d'un noyau sémantique en vue de son fonctionnement dans le discours. Dans le contenu sémantique de *travail*, le trait catégoriel est celui qui détermine ce mot en tant que nom, ce qui entraîne en même temps une « vision nominale » du noyau sémantique respectif et son conditionnement pour les rôles syntaxiques qu'il devra jouer. Ensuite, il y a des traits de classification d'une autre nature — les traits sélectifs; ceux-ci correspondent à certains caractères généraux, communs à un très grand nombre d'unités lexicales. Possédant une grande récurrence, ils sont très souvent grammaticalisés, c'est-à-dire signalés à l'aide des marques grammaticales qui sont souvent structurées en systèmes morphologiques très complexes. Ils sont généralement spécialisés d'après les parties du discours et on peut les considérer comme fonctions des catégories grammaticales attachées à chacune d'entre elles.

Étant le facteur le plus important dans l'organisation sémantique d'un énoncé de phrase, la division réelle joue un rôle prédéterminant dans son organisation

³⁴ Cf. à ce sujet R. Ostra, *Etude diachronique d'un champ conceptuel*. Opéra TJuniversitatis Brunensis, Brno 1074, pp. 26—30 et 106.

formelle et structurelle : le locuteur (l'écrivain) construit son énoncé conformément à la division réelle que la phrase reçoit au cours du processus de discours, choisit de tels moyens linguistiques et de telles formes lexico-grammaticales d'organisation d'une phrase qui refléteraient le plus fidèlement son intention communicative, c'est-à-dire le but de l'énoncé. À cet égard, l'importance, non seulement théorique, mais surtout pratique, de l'étude des lois de la construction des phrases selon sa perspective fonctionnelle est tout à fait évidente. La connaissance des lois de l'organisation structurelle et fonctionnelle d'une phrase, et notamment des modalités d'expression de sa division thème-rhématique, d'une part, permet au destinataire de reconnaître correctement la composition du thème et la composition du rhème de l'énoncé de quelqu'un d'autre, et donc de comprendre adéquatement son contenu principal, et d'autre part, il permet à l'interlocuteur de faire le bon choix de moyens linguistiques afin de construire un énoncé communicatif sans ambiguïté qui reflète adéquatement son intention communicative.

Malgré le fait que les problèmes de l'organisation structurelle et fonctionnelle d'une phrase ont été au centre de l'attention de nombreux linguistes au cours des dernières décennies (voir, par exemple, les travaux sur le matériel de la langue russe de I. P. Raspopov, I. I. Kovtunova, G. A. Zolotova, T. M. Nikolaeva, E. V. Paducheva, O. B. Sirotinina, O. N. Seliverstova, O. A. Krylova sur le matériel de la langue allemande - K. G. Krushelnitskaya, O. I. Moskalskaya, L. M. Mikhailova sur le matériel de la langue française - V. G. Gak, E. A. Referovskaya, K. A. Dolina, L. G. Vedenina, O. S. Egorova ; sur le matériel de la langue anglaise - N.A. Slyusareva, V.E. Shevyakova, V.D. Ivshin, etc.), l'une des questions urgentes et pas encore entièrement éclaircies de la syntaxe réelle reste la question de la typologie des phrases, en prenant en compte la particularité de la relation entre ses niveaux formel-structural (syntaxique) et communicatif-fonctionnel (logique-communicatif). Des tentatives pour construire une typologie d'une phrase, en tenant compte de la nature de l'interaction de ses structures syntaxiques et communicatives (thème rhématique), ont été faites en utilisant du matériel

provenant de différentes langues, mais le problème a été étudié, en règle générale, par rapport à une seule langue. Puisque la division effective est un phénomène linguistique général inhérent à tout énoncé et qui, selon les mots de E. A. Referovskaya, est présent dans le discours de tous les temps et de tous les peuples, une étude comparative des paradigmes structurellement fonctionnels d'une phrase sur plusieurs matériaux est d'intérêt incontestable langues, et surtout sur le matériel de langues structurées différemment, qui permettraient, d'une part, d'établir des modèles généraux, et d'autre part, des caractéristiques individuelles, typiques d'une langue particulière, du mécanisme syntaxique dans la sphère de génération d'un énoncé vocal.

Le but de cet article est une analyse comparative des modèles de construction de phrases conformément à la perspective fonctionnelle (division réelle) dans les langues russe et française et les caractéristiques de la formation des types structurellement fonctionnels les plus productifs de phrases simples dans les deux langues. Les caractéristiques suivantes ont été prises comme base pour identifier les types structurels et fonctionnels de phrases : 1) l'orientation communicative générale (sens communicatif général) de la phrase ; 2) fonctions communicatives-syntaxiques des éléments constitutifs d'une phrase ; 3) structure thématique-rhématique ; 4) structure linéaire ; 5) des indicateurs formels de la composition du thème et de la composition du rhème ; 6) signification lexicale des principaux composants de la phrase. Pour déterminer l'orientation générale de la communication, c'est-à-dire la nature des nouvelles informations – pertinentes – contenues dans la déclaration, nous avons utilisé ce qui avait été proposé autrefois par Ch. Bally classification des questions liées au rhème (dictum, selon S. Bally) : 1) question dictale complète, dont le but est d'obtenir des informations sur l'ensemble du dicton, c'est-à-dire sur un fait totalement inconnu ; 2) question dictée partielle, liée à une partie du dicton et visant à obtenir des informations supplémentaires sur l'aspect le plus important de ce fait. En fonction de la question ci-dessus à laquelle répond la phrase donnée, des types de phrases informatifs généraux et informatifs privés ont été identifiés, respectivement (termes de P.

Adamets). De plus, lors de l'identification des types structurels-fonctionnels, non seulement l'orientation communicative générale de l'énoncé a été prise en compte, mais également la nature de la répartition des composants syntaxiques entre la composition du sujet et la composition du rhème de la phrase, c'est-à-dire leurs fonctions communicatives-syntaxiques. À cet égard, dans la typologie structurale-fonctionnelle que nous proposons, les types informatifs généraux incluent des phrases dans lesquelles le rhème comprend à la fois un sujet et un prédicat, et les types informatifs privés incluent des phrases dans lesquelles le rhème est l'un des composants ou plusieurs composants, avec à l'exception de la combinaison -nation sujet + prédicat.

BIBLIOGRAPHIE :

Références bibliographiques

1. Armengaud F. (1999). Introduction. *Nouvelles Questions Féministes*, 20(1) : 2-7. 1999. 3.
2. Baider, F. et A.-M. Brousseau (1999). Qualia et coercion sémantique: pour une représentation formelle de la connotation. *Annual meeting of the Canadian Linguistic Association*. Congrès des Sociétés savantes, Sherbrooke, Canada.
3. Baider F. et E. Jacquy (2007). La place du genre dans les bases de données multilingues : le cas d'EuroWordNet. *Nouvelles Questions Féministes* 26 (3)10.
4. Bailly R. (1947). *Dictionnaire des synonymes de la langue française*. Paris : Larousse.
5. Beaujot, J. P. et M. A. Lehmann (1979). Langue, idéologie, dictionnaire: le discours sur FEMME et FILLE dans le
6. Petit Larousse Illustré de 1906 à 1978. *Bulletin du centre d'Analyse du discours de l'Université de Lille*.

NEYROLINGVISTIKA VA DUNYO TILSHUNOSLIGI

Mirzayeva Go'zal Qobuljonovna

Doktorant (TDO'TAU)

Annotation

This article examines the relationship between neurolinguistics and global linguistics, focusing on the neurological mechanisms underlying language acquisition and production. It explores the roles of specific brain regions in language processing, the influence of globalization on language evolution, and the interplay between language and culture. By discussing Noam Chomsky's contributions to these fields, the article emphasizes the importance of understanding cognitive processes in language learning and use in a global context.

Keywords

Neurolinguistics, Language acquisition, Language production, Brain regions, Globalization, Language and culture, Cognitive processes, Noam Chomsky

Neyrolingvistika — til va miyaning o'zaro munosabatlarini o'rganadigan ilmiy soha. U tilshunoslik va neyrobiologiyani kesishgan nuqtasida joylashgan. Neyrolingvistika til o'rganish, nutq ishlab chiqarish va tilni tushunish jarayonlaridagi miyaning rolini aniqlashga qaratilgan. Ushbu maqolada neyrolingvistikaning asosiy tamoyillari, uning dunyo tilshunosligiga ta'siri va ilgari surilgan nazariyalar ko'rib chiqiladi.

Neyrolingvistika tilni o'rganish va nutq jarayonlarida miyaning qanday ishlashini o'rganadi. Bu soha bir qator asosiy tushunchalarni o'z ichiga oladi:

Miya va til: Neyrolingvistika, miyaning turli qismlarining til bilan qanday bog'liqligini o'rganadi. Masalan, Broca va Wernicke maydonlari nutq ishlab chiqarish va tushunishdagi muhim roli bilan tanilgan (Pinker, 1994). Broca maydoni, nutqning ishlab chiqarilishi bilan bog'liq bo'lib, uning zararlanishi nutqni yaratishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Wernicke maydoni esa tilni tushunish jarayonida muhimdir, uning zararlanishi esa odamning tilni tushunishini yomonlashtiradi.

Nutq va O'qitish: Neyrolingvistika tilni o'rganish jarayonidagi nutq va o'qitish usullarini tushunishga yordam beradi. Odamlar qanday qilib yangi tillarni o'rganishadi, qanday qilib ularni doimiy ravishda ishlatadilar, bu jarayonlar neyrologik asoslar bilan bog'liqdir (Chomsky, 1986). O'qitish metodlari, til

o'rganish jarayonida miyaning qaysi qismlarini faol holatga keltirishini aniqlashda yordam beradi.

Kognitiv Jarayonlar: Neyrolingvistika til o'rganish jarayonidagi kognitiv jarayonlarni ham o'rganadi. Bu, til o'rganish va tushunishda miyaning qanday mexanizmlarini qo'llashini aniqlashga yordam beradi (Tettamanti & Weniger, 2006). Kognitiv jarayonlar, yangi tilni o'rganishdagi xotira, diqqat va o'rganishning boshqa aspektlarini o'z ichiga oladi.

Dunyo tilshunosligi, turli tillar va ularning o'zaro ta'siri, rivojlanishi, va tarqalishi bilan shug'ullanadi. Neyrolingvistika bu jarayonlarda qanday rol o'ynashi mumkinligini tushunishga yordam beradi. Dunyo tilshunosligining asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

Til va Madaniyat: Har bir til o'ziga xos madaniyat va tarixga ega. Neyrolingvistika, madaniyat va til o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga yordam beradi. Til insonlarning fikrlash tarzi va ijtimoiy aloqalarini ifodalaydi (Everett, 2005). Madaniyat va til o'rtasidagi aloqalar, insonlarning tilni qanday o'zlashtirishi va ishlatishidagi muhim omillardandir.

Globalizatsiya va Til O'zgarishi: Globalizatsiya jarayonlari, tillarning o'zgarishi va bir-biriga ta'siri bilan bog'liq. Neyrolingvistika, globalizatsiyaning til o'rganish va ishlatishdagi ta'sirini o'rganadi (Baker, 2001). Misol uchun, ingliz tilining global til sifatida keng tarqalishi va boshqa tillar bilan aralashishi, tilshunoslik tadqiqotlarida qiziqish uyg'otdi. Globalizatsiya jarayonlari orqali bir xil til va madaniyatlar o'rtasida aloqa kuchayadi, bu esa yangi leksik va sintaktik elementlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Qiyosiy Tilshunoslik: Turli tillarni qiyosiy tahlil qilish, ularning o'zaro ta'siri va rivojlanish jarayonlarini aniqlashda muhimdir. Neyrolingvistika, bu jarayonlarda tilni qabul qilish va tushunishdagi miyaning rolini tushunishga yordam beradi (Schütze, 1996). Qiyosiy tadqiqotlar, til o'rganish jarayonidagi kognitiv mexanizmlar va til strukturalarini solishtirish imkonini beradi. Masalan, ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi fonetik va fonologik farqlarni o'rganish, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga yordam beradi.

Neyrolingvistika va dunyo tilshunosligi o'rtasidagi bog'liqlik juda kuchli. Bu sohalar bir-birini to'ldiradi va til o'rganish jarayonidagi ko'plab savollarga javob berishga yordam beradi:

Til o'rganishdagi Neyrologik Mexanizmlar: Dunyo tilshunosligi, tilni o'rganish va ishlab chiqarish jarayonida neyrologik mexanizmlarni o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar bilan boyitiladi. Misol uchun, Chomskiyning "til o'rganish qurilmasi" (LAD) konsepti, til o'rganish jarayonida miyaning qanday ishlashini tushunishda muhim ahamiyatga ega (Chomsky, 1986). Bu nazariya, til o'rganish jarayonida biologik asoslarning ahamiyatini ko'rsatadi va turli tillar o'rtasidagi farqlarni tushunishga yordam beradi.

Dunyo Tillarining O'zaro Ta'siri: Neyrolingvistika, turli tillarning bir-biriga ta'sirini o'rganishda yordam beradi. Har bir til o'ziga xos fonetik va fonologik xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlar miyaning ishlashiga qanday ta'sir qiladi (Friedmann & Szterman, 2006). Masalan, ikkita yoki undan ortiq tilni o'rganayotgan insonlar, bir tilning fonologik strukturasi ikkinchisiga qanday ta'sir qilishini kuzatish mumkin.

Neyrolingvistik Tadqiqotlar: Neyrolingvistika sohasidagi tadqiqotlar, tilshunoslikda yangi metodologiyalar va nazariyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu tadqiqotlar, tilning kelib chiqishi va rivojlanishi jarayonida miyaning qanday rol o'ynashini aniqlashga yordam beradi (Tettamanti & Weniger, 2006). Neyrolingvistik tadqiqotlar yordamida, miya faoliyatini ko'rsatadigan zamonaviy texnologiyalar yordamida tilning neyrologik asoslarini o'rganish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Chomskiy, tilshunoslikda, neyrolingvistikaning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Uning nazariyalari, tilni o'rganish jarayonidagi miyaning rolini aniqlashga yordam berdi:

Transformatsion Grammatikasi: Chomskiy transformatsion grammatika nazariyasini ishlab chiqdi, bu esa tilni o'rganish va tushunish jarayonini neyrologik jihatdan tushunishga yordam beradi. Transformatsion grammatika, tilning fonologik va sintaktik tuzilmalarini bir-biriga bog'laydi (Chomsky, 1981). Ushbu

nazariya, tilning murakkab tuzilishini ochib beradi va miya qobiliyatini tushunishga yordam beradi.

Biologik Asoslar: Chomskiy, til o'rganish jarayonida biologik asoslarni o'rganishga katta e'tibor qaratdi. Bu, insonlarning til o'rganish qobiliyatini tushunishga yordam beradi (Pinker, 1994). Chomskiy tomonidan kiritilgan LAD konsepti, til o'rganish jarayonini tushunishdagi muhim elementlardan biridir. Bu nazariya, insonning til o'rganish qobiliyatini biologik asoslari bilan bog'laydi.

Neyrolingvistika va dunyo tilshunosligi sohalari, til o'rganish va ishlab chiqarish jarayonlarini yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatlarini taqdim etadi. Kelajakda, bu sohalar orasidagi tadqiqotlar, insonlarning til o'rganish jarayonini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Neyrolingvistika, til o'rganish va ishlab chiqarish jarayonlarini o'rganishda yangi metodologiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Bu, tilshunoslik va nevrologiya o'rtasidagi aloqalarni kuchaytiradi (Schütze, 1996). Masalan, zamonaviy texnologiyalar yordamida til o'rganish jarayonidagi neyrologik o'zgarishlarni o'rganish mumkin. Miyaning turli qismlarini faol holatga keltiradigan yangi usullar va apparatlar, til o'rganish jarayonida ilmiy tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Til va Kognitiv Fanlar: Kognitiv fanlar bilan birgalikda, neyrolingvistika va dunyo tilshunosligi, tilni o'rganish jarayonidagi kognitiv mexanizmlarni yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi (Everett, 2005). Bu, til o'rganish jarayonining umumiy kognitiv strukturasi bilan bog'liq tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Til o'rganishda kognitiv jarayonlarning roli va ta'siri, insonlarning fikrlash tarzi va muammolarni hal qilish qobiliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Neyrolingvistika tilni o'rganish va nutq ishlab chiqarish jarayonlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Bu sohalar bir-birini to'ldirib, insonlarning til o'rganish qobiliyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Chomskiyning nazariyalari, neyrolingvistikaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi va bu sohada ko'plab yangi yo'nalishlar va tadqiqotlar uchun asos bo'ldi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

Baker, M. (2001). *The Atoms of Language: The Mind's Hidden Rules of Grammar*. Basic Books.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Foris Publications.

Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. Praeger.

Everett, D. (2005). *How Language Began: The Story of Humanity's Greatest Invention*. W. W. Norton & Company.

Friedmann, N., & Szterman, R. (2006). "The Neural Basis of Syntax: Evidence from Aphasia." *Cognitive Science*.

Pinker, S. (1994). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. William Morrow and Company.

Schütze, C. T. (1996). *The Empirical Base of Linguistics: Grammaticality Judgments and Linguistic Methodology*. University of Chicago Press.

Tettamanti, M., & Weniger, S. (2006). "Neurobiological Evidence for Syntax: The Role of the Broca's Area." *Cognitive Neuroscience*.

COGNITION: THE MENTAL ACTION OR PROCESS OF ACQUIRING KNOWLEDGE

Omonova Mavluda Xolmamat qizi

(Karshi SU)

Аннотация: Эта статья посвящена упрощению и пониманию того, чем занимается познание и когнитивная лингвистика. Он помогает учащимся, студентам-лингвистам и преподавателям ELT понять характеристики и явления познания в когнитивной лингвистике, предоставляя краткий обзор когнитивной лингвистики. Лингвистика в основном фокусируется на звуках, словах, грамматических правилах и правилах языка, состоящих из фонологии (звуковой системы), морфологии (структуры слов), синтаксиса (расположения слов в предложениях) и семантики (значений). Когнитивная лингвистика представляет собой комплексную модель — совокупность комплексных исследований широкого круга когнитивных и языковых явлений.

Ключевые слова: познание, когнитивная лингвистика, когнитивные способности, предприятие когнитивной лингвистики, стремление к обобщению, когнитивное стремление.

Cognition refers to a range of mental processes relating to the acquisition, storage, manipulation, and retrieval of information. It underpins many daily activities, in health and disease, across the age span.

Cognition can be separated into multiple distinct functions, dependent on particular brain circuits and neuromodulators. Computerized cognitive testing has been developed and validated as tapping into particular brain regions with many advantages over older ‘pen/paper’ methods.

The ability to test, measure and monitor cognitive performance across the lifespan opens up the chance for patients to be identified earlier, access treatments faster, and stay healthy for longer, improving quality of life and reducing costs.

Cognition is defined as ‘the mental action or process of acquiring knowledge and understanding through thought, experience, and the senses.’ At Cambridge Cognition we look at it as the mental processes relating to the input and storage of information and how that information is then used to guide your behavior. It is in essence, the ability to perceive and react, process and understand, store and retrieve information, make decisions and produce appropriate responses. The modern word ‘cognition’ actually has its roots back to Latin, the word ‘cognoscere’ which is to ‘get to know’. With that in mind, cognitive functioning is therefore critical for day-to-day life, governing our thoughts and actions. We need cognition to help us understand information about the world around us and interact safely with our environment, as the sensory information we receive is vast and complicated: cognition is needed to distill all this information down to its essentials.

Cognition has a physical basis in the brain with over 100 billion nerve cells in a healthy human brain. Each of these can have up to 10,000 connections with other nerve cells called neurons. All of this makes it an incredibly complicated organ. In order to begin to understand the brain we sometimes rely on simplified scientific models, some of which have been developed using studies in rodents and non-human primates. These studies help us better understand certain parts of our

cognition, such as how we learn language, and have also been the basis for many breakthroughs in treatments for common disorders of cognition such as Alzheimer's disease.

Cognition fundamentally controls our thoughts and behaviors and these are regulated by discrete brain circuits which are underpinned by a number of neurotransmitter systems. There are a number of brain chemicals which play major roles in regulating cognitive processes; including dopamine, noradrenaline (norepinephrine), serotonin, acetylcholine, glutamate and GABA. In order to better understand what drives certain behaviors, in both healthy and disease states, it is important to consider cognition and the underlying neurobiology that underpins these behaviors. Our distinct cognitive functions arise because of processes occurring within certain parts of our brain, but only some of these, end up entering our conscious awareness.

Cognition is not a unitary concept and various cognitive functions, or cognitive 'domains', responsible for regulation of specific behaviours or actions have been identified. These functions are often convoluted, and operate synergistically making it challenging to measure distinct cognitive processes.

Cognitive processes are analyzed from different perspectives within different contexts, notably in the fields of linguistics, musicology, anesthesia, neuroscience, psychiatry, psychology, education, philosophy, anthropology, biology, systemics, logic, and computer science.³⁵ These and other approaches to the analysis of cognition (such as embodied cognition) are synthesized in the developing field of cognitive science, a progressively autonomous academic discipline.

Despite the word cognitive itself dating back to the 15th century,³⁶ attention to cognitive processes came about more than eighteen centuries earlier, beginning with Aristotle (384–322 BCE) and his interest in the inner workings of the mind and how they affect the human experience. Aristotle focused on cognitive areas

³⁵ Von Eckardt B (1996). What is cognitive science?. Princeton, MA: MIT Press. pp. 45–72. ISBN 9780262720236

³⁶ Revlin R. Cognition: Theory and Practice.

pertaining to memory, perception, and mental imagery. He placed great importance on ensuring that his studies were based on empirical evidence, that is, scientific information that is gathered through observation and conscientious experimentation.³⁷

In the recent times, Cognitive Linguistics has developed into one of the most dynamic and attractive frameworks within theoretical and descriptive linguistics. Cognitive linguistics is regarded as an interdisciplinary branch of linguistics with a combination of knowledge and investigation adopting from cognitive psychology, neuropsychology and linguistics. It is a modern school of linguistic thought that originally emerged in the early 1970s out of dissatisfaction; and it is a cluster of overlapping approaches to the study of language as a mental phenomenon.

Cognitive Linguistics is a method to deal with the study of natural language that began in the late 70s and early 80s in the work of George Lakoff, Ron Langacker, and Len Talmy. It is emphasizing on language as an instrument for arranging, handling, and passing on information.³⁸

Cognitive linguistics is illustrated as an "enterprise" or a "movement" since it is not a particular theory. To a certain extent, it is an approach assuming a common set of guiding principles, assumptions and viewpoints. The cognitive linguistics enterprise, according to George Lakoff (1990), is described by these two key commitments. The 'Generalisation Commitment' is a commitment to the characterization of general principles that are liable for all characteristics of human language; and the Cognitive Commitment is a commitment to giving a characterization of general standards for language that agrees with what is known about the psyche and mind from different controls.

Cognitive linguistics, a modern school of linguistic is the study of language is frequently isolated into particular regions, for example, phonology (sound), semantics (word and sentence meaning), pragmatics (discourse context), morphology (word structure) grammar or syntax (sentence structure), etc. The

³⁷ Matlin M (2009). *Cognition*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc. p. 4.

³⁸ (Geeraerts and Cuyckens, 2007).

Generalization Commitment prompts the quest for standards of language structure that hold across all parts of language.

General cognitive abilities, like our kinaesthetic abilities, our visual or sensorimotor skills, and above all, our typically human categorization strategies, especially our tendency to construct categories on the basis of prototypical basic-level subcategories or exemplars jointly account, together with cultural, contextual and functional parameters, for the main design features of language and for our ability to learn and use them.³⁹

Cognitive linguistics is considered an interdisciplinary branch of linguistics adopting from cognitive psychology and neuropsychology. It is a method to deal with the study of natural language specifically focusing on language as an instrument for arranging, handling, and passing on information. Cognitive linguistics is a relatively new school of linguistics, and one of the most innovative and exciting approaches to the study of language and thought.⁴⁰ (Evans and Green, 2006). Linguistics fundamentally focuses on the sounds, words, grammar rules and rules of a language consisting of phonology (the sound system), morphology (the structure of words), syntax (the arrangement of words into sentences) and semantics (meanings).

The two central commitments of the cognitive linguistics enterprise: the ‘Generalisation Commitment’ and the ‘Cognitive Commitment’ have given rise to an integrated approach to linguistic and conceptual organization.⁴¹ Therefore, Cognitive linguistics adopted the integrated model which is a collection of detailed investigations of a wide range of cognitive and linguistic phenomena. This has been particularly evident in cognitive semantics and cognitive approaches to grammar.

References:

³⁹ Neisser, Ulric, ed., (1987) Concepts and conceptual Development, Ecological and Intellectual Factors in Categorization. Cambridge, England, Cambridge University Press.

⁴⁰ Geeraerts, Dirk And Cuyckens, Hubert (2007). The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford University Press.

⁴¹ Evans, Vyvyan and Green, Melanie (2006). Cognitive Linguistics: An Introduction, Edinburgh University Press.

1. Evans, Vyvyan and Green, Melanie (2006). Cognitive Linguistics: An Introduction, Edinburgh University Press.
2. Geeraerts, Dirk And Cuyckens, Hubert (2007). The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford University Press
3. Matlin M (2009). Cognition. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc. p. 4.
4. Neisser, Ulric, ed., (1987) Concepts and conceptual Development, Ecological and Intellectual Factors in Categorization. Cambridge, England, Cambridge University Press.
5. Revlin R. Cognition: Theory and Practice.
6. Von Eckardt B (1996). What is cognitive science?. Princeton, MA: MIT Press. pp. 45–72. ISBN 9780262720236

TURLI TILIDA FRAZEOLOGIZMLAR VA ULARNING QO‘LLANISHI

Begasheva Sharofat Nematullaevna

Termiz davlat pedagogika instituti

ANNOTATSIYA

Maqolada turli tilida frazeologizmlar va ularning qo‘llanishi, tilshunoslar fikrlari va frazeologizmlarni tarjima qilishda qo‘llanishdagi usullar haqida so‘z boradi. Shuningdek maqolada, frazeologik birikmalarni o‘rganish, mos tarjimasini topish, tarjimada milliy kolaritni aks ettirish masalalari ham o‘rganilgan. Frazeologizmlar qatoriga kiruvchi maqol, matal va idiomalar mavzuni va mavzuga oid materialni o‘zlashtirishga yordam beradi va o‘quv jarayoni qo‘llash imkoniyatini ham mavjudligini ko‘rsatadi. Shuningdek, frazeologizmlar tarjimasi eng qiyin masalalardan biri bo‘lib, so‘z birikmasini tarjima qilish masalasi ham maqolada yoritilgan.

Kalit so‘zlar: frazeologik birliklar, matallar, ideomalar, milliy kolarit, rus, nemis tili va o‘zbek tilida qo‘llash, tarjima qilish

Tilshunoslar takidlashlaricha, nutqda ikki yoki undan ortiq so‘zlarning o‘zaro ma’no va grammatik jihatdan bog‘lanishidan tuzilgan birikmalar frazeologik birliklar bo‘lib qo‘llaniladi, hamda frazeologik birikmalarning ayrimlari nutq jarayonida tuziladi, ayrimlari esa tayyor birikma shaklida qo‘llaniladi. Bular matallar, ideomalar va frazeologik birliklardir, ularni o‘rganish,

nutqimizda qo'llash va tarjimasini muammosi hozirgi kunda ham dolzarb masalalardan biri sifatida o'rganilmoqda.

Frazeologik birikmalarni o'rganish adekvat tarjimasini topish, tarjimada milliy kolaritni aks ettirish va muhim masalalardan biridir. Tarjimada avtorning individual uslubini aks ettirishda frazeologizmlar tarjimasining ahamiyati kattadir. Shu maqsadda, mazkur maqolada frazeologik birikmalar, ularning o'zbek tili va nemis tilida qo'llanishi va tarjimadagi muammolar o'rganiladi. Ko'pchilik tillarda frazeologiya muammosining o'rganilmaganligi hozirga qadar frazeologik tushunchalarni tarjimasida muammo tug'diradi. Tarjimashunos olim Ya.I.Reskerning quyidagi fikrlarini: «Tarjimada avtor uslubini aynan berish uchun leksik- frazeologik vositalarini tanlab ola bilish hal qiluvchi ahamiyatga ega» ta'kidlash o'rinlidir. Badiiy tarjima tilning frazeologiyasi boyitish bilan birga asar tilida ifodalangan milliy ruhni aks ettirishda roli beqiyosdir. Tarjimashunoslikda frazeologizmlar tarjimasini asosiy o'rinni egallaydi. Ba'zi tarjimonlar frazeologizmlarni tarjima qilishda quyidagi usullardan foydalanishni ko'rsatadi:

1. Frazeologizmlar tarkibidagi ma'nosini to'liq saqlagan holda aniq tarjima qilish;
2. Asl nusxadagi frazeologizmlar mazmuni yoki shaklini saqlagan holda o'zgartirish;
3. Asl nusxadagi frazeologizmlarni tarjima qilayotgan tildagi mavjud bo'lgan muqobili variant orqali o'g'irish.

Frazeologizmlar qatoriga kiruvchi maqol, matal va idiomalar bizga boy meros bo'lib qolgan. Maqol xalq og'zaki ijodining ixcham shakliga, ammo chuqur mazmunga ega bo'lgan janrlaridan biri bo'lib, u xalqning ko'p asrlik hayotiy kuzatishlari, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy tajribalari asosida vujudga kelgan.

Ye.D.Polivanov va V.V.Vinogradovlar o'rtasidagi fikrlar tilshunoslikda juda ko'plab ilmiy tadqiqotlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Frazeologik muammoning ishlab chiqilmaganligi frazeologiyaning rivojlanishida to'sqinlik qiladi. Obrazli iboralar, maqollar, hikmatli so'zlar, metafora va frazeologik

birikmalar ham yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ular qatoriga xalqning pand-nasihati, ma'naviy-axloqiy xulosasi, xalq milliy ruhining aks sadosi, til tabiatining hikmatli mezonidir. Maqollarning mavzuiy ko'lami juda keng bo'lib, bu ko'lamni juz'iy hayotiy voqelik doirasi bilan chegaralab bo'lmaydi. Maqollar fikrni aniq, lo'nda va obrazli tarzda bayon etishga nutqimiz uchun ulkan xazina bo'lib, ulardan ustalik bilan foydalanish yozuchining asarini, notiqning nutqini, boy ma'noli va jozibali qiladi. Macalan:

Rus tilida: Молодая жена и старый муж – жалкая пара.

Nemis tilida: Junge Frau und alter Mann ist ein trauriges Gespann.

O'zbek tilida: Teng tengi bilan, tezak qopi bilan.

Yoki:

Rus tilida: Яблоко от яблони недалеко падает.

Nemis tilida: Art lässt nicht von Art.

O'zbek tilida: Olma daraxti tagiga olma tushadi.

Frazeologik iboralarni tarjima qilishda so'zma-so'z, izohli yoki tasviriy tarjima qilish an'alarini ham ko'rish mumkin.

So'z va iboralarga mos tushuvchi muqobillarni izlab topish, asardagi ma'no-mazmun esa muqobil iboralarni ishlatishda tarjimaning ta'sirchanlik doirasini kengaytiradi.

Frazeologizmlar so'z ma'nosini to'liq saqlagan holda aniq tarjima qilish, tarjimachilikda eng ko'p tarqalgan usullardan bo'lib, u asar tarjima qilinayotgan tilga yangi frazeologik iboralarni tarjimasi ahamiyat berish lozim. Masalan:

Rus tilida: В здоровом теле здоровый дух.

Nemis tilida: Gesundheit ist der groesste.

O'zbek tilida: Sog'liq – tuman boylik.

Frazeologizmlar tarjimasi eng qiyin masalalardan biri bo'lib, so'z birikmasini tarjima qilish masalasi tarjimashunoslikda asosiy o'rin egallaydi. Chunki so'z birikmasini tarjima qilganda uning komponentlari tarjima qilishda muhim rol o'ynaydi. Frazeologizmlar tarjimasi frazeologik birikmaning ma'nosi

uning komponentlari ma'nosiga qarab emas birikmaning umumiy ma'nosiga qarab tarjima qilishi kerak. Masalan:

Nemis tilida: Der Fisch fängt am Kopfe an zu stinken.

Rus tilida: Рыба тухнет с головы.

O'zbek tilida: Baliq boshidan sasiydi.

YoKI:

Nemis tilida: Wie die Saat, so die Ernte.

Rus tilida: Что посеешь, то и пожнёшь.

O'zbek tilida: Nima eksang, shuni o'rasan.

Ushbu maqolni tashkil etuvchi komponentlar – so'zlar uch tilda ham bir xil ekanligini ko'rish mumkin. Shunday qilib frazeologizmlarning qo'llanish xususiyatiga ko'ra qo'yidagi xulosaga kelish mumkin. Ko'chma ma'noda ishlatilgan har bir so'z birikma frazeologizm bo'lishi mumkin. Frazeologik birikmaning umumiy ma'nosi uning komponentlarining ma'nosidan ustun turadi. Maqol va matallar bir-biriga yaqin bo'lib, ular struktura va semantika jihatidan aniq chegaralanmagan.

Adabiyotlar:

1. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari – T.: O'qituvchi, 1983
2. Badiiy tarjimaning aktual masalalari – T.: Fan, 1977.
3. Применение фразеологических единиц немецкого языка.//Б.Ш. Нематуллаевна - Европейский журнал исследований и размышлений в ..., 2020
4. Эффективность использования инновационных технологий в обучении немецкому языку В.Ш. Нематуллаевна - Международные междисциплинарные исследовательский журнал «Галактика», 2021
5. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=6560227012286651147&btnI=1&hl=ru>

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ВИДЫ ИХ ТРАНСФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Расулова Камола Юнусжоновна,

(СамГУ им.Ш.Рашидова)

Аннотация: В статье говорится о видах трансформации фразеологизмов в русском и узбекском языках в современных социальных сетях на просторах всемирной сети Интернет. Также приводятся примеры трансформированных фразеологизмов, которые используются в газетных заголовках. Поясняются «новые» лексические значения известных фразеологизмов. Предпринята попытка классифицировать «новые» фразеологизмы в зависимости от цели их трансформации. Интернет-платформы стали мощным инструментом для распространения информации, и они могут влиять на общественное мнение еще сильнее, чем традиционные СМИ. Автор данной статьи привлекает внимание читателей на выявление глубоких когнитивных аспектов, сопутствующих трансформации фразеологии.

Ключевые слова: фразеологизм, модификация, иронизация, переосмысление, СМИ, метафоризация, слияние.

Фразеология – особый раздел лингвистической науки, отражающий богатство выразительных средств языка. Понимание устойчивых выражений, а также их правильное употребление в речи считаются одним из показателей совершенства речевого мастерства и высокого уровня языковой культуры. Отсюда вполне закономерен тот интерес, который проявляют исследователи к данной области.

В исследование трансформации фразеологизмов позволяет погружаться в мир языковых единиц, подвергающихся изменению. Анализируя процессы изменения значений и структуры устойчивых выражений, мы приближаемся к пониманию динамики языка. Исследование трансформации фразеологизмов открывает новые горизонты в изучении языковых особенностей и культурного контекста [Гусейнова, 1997].

Фразеологизмы в СМИ подвергаются трансформации с разнообразными целями. С целью обновить смысл фразеологизма, дополнить значение фразеологизма, приукрасить фразеологизм, дать ироническую окраску, переосмыслить фразеологизм в соответствии с новыми реалиями, объединить два и более фразеологизмов с целью создания нового значения, внедрение новых фразеологизмов, на основе каких-либо ситуаций.

Кроме того, с развитием интернета и социальных сетей, роль СМИ в обществе значительно увеличилась. Интернет-платформы стали мощным

инструментом для распространения информации, и они могут влиять на общественное мнение еще сильнее, чем традиционные СМИ. Однако это также создает проблему фильтрации информации, поскольку в сети может циркулировать множество ложных или непроверенных данных, что может привести к панике или недопониманию событий [Давыдова, 2023].

В статье собраны примеры видов трансформированных фразеологизмов и их пояснения, использованных в социальных сетях и онлайн-дискурсах на русском и узбекском языках.

Примеры фразеологических трансформаций на русском языке:

1. Модификация:

- Исходный фразеологизм: "бить баклуши" (ничего не делать)
- Трансформированный вариант: "б^ить ба^клуши по полному пра^ву" (иметь право ничего не делать)
- Трансформация: добавление уточняющего элемента, подчеркивающего правомерность бездействия.

2. Переосмысление:

- Исходный фразеологизм: "сводить концы с концами" (еле-еле сводить бюджет)
- Трансформированный вариант: "сводить концы с концами на работе" (создать искусственную срочность, чтобы выполнить работу)
- Трансформация: перенос значения на сферу трудовой деятельности, где фразеологизм приобретает значение искусственного создания цейтнота.

3. Метафоризация:

- Исходный фразеологизм: "держат язык за зубами" (молчать)
- Трансформированный вариант: "держат язык за зубами в публичном выступлении" (держат себя в руках, не выдавать лишней информации)
- Трансформация: расширение значения фразеологизма, чтобы описать необходимость сдерживать себя в публичной речи.

4. Иронизация:

- Исходный фразеологизм: "седьмая вода на киселе" (далекий родственник)
- Трансформированный вариант: "седьмая вода на киселе, но всё-таки родственник" (ироничное утверждение о родстве, даже если оно очень отдаленное)
- Трансформация: добавление ироничного комментария, подчеркивающего несерьезность родства.

5. Переосмысление и модификация:

- Исходный фразеологизм: "заварить кашу" (создать неразрешимую ситуацию)
- Трансформированный вариант: "заварить кашу с утра" (сделать что-то, что испортит настроение с самого начала дня)
- Трансформация: переосмысление значения фразеологизма и добавление временного уточнения, чтобы подчеркнуть временную неудачу.

6. Слияние с другим фразеологизмом:

- Исходные фразеологизмы: "пускать пыль в глаза" (обманывать, создавая ложное впечатление), "делать из мухи слона" (преувеличивать)
- Трансформированный вариант: "пускать пыль в глаза, делая из мухи слона" (умышленно создавать ложное впечатление, преувеличивая незначительные вещи)
- Трансформация: объединение двух фразеологизмов в единое выражение, усиливающее значение обмана.

7. Создание новых фразеологизмов:

- Исходные фразеологизмы: "сидеть на чемоданах" (собираться в дорогу), "ждать у моря погоды" (бездействовать)
- Трансформированный вариант: "сидеть на чемоданах и ждать у моря погоды" (собираться в дорогу, но при этом не предпринимать активных действий)
- Трансформация: создание нового фразеологизма, объединяющего значения двух исходных фразеологизмов.

Эти примеры демонстрируют, что фразеологические трансформации – это творческий процесс, позволяющий создавать новые смысловые оттенки и выразительные средства.

Примеры фразеологических трансформаций в узбекском языке:

1. Модификация:

- Исходный фразеологизм: "кўл-оёғини йўқотиб қўйди" (потерял свои руки и ноги - испугался, растерялся)
- Трансформированный вариант: "кўл-оёғини йўқотиб, ўзини йўқотиб қўйди" (потерял свои руки и ноги, потерял самого себя - полностью растерялся, впал в панику)
- Трансформация: добавление уточняющего элемента "ўзини йўқотиб қўйди", что усиливает чувство паники и растерянности.

2. Переосмысление:

- Исходный фразеологизм: "кўл-оёғини боғлаб қўйиш" (связать руки и ноги - ограничить свободу действий)
- Трансформированный вариант: "кўл-оёғини боғлаб, ишини қилиш" (связать руки и ноги, но делать свою работу - выполнять задачу в условиях ограничений)
- Трансформация: переосмысление фразеологизма, чтобы отразить необходимость выполнять задачу несмотря на ограничения.

3. Метафоризация:

- Исходный фразеологизм: "тилсиз қолиш" (остаться без языка - замолчать, не иметь возможности говорить)
- Трансформированный вариант: "тилсиз қолиш, ҳеч нарса айтолмаслик" (остаться без языка, не иметь возможности сказать ни слова - полная немота, неспособность выразить свои мысли)
- Трансформация: расширение значения фразеологизма, чтобы описать невозможность выразить свои мысли или чувства.

4. Иронизация:

- Исходный фразеологизм: "ўзганинг иши қўл келса, ўзи ҳам олиб қочар" (если чужой труд легким кажется, то и сам украдет)
- Трансформированный вариант: "ўзганинг иши қўл келса, ўзи ҳам олиб қочар, аммо ўзининг ишини қилишга кучи етмайди" (если чужой труд легким кажется, то и сам украдет, но у самого сил сделать свою работу нет)
- Трансформация: добавление ироничного комментария, отмечающего несоответствие между желанием получить легкую выгоду и неспособностью сделать свою работу.

5. Создание новых фразеологизмов:

- Исходные фразеологизмы: "оёғини ерга тегизмай" (не уставая, легко и быстро), "кўзини йўқотиб қўйиш" (потерять зрение, забыть о всём)
- Трансформированный вариант: "оёғини ерга тегизмай юриб, кўзини йўқотиб қўйган" (не уставая, легко и быстро двигаться, но забыть о всём, не замечать окружающего)
- Трансформация: создание нового фразеологизма, объединяющего значения двух исходных фразеологизмов.

6. Игра слов:

- Исходный фразеологизм: "қулоғига тил қўйиш" (вбить что-то в голову, убедить)
- Трансформированный вариант: "қулоғига тил қўймай, ўзи ҳам ўйлаб кўриши керак" (не надо вбивать в голову, пусть сам подумает)
- Трансформация: переосмысление фразеологизма с игрой слов, чтобы подчеркнуть необходимость самостоятельного размышления.

Эти примеры показывают, что фразеологические трансформации в узбекском языке — это динамичный процесс, который приводит к появлению новых смыслов и вариантов выражения.

Список использованной литературы

1. Гусейнова Т.С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии. Махачкала, 1997.

2. Давыдова М.А., 2023. Фразеологические единицы в теории и практике обучения РКИ на продвинутом этапе: узус и окказиональное употребление. Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, (4), pp.159-169. Cyberleninka.ru

3. Ефанова Л.Г. Фразеологические трансформации в речи и художественном тексте // Текст и языковая личность: материалы V Всероссийской научной конференции с международным участием (26-27 октября 2007 г.) / Под ред. Болотновой Н.С. - Томск: Издательство ЦНТИ, 2007. С. 123-127.

4. Журналистика, [online], <http://zhurnalistika.net/20110313786/teoriya-zhurnalistiki/sekrety-dela/gazetnye-zagolovki-vidy-i-tipy.-klassifikatsiya.html>, [24.10.2017].

5. Харитонов И.В. — expert-mik.ru . Структурно-семантические особенности фразеологических единиц с компонентами, обозначающими эмоции (на материале французского языка) . <https://cyberleninka.ru/article/n/sinonimiya-frazeologicheskikh-edinit-s-komponentom-nominatom-emotsii-lyubov-na-materiale-frantsuzskogo-yazyka/viewer>. Мир науки, культуры, образования. № 4 (83) 2020

Социальные сети

6. ВКонтакте
7. TikTok.
8. Telegram.
9. Одноклассники
10. Instagram*
11. Facebook*
12. Дзен
13. YouTube.

DUNYONI KONTSEPTUALLASHTIRISHDA

“KONTSEPTUALLASHTIRISH, KATEGORIYALASHTIRISH VA IDEALLASHTIRISH” TUSHUNCHALARI

*Jo'raxolova Bahora Qurbonboyevna**(O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyoni kontseptuallashtirish jarayonida kontseptuallashtirish, kategoriyalashtirish va ideallashtirish tushunchalarining o'zini haqida fikr yuritiladi. Idealizatsiya murakkablikni kamaytirishga va tushunchaning mohiyatini ta'kidlashga qaratilgan. Kategorizatsiya esa ma'lumotlarni tasniflashga qaratilgan, kontseptualizatsiya esa abstrakt g'oyalarni tuzishga va tushunishga yordam beradi. Idealizatsiya ko'pincha nazariy modellarni ishlab chiqishda qo'llaniladi, Kategorizatsiya esa kundalik nutqda va kognitiv lingvistika sohasida muhim rol o'ynaydi. Kontseptualizatsiya esa idealizatsiya va kategorizatsiyani o'z ichiga oladigan umumiy jarayon hisoblanadi.

Kalit so'zlar: kontseptuallashtirish, ideallashtirish, kategorizatsiyalsh, kognitiv lingvistika, lisoniy manzara, nazariy modellar.

Ma'lumki, bugungi kunda olamning kontseptual manzarasi, milliy manzarasi, ilmiy manzarasi hamda lisoniy manzarasi kabi tushunchalar keng tarqaldi va tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmoqda⁴². Ammo ta'kidlash kerakki, sanab o'tilgan olam manzaralari ichida olamning kontseptual manzarasi ustunlik qiladi, chunki har qanday holatda muayyan bilimlar, ushbu bilimlar birligi kontseptga aylanadi. Shundan so'ng u lisoniy libos kiygan holda olamninhg lisoniy manzarasini yaratadi, biroq olamning lisoniy manzarasi olamning kontseptual manzarasining bir qismini reprezentatsiya qiladi.⁴³ Bunday holat olamning lisoniy manzarasi kontseptual manzarasiga bo'ysunishini anglatadi. Shu tarzda olamning lisoniy manzarasi nom berish jarayonida yaratiladi, kontseptual va lisoniy olam manzarasini o'rganishga kognitiv yondashuvni amalga oshiradi.

Bilishning asosiy jarayonlaridan biri kontseptuallashtirish bo'lib, bu bilish natijalarini bilim birliklari – kontseptlar ko'rinishida ajratish, anglash va mustahkamlashdir. Ko'rinadiki, inson muloqot jarayonida predmet va hodisalarga

⁴² Yuldashev A.G. Tilda olam haqidagi bilimlar ikkilamchi interpretatsiyasining antropotsentrik mohiyati. Fil.fanlari doktori diss. Toshkent. 2022. – B. 38-39.. 248-b.

⁴³ Yuldashev A.G. Tilda olam haqidagi bilimlar ikkilamchi interpretatsiyasining antropotsentrik mohiyati. Fil.fanlari doktori diss. Toshkent. 2022. – B. 38-39.. 248-b.

nom berishda va olamni bilish jarayonida kontseptuallashtirilgan bilimga tayanadi. Kontseptuallashtirish qabul qilinuvchi ma'lumotni tushunush, obyektlar va hodisalarning mental qurilishi, olam haqidagi bilimlarning kontseptlar holida shakllanishiga, masalan *uy, vaqt, makon, abadiylik, harakat* va boshqalar. Ushbu kontseptlarning asosiy qismi aniq so'zlarning ma'nolari bilan tilda o'rganiladi, bu esa olingan bilimlarning saqlanishi va avloddan-avlodga uzatilishini ta'minlaydi⁴⁴.

A. Yuldashev⁴⁵ kontseptuallashtirish bilish faoliyati sifatida inson tajribasi, bilim tuzilmalarining minimal mohiyatli birliklarini aniqlashga va tasniflash jarayoni o'xshash birliklarmi kategoriyalarga birlashtirishga qaratilgan bo'lishini, maqsadiga ko'ra kontseptual xususiyatlarni aniqlashini hamda olamning obyektlari, hodisalari, xususiyatlari haqidagi bilimlarni subyektiv to'plashdan iboratligini ta'kidlaydi. Kontseptuallashtirishning "statik aspekti – bilim tizimi (kontseptual tizim, olam manzarasi, kontseptosfera, kognitiv maydon) va kategoriyalashtirishning statik aspekti – kategoriyalar tizimi sanaladi⁴⁶. Kontseptuallashtirish bilish faoliyati sifatida inson tajribasi, bilim tuzilmalarining minimal mohiyatli birliklarini aniqlashga va va tasniflash jarayoni o'xshash birliklarni kategoriyalarga birlashtirishga qaratilgan bo'lib, maqsadiga ko'ra kontseptual xususiyatlarni aniqlaydi hamda olamning obyektlari, hodisalari, xususiyatlari haqidagi bilimlarni subyektiv to'plashdan iboratdir.

O'tgan asrda struktural tilshunoslikning yuzaga kelishi va rivojlanishi kategoriya muammosini o'rtaga tashladi va bu bo'yicha turli tadqiqotlar olib borildi. B.L.Uorf turli tizimli tillarda grammatik kategoriyalar tamoyillarini tipologik aspektda tahlil qildi⁴⁷.

⁴⁴ Кубрякова Е.С., Демьянков В. З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филологический ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – С. 93.

⁴⁵ Yuldashev A.G. Tilda olam haqidagi bilimlar ikkilamchi interpretatsiyasining antropotsentrik mohiyati. Fil.fanlari doktori diss. Toshkent. 2022. – B. 40. 248-b.

⁴⁶ Yuldashev A.G. Tilda olam haqidagi bilimlar ikkilamchi interpretatsiyasining antropotsentrik mohiyati. Fil.fanlari doktori diss. Toshkent. 2022. – B. 50. 248-b.

⁴⁷ Уорф Б.Л. Грамматические категории // Принципы типологического анализа языков различного строя. М.: Наука, 1972. – С. 44-60.

M.A Xalidey grammatik kategoriyalar nazariyasini ishlab chiqdi⁴⁸. V.V. Ioffe hind-yevropa tillarida jins kategoriyasining kelib chishi va rivojlanishi⁴⁹ haqida ilmiy asoslarni keltirdi. D. Karimshoyev pomir tillarida jins kategoriyasining⁵⁰ qiyosiy tahlilini amalga oshirdi. J.B. Bo'ronov tipologik kategoriyalarni o'rgandi.

O'zbek tilshunosligida ham kategoriya muammosi ko'tarilgan bo'lib, xususan A. G'ulomov o'zbek tilida ko'plikning ifodalanishi masalasini⁵¹, Sh. Shahobiddinova morfologik kategoriyalarning son kategoriyasi, egalik kategoriyasi, kelishik kategoriyasi, qiyoslash kategoriyasi, nisbat kategoriyasi o'zgalovchi kategoriyasi turlarini ajratgan⁵².

Kategoriyalashtirish ham falsafiy kategoriya kabi aynan bilish jarayoni hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan kategoriyalashtirish, bir tomondan, borliqdagi obyekt va hodisalarning nomlari haqidagi bilim va ushbu obyekt hamda hodisalarni aniq kategoriyalarga joylashtirish hamda ular nomlarini o'zlashtirish jarayonidir⁵³. Demak, kategoriyalashtirish – bu olamni o'xshash obyektlar yoki hodisalar kategoriyalariga bo'lish, ya'ni guruhlash, sinflashtir.

Idealizatsiya — bu lingvistika sohasida muhim tushuncha bo'lib, ayniqsa, tilni kategoriyalashda muhim ahamiyatga ega. Quyida idealizatsiyaga oid ilmiy qarashlar keltiriladi: Noam Chomsky, generativ grammatikaning asoschisi, tilni idealizatsiya orqali tasvirlash kerakligini ta'kidlaydi⁵⁴. U, nutq so'zlovchilarining idealizatsiyalangan qobiliyatga ega ekanligini va bu qobiliyatning faoliyat omillari, masalan, charchoq yoki chalg'ishdan ajratilganligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, grammatika idealizatsiyalangan til tizimini tasvirlaydi, haqiqiy til ishlatish emas.

⁴⁸ Halliday M.A.K. Categories of the theory of Grammar// Reading in Modern Linguistics. An anthology by B. Makmberg. Stockholm, 1972. Pp. 13-24.

⁴⁹ Иоффе В.В. Происхождение и развитие рода в праиндоевропейском языке Автореф. дисс.....канд.фолл. наук. Ростов-на -Дону, 1973. 38 с.

⁵⁰ Каримшоев Д. Категория рода в памирских языках. (срав. анализ). Автореф. дисс.....д-ра филол. Наук. М., 1973. 34 с.

⁵¹ Гуломов А. Ўзбек тилида кўплика категорияси. F Тошкент, 1944. 56 б.

⁵² Шаҳобиддинова Ш. Умумийлик ва хусусийлик диалектикаси ҳамда унинг ўзбек тили морфологиясида акс этиши: Филол. фан. д-ри дисс. автореф.-Тошкент, 2001. – 50 б.

⁵³ Болдырев Н.Н. Категории как форма репрезентации знаний в языке //Концептуальное пространство языка: сб. Науч. Тр. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2005. – С. 115.

⁵⁴ Jürgen D. Rezeption und Kritik der Sprachtheorie Noam Chomskys in der Bundesrepublik Deutschland. Teil 1. 1981. – S. 141.

Idealizatsiya lingvistika sohasida ko'pincha variatsiyaning e'tibordan chetda qolishiga olib keladi. Aslida, barcha tillarda fonologik, morfologik, leksik va sintaktik darajada variantlar mavjud. Sotsiolingvistlar, idealizatsiyaning til variatsiyasining haqiqatini inkor etishini ta'kidlaydilar.

Idealizatsiya kontseptual metafora nazariyasida muhim rol o'ynaydi. Kontseptual metaforalar — bu abstrakt tushunchalarni aniqroq va yaxshiroq tushuniladigan tushunchalar orqali tuzish va anglash uchun ishlatiladigan kognitiv modellardir. Misollar sifatida *"Vaqt — pul"* yoki *"Munozara — urush"* keltirilishi mumkin. **"Vaqt — pul"** metaforasida pulning faqat ma'lum jihatlari vaqtga o'tkaziladi, masalan, vaqt cheklangan va uni **"sarmoya kiritish"** yoki **"isrof qilish"** mumkinligi. Pulning boshqa xususiyatlari, masalan, uni ***hisoblash yoki saqlash***, vaqtga o'tkazilmaydi. Idealizatsiya metafora nazariyasida ham muhim tushuncha hisoblanadi. Manba sohasining xususiyatlarini maqsad sohasiga idealizatsiya va tanlab o'tkazish orqali, kontseptual metaforalar abstrakt tushunchalarni tushunishni ta'minlaydi. Idealizatsiyaning chegaralari shundaki, kontseptual metaforalar hech qachon maqsad sohasiga to'liq mos kelmaydi.

Kontseptual metaforalardagi idealizatsiya haqida ba'zi misollar:

1. *"Vaqt — pul"* metaforasi:

Ushbu metafora vaqt va pul o'rtasidagi munosabatni idealizatsiya qiladi, bunda pulning faqat ma'lum jihatlari vaqtga o'tkaziladi. Vaqt cheklangan va qimmatli sifatida ko'rsatiladi, bu esa vaqtni *"sarmoya kiritish"* yoki *"isrof qilish"* nuqtai nazaridan qarashga olib keladi. Bu idealizatsiya vaqtning murakkab tabiatini soddalashtiradi va uni monetar nuqtai nazariga qisqartiradi.

2. *"Munozara — urush"* metaforasi:

Ushbu metaforada urushning, masalan, *jang* va *g'alabalar* kabi jihatlari munozaraga o'tkaziladi. Bu, odamlarning munozarada qanday harakat qilishini idealizatsiya qiladi, bu esa konflikt va raqobatga e'tibor qaratadi va boshqa, hamkorlik yoki dialogik jihatlarni e'tibordan chetda qoldiradi.

3. *"Hayot — sayohat"* metaforasi: Ushbu metafora hayotni *aniq, maqsadga yo'naltirilgan jarayon* sifatida idealizatsiya qiladi, bunda rivojlanish va

taraqqiyot muhim ahamiyatga ega. Hayotning sayohat sifatida ko'rilishi ko'plab murakkab va tartibsiz jihatlarni, masalan, kutilmagan o'zgarishlar yoki burilishlarni e'tibordan chetda qoldiradi. Ushbu misollar idealizatsiyaning kontseptual metaforalarda qanday ishlashini va murakkab tushunchalarni soddalashtirishga yordam berishini ko'rsatadi, ammo buni amalga oshirishda ba'zi jihatlarni e'tibordan chetda qoldirishi mumkin. Idealizatsiya haqiqatdan chetga chiqishi mumkin, Kategorizatsiya va Konseptualizatsiya esa haqiqatni tushunarli va boshqariladigan birliklarga ajratishga qaratilgan. Ushbu tushunchalar bir-biri bilan bog'liq, ammo har biri til va kognitsiyani tushunishda o'ziga xos rolga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Boldyrev N.N. Kategorii kak forma reprezentacii znaniy v jazyke //Konseptual'noe prostranstvo jazyka: sb. Nauch. Tr. Tambov: Izd-vo TGU im. G.R. Derzhavina, 2005. – S. 115.
2. Buranov Zh. Tipologicheskie kategorii i sravnitel'noe izuchenie jazykov. Avtoref. diss d-ra filol. Nauk. M., 1979. – 48 s.
3. Halliday M.A.K. Categories of the theory of Grammar// Reading in Modern Linguistics. An anthology by B. Makmberg. Stockholm, 1972. Pp. 13-24.
4. Ioffe V.V. Proishozhdenie i razvitie roda v praindoevropejskom jazyke Avtoref. diss kand.flol. nauk. Rostov-na -Donu, 1973. 38 s.
5. Jürgen D. Rezeption und Kritik der Sprachtheorie Noam Chomskys in der Bundesrepublik Deutschland. Teil 1. 1981. – S. 141.
6. Karimshoev D. Kategorija roda v pamirskih jazykah. (srav. analiz). Avtoref. diss d-ra filol. Nauk. M., 1973. 34 s.
7. Kubrjakova E.S., Dem#jankov V. Z., Pankrac Ju.G., Luzina L.G. Kratkij slovar' kognitivnyh terminov. – M.: Filologicheskij f-t MGU im. M.V. Lomonosova, 1997. – S. 93.
8. Lakoff G. Biz yashayotgan metaforalar. 1987. – B. 35.
9. Rasulova M.I. Osnovy leksicheskoy kategorizacii v lingvistike. Izdatel'stvo «Fan» AN Ruz 2005. 268 s.

10. Yuldashev A.G. Tilda olam haqidagi bilimlar ikkilamchi interpretatsiyasining antropotsentrik mohiyati. Fil.fanlari doktori diss. Toshkent. 2022. – B. 55. 248-b.

TIL – MILLAT QIYOFASINING BIR BO'LAGI.

Xalilova Zilola Zamirovna

(Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti)

Annotatsiya

Til xalq qiyofasining, uning ma'naviy boyligining bir qismidir. Til nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning madaniyati, urf-odatlar, turmush tarzi, tarixidir. Turli xalqlar tillariga hurmat, o'z navbatida, o'zaro tushunish va muloqotga yordam beradi.

Kalit so'zlar: tariqatlar Til, millat, taraqqiyot, yuksalish, taraqqiyot.

Til davlat, mulk timsoli. Tilni asrab-avaylash va rivojlantirish millatning yuksalishi demakdir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat tilining maqomi qonuniy mustahkamlangan. Ya'ni, ona tilimiz mustaqil davlatimizning bayrog'i, gerbi va madhiyasi bilan bir qatorda qonun bilan himoyalangan muqaddas davlat ramzidir. Til insonlar bilan muloqot qilish vositasi va Yaratganning insonga bergan bebaho ne'matidir. Xalqlarni millatlardan ajratib turadigan asosiy xususiyatlardan biri bu tildir. Dunyodagi har bir xalqning tili uning bebaho xazinas, faxri va najotidir. Hikmatli so'zlar, she'rlar, dostonlar, qo'shiqlar avvalo xalqning ona tilida tug'iladi[1]. Xalq bor ekan, tili ham barhayot, tili yashar ekan, boshqa xalqlar orasida o'z nufuziga ega bo'ladi. Har bir xalqning o'z tili bor. Sovet davrida rus tili ittifoq tili sifatida ishlab chiqilgan. U jahon tillari darajasiga ko'tarilgan. Xususan, ko'p ming yillik tarixga ega bo'lgan turkiy xalqlar o'z ona tilini dunyodagi boshqa tillardan kam emasligini ta'kidlab keladilar. Ular yo'lda o'rnatilgan sun'iy to'siqlarga e'tibor bermagan. Mustaqillik arafasida oilaviy va bozor tili darajasiga tushib qolgan o'zbek tiliga davlat tili maqomi berish borasidagi taklif va kurashlar bejiz emas edi. O'zbek tiliga davlat tili maqomi berildi. Ona tilimizda davlat hujjatlari, davriy nashrlar, darsliklar yozila boshlandi. Bu xalqimizning ko'nglini ko'tardi. Sovet davrida ham o'zbek tilini qayta tiklash, uni davlat tiliga aylantirish istagi kuchli edi. Xususan, ona tiliga bag'ishlangan turli

tadbirlarni o'tkazishga urinishlar, ayniqsa, mustaqillik arafasida tez-tez uchramoqda. 1988 -yilda matbuotda yangi bayram - Til bayrami paydo bo'la boshladi. Gazetalarda bayram Rossiya Federatsiyasi, Ukraina, Boltiqbo'yi respublikalari hamda poytaxtda nishonlangani haqida xabar berilgan. Bu bayramlarni o'tkazishdan asosiy maqsad ona tilini e'zozlash, o'quvchilarni ona tili bilan birga ko'proq til o'rganishga undash edi. Biz har yili 21 oktyabrni o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun sifatida nishonlaymiz. Har yili festival turli shiorlar ostida o'tkaziladi. "Ona tilim – jonim", "Tilga e'tibor – elga", "Til – millat ko'zgusi" kabilar shular jumlasidandir. Til bayramining mazmun-mohiyati va qiziqarli bo'lishi har bir maktab o'qituvchisining aql-zakovati, kasbining teranligiga bog'liq. Til bayramiga taniqli yozuvchi, shoir, tilshunos va adabiyotshunos olimlar taklif etilgan. Ular yoshlarga til bilish muvaffaqiyat garovi ekanligini, har bir inson avvalo o'z ona tilini sevishi, boshqa tillarni o'rganishi kerakligini uqtiradi. Til bayramlarida til haqidagi hikmatli so'zlar, she'rlar, qo'shiqlar yangraydi. Shu kuni radio va televideniya til bayramida qiziqarli chiqishlar bo'ladi. Til kuni – o'z ona tiliga, xalqiga muhabbat uyg'otadigan o'ziga xos bayramdir. Til bayrami xalqlar o'rtasidagi totuvlik va do'stlik rishtalarini mustahkamlashda ham muhim omil bo'lmoqda. Tilning millat, davlat, jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni g'oyat muhim, juda zarur va dolzarb, degan bo'lardim. Chunki bu tushunchalar dialektik jihatdan o'zaro bog'langan va o'zaro bog'liqdir. Xalq, davlat, jamiyat qanday rivojlansa, uning tili, tilshunosligi ham rivojlanadi. Davlat va jamiyatdagi o'zgarishlar, avvalo, tilda, xususan, uning lug'at tarkibi – lug'at boyligida o'z ifodasini topadi. Til ijtimoiy xususiyatga ega ekan, ijtimoiy hayotdagi taraqqiyot til taraqqiyotini belgilaydi. O'z navbatida, til va tilshunoslik fanining rivojlanishi jamiyat, davlat taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Buning isbotini bugungi dunyoqarash – qaysi davlatda – jamiyatda tinchlik va farovonlik bor, bu yerda til va tilshunoslik rivojlanayotgan mamlakatlarda va aksincha, til va tilshunoslikning rivojlanishi haqida fikr yuritish qiyin. Qolaversa, til, eng avvalo, millatni birlashtiruvchi vosita, u millat ko'zgusidir. Zero, tilimiz qiyofamizni, ma'naviyatimizni, tilimiz millat vakilining ma'naviyatini aks ettiradi.

Mustaqillik davrining eng katta imkoniyat va ne'matlaridan biri – o'zbek tilining obro'-e'tibori, davlat tili maqomiga ega bo'lishidir. Bugungi kunda o'zbek tili milliy mafkuramizning ajralmas qismi, mustaqilligimizning asosiy ramzlaridan biri bo'lib qolmoqda. Tilning barcha tamoyillari birdek muhim va ularning barchasini o'rganish kerak, chunki hech bir til to'liq o'rganilmagan va uning har doim yangi tomoni bo'ladi va uni ochish kerak. Men, ayniqsa, tilni o'zlashtirish va turkumlashtirishda kognitiv tamoyillarni o'rganishga qiziqaman.

O'ylaymanki, miya va uning til bilan aloqasi keyingi bir necha yil ichida asosiy tadqiqot obyekti bo'ladi, chunki hozirgacha qilingan kashfiyotlar hayratlanarli edi. Neyrolingvistika ham yangi va o'rganilmagan sohadir. Miya - bu sir va agar biz unga og'zaki nazar tashlasak, ko'plab javobsiz savollar tug'iladi. Tilni qanday qabul qilamiz, qanday muloqot qilamiz, grammatikani qanday o'rganamiz. Texnologiyaning rivojlanishi bilan kelgusi yillarda biz ushbu hodisalarning mohiyatini chuqurroq anglashimiz ajablanarli emas. Bugungi kunda barcha tilshunos olimlar odamlar gapiradigan tilni bilish mavhum mavzu ekanligiga qo'shiladilar. Bunday bilimlar aniq tovushlar, so'zlar va jummalarni bilish emas, balki talaffuz va tovushlardan foydalanish qoidalari, usullari va usullarini bilishdir. Bu tilga nima tegishli va nima aloqador emasligini, nima aytilishi va nima aytilmasligini bilishdir. Bu biz ilgari hech qachon eshitmagan jummalarni qanday tushunishimizni tushuntiradi va boshqalarga ularning grammatik jihatdan noto'g'ri ekanligini inkor etishni ko'rsatadi. Qachon odamlar bir-birlarini tushunsalar, bir tilda muloqot qilishlari mumkin; lekin til ular tomonidan qanday tushunilishi va o'zlashtirilishini tushunish qiyin. Albatta, bu yerda psixologik, ijtimoiy va genetik omillar muhim rol o'ynaydi. Til umumiy obyekti bo'lib, ayni paytda mavhum ma'noga ega. Shaxs har doim tildan foydalanishi va uni to'g'ri ifodalashi mumkin. Ko'rib turganimizdek, "to'g'ri foydalanish" tushunchasi keng ko'lamli ko'nikmalar va harakatlarni o'z ichiga oladi. Til xalq hayoti, turmush tarzi, tafakkur olami, tafakkuri, ma'naviy-madaniy qobiliyatlarining ajralmas qismi, betakror aksi yoki ko'zgusidir. Til jamiyatda muloqot va axborot almashish vositasigina emas, balki oldingi avlodlar tajribasini kelajak avlodlarga yetkazish,

jamiyat a'zolarini tarbiyalash, o'qitish va o'qitishning asosiy vositasidir. Yangi davrda o'zbek tili muloqot, axborot almashish, safarbar etish, butun jamiyatga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish, oldingi avlodlar tajribasini hozirgi avlodlarga yetkazish vositasi sifatida faollashdi. Mustaqillik yillarida unutilgan, unutilgan yoki yetishmay qolgan qadriyatlarimiz, milliy va tarixiy xotiramiz bosqichma-bosqich tiklandi. O'zlikni anglash, qadr-qimmat, yagona davlat va millatga mansub bo'lish ongimizga tobora chuqur singib bormoqda. Til rivojiga ziyolilarimizni ongli ravishda jalb etish, adabiy me'yorlarga, nutq madaniyatiga, nutq odobiga doimiy e'tibor va talabchan bo'lish hozirgi davrning eng muhim vazifalaridan biridir. Ayrim hududlarda boshqa tillardagi so'zlarni noto'g'ri ishlatish davom etmoqda. Radio, televideniye, gazeta va jurnallarda adabiy me'yor va uslubga to'g'ri kelmaydigan mantiqsiz gap va shevalarni eshitish mumkin. Bular ona tilimizga, milliy madaniyatimizga befarqlikdan dalolatdir. Til har bir xalqning bebaho boyligi, bebaho mulki, qalbi va ovozidir. O'zbekistonda istiqomat qilayotgan boshqa millat va elat vakillarining o'zbek tilini o'rganishi, mahalliy aholi bilan shu tilda muloqot qilishi, madaniyati, urf-odat va an'analarini hurmat qilishi, yurt egalariga hurmati baynalminallik ifodasidir. Til har bir xalqning bebaho boyligi, bebaho mulki, qalbi va ovozidir. O'zbekistonda istiqomat qilayotgan boshqa millat va elat vakillarining o'zbek tilini o'rganishi, mahalliy aholi bilan shu tilda muloqot qilishi, madaniyati, urf-odat va an'analarini hurmat qilishi, yurt egalariga hurmati baynalminallik ifodasidir. Til millatning mohiyati, milliy-ma'naviy qiyofasi, ruhiyatidir. Bu qiyofa, bu ruh tana va millat bo'lib, u doimo e'tibor va g'amxo'rlikka muhtoj.

ADABIYOTLAR

- [1] Sodiqov A, Abduazizov A, Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish -T., 1981 y.
- [2] P. Shermatov A Choriev B, "Umumiy tilshunoslik" kursidan mustaqil ish – T.: O'qtuvchi, 1989 y.
- [3] Kuchkortoyev I, Quchkortaeva R. Tilshunoslikka kirish - T., 1975 y.

[4] Xojiyev A. Tilshunoslik atamalarining lugʻati - T .: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002 y

**ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA TALABALARGA
REFLEKSIVLIK ASOSIDA TAʼLIMNI TASHKIL ETISHNING DOLZARB
MASALALARI**

**Qodirova Maxfuzaxon Axmadovna,
tadqiqotchi (Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti)**

***Annotatsiya.** Maqolada refleksivlik tushunchasi va ingliz tili yoʻnalishi talabalarining oʻz fikrlarini oʻrganishi, tahlil qilishi hamda oʻzgarishlarni amalga oshirish qobiliyatini ifodalovchi qator omillar yoritib oʻtilgan. Shuningdek, refleksivlik ingliz tili yoʻnalishi talabalarining oʻz hayoti va kasbiy faoliyatlariga oid oʻzini tahlil qilish imkoniyatlariga, muhim chora-tadbirlarni mustaqil ishlab chiqishda oʻz qarorlariga ega boʻlishida muhim rol oʻynashi toʻgʻrisida fikrlar keltirilgan. Refleksivlikning mohiyati, talaba oʻz shaxsiy hayoti va faoliyatini tahlil qilishida muhim ahamiyat kasb etishi taʼkidlangan. Talaba oʻzini oʻrganishi, faoliyatini tahlil qilishi va baholash qobiliyatini rivojlantirishi kabi omillar sanab oʻtilgan. Talabalarga oʻz kasbiy faoliyatlarini, istaklar va xayollarini nazorat qilishi, oʻzini tahlil qilishi, oʻzini yaxshi tushunishida refleksivlik asosida taʼlimni tashkil etish dolzarb masalalardan ekanligi yoritilgan.*

***Tayanch soʻzlar:** refleksivlik, talabalar, tahlil, fikrlash, yondashuv, rivojlanish, oʻrganish.*

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda chet tillarini xalqaro malaka talabalari asosida samarali oʻqitish tizimini joriy etish, uning ilgʻor metodlarini qoʻllash orqali xorijiy tillarda erkin muloqat qila oladigan mutaxassislarni tayyorlash, raqobatbardosh kadrlar zahirasi vujudga keltirish masalalari eng dolzarb vazifalar sifatida qoʻyilgan. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026 yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida» [1] PF-60-son Farmonida, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish maqsadida «Yoshlarning maʼnaviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga koʻmaklashish» kabi ustuvor

vazifalar belgilangan. Bular oliy o'quv yurtlari talabalarida ingliz tilini o'rganish jarayonida refleksivlikni rivojlantirish imkonini beradi.

Talabalarda refleksivlikni rivojlantirish bevosita ularning o'zlarini, o'z xayollari va o'z faoliyatlari bilan bog'liq jarayon sanaladi. Refleksivlik tushunchasi, o'zini bilish, tahlil qilish va baholash imkoniyatini ifodalovchi muhim mazmunli tushuncha hisoblanadi [2]. Bu tushuncha, ingliz tili yo'nalishi talabalarining bo'lajak kasb yegasi sifatida o'z sohasida samarali faoliyat olib borishi uchun tanqidiy ahamiyatga ega. Refleksivlik, uning mohiyatini tushunish jarayonida, talaba o'z shaxsiy hayotini va faoliyatini tahlil qilishida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Refleksivlik omillari sifatida talaba o'zini o'rganishi, faoliyatini tahlil qilishi va baholash qobiliyatini rivojlantirishi kabilar sanab o'tiladi. Bu tushuncha, ingliz tili yo'nalishi talabalarining o'z faoliyatlarini, o'z istaklar va xayollarini nazorat qilish uchun zarur bo'lib, o'zini tahlil qilish va o'zini yaxshi tushunishning dastlabki qadami hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalari ingliz tili yo'nalishi talabalarida refleksivlikni rivojlantirishning bir qator omillari mavjud bo'lib, ular quyidagilardir: talabalar o'z xayollari va hissiyotlarini tahlil qilish – o'z xayollari, o'z o'ylari va o'z hissiyotlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Bunda talabalar o'z hayoti va faoliyatlariga oid o'zini tahlil qilish imkoniyatini yaratadi; talabalar o'z qarorlarini qabul qilish – o'z qarorlarini qabul qilish va o'z fikrlarini tahlil qilish jarayonini o'z ichiga oladi. Bunda talabalar shaxsiy hayotida va kasbiy faoliyatga tayyorlanish jarayonida muhim chora-tadbirlarga oid mustaqil qarorlarni qabul qilish kompetentligini rivojlantiradi; boshqalar bilan o'zaro munosabatini tahlil qilish – talabani boshqalar bilan o'zaro munosabatlarini tahlil qilishga o'rgatadi. Bunda talabalar boshqalar bilan o'zaro aloqalarini o'zgartirishi, yangilashi va munosabatlarni yo'lga qo'yishi uchun kerak bo'ladigan omil hisoblanadi.

Refleksivlik, talabalarda o'z hayotini, faoliyatini yaxshi tahlil qilish, o'zini o'rganishi va o'zgarishlarni amalga oshirishida yordam beradigan muhim mazmunli tushunchadir [4]. Shu bois, ingliz tili yo'nalishi talabalarida refleksivlikni rivojlantirish jarayoni amali faoliyat bilan chambarchas bog'liq

bo'lib, u quyidagi omillarni ham o'z ichiga oladi: o'z faoliyatlarini ko'rib chiqishi – talabalar o'z faoliyatlarini ko'rib chiqish jarayonida o'z fikrlarini tahlil qilishga, ularning to'g'ri va noto'g'ri ekanligini aniqlashga yordam beradi. Yangi yondashuvlarni topish va amaliyotga joriy etishga o'rgatadi; o'z qarorlarini qayta qabul qilish – talabalarga o'z qarorlarini tanlash va ularga qanday o'zgartirishlar kiritishni o'rgatadi. Talabalar o'zi avval qabul qilgan qarorlarini keng mushohada qilib, ularni o'zgartirishga, yaxshi o'qishga va muhim masalalar yechimini topishga imkoniyat yaratiladi; boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish – talabalarga boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni o'zgartirishga va uni rivojlantirishga yordam beradi. Talabalarning ijtimoiylashuvini, boshqalar bilan o'zaro fikrlar almashinishi va o'zaro munosabatlar o'rnatishini o'z ichiga oladi.

Bu yondashuv talabalar uchun mustahkam hayotning yo'lini ochadi va ularni faol ijtimoiylashishga olib keladi. Talabalarning o'zlarini tahlil qilish, o'zini o'rganish va o'zgarishlarni amalga oshirish yo'llarini o'rganishida “refleksivlik” tushunchasini nazariy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tushuncha, ingliz tili yo'nalishi talabalarining dars mashg'ulotlari davomida mustaqil fikrlashlariga katta imkon beradi va kasbiy jihatdan rivojlanishni rag'batlantiradi. Ushbu tushunchani oliy ta'lim muassasalarining ingliz tili yo'nalishi talabalarida rivojlantirish jarayoni bevosita amaliyot bilan bog'liq bo'lib, unda asosiy xususiyatlar ko'rinadi.

Refleksivlik tushunchasini ingliz tili yo'nalishi talabalarida rivojlantirish jarayonida o'zlarini va rivojlantirish yo'llarini, o'z fikrlarini yaxshi tushunishi va ularni boyitishni o'rganishlariga yordam beradi. Bu tushuncha, talabalarni dars mashg'ulotlarida kasbiy salohiyatini rivojlantirishlari uchun yaxshi o'qishi, o'zgarishlarni qabul qilishi va shuning bilan birga shaxsiy hayotlarini mustaqil boshqarish yo'llarini o'rgatadi. Shuningdek, talabalarning shaxsiy hayotlarini mustaqil boshqarishda, o'zgarishlarni qabul qilishda va o'zlarini rivojlantirishda yordam beruvchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba-yoshlar uchun o'z fikrlarini, o'zini tahlil qilish, o'zgarishlarni amalga oshirishni o'rganish jarayoni yeng yaxshi va foydali usullardan sanaladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» PF-60-son Farmoni.
2. Войтик И.М., Семенов И.Н. Оценка и развитие рефлексивного мышления: Учеб. пособ. Новосибирск: СибАГС, 2001. – 144 с.
3. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика. 2-е изд., перераб. и доп. Минск: Харвест, 2007. – 976 с.
4. Крайнова Ю.Н. «Саногенная рефлексия в структуре эмоциональной компетентности будущих педагогов». Кан. дисс. автореф. Москва - 2010 г. - 8 с.

**TILSHUNOSLIKDA ONOMASTIK BIRLIK VA ONOMASTIK
KO'LAM TUSHUNCHASI**

***Chariyeva Sarvinoz Tuyg'unovna,**
(Qarshi shahridagi Abdulla Oripov nomidagi ijod maktabi)*

Annotatsiya. Onomastika til va nutqdagi, adabiy va dialektal sohalarga tegishli atoqli nomlarning paydo bo'lishi, ularning nominatsiya (nomlanish) asoslari, rivojlanishi, shu jarayondagi turli xil o'zgarishlari, onomastik birliklarning nutqda qo'llanilishi, muayyan hudud va tillarda tarqalishi hamda onomastik birliklarning tarkibiy tuzilishini o'rganadi. Badiiy matnlardagi atoqli nomlarni tadqiq etish alohida muammo bo'lib, bu badiiy onomastika yoki onomapoetikaning asosiy vazifasidir. Onomastika, shuningdek, tilshunoslikning qiyosiy-tarixiy, struktur, genetik, areal, onomastik xaritalashtirish va boshqa usullarini qo'llagan holda, atoqli nomlarning fonetik, morfologik, derivatsion (yasalish, shakllanish), semantik, etimologik kabi jihatlarini ham o'rganadi. Mazkur tezisda onomastik birlik va onomastik ko'lam haqida fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so'zlar: *onomastik, genetik, areal, birlik, ko'lam, leksik, morfologik*

Har qanday tilning, jumladan, o'zbek tilining onomastik tizimi miqdoran g'oyatda ko'pqirrali, hajman ulkan, nominativ-funksional xususiyatlariga ko'ra o'zaro farqlanuvchi, shu bilan birga, bir-biri bilan muayyan bog'liqlik va munosabatda bo'lgan lisoniy mavjudlikdir. Tilning leksik boyligi konkret lug'aviy birliklar (leksemalar)dan iborat bo'lganidek, tilning onomastik fondini leksika doirasida mujassamlashuvchi konkret atoqli otlar tashkil qiladi. Ushbu konkret nomlar onomastikada "til birliklari", "leksik birliklar", "nutq birliklari" deb

yuritiluvchi terminlarga oʻxshatma (taqlidiy) tarzda **onomastik birliklar** deb yuritilmoqda. Onomastik birlik deyilganda, aslida konkret atoqli ot koʻzda tutiladi.⁵⁵

Ozarbayjon tilshunosi A.Gurbanov ozarbayjon tilining onomastik birliklari (“vohidlar”) ga antroponimlar, etnonimlar, toponimlar, gidronimlar, zoonimlar, kosmonimlar, ktematonimlarni kiritadi. Odatda lisoniy birliklar tilning maʼlum sathlari, sohasiga mansub boʻladi, uning mohiyatini tashkil qiladi. Tilda lisoniy birliklarsiz, lisoniy birlikka ega boʻlmagan sath mavjud emas. Shu sababli A.M.Gurbanov “onomakologiya”(onomastika)ni tilning alohida, mustaqil sathi sifatida ajratadi va uni leksikologiya, semasiologiya, frazeologiya, derivatologiya va boshqa sathlari bilan tenglashtiradi.

Onomastik birlik tushunchasiga A.M.Gurbanov nuqtai nazaridan yondashilsa, uchta tomon namoyon boʻladi: 1) onomastik birlik termini biror yakka atoqli otni ifodalaydi: Muhabbat (ism), Fargʻona (toponim), Mushtariy (yulduz) kabi; 2) onomastik birlik nominativ-funksional xususiyatiga koʻra biror guruhga birlashuvchi nomlar majmuini ifodalaydi: toponimlar yoki zoonimlar kabi; 3) onomastik birlik onomastika doirasida umuman **atoqli ot** tushunchasini anglatadi. Onomastik birliklarni belgilash, ularni tadqiq qilish darajasi milliy tillar tilshunosligida har xil darajadadir. Mana shu holatni aniqlash maqsadida baʼzi yirik nomshunos olimlarning, shuningdek, bir qator onomastikaga bagʻishlangan ilmiy toʻplamlar kuzatildi hamda ulardagi onomastik birliklarni ifoda etuvchi terminlarni belgilashga erishildi.

Alohida mualliflarning tadqiqotlari hamda ilmiy toʻplamlar va ilmiy konferensiyalar materiallari boʻyicha onomastik birliklarning ellikka yaqin tipi keltirildi. Bular hozircha onomastika faniga maʼlum boʻlganlari. Kelajakda jahondagi turli tillar onomastikasini toʻliqroq tahlil qilish qayd qilingan birliklar tarkibini yangi tip atoqli otlar bilan toʻldirish mumkin.

⁵⁵ БерматовЭ., УлуқовН. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – Б. 60.

1. Onomastika sohasida nisbatan qoniqarli tadqiq qilingan onomastik birliklar antroponim, toponim, gidronim, zoonim, oronim, oykonim, ergonim va etnonimlardir.

2. Onomastika sohasiga ma'lum, ammo kam tadqiq qilingan onomastik birliklarga kosmonim, astionim, ktematonim, urbonimlar kiradi.

3. Tadqiqotlarda tilga olinadigan, ammo alohida tadqiqot ob'ekti bo'lmagan onomastik birliklarga dokumentonim, demononim, faleronim, xrononim, xrematonim va boshqalar kiradi.

4. Onomastik birliklarning ba'zi tiplari atoqli ot sifatida mavjud va ma'lum bo'lsa-da, ular deyarli izohlanmagan va tahlil qilinmagan: onoykonim, artionim, agionim, venesunim, glyasionim, gemeronim, geortonim, ginekonim, dignitonim, ideonim, insektonim, katoykonim, litonim, marsionim, merkuronim, nautonim, matbuot nashrlari nomi, transport vositalari nomi, ilmiy, badiiy adabiyot va san'at asarlari atoqli oti va boshqalar.⁵⁶

Ma'lumki, onomastik birliklar orasida eng ko'p o'rganilgani toponimlardir. Toponimlar asosan apellyativlar asosida hosil bo'ladi. **Apellyativ** lotincha *appellativum* – *turdosh ot* so'zidan olingan bo'lib, atoqli otga qarama-qarshi qo'yiluvchi, atoqli ot yasash uchun lisoniy baza bo'luvchi turdosh ot va boshqa til leksemalaridir.

Tilshunoslikda atoqli otlarga nisbatan turdosh otlar ancha mukammal va atroflicha o'rganilgan.

Ma'lum bir tildagi atoqli otlarning barcha mavjud tiplari va hajmini aniqlab olish, o'sha tildagi atoqli otlar doirasini, ular tarqalgan onomastik maydonni bilib olishga ko'maklashadi. Bu muammo onomastikaga oid tadqiqotlarda “onomastik ko'lam” (onomasticheskoe prostranstvo) nomi bilan yuritiladi. Dastlab onomastikaga oid ilmiy adabiyotlarda bu termin “toponimik ko'lam” (toponimicheskoe prostranstvo) sifatida V.N.Toporov tomonidan qo'llangan edi¹². Keyinchalik A.V.Superanskaya o'z ishlarida “onomastik ko'lam”, “toponimik

⁵⁶ Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси. Библиографик кўрсаткич (XIX аср охиридан – 2008 йилгача эълон қилинган ишлар олинган). – Наманган, 2008. – 168 б

ko‘lam” terminlaridan keng foydalandi⁵⁷. A.V.Superanskaya o‘z ishida “onomastik ko‘lam” atamasining onomastika ilmi uchun juda qulayligini “toponimik ko‘lam” misolida quyidagicha izohlaydi: “Bu termin (ya’ni “toponimicheskoe prostranstvo” termini – B.Y.) nomlar va nomlangan obyektlarning ma’lum makonda joylashishi, ya’ni ularning bir-biridan alohida holda mavjud bo‘lishi va bu ularning er yuzi, shuningdek, undan tashqarida ekanligini ko‘zda tutishi jihatidan ham qulaydir”⁵⁸. Bundan ko‘rinadiki, “onomastik ko‘lam” deyilganda biror konkret tildagi atoqli otlarning umumiy majmui, yig‘indisi tushuniladi. A.V.Superanskayaning fikriga ko‘ra, “onomastik ko‘lam bu muayyan bir xalq tilida real mavjud hamda taxminiy va xayoliy ob’ektlarni nomlash uchun qo‘llanadigan atoqli otlar yig‘indisidir”⁵⁹.

Agar biz ana shu ta’rifdan kelib chiqib, o‘zbek onomastikasiga murojaat qiladigan bo‘lsak, o‘zbek tilining onomastik ko‘lamini shu tildagi barcha atoqli otiplari, ko‘rinishlarining majmui tashkil qiladi⁶⁰.

“Onomastik ko‘lam” tushunchasi tor va keng ma’nolarga ega. Negaki, har bir tilning onomastik ko‘lamini tashkil qiluvchi kichik ko‘lamlar va ko‘lamchalar mavjud. SHu sababli olimlar tilning umumiy onomastik ko‘lamini s u p e r k o‘ l a m (eng katta ko‘lam) deb nomlamoqdalar.

Onomastik ko‘lamning yuqorida keltirilgan tasnifi shartli xarakterga ega. Chunki tilning onomastik tizimini tashkil etadigan turli tip atoqli otlarning o‘zaro aloqalari ham, ularni ifoda etuvchi jarayonlar ham ko‘p qirrali va murakkabdir. Masalan, konkret onomastik birliklarning har biri (masalan: *Jizzax*, *Samarqand*, *Ishtixon* – oykonim; *Oqdaryo*, *Zarafshon*, *Qorasuv* – gidronim, *Azimbek*, *Behzod*, *Gulbahor* – antroponim, *Cho‘lpon*, *Zuhal* – kosmonim kabilar) tilning super onomastik ko‘lami bilan uni tashkil etuvchi atoqli ot tipi sifatida bevosita bog‘lanadi hamda uning tarkibiga kiradi. Shu bilan birga bu birliklar super

⁵⁷ Бегматов Э., Авлоқулов Я. Ўзбек тили ономастикасининг макрокўлами таркиби // Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. № 5. – Б. 35-36.

⁵⁸ Ўзбек ономастикаси масалалари. Намунавий дастур. Бакалаврият йўналиши: 5А 220100 – филология (ўзбек тили ва адабиёти). Тузувчилар: Йўлдошев Б., Эназаров Т. - Самарканд, СамДУ нашри, 2009. – 32 б.

⁵⁹ Суперанская А.В. Ономастические универсалии // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 348-356.

⁶⁰ Бегматов Э., Авлоқулов Я. Ономастик кўлам тушунчаси // Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. № 3. – Б. 20.

onomastik ko‘lam bilan birga o‘zi mansub bo‘lgan makro va mikro onomastik ko‘lamlar orqali ham bog‘lanadi, negaki bu kichik ko‘lamlar mohiyatan super onomastik ko‘lamga mansubdir.

Umuman, onomastik birliklarni belgilash, tadqiq qilish darajasi milliy tillar tilshunosligida har xil saviyadadir. Shuni aniq namoyon qilish maqsadida E.Begmatov, Y.Avloqulov o‘z onomastik ko‘lam haqidagi ikkinchi maqolalarida 47 ta onomastik birlik nomining 27 muallif va ilmiy to‘plamda qanday qayd qilinganligini ko‘rsatish maqsadida ikkita jadval keltirganlar⁶¹. Mana shu jadvalda ko‘rsatilgan 22 ta onomastik makroko‘lam materiallari o‘zbek tili misolida ma’lum darajada o‘rganilgan, xolos. Lekin onomastik ko‘lamlarning aksariyati o‘zbek tilida ixcham va yaxlit termin sifatida o‘z nomiga ega emas. Bu masalalarni tadqiq etish o‘zbek nomshunosligi oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkinki, tilimizning onomastik ko‘lami nihoyatda murakkab va keng hajmli tushuncha sanaladi. O‘zbek tilidagi barcha makroko‘lam, mikroko‘lam va ko‘lamchalarga kiruvchi atoqli ot materiallarini sinchiklab to‘plash, ularning nominativ, motivatsion, funksional xususiyatlarini tadqiq qilish o‘zbek nomshunosligining dolzarb muammolaridan biridir. Bunday keng ko‘lamli tadqiqot onomastika sohasi uchun faqat nazariy emas, balki ulkan amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday ilmiy ishning natijalari tilimiz lug‘at boyligining g‘oyat murakkab va serqirraligini namoyish qiladi, tabiiy-jug‘rofiy ob’ektlarni nomlash ishini ilmiy asoslarda olib borishga yaqindan yordam beradi, o‘zbek xalqi tarixi, madaniyati, ma’naviyati hamda tilining teran ildizlarini chuqurroq anglab etishimiz uchun boy material manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalaniladigan adaboyotlar

1. **Бегматов Э., Улуқов Н.** Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – Б. 60.

⁶¹ **Бегматов Э., Авлоқулов Я.** Ўзбек тили ономастикасининг макрокўлами таркиби // Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. № 5. – Б. 35-36

2. **Бегматов Э., Улуқов Н.** Ўзбек ономастикаси. Библиографик кўрсаткич (XIX аср охиридан – 2008 йилгача эълон қилинган ишлар олинган). – Наманган, 2008. – 168 б.

3. **Бегматов Э., Авлоқулов Я.** Ўзбек тили ономастикасининг макрокўлами таркиби // Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. № 5. – Б. 35-36.

4 Ўзбек ономастикаси масалалари. Намунавий дастур. Бакалаврият йўналиши: 5А 220100 – филология (ўзбек тили ва адабиёти). Тузувчилар: Йўлдошев Б., Эназаров Т. - Самарқанд, СамДУ нашри, 2009. – 32 б.

5 **Қиличев Э.** Ўзбек тили ономастикаси (5 А 220102 ихтисослиги учун). Ўқув-услубий қўлланма. – Тошкент, 2004. – 80 б.

6 **Муҳаммаджонов А.** “Турон” геоними ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти, 2007. № 2. – Б. 12-16;

7 **Қамолитдин Ш.С.** Древнетюркская топонимия Средней Азии. – Ташкент: «Шарк», 2006. – 192 с.

8 .Бундай асарлар рўйхати ҳақида қаранг: **Бегматов Э., Улуқов Н.** Ўзбек ономастикаси. Библиографик кўрсаткич (XIX аср охиридан – 2008 йилгача эълон қилинган ишлар олинган). – Наманган, 2008. – 168 б.

9 .Бундай ишлар рўйхати қуйидаги ишда келтирилган: **Бегматов Э., Улуқов Н.** Ўзбек ономастикаси. Библиографик кўрсаткич (XIX аср охиридан – 2008 йилгача эълон қилинган ишлар олинган). – Наманган, 2008. – Б. 8-164.

10. Вопросы ономастики. Сборник научных статей. Выпуск 1. – Самарканд: издание СамГУ, 1971. – 150 с.; Вопросы ономастики. Сборник научных статей. Выпуск II. – Самарканд: издание СамГУ, 1975. – 95 с.; Вопросы ономастики. Сборник научных статей. Выпуск III. – Самарканд: издание СамГУ, 1976. – 170 с.

11. **Магазаник Э.Б.** Ономапoeтика или «говорящие имена» в литературе. – Ташкент: Фан, 1978. – 148 с.

12 **.Топоров В.Н.** Из области теоретической топономастики // Вопросы языкознания. 1962. № 6. – С. 3-4.

13. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – С. 141.

14 .Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – С. 8.

MEDIADISKURS VA UNING OAV DAGI FARQLI BELGILARI

Malik Xodjayorov
(Qarshi davlat universiteti)

Annotatsiya: Asosan inson faoliyatining turli sohalarida sinonimlar sifatida qo'llaniladigan "ommaviy axborot vositalari nutqi", "OAV nutqi", "ommaviy axborot vositalari" va boshqalar. Yangi kommunikativ media makon ma'lumot olishning soddalashtirilgan usuliga, uni uzatishning yangi vositalarini yaratishga, eski shakllarni yangilariga (mobil media, audio media, bloglar va boshqalar) almashtirishga yordam beradi. Globallashuv jarayoni axborot uzatish vositalarini bir xil jadal rivojlantirishni, media hamjamiyatidagi shaxslarni, birinchi navbatda, media madaniyati qadriyatlari asosida birlashtirishni talab qiladi. Mediadiskurs nafaqat madaniyatning in'ikosi, balki madaniyatning o'zi - gazetalar, jurnallar, televideniye, internet nashrlari yordamida odamlar ongi va kayfiyatini boshqarish vositasiga aylangan ijtimoiy, siyosiy va boshqa jarayonlarni o'z ichiga olganligi bejiz emas. Ushbu maqolada mediadiskurs, axborot uzatishning globallashuv jarayoni hamda yangi kommunikativ media makonda axborot almashishning turli xususiyatlari to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: media makon, ommaviy madaniyat, media madaniyati, ommaviy kommunikatsiya, media kommunikatsiyasi, media tili, ommaviy axborot nutqi.

Media makonining mohiyati birlamchi va ikkilamchi aloqa jarayonlari bilan belgilanadi. Birlamchi jarayonlar (yangilik ma'lumotlari, fakt va hodisalarni uzatish) axborot beradi, ikkinchi darajali jarayonlar (sharhlash, tahlil qilish, baholash, motivatsiya) - muhokama qilinadi va tarqatiladi. Birlamchi aloqa jarayonining muvaffaqiyati uning ikkilamchi jarayonlarda davom etishiga bog'liq.

Ommaviy axborot vositalari kommunikatsiyasining faol (manipulyativ va tashviqot) xususiyatini hisobga olgan holda, mediadiskurs shaxslararo o'zaro ta'sirning o'ziga xos usuli hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari bilan aloqada uning ishtirokchilari to'g'ridan-to'g'ri (face-to-face) aloqaga kirishmaydilar, ammo adresat / qabul qiluvchi o'zaro aloqada adresant / jo'natuvchiga qaraganda boshqacha tarzda ishtirok etadi. Murojaat qiluvchi kommunikativ vaziyatning xarakterli parametrlarini, shu jumladan adresatning muhim xususiyatlarini hisobga oladi va ushbu parametrlarni baholash asosida kommunikativ harakatni amalga

oshiradi, uning natijasi esa mediamatndir. L.I. Grishayeva va L.V. Surikova mediadiskursni "ma'lum bir til hamjamiyati va madaniyatiga tegishli ma'lum kommunikativ vaziyatlarda muloqot ishtirokchilari tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy ahamiyatga ega harakatlar va strategiyalarni amalga oshirish" deb ta'riflaydi. M.R. Jeltuxinaning ta'kidlashicha, mediadiskurs - bu hodisa nuqtai nazaridan olingan, ommaviy axborot vositalari tomonidan ifodalangan, pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar bilan birgalikda izchil, og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan, og'zaki yoki yozma matn; u harakatni ifodalaydi, ijtimoiy-madaniy o'zaro ta'sirda ishtirok etadi va kommunikantlarning ongi mexanizmlarini aks ettiradi". Ko'pincha olimlarning asarlarida mediadiskurs va funksional uslubni qiyosiy tadqiq etishadi.

Mediadiskurs ritorik xarakterga ega, chunki an'anaviy ravishda diskurs xatti-harakatlarining she'riy turini emas, balki prozaik turini ifodalaydi va odamlarning kommunikativ-ijtimoiy va kommunikativ-siyosiy ehtiyojlariga xizmat qiladi, muloqot dialogini, unda jo'natuvchi va qabul qiluvchining ishtirokini taklif qiladi. U yoki bu nutq ommaviy axborot vositalari prizmasi orqali mediallykning umumiy xarakteristikalarini egallagan holda efirga uzatiladi. Shunday ekan, ommaviy axborot vositalaridagi barcha subdiskurslar yig'indisini umumiy holda mediadiskurs deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, mediadiskursni ommaviy axborot vositalari orqali tegishli ijtimoiy ma'lumotlarni uzatish bo'yicha ommaviy faoliyat sifatida ta'riflash mumkin. «Ommaviy axborot vositalari» atamasining turli talqinlari uni diskursning alohida turi deb hisoblash imkonini beradi (bu uning parametrlari yoki differensial belgilari bilan tasdiqlanadi). Mediadiskursning differensial xususiyatlari orasida biz quyidagilarni ajratib ko'rsatamiz:

1. E'tiborni jalb etish - (lotincha fascino = sehrlash, maftun etish) qabul qiluvchiga qiziqish va hayajonni uyg'otadigan ta'sirni anglatadi, ko'pincha uzatilayotgan ma'lumotni idrok etishda oqilonalik mavjudligini istisno qiladi. E'tiborni jalb etishning maqsadi - "ma'lum bir fikrni xabarni oluvchining ongiga ma'lumotni uzatishning turli usullaridan foydalangan holda kiritish, bu diskurs ta'sirini oshiradi".

E'tiborni jalb etish texnologiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) xabar qabul qiluvchini ishontirish mexanizmlari;
- 2) ong ostiga osongina joylashadigan ma'lumotlar asosida amalga oshiriladigan qo'rquvni sahnalashtirish; taklifdan foydalanish - siyosiy ko'rsatmalarni amalga oshirish uchun auditoriyani dasturlash;
- 3) hokimiyatga murojaat qilish, tinglovchilarning yashirin istaklari.

2. Spektkulyarlik - tomosha va sahnalashtirish effektiga asoslangan jarayon. Ommaviy axborot vositalarida voqelikning g'oyaviy-madaniy nuqtai nazardan aks ettirilishi juda ko'p turli spektakllar, jumladan, texnik komponent (to'g'ridan-to'g'ri efir, reportaj va boshqalar) sifatida taqdim etiladi. Tomosha fakt yoki hodisaga diqqatni jamlashni ta'minlaydi, odamni asarga (mediamatni) sho'ng'ishga majbur qiladi. Tomoshaning karnaval, ijro etuvchi, aniqllovchi kabi jihatlarini urush, falokat, baxtsiz hodisalar, sport, moda va boshqalar kabi mavzularni yoritishadi. Ushbu hodisaning moddiy qobig'i fon, rasm, audio ketma-ketlikdir, ya'ni ma'lum bir tomoshani yaratadigan narsa, shu bilan birga o'quvchilar taqdim etilgan effektlar doirasidagi yashirin effektini nazarda tutadi.

3. Mediallik - "axborot oqimlarining zichligini oshirish", ularning tezligini oshirish, texnologik shakllarni ishlab chiqish uchun turli texnologiyalardan foydalanishni belgilaydi. Mediallik - bu ma'noning rasmiylashtirilishi, ma'noning ma'lum bir formatga, ifoda usuliga biriktirilishidir. Aytilgan axborot turli xil madaniy o'ziga xos dizayn bilan bog'liqligini anglatadi. Mediallik muloqotning turli sohalarida turlicha namoyon bo'ladi va muallif niyatini ifodalash uchun turli sharoitlarni yaratadi. Mediallikning o'ziga xosligi shundaki, uning xarakteri shakllanishi, tuzilishi, taqdimoti va idrokiga ta'sir qiluvchi omil hisoblanadi.

MUALLIFLIK LEKSIKOGRAFIYASI VA UNING ASOSIY TUSHUNCHASI

F.Maxmudova

f.f.d. (PhD)

(Qarshi DU)

Annotatsiya

Maqolada mualliflik lug'ati nima, uning tilshunoslikdagi o'rni va xususiyati, o'zbek tilshunosligida mualliflik leksikografiyasining paydo bo'lishi va rivojlanishi, klassik adabiyotimizda mualliflik leksikografiyasiga oid asarlar qay tarzda vujudga kelganligi, yozilgan lug'atlarning bir biridan farqlanishi va umumiy xususiyatlari, mualliflik leksikografiyasi oid lug'atlar o'zbek tilshunosligida hozirgi kundagi o'rni ahamiyati haqida maqolada so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: mualliflik leksikografiyasi, davr, lug'at, lug'at tarkibi, leksik qatlam, lingvistik tadqiqot

Leksikografiya tilshunoslik sohasidagi katta yo'nalishlardan biri bo'lib, u ko'rib chiqayotgan ob'ektiga qarab o'ziga xos vazifalari va tadqiqot ishlari amalga oshiradi. Leksikografiya chuqur tarixga ega, shuningdek, kelajakda kashf qilinadigan ko'plab yangiliklar va imkoniyatlarga ega sohadir. Jahon leksikografiyasida mualliflik leksikografiyasi deb nomlanuvchi alohida bir yo'nalish mavjud bo'lib, yozuvchi tili lug'atini tuzishning nazariy asoslari, mualliflik uslubini o'rganish tajribasi, muallif asarlari elektron lug'ati tuzishning o'ziga xos jihati, milliy, adabiy til korpusidan mualliflik leksikografiyasida foydalanish tajribasi, yangi turdagi lug'atlar tuzish g'oyalari, mualliflik leksikografiyasi asosida zamonaviy adabiy tildagi o'zgarishlarni qiyosiy-tahliliy tadqiq etish kabi muammolar bilan shug'ullanadi.

Yozuvchi tilining lug'atini muallif ijodining yoritilish darajasiga qarab ikki turga bo'lish mumkin: yozuvchining butun ijodiga oid lug'atlar va uning alohida asarlariga oid lug'atlar. So'ngra adib lug'atlari lug'at tarkibining to'liqligi, farqlanishi, ma'no taqsimlanishi, ko'rgazmali misol turlari, lug'atning grammatik va stilistik jihatdan guruhlanishi xususiyatlariga ko'ra tasniflanadi. Masalan, yozuvchining butun ijodiga bag'ishlangan asarlar va alohida asarlari to'liq yoki differensial lug'atlar turiga kiradi. Taklif etilayotgan guruhlash nafaqat yaratilgan

lug'atlarning turini, balki nazariy jihatdan mumkin bo'lgan lug'atlarni ham aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, mualliflik leksikografiyasining asos va hosiladan iboratdir. Mualliflik leksikografiyasi subektlari odatda, 2 qism: asos va mahsulotdan iborat bo'ladi. Asos – korpus yoki konkordans, mahsulot esa lug'at. Keyingi paytda nafaqat leksikografiyada, balki korpus lingvistikasida ham konkordans tushunchasi keng ommalashdi. Konkordans – u yoki bu til ifoda vositasining kontekstdagi barcha qo'llanish holatlarini manbaga havola qiluvchi ro'yxat; konkordans so'zi korpus lingvistikasida shu ma'noda qo'llanadi hamda ayni shu vazifani bajaradi. Shu bilan birga, konkordans atamasi biror kitob yoki asar kalit so'zlarining kontekstga havola qiluvchi alifbo tartibidagi ro'yxati ma'nosida ham qo'llanadi.

Bunday konkordansning ilk namunasi Yevropada XIII asrda 500 monax ishtirokida tuzilgan. Ish hajmining kattaligi (*juda muhim konkordanslar: Veda, Injil, Qur'on yoki Uilyam Shekspir asarlari*) katta jamoalar ishlashini taqozo qilgan. Shuningdek, konkordans amaliy tilshunoslikning tarjima jarayonida, leksikografiyada, til o'qitish va o'rganish, matn tahlilida qo'llaniladi.

Shuni aytish lozimki, mualliflik lug'atlari tuzilgan vaqtlari ular aynan shu nom bilan aytilmagan, keyinchalik olimlar tomonidan har bir davlatda har xil mualliflik lug'atlari, mualliflik tili yoki mualliflik leksikografiyasi deb atalgan. Rus tilshunosligida mualliflik leksikografiyasi B.A.Larin “Эстетика слова и язык писателя” asarida rus tili ta'limi bo'yicha birinchi mualliflik lug'ati haqida ba'zi fikrlar bildirilgan: “Yozuvchining birinchi to'liq lug'ati Pushkin tilining lug'atidir. Ba'zi hollarda u o'lchamiga qarab farqlanadi. U so'z registrari, grammatik bayonot va iqtibos nuqtai nazaridan to'liqdir. Lekin u yozma bayon jihatidan farqlanadi va uslubiy bayon jihatidan kamchiliklarga ega. Semantik ta'rif bir ma'noli so'zga emas, balki ko'p ma'noli so'zlarga beriladi va bu ma'no hozirgi adabiy tilda mavjud emas. Yozilmagan ma'nolar ko'chirma yoki boshqa yo'llar bilan ifodalanadi.

Yozuvchi tilining lug'ati uchun lug'at ob'ektlarini olishda me'yoriy va nonormativ lingvistik material tanlanmaydi. Leksika umumiy til fondiga kiritilgan

materiallar, normativ bo'lmagan til ma'lumotlari, okkazializmlarni o'z ichiga olgan holda to'liq ro'yxatga olinadi. L.V.Shcherba terminologiyasiga ko'ra, bunday "salbiy til material" milliy til leksikografiyasining tavsif shakli bo'la olmaydi, lekin uning yozuvchi tilining lug'atiga kiritilishi va qayta ishlanishi shubhasiz qimmatlidir. Shunday qilib, bunday lug'atlarda norma muammosi yo'q. Boshqa turdagi lug'atlarda esa bu asosiy muammo bo'lib, lug'at boyligi va tushuntirish xarakteriga tubdan ta'sir qiladi.

Bundan tashqari "Abay tili lug'ati"ning so'zboshisida ham bildirilgan. Isqoqov ham shunday yozadi: "Dunyo tarixida hech bir mamlakatda yozuvchi o'zicha yangi til yaratishga urinmagan va yaratmoqchi ham emas". Aksincha, barcha davlatlarning katta-kichik adiblaridan qaysi biri o'z ona suti bilan o'z asarini yozishga yoshlikdanoq hamroh, tafakkurning o'sishiga asos bo'lgan, ona tili bilan uxlagan, ular bilan va ularning fikrlari bilan birga yaratilgan."

Shuningdek, "Alohida til shaxsi ongida yashaydigan til tizimining kichik modeli idiolekt deb ataladi. U umumiy tildan tubdan farq qilmaydi. Chunki har birimiz o'z tilimizda emas, umumiy milliy tilda gaplashamiz. Bir tomondan, shaxs sifatida u universal tilni o'rganadi. Lekin shuni ham aytish mumkinki, "Til yozuvchiga usta", chunki til yozuvchidan o'z merosiga xos bo'lgan qonuniyatlarga rioya qilishni talab qiladi, uni so'z qo'llashda belgilangan me'yorlarga bo'ysunishga majbur qiladi"

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.ruslang.ru/seminar_aut_lexocorg020413 сайтидаги "Теория и практика авторской лексикографии" семинар материаллари.
2. М.А.Бобунова Конкорданс XXI В.: новая старая форма // Вопр. лексикографии. 2016. №2 (10) С.41-54.
3. К.И.Якубовский ва К.А.акубовскија "Обзор современных лингвистических технологий и систем" // Вестник МГУП. 2015. №2 С.315-319.
4. B.N.Nurjanova "Yozuvchi tili lug'atini yaratishning ilmiy-nazariy asoslari" Falsafa doktori (PhD) 2018-y 155-bet

OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI NOMLARIDA IYERARXIK MUNOSABAT

Nabiyeva Rushana Jamol qizi

(Qarshi DU)

Annotatsiya

Maqolada o'zbek tilining lug'aviy sathida o'z o'rniga ega bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarining leksik-semantik guruhida uchraydigan iyerarxik munosabat yoritilgan va bu semantik munosabatning paydo bo'lishiga xizmat qiluvchi o'zlashma so'zlar haqida ham fikr-mulohazalar bildirilgan. Leksik birliklar orasidagi leksik-semantik munosabatlarni tasniflashda, asosan, giponimik, partonimik, graduonimik, ierarxionimik kabi semantik munosabatlar ajratib ko'rsatiladi. Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari nomlaridagi semantik munosabatlarning o'nga yaqin ko'rinishlari (polisemiya, omonimiya, antonimiya, sinonimiya, giponimiya, graduonimiya, funksinomiya, ierarxionimiya, partonimiya) ma'lum. Maqolaning mohiyatini oydinlashtirish uchun tilshunoslikda faol qo'llaniladigan tavsifiy, qiyosiy-tarixiy, genetik va sistem-struktur metodlarning yutuqlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: iyerarxik munosabat, leksik-semantik guruh, semantik aloqa, kapuchino, desert, plombir.

O'zbek tili leksik sathida o'z o'rniga ega bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari nomlari leksik-semantik guruhi lug'aviy birliklari jonli tilda ancha faol qatlamlardan biri sanalib, nutq qurshovida ular bir qancha leksik-semantik aloqalarni ham namoyon qiladi. Shunday leksik-semantik aloqalardan biri ierarxionimik munosabat bo'lib, oziq-ovqat mahsulotlari nomlari orasida o'z o'rniga ega.

Keng ma'noda tilshunoslikda iyerarxik munosabat tushunchasi til va nutq sath birliklari o'rtasidagi bir-birini tashkil etish hodisasiga nisbatan qo'llanadi. Bu haqida Z.Xolmanova [1] pog'onali (iyerarxik) munosabat tushunchasi til va nutq sathlari voqeligi va ularning lingvistik tabiati bilan uzviy bog'liqligi, pog'ona terminining asl mohiyati sathlar o'rtasidagi *stratifikativ bog'lanish*da o'z ifodasini topishi, ya'ni lingvistik sath qatlam ma'nosini taqozo etib, ular o'rtasidagi bog'lanish esa pog'onali bo'lishini ta'kidlaydi.

Ma'lumki, har bir oziq-ovqat mahsulotlari nomlari mavzuviy guruhi o'z ichida iyerarxik munosabatga kirishgan holda bir-birini tashkil etib

bo‘linuvchanlikni namoyon qiladi. Masalan, ***pecheniye-pryanik-pirog-rulet-tort*** – *tort* va *tort mahsulotlari nomlari* – *qandolatchilik mahsulotlari nomlari* – *non* va *non mahsulotlari nomlari* – *un* va *un mahsulotlari nomlari* – *oziq-ovqat mahsulotlari nomlari* kabi iyerarxik qatorini hosil qiladi. Shunga o‘xshash ***fadj-espresso-latte-amerikano-kapuchino-mokkachino-frappe*** – *kofe nomlari* – *issiq ichimlik nomlari* – *alkogolsiz ichimlik nomlari* – *ichimlik nomlari* – *oziq-ovqat mahsulotlari nomlari* kabi pog‘onaviy munosabatga kirishadi. Iyerarxik munosabatning o‘ziga xos xususiyati haqida H.Ne‘matov, R.Rasulovlarning “O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari” [2] qo‘llanmasida muayyan leksik tizim muayyan sema asosida tashkil topishi, bu sema leksik tizim uchun birlashtiruvchi sema hisoblanishi va ayni vaqtda u o‘zi birlashtiruvchi leksik tizimni o‘ziga nisbatan yuqorida joylashgan tizimdan farqlab turish vazifasini bajarishi ta’kidlab o‘tilgan. Sh.Rahmatullayev esa pog‘onali munosabat keng tushunchani, jins tushunchasini, butun tushunchasini anglatuvchi leksema (leksosemema) bilan tor tushunchani, tur tushunchasini, qism tushunchasini anglatuvchi leksema (leksosemema) orasidagi semantik munosabat deya ta’riflagan [3]. Aytish joizki, pog‘onali munosabat ham boshqa leksik-semantik munosabatlar singari oziq-ovqat mahsulotlari leksik-semantik guruhining lug‘aviy birliklari uchun muhim ahamiyatga ega. Chunki ushbu guruh o‘z ichida kichik guruhchalarga bo‘linib, bo‘linuvchanlikning eng kichik shakli, shubhasiz, qaysidir giponim nomni anglatadi. Ayni vaqtda oziq-ovqat mahsulotlari orasida pog‘onali munosabatni aniqlash boshqa munosabatlarga qaraganda murakkabroq hodisa sanalib, bo‘linuvchanlikning miqdori sanoqsiz bo‘lishi ham mumkin. Masalan, olim Z.Gulova [4] “*desert*” mavzuviy guruhini “*mevalar*”, “*quruq mevalar*”, “*konfetlar*”, “*qandolatchilik mahsulotlari*”, “*shirin taomlar* kabi kichik guruhlardan tashkil topgan deb hisoblaydi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “*desert*” leksemasiga fransuzcha “*dessert*” – “*so‘nggi ovqat*”, “*ovqatning qolgani*” ma’nosini bildirib, issiq ovqatdan keyin yeyiladigan yoki ichiladigan shirin taom (*tort*, *konfet*, *ichimliklar*, *ho‘l mevalar* va sh.k.) [5] deb izoh berilgan. Demak, oziq-ovqat mahsulotlari mavzuviy guruhlari orasida “*desert*” mavzuviy

guruhi kattaroq guruh sanalib, o'z ichida bir qancha mikroguruhlarini jamlaydi. Xususan, *plombir*, *eskimo* – *muzqaymoq nomi* – *shirinlik nomi* – *sovitilgan shirinlik nomi* – *sutli mahsulot nomi* – *desert nomi* – *taom nomi* – *oziq-ovqat mahsuloti nomi* kabi pog'onaviy munosabatida shirinliklar nomlari mavzuvii guruhi ham "desert" mavzuvii guruhining tashkil etuvchisi ekanligini ko'rish mumkin.

"Sut va sut mahsulotlari nomlari" mavzuvii guruhiga kiruvchi lug'aviy birliklarda ham iyerarxik munosabatni belgilash munozarali. Masalan, o'z qatlamga oid "**sariyog**" leksemasi *sut* – *qaymoq* – *sariyog* – *sut mahsuloti nomi* kabi bo'linuvchanlikni hosil qiladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da sariyog' leksemasiga "mol sutidan ajratib olingan yog', maska" [6] deya ta'rif berilgan bo'lib, ushbu leksema "*yog' mahsulotlari nomlari*" mavzuvii guruhiga ham aloqadordir. "*Sut va sut mahsulotlari nomlari*" mavzuvii guruhiga mansub yana bir fors-tojik tilidan o'zlashgan nom "**do'g'ov**" leksemasi ham pog'onali munosabatga kirishganda *sut* – *qatiq* – *zardob* – *do'g'ov* – *sut mahsuloti nomi* kabi iyerarxik munosabatni hosil qiladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "**do'g'ov**" leksemasiga "*qatigli, suzmali yovg'on sho'rva, sut-qatiq zardobi*" [7] deya izoh berilgan bo'lib, ayni vaqtda ushbu leksema "*yaxna taom nomlari*" mavzuvii guruhini ntashkil etuvchi lug'aviy birliklar qatoridan ham joy olishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili oziq-ovqat mahsulotlari nomlari orasida leksik-semantik munosabatlar o'ziga xos bo'lib, bu ayniqsa o'zlashma nomlar hisobiga yana ham taraqqiy etmoqda. Oziq-ovqat mahsulotlari nomlari leksik-semantik guruhining iyerarxik aloqalarini belgilab borish, iyerarxik munosabat hosil qiluvchi nomlarni aniqlash kelajakda korpus lug'atlar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmanova Z. Tilshunoslik nazariyasi. – Darslik. – Toshkent:Nodirabegim, 2020. – B. 114.
2. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент:Ўқитувчи, 1995. – Б. 80.

3. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили. Дарслик. Биринчи китоб. – Тошкент: Mumtoz soʻz, 2010. – Б. 90.
4. Гулова З.А. Концепт «еда» в русском и польском языках: Автореф. дисс канд. филол. наук. – Душанбе: 2013. – 24 с.
5. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. VI jildli. I jild. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nashriyoti, 2023. – B. 831.
6. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. VI jildli. IV jild. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nashriyoti, 2022. – B. 544.
7. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. VI jildli. I jild. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nashriyoti, 2023. – B. 961.

SEMANTISCHE UND FUNKTIONALE MERKMALE NEGATIVER UND NEUTRALER WÖRTER

Adham Berdimurodov

doktorant (SamDChTI)

In der Linguistik spielen semantische und funktionale Merkmale von Wörtern eine entscheidende Rolle, um den Einfluss von Sprache auf das menschliche Denken und die zwischenmenschliche Kommunikation zu verstehen. Dieser Artikel untersucht die semantischen und funktionalen Unterschiede zwischen negativen und neutralen Wörtern, ihre Nutzung in der Sprache sowie die Implikationen ihrer Bedeutungen für die menschliche Wahrnehmung. Ziel ist es, ein tieferes Verständnis dafür zu erlangen, wie negative und neutrale Wörter unterschiedliche Reaktionen hervorrufen und warum ihre Bedeutung in bestimmten Kommunikationskontexten von besonderer Bedeutung ist.

Semantik und Wortbedeutung. Die Semantik ist der Teilbereich der Sprachwissenschaft, der sich mit der Bedeutung von Wörtern, Phrasen und Sätzen beschäftigt. Semantische Merkmale beziehen sich auf die grundlegenden Bedeutungen, die mit einem Wort assoziiert werden. Bei negativen Wörtern (z. B.

„schlecht“, „traurig“) steht oft eine negative Konnotation im Vordergrund, während neutrale Wörter (z. B. „Baum“, „Tisch“) keine affektive Ladung tragen.

Funktionale Merkmale von Wörtern. Funktionale Merkmale beziehen sich auf die Rolle eines Wortes in einem Satz und dessen Wirkung auf die Kommunikationsdynamik. Negative Wörter können beispielsweise Emotionen verstärken und Stimmungen beeinflussen, während neutrale Wörter in der Regel deskriptiv sind und sachliche Informationen vermitteln.

Bedeutungsinhalt negativer Wörter. Negative Wörter tragen oft Bedeutungen, die mit unangenehmen Gefühlen, Ablehnung oder Missbilligung assoziiert werden. Diese Wörter können soziale Reaktionen wie Empathie, Abneigung oder sogar Angst hervorrufen. Beispielsweise impliziert das Wort „schlecht“ eine Bewertung und erzeugt oft eine emotionale Reaktion bei den Zuhörern.

Bedeutungsinhalt neutraler Wörter. Neutrale Wörter sind frei von positiven oder negativen Konnotationen und dienen in erster Linie dazu, objektive Informationen zu vermitteln. Sie sind von Natur aus beschreibend und beeinflussen die emotionale Reaktion des Gesprächspartners in der Regel nicht. Beispiele für neutrale Wörter sind „Stuhl“ oder „Fenster“, deren Bedeutung klar definiert und unverfänglich ist.

Verwendung negativer Wörter in der Interaktion. Negative Wörter spielen eine wichtige Rolle in der zwischenmenschlichen Kommunikation, insbesondere wenn es darum geht, Meinungen zu äußern oder Kritik zu üben. Ihre Funktion besteht oft darin, einen negativen Sachverhalt zu betonen oder emotionale Spannungen auszudrücken.

Funktion neutrale Wörter in der Alltagskommunikation. Neutrale Wörter werden oft in sachlichen oder deskriptiven Kontexten verwendet, wie z. B. in wissenschaftlichen Texten oder Alltagsgesprächen, in denen emotionale Reaktionen nicht im Vordergrund stehen. Ihre Hauptfunktion besteht darin, präzise und klare Informationen zu vermitteln, ohne dabei Emotionen auszulösen.

Psychologische Effekte negativer Wörter. Negative Wörter können starke emotionale Reaktionen hervorrufen, da sie oft mit Gefahren, Verlusten oder unerwünschten Ereignissen assoziiert werden. Studien zeigen, dass negative Begriffe schneller verarbeitet und besser erinnert werden als neutrale oder positive Begriffe (Baumeister et al., 2001).

Psychologische Effekte neutraler Wörter. Da neutrale Wörter keine affektive Ladung tragen, haben sie weniger Einfluss auf die emotionale Reaktion von Individuen. Sie werden meist schneller verarbeitet, ohne jedoch besondere Aufmerksamkeit oder eine tiefere kognitive Verarbeitung zu erfordern (Kuperman et al., 2014).

Abschluss. Die Analyse der semantischen und funktionalen Merkmale negativer und neutraler Wörter zeigt, dass beide Kategorien eine wichtige Rolle in der menschlichen Kommunikation spielen, jedoch auf sehr unterschiedliche Weise. Negative Wörter besitzen eine affektive Komponente, die ihre Bedeutung und ihre Wirkung in der Kommunikation verstärkt. Neutrale Wörter hingegen sind in ihrer Funktion eher deskriptiv und haben in der Regel keine emotionale Wirkung. Ein tieferes Verständnis dieser Unterschiede kann dabei helfen, Kommunikationsstrategien gezielter zu gestalten und die Wirkung von Sprache auf die menschliche Psyche besser zu verstehen.

Die Literaturverzeichnisse

1. Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C., & Vohs, K. D. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, 5(4), 323-370.
2. Kuperman, V., Estes, Z., Brysbaert, M., & Warriner, A. B. (2014). Emotion and language: Valence and arousal affect word recognition. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(3), 1065-1081.
3. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press.
4. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford University Press.

UNTERSUCHUNG DER INDIREKTEN REDE UND IHRER VERSCHIEDENEN FORMEN

Nazarova Shoxida Ismatovna
(Qarshi DU)

Annotation

In diesem Artikel handelt es sich um die Untersuchung der indirekten Rede in der deutschen Linguistik und wird auf ihre syntaktische Eigenschaft auch eingegangen. Insbesondere wird großen Wert darauf gelegt, wie die Rede der anderen Personen weitergeleitet wird, welche Verben oder Angaben gebraucht werden. Darüber hinaus werden die Meinungen der deutschen Sprachwissenschaftler hinzugefügt.

Schlüsselwörter: indirekte Rede, syntaktische Eigenschaft, syntaktische Normen;

In der modernen Linguistik wird die Untersuchung der indirekten Rede und ihrer verschiedenen Formen zunehmend relevant. Viele Linguisten, darunter G.A. Nabiullina und A.M. Gorlatov, beleuchten die syntaktischen Normen und die kognitive Dimension der Sprache, die die Struktur und Funktion komplexer Satzkonstruktionen prägen. Insbesondere wird der Einfluss von äußeren und inneren Redeformen auf die Textgestaltung analysiert. Diese Ansätze eröffnen neue Perspektiven, insbesondere im Vergleich der Sprachen, und tragen zur Vertiefung unseres Verständnisses der Dynamik der Sprache und ihrer Verwendung in literarischen und kommunikativen Kontexten bei.

Es lohnt sich, den Grad des Studiums der indirekten Sprache in der modernen Sprachforschung zu betrachten, beginnend mit einem Überblick über die wichtigsten Ansätze der modernen Wissenschaft zur Untersuchung syntaktischer Probleme. Wie G.A. Nabiullina zu Recht bemerkt, formuliert jede Entwicklungsstufe der Wissenschaft anhand aktueller Probleme der Linguistik ihre Aufgaben und legt vorrangige Forschungsgegenstände fest. Auf dem Gebiet der Syntax haben sich verschiedene Richtungen herausgebildet, beispielsweise Variablensyntax, kommunikative Syntax, funktionale Syntax und andere.

Eines der aktuellen Themen in der Syntaxforschung bleibt die Frage syntaktischer Normen. Heutzutage gibt es jedoch einen allgemeinen Trend zu einem kognitiven Ansatz in der Linguistik, der es uns ermöglicht, syntaktische Strukturen als Elemente der mentalen Welt zu betrachten, die die Bedeutung der

sprachlichen Form betonen. Die Syntax ist ein Schlüsselement des Textstils, daher wird der Ansatz, die syntaktische Struktur eines Satzes aus stilistischer Sicht zu untersuchen, als gerechtfertigt angesehen. Am Beispiel eines deutschen Werbetextes von A.M. Gorlatov weist unter Berufung auf moderne Klassifikationen von Satztypen in der deutschen Stilistik zu Recht darauf hin, dass es in Werbetexten unterschiedliche Umsetzungsmöglichkeiten sowohl im Aufbau als auch im Inhalt von Sätzen gibt. Nach der traditionellen Sichtweise der Linguistik können komplexe Sätze entweder komplex oder komplex sein.

Komplexe Sätze können in der modernen Linguistik als Strukturen betrachtet werden, die synkretistische Bedeutungen wie Konsequenz und Zuschreibung ausdrücken können. Gleichzeitig rücken Phänomene der Transitivität in der Sprache zunehmend in den Fokus des wissenschaftlichen Interesses und sind in der Linguistik noch immer unzureichend erforscht.

Zu den syntaktischen Problemen in der Linguistik zählen auch Methoden zur Übertragung fremder Sprache. Obwohl dieses Thema auf den ersten Blick vollständig erforscht zu sein scheint, eröffnet es immer wieder neue Perspektiven, insbesondere im Kontext der vergleichenden Sprachanalyse. So analysiert Popova am Beispiel der deutschen Sprache die Übertragungsarten fremder Sprache in literarischen Texten aus pragmalinguistischer Sicht. Der Forscher unterteilt die Arten der Übertragung der Sprache eines anderen in externe, laut gesprochene und interne, nicht laut gesprochene. Der Linguist führt eine vergleichende Analyse der Interaktionsmöglichkeiten zwischen äußerer und innerer Fremdsprache durch, sowohl von der Seite des Textcharakters als auch vom Autor selbst.

In der modernen Germanistik nennen Grammatiker die indirekte Rede „Indirekte Rede“ und betrachten ihre strukturelle Gestaltung im Kontext der Verwendung des Verbalprädikats im Konjunktiv:

...doch Fritz Jück hatte gemeint, es sei völlig normal, wenn ich als Bauherrin die Pfannen selbst beim Hersteller orderdete.

Unter indirekter Rede versteht man in der usbekischen Wissenschaft eine Form der Übermittlung der Rede eines anderen mit Hilfe erläuternder objektiver

Nebenteile komplexer Sätze, wobei der Hauptteil Verben mit der Bedeutung Nachricht, Rede, Gedanken oder Fragen sowie in der Bedeutung entsprechende Substantive enthält:

U aytdiki, asli journalist bo`lmoqchi ekan-u, ammo padarining qaroriga qarshi borolmay, buyuk hamqishlog`i Sinoga izdosh tushibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

5. Gorlatov.A.M. Sintaksicheskiye osobennosti tekstoobrazovaniya funktsionalnogo stilya reklami nemetskogo yazika. Yazik. Chelovek. Smolen, S. 13-18,2005.
6. Nabiullina G.A. Aktualniye voprosi sintaksisa tatarskogo yazika (1990-2008 gg.) Filologicheski nauki. Gramota, № 2. S. 79-81, 2008.
7. Leg dich nicht mit Mutti an. Eva Völler. Roman. Bastei Lübbe. Pößneck. S 143, 2012
8. Bonu. Iqbol Mirzo. Roman. Sharq. 14, 2018

ТИЛДА ИНСОН ОМИЛИНИ ТАВСИФЛАШНИНГ АСОСИЙ ЁНДАШУВЛАРИ

Элёржон Юсуфалиев,

(Қўқон давлат педагогика институти)

Аннотация

Ушбу мақолада тилшуносликнинг марказида турувчи “тил ва инсон” тушунчаси муаммоси лингвистик жиҳатдан илмий таҳлил қилинган ва унинг лисоний табиатини тушунишга ёрдам беришда миллий ўзига хос жиҳатлари мисоллар ёрдамида очиб берилган.

Калит сўзлар: *парадигма, лингвосентрик, антропоцентрик, системоцентрик, лингвосентрик, паремия, когнитив.*

Шубҳасиз, тилшунослик ҳар доим “тил ва инсон” муаммоси билан шуғулланиб, биринчи навбатда уни фақат фан тарихининг турли босқичларида ва турли тилшунослик мактабларида (парадигмаларида), ундан кейин эса иккинчисига эътибор қаратган. Бу иккилик бирликнинг таркибий қисмидир. Бунинг учун “инсон ва тил” ёки “шахс ва тил” типдаги тез-тез

учрайдиган график танловларга эътибор қаратишнинг ўзи кифоя. Бизнингча, бу муаммони композиция ёрдамида эмас, балки оғзаки ифодалаш тўғрироқ бўлади. “Инсон” ва “Тил” тушунчаларининг қўшилиши, ва унга бўйсунувчи тушунчалар: муаммонинг бу жиҳати тилга турлича ёндашувларни акс эттиради, уларни лингвосентрик ва антропоцентрик деб аташ мумкин (В. М. Алпатовнинг икки хил лингвистик тавсифни - системоцентрик ва антропоцентрик билан солиштириш)⁶². Тилга лингвосентрик ёндашув билан тадқиқотчи “инсон тили” ни тасвирлашни мақсад қилган. Нутқ кўринишларини таҳлил қилиш натижасида олинган маълумотлар, биринчи навбатда, улар ҳақида маълумот мазмуни, инсонни, унинг лисоний табиатини тушунишга ёрдам беради, бу миллий ўзига хос лингвистик тасвирларда фарқланади. Чунки семантика оламининг ташкил этиш асосан идио-этник характерга эга. Шахсни тўлиқ тавсифлаш учун унинг лингвистик табиатини ҳисобга олмаслик мумкин эмас. Шахснинг ўзида мавжуд уч хил жиҳатлар қуйидагилар:

- биринчидан умумий, биологик, аниқроқғи ижтимоий,
- иккинчидан, шахсийлигини ажратиб кўрсатиш керак энг аниғи, индивидуал, - учинчидан балки шахснинг бу хусусиятларига лингвистик режани ҳам қўшиб, уни шунчаки ақлли мавжудот эмас, балки сўзловчи, homo loquens қилади⁶³. Инсоннинг лингвистик табиатини ўрганиш антропологик тилшуносликнинг асосий вазифасидир. Ушбу муаммони ҳал қилиш инсон қиёфасини ва у орқали унинг ёрдамида дунёнинг “содда” (лингвистик) тасвирини қайта яратишга, шахсни ташкил этувчи асосий тизимларни тавсифлашга ёрдам беради (қаранг⁶⁴). Албатта, бу тизимлар ва уларни ташкил этувчи компонентлар бир-бири билан ўзаро таъсирга эга. Демак, инсонда жисмоний оламни идрок этиш тизими психик система билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу боғлиқлик, кўриб турганимиздай қурилган,.

⁶² Алпатов В.М. Предварительные итоги лингвистики XX века // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы: Тезисы международной конференции. Т. I. – М.: МГУ, 1995. – С. 16.

⁶³ Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. С. 16.

⁶⁴ Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том II. – М.: Языки русской культуры, 1995.- С. 348-384.

Уларнинг умумий ўхшашлиги асосида эмас, балки тўғридан-тўғри, тенг ва яқин муносабатларга асосланади. Адабиётда бунга аллақачон эътибор берилган. Шундай қилиб, кўриш, қараш, кўриб чиқиш, идрок этиш соҳаси феъллари ва уларнинг визуал идрокни тавсифловчи ҳосилалари ўзбек тилида (нафақат ўзбек тилида) балки, когнитив мақомга ҳам эга бўлади. Бунга мисоллар: *Катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи биргалашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди ҳалқ. (А Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари);* кўриш - тушунтириш ҳис қилиш, англаш. *Ҳар гал йўлим шу томонларга тушганда, поезд тўғонга яқинлашиб била вагон ойнасини очиб, ўша ўрикзорга қарайман. (С. Аҳмад. Танланган асарлар);* қарамоқ - бирор нарсага маълум бир тарзда боғланиш. Шунинг учун инсон фақат унинг онгида ва онгсизлигида мавжуд бўлган нарсаларни “кўриши” ёки “қараш” мумкин (таққосланг: кўриш, туш кўриш ва ҳоказо). Бундан ташқари, бундай феълларнинг когнитив мақоми мавҳум тушунчаларни, ҳаракатларни, белгиларни “кўриш” имконини беради: *Йигитликда бизнинг бошимиздан ўтган саргузашт шундоқ бўлган, ўғилларим. Бизнинг кўрганамиз қурсин. (П. Турсун, Ўқитувчи).* Инсон оламига оид шубҳа, ишонч, тахмин, эҳтимоллик ва шунга ўхшаш руҳий ҳолат ва туйғуларни визуал ассоциациялар орқали тасвирлаш мумкин: *Газета, олис чўл бағрида ер билан олишган кишилар юрагига ёруғлик олиб киргандек, узоқда тўплар гулдириси остида эмаклар кетаётган болаларини кўриш дамларини яқинлаштиргандек бўлди. (С. Аҳмад, Уфқ). Юлдузлар сирли кўз қиссишар, тиллақошдек ингичка ой сирли мўралар, шабода сирли шивирлар, садарайҳон билан тупроқ сирли ҳид таратар, осмон ҳам, ер ҳам сирларга тўла эди. (Ў. Ҳошимов, Дунёнинг ишлари).* Визуал идрок этиш асосида инсоннинг ҳис-туйғулари дунёси ҳам узатилиши мумкин, айниқса ҳайратда: *буни қаерда кўрдигиз! Бу бизнесни кўрганмисиз? Кўзларим кўрмасди (қаранг, кўрдим)! Буни текширинг! ва ҳ.к.* Кўриш органининг ўзига тегишли бўлган кўз сўзини таҳлил қилишдан камроқ қизиқарли маълумотларни олиш мумкин эмас. Ўзбек **паремиясида** ушбу сўзнинг ишлатилишидан далолат беради: *кўзлар ёнмоқда – “кучли*

истак”, катта (юмалоқ) кўзларни қилиш – “ҳайрон бўлиш”, турли кўзлар билан қараиш – “бошқа нуқтадан баҳолаиш, кўриш”, кўз олдида туриш - тасаввур қилиш “мантиқан”, бирор нарсага кўзингизни юминг – “атайдан эътибор бермаслик” ва ҳоказо. Шахсинг лингвистик дунёсидаги жисмоний идрок этиш тизими, биринчи навбатда, визуал идрок этиш унинг рухий дунёси билан чамбарчас боғлиқ ва бу унинг ҳуқуқлари, деб ёзади Н.Д. Арутюнова. Умуман олганда, визуал тасвирлар осонроқ бўлади, деб тахмин қилиш мумкин. Эшитиш идрокидан кўра когнитив ишлов бериш. Биринчиси кўпроқ инсоннинг шахвоний ва рационал табиати билан боғлиқ бўлса, иккинчиси кўпроқ унинг иррационал принципи билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан, сезги кўришдан кўра эшитишга яқинроқдир. Ҳинд-европа тиллари учун, кўриниш, визуал идрок феълининг таъкидланиши характерлидир⁶⁵. Ушбу позицияни қўллаб-қувватлаш учун сиз ўзбекча феълни ўхшаш кўринишга келтиришингиз мумкин бўлади “найдо бўлмоқ”, “тақдим этимоқ” маъносида (масалан, Бу фараз янада ишонарлироқ кўринади), бу немисча *aussehen*нинг нусхаси эканлиги маълум. Бироқ, жисмоний идрокнинг визуал тизимларидан ташқари, хусусан, эшитиш қобилияти кўпроқ когнитив мақомга эга бўлиб, бундан ташқари бошқа “лингвистик тасвирлар” ҳам бўлиши мумкин, деб ёзади Н. Д. Арутюнова, - когнитив маънолар асосан эшитиш билан боғлиқ. “ақл, руҳ (фалсафий маънода)” номларини эшитиш феъли билан боғлиқ бўлади ва номи билан эшитиш тушуниш ва билиш маънолари боғланади: эшитяпман / тушунаман, биламан⁶⁶.

Инсоннинг лисоний образ тасвирини яратишда унинг физик олам билан денотатив боғланган ва хусусан, воқеликнинг айрим моддий объектларининг табиий хусусиятларини тавсифлаш ёки уларга хос бўлган

⁶⁵ Арутюнова Н.Д. —Полагать и —видеть (к проблеме смешанных пропозициональных установок) // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1989. С. 113.

⁶⁶ Арутюнова Н.Д. —Полагать и —видеть (к проблеме смешанных пропозициональных установок) // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1989. С. 114.

муайян жараёнларни тавсифловчи тил ҳодисалари ҳам шахснинг ички дунёсида иштирок этиши мумкин. Демак, рус тилида билиш вазифасида куймоқ, совимоқ феъллари ва иссиқ, совуқ сифатлари инсоннинг ҳис-туйғулари ва ҳиссиётлари оламини тасвирлайди. Демак, одам нафратдан ёниши мумкин, ишда ёниши мумкин, кимдир жонини куйдириши мумкин ва ҳоказо. *Азиз хотинининг ҳам аччиқ, ҳам кўрс гапига нима жавоб беришни билмай довдираб қолди. Охири: Бас қил!-деди кўзлари олайиб. Ёки шу уйни ташлаб кетайми? Шундай қилсам тинадимми жазинг?! Қутиламаними? –Азиз эшикни қарсилатиб ётиб, нарғи хонага чиқиб кетди. (Ў. Усмон Гирдоб). Салтанат эрининг орқасидан еб қўйгудек қараб турди-да, қўлидаги алюмин товоқни шарақлатиб шкаф тахтасига ташлаб, у ҳам боласи ётган хонага кириб кетди. Бир пайт ўғилчаси йиғладими, жазаваси тутиб бақирди: (Ў. Усмон Гирдоб). Ва бошқа томондан: Кечқурун жамоат жам бўлганда, ғазабдан кўкариб кетган кампир етти пушитидан қолган уч бойлам васиқани ўртага кўтариб урди. (А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари).*

Иссиқ (совуқ) бош, оид мухлис, қайноқ истак, иссиқ (совуқ) юрак, иссиқ (совуқ) қон, иссиқ интилиш, иссиқ севги, иссиқ каби сифатлар ёрдамида инсоннинг ички дунёсини етарлича кенг доираси тасвирланган. Салом, бирор нарсада илиқ билдириш, совуқ кўзлар ва ҳоказо. Қиз энди не йўсинда унинг оғушидан чиқиб кетиб, ғазаб ва таҳликада шиша билан унинг бошига туширганини, уйдан ёқавайрон ҳолда ўкдай отилиб чиққанини билмайди. (С. Қаҳҳор, Дайди қизнинг дафтари). Ранги гезарган, туксиз чўзиқ юзи бироз тўр тортган, тепакал ва шалпангқулоқ, кўзлари чағир ва совуқ боқувчи бу одамнинг шу ерда милиция капитани пўримида терговчи бўлиб ўтирганига афсусланиб қўйдим. (С. Қаҳҳор, Дайди қизнинг дафтари).

Шундай қилиб, инсон тилига лингвоцентрик ёндашув билан биз лингвистик (аниқроғи, нутқий) шаклланишлардан инсоннинг лингвистик дунёси ҳақида жуда қизиқарли ва жуда фойдали маълумотларни ажратиб олишимиз, манзарасини тасвирлашимиз ва инсоннинг лингвистик портретини яратишимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алпатов В.М. Предварительные итоги лингвистики XX века // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы: Тезисы международной конференции. Т. I. – М.: МГУ, 1995. – С. 16.
2. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том II. – М.: Языки русской культуры, 1995.- С. 348-384.
3. Арутюнова Н.Д. —Полагать и —видеть (к проблеме смешанных пропозициональных установок) // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1989. С. 113.
4. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. С. 16.
5. Yusufaliyev, Elyorjon. "TA'LIMGA OID PEDAGOGIK TERMINLARNING LINGVISTIK TADQIQI."Журнал иностранных языков и лингвистики 2.6 (2021).

FRANSUZ TILIDA MANTIQUIY VA GRAMMATIK EGANING IFODA USULLARIGA KO'RA FARQI.

Talaba: Jo'rayeva O'.

Ilmiy rahbar: Baratova K.

(Qarshi DU)

Fransuz tilida mantiqiy ega va grammatik ega qatnashgan gaplar og'zaki, yozma tilda hamda badiiy asarlarda qo'llanilish darajasi kengdir. O'z navbatida grammatik ega ham o'ziga xos muhim vazifalarni jumladam, keraklilik, mavjudlik, ob-havo, sodir bo'lganlik kabi ma'nolarni ifodalab keladi.

Ma'lumki, barcha shaxssiz fe'llar bilan kelgan uchinchi shaxs kishilik olmoshi gapda grammatik ega vazifasini bajararadi. Biz asarlarda zarurlik va keraklilik ma'nolarni ifodalaydigan *“il faut”* shaxssiz fe'lini va mavjudlik

ma'nosini bildiruvchi, « **il y a** » shaxssiz iborasini ko'p o'rinlarda va har xil qo'llanilganligini ko'rishimiz mumkin. Birgina "**il faut**" shaxssiz fe'li ko'plab zamonlarda qo'llanilgan. Masalan :

Il faut dire que c'est un peu de la faut de Rex. (Présent de l'indicatif - hozirgi zamon)

La maîtresse a dit qu'il fallait excuser Clotaire qu'il était très timide alors, c'est Rufus qui a été interrogé. (Imparfait- o'tgan zamon davom fe'li.)

Après il a fallu former les équipes.(Passé compose – o'tgan zamon)

Il lui faudrait des sous titres. (Future dans le passé – O'tgan zamondagi kelasi zamon)

Bundan tashqari, asarlarda turli xil ma'nolarni ifodalaydigan ko'plab shaxssiz fe'l va iboralar qo'llanganini ko'ramiz. Masalan: *Je sais bien que papa n'aime pas que je joue à la balle dans la maison, mais dehors il pleuvait.* Bu gapda tabiat hodisalarni bildiruvchi shaxssiz fellarning biri *il pleut – il pleuvait* tarzida ya'ni o'tgan zamon davom fe'li bo'lib qo'llangan.

Aytish mumkinki, asarlarda imkoniyatni bildiruvchi "*il est possible*", vaqtni bildiruvchi "*il est tard*", tabiat hodisalarni bildiruvchi "*il fait chaud, il fait froid*" kabi shaxssiz iboralar qo'llangan. Asarlarda grammatik ega qo'llangan gaplarni struktur jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak shularni ko'rsatib o'tish kerakki, grammatik ega sodda, qo'shma va ergash gaplarda qo'llanilgan. Masalan oddiy gap tarkibida : *Il y a mon nom dessus* .(L.P.N page 11). *Il faut avoir un peu d'autorité*.(L.P.N page 32). Birinchi gapda "*il y a*"shaxssiz iborasi sodda gap tarkibida qo'llangan. Ikkinchi gapda esa "*il faut*" shaxssiz fe'li sodda gap tarkibida qo'llangan .

Bog'lovchili bog'langan qo'shma gap tarkibida

Il fait chaud et on joue avec le train électrique (L.P.N page 39)

Bu gapda *il fait chaud* iborasi bog'langan qo'shma gap tarkibida qo'llangan

Il est très bien le terrain vague et on a commence à s'amuser en jetant des pierres contre les boîtes de conserves . (L.P.N page 17)

Yuqoridagi gapda e'tibor qaratadigan bo'lsak bu gapda grammatik ega sifatida qo'llangan "Il est" shaxssiz fe'li bog'langan qo'shma gap tarkibida qo'llangan.

Bog'lovchisiz bo'langan qo'shma gaplar tarkibida.

*Je sais comment **il faut** parler aux enfants tout va se passer très bien.* (L.P.N page 29). Bu gapdagi grammatik ega vazifasini bajargan "il faut" shaxssiz fe'li bog'lovchisiz qo'shma gap tarkibida qo'llangan .

*Il en manquait **il n'y avait plus** de légumes ni de papier .* (L.P.N page 20). Bu gapda "il y a" shaxssiz iborasi qo'llangan .

Ergashgan qo'shma gap tarkibida.

*On l'appelle comme ça parce qu'il dit tout le temps "Regardez –moi dans les yeux" et dans le bouillon **il y a** des yeux. On a bien rigolé, parce qu'il n'y avait beaucoup de lumière dans la cave.* (L.P.N page 41)

Bunda "il y a" shaxssiz iborasi sabab ergash gapli qo'shma tarkibida qo'llangan.

Bundan tashqari maqsad ergash gapli qo'shma gap tarkibida, nisbiy ergash gapli qo'shma gap tarkibida, to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap va boshqa ergashgan qo'shma gaplar tarkibida qo'llangan. Masalan:

***Il faut** dire que c'est un peu de la faute de Rex.*(to'ldiruvchi ergashgan qo'shma gap) (L.P.N page 23)

***Il y en avait** des tas qui voulaient être avants-centres.*(nisbiy ergash gap) (L.P.N page 34)

Yuqoridagilardan ko'rish mumkinki, grammatik ega gapning har qanday turida ishtirok etishi mumkin. Grammatik egani o'rganish jaroyonida shular ma'lum bo'ldiki "il faut" shaxssiz fe'lidan keyin keladigan fe'l har doim noaniq formada ya'ni infinitivda bo'ladi. Masalan : *Maman a commencé à me dire qu'**il ne fallait pas dire** "chouette" tout le temps, quand elle a vu la boîte qu'Alceste avait sous le bras.*(L.P.N page 36). ***Il a fallu décider** comment former les équipes, pour qu'il y ait le même nombre de joueurs de chaque côté.* (L.P.N page 27)

Bu gaplarning birinchisida “*dire*” fe’lining, ikkinchi gapda esa “*décider*” fe’lining infinitive shakllari qo’llangan. Shuni aytish kerakki, “il faut” shaxssiz fe’li vositasiz to’ldiruvchi bilan qo’llansa undan keyin ot so’z turkumiga oid so’z qo’llanishi mumkin. Buni bir necha misollarda ko’rib chiqamiz. Masalan : ***Il me faut ton vélo, Clotaire je lui ai dit.***(L.P.N page 37). ***Il lui faudrait des sous titres.***(L.P.N page 44)

“Il y a” shaxssiz oborotidan keyin ko’p hollarda “*de*” predlogi qo’llaniladi. Masalan : *C’était bien, il y avait du chocolat, de la confiture, des gateaux, des biscottes, et nous n’avons pas mis les coudes sur la table.*(L.P.N page 42)

Il y avait des tas de bonnes choses, dans la glaceière.

Xulosa tarzida shularni keltirish o’rinliki, grammatik ega va mantiqiy ega orasida bir necha farqli xususiyatlarni ko’ramiz masalan, grammatik ega bo’lib faqat ***il*** va ***y a*** olmoshlari qo’llansa mantiqiy ega bo’lib barcha so’z turkumlariga oid so’zlar qo’llanar ekan

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Bescherelle “La grammaire pour tous” Hatier-Paris 1997.
2. Grevisse M. “Le Petit Grevisse”. Grammaire française. De boeck duculot. Paris 2009.
3. Michèle Boulares, Jean-Louis Frérot “Grammaire progressive du Français” CLE International 1997-ISBN p. 190
4. Goscinny- Sempé « Le Petit Nicolas» Éditions Denoël. 1990

NUTQIY ETIKET BIRLIKLARINING TILSHUNOSLIKDAGI O’RNI VA AHAMIYATI

Nazarova Shahnoza Ismat qizi
Doktorant (Toshkent DO’TAU)

Аннотация. В данной статье рассматриваются научно-теоретические аспекты речевого поведения и стиля общения. Рассмотрена история изучения речевых этикетных единиц в мировом и узбекском языкознании. Сегодня большое значение придается сходству и различиям речевого этикета на узбекском и других языках. Обсуждались

взгляды и теории западных, восточных и узбекских ученых на речевой этикет. В статье использованы описательный и сравнительный методы.

Ключевые слова: культура, речь, вежливость, речевой этикет, стиль общения, прагматика, антропоцентрический подход

O'tgan asrning 60-yillaridan boshlab tilshunoslikda semantikaga e'tiborning ortishi tufayli semantika tarkibidan yana ayrim sohalarning, xususan pragmatikaning ajralib chiqishiga turtki bo'ldi. Hozirga kelib pragmatika o'zining alohida obyekti va muammolari bilan tilshunos olimlar e'tiborini tortmoqda. Pragmatikaning ana shunday ob'yektlaridan biri ma'lum bir tilda mavjud bo'lgan nutqiy etiketlar sanaladi. So'nggi yillarda dunyo tilshunoslarining diqqat-e'tibori o'zaro muloqot, turli xalqlar uchun xos bo'lgan nutqiy aloqa bilan bog'liq muammolarga, muloqotning milliy-madaniy belgilarini o'rganishga jiddiy qaratilmoqda. Mana shu qiziqish va e'tiborning samarasi o'laroq nutqiy etiket, uning birliklari, nutqiy odat vaziyatlari bilan aloqador bo'lgan masalalar to'g'risida qator tilshunos olimlarning tadqiqotlari yuzaga kelmoqda.

P.Braun, S. Levinson, G. Lich, Lakoff, A.A.Akishina, V.M.Alpatov, N.D.Arutyunova, V.N. Golovin, V.E.Goldin, Y.D.Desheriyev, V.G.Kostomatov, N.F.Mixeyeva, T.N.Naumova, F.Pap, L.P. Stupin, K.S. Ignatev, O.B. Sirotinina N.M. Firsova, N.I. Formanovskaya kabi tilshunoslar nutqiy etiketga xos masalalar bilan alohida shug'ullanib, ma'lum xalqlar uchun xos bo'lgan muloqotning milliy belgilarini shu xalqlar doirasida, shuningdek, boshqa xalqlar bilabqiyosiy jihatdan o'rgandilar,⁶⁷

Ularning tadqiqotlari nemis, yapon, ingliz, ispan, fransuz, rus tillarini chet tili sifatida o'rganishda nutqiy etiket birliklarini turli yo'nalishlarda – sotsiolingvistik, paralingvistik, pragmatik aspektda tekshirishning mohiyatini ochib berishga qaratilgan. O'zbek tilshunosligida esa ba'zi olimlarning nutqiy etiketlarning u yoki bu masalalarini yoritishga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlaridan⁶⁸ tashqari ushbu masala maxsus o'rganilmaganligini kuzatish mumkin.

Xalqimizga xos yoshi katta insonlarga hurmat, tanish va notanish suhbatdoshlar orasidagi samimiylik, Sharq ayoliga xos ibo-hayo kabi noyob fazilatlar turli ijtimoiy guruh a'zolari nutqi vositasida boshqa xalqlardan farqli ravishda doimo o'z ahamiyatini ko'rsatib kelmoqda.

Hozirgi kunga kelib mustaqil O'zbekistonning qator davlatlar bilan har jabhada hamkorlik qilib kelayotgani o'zbek xalqining milliy xususiyatlarini chuqur o'rganish hamda uni

⁶⁷ Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет. 2-изд. М., 1978. // Brown P., & Levinson S. Universals in Language usage: Politeness phenomena. – London, 1978. // Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman Publ., 1983. // Goffman E. International ritual: Essays in face-to-face behavior. – New York: Pantheon Books, 1967. // Lakoff R. The logic of politeness: or minding your p's and q's // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1973.
Sodiqova M., Jo'rayeva J., So'zdan so'zning farqi bor. Toshkent-1966; // O'rinboyev B. O'zbek tili so'zlashuv nutqi sintaksisi masalalari. Toshkent-1974 // Rustamov A. So'z xususida so'z. Toshkent-1987

targ'ib qilish zaruratini taqozo etadi. Shu bois o'zbek nutq etiketi masalalarini alohida o'rganish bugungi o'zbek tilshunosligining dolzarb muammolaridan hisoblanadi.

Ijtimoiy muloqotda tez-tez takrorlanib turadigan, tez-tez quloqqa chalinadigan til birliklari mavjud. Bu til birliklari alohida olinganda oddiy va ahamiyatsizdek tuyulsa-da, biroq birgalikda, yig'ilgan holda ishlatilganda, ma'lum millat xalqlari muloqotining asosini tashkil etadi. Ular har bir millat vakiliga yoshlikdan o'zlashib, ma'lum bo'lib, turli xil muloqotlarda, suhbatlarda, turlicha vaziyat hamda sharoitlarda yuzaga qalqiydi, kommunikatsiyani tiklash va uni me'yorida ushlab turish uchun asos bo'ladi.

Har bir tilda muloqot o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Shu bois kishi o'zga tilda mukammal so'zlash uchun faqatgina uning til xususiyatlarini – grammatik, leksik, fonetik jihatlarini nutqda to'g'ri talqin etish bilan chegaralanib qolmay, balki shu xalqqa xos nutqiy etiketni ham bilmog'i talab etiladi.

Dunyo tilshunosligida XX asr boshlaridan muloqotda madaniy va kognitiv tushunmovchiliklarning oldini olish, har bir millatning til va madaniyati tamoyillari muayyan standartlardagi qolipga emas, balki o'ziga xos, individual qonun-qoidalariga bo'ysunishini ilmiy va amaliy jihatdan mushohada qilish maqsadida o'tgan asr boshlaridan Uzoq Sharq va G'arb tilshunosligida Politeness (Nutqiy etiket) va Face (Hurmat ifodasi) konsepsiyalari fanga kirib keldi.

Tilning madaniy holatini aks ettiruvchi nutqiy etiket birliklarini ikki va undan ortiq tillar misolida qiyosiy yoki chog'ishtirma o'rganish lingvopragmatikaning muhim yo'nalishlaridan sanaladi.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan islohotlar tilshunoslik ravnaqiga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. Turli xalqlar nutqini chog'ishtirma va qiyosiy aspektda tadqiq qilib, ular asosida xalqlararo munosabatlar rivoji va o'zaro ta'sir qirralarini ilmiy jihatdan tadqiq etish borasida keng qamrovli imkoniyatlar yuzaga keldi. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar tilshunoslik sohalarida ham ilmiy izlanishlar ko'lamini kengaytirishga imkoniyatlar yaratdi. Shu nuqtai nazardan nemis va o'zbek tillaridagi nutqiy etiket birliklari tadqiqi nafaqat ijtimoiy muloqot, balki siyosiy-diplomatik munosabatlarda ham zaruriy va dolzarb masalalarga oydinlik kiritadi.

O'zbek tili Davlat tili maqomini olgan hozirgi kunda, ko'plab boshqa davlatlar bilan siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar ortib borayotgan davrda respublika hududida yashayotgan va dunyoning turli nuqtalarida yashab o'zbek tiliga qiziqayotgan millat vakillari tilning ichki tomoni – leksik, fonetik, grammatik xususiyatlarini o'rganishlari bilan bir qatorda, uning amaliy tomonini, til birliklaridan qay tarzda foydalanish masalasini o'rganishlari ham muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begmatov E. Oliy ta'lim tizimida nutq madaniyatining o'rni. –Toshkent: O'zbekiston, 1999. 175b
2. Iskandarova Sh. O'zbek nutqi odatining muloqot shakllari. Avtoreferat. – Samarqand: 1993
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika.- Toshkent, 2008. 318b.
4. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013. 176b
5. Arastu. Poetika. Axloqi kabir. Ritorika. T.: Yangi asr avlodi-2011. 352b.
6. Sitseron. Notiqlik san'ati haqida ikki risola. T.: Yangi asr avlodi-2007. 442b.
7. Brown P., & Levinson S. Universals in Language usage: Politeness phenomena. – London, 1978. – 327p.
8. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman Publ., 1983. – 250 p.

CHET TILI DARSLARIDA METODLAR**Nilufar Eshonkulova****Doktorant (Qarshi MII)**

Malakalar hosil qilishning hal qiluvchi bosqichi o'quv materialini qo'llash hisoblanadi. O'quvchilarning og'zaki va yozma fikr almashishlari jarayonida qo'llash metodi qo'l keladi. Oldin o'rganilgan material endi axborot yetkaza olish maqsadiga bo'yso'ndiriladi. Metodlar faoliyati ko'rsatgichi, o'z navbatida metodik harakatlar (usullar) orqali amaliyotga ishlatiladi. Masalan: matndan axborot olish usuli, Grammatik birlikni leksik o'rgatish usuli (qoida bermasdan yaxlit hodisa tarzida), talaffuzni taqlid yo'li bilan o'rgatish va hakoza. Aniq usullar majmuasi jarayon metodini tashkil etadi. Metodik usul o'quv materialini o'rgatish va o'rganishda yaqqol ko'rinib turadigan harakatni bildiradi. Tarjima metodining tarafdorlaridan biri fransiyalik Jan Jozef Jakato (Jakato 1770-1840) matnni tarjimasini bilan yodlashni tavsiya qilgan. Bu metod orqali grammatika tarjima metodidagi sixolastik (Quruq safsata) tomonlarga nisbatan matn (leksika) tarjima metodi birmuncha ilg'or metodik sistema hisoblanadi. Chunki grammatikani quruq yodlashdan tilni aks ettiradigan matnlarni o'rganishdek hayotiy zaruratga keskin

burilish yasaldi. Tarjima metodlarining ba'zi usullarida hozirgi chet-til o'qitish amaliyotida ham foydalaniladi, masalan til hodisalarining ma'nosini ochishda tarjimadan va kontekstdan foydalanishga alohida e'tibor berish lozim. Tarjimasiz metod. Mazkur metodning turli ko'rinishlari tarixdan ma'lum. Ularni ikki yirik guruhga ajratish mumkin; tabiiy va to'g'ri metodlar: tabiiy metodlarning sobitqadam muhlislari fikricha, chet tilni o'rganish ona tilini egallash sharoitiga monand bo'lishi kerak. Metodning bosh maqsadi chet tilda gapirishni o'rgatish. Kundalik hayotiy mavzularda gapirishni o'rganish orqali o'qish va yozishni o'rganib olishga imkoniyat yaratildi, degan g'oya amaliy maqsad tarzida shakllangan. Tabiiy metod tarkibiga kiritilgan prinsiplardan eng muhimi-til muhitini yaratishdir. Olg'a surilgan metodik prinsiplarni amalda qo'llash bobida turli yondashuvlar paydo bo'lgan. Metod namoyondalarining ijodiy faoliyatida buni yaqqol sezish mumkin. M.Berlits metodi. M.Berlits –Amerika Qo'shma Shtatlarida 1878-yilda chet tili o'qitish kurslari tashkil etgan va darsliklar tuzgan. Chet til o'qitish metodikasi tarixida atoqli metodist olim M.Berlist Yevropa tillari va ayrim sharq tillari darsliklarini yaratgan. O'z vatani germaniyada ishi yurishmagach, AQSh ga ko'chib bordi va o'zining birinchi maktablarini ochadi. Tilni amaliy maqsadda o'rganishni vazifa qilib qo'yadi.

1. Til materialini idrok etish immanent tarzda tarjimasiz bo'lishi kerak. So'z bilan narsa, hodisa, harakat, fikran bevosita bog'lanishi, ona tili so'zlari bilan aloqa o'rnatilmasligi hamda grammatik tushunchalarni kontekstda, ong ishtirokisiz va induktiv holda ona tili bilan qiyoslamasdan idrok etish.
2. Muallimga taqlid qilish orqali til materialini mustahkamlash.
3. Chet til o'rganishda ona tilining ishtirok etmasligi.
4. Til hodisalarini leksik va grammatika birliklarining ko'rgazmalilik (narsa, tasvir, xatti xarakat, sharxlash) yordamida ma'nosini ochish.
5. Yangi materialni avvalo og'zaki taqdim etish.
6. O'quvchilarni nutq faoliyatiga undovchi muallim va o'quvchi (suhbati) juft nutqi boshqalaridan maqbul ish uslubi ekanligi. M.Berlits ilmiy ko'rsatmalarini o'quv vositalarida nazariy asoslashga uringan. Uning quyidagi o'quv qo'llanmalari

mashhur bo'lgan. Erstes Buch für den Erwachsene, Zweiter Teil, B.Aufl, Berlin, 1929. Yllustrated Book for children English, Riga 1924. F.Guen metodi (1831-1898). Tabiiy metod vakillaridan fransuz metodisti F.Guen chet tilni ona tili o'rganishga o'xshab, amaliyotda egallash tarafdori bo'lgan. Metodikada birinchi bo'lib, u leksikaning mavzular (uydagi hayot, maktab, jamiyat, tabiat) bo'yicha tasnifini kashf etgan. Chet til o'rgatishda quyidagi metodik qonun-qoidalarni tashkil qilgan:

1. Odam o'z ehtiyojidan kelib chiqib tilni o'rganadi.
2. O'rganish birligi qilib so'z emas, gap tanlanadi.
3. Til o'rganishda og'zaki nutq birlamchi hisoblanadi. F.Guen huddi M.Berlitsga o'xshab, ko'rgazmalilik, ona tiliga tayanmasdan, grammatikaning leksikaga tobeligi kabi shartlarni quvvatlaydi F.Guenning ilmiy asari va o'quv qo'llanmasi Erstes Übungsbuch für das Deutsche metodika tarixida o'rganilgan. M.Walter metodi. Tabiiy metodlar doirasida chet til o'rgatish bilan shug'ullangan nemis metodisti Marks Walter metodik sistemasi yuqorida bayon etilganlarni o'z ichiga oladi. Va leksik materialni o'rgatish usullari bilan ulardan ajralib turadi. Darslarni M.Walter shu darajada tomoshaga, o'yinga aylantirib o'tadiki, leksikaning ma'nosini ochishga qaratilgan quyidagi usullarni sanab o'tdi: 1. Narsa yoki uning tasvirini namoyish etish, xatti harakatni ko'rsatish, 2. Sinonim, antonim va chet tilda ta'riflash. 3. Notanish so'zni so'zlar ya'ni jumla (kontekst)da taqdim etish, M.Walter so'z boyligini mustahkamlashga oid ko'pdan ko'p mashqlar tavsiya etib, e'tiborni mashqlardagi so'zlarni guruhlashtirishga tortadi. M.Walterning asarlari: Zur Metodik des neusprachlichen Unterrichts.
2. Aufl. Margdeburg 1912. Die Reform des neuesprachlichen Unterrichts auf Schule und Universität. Aufl Margdeburg.

To'g'ri metod tabiiy metod zaminida vujudga kelgan. O'tgan asrning ikkinchi yarmida mamlakatlar o'rtasida tijorat, texnikasining rivoji davlatlar orasida siyosatning o'zgarishiga sabab bo'ldi. XIX asrning 80-yillarida chet tillar o'qitish islohati boshlandi. Tarjima metodi o'rniga to'g'ri metod ishga tushdi. H.Suit amaliy va nazariy maqsadda chet tili o'rganish tashabbuskori sifatida

maydonga chiqdi. Birinchi og'zaki nutqni tushunish, o'qish, gapirish va yozuv ya'ni amaliyot deb qaraladi, ikkinchi maqsad til tarixi va etimologiyani o'rganishni taqazo etadi. H.Suit o'z metodik mulohazalarini quyidagi tarzda umumlashtirgan:

1. chet til fonetikaga asoslangan holda o'qitiladi.
2. jonli adabiy til asos qilib olindi.
3. so'z emas gap, gap va so'z munosabatlari kontekst bilan bog'liq. Gapni matndan tashqarida, so'zni gapdan ajratib o'rgatmasligi o'qtiriladi.
4. Bog'lanma matn asosida til o'qitish va grammatik tahlil o'tkazish tavsiya qilinadi.
5. Matnga bog'lab, grammatik qoidalar beriladi. H.Suitning islohat davri vakillaridan jiddiy farqi shunda bo'ladi, u matnni o'rgatishga ahamiyat berdi. To'g'ri metod o'zgarib, rivojlanib, yangilanib boradi.

XX asrning birinchi yarmida to'g'ri metod ikki yo'nalishda takomillashdi. H.Palmer metodi (1877-1949). Ulkan ingliz metodisti H. Palmer ingliz tilini chet til sifatida o'rgatish bilan uzoq muddat faol shug'ullangan H. Palmer chet tilni erkin egallashni nazarda tutgan. Og'zaki metod atamasi H. Palmer nomi bilan bog'liq. Metodikada birinchi marta leksik birlik tushunchasini kashf etdi va uning shaklini ma'nosini va qo'llanishi haqida fikr yuritib, metodik jihatdan izohladi. H.Palmer chet tilni retsiptev (idrok etib yani o'qib yoki tinglab tushunish) va reproduktiv (muloqot darajasidagi ozmi ko'pmi yetkazilgan chet tilda fikrni bayon etish) egallashni maslahat beradi. To'g'ri metodning reproduktiv ko'rinishlaridan AQSH da ommaviy tarzda foydalana boshlangan. Yirik tilshunos Leonard Blumfeld chet til o'qitishda tabiiy metod prinsiplariga qaytishni tavsiya etgan. Uning fikriga ko'ra amaliy maqsadda chet til o'rgatish og'zaki nutqdan boshlanadi, taqlid va quruq yodlashga e'tibor kuchaytiriladi. Georgiy Lazanov metodi. Suggestiv (ixlos quyish) metodi. O'z ijodkori – balgariyalik doktor G.Lazanov nomi bilan ataladi. G.Lazamov metodi bo'yicha til o'rganuvchilar adabiy asarlardagi tarixan tanish lavhalar va hozirgi turmush tarzini tasavvur etib, rollarga kirgan holda nutq faoliyatini yuritadilar. Intensiv metodi bilan jaxon mamlakatlarida keng tarqalgan metodik sistemaning til o'qitish tajribasi va

nazariyasi e'tiborga loyiqdir. Intensiv metod bilan faol shug'ullangan metodistlardan prof. Galina Aleksandrovna Kitaygorodskaya, prof. Lamara Shalvavna Gegechkori va boshqalarni eslatish mumkin. Fransuz tili materiali asosida katta yoshdagilarga og'zaki nutqni jadal o'rgatish metodikasini L.Sh. Gegechkori tadqiq etgan. U monografik asarlarida intensiv (jadal) metodni ilk bor yoritib berdi. Intensiv metod chet til kurslarida, ommaviy maktabda esa uning ba'zi metodik usullari qo'llaniladi.

M.Uest metodi. Ulkan ingliz metodisti M.Uest chet til o'qitish masalalariga bag'ishlangan yuzga yaqin ilmiy asarlar muallifi sifatida jaxon metodikasida mashhur.

M.Uest quyidagicha metodik fikr mulohazalarni o'rta tashlaydi.

1. Tilning retsriptiv (idrok etib tushunish) tomonini birlamchi hisoblaydi.
2. Har qanday gap yoki matnni o'qish chog'ida o'quvchi muayyan topshiriqni bajarishni ya'ni uni puxta tushunib olishi ta'lab qilinadi.
3. O'quvchilarga ikki turdagi o'qish kitobi tavsiya etiladi. Birinchi darsdagi yangi material va ikkinchi-o'zlashtirilgan til materiali asosida tuzilgan o'qish kitobi o'rganiladi.
4. Matnlar mazmuni o'quvchilar didi va qiziqishiga mos bo'lishi kerak. O'qishga berilgan matnlarni kitoblardan sharoitga moslashtirib (adaptatsiya) berish metodika tarixida M.Uest ilmiy kashfiyoti deb tan olingan. O'zining metodik sistemasida M.Uest darsliklarga quyilgan talablarni ham chuqur tahlil qildi. Zamonaviy darsliklar mualliflari ulardan hozirgacha samarali foydalanib kelishadi. M.Uest metodi dunyo mamlakatlari bo'ylab tarqalgan. M.Uest prinsiplarini AQSh da Ch.Xyendshin yanada rivojlantirdi. Chet tillar o'qitish islohati davom etar ekan, oldingi qo'llangan metodik yo'l-yo'riqlardan omixta qilib dars o'tish boshlandi. Aralash yani omixta metodlar vujudga keldi. G'arbiy Ovrupa mamlakatlarida ham aralash metod bilan o'qitish an'anaga aylandi. Daniyalik ruhshunos K.Flagstad chet tilni umumta'limiy yo'nalishda o'rgatishni ma'qul ko'radi. K.Flagstad chet tilni bilim (axborot) olish uchun emas, balki estetik nuqtai nazardan o'rganilishi tarafdori bo'lgan.

E.Otto chet til o'rganishdan maqsad tili o'rganilayotgan xalq madaniyatini o'zlashtirish deb qaraydi. O'qitishning yakuniy maqsadi matnlarni o'qish ekanligini oshkor aytadi. Nemis metodisti va filoligi F.Oronshteyn o'zining asarlarida umumta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarni yoqlab chiqdi. Turli sistemalarga mansub tillarni o'qitishda onglilik zarurligi, chunonchi qiyoslash maqbulligini takidlaydi.

Piter Xyegboldt sistemasi, Pedagoglik faoliyatini Belgiyada M.Berlits maktabida nemis tili muallimligidan boshlangan. M. Berlits Amerikada ko'chib borib, Chikogo universitetida ijodiy va pedagogik faoliyatining so'nggi o'n yilini o'tkazgan. O'qitish maqsadida amaliy va umumta'limiy yo'nalishni quvvatlaydi. Gapirish, tinglab tushunish, yozuv va o'qishni amaliy maqsadda kiritadi. Fransua Klossening fikricha, chet til o'qitish uch maqsadga ko'ra ro'yobga chiqadi: amaliy og'zaki nutq, o'qish va yozuv malakalarini o'stirishga zarur lug'at boyligini va asosiy grammatik tushunchalarini o'zlashtirish tarbiyaviy-bola qobilyatini o'stirish: umumta'limiy-tili o'rganilayotgan mamlakat hayoti va madaniyati bilan tanishish. To'g'ri metodni rad etib, o'zini aralash metod tarafdori deb e'lon qildi.

Adolf Bolin. Nemislarga ingliz til o'rgatishga oid tadqiqotlar muallifi. A.Bolin to'g'ri metodning muvofaqqiyatli "muloyim shakli"ni (gemilderte Form) asoslashga urinib ko'rgan. O'qitish maqsadlarini ilmiy tekshirar ekan, chet til o'rgatishda 4 ta vazifani belgilaydi:

1. eng birinchi amaliy egallash:
2. til orqali halq ruhi bilan oshno bo'lish:
3. madaniyatni o'rganish
4. tarbiya olish

Metodist A.Bolenning talablaridan muhimlari o'z dolzarbligini hozirgacha saqlab kelayotganlari mana bunday ifodalangan: haftalik dars soatlari sonini ko'paytirish, sinfda o'quvchilar miqdorini kamaytirish va muallimlarni til malakalarini oshirish uchun chet elga yuborib turish A.Bolen metodika tarixida birinchi bo'lib, chet til o'qitishning uch bosqichi: ibtidoiy, o'rta va yuqori bosqichlarini aniqlab, ularni asoslab berishga harakat qilgan.

B.V.Belyayev metodi. Belyayev til birliklarini anglab o'rgana boshlash va og'zaki nutq mashqlarida qo'llashni tavsiya etgan B.V.Belyayev barcha metodlarni tanqid ostiga olgan. Shu bilan bir vaqtda, uning fikrlaridan u aralash metod tarafdori ekanligi ma'lum bo'ladi.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA NARRATIVLIK (HIKOYA)

NAZARIYASINING ASOSIY QOIDALARI

O'qituvchi : B. Ashirova

Talaba : X.Pirboyeva

(Qardu DU)

Badiiy matn murakkab tuzilma bo'lib, uni bitta model yordamida tasvirlash deyarli mumkin emas. Matnni tashkil etishning murakkabligi uni ko'pgina fanlarning, xususan, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, semiotika, semantika va boshqalarning o'rganish predmetiga aylantiradi. Adabiyotshunoslikning eng muhim bo'limlaridan biri adabiyot nazariyasi bo'lib, uning doirasida narratologiya mavjud. An'anaviy tor ma'noda narratologiya syujet-rivoyat asari haqidagi fandır. Fanning o'rganish obyekti hikoya - nutqning alohida turi, ya'ni so'zlovchining tinglovchi oldida hikoyani (hodisalar ketma-ketligini) ochib beradigan bayonidir. Keng ma'noda narratologiya nafaqat epik matn nazariyasining bir qismi, balki inson tajribasini loyihalash, saqlash va uzatishning asosiy usullaridan biri sifatida bayon qilish haqidagi ta'limotdir.⁶⁹

J.Brokmayer, R.Xarrelar "povest" atamasining mashhurlik sabablarini quyidagicha izohlaydilar: "...bu hikoya tushunchasi umumlashtirilgan va kengaytirilgan va shu bilan birgaxotiramiz, niyatlarimiz, hayot tariximiz, "men" yoki "shaxsiy identifikatsiyamiz" nio'z ichiga olgan bir qator masalalarda aniqlangan g'oyalarini qanday tartibga solish usullarini o'rganish demakdir.⁷⁰

⁶⁹ Гаспаров Б. М. Литературные лейтмотивы: Очерки по русской литературе XX века. М., 1995. С. 276.

⁷⁰ Кожевникова Н.А. Типы повествования в русской литературе XIX—XX вв. М., 1994. — С. 83

Narratologiya - adabiy semiotikaning bir bo'limi. U hikoya matnlarini o'rganishga asoslanadi, ya'ni hikoyaning tarkibiy qismlari va mexanizmlarini tahlil qilishga qaratilgan.⁷¹ Narratologiya atamasi 1969 yilda Tzvetan Todorov tomonidan kiritilgan taklifdir.⁷² Matnlarni tanqid qilishga berilgan yo'nalishda boshqa tadqiqotchilar ushbu metodologiya bo'yicha tadqiqotlarni chuqurlashtirdilar. Narratologiyaning shakllanishiga chek strukturalisti L. Dolejelning asarlari, shuningdek, Yu.M. Lotman va B.A. Uspenskiy; fransuz strukturalistlari A.J asarlari alohida rol o'ynadi. Narratologiyaning asosini rus rasmiy maktabi Opoyozva Praga lingvistik doirasi vakillarining tadqiqotlari qo'ydi. Narratologiyaning yirik nazariyotchilari (Ts. Todorov, R. Bart, L. Dolezel, J. Genette, M. Bal, V. Schmid, J. Prins, S. Chatman, J. Lintvelt) hikoya qilish holatlari va darajalarining ierarxik modelini ishlab chiqdi, hikoya, hikoya va tarix o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqladi. Diskurs tahlili nazariy aks ettirishning alohida sohasiga aylandi. Narratologiyaning asosiy g'oyalari matnni aloqa akti sifatida talqin qilishni, badiiy muloqot g'oyasini bir necha hikoya darajalarida amalga oshiriladigan jarayon sifatida va nutq muammosini har tomonlama talqin qilishni o'z ichiga oladi. Narratologiyaning kontseptual apparatining asosiy kategoriyalari hikoya, voqea, hikoya misollari (konkret va mavhum muallif va o'quvchi, hikoyachi va tinglovchi, aktyor), nuqtai nazar, syujet, nutqdir. Rivoyatlar odatda har qanday janr va funksionallikdagi hikoya qiluvchi asarlar sifatida tushuniladi. "Hikoya" atamasi hind-yevropacha *gno(bilmoq)* ildizidan olingan lotincha *gnarus (biluvchi)* so'ziga borib taqaladi. Umuman olganda, hikoya atrofdagi dunyoni tartibga solish va idrok etishning asosiy shakli bo'lib, adabiy tanqid kontekstida esa maxsus konstruktsiya sifatida ishlaydi, uning yordamida atrofdagi voqelik hikoya qilish orqali o'zlashtiriladi.⁷³ V. Labov va J. Valetskiy har qanday rivoyatni qurish sxemasini taklif qildilar, keyinchalik u klassikaga aylandi. Ularning strukturaviy komponentlari quyidagi

⁷¹ Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания. СПб., 1994. С. 116–120.

⁷² Todorov Tzvetan, (1981) « Les catégories du récit Littéraire », Communication, 8, l'analyse structurale du récit, Paris, Seuil.

⁷³ Одинцов В. В. Стилистика текста. — М., 1980

elementlardan iborat: xulosa (dastlabki vaziyatning yig'indisi), orientatsiya (vaqt, joy, belgilar tavsifi); murakkablik / ziddiyat; baholash (muallifning munosabati); nizolarni hal qilish; natija (hodisani haqiqiy hozirgi vaqtga bog'lash).

Bugungi kunga qadar tadqiqotchilar rivoyat misollari va darajalarining miqdori va sifati bo'yicha yagona nuqtai nazarni ishlab chiqmaganlar. Quyidagi rivoyat darajalari va ularga mos keladigan holatlar ajratiladi:

1) ma'lum bir muallif va o'quvchi darajasi (yozuvchining o'ziga xos biografik shaxsi va uning matnini oluvchi);

2) mavhum (yashirin) muallif va o'quvchi darajasi (badiiy matnda qahramon-hikoyachi shaklida gavdalanmaydigan va o'qish jarayonida o'quvchi tomonidan yashirin “timsol” sifatida qayta yaratiladigan hikoya namunasi “muallif” va ushbu tasvirga mos keladigan hikoya misoli, “mavhum kommunikativ vaziyatni” o'rnatish uchun javobgardir, buning natijasida adabiy matn (muallif tomonidan kodlangan “xabar” sifatida) dekodlanadi, ya'ni o'qiladi;

3) xayoliy muallif (hikoyachi) va o'quvchi (tinglovchi) darajasi (rivoyatni og'zaki tartibga soluvchi va ushbu konstruktsiyaga mos keladigan uydirma rivoyat misoli, ichki adresat turi, hikoya qiluvchining nutqi qaratilayotgan nazarda tutilgan suhbatdosh; hikoyani unga aylantirgan tinglovchi, hikoya qiluvchi tomonidan bildirilgan ma'lumotni idrok etuvchi);

4) personajlar (aktyorlar) darajasi (mavhum kategoriya, hikoyaning funksiyalaridan biri yoki qahramonyoki hikoya qiluvchi rolini bajaradigan badiiy muloqot akti misollari).

Hikoyaning tashkil etilishiga syujet va syujet nisbati ham ta'sir qiladi. Syujet hikoyani qurishning proto-sxemasi bo'lgan voqealarning xronologik ketma-ketligi sifatida belgilanadi. Syujet - voqealarning badiiy qayta ishlangan ketma-ketligi, ularning nuqtai nazarning o'ziga xosligi va hikoyaviy misollar tizimiga qarab tanlanishi (tanlanmaganligi). Syujet va syujet (tarix va nutq) dixotomiyasi hikoyani yaratishning zaruriy shartidir.⁷⁴ Yuqoridagilarni umumlashtirib, shuni

⁷⁴Леонтьев А.А. Функции и формы речевой деятельности // Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. С. 241-254.

ta'kidlaymizki, hozirgi vaqtda keng nazariy va uslubiy apparatga ega bo'lgan rivoyat nazariyasi tadqiqotning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Narratologiya yutuqlarini amaliy qo'llashning asosiy yo'nalishlari, birinchi navbatda, adabiy matnni qurish proto-sxemalarini tahlil qilish (turli janr modellarining hikoya tuzilmalari), aloqaning turli darajalarida hikoyaviy misollar tizimini ishlab chiqish va ularni matnda belgilash usullari va vositalarini, shuningdek, narratologik tahlil usullarini va aniq matnlarga tavsifiy modellarni ekstrapolyatsiya qilish usullarini izlash.

Narratologiya g'oyalari hikoyaning madaniyatning universal xususiyati ekanligi bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamli mavzu ilovalari va vazifalarida o'ziga xoslikni oladi. “Hikoya” shunchaki ma'lumot uzatish vositasi yoki insoniy aloqaning elementar instituti emas, bu innovatsiyalar bilan bog'liq yuqori sifatli (miqdoriy bo'lmagan) ma'lumotlarni olish usulidir. Tushuntirishning narrativistik kontseptsionalari zahirida bilimning prinsipial bayoniy tabiatiga asoslangan tushuntirish hikoyasi modeli yotadi. Mashhur tadqiqotchi A. Danto “hikoya o'z tabiatiga ko'ra tushuntirish shaklidir”⁷⁵, deb ta'kidlaydi [1, 194].

J. Brokmeyer va R. Xarreo'zlarining “Hikoya: bitta alternativ paradigmaning muammolari va va'dalari” risolasida hikoya o'zining diskursivlik hodisasi bilan o'zaro bog'liqligida, ya'ni “muloqotning kichik turi” sifatida qaraladi degan fikrlarni berib o'tishgan.⁷⁶ Ijtimoiy tamoyilning ustuvorligini, gnoseologiya va madaniyatda ijtimoiy shakllarning ahamiyatini anglash hikoya qilish va fan va ta'lim o'rtasidagi munosabatlar muammosini ifodalaydi. Hikoya, shubhasiz, ijtimoiy o'zaro ta'sir va muloqotning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Shu bilan birga, fan va ta'limda “hikoya”ga e'tibor ilmiy nazariya va ratsionallik haqidagi an'anaviy g'oyalarni tanqid qilish va yengish, tarixiy, psixologik, pedagogik, ta'lim kabi voqelik turlarining konstitutsiyaviy, tarkibiy xususiyatlarini qayta

⁷⁵ A. Danto Tarixning analitik falsafasi. M.: Idea-Press, 2002. S. 194

⁷⁶ Лосева Л.М. Как строится текст. – М.: Просвещение, 1980. – 96 с.

ko‘rib chiqish usuliga aylanib bormoqda.⁷⁷Hikoyaviy yondashuv nuqtai nazaridan, biz hikoyada obyektiv aks ettirilgan voqea haqida emas, balki, aksincha, bevosita kontekst, “madaniyat madaniyati” deb ataladigan narsa haqida gapiramiz. Zero, bilim muayyan kondensatsiyalangan tadqiqotchi faoliyatining natijasidir.

Zamonaviy ijtimoiy pedagogika, masalan, postmodern makonda yuzaga kelgan identifikatsiya inqirozi holatini baholab, nafaqat ushbu inqirozning rivoyat etiologiyasini ta’kidlaydi, balki unga qarshi kurashga tarbiyaviy munosabatni maxsus maqsadli shakllantirish zarurligini ham ta’kidlaydi. Eslatib o‘tamiz, Jeymsonning formulasiga ko‘ra, hikoya qilish jarayoni haqiqatda voqelikni yaratadiva bir vaqtning o‘zida uning nisbiyligini, ya’ni ba’zi bir hikoyaviy bo‘lmagan voqelikning taqdimoti sifatida adekvatlikka bo‘lgan har qanday da’voni rad etadi. Rivoyat xarakteristikasining eng muhim atributi uning o‘zini - o‘zi ta’minlashdir. R.Bart ta’kidlaganidek, hikoyaning protsessual tabiati “voqelikka to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qilish uchun emas, balki voqeaning o‘zi uchun, ya’ni pirovard natijada ramziy faoliyatdan boshqa har qanday funksiyadan tashqarida” ochiladi. Rivoyat bo’yicha bahslar subyektning o‘zini - o‘zi identifikatsiya qilish muammosini dolzarblashtiradi, tadqiqotning muammoli sohasini kommunikativ strategiya sohasiga kengaytiradi. Gadamerning so‘zlariga ko‘ra, hikoya qilish amaliyoti orqali, ularning plyuralizmida haqiqiy erkinlik o‘zini-o‘zi amalga oshiradi: “insonga tegishli bo‘lgan hamma narsani o‘zimizga ifodalashga imkon berishimiz kerak”. Bunday erkinlik imkoniyatining sharti har qanday rivoyatning (har bir suhbatning ichki cheksizligiga ega) va matnning asosiy ochiqqligidir. Matn va suhbatni tushunishning germeneytik holati fikrlash va nutq o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xos kontekstini ochib beradi. Gadamerning ritorik shaxslar haqidagi tarixiy retrospektivlari shuni eslatib o‘tadi: lingvistik fikrning rivojlanishi umuman fanning paydo bo‘lishidan boshlanadi.

⁷⁷Малычева Н.В. К вопросу о типологии текстовых категорий // Единицы языка в функционально-прагматическом аспекте (межвузовский сборник). – Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2000. – С. 135-144.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания. СПб., 1994. С. 116–120.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс // БЭС: Языкознание / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М., 2000. С. 136–137.
3. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. М., 1975.
4. Бремон К. Структурное изучение повествовательных текстов после В. Проппа / К. Бремон // Французская семиотика : от структурализма к постструктурализму. – М. : Прогресс, 2000.
5. Вежбицка А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1978.-Вып. VIII. — С. 404.
6. Гаспаров Б. М. Литературные лейтмотивы: Очерки по русской литературе XX века. М., 1995. С. 276.
7. Гиршман М.М. Литературное произведение: Теория и практика анализа. — М., 1991. — С. 70.

V. Elektron va internet manbalari

1. <https://www.alloprof.qc.com>
2. <https://www.espacefrancais.com>
3. <https://www.litres.ru>
4. <https://www.languagehumanities.org>
5. <https://www.pdfprof.com>

IV-SHO'BA

ADABIY ALOQALAR VA TARJIMA MUAMMOLARI;

“QUTADG’U BILIG” DAGI IKKI MAQOL TARJIMASI HAQIDA

*Sidiqov Qosimjon Abilovich**Filologiya fanlari nomzodi, dotsent**Parpibayev Botirali Raximjon o'g'li**mustaqil izlanuvchisi**(Namangan davlat universiteti)*

Annatsiya: Maqola O'zbekistonda eng qadimiy turkiy yozma yodgorliklardan biri bo'lgan "Qutadg'u bilig" asarida berilgan ikkita maqolning R.Denkoff tomonidan ingliz tiliga qilingan tarjimasidagi muammolar haqida so'z yuritadi.

Kalit so'zlar: kontekst, maqol, davlat, bilim, ibora, obraz

Kirish

“Qutadg’u Bilig” – Yusuf Hos Xojibning o‘z davrining ma’naviy va axloqiy qadriyatlarini o‘z ichiga olgan bebaho asaridir. Ushbu asarda keltirilgan maqollar, inson hayoti, axloq va bilim haqida chuqur fikrlarni ifodalaydi. Maqollar, asosan, xalqning dono fikrlarini va tajribalarini aks ettiradi. Ular orqali biz o‘zimizni va atrofimizdagi dunyoni yaxshiroq tushunishimiz mumkin. “Qutadg’u Bilig” dagi maqollar, zamonaviy hayotda ham ahamiyatga ega bo‘lib, insonlarni to‘g‘ri yo‘lga boshlashda muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Qadimgi turkiy davlatchilik va adabiyotning buyuk namoyondasi, mutafakkir Yusuf Xos Hojib chin ma'noda so'z san'atining ustasi hisoblanadi. Uning asrlar davomida o'z ahamiyatini yo'qotmay, butun dunyo ilm-fan ahlini o'ziga jalb etayotgan "Qutadg'u bilig" asari, muallifning turkiy so'z bilimidagi ustunligini yaqqol ko'rsatadi. Shoir asarda so'zlardan shunday nozik va mahorat

bilan foydalanadiki, o'quvchi nafis so'z san'atidan bahramand bo'ladi. Misralar va baytlar kishini o'ziga tortadi va so'zning buyuk kuchini namoyon etadi.

Tahlillar va natijalar

Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig"da maqollarga alohida e'tibor qaratadi va ulardan ustalik bilan foydalanadi. Professor B.To'xliiev "Qutadg'u bilig" poetikasi haqida gapirib, so'z takrorlarining ma'noni ifodalashdagi yetakchi o'rinlardan birini egallashini qayd etadi[4.106].

"Qutadg'u Bilig" asari ikki turkshunos olimlar R.Denkoff va U.Mey tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingan. Turkshunos olim U.Mey bu nodir qo'lyozmani she'riy tarzda tarjima qilingan. Biroq, bizning ilmiy tadqiqotimiz doirasida uning tarjimasiga murojaat qilishni lozim deb topmadik.

Asarda uchragan keng ma'noli maqollarning ingliz tiliga qanday tarjima qilinganligi va ularning mazmun butunligini o'quvchiga yetkazib berish jarayonida, quyidagi maqollarda aks ettirilgan fikrlar va g'oyalar, tarjima jarayonining murakkabligi va kontekstga mos ravishda ifoda etilishi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, tarjimonning madaniy kontekstni hisobga olish, so'zlarning ko'p ma'noliligini to'g'ri anglash va o'quvchining tushunish qobiliyatini oshirish maqsadida amalga oshirilgan yondashuvlarni talab qiladi.

Asarda insoniylik mavzusida quyidagi maqol bor:

Kimning bolsa devlet uzadı elıg,

ķamuķ tetrusi ong sözi öķ bilig.

Ajun feyleşufi nengi bolmasa,

Neķe tıldam erse ķışedi tilig. (3075-3076)

Q. Karimov tarjimasi:

Кимнинг давлати бўлса, қўли узун бўлади,

Ўамма тескариси ўнг, сўзи ақл, билим (бўлади).

Дунё файласуфи мол-дунёси бўлмаса,

Неча сўзамол бўлса (ўам) тилини тияди. (3036-3037)

Asaridagi ushbu maqol, davlat, bilim va aqldan foydalanishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Umuman olganda, maqolda davlatning kuchi va uning ahamiyati, shuningdek, bilim va aqlning rolga e'tibor qaratilgan. Maqolning birinchi qismi davlatga ega bo'lishning qudratini ifodalaydi. Davlat kuchli bo'lsa, insonning imkoniyatlari kengayadi va u ko'p narsalarga erisha oladi. Ikkinchi qismida esa, aql va bilimning zarurligi haqida so'z yuritiladi. Aqlli odamlar har doim to'g'ri yo'lni tanlaydi va o'z fikrlarini aniq ifoda etadi. Uchinchidan, faylasuflar yoki bilimdonlarning moddiy narsalarga bog'liq bo'lmasligi kerakligi ta'kidlanadi. Ularning asosiy maqsadi bilim va tushuncha olishdir. Nihoyat, ko'p gapirish o'rniga, o'z fikrini aniq va to'g'ri ifoda etish muhimligi urg'ulanadi. Shu tarzda, maqol davlat, bilim va aqldan foydalanishning ahamiyatini bir butun sifatida ko'rsatadi, bu esa insonlarni muvaffaqiyatga erishishga undaydi. Bilim va aql orqali inson o'z imkoniyatlarini kengaytiradi va hayotda o'z o'rnini topadi.

Uning R.Denkoff tomonidan qilingan tarjimasi:

For a man has Fortune, his hand is long;

Now wise are his words, and right is his wrong.

The philosopher, if he lacks for wealth.

Though eloquent once, now tied is his tongue.

Mazmuni:

Кишини давлати бўлса унинг қўллари узун,

Сўзлари доно хатоси ҳам тўғри.

Файласуф бўлса-ю бойлиги бўлмаса,

Нотиқ бўлган бўлса ҳам, энди тили ту-илган.

Bu maqolda R.Denkoffning ingliz tiliga tarjimasidagi ayrim tarjimaviy muammolarni ko'rib chiqishili mumkin. Har bir jumla bo'yicha muammolar tahlil qilindi:

1. *"Кимнинг давлати бўлса, қўли узун бўлади"*

R.Denkoffning tarjimasi:

"For a man has Fortune, his hand is long."

Bu iboraning asl mazmuni boylik yoki hokimiyatga ega odamning kuchi yoki ta'siri katta bo'lishiga ishora qiladi. "**Кўли узун бўлади**" iborasi odatda, "**kuchli ta'sirga ega bo'ladi**" yoki "**boshqalarga oson ta'sir o'tkaza oladi**" degan ma'noni beradi. Ingliz tilidagi tarjimada bu fikr to'g'ri berilgan, ammo "**his hand is long**" ifodasi ingliz o'quvchisi uchun aniq ma'noni yetkazmasligi mumkin, chunki bu ingliz tilida keng qo'llaniladigan ibora emas va kontekstdan ajralgan bo'lib ko'rinadi.

2. *"Хамма тескариси ўнг, сўзи ақл, билим (бўлади)"*

R.Denkoffning tarjimasi:

"Now wise are his words, and right is his wrong."

Bu qator juda murakkab tarjima qilingan. Asliyatda, ma'no shundan iboratki, boy yoki hokimiyatga ega bo'lgan odamning gaplari oqilona ko'rinadi va noto'g'ri bo'lsa ham to'g'ri deb qabul qilinadi. "**Right is his wrong**" ifodasi grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa ham, u asl fikrni to'g'ri aks ettirmaydi. Tarjima qilingan jumlada falsafiy jihat ko'rinib turibdi, ammo asl mazmun aniqroq bo'lishi kerak edi: odamning so'zlari noto'g'ri bo'lsa ham, uning boyligi yoki ta'siri tufayli to'g'ri deb qabul qilinadi.

3. *"Дунё файласуфи мол-дунёси бўлмаса"*

Inglizcha tarjimasi:

"The philosopher, if he lacks for wealth."

Bu iboraning tarjimasi mazmun jihatdan nisbatan to'g'ri, lekin so'z tanlashda noziklik yo'qolgan. Bu satr aslida boyligi bo'lmagan donishmandni tasvirlaydi, va tarjimada bu umumiy tushuncha aks ettirilgan. Biroq, "**if he lacks for wealth**" iborasi faqat umumiy boylik yetishmasligiga ishora qiladi, aslida esa bu jumla falsafiy bo'lib, dunyoqarashi keng bo'lgan kishining boyligi yo'q bo'lsada, undagi donishmandlik yo'qolimasligi ifoda etiladi.

4. *"Неча сўзамол бўлса (ҳам) тилини тияди"*

Inglizcha tarjimasi:

"Though eloquent once, now tied is his tongue."

Ushbu tarjimada asosiy ma'no ancha o'zgartirilgan. Asliyatda, boyligi yo'q odam, hatto dono va ko'p gapiradigan bo'lsa ham, o'z fikrini ochiq aytolmaydi, chunki uning boyligi yo'q. Inglizcha tarjimada **"now tied is his tongue"** degan ibora ishlatilgan, lekin bu ibora o'zbekcha asldagi **"tilini tishlab o'tirmoq"** degan ma'noni to'liq aks ettirmaydi. Bu satrda donishmandning tilini tiyishi, boylik yetishmasligi tufayli gapira olmasligi haqida so'z bormoqda, ammo inglizcha versiyada bu ma'noda yo'qotish bor.

Biz ham ushbu maqolga o'zimizning tarjimaviy muqobilimizni berib o'tdik:

"Whoever has wealth, their hand will reach far,
Everything turns out right, their words seem wise and knowledgeable.
Even if a philosopher lacks worldly possessions,
No matter how eloquent they are, they will hold their tongue." (P.B)

Asarda keltirilgan yana bir maqolni taxlil qilsak:

Köni söz açığ ol singürgil anı,
Yarın asğı kelgey süçitgey sini.
Köni söz köngülke kör açığ irig,
Irig söz köni ol köni söz қани. (5777-5778)

Q.Karimov tarjimasi:

Тўғри сўз дағалдир, уни сингдиргин,
Эртага манфаати тегади, сени суюнтиради.
Тўғри сўз кўнгилга аччиқ, қаттиқ (ботади), кўр,
Дағал (яъни аччиқ) сўз тўғри (сўз) дир, тўғри сўз қани (ўзи). (5651-52)

Ushbu maqolda to'g'ri so'zning ahamiyati va uning inson hayotidagi o'rnini ta'kidlaydi. Maqolning mazmuni shundan iboratki, to'g'ri so'z, garchi ba'zida achchiq va og'ir bo'lsa ham, insonning rivojlanishi va manfaatlari uchun zarurdir. To'g'ri so'zlar ko'pincha ko'ngilga og'ir tushadi, ammo ular insonni o'zini anglashga, o'z kamchiliklarini tan olishga va yaxshilanishga undaydi. Bunday so'zlar, shuningdek, hayotda to'g'ri yo'lni tanlashda yordam beradi va insonni yanada kuchliroq qiladi. Aksincha, da'vo qilinadigan, lekin haqiqatdan yiroq bo'lgan so'zlar, insonni aldaydi va uni noto'g'ri yo'lga boshlaydi. Ular vaqtinchalik

quvonch keltirishi mumkin, ammo uzoq muddatda zarar yetkazadi. Shuning uchun, to'g'ri va da'volar bilan to'la bo'lgan so'zlarni qabul qilish muhimdir. Umuman olganda, bu misralar insonni haqiqatni qabul qilishga, to'g'ri yo'lni tanlashga va ezgu ishlar qilishga undaydi. To'g'ri so'zlar orqali inson o'zini rivojlantiradi va hayotida ijobiy o'zgarishlarga erishadi.

R.Denkoffning tarjimasi:

Truth is bitter food,
And difficult to eat;
Swallow the bitter pill,
For it shall make you sweet.

Mazmuni:

Haqiqat achchiq ovqat kabidir,
Uni chaynash azobdir.
Achchiq dorini yutgin,
Va u senga shifo bo'ladi.

Tarjimadagi muammolarni yoritishda, asliyat va tarjima mazmunidagi farqlarga e'tibor qaratish lozim. Bu yerda maqolning ingliz tiliga tarjima qilinayotganda bir necha jihatlar hisobga olinmagan.

1. So'zlarning ko'chma ma'nosi: O'zbek tilida "to'g'ri so'z" deyilganida haqiqat yoki rost so'z nazarda tutiladi. Tarjimada esa bu jihat to'liq aks ettirilmagan. Masalan, "**Truth is bitter food**" qismi "to'g'ri so'z dag'aldir" iborasini ifoda qilmoqchi bo'lgan, lekin "**food**" (oziq-ovqat) so'zi metaforik jihatdan unchalik mos kelmaydi. Bu o'rniga, "**Truth is harsh**" yoki "**Truth is bitter and hard to accept**" kabi iboralar yanada tabiiy bo'lar edi.

2. Ibora va obrazlardagi farqlar: O'zbek maqolida "to'g'ri so'z ko'ngilga achchiq, qattiq botadi" degan ibora qo'llanilgan. Bu, haqiqatning ko'ngilni og'ritishi, ammo oxirida foyda keltirishi haqida. Tarjimada esa "**Swallow the bitter pill**" iborasi ishlatilgan. Ingliz tilida bu ibora mavjud va to'g'ri tarjima bo'lib tuyuladi, lekin bu o'zbekcha asliyatga yaqinlashmaydi.

Asliyatda "**botadi**" degan so'z ichki his-tuyg'uni ifodalaydi, lekin "**pill**"

(tabletka) iborasi esa fiziologik jarayonni tasvirlaydi. Bu ma'nodagi nozik farqlarni hisobga olish kerak.

3. Foyda va manfaat haqida: O'zbekcha maqolda **"ertaga manfaati tegadi"** degan jumla bor. Bu jumlada haqiqat achchiq bo'lsa-da, kelajakda inson uchun foyda keltirishi ta'kidlangan. Ingliz tilidagi tarjimada bu jihat o'z aksini to'liq topmagan, shunchaki **"For it shall make you sweet"** deyiladi, lekin bu **"manfaat keltirish"**ga to'g'ri kelmaydi. **"In the long run, it will benefit you"** kabi ibora yaxshiroq bo'lishi mumkin edi.

Yuqoridagi muammolarni hisobga olgan holda, bu maqolni aniqroq va mazmuniga yaqinroq qilib quyidagicha tarjima qildik:

"Truth is harsh and bitter, but accept it, for in the long run, it will benefit you and bring you joy."

Xulosa

R. Denkoff tarjimasida bu maqollarning umumiy mazmuni berilgan bo'lsa ham, tarjimada muayyan muammolar mavjud. Xususan, ba'zi iboralar va madaniy tushunchalar ingliz tilida to'liq aks ettirilmagan yoki noto'g'ri ifoda qilingan. Masalan, **"кўли узун бўлмоқ"** kabi iboralar yoki **"noto'g'ri to'g'ri bo'lib ko'rinadi"** kabi fikrlar ingliz tiliga tarjima qilinganda ma'nosi noaniq bo'lib qolgan. Tarjimaning kontekst va madaniy ma'nolarni to'liq yetkazishi uchun yanada chuqurroq tahlil va iboralar ustida ishlash talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Исомиддинов З. Яқин туркий тиллардан шеърий таржима хусусиятлари. ("Манас" эпоси таржимаси мисолида): Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Т., 1991. – 22 б.
2. Расулий М. Ўзбек адабиётидан рус тилига қилинган таржималарга бир назар // Таржима санъати: мақолалар тўплами. – Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – Б. 114-117.
3. Саломов Ғ., Комилов Н. Дўстлик кўприклари. – Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – 222 б.

4. Тухлиев Б. Вопросы поэтики “Кутадгу билиг” Юсуфа Хас Хаджиба. – Т.: Аср-матбуот, 2004. – 214 с.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 12-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, 2002.
6. Ҳаққул И. Ётиқод ва ижод. – Т.: Фан, 2007. – 248 б.
7. Юсуф Хос Ҳожиб. Кутадғу билиг. Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи Қ.Каримов. – Т.: Фан, 1971.
8. Denkoff R. Yusuf Khass Hajib, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes, University of Chicago Press, 1983.

TARJIMADA EKVIVALENTSIZ LEKSIKA

(o‘zbek, rus va nemis tili misolida)

Ostanov Askarjon Nuriddinovich

(Termiz davlat pedagogika instituti)

ANNOTATSIYA

Maqolada tarjima va ekvivalentsiz birliklar, ularning qo‘llanishi, tilshunoslar fikrlari va leksik birliklarning tarjima qilishda qo‘llanishdagi usullar haqida so‘z boradi. Maqolada lakunalar, ular haqida olimlar fikrlari, baxslashishlari ham berilgan. Tarjimada leksik birliklar, ularning tarjimadagi muammosi qatoriga kirubchi so‘zlar mavzuni va mavzuga oid materialni o‘zlashtirishga yordam beradi va o‘quv jarayoni qo‘llash imkoniyatini ham mavjudligini ko‘rsatadi. Shuningdek, o‘zbek, rus va nemis tili misollar tahlili qilingan.

Tayanch so‘zlar: ekvivalentsiz leksika, probel, lakunalar, realiyalar, ekvivalentsiz leksika, nol leksema

Bugungi kunda «ekvivalentsiz leksika» tushunchasi va uning tarjimaviy xususiyati haqida turli xil munozaralar mavjud. Takidlash joizki, ikki til leksikasi milliy jihatdan hech qachon to‘lig‘icha bir-birlariga mos kelmaydi. Buning sababi ulardan har biri milliy va internatsional leksik elementlardan tashkil topganligi bilan izohlanadi.

Shuningdek, til tizimlarida milliy o‘ziga xos elementlarning mavjudligi masalasi jahon olimlari tomonidan turli xil taxlil qilinib, quyidagi turli xil atamalar orqali talqin qilinib kelinmoqda. Masalan “lakunalar” (J.P. Vine i J. Darbelne, V.L. Muravev), tushirib qoldirilgan tushuncha (probel, lakuna) (K. Xeyl), tarjimaga

tortilmaydigan soʻzlar (примеры непerevodnogo xaraktera) (V.G. Chernov), ekvivalentsiz leksika, nol leksema, (leksicheskiy nul, nulevaya leksema) (I.A. Sternin), ekvivalentsiz, yoki fon maʼnoli leksika (L.S. Barxudarov, Ye.M. Vereshagin, V.G. Kostomarov).

Tadqiqotchilar bu fenomen haqida fikr yuritib ularni alohida kategoriyadagi ifoda vositasi sifatida *realiyalar* deb nomlashadi va ular jumlasiga bir xalq tilidagi va boshqa tillarga tarjimada tushunarli boʻlmagan, aniq muqobillari mavjud boʻlmagan halq xayotiga (turmush, madaniyat, ijtimoiy va tarixiy taraqqiyotga) xos boʻlgan, obʼektlarni nomlaydigan soʻz va iboralarni kiritadi.

O.A. Ogursovaning fikricha bunday soʻzlar qiyoslanadigan tillarda anologlari mavjud boʻlmagan tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklardir va ularni *lakunalar* deb atashni taklif qiladi.

V.L. Muravevning taʼkidlashicha, lakunalar deganda faqat boshqa tillarda mavjud boʻlgan turgʻun soʻz birikmalari bilan ifodalangan, boshqa til vakillarining lisoniy meʼyorlariga mos kelmaydigan, erkin soʻz birikmalari orqali perefraza bilan izohlanadigan horijiy soʻzlar tushuniladi. Masalan, quyidagi soʻzlarni taxlilini koʻrib chiqamiz:

«**abonent**» soʻzining oʻzbek tilida ekvivalentlari mavjud emas, ammo ularni erkin soʻz birikmalari orqali “*gazetaga obuna boʻluvchi kishi*” yoki “*telefon tarmogʻidagi kishi*”; nemis tilida esa bu soʻzning ekvivalenti mavjud „*der Anrechtler*” yoki “*der Abonnent*“

Yoki

rus tilidagi **boruu**, yoki oʻzbek tilidagi «**karam shoʻrva**», nemis tilida esa “*die Kohlsuppe*“ yoki “*der Borstsch*“

Yoki

oʻzbek tilidagi «**palov (osh)**» soʻzi rus tilida “plov”, nemis tilida ham “Plov” deb tarjima qilinadi.

Yoki

“palovxoʻr” soʻzi rus tiliga “*chelovek lyubymiy plov*” yo “*lyubitel plova*” deb tarjima qilinadi, nemis tilida esa bu soʻzining ekvivalentlari mavjud emas.

Demak, til tizimida soʻzlarni boshqa soʻz bilan ifodalanishi tillararo lakunalik mavjudligiga misol boʻla oladi.

Tilshunos V.G. Gak lakunalarni «til tizimida obʼektiv borliqni ifodalashi lozim boʻlgan, ammo mavjud boʻlmagan soʻzlar» deya taʼriflaydi.

«Agar bir tilda biror tushunchani ifodalovchi leksik birlik mavjud boʻlmasa, bu oʻrinda shu til leksik tizimida lakuna mavjudligidan dalolat beradi va qiyoslanayotgan til uchun bu ekvivalentsiz leksema hisoblanadi» deb yozadi V.G.Gak. Masalan, oʻzbek, nemis va rus tilida mavjud boʻlgan leksik birliklar koʻplari internatsional leksikaga aylangan «avtolyubitel- avtohavaskor», «provodnik- vagon boshqaruvchisi», «kvartal», «sutka», «agentura», «kipyatitsya-qaynamoq», «serebritsya-kumush rang jilo bermoq» soʻzlari lakunalar yoki ekvivalentsiz lesika ekanligini kʻrsatadi. Misol tariqasida ular rus tilida mavjud boʻlgan *kefir, kvas, oladi, valenki, lapti, kompostirovat, feleton* kabi soʻzlarning oʻzbek tilida mavjud emasligini, rus tilidagi *fortochka, putevka, bolnichnyy list, proftexuchiliye, zakuska, galdet, gostines, dacha* kabi soʻzlari esa nemis tilida mavjud emasligini keltiradilar.

O.A. Ogursova lakunaning yangicha taʼrifini keltiradi: «Lakuna – bu soʻz yoki soʻz birikmasi orqali ifodalangan (erkin va frazeologik birikmalar) grammatik kategoriya boʻlib, ular qiyoslanayotgan tillarning birida mavjud boʻlsa, ikkinchisida mavjud boʻlmaydi.

Shunday qilib, lakuna semantik nuqtai nazardan ikkinchi bir tildagi boʻshliq, nol tushunchani ifodalaydi, muloqotga kirishuv nuqtai nazaridan oʻzga tilda bildirilgan tushunchaning ikkinchi til sohibi ongida mavjud emasligi (milliy, madaniy, ekstralingvistik faktorlar bilan bogʻliq tushunchalar).

ADABIYOTLAR

1. Vereagin Ye.M. Kostomarov V.G. Язык и культура: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazыka kak inostrannogo. 4-ye izd., pererab. i dop.- M: Ruskyy yazыk, 1990.
2. Muravev V.L. Leksicheskie lakuny (na materiale leksiki fransuzskogo i russkogo yazыkov). - M: 1975.

3. 2022
4. Применение фразеологических единиц немецкого языка.//Б.Ш. Нематуллаевна - Европейский журнал исследований и размышлений в ..., 2020
5. Begasheva, Sh. N. (2019) Ispolzovanie frazeologizmov na uzbekskom i na nemeskom yazyke. // Jurnal: Ekonomika i sotsium, № 10 (65), 101-104 c.
www.iupr.ru
6. Effektivnost ispolzovaniya innovatsionnykh texnologiy v obuchenii nemeskomu yazyku B.Sh. Nematullaevna - Mejdunarodnyy mejdissiplinarnyy issledovatel'skiy jurnal «Galaktika», 2021
7. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=6560227012286651147&btnI=1&hl=ru>

BADIIY MATNLAR TARJIMASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Musurmanova Sh.Q.

(Xalqaro innovatsion universiteti)

Abstract: This article describes the problems that arise when translating literary texts. The general theory of translation, the study of translation activity and issues related to some syntactic, lexical and semantic problems that arise when working with texts of different functional styles are also discussed. The article clearly shows the peculiarity of a work of art, the figurative and emotional impact on the reader, which is achieved using various means: from epithet and metaphor to the rhythmic and syntactic structure of the phrase.

Key words: translation, general theory of translation, intercultural communication, social nature of translation, equivalent translation, metaphor.

Bugungi kunda tarjima zamonaviy jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi. Bungabir qator global ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlar turtki bo‘lmoqda. Tarjima tillararo aloqa vositasi, ya'ni til vositachiligi deb hisoblanishi mumkin, agar bitta asl matn boshqa tillarga o‘tkazilsa, tarjima tillarida to‘liq ekvivalent matn kommunikativ pragmatik va axborot boyligi nuqtai nazaridan yaratiladi. Taniqli tarjimon va adabiyot nazariyot asoschisi A. V. Fiyodorov ta’kidlashicha: “Tarjima qilish, boshqa til talablariga ko‘ra ilgari ifoda etilgan matinni o‘z tili orqali to‘g‘ri va to‘liq ifodalash demakdir” [1.B.10]. Shuni esda tutish kerakki,

tarjimaning umumiy nazariyasi tarjima faoliyatini o'rganish bilan shug'ullanadi va uni tadqiq qilish obyekti turli xil funktsional uslublardagi matnlardir. Uning ba'zi qoidalari adabiy asarlarni tarjima qilish asosida ishlab chiqilishi mumkin, garchi ikkinchisi allaqachon zamonaviy adabiy tillar matnlarining funktsional-uslubiy tipologiyasi doirasidan tashqarida ko'rib chiqilgan, chunki ular san'at turlaridan biri - so'z san'ati yoki badiiy adabiyot sohasiga tegishlidir. Badiiy matn, insonning ijodiy faoliyati natijasida, mavjud til vositalaridan foydalanib yaratilgan fantastika matni. Yu.P.Solodub quyidagi ta'rifni beradi: "badiiy matn (badiiy asar matni) - bu o'quvchi yoki tinglovchilarga estetik ta'sir ko'rsatadigan asosiy vazifani bajaradi" [2.B. 21]. Uning yana bir ta'rifi haqiqatdir: "badiiy matn - bu umumiy g'oyaviy va tematik tarkib va o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatadigan o'ta muhim birlig - uning asosiy vazifasi hisoblanadi" [2.B.160].

Badiiy asarning o'ziga xos xususiyati, epithet va metaforadan iboraning ritmik va sintaktik tuzilishiga qadar turli xil vositalar yordamida erishilgan o'quvchiga obrazli va hissiy ta'sir ko'rsatadi. Badiiy matn muallifga vaqt o'tishini erkin tasvirlash va turli semantik va stilistik effektlarni yaratishda keng imkoniyat yaratadi. Binobarin, tarjimonni ko'plab badiiy tafsilotlarni yetkazish usullarini sinchkovlik bilan tanlashga majbur qiladi, ularni tarjimaning badiiy ta'siri asl nusxani o'qiganidan keyin yuzaga keladigan va muallifning individual uslubini aks ettiradigan badiiy taassurotga teng keladigan tarzda izohlashi kerak. Shunday qilib, tarjimon o'girayotgan tilda yangi matn yaratadi va asl matnni takrorlamaydi. Shuni esda tutish kerakki, matnni idrok etishda ko'plab omillar, shu jumladan madaniyat, subtekst, milliy xususiyatlar, hayot va boshqalar ta'sir qiladi. Shu sababli, tarjima matni bir xil o'qish qobiliyatiga ega bo'lish uchun, tarjimon uni ushbu shartlarga moslashtiradi, ya'ni asliyatning matn birliklarini turli darajalarda izohlaydi. Shuning uchun badiiy asar tarjimasi asl matn bilan mos kelmasligi kamdan-kam uchraydi, ammo semantic yuklama badiiy asarning ikkala matnida ham bir xil bo'lishi kerak .

Badiiy matnlarning asosiy vazifasi o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatishi sababli, badiiy asarlarni tarjima qilishda ma'lumotlarning qay tarzda yetkazilishi

muhimroqdir. Bundan kelib chiqadiki, asl san'at asarining matni va uning tarjimasi o'quvchilarga yetarli darajada estetik ta'sir ko'rsatishi kerak. Shuning uchun asliyat va tarjimaning estetik ta'siri adekvatlik omilini badiiy tarjimani baholashning eng muhim mezonlaridan biri sifatida ko'rib chiqish muhim deb – ta'kidlaydi A. V.Fedorov [1.B.19]. Ya. I. Retskerning fikricha: “Tarjimonning vazifasi asl nusxaning mazmunini boshqa til yordamida to'liq va aniq yetkazish, uning stilistik va ekspressiv xususiyatlarini saqlab qolishdir [3.B. 244].. Tarjimaning “yaxlitligi” bilan yangi til asosidagi shakl va tarkib birligini tushunish kerak. Agar tarjima aniqligining mezoni turli tillarda yetkazilgan ma'lumotlarning o'ziga xos bo'lsa, unda ushbu ma'lumotni ekvivalent vositalar bilan uzatadigan bunday tarjima to'liq (to'liq yoki yetarli) deb tan olinishi mumkin. Shu bilan birga, V. N. Komissarov shunday yozadi: “To'g'ri tarjima – bu tarjima aktining pragmatik vazifalarini ushbu maqsadga erishish uchun ekvivalentlikning eng yuqori darajasida, me'yorlarni yoki maqsad tilining birligini buzmasdan, bu matnlarga janr-stilistik talablarni hisobga olgan holda ta'minlaydigan tarjima qilishning ommaviy e'tirof etilgan an'anaviy me'yoriga mos tarjimadir”. Har qanday tarjima tarjimonning intellektual va ijodiy faoliyatining natijasidir, shuning uchun badiiy asar tarjimasi o'quvchiga estetik ta'sir yetarlicha yuqori darajaga erishish uchun, muallifning maqsadini anglash va asl matnning tematik yo'nalishini aniqlash, maqsadni belgilash, muallifning tasavvur tizimi va individual uslubini yetkazish uchun tegishli til vositalarini tanlash kerak.

Xulosa qilib aytganda, badiiy uslubga tegishli bo'lgan matnlar bundan mustasno, barcha funktsional uslublarga tegishli tarjima qilingan matnlarni baholashda ushbu talablarni hisobga olish kerak. Shunga qaramay, yuqorida keltirilgan barcha holatlar inobatga olinishi tarjima nazariyasi doirasidan tashqarida tarjima sifati masalasini ko'tarishga imkon beradi va ushbu yo'nalishda kelgusida izlanishlar olib borishni davomiyligini asoslaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Федоров А. В. Основы общей теории перевода: лингвистические

проблемы. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Высшая школа, 1983.10;19

2. Солодуб Ю. П. Теория и практика художественного перевода: Учеб. пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2005.21;160с.

3. Abduraxmonov G'., Mamajonov S. O'zbek tili va adabiyoti. – T.: O'zbekiston, 2002. – B. 84-85.

4. Akobirov S. Termin va terminologiya. – T.: 1968.

Дадабаев Х., Насыров И., Хусанов Н. Проблемы лексики староузбекского языка. – Т.: Фан, 1990. – С. 83.

5. Дадабаев Х. Лексико-генетические особенности узбекской терминологии. – Т.: Лингвист. 2015. – С.10.

6. Ibrohimova A. “Kelurnoma” lug'atining leksikasiga doir kuzatishlar. // O'zbek tili tarixi masalalari. – T: Fan, 1977. – 118-119 b.;

7. Musayev Q. Ingliz tili stilistikasi.-T.: Adolat, 2003;

8. Matg'oziyev A. Harbiy terminlar tarixiga doir // O'zbek tili va adabiyoti. 1974. 1-son. – 47-50 b.;

LIRIK MATNLAR TARJIMASIDA MILLIY KOLORIT TUSHUNCHASI HAMDA UNING TARJIMADA BERILISHI

Sattarova Marhabo Raxmonqulovna

(Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi)

Abstract: *This article presents research on the preservation of national color in literary translation and the use of the most appropriate methods in the translation of national words and their conclusions.*

Keywords: *nationality, locality, realities, tradition, analogy, equivalence, transliteration.*

Tarjima jarayoni asosan ikki til va ikki madaniyat o'rtasida ko'prik qurish jarayoni hisoblanadi. Ayniqsa, lirik matnlarning tarjimasi murakkabliklar va o'ziga xosliklarga boydir. Chunki bunday matnlar faqatgina lug'aviy yoki grammatik aniqlikka emas, balki muallifning hissiy dunyosini, obrazlarini, va eng asosiysi,

milliy koloriti (o'ziga xos madaniy rang-barangligi)ni ham o'quvchiga yetkazishga asoslanadi.

“Kolorit” atamasi o'zbek tilining izohli lug'atida *rang* so'zidan olingan deb hisoblansa, o'zbek tilidagi ruscha-internatsional o'zlashma so'zlar izohli lug'atida *rang*, bo'yoq ma'nosidagi lotincha *color*, italyancha *colorito* orqali rus tiliga va u orqali o'zbekchaga o'zlashgan, deb qayd qilingan. O.S.Axmanovanning “Lingvistik atamalar lug'ati”da bu inglizcha *colour(ing)* so'zidan olingan, degan ma'lumotni beradilar.

Kolorit deganda tasviriy san'atda real hayotni haqqoniy aks ettirish uchun ishlatiladigan ranglarning o'zaro mutanosibligi tushuniladi.

Adabiyotda esa badiiy asarning o'ziga xos xarakterli xususiyati: milliylik, davr, ma'lum joyning o'ziga xos jihatlari ifodasi ko'zda tutiladi. Kolorit biror narsaning o'ziga xos belgi va xususiyatlari majmuini bildiradi. Ma'lumki, tarixan tashkil topgan, madaniyati, tili, hududi, iqtisodiy hayoti va ruhiy xususiyatlarning umumiyliги asosida vujudga kelgan kishilar guruhiga millat deyiladi.

Tarjima jarayonida ko'ndalang bo'ladigan eng muhim qiyinchiliklardan biri original asarning milliy ruhini bo'lak muhitga ko'chirishdir. Endi biz milliylikning kichik bir belgisi – realiyalar haqida to'xtalamiz.

Bolgariyalik tarjimashunos olimlar S.Valaxov va S.Florin *realiya* deb narsalar, tushunchalar, voqea-hodisa, georafik muhitga xarakterli, madaniyat, moddiy va maishiy turmush yoki xalqlar, millatlar, yurt, qabilalarning ijtimoiy-tarixiy xususiyatlarini bildiradigan xalq tilidagi so'z va so'z birikmalarini aytadi. Komiljon Jo'rayev esa bu olimlarga ergashgan holda realiyalarni xos so'zlar deb ataydi. Uning fikricha, realiyalar ko'pincha tarjimaga bo'sunmaydigan ekzotik leksikadir.

Milliylik u yoki bu millatning ma'naviy faoliyati va moddiy hayotidagi o'ziga xosliklardir. Ma'naviy faoliyat kishilarning xarakteri, tafakkur tarzi, ruhiyati, intilishlari, qiliqlari, yumor xususiyatlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Moddiy hayot esa urf-odat, rasm-rusum, marosimlar, kiyimlar, uy-ro'zg'or anjomlari, cholg'u asboblari, pazandachilik, ismlar va hokazolar. Badiiy asarda aks

etgan ana shu milliy xususiyatlar yig'indisi adabiyotshunoslikda *milliy kolorit* deyiladi.

Adabiyotshunoslikda yana mahalliy kolorit degan tushuncha ham mavjud. Mahalliy kolorit – biror mahalliy sharoit, urf-odat yoki joyga xos turmush, peyzaj va til xususiyatlarini badiiy adabiyotda aks ettirish. Ana shu milliy kolorit bilan bog'liq bo'lgan so'z va atamalar realiyalar, boshqacha aytganda, milliy xos so'zlar deyiladi. Realija lotincha so'z bo'lib, buyumga, narsaga oid degan ma'noni bildiradi.

H. Hamroyevning fikricha, realiyalar asar tilining ajralmas qismi bo'lib, ular yordamida muallif qahramon obrazini yaratadi, xalqning milliy xususiyatini tasvirlab beradi. Ular badiiy asarning milliy koloritini ifoda etadi, turli uslubiy vazifalarni bajaradi, hodisa va predmetlarning xususiyatini haqqoniy, to'g'ri tasvirlashga yordam beradi. Shuning uchun ham realiyalar badiiy tarjimaning tarjimonni qiynab qo'yadigan, tarjimani murakkablashtiradigan, ko'pincha uni chalg'itadigan jihatlarini tashkil etadi.

R.Fayzulleyeva talqiniga ko'ra esa, realiyalarga milliy taomlar, kiyim-kechaklar, milliy cholg'u asboblari, ro'zg'or anjomlari, nomlar, taxalluslar, laqablar, shahar, qishloq xususiyatlari, me'morchilik, geografik nomlar, tabiat manzaralari, hayvon va o'simliklarning nomlari, daraja, unvon, tabaqa va boshqa bo'linishlarni ifodalovchi so'zlar, muassasalar, tashkilotlar, diniy marosimlar va boshqa etnografik belgilarni bildiruvchi so'z va iboralar kiradi.

G'.Salomov bu haqida shunday yozadi: “Milliy o'ziga xoslik deganda adabiy asarda tasvirlangan xalq hayotining moddiy sharoiti, ma'naviy turmush tarzi, tabiati, o'rmon, tog', dala, suv, zamin, osmon hamda afsona va cho'pchaklari, tarixi va dini, adabiyoti va san'ati hamda boshqa maxsus narsalar haqidagi tasavvurlari, tushunchalari, atamalari tushuniladi. Kiyim-kechaklar, udumlar, urf-odatlar, pul birliklari va hokazolar ham milliy xoslik komponentlari jumlasiga kiradi”.

Baynalmilallik bilan bir qatorda milliylik xususiyatini ham o'zida mujassam etgan tilning lug'at tarkibi o'zi mansub bo'gan til jamoasining moddiy-ijtimoiy

hayotini, chunonchi, milliy urf-odat va an'analarini, geografik tasavvurini, ma'naviyati va dunyoqarashini, diniy e'tiqodini, axloqiy me'yorlarini, tafakkur yo'nalishini moddiy aks ettiradi. Bu borada G'.Salomov shunday yozadi: "Milliy axloq deganda men odamlarimizga xos hayo, ibo, sharm, mehmondo'stlik, sabr-qanoat, mulohazakorlik, andisha, shafqat, oilaga, ota-onaga, ayolga hurmatni tushunaman".

Tillar orasida tafovut odatda bir xalq moddiy hayotida mavjud muayyan tushunchalar, voqea-hodisalar, urf-odatlarning ikkinchi *xalq turmush tarzida uchramasligi*, shu tufayli ular nomlarining ham ayni xalq tilida tabiiy ravishda yo'qligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, lug'aviy ekvivalentlik munosabatida bo'lgan ayrim ikki til juftliklari bir-birlaridan biror xususiyatlari bilan o'ziga hos ravishda farq qilishlari mumkin. Bu hol til birliklarining milliy xususiyatini belgilash baravarida ularning tarjimada o'zaro almashinuvlariga to'sqinlik qiladi.

"Har bir tilda o'sha tilning sohibi hisoblanmish xalqning o'zi ko'proq mashg'ul bo'lgan xo'jalik, ishlab chiqarish sohalari hamda uni o'rab turgan tabiiy muhit (iqlim, hayvonot va o'simliklar olami, tog', cho'l, sahro va hokazo)ga aloqador so'zlar, atamalar, iboralar boshqa tillarga nisbatan ko'proq yoki kamroq bo'lishi mumkin", - deb yozadi G'.Salomov o'zining "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobida.

Lirik matnlar poetik uslub va ritmga asoslangan bo'ladi. Tarjimon lirik asarning ohangini va hissiy yukini saqlab qolish uchun milliy koloritni ham o'z o'rnida to'g'ri ifodalashi kerak. Lekin bu har doim ham mumkin bo'lmasligi mumkin, chunki tilning tovush tizimi va stilistik xususiyatlari ham tarjima jarayoniga ta'sir qiladi.

Tarjimonda milliy koloritni to'g'ri ifodalash uchun bir nechta yondashuv mavjud. Agar asl tilda mavjud bo'lgan milliy koloritni aks ettiruvchi so'z tarjima tilida mavjud bo'lmasa, tarjimon o'sha madaniy ma'noga eng yaqin bo'lgan so'z yoki iborani tanlashi mumkin.

Tarjimada milliy koloritga ega bo'lgan tushunchalar yoki iboralar tushunarli bo'lishi uchun, tarjimon qo'shimcha izohlar berishi mumkin. Bu usul orqali o'quvchi o'sha milliy ifodaning ma'nosini va uning madaniy kontekstini tushunadi.

Tarjimon ba'zi milliy ifodalarni o'quvchiga yaqin bo'lgan madaniyatdagi ekvivalentlar bilan almashtirishi mumkin. Bu usul asar mazmunini yanada tushunarli qilishga yordam beradi, lekin ba'zida asl koloritni yo'qotish xavfi tug'diradi. Tarjimon milliy koloritni imkon qadar aslida qanday bo'lsa, shundayligicha qoldirishga harakat qilishi mumkin. Bunda asliyatga yaqinlik ustuvor bo'ladi, lekin bu usul tarjima o'quvchisi uchun biroz qiyinroq bo'lishi mumkin.

Lirik matnlar tarjimasida milliy koloritni saqlab qolish murakkab, ammo zarur jarayon hisoblanadi. Tarjimonning maqsadi faqatgina lug'aviy ekvivalentlarni topish emas, balki milliy madaniyatning o'ziga xos rang-barangligini va hissiy holatini ham tarjima tilida aks ettirishdir. Milliy koloritni saqlash tarjimonning mahoratiga bog'liq bo'lib, u til va madaniyat o'rtasidagi nozik muvozanatni topishga intiladi.

Xulosa qilib aytganda, asliyatning o'ziga xosligi, asosan, uning tarkibidagi lisoniy vositalarning milliy xususiyati bilan belgilanar ekan, asliyatning badiiy-g'oyaviy zaminini asliymonand tiklash asarning milliy bo'yog'ini qayta yaratish bilan bog'liqdir. Shuning uchun ham tarjimada milliy xususiyatni tiklash masalasi keyingi paytlarda tarjimonlarning ham, tarjimashunoslarning ham e'tiborini o'ziga borgan sari ko'proq tortib kelmoqda. Chunki tarjimaviy nuqsonlarning ko'pchiligi milliy xususiyatni aks ettiradigan til vositalari ulushiga to'g'ri kelmoqda. Zero, tarjima amaliyotida hanuzgacha yo'l qo'yib kelinayotgan xato va kamchiliklarning ko'pchiligi tarjimada milliy xususiyatni tiklash bilan bog'liq bo'lib, bu masala hanuzgacha nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham xususan ham qoniqarli darajada hal qilingan emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

2. Qosimov, Sh. *Badiiy tarjima san'ati*. Toshkent: O'zbekiston. 1990, 34-b.
3. Salomov, G'. *Tarjima nazariyasi masalalari*. Toshkent: Fan. 1966, 22-b.

4. To‘xtayev, M. *Tarjima: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2011, 56-b.
5. Mahmudov, N. *Til va tarjima*. Toshkent: Shar, 2005, 23-b.
6. Sobirov, O. *Tarjima san'ati va mas'uliyati*. Toshkent: Turon zamin ziyo. 2009, 42-b.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA URF-ODATLARNI IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLARNING O‘XSHASH VA FARQLI TOMONLARI

Mo‘ydinova Maftunaxon
(Farg‘ona davlat universiteti)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillarida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning o‘xshash va farqli tomonlari lingvistik va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. O‘zbek va ingliz tillarida milliy urf-odatlarga oid so‘z va iboralar qiyosiy tahlil qilinib, ularning semantik jihatlari, stilistik xususiyatlari hamda madaniy kontekstdagi ahamiyati o‘rganiladi. Maqola, shuningdek, ushbu leksik birliklarning tarjimadagi murakkabliklari va madaniy ekvivalentlik masalalarini yoritadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek va ingliz tillarida urf-odatlarning leksikasining milliy madaniyat va an‘analarni saqlashdagi rolini ko‘rsatadi hamda tarjima jarayonidagi asosiy muammolarni ochib beradi.

Kalit so‘zlar: urf-odat leksikasi, o‘zbek tili, ingliz tili, qiyosiy tahlil, lingvistik o‘xshashlik va farqlar, madaniy ekvivalentlik, tarjima qiyinchiliklari, semantika, stilistika

Kirish.

Har bir millatning urf-odat va an‘analari uning madaniy merosining muhim qismidir. Urf-odatlar orqali millatning tarixi, qadriyatlari va ijtimoiy hayot tarzi aks etadi, shuningdek, ularning tilda qanday ifoda etilishi ham alohida o‘ringa ega. O‘zbek va ingliz tillarida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning lingvistik xususiyatlari hamda ularning o‘xshash va farqli jihatlari tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalari uchun muhim tadqiqot mavzularidan biridir. Ushbu mavzu madaniyatlararo kommunikatsiya, tarjimashunoslik va milliy merosni saqlash masalalari bilan chambarchas bog‘liqdir.

O‘zbek tili urf-odatlarga oid boy leksik qatlamga ega bo‘lib, bu birliklar asosan an‘anaviy va diniy marosimlarga aloqador. Ingliz tilidagi urf-odat leksikasi esa g‘arbiy madaniyat va xristian an‘analari bilan bog‘liq bo‘lib, til va madaniyat o‘rtasidagi aloqani aks ettiradi. Ushbu tahlil urf-odatlarini ifodalovchi leksik

birliklarning madaniy xususiyatlari va ularning ikki tilda qanday o'xshash va farqli jihatlarini mavjudligini o'rganishga qaratilgan.

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning semantik va stilistik jihatlarini qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu birliklarning tarjima qilinishidagi qiyinchiliklar va madaniy ekvivalentlik masalalari ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasi o'zbek va ingliz tillaridagi urf-odat leksikasining milliy va madaniy merosni asrashda qanday rol o'ynashini ko'rsatib beradi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek va ingliz tillarida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning o'xshash va farqli tomonlarini tahlil qilish bo'yicha mavjud adabiyotlar lingvistika, tarjimashunoslik, va madaniyatshunoslik tadqiqotlarida keng o'rganilgan. Bu adabiyotlar tillararo va madaniyatlararo tafovutlarni o'rganishda asosiy manba sifatida foydalaniladi.

Birinchidan, E. Sapir va B. Uorfning[4] lingvistik nisbiylik nazariyasi urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning til orqali qanday aks etishini tushunish uchun asosiy nazariy manba hisoblanadi. Ularning nazariyasiga ko'ra, har bir til millatning dunyoni qabul qilish usulini aks ettiradi. Shu sababli, o'zbek va ingliz tillaridagi urf-odatlar bir-biridan farqlanadi, chunki ularning ortida turgan madaniy va tarixiy kontekstlar turlicha.

Bundan tashqari, N. Chomskining universal grammatika nazariyasi[1] ham madaniy farqlar bilan birga leksik birliklarning tilda qanday aks etishini tahlil qilishda muhim rol o'ynaydi. Chomskiga ko'ra, har qanday tilda asosiy grammatik tuzilmalar o'xshash bo'lishi mumkin, ammo madaniy jihatdan farqlanadigan tushunchalar va urf-odatlar leksik darajada katta tafovutlarni keltirib chiqaradi.

A. V. Fedorovning[2] "Tarjima nazariyasi va tarjima amaliyoti" kitobi milliy madaniy birliklarning tarjima jarayonidagi ahamiyatini yoritib beradi. Fedorov tarjima qiyinchiliklarining asosiy sabablaridan biri sifatida urf-odatlarini ifodalovchi so'zlarning madaniy kontekstga bog'liqligini ta'kidlaydi va bunday leksik birliklarning tarjimasini madaniy ekvivalentlikni talab qilishini ko'rsatadi.

Shuningdek, tarjima jarayonida urf-odatlarga oid soʻz va iboralarning maʼnosi soʻzma-soʻz tarjima orqali toʻgʻri yetkazilmasligi ham mumkinligi qayd etiladi.

Oʻzbek tilshunosligida B. Sarimsoqov va X. Karimov[3] kabi olimlarning ishlari oʻzbek xalqining urf-odatlari va ularni ifodalovchi leksik birliklarning oʻrganilishida muhim ahamiyatga ega. Sarimsoqov[5] oʻzbek urf-odatlarining lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq qilgan boʻlsa, Karimov urf-odatlarining semantik va stilistik tahliliga alohida eʼtibor qaratgan. Ularning tadqiqotlari oʻzbek tili urf-odat leksikasining madaniy ahamiyatini ochib beradi va milliy identifikatsiyada qanday rol oʻynashini koʻrsatadi.

M. Bakerning “In Other Words: A Coursebook on Translation”[8] asari tarjima qiyinchiliklari va tarjimadagi ekvivalentlik masalalariga bagʻishlangan. Baker tarjima jarayonida madaniy tafovutlar va til xususiyatlari qanday muammolar keltirib chiqarishi mumkinligini koʻrsatib, izohli tarjima va kontekstual yondashuvlarni qoʻllash zarurligini taʼkidlaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, oʻzbek va ingliz tillaridagi urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar qiyosiy tahlil uchun boy manba boʻlib, lingvistik, madaniy va tarjimashunoslik nuqtai nazaridan chuqur oʻrganish talab etiladi. Turli tillarda bunday birliklarning farqli xususiyatlari ularning madaniy va ijtimoiy vaziyatlarga bogʻliq holda qanday shakllanishini tushunishga yordam beradi.

Muhokama. Oʻzbek va ingliz tillarida urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklarning lingvistik va madaniy tahlili ularning shakllanishi va rivojlanishi turli omillarga bogʻliq ekanligini koʻrsatadi. Ushbu tillar oʻziga xos tarixiy va madaniy kontekstda shakllangan boʻlib, bu urf-odatlarni ifodalashda aniq lingvostilistik farqlarni keltirib chiqaradi. Urf-odatlar milliy identifikatsiyaning bir qismi sifatida tilda mustahkam oʻrin egallagan va madaniy merosning asosiy koʻrinishlaridan biridir.

Oʻzbek tilida urf-odatlar koʻpincha anʼanaviy va diniy marosimlar bilan bogʻliq boʻlib, ularning ifodalanishida milliy xususiyatlar va tarixiy ildizlar muhim rol oʻynaydi. Masalan, "sunnat toʻyi", "xatna toʻyi", "navroʻz" kabi iboralar

xalqning an'analari va diniy amaliyotlari bilan bog'liq bo'lib, ularning leksik ma'nosi chuqur va keng qamrovli. O'zbek tilida ko'plab urf-odatlarini ifodalovchi so'zlar turli grammatik shakllar orqali kengaytirilishi yoki semantik jihatdan boyitilishi mumkin. Bu so'zlar ko'pincha madaniy tushunchalarni ifoda etadi va bunday leksik birliklarni tarjima qilishda ularning ma'nosini to'liq yetkazish katta qiyinchilik tug'diradi.

Ingliz tilida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklar ko'proq g'arbiy madaniyatga va xristianlik bilan bog'liq bayramlarga tayanadi. Masalan, "Christmas", "Thanksgiving", "Easter" kabi iboralar madaniyat va diniy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lib, ularning til orqali ifodalangan semantikasi ham g'arbiy dunyoqarashni aks ettiradi. Ingliz tilidagi urf-odatlar odatda aniq belgilangan tarixiy va diniy marosimlarga asoslanib, ularning leksik birliklari ko'proq soddaligi bilan ajralib turadi. Lekin madaniy jihatdan bunday birliklarni boshqa tillarga, xususan, o'zbek tiliga tarjima qilishda izohli tarjima yoki ekvivalent iboralarni topish zarur bo'ladi.

Urf-odatlarga oid leksik birliklarni qiyosiy tahlil qilishda madaniy tafovutlar asosiy o'rin tutadi. O'zbek va ingliz tillari urf-odatlarning tarixiy va diniy xususiyatlarini turlicha aks ettiradi. Masalan, o'zbek urf-odatlari ko'pincha islom dini va sharqona an'analar bilan bog'liq bo'lib, bu leksik birliklarning semantikasi keng kontekst talab qiladi. Ingliz tilidagi urf-odatlar esa g'arbiy madaniyatga mos keluvchi tushunchalarni ifodalaydi va bu so'zlarning tarjimasi ko'pincha konnotativ ma'nosini saqlab qolishni qiyinlashtiradi.

Tarjima jarayonida madaniy ekvivalentlikni ta'minlash katta muammolarni keltirib chiqaradi. O'zbek va ingliz tillaridagi urf-odatlarga oid so'zlarni tarjima qilishda ular orqasidagi madaniy ma'no va konnotatsiyani to'g'ri yetkazish uchun qo'shimcha izohlar va kontekst talab etiladi. Masalan, o'zbek tilidagi "sunnat to'yi" iborasi ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilinsa, uning ma'nosi yetarli darajada to'g'ri tushunilmaydi, chunki bu iboraning ortida o'zbek madaniyatiga xos diniy va ijtimoiy hodisalar yotadi. Ingliz tilidagi "Thanksgiving" bayramini

o'zbek tiliga tarjima qilishda ham bayramning tarixiy va diniy mazmunini to'g'ri ifoda qilish qiyinchilik tug'diradi.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalardan biri shundaki, o'zbek va ingliz tillaridagi urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar milliy identifikatsiya va madaniy merosni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu leksik birliklarning tarjimasida madaniy tafovutlarni inobatga olish va ekvivalentlikka erishish qiyinchiliklar tug'dirsa-da, madaniyatlararo kommunikatsiyada bunday birliklarning ma'nosini to'g'ri yetkazish zarur. Maqola urf-odat leksikasining lingvostilistik xususiyatlarini tahlil qilish orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Natijalar. O'zbek va ingliz tillarida urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklarning qiyosiy tahlili natijasida bir nechta muhim xulosalar chiqarildi. Birinchidan, har ikki tilda urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar milliy va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular tilda o'ziga xos semantik va stilistik xususiyatlarga ega. O'zbek tilida urf-odatlar ko'proq diniy va an'anaviy marosimlar bilan bog'liq bo'lib, chuqur ijtimoiy ma'noga ega so'zlar bilan ifodalanadi. Ingliz tilida esa ko'proq xristian diniga asoslangan va g'arbiy madaniyatni aks ettiruvchi urf-odatlar leksikasi keng tarqalgan.

Ikkinchidan, ushbu leksik birliklarning tarjima jarayonida katta qiyinchiliklar mavjudligi aniqlandi. O'zbek tilidagi "sunnat to'yi" kabi iboralar ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilinsa, ularning madaniy ma'nosi yo'qolishi yoki noto'g'ri tushunilishi mumkin. Shu sababli, madaniy ekvivalentlikni ta'minlash uchun tarjimonlar qo'shimcha izohlar yoki madaniy moslamalarni qo'llashlari kerak. Ingliz tilidagi "Thanksgiving" kabi iboralarning o'zbek tiliga tarjimasida ham shunday muammolar kuzatiladi, chunki bu iboraning ortida o'ziga xos tarixiy va madaniy kontekst mavjud.

Uchinchidan, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar milliy identifikatsiyani saqlashda muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilida bu birliklar xalqning an'anaviy, diniy va tarixiy qadriyatlarini ifoda etadi, ingliz tilida esa asosan g'arb madaniyati va qadriyatlarini aks ettiradi. Natijada, har ikki til

madaniy merosni asrab-avaylash va uni yangi avlodlarga yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz tillarida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning tarjima jarayonida diqqat bilan yondashishni talab qiladigan madaniy mazmunini ochib berdi. Ushbu leksik birliklarni tahlil qilish orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish hamda turli millatlar o'rtasidagi o'zaro tushunishni yengillashtirish imkoniyati mavjud.

Xulosa.

O'zbek va ingliz tillarida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda bu so'zlar milliy va madaniy merosning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu leksik birliklar o'z millatining tarixiy an'analari va madaniy qadriyatlarini aks ettirib, milliy identifikatsiyani saqlash va asrashda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida diniy va an'anaviy urf-odatlar ko'proq ko'zga tashlansa, ingliz tilida g'arbiy madaniyat va xristianlik bilan bog'liq urf-odatlar ustunlik qiladi.

Tarjima jarayonida bu leksik birliklarning madaniy mazmunini to'g'ri yetkazish oson emasligi aniqlandi. Madaniy ekvivalentlikni ta'minlash uchun qo'shimcha izohlar va kontekstual moslashuvlar talab etiladi. Bu esa tarjimonlardan yuqori darajadagi til va madaniy bilimi, shuningdek, muloqot jarayonida madaniyatlararo farqlarni inobatga olishni talab qiladi.

Tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning lingvostilistik xususiyatlarini chuqurroq anglashga yordam berdi va madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantirish uchun muhim manba ekanligini tasdiqladi. Ushbu turdagi lingvistik izlanishlar millatlar o'rtasidagi madaniy almashinuvni yengillashtiradi va xalqaro muloqotda milliy qadriyatlarni asrashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press.
2. Fedorov, A. V. (2002). Tarjima nazariyasi va tarjima amaliyoti. Moskva:

Visshaya shkola.

3. Karimov, X. (2010). O‘zbek tilida urf-odat va marosimlarga oid leksik birliklarning semantik tahlili. Toshkent: Fan.
4. Sapir, E., & Whorf, B. (1956). Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. MIT Press.
5. Sarimsoqov, B. (2008). O‘zbek xalqining an‘analari va urf-odatlari: Leksik va lingvokulturologik tadqiqotlar. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
6. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford University Press.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
8. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.

LITERARY RELATIONS AND TRANSLATION ISSUES

Student: Abdusattarova Lobar Abdulaziz kizi

Academic supervisor: Khazratkulova Ezoza Ismat kizi

(Chirchik State Pedagogical University)

Abstract: *Literary relations refer to the interaction process between different cultures and languages, playing a crucial role in the development of literature and its interconnectedness. Translation holds central importance in this process, as it creates communication between cultures by transferring works into new languages. However, the translation process can present numerous problems and challenges. This article analyzes the interconnection between literary relations and translation issues, while also exploring modern trends. Through literary relations, new genres, styles, and ideas emerge. For example, the relations between Eastern and Western literatures have brought unique ideas and themes from the East to the West.*

Key words: *Literary relations , Cultural interaction , Translation challenges , Digital technologies , Literary development.*

Introduction: Literary relations serve as a vital conduit for cultural exchange, facilitating the interaction between diverse languages and traditions. This dynamic process significantly influences the evolution of literature, enriching it with new genres, styles, and ideas. At the heart of this exchange is translation, a

crucial mechanism that allows literary works to transcend linguistic barriers and reach broader audiences. However, the translation process is fraught with challenges that can complicate communication between cultures. This article delves into the intricate relationship between literary relations and translation issues, examining how these factors shape literary development in a globalized world. By exploring modern trends in translation and the implications of digital technologies, we aim to highlight the importance of this interplay in fostering cultural understanding and creativity.

The significance of literary relations lies in their role as a bridge between cultures. They help writers see their works in new contexts and create opportunities for communication with new readers. Additionally, they contribute to enhancing mutual understanding between cultures. The translation process introduces many challenges and problems. Some of the most important ones include these. The meaning and context of the original work can be lost in translation. Some phrases or words may not have equivalents in other languages, potentially altering or losing the original meaning. Each culture has its own unique traditions. The translator must consider the cultural perspective of the work being translated, as some concepts or images may not exist in other cultures or may be interpreted differently. Maintaining the original style of the work during translation can be difficult. Each writer has a distinct style, and preserving this style is one of the primary responsibilities of the translator. A translator may interpret the work from their own personal views and cultural perspective. This process can distort the original intentions of the actual author. Understanding the connection between literary relations and translation processes is important. Translation serves as a necessary tool for the development of literary relations. Writers have the opportunity to reach new readers by translating their works. Such processes, in turn, lead to new cultural exchanges. For instance, the influence of Western literature on Uzbek literature is particularly evident with the introduction of the novel genre. This process allows us to observe changes in translated works: new ideas, styles, and character portrayals emerge. These changes lead to cultural

development and open new creative possibilities. Today, the process of globalization is further strengthening literary relations. The internet and digital technologies significantly impact the dissemination of literature. The translation process is now faster and easier to execute. However, it is important to ensure the quality of this process. Modern translators have the opportunity to deepen cultural connections in literature by employing new styles and approaches. While new technologies, such as automatic translation services, increase speed in the translation process, the necessity of quality control should always be kept in mind.

Conclusion: Literary relations and translation processes are intricately interconnected. The development of communication between literature and culture occurs through enhancing the quality of the translation process and introducing new ideas. Understanding the problems within the translation process and finding solutions can further strengthen literary relations. Thus, a deeper exploration of the interactions between literature and translation processes not only contributes to the development of literature but also helps to reinforce mutual understanding between cultures.

REFERENCES

1. Bassnett, Susan. "Translation Studies". Routledge, 2014.
2. Baker, Mona. "In Other Words: A Coursebook on Translation". Routledge, 2018.
3. Venuti, Lawrence, ed. "The Translation Studies Reader". Routledge, 2012.
4. Lefevere, André. "Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame". Routledge, 2014.
5. Even-Zohar, Itamar. "Polysystem Theory." In "The Handbook of Translation Studies", edited by Yves Gambier and Luc van Doorslaer. John Benjamins, 2010.
6. Apter, Emily. "The Translation Zone: A New Comparative Literature". Princeton University Press, 2006.

7. Gataullina, L. "Cultural Exchange through Literary Translation." "International Journal of Translation Studies", vol. 9, no. 1, 2020, pp. 45-58.
8. Kachru, Braj B., and Yamuna Kachru. "The Handbook of World Englishes". Wiley-Blackwell, 2006.

TRANSLATION AND INTERPRETATION OF PROPER NOUNS ACROSS LANGUAGES

Tosheva Nargiza Ruitdinovna

Magistrant (Karshi SU)

Abstract

This article explores the challenges and strategies involved in the translation and interpretation of proper nouns across languages. Proper nouns, as key markers of identity, culture, and meaning, often present unique difficulties for translators. Unlike common nouns, proper nouns are deeply rooted in cultural and linguistic contexts, and their translation requires careful consideration of cultural preservation, phonetic similarity, and functional equivalence. This study examines various translation theories and practices concerning proper nouns, focusing on different types of names such as personal names, place names, and fictional names. Through case studies and examples from multiple languages, the article analyzes how translators navigate the balance between preserving the original meaning and adapting to the target language's cultural and linguistic norms.

Key words: domestication, foreignization, cultural adaptation, native pronunciation, cultural preservation, phonetic similarity, functional equivalence.

Introduction

The translation of proper nouns presents unique challenges due to the interplay between language, culture, and identity. Proper nouns, which include personal names, place names, organization names, and fictional names, carry specific meanings that are often deeply embedded in the source language's cultural and historical context. While the translation of common nouns typically involves finding equivalent terms that convey similar meanings in the target language, proper nouns require translators to consider phonological, cultural, and linguistic factors to ensure that both meaning and function are preserved.

In the field of translation studies, the treatment of proper nouns has been the subject of debate. Newmark (1988) argues that proper nouns should not always be translated directly because of their unique role in naming individuals or places,

which often does not have an equivalent in the target language. However, Peter Newmark (1993) also notes that sometimes translation is necessary for cultural adaptation, especially when dealing with place names or fictional names. Venuti (1995) introduces the concept of domestication and foreignization, two strategies that are relevant in determining whether proper nouns should be adapted to the target language's norms or retain their foreign characteristics.

This article will examine the theoretical underpinnings of translating proper nouns, focusing on personal names, place names, and fictional names. By analyzing case studies from various languages, we will discuss how translators navigate between preserving the original form of the proper noun and adapting it to the linguistic and cultural environment of the target language.

Theoretical Approaches to Translating Proper Nouns. The Concept of Non-Translation

The non-translation approach involves retaining the proper noun in its original form without any modification, as proper nouns are often considered untranslatable by nature. Vinay and Darbelnet (1958) argue that proper names should be left untranslated to preserve their authenticity, as they are unique identifiers. Non-translation is often applied to personal names, especially in formal or legal contexts where the original form of the name is crucial for identity verification.

However, the non-translation approach can sometimes cause confusion for readers who are unfamiliar with the source culture or language. For example, names like Mikhail or Jiang may not provide any cultural or gender clues to a reader in a different language, thus diminishing the communicative function of the name.

Domestication and Foreignization

Venuti's (1995) concepts of domestication and foreignization provide two primary strategies for translating proper nouns. Domestication involves adapting a proper noun to make it more familiar to the target audience. For example, translating Cristoforo Colombo into Christopher Columbus in English is an

instance of domestication. This strategy makes the proper noun more accessible but risks losing the cultural context of the original name.

Foreignization, on the other hand, retains the foreign elements of the proper noun, preserving its cultural and linguistic uniqueness. Translators using foreignization may choose to retain the original name with minimal phonetic adaptation to respect the cultural integrity of the source text. This strategy may cause slight difficulty in pronunciation or understanding for the target audience but emphasizes the authenticity of the source language.

Functional Equivalence

Functional equivalence aims to balance the cultural and phonetic aspects of the proper noun by finding a name in the target language that serves the same function or evokes a similar meaning. This approach is particularly useful when dealing with fictional names, place names, or names that carry specific connotations in the source language. For instance, in translating J.K. Rowling's Harry Potter series, the name Hogwarts was adapted into various forms to match the phonetic and cultural patterns of each language, while still retaining the fantasy element.

Nida (1964) emphasizes that functional equivalence focuses on the reader's experience and ensures that the name evokes the same associations and emotions in the target audience as it does in the source audience.

Types of Proper Nouns in Translation. Personal Names

Personal names pose significant challenges in translation, especially when they carry historical, cultural, or linguistic significance. Names such as Vladimir, Giovanni, or Jorge may not have direct equivalents in the target language. In some cases, phonetic adaptation is used to create a close approximation, such as translating Juan to John or Giuseppe to Joseph.

Cultural context plays a major role in translating personal names, particularly in literature. In Russian literature, for instance, names often carry cultural connotations related to social class, historical context, or character traits. The translation of Prince Andrei Bolkonsky in *War and Peace* must account for the

cultural weight of Russian aristocratic titles, and different translation strategies may be applied depending on the target culture's familiarity with Russian history.

In addition, names with specific meanings (such as Faith, Hope, or Charity) present unique challenges, as they may need to be translated to preserve their semantic content. The decision to translate these names or retain their original form depends on whether the meaning or the cultural identity of the name takes precedence.

Place Names.

The translation of place names is particularly relevant in historical, political, and geographical contexts. For instance, cities like Roma are translated as Rome in English, while Moskva is adapted to Moscow. These translations often serve to domesticate the name, making it easier for the target audience to recognize the place.

In cases where the place name has strong historical or political significance, translators may choose to retain the original form. For example, Beijing has largely replaced the Westernized name Peking, reflecting the global shift towards respecting native pronunciations and political sensitivities. In such cases, the translation of place names is not only a linguistic issue but also a matter of cultural diplomacy and political correctness.

Fictional Names

Fictional names, especially in fantasy and science fiction literature, present unique challenges. These names are often invented by the author to evoke specific emotions, ideas, or worlds, and their translation requires careful consideration of phonetics, semantics, and cultural resonance. Names like Hogwarts or Mordor need to retain their magical or ominous quality when translated into other languages, which often requires creative adaptation.

One notable example is the translation of *The Lord of the Rings* into various languages. The name Mordor is retained in most translations, as its phonetic structure conveys darkness and foreboding. In contrast, Bag End, the name of

Bilbo Baggins' home, is often translated into a local equivalent that conveys the rustic or whimsical connotations of the original name.

Case Studies in Translation of Proper Nouns. The Lord of the Rings: Translation of Names into European Languages

In translating J.R.R. Tolkien's *The Lord of the Rings* into European languages, translators have had to navigate the complexities of fictional place names and personal names. Tolkien's use of Old English, Norse, and other languages for character names, such as Théoden and Éowyn, requires translators to decide whether to retain the ancient linguistic roots or adapt them for phonetic and cultural compatibility.

In the French translation, Hobbiton becomes Hobbitebourg, adapting the suffix to match French geographical conventions, while Frodo remains unchanged. This illustrates the balance between adaptation and preservation that translators must achieve.

Russian to English Translations of Classic Literature

In translating Russian classics such as "Anna Karenina" or "Crime and Punishment", the translation of proper nouns has evolved over time. Translators like Constance Garnett and Richard Pevear have opted for different strategies in rendering Russian names, titles, and diminutives. While early translations often anglicized Russian names for readability, modern translations tend to preserve the original forms, including diminutives like Katyusha and Seryozha, reflecting a foreignization approach.

Conclusion

The translation of proper nouns across languages is a complex and multifaceted process, involving careful consideration of cultural context, phonetics, and reader reception. Whether translating personal names, place names, or fictional names, translators must navigate between preserving the original meaning and adapting to the norms and expectations of the target language. Through strategies such as non-translation, domestication, foreignization, and functional equivalence,

translators ensure that proper nouns maintain their cultural significance while remaining accessible to new audiences.

As the globalized world continues to exchange literature and media, the translation of proper nouns will remain a critical issue, with evolving approaches that prioritize both linguistic integrity and cultural sensitivity.

References

1. Dostoyevskiy F.M. (1992). Crime and Punishment. Vintage Classics.
Pevear, R., & Volokhonsky, L.
2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
3. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Brill Archive.
4. Tolkien, J.R.R. (1954). The Lord of the Rings. Allen & Unwin.
5. Venuti, L. (1995). The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge.
6. Vinay, J.P., & Darbelnet, J. (1958). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. John Benjamins Publishing Company.

«KOVID» SO‘ZI BILAN BOG‘LIQ NEOLOGIZMLAR XUSUSIDA

Avlayeva Saida Bozorovna

O‘qituvchi (Qarshi DU)

Abstract: *The article is devoted to the study of new lexical units that appeared during the COVID-19 pandemic, as well as new meanings in this period.*

Keywords: *covid, Covid-19 pandemic, neologism, vocabulary*

COVID-19 deb atalgan kasallikni keltirib chiqargan virus hayotimizga qisqa vaqt ichida shiddat bilan kirib kelib, nafaqat hayot tarzimizni o'zgartirib yubordi, balki ushbu infektsiyaning paydo bo'lishi bilan bog'liq yangi so'zlar paydo bo'lishiga ham turtki bo'ldi. Bundan tashqari, ilgari keng iste'molda bo'lgan ba'zi so'zlar yangi yoki biroz boshqacha ma'no kasb etdi. Turli tillar materiallarida

mazkur mavzu tadqiqiga bag'ishlangan qator tadqiqotlar amalga oshirildi⁷⁸. Quyida koronavirus infeksiyasining paydo bo'lishi va butun dunyo bo'ylab keng tarqalishi natijasida zamonaviy tillar lug'at tarkibiga kirib kelgan neologizmlarning bevosita tahliliga murojaat qilamiz.

COVID-19 so'zining paydo bo'lishiga to'xtaladigan bo'lsak, 2020-yil 11-fevralda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) yangi koronavirus keltirib chiqargan infeksiyaga rasmiy nom berganini ta'kidlash lozim. COVID-19 inglizcha so'zlarning bosh harflari asosida hosil bo'lgan qisqartma: COroNaVirus Disease yoki CO – "korona", VI – "virus" va D – "kasallik", 19 – epidemiya boshlangan yil. Bu leksik neologizm bo'lib, so'z birikmasining bosh harflarini qo'shish orqali yasalgan.

Kovid so'zining o'zi ham kasallik nomi, ham shu kasallikka chalingan bemor ma'nosida qo'llanadi. Bu so'z dunyoning ko'plab tillarida yangi so'zlar yasaliishida tayanch vazifasini o'taganiga guvoh bo'lishimiz mumkin, masalan:

ingliz tilida: covid, covid-19, covid-20, covid-21, covidiot, covid Babies, covidy, covidian, covidism, covidocious, covidity, covid Cut, covid Crazy, covid dick;

nemis tilida: covid, covid-19, covid-19-Alltag, covid-19-Behandlung, covid-19-Gesetz, covid-19-Krise, covid-19-Pass, covid-19-Krankenhaus, covid-19-Test, covid-19-Schutzimpfung, covid-19-Zentrum, covid-19-Welle.

rus tilida: ковид, ковид-19, ковид-апокалипсис, ковид-больница, ковидео, ковид-волна, ковид-диссидент, ковидёнок, ковидиот, ковидист, ковид-кризис, ковидовать;

⁷⁸ Авлаева С. Инглиз ва ўзбек тилларида covid-19 пандемияси даврида пайдо бўлган неологизмларнинг лексик-семантик гуруҳлари. "Тил, таълим, таржима" халқаро журнали / Международный журнал "Язык, методика, перевод" / International Journal of language, teaching, translation халқаро журнал. 4 (2022) doi <https://doi.org/10.5281/zenodo.7407794>. – Б.136-146.; Романик А. Лексические новации русского языка в период пандемии коронавируса. Новые слова и словари новых слов. 2020: Сборник научных статей / Отв. ред. Н.В. Козловская / Институт лингвистических исследований РАН. — СПб.: ИЛИ РАН, 2020. — С.139-146.; Al-Salman S. COVID-19 trending neologisms and word formation processes in English / Saleh Al-Salman & Ahmad S. Haider Al-Salman // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – № 25 (1). – P. 24-42.; Klosa-Kückelhaus A. Neue Wörter in der Coronakrise – Von Social Distancing und Gabenzaun // Sprachreport. 2020. № 2. S. 1–5. DOI: 10.14618/sr-2-2020-kl.

o'zbek tilida: kovid, kovidiot, kovid-dissident, kovid testi, kovid markazi, kovid infeksiyasi va h.k.

Biz yuqorida keltirgan so'zlar ro'yxatni yana davom ettirish mumkin. Endi bu so'zlarning ayrimlariga to'xtalamiz.

Kovidiot koronavirus infektsiyasining tarqalishiga qarshi ehtiyot choralarini e'tiborsiz qoldiradigan, pandemiyaga nisbatan jiddiy munosabatda bo'lmaydigan kishilarga nisbatan qo'llanadi. Bunday toifadagi insonlar pandemiya davrida feyk xabarlarini tarqatish bilan shug'ullandi, o'z-o'zini yakkalash tartibiga amal qilishmadi. Shuningdek, koronavirus atrofida aylanib yuruvchi fitna nazariyalarini ilgari surishdi. *Kovidiot* neologizmi inglizcha "covid" va "idiot" asos morfemalarining qo'shilishidan yasalgan. *Kovid-dissident* – kovidiotning bir turi, u hukumat va farmkompaniyalar odamlarni, shunchaki zaharlayapti, degan fikrda. Kovid-dissidentlar virus bilan zararlanganlar aslida boshqa kasallikka chalingan, deb o'ylaydi. Karantin paytida ko'plab odamlar pulsiz qolishdi. Oziq-ovqat uchun mablag' topolmaganlar bo'ldi. Muhtojlar dardiga malham bo'lish uchun ko'ngillilar keksalar uchun oziq-ovqat olib kelib berishdi, xayriya aksiyalari o'tkazildi, restoran tarmoqlari shifokorlarga bepul ovqat yetkazib berishdi. Karantin davrida odamlar bir-biriga hamdardligini bildirishdi va bu rus tilida «kovidarnost» so'zi bilan ifodalandi, o'zbek tilida bu ma'noni ifoda etadigan maxsus so'z yaratilmadi.

Covid-19 pandemiyasi butun dunyo hamjamiyatiga, shuningdek, hayotning barcha jabhalariga, jumladan tibbiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa sohalarga katta ta'sir ko'rsatdi. Inson hayotining ajralmas qismi bo'lgan til ham bu jarayonda katta o'zgarishlarga uchradi.

Adabiyotlar

1. Авлаева С. Инглиз ва ўзбек тилларида covid-19 пандемияси даврида пайдо бўлган неологизмларнинг лексик-семантик гуруҳлари. “Тил, таълим, таржима” халқаро журнали / Международный журнал “Язык, методика,

перевод” / International Journal of language, teaching, translation халқаро журнал. 4 (2022) doi <https://doi.org/10.5281/zenodo.7407794>. – Б.136-146.

2. Романик А. Лексические новации русского языка в период пандемии коронавируса. Новые слова и словари новых слов. 2020: Сборник научных статей / Отв. ред. Н.В. Козловская / Институт лингвистических исследований РАН. – СПб.: ИЛИ РАН, 2020. – С.139-146.

3. Al-Salman S. COVID-19 trending neologisms and word formation processes in English / Saleh Al-Salman & Ahmad S. Haider Al-Salman // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – № 25 (1). – P. 24-42.

4. Klosa-Kückelhaus A. Neue Wörter in der Coronakrise – Von Social Distancing und Gabenzaun // Sprachreport. 2020. № 2. – S.1-5. DOI: 10.14618/sr-2-2020-kl.

V-SHO'BA

TA'LIM-TARBIYA VA YANGI INNOVATSION
TEKNOLOGIYALAR;ИЖТИМОЙ-МАДАНИЙ СОҲА БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИДАГИ
ГЕНДЕР ХУСУСИЯТЛАР*Азим Жабборов**Профессор**(Қарши ДУ)*

Жамиятнинг ҳозирги тараққиёт босқичида ижтимоий муносабатларни модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш учун ижтимоий-маданий соҳа алоҳида аҳамиятга эга, чунки айнан унда миллатнинг интеллектуал салоҳиятини шакллантириш ва жамиятнинг маънавий ҳаётини юксалтириш учун шарт-шароитлар яратилган. Шу сабабли, ушбу соҳани бошқариш имкониятлари социолог ва психологлар томонидан эътибордан четда қолиши мумкин эмас. Аёллар етакчилиги тушунчаси атрофида қандай баҳс-мунозаралар бўлмасин, аёллар етакчилиги феноменининг аҳамиятини эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Аёлнинг етакчи бўлиш имконияти эмас, балки аёлларнинг етакчилик фазилатларини қандай қилиб энг самарали амалга ошириш олимлар учун илмий қизиқиш уйғотади [4]. Хоҳ тадбиркорликда, хоҳ корпорацияда ёки давлат секторида, аёллар ўзларининг етакчилик ва самарали етакчилик қобилиятини исботлаб келмоқдалар. Аёл менежерлар муваффақиятга эркаклар бошқарув услубига тақлид қилиш натижасида эмас, балки ўз қобилиятларидан ижодий фойдаланиш орқали эришмоқдалар.

Хизмат кўрсатиш соҳаси анъанавий равишда аёл ходимларнинг ваколати бўлиб келган. Миллий иқтисодиётнинг хизмат кўрсатиш иқтисодиётига айланиши билан бу ҳодиса акс-садо берди. Т.Д. Бурменко, Н.Н. Даниленко ва Т.А.Туренконинг сўзларига кўра, агар саноат

иқтисодиётида эркаклик принципи устун бўлса, хизмат кўрсатиш иқтисодиётида аёлларга устунлик берилади [2]. Шундай қилиб, ресторан ва меҳмонхона саноатида аёл ўчоқ эгасининг маданий ўрнатилган (юксалган) ролини бажаради. Таълим, соғлиқни сақлаш каби соҳаларда ҳам деярли шундай ҳолат кузатилмоқда.

Турли бошқарув вазиятларини таҳлил қилиш аёл табиатининг хилма-хиллиги туфайли аёл бошқарув услуби ўзининг намоён бўлишига кўра, анча бой эканлигини тасдиқловчи бир қатор хусусиятларни аниқлаш имконини беради. Бошқарувнинг эски моделларидан узоқлашиш аёлларни бошқарув соҳасига жалб қилишни назарда тутди. Гендер бошқарувининг мазмуни ва тамойилларини очиқ бериш, етакчилик функцияларини амалга ошириш самарадорлиги иккала жинс вакиллариининг етакчилик хатти-ҳаракатларини қиёсий таҳлил қилиш орқали намоён бўлади. Шундай қилиб, рус психологи Т.В.Бендас турли хорижий тадқиқотлар давомида уч турдаги эмпирик маълумотлар олинганлигини таъкидлайди: 1) аёл раҳбарлар на етакчилик услубида, на фаолиятининг самарадорлигида, на оғзаки дирижёрликда эркак лидерлардан фарқ қилмаган; 2) турли жинсдаги раҳбарлар ўртасидаги фарқлар умумий гендер фарқларининг акси эди; 3) аёл раҳбарлар эркакларникидан фарқ қилади, лекин кутилган гендер фарқларига қарама-қарши йўналишда [1].

Хўш, аёлнинг етакчилик услуби ва эркакларники ўртасидаги фарқ нима? Аёлларнинг бошқарувга ёндашуви инсонпарвар бошқарув билан боғлиқ. Бундай менежментнинг моҳияти ташқи муҳитнинг доимий ўзгарувчан талабларига ва юқори рақобатга нисбатан кўпроқ очиқлик ва мослашувчанликка ўтишдир (бу айниқса туризм ва ресторан бизнеси учун муҳимдир) .

Шуни таъкидлаш керакки, аёллар муваффақиятли бошқарув технологияларини ўзлаштиришда нафақат эркаклар билан бирга, балки ўз тамойилларини ҳам ишлаб чиқдилар. Хотин-қизлар бошқарувининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- аёллар камроқ амбицияларга эга эмаслар, лекин улар ҳокимият учун ҳокимиятга даъво қилмайдилар, шунинг учун улар қаттиқ иерархияга эга ташкилотлар билан тавсифланмайди;
- аёллар зарар бермасликка интиладилар, низолар ҳал қилинган тақдирда улар тинч натижага эришишга имкон беради, маънавий ва психологик таъсир чораларига мурожаат қилади. Шу билан бирга, аёллар қўл остидагилар билан ҳамкорлик турига, ҳар бир шахснинг ҳиссаси ва аҳамиятини тан олишга кўра муносабатларни ўрнатишга мойилдирлар;
- компаниядаги иерархик ўриндан қатъи назар, ҳар бир ходимнинг ўрни ва қийматини билиш, эътибор белгиларини таъминлаш учун технологиядан фойдаланиш. Аёллар ўз кучларини ташкилотдаги расмий мақом билан эмас, балки шахсий хусусиятлар билан боғлашади; улар қўл остидагилар билан ўзаро муносабатларда қулай муҳит яратишга, уларнинг ишларда иштирокини рағбатлантиришга, куч ва маълумот алмашишга, бўйсунувчиларнинг қобилиятларини ошқор қилишни рағбатлантиришга ҳаракат қилишади.

Аёл раҳбарлар вазифага йўналтирилган бўлиши мумкин, эркак раҳбарлар эса гуруҳ ичидаги муносабатларга йўналтирилган бўлиши мумкин, бу шахсий хусусиятлар ёки вазият талаблари билан боғлиқ бўлиши мумкин, лекин умуман гендер хусусиятларига боғлиқ эмас. А.Чирикованинг қайд этишича, хусусий тадбиркорлар билан олиб борилган тадқиқотлар аёл ва эркак етакчилигининг ўзига хос хусусиятларини бўрттириб кўрсатмаслик керак. Етакчилик фазилатлари умумий хусусиятга эга бўлиб, бевосита жинсдаги фарқларга боғлиқ эмас. Тадқиқотимиз шуни кўрсатдики, эркак ва аёл директорларнинг нисбатан бир-бирига мос келадиган фазилатлари қуйидагилардир: низо ва ҳавф таҳдиди шароитида ҳаракат қилиш қобилияти, ўзгаришларга доимо тайёр бўлиш, инновация қилиш қобилияти, кўникмалардан самарали фойдаланиш қобилияти, бошқа одамларнинг қобилиятларига эътибор, босим ва босимга қарши туриш, ўз позициясини

химоя қилиш қобилияти. Бу шуни англатадики, эркаклар ҳам, аёллар ҳам бошқариш учун деярли тенг имкониятларга эга.

Аёл раҳбар муваффақиятга эркакча услубни қўллаш орқали эмас, балки бошқарувнинг ўзига хос “аёл услуби”ни яратиш ва ривожлантириш орқали эришади. Менежер аёллар ўзларининг характер хусусиятлари ва хулқ-атвор хусусиятлари туфайли яхши натижаларга эришадилар. Мутахассисларнинг фикрича, аёллар зарур билим ва кўникмаларга эга бўлса, ҳар қандай даражадаги компанияларни бошқаришга қодир. Ғарб тадқиқотчилари аёлларнинг бизнесда етакчи ўринларни эгаллашлари ва тегишли таълим даражаси учун зарур бўлган шартларга ишора қиладилар. В.Найсернинг фикрича, таълим инсонга ҳаракатнинг кўпроқ муқобил имкониятларини кўриш имконини беради. Унинг таъкидлашича, олий маълумотли менежерлар кўпроқ оригинал ва мустақил қарорлар қабул қилишади [6].

Халқаро хотин-қизлар форуми томонидан ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатдики, эркак ва аёл етакчилик услублари ўртасида фарқ ва ўхшашликлар бор. Хусусан, асосий фарқ аёллар ва эркаклар ўзларининг етакчиликларига берадиган баҳоларидадир. Мисол учун, аёл менежерлар ўзларининг ютуқларига кўпроқ ижобий муносабатда бўлишади. Улар ўз олдига қўйган ишларининг кўпчилигида муваффақиятга эришганига амин. Аёл менежерлар ютуқларни баҳолашда шахсий ютуқларга эътибор беришади. Бироқ, компаниянинг ютуғи уларга қониқиш ҳисси туғдирмайди. Объектив равишда муваффақиятли деб таснифланиши мумкин бўлган эркаклар ўз фаолиятини тавсифлашда “муваффақиятсиз” вазифаларга эътибор қаратишган, бу умуман фирма фаолиятига тааллуқли эмас [7].

Бизнинг фикримизча, баъзи етакчилик услуби яхшироқ деб баҳслашиш мумкин эмас. Хулқ-атворнинг “эркак” ва “аёл” услубларидан онгли равишда фойдаланиш қобилиятига эга бўлган ҳар бир раҳбар ўз муҳити билан зиддиятсиз муносабатда бўлиши мумкин. Зеро, айнан оқилона муносабатлар компанияларни ҳақиқий натижаларга ва реал самарадорликка етаклайди.

Турли тадқиқотлар шуни кўрсатадики, муваффақиятли етакчининг жинси йўқ. Самарали ва омилкор раҳбарлар, жинсидан қатъи назар, аралаш турдаги етакчиликни намоён этиш эҳтилоли. Эркаклар ҳам, аёллар ҳам ташкилотга раҳбарлик қилиш учун тенг имкониятларга эга ва гендер хусусиятлари самарали етакчилик учун чеклов бўла олмайди .

Шундай қилиб, лидернинг роли анъанавий равишда эркак сифатида қабул қилинади. Бироқ, бугунги кунда бу муаммо ўз долзарблигини йўқотди ва аёл етакчилик феномени, айниқса, ижтимоий-маданий соҳада кучайиб бораётганлигини кўришимиз мумкин.

Адабиётлар рўйхати

1. Бендас Т.В. Гендерные исследования лидерства // Вопросы психологии. 2000. № 1 с.87
2. Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг: экономика. – М.: КНОРУС, 2007. – 328 с
3. Гвоздева Е.С. Штрихи к портрету женщин-менеджеров // Социологические исследования. 2000. № 3 с.43
4. Данилова Н.И. Содержание и принципы гендерного управления. <http://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-i-printsipy-gendernogo-upravleniya>
5. Чирикова А.Е. Мужчина и женщина как топ-менеджеры российских компаний // Социологические исследования. 2003. № 1.

FINLANDIYA TA'LIM TIZIMI MUVAFFAQIYATI OMILLARI VA ULARDAN TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Djurayev Dusmurod Uralovich

Professor (O'zDJTU)

Annotatsiya: maqolada Finlandiya ta'lim tizimi muvaffaqiyati omillari va ulardan O'zbekiston sharoitida samarali foydalanish istiqbollari o'rganiladi. OTMlarda yuqori malakali, raqobatbardosh va xalqaro standart talablariga javob

beradigan yetuk kadrlarni tayyorlash uchun muhim omil bo'lgan ta'lim sifatini takomillashtirishda Finlandiya ta'lim tizimi afzalliklari o'rganib chiqiladi. Finlandiya universitetlari tajribalarini kelajakda O'zbekiston sharoitida, oliy ta'lim muassasalarida joriy qilish istiqbollari tahlil qilinadi

Kalit so'zlar: Finlandiya ta'lim tizimi, mustaqillik muvaffaqiyat omillari, istiqbol rejalar, uzluksiz ta'lim tizimi, erkin munosabatlar, talaba, yoshlar, o'quvchilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoniga asosan, mamlakatda bosqichma-bosqich joriy etilishi rejalashtirilgan "Universitet 3.0" konsepsiyasi asosida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy-tadqiqotlarni tijoratlashni joriy qilish hamda oliy ta'lim muassasalarida alohida texnoparklar tashkil etib, ilmiy ishlanmalar yaratish va ishlanmalarni tijoratlashuvini yo'lga qo'yish bugungi kunning dolzarb vazifasi sifatida qaralmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot va iqtisodiyot sohalari va mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish asosida oliy ta'lim nufuzini oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish, ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlar integratsiyasiga xizmat qiluvchi "Universitet 3.0" konsepsiyasini amalga oshirish bugungi davr talabi bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Rektorining 2024 yil 10-avgustdagi 166/xb buyrug'iga asosan universitetning bir guruh professor-o'qituvchilari 2024-yil 30-sentabrdan 12-oktyabrga qadar dunyo reytinglarida yuqori o'rinlarda bo'lgan Finlandiya va Shvetsiya ta'lim muassasalarida xorijiy malaka oshirdilar. Xorijiy malaka oshirish davomida ular Finlandiyaning ta'lim tizimi bosqichlari, o'quv jarayoni, ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasi va ularni shakllantirish mexanizmlari bilan yaqindan tanishdilar.

Finlyandiya qisqa muddatlarda ta'lim sohasida salmoqli muvaffaqiyatlarga erishdi, dunyodagi eng yaxshi tizimlardan birini yaratdi. Uning ta'lim tizimi turli mamlakatlardagi o'qituvchilar orasida haqiqiy qiziqish uyg'otadi, mutaxassislar tomonidan muhokama qilinadi va aholining hayratlanishiga sabab bo'ladi. Ota-onalar o'z farzandlarini Finlyandiyaga o'qishga yuborishni orzu qiladi va maktab bitiruvchilari bu mamlakatda ta'lim muassasalarini ko'proq afzal ko'radilar.

Maktabning davomiyligi 10 oy (avgust-may oylari). Mashg'ulotlar turi – kunduzgi, o'quv jarayoni – kuzda, qish va bahorda qisqa muddatli dam olishlari bilan. O'quv jarayonining jadvali bolaga qiziqarli tadbirlarga juda ko'p vaqt beriladi: sport, xobbilar va boshqalar. Har bir o'quvchi va talabaning shaxsiy qobiliyatlari va xususiyatlariga ko'ra, o'rganish uchun mavzu olinmaydi.

Finlyandiya ta'limining asoslari:

1. Bepul ta'lim – Barcha davlat maktablari tengdir. Rivojlanish uchun ko'proq mablag' oladigan elita institutlari yo'q. Bolaning maktabini tanlash bepul va yashash joyiga bog'liq emas. Va maktablarning teng moliyaviy va ta'lim olish imkoniyatlarini hisobga olib, eng yaqinlariga ustunlik beriladi.

2. Tenglik – Finlyandiya tizimi bolalarni bilim va salomatlik darajasiga qarab ajratmaydi. Bir sinfda jismoniy nuqsoni bo'lgan va boshqa talabalar yonma-yon tahsil olishadi. Ularning barchasi teng sharoitlarda muloqot qilishadi. Bolaning tengdoshlar orasidagi munosabati va o'qituvchilarning unga bo'lgan munosabati ish joyiga va ota-onalarning pozitsiyasiga bog'liq emas. Ota-onalarning qardaligini aniqlash bo'yicha talabalarga savollar berish qat'iyan man etiladi. Ustoz uchun ustuvor vazifa – bu bolalarning o'zi.

3. Yuqori malakali o'qituvchilar. 4. Doimiy islohot. 5. Talabalarni qo'llab-quvvatlashga bo'lgan e'tibor yuqoriligi. 6. Talaba – markazda – tamoyilidagi yondashuv. 7. Talabalar uchun ish yukining o'rtachaligi (yuqori emasligi). 8. Hayot uchun o'rganish. 9. O'rganish uchun baholash.

Ta'limning barcha bosqichlarda (maktabgacha, maktab ta'limi va oliy ta'lim) bepulligi.

1948 yildan byyon maktabgacha ta'lim tashkilotlarida va maktabda bepul ovqatlanish.

O'quv materiallarining bepul berilishi.

Maktablarda va ota-onalardan qo'shimcha to'lovlar yig'ishga ruxsat etilmaydi.

Maktablar o'rtasidagi tenglik. Bu shuni anglatadiki, agar institutlar davlat turiga kirsa, unda hammasi bir xilda homiylik qilinadi hamda "boy" va "kambag'al" sinflarga bo'linmaydi. Finlyandiyada bir muddatgacha ota-onalarga farzand uchun muassasa tanlashni taqiqlovchi qonun mavjud edi. Uni eng yaqin yashash joyiga berish kerak edi. Yaqinda bu ta'qiqlar bekor qilindi, lekin ko'pchilik ota-onalar o'z farzandlarini maktabga yaqinlashtirmoqda, chunki ular qulayroq bo'lgani uchun va ta'lim darajasi shaharning boshqa uchidan farq qilmaydi. Bu xususiy maktablar yo'qligini anglatmaydi, lekin ular ko'pincha talab qilinmaydi. Ular har qanday ixtisoslikda ongli ravishda tilga olinadigan, lingvistik yoki matematik bo'ladigan bolalar tomonidan talab etiladi.

Talabalar o'rtasidagi tenglik. Fin boshqaruvi bolalarni kuchsiz va zaif, sog'lom va kasal bo'lib tasniflantirmaydi va ular bir sinfda o'qishga ruxsat beradi. Shuning uchun, odatda, bitta stolda nogironlar aravachasida va nogiron o'smirda kutib olish mumkin. Ularning barchasi jamiyatga erkin moslashadi va tengdoshlari bilan muloqotda bo'lib, jamiyatga kiradi. Bu mamlakatda iste'dodli va sekin bolalar o'rtasidagi farq juda kichik.

Ota-onalar o'rtasidagi tenglik. Barcha ta'lim muassasalarida bolaning ota-onasining ish joyini aniqlashga imkon beradigan barcha savolnomalar va dasturlar qat'iyan taqiqlanadi. Ushbu qo'llanma oxir-oqibatda, talabaga birinchi o'ringa beriladi.

Naqd to'lovlarning yo'qligi. Hech qanday haq yo'q. Davlat bolani hamma narsani beradi. Yozma materiallar va noutbuklardan ko'chirish va tushlik qilish. Maktabda bepul boshqariladigan ekskursiyalar va tadbirlar mavjud. Hech qanday haq yo'q. Davlat bolani hamma narsani beradi. Yozma materiallar va noutbuklardan ko'chirish va tushlik qilish. Maktabda bepul boshqariladigan ekskursiyalar va tadbirlar mavjud.

Har bir talabaga individual yondashish. Finlyandiya o'qituvchilari sinfni bitta organizm sifatida baholaydilar, ularda hujayralar kabi har bir narsa bir-biriga o'xshash. Aksincha, o'qituvchi har bir bolasini qobiliyatlari asosida tayyorlaydi. Shunday qilib, har bir kishi tekshirish ishida o'z bilimiga mos keladigan ko'p bosqichli vazifalarni oladi. Bu ham uy vazifasi uchun ham amal qiladi. Bunga qo'shimcha ravishda, Finlyandiya o'qituvchisi ma'lumotdan qo'shimcha tushuntirish uchun sinfdan keyin kechikib qolishlari mumkin. Ko'pincha mamlakatimizda repetitorlik deb ataladigan va u erda ish haqi bilan amalga oshiriladigan bepul va hatto rag'batlantiriladi.

Haqiqiy hayotga tatbiq etilishi. Sinflar, albatta, muhim bo'lgan narsalarni o'rgatadi: bank foizlarini qanday hisoblash mumkin, rezyume yoki ish uchun portfelni yaratish, uylar uchun to'lovlarni to'lash yoki hudud uchun rejani yaratish. Keraksiz narsalar yo'q qilinadi, lekin kattalar hayotida muhim narsa qoladi. Bolalar mavhum tushunchalarni emas, balki haqiqatlarni o'rgatadi. Maktab kundalik hayot uchun bilim beradi. Masalan, biz bank foizlarini hisoblashni, summalarni to'plashni, maydon uchun rejani tuzishni va boshqalarni o'rganamiz.

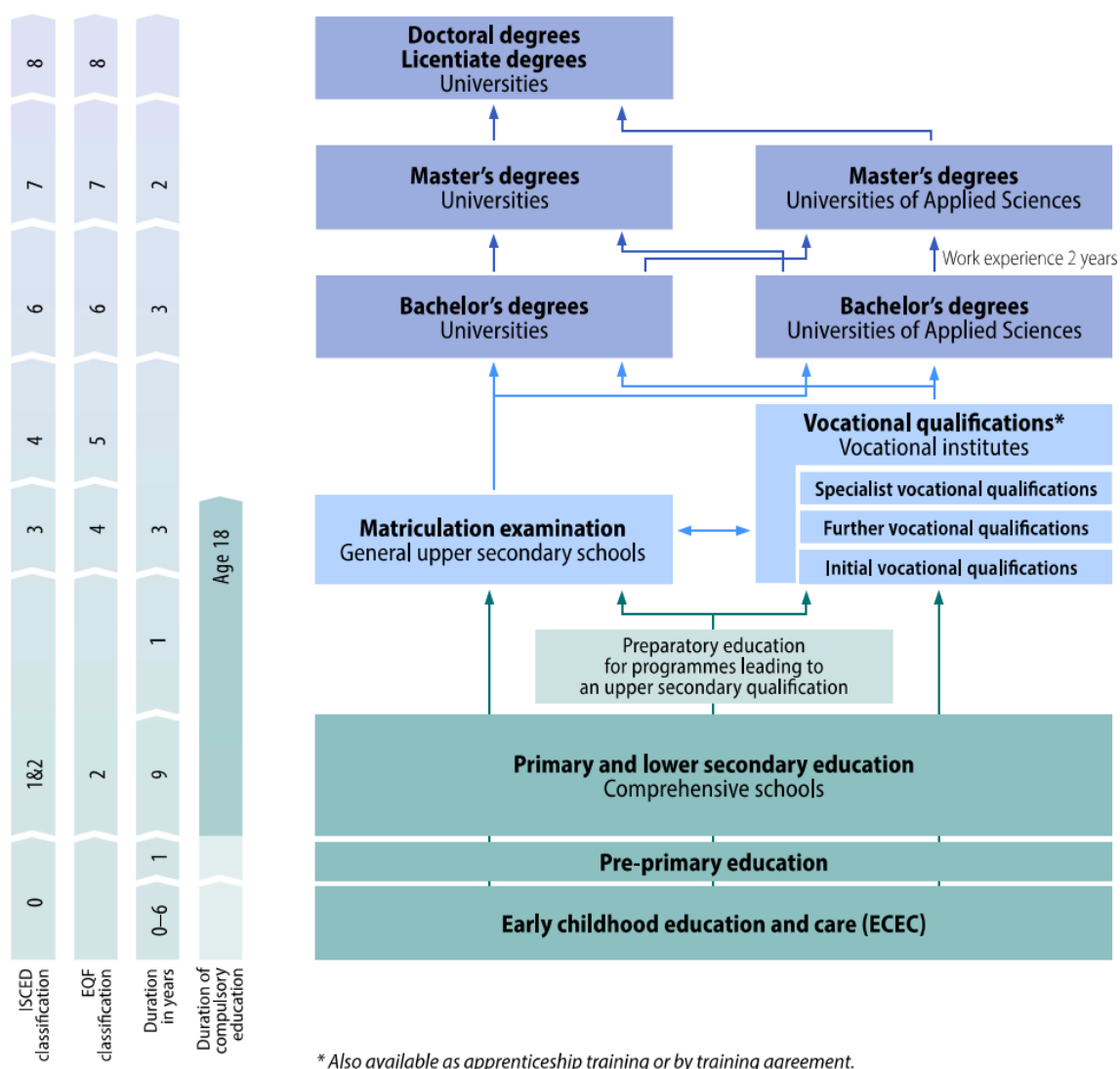
O'z-o'zini tarbiyalash va ixtiyoriylik. O'qituvchilar, bilimlarni olishni xohlaydigan kishi bo'lishiga ishonchlari komil. O'ziga xos rus tilida "majburiy yoqimtoylik qilolmaysiz" deb nomlangan so'zlar beg'ubor ishlaydi va o'smir uchun kerak bo'lmagan narsalar jadvaldan olib tashlanadi.

Maktabda ikkinchi yil bo'lib qolish ham sharmandalik emas. Hech bir talaba kasb tanlashda shoshilmayapti va qo'shimcha yil bilim va darajalarni yaxshilashga yordam beradi.

Bugungi kunda Finlyandiyada 3,2 mingga yaqin umumta'lim maktabi mavjud, shulardan 2 foizi davlat va xususiy ta'lim muassasalari. Asosiy o'quv dasturining o'quv dasturi mamlakatning barcha maktablarida bir xildir. Farqi qo'shimcha fanlar, bet darslar va o'qitish metodlarida kuzatilishi mumkin. O'n yillar mobaynida Finlyandiyada ijtimoiy o'zgarishlar yuz berganligi sababli, o'quv dasturi 1960-yillarda boshlangan katta hududlarda odamlar konsentratsiyasi tufayli o'zgargan. 90-yillardan boshlab, Finlyandiya tobora ko'proq xalqarolashib bormoqda. Shu

vaqtdan boshlab mamlakatda yana individualistik yo'nalishni talab qiladigan asosiy ta'lim usullarini qayta ko'rib chiqish zarurati paydo bo'ldi.

EDUCATION SYSTEM IN FINLAND

Rasm-1. Finlandiya ta'lim tizimi chizmasi

Oliy ta'lim tizimi va uning rivojlanishini belgilab beruvchi omillarni tahlil qilish asosida shuni qayd etish lozimki, investisiyalarning cheklanganligi, oliy o'quv yurtlarining yetarlicha mustaqil emasliklari va ular o'rtasida raqobatning yo'qligi asosiy muammolar hisoblanadi. Moliyaviy va institusional cheklovlar potensialni yaxshilash rag'batlarini yaratish imkonini bermaydi. Oliy o'quv yurtlari o'rtasida ta'lim xizmatlarining xaridori talaba uchun kurashning yo'qligi

va o‘z-o‘zidan ta’lim sifatini oshirish rag‘batlari mavjud emasligi oliy ta’limning keng darajada davlat tomonidan tartibga solinishi, uning yangi talablar va muammolarga mos tarzda javob bera olishiga yo‘l qo‘ymaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Roiha, A., & Polso, J. (2020). How to succeed in differentiation. The Finnish approach. Woodbridge: John Catt Educational Ltd. <https://www.johncattbookshop.com/how-to-succeed-in-differentiation>.
2. A.Anvarov “Finlandiya ta’lim tizimining asosiy afzalliklari va kamchiliklari” <https://hidoya.uz/uz/news/769>.

O‘QITUVCHI XULQ-ATVORINING O‘RGANISH JARAYONIGA TA’SIRI

Muxammadaminova Dildora Azatovna

(Gyote instituti til bo‘limi boshlig‘i)

Ma’lumki, o‘qituvchi nafaqat o‘quv materialini o‘quvchi/talabalarga etkazishi balki, darslarini samarali tashkil etishda ham muhim ro‘l o‘ynashi barchamizga ma’lum. O‘qituvchining shaxsiyati va individual xulq-atvori talabalarning ta’lim muvaffaqiyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi olib borilgan tadqiqotlarda o‘z isbotini topgan. Shuningdek, o‘qituvchilar o‘zlarining o‘quvchi/talabalarga bo‘lgan munosabatlari va xatti-harakatlariga e’tibor berishlari lozim bo‘ladi. Shu bilan birga o‘qituvchining dars jarayonida barchaning diqqat markazida bo‘lishi, 30 ga yaqin o‘quvchilarni nazorat qilishi, tarbiyalashi, o‘rgatish va baholashi kabilar o‘qituvchi zimmasiga juda katta mas’uliyat yuklashini ham unutmasligimiz lozim.

O‘qituvchining xulq-atvori, uning o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlarini qanday tarzda olib borishi va boshqarishini ifodalaydi. Bu, o‘z navbatida, maqbul va kamroq maqbul bo‘lgan, shuningdek, mutlaqo nomaqbul xatti-harakatlar 24-

orasidagi farqni ajratib ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, nemis metodist olimi Dubs tomonidan berilgan ta'rifni keltirish orqali umumiy tasavvurimizni kengaytirishga harakat qilamiz: „O'qituvchining xulq-atvori shaxslararo o'zaro ta'sirning har qanday shakli bo'lib, uning asosiy maqsadi boshqa shaxsning bilim olish jarayonini yaxshilashdir. Bu ko'pincha o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bevosita o'zaro aloqalar orqali amalga oshiriladi.“[1.67]

Ko'rinadiki, o'qitish jarayoni o'qituvchilarni ham, o'quvchilarni ham ijtimoiy o'zaro ta'sirga jalb etadi. Ijtimoiy ta'sirning turli omillari o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida nafaqat o'qituvchidan o'quvchiga, balki o'quvchidan o'qituvchiga qarab ham o'z ta'sirini o'tkazishini kuzatish mumkin. Maktabning asosiy vazifasi „o'quvchilarni tarbiyalash“ bo'lsa-da, o'qituvchining o'quv materialini yetkazish usuli, uning lingvistik va nolingvistik xatti-harakatlarini ochib berishdan iborat bo'ladi. Bu xulq-atvor esa tabiiy ravishda ijtimoiy munosabatlar orqali talqin qilinadi. Bu borada nemis metodist olimlari Schmied va Franz shunday ta'kidlaydilar:

„... bu o'qituvchining o'z darslari davomida ko'rsatadigan barcha verbal va noverbal faoliyatlarining yig'indisini ifodalaydi [2.87].“

Nemis metodist olimi B. Ziebell 1999, S. 91-92) o'qituvchining e'tiborga molik va e'tiborga molik bo'magan xulq-atvorlari bo'yicha bir necha misollarni keltirib o'tadilar:

O'qituvchining e'tiborga molik xulq-atvorini quyidagilarda deb belgilaydilar:

- o'qituvchi hazil-mutoyiba tuyg'usiga ega bo'lishi;
- dars berishdan zavq oladi va bu zavqni namoyon qila oladi;
- o'zini samimiy tutadi;
- o'quvchilarning shaxsiyatiga hurmat bilan munosabatda bo'ladi;
- qo'rquvsiz atmosferani yaratadi;
- bag'rikenglikka intiladi.

O'qituvchining e'tiborga molik bo'magan xulq-atvori bo'yicha:

- asabiy va diqqatni jamlay olmay dars o'tish;

- bezovtalik va stressni tarqatish;
- kayfiyat o'zgarishiga qarab o'zini tutish;
- o'quvchilarni shaxsiyati bo'yicha tanqid qilish;
- sabrsizlik bilan o'zini tutish;
- bosim o'tkazish;
- do'q va kinoyali izohlar berish.[3.58]

O'qituvchining negativ xulq-atvori tasnifiga quyidagilarni kiritish mumkin.

O'qituvchining salbiy xulq-atvori yoki zararli bo'lgan xulq-atvori, odatda, istalmagan yoki o'qituvchiga xos bo'lmagan xulq-atvor sifatida ta'riflanib kelingan.

Bu borada bir nechta xususiyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Masalan: salbiy tanqid, kinoyali izohlar, motivatsiyaning yetishmasligi, tajovuzkor harakatlar, hatto jismoniy zo'ravonlik kabilar. Edgar Schmitz, Peter Voreck, Klaus Hermann va Ernst tomonidan pedagogik jurnalda chop etilgan maqolasiga ko'ra ushbu misollar yanada kengaytirilib berilganligini ko'rishimiz mumkin.

„Imtihonlarni yoki topshiriqlarni kechiktirib qaytarish, darslarni erta tugatish, noaniq tuzatishlar, haddan tashqari murakkab yoki juda oson sinovlar, adolatsiz baholash, zerikarli dars o'tish va hokazolar.“ [4.89]

B. Ziebell o'qituvchining salbiy xatti-harakatlariga quyidagilarni ham kiritadi. Masalan, „Vaqtida kelmaslik, darslarni uzoq davom ettirish, noaniq gapirish, diqqatni jamlay olmay dars o'tish, haddan tashqari batafsil dars o'tish, ko'p tuzatishlar kiritish...“ [4.92]

Bu holatda o'qituvchining xulqini dars jarayonidan chetlashuvchi va nazorat qilmaydigan tarzda belgilash mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarning nazdida mas'uliyat darajasi past sifatida qabul qiladilar. Bu kabi o'qituvchilar o'quvchilarning ehtiyojlariga minimal darajada e'tibor qaratadilar. Shu kabi fikrlarni J. Langefeld J. va I. Oseilarda topish mumkin:

„... bunday o'qituvchilar shaxsiy bo'lmagan, avtoritar va tajovuzkor, mas'uliyat hissining yetishmasligi, bag'rikenglikning yo'qligi, o'zini tutolmaslik, ishonchsizlik xulq-atvori bilan tavsiflanadi...“ [5.106]

Maktabdagi kundalik hayot turli vaziyatlarga boy bo'lishi masalan, dars ba'zida yaxshi, ba'zida yomon o'tilishi, ba'zida qiziqarli, ba'zida zerikarli bo'lishi, va har qanday kichik narsa o'quv jarayoniga ta'sir qilishi mumkinligi kuzatiladi. Boshqa omillar bilan solishtirganda, o'qituvchi dars jarayonidagi eng muhim ta'sir ko'rsatuvchi shaxs bo'lib, uning ta'siri hatto o'quvchining shaxsiy hayotiga ham ta'sir qilishi mumkin.

Har qanday omil (bu hayotiy yoki emotsional omil bo'lsin) o'qish jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Biroq o'qituvchi yetarlicha tajribaga ega bo'lsa, hatto o'quvchi fanga qiziqmasligini oshkor qilsa ham, o'qituvchi uni turli usullar bilan yo'naltirib, fanga bo'lgan qiziqishni uyg'ota oladi. Lekin ayrim xollarda o'quvchi o'z o'qituvchisi tomonidan ham fanga bo'lgan qiziqishi verbal yoki nonverbal ravishda so'nganligini tadqiqotimiz davomida kuzatdik.

Pedagogika fanida „zo'ravonlik“ tushunchasi bilan bir qatorda ko'pincha „tajovuz“ atamasi ham sinonim sifatida qo'llaniladi. Biroq, odatiy kundalik tilda faqat jiddiy, ayniqsa, jismoniy tajovuz shakllari zo'ravonlik sifatida qabul qilinadi. Aslida, ushbu „verbal tajovuz“ shakllari ham o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida verbal zo'ravonlik deb ataladi. Tillmann zo'ravonlik tushunchasini ikki qismga ajratadi. Birinchisi, faqat jismoniy zo'ravonlikni o'z ichiga olib, u shaxslarning jismoniy shikastlanishidir. Ikkinchisi, kengaytirilgan ta'rif bo'lib, u ruhiy zo'ravonlikni ham o'z ichiga oladi, bunda ruhiy xafagarchilik qasddan yetkaziladi. [6.109]

Zo'ravonlik atamasi bilan bir qatorda, ta'lim sohasida tajovuz ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladi, ammo umumiy tilda zo'ravonlik sifatida faqat og'ir, ayniqsa jismoniy tajovuzkorlik shakllari tushuniladi. Aslida, bu verbal tajovuzlar ham talabalar va o'qituvchilar orasida verbal zo'ravonlik deb ataladi. Tillmann zo'ravonlik tushunchasini ikki sohaga ajratadi. Birinchidan, «faqat» jismoniy zo'ravonlikni o'z ichiga oldi, uning maqsadi yoki natijasi odamlarga jismoniy zarar etkazishdir. Ikkinchi esa psixologik shikastlanish bilan psixologik zo'ravonlikdir. [6.111]

Nemis metodist olimi Rackwitz o'z ishida quyidagi shakllarni ham sanab o'tadi:

„...*(ijtimoiy) chetlatish, kamsitish, bosim o'tkazish va boshqalar. Bu yerda ayniqsa verbal zo'ravonlikni ajratib ko'rsatish lozim, u masalan, haqorat, tuhmat yoki og'zaki tahdid sifatida namoyon bo'lishi mumkin va ko'pincha jismoniy zo'ravonlik harakatlaridan ko'ra ko'proq og'riqli va "ta'sirli" bo'lishi mumkin*“.

[7.56]

Nemis metodist olimlari Krumm va Ecksteinlar o'quvchilarga quyidagi holatlarda o'qituvchining verbal zarar yetkazuvchi nutqi ham zo'ravonlik sifatida qabul qilinishini ta'kidlaydilar. Masalan, noto'g'ri qarashlar, sharmanda qilish, sinf oldida ayblash, chetlatish, qo'rqitish yoki tahdid qilish, demotivatsiya, haqorat qilish yoki kamsitish, baqirish, masxara qilish yoki uyaltirish, e'tiborsiz qoldirish, e'tiborni chetlab o'tish yoki hurmatsizlik qilish, adolatsiz munosabatda bo'lish kabilar.[8.5-6]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'qituvchining xulq-atvori dars jarayoniga o'z ta'sirini o'tkazib, darsning samarali yoki samarasiz tashkillanishida muhim ro'l o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Dubs. *Erfolgreiches Lehrerverhalten*, Zürich, Verlag des Schweizerischen Kaufmännischen Verbandes. 1995.
2. Schmied C., Franz H. *Persönlichkeitsstärkung und soziales Lernen im Unterricht*, Österreich, 2008
3. B.Ziebell. *Unterrichtsbeobachtung und Lehrerverhalten*, München, Fernstudieneinheit 32, Goethe Institut.1999.
4. Schmitz E und andere. „Zeitschrift fuer Psychologie“, Muenchen, Januar 2006
5. Langefeld J., Osei M. *Lehrereinstellungen zum Erziehungsauftrag der Schule*. Die Realschule. Muenchen. 1987.

6. Tillmann K.-J.; Holler-Nowitzki, B.; u.a. *Schülergewalt als Schulproblem. Verursachende Bedingungen, Erscheinungsformen und pädagogische Handlungsperspektiven*, Weinheim, Juventa, 1999.
7. Rackwitz G. *Gewalt von Lehrern gegenüber Schülern – ein Überblick. Hausarbeit im Hauptseminar „Gewalt in der Schule“*, Pädagogische Hochschule, Schwäbisch Gmünd. 2005.
8. Eckstein K „Geht es Ihnen gut oder haben Sie noch Kinder in der Schule? Befunde aus einer Untersuchung über Lehrerverhalten, das Schüler und manche Eltern krank macht“ 2001

ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НА НЕЯЗЫКОВОМ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Атаджанова Шахноз Аббасовна
Доктор педагогических наук (DSc)
(ТГПУ имени Низами)

Abstract. This article highlights the question of formation and development the professional skills in non- linguistic higher educational establishments while teaching foreign languages. As well, it is revealed the issue of foreign language specificity in training future specialists.

Key words : professionals skills, teaching, professionally oriented, action, develop, specialist, foreign language.

В высшем учебном заведении мира внедряются модели совершенствования содержания и качества образования. Ведётся системная работа по внедрению новых моделей формирования речевых навыков у студентов, совершенствованию навыков поиска информации с целью овладения достаточным набором знаний для общения на иностранном языке на профессиональном уровне, а также использованию инновационных методов преподавания, подхода к образовательному процессу, расширения возможностей педагогического, психологического и дидактическое усвоение будущими специалистами.

В мировых образовательных и научно исследовательских учреждениях проводятся научные исследования по развитию общекультурных знаний, умений и компетенций студентов нефилологических вузов в США, России, Германии, Франции, Голландии, Бельгии, Швейцарии, Южной Кореи, Китае и как одно из ведущих средств межнационального общения и межгосударственных отношений проводятся исследования по доведению изучения иностранного языка до уровня международных стандартов. Также проводятся научные исследования по использованию соответствующих стратегий в построении и интерпретации текстов, ориентированных на области речевых компетенций, а также совершенствовании процессов овладения четырьмя основными речевыми видами деятельности, такими как чтение, письмо, аудирование и говорение.

В последние годы в нашей республике создаются нормативные основы, усовершенствования инновационной деятельности, эффективные механизмы внедрения научно-инновационных достижений и организовано изучение иностранных языков в том числе английского, французского, испанского, китайского. В качестве важных приоритетных задач указаны «внедрение международного образовательных стандартов, содействие научным исследованиям и оценке качества преподавания и тем самым повышение качества и эффективности деятельности высших учебных заведений» (1) В обновлённом Узбекистане расширяются возможности предоставления услуг современных кадров, которые мыслят по-новому, способствуют быстрому развитию экономики, обладают конкурентоспособными универсальными компетенциями, могут применять их в своей деятельности.

Профессионально - ориентированное обучение иностранному языку осуществляется в соответствии с правилом на основе функционального и коммуникативного подходов. Функциональный и коммуникативный подходы в иноязычном образовании появились во Франции в 70-х годах XX века, и «устная речь» заняла центральное место». Профессиональный (профессионально - ориентированный) иноязычный термин во французской

литературе стали именоваться как «Langue professionnelle», «Langue des professions». В среде экономики, бизнеса, информатики растет спрос на курсы ESP, Langue professionnelle, Langue des professionnels. Обучение иностранным языком в Узбекистане имеет свою собственную историю и делится на периоды. Особое внимание уделяется преподаванию иностранных языков в период третьего Возрождения, в обновленном Узбекистане. Различаются два аспекта педагогической характеристики процесса преподавания французского языка для развития будущих профессиональных квалификаций у студентов нефилологических высших учебных заведений:

1) появление у студента мотивов к приобретению будущей профессиональной квалификации на основе овладения языком. Это подразумевает внутренние причины, то есть субъективные педагогические и психологические особенности владельца поведения (мотивы, потребности, цели, задачи, желания, запалы и т.д.); 2) связь с внешними причинами в процессе обучения французскому языку, появление внешних раздражителей которые вызывают возникновение конкретных состояний, то есть внешних условий деятельности, контроля поведения личности учащегося в силу внутренних психологических причин и т.д.

Проблема профессиональной мотивы и мотивации исследовано педагогов и психологов нашей страны и зарубежья. Е.Газиёв, Б.Кадыров, Г.Шаумаров; Е.А.Климов, В.А. Крутеский, А.Н.Василькова, Е. Дисси, В. Врум, М.В.Дмитриевы. Правильная организация внутренних мотивов речевой деятельности на иностранном языке, изучаемом человеком в широком диапазоне, становится личностной ориентацией, Первоначальный механизм речи состоит в том, чтобы привести мотивацию в движение, то есть осуществить первую фазу деятельности. Механизм мотивации очень тонкий и индивидуальный. Изучение языков в тесной связи с миром и культурой этого языка говорящего сообщества является фактором достижения эффективности образования. Овладев предлагаемой нами профессионализацией, то есть иностранным языком, студент получит

возможность развить свои будущие профессиональные навыки. Профессионально ориентированное образование — это ориентация на развитие профессиональной квалификации студентов с учетом их потребностей, определяемых особенностями будущей профессии или специальности в дидактическом процессе.

При обучении иностранному языку на неязыковом высших учебных заведений преследуется комплексная цель. Студент должен обладать квалификацией, позволяющей использовать иностранный язык в качестве средства устного и письменного общения в своей будущей профессиональной деятельности, получая общее образование, основанное на четырех целях. Также необходимо быть, основываясь на знаниях, полученных на иностранных языках, и сформированных навыках, понимать отраслевые термины и применять их в процессе использования языка, обучать разговорной речи в узком кругу, соответствующем профессии будущего специалиста, уметь использовать научно-техническую литературу в иностранном языке в своей области.

Основной целью обучения в преподавание иностранного языка является формирование коммуникативной компетенции. По формированию коммуникативной компетенции И.А.Зимняя, Е.М. Верещагин, М.И. Вятюгнев, В.Г.Костомаров, Н.И.Гез, Л.Л.Федоров создали замечательные научные разработки. «Условия» считаются основным дидактическим феноменом в образовании. Понятие «условия» включает в себя время (часы), отведенное на урок, среду обучения, возраст изучающего язык, общий уровень, языковой опыт, количество учащихся в группе. В соответствии с условиями определяется цель преподавания языка и выбирается содержание преподавания иностранного языка, и, соответственно, разрабатываются методы и принципы, учебного пособия. Будущие специалисты, обучающиеся в нефилологическом университете, совершенствуют свои знания в области общей педагогики, профессиональной психологии в выбранных ими областях и изучают их в зависимости от выбранных ими областей. В ходе

своей деятельности студенты будут обладать компетенцией эффективно осуществлять коммуникацию на иностранном языке, формируясь как специалисты в выбранных ими областях. Человек, который хорошо разбирается в четырех речевых видах деятельности, является коммуникатором (Коммуникабельный), который способен передавать информацию посредством устной и письменной речи. Коммуникативная цель обучения иностранному языку состоит в формировании межкультурного сознания. Осведомленность - это способность общаться с носителями изучаемого языка.

В образовании систематичность (systematicity) выступает как дидактическая категория. При этом систематичность и согласованность также подразумевают, что академические дисциплины связаны друг с другом. Согласованность обеспечивает подготовку студентов в единой образовательной системе до получения высшего образования, студентов в высших учебных заведениях и специалистов на этапах после получения высшего образования.

Существуют общие и различные аспекты преподавателей ВУЗ, которые готовят кадры специалистов с иностранного языка и учителей, которые преподают в нефилологическом вузе, которые не дают специальности с языка, что, согласно нашему исследованию, чрезвычайно важно учитывать.

Прежде всего, преподаватель лингвистического и неязыкового высшего учебного заведения должен обладать рядом квалификаций: планирование урока, преподавание основных видов речевой деятельности, преподавание лексического, грамматического и фонетического материала и т.д. Для профессиональных целей учитель должен уметь составить программу, направленную на конкретную профессию, сформировать профессиональную среду. В конце курса у студента формируется не только лингвистическая, коммуникативная компетентность, но и профессиональная квалификация. Во-вторых, принимая во внимание характер учебного заведения, учитель иностранного языка, который преподает для специальных целей в

соответствии с уровнем владения языком, должен уметь отбирать учебные материалы и уметь упростить (адаптировать) материалы в оригинальной литературе. Если нет учебного материала для специальных целей, учитель сам должен разработать новый учебный материал в соответствии с условиями обучения, а также в соответствии с уровнем знаний учащихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года №УП-1947 «О стратегии действия по дальнейшему развитию Республики Узбекистан»/Сборник правовых документов Республики Узбекистан, 20.08.2018, №33.Пункт 4.4

2. Атаджанова Ш..А. Чет тил таълимида талабалар касбий малакасини шакллантириш методикаси Т-2016. «ФАН» - 252 б . Монография

DIGITAL DIVIDES: LANGUAGE AND TECHNOLOGY OPPORTUNITIES FOR HUMAN DEVELOPMENT

Abduraxmonov Xudoynazar Abdirayimovich
dotsent (Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti)

Annotation. *The purpose of language teaching goes beyond memorization of grammar rules and vocabulary, or even the development of individual communication skills. Rather, the purpose of foreign language teaching, and in deed of any educational process, is to enhance the human and social development of students and their broader community.*

Keywords: *Technology, mass information, communications, human and social development, socio-economic condition, linguistics, social integration.*

This broader function of language education is one of the reasons why the use of technology in instruction can be so important. Through introduction of technology, language students can master the kinds of information and communications media that will allow them to use their new language in potentially powerful ways, such as for national and international communication,

investigation and research knowledge production and dissemination, and publication of texts and documents of information technologies.

This, then, begs the question of how technology is best introduced into language education, especially in contexts of socio-economic disadvantage. Educators have long been concerned about an international **digital divide** between those individuals, communities, and nations with greater access to technology.

What strategies are useful to overcome such divides and assist language learning with technology, for purposes of broader human and social development, in diverse socioeconomic contexts?

A common metaphor for approaching this question is the notion of a **bridge**—so as to **bridge the digital divide**. While this metaphor has some merit, it also is problematic, because it suggests that we must reach across a chasm. However, those with lesser access to technology are not on the other side of a chasm, but rather of a continuum, and they have many individual and social resources that can be drawn up in their educational endeavors. I thus prefer the metaphor of **multiply**, especially since that is another way of contrasting with the term “divide”. I believe that educators should ask how we can use new technologies to draw and amplify the existing linguistic, educational, and other resources of individuals and their communities to foster greater development and social inclusion.

For example comes from English language course at the Universities. Students in the class, almost all of whom were either immigrants themselves or children of immigrants, carried out an online exchange with a group of students.

The students discussed and debated a number of themes related to immigration, culture, and identity with their online partners (alternating between national and English, so that both classes could practice their language skills.) Based on information gathered in the discussions, students wrote a series of essays, which they also shared with their exchange partners for further comment. These included a descriptive essay about the lives of their family today, a narrative essay about the historical roots and immigration of their family, and an argumentative essay about what it means to be an immigrant. Students thus had ample

opportunity for authentic communication in their target language, while also tackling important cultural issues related to their own identity and to the identities of speakers of their language of study. Over the past decade, international research and project development related to the use of new technologies in language education projects, especially among marginalized or disadvantaged groups.

Technology is being used to multiply the opportunities for groups that are often at the margins -recent immigrants and indigenous people. This technology opportunity effect took place in several ways. First, students were drawing on their own cultural and social resources, for example, the knowledge that existed in their family and community about their social conditions. This knowledge was multiplied through the technology-enhanced activities of the project - whether they be digital audio-recording and photography of community contexts, uses of technology to analyze community-based data, or sharing of knowledge with others in the community through digital presentations and web sites. This is a key element that is central to effect use of new technologies with marginalized groups and communities throughout the world, both in education and other realms: technology must be used in ways that can build on and maximize the preexisting strengths and resources of the community, including their knowledge, values, and community ties.

Technology is also often used to place a group in contact with distant exchange partners. This can help multiply students' opportunities of understanding, even of their own cultural values. As Bakhtin explained:

In the realm of culture, outsideness is a most powerful factor in understanding. It is only in the eyes of another culture that foreign culture reveals itself fully and profoundly. A meaning only reveals its depths once it has encountered and come into contact with another, foreign meaning: they engage in a kind of dialogue, which surmounts the closedness and one-sidedness of these particular meaning, these cultures.

-we raise new questions for a foreign culture, ones that it did not raise itself;

-we seek answers to our own questions in it; and the foreign culture responds to us by revealing to us its new aspects and new semantic depths [1:1986].

These projects also involved communication and interaction with others. In addition, the mastery of technology that is built in to such projects multiplies the real life skills that students get out of the course.

Also, students' sense of agency, power, and motivation is multiplied as they learn that they can use the Internet not only to surf the Web but also to "make waves" – that is, to put forth their own individual and community perspective and attempt to make a difference in the world. This is consistent with the perspective **on** literacy put forth by Freire, who emphasized that students must learn to read and write the world in addition to reading the word [2:1987].

Finally, it is important to point out that students' also achieve specific linguistic benefits from this type of interaction. The research and communication involved puts them in touch with many authentic texts (and, in some cases, native speaking correspondents), which can assist their language development.

Students' writing for publication, and interaction with others about their online writing, also helps sharpen their language, as students revise their work in response to feedback, or attend to detail merely in anticipation of publication.

As Volosinov explained, "Words, intonations, and inner-word gestures that have undergone the experience of outward expression" acquire "a high social polish and luster by the effect of reactions and responses, resistance or support, **on** the part of a social audience."

In addition, students participating in online exchanges have opportunities to notice, save, archive, and reuse expressions that others have used, thus facilitating a learning through incorporation of collated words known as lexical phrases.

This way, students are also provided opportunities to multiply their authentic uses of language and corresponding linguistic knowledge and skill.

In an era of globalization, mastery of international languages - especially English - and of new information and communication technologies is critical for diverse people to have a full voice in social and economic affairs. Fortunately,

language and technology can be well integrated to multiply students' linguistic, educational, and social advantages. The key element in this is not necessarily the number of computers in the classroom but rather how they are best used to amplify students' own individual and collective resources. These resources include their own sense of identity, their values and history as members of a community and their desire to cross cultures to make their views known and to learn from others.

To achieve this multiplicative effect, students should be viewed not as behind a screen but rather in front of a keyboard. In other words, ready and able to use their linguistic, technological, and social resources, with necessary scaffolding from the teacher and in collaboration with class or distant partners, to assert their voice in the world.

References

1. M.M. Bakhtin. Speech genres and other late essays. Austin: University of Texas Press. (1986).
2. P. Freire, D. Macedo. Reading the word and the world. Hadley, MA: Bergin and Garvey. (1987).
3. Warschauer, M. Computer-mediated collaborative learning: Theory and practice. Modern language journal, (1997). 81(4), 470-481.

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA STEAM TA'LIMNING O'RNI

Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich
(Iqtisodiyot va pedagogika universiteti)

Annotation: The article shows information aimed at teaching students to apply the learned theoretical knowledge in their real life and activities using the example of natural sciences based on the STEAM approach..

Keywords: STEAM approach, traditional approach, substance formula, knowledge of concepts of valence, coefficient setting, education of creativity, development of interest in creating news.

Tabiiy va aniq fanlardan ta'lim berishda avval ham konstruksiyalashtirish, dasturlash masalalarida o'quvchilar bilan maktabda va maktabdan tashqari ta'limda samolyotsozlik, yosh texnik yo'nalishlaridagi ishlar tashkil qilingan. Mehnat ta'limi darslarida turli kasblar bilan tanishtirilib, ayrim yo'nalishlar

bo'yicha zarur ko'nikmalar shakllantirilgan bo'lsa, hozirda insonlar mehnatini yengillashtirishga qaratilgan turli texnika asboblari va uskunalarning takomillashib borayotganligini misol qilishimiz mumkin.

STEAM ta'limini joriy etishdan asosiy maqsad – o'quvchi yoshlarning qiziqishlarini maktab yoshidan erta aniqlash va iqtidorini, ijodkorligini rivojlantirishga yo'naltirish, yangiliklarni hayotga tatbiq etish orqali ilmiy izlanuvchan, yaratuvchan kadrlarni tarbiyalashdir.

Shunga ko'ra, ta'limning yangi tizimiga o'tishda pedagoglarni qayta tayyorlash masalasiga ham jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Bunda kelajak texnologiyalar taraqqiyotiga qaratilgan ekan, o'quvchilarni tarbiyalaydigan o'qituvchilar texnologiyalarning kelajagini to'g'ri belgilab olishi, bu yo'lda har qanday to'siqlarni bartaraf etib, bor imkoniyatlarni ishga solishi va o'quvchilarning dunyoqarashini cheksiz kengaytirib borishlari maqsad qilib olindi [1].

STEAM yondashuv o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Muammolarni keng qamrovli tushunishi, ijodiy fikrlashi, muhandislik yondashuvi, tanqidiy fikrlashi, ilmiy metodlarni tushunishi va qo'llashi, dizayn asoslarini tushunib oladilar. Amaliyotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar tabiiy fanlarni aynan kimyo fanini o'rgana boshlaganlarida darsda o'rgatiladigan dastlabki mavzularga qiziqish ko'rsatadilar, o'qituvchining savollarini muhokama qilishda faol ishtirok etishadi va kimyoviy tajribalar o'tkazishdan mamnun bo'lishadi. Biroq, oz fursatdan keyin fanga hali ham ishtiyoqli bo'lgan 1-2 gina o'quvchi qoladi. Kimyo faniga qiziqishning dastlabki pasayishi o'quvchilarning "Asosiy kimyoviy tushunchalar" mavzusini o'rganishlari-dan boshlanadi. Bu mavzuni o'rganishda o'quvchi modda formulasi, valentlik tushunchalarini bilishi, koeffisient qo'yish kabi malakalarga ega bo'lishi talab etiladi. O'qituvchilarning ish uslublarining bir xilligi o'quvchilar orasida qiziqishning pasayishiga olib keladi [2].

Pedagogikada muammoli vaziyatlarni modellashtirish yangilik emas. Bu usul dastlab Qadimgi Gretsiyada qo'llanilgan. Muammoli vaziyat, odatda, shaxsga ma'lum bo'lgan vositalar yoki usullar orqali erisha olmaydigan intellektual

qiyinchilik deb talqin etiladi. Kutilmagan qiyinchilik mustaqil qidiruv ishlarini olib borishga undaydi. Umumiy holda, muammoga asoslangan ta'lim nostandart harakatlarga "Bilimlarni o'zlashtirishning reproduktiv darajasidan ijodiy qidiruv ishlariga o'tish" ni taqazo etadi [3]. Misol uchun, kraxmalning gidrolizlanishiga oid vazifani shakllantirish quyidagicha bo'lishi mumkin: xom olma sharbati yod bilan reaksiyaga kirishadi. Pishgan olma sharbati kumush oksidining ammiakli eritmasini qaytaradi. Ushbu hodisalarni qanday izohlash mumkin? Yoki: mayning oxiri. Bu kun issiq. Kimyo laboratoriya xonasining derazasi ochiq. Laboratoriya stolida aluminiy xlorid va kaliy gidroksid eritmali sklyankalar mavjud. To'satdan yomon yopishtirilgan yorliqlar yelvizak sababli ko'chib polga tushdi. Laboratoriya xonasiga to'garakda qatnaydigan o'quvchi kiradi.

Yorliqlarni olib tartibni tiklashga qaror qiladi. Qaysi yorliq qaysi moddaniki ekanligini bilish uchun o'quvchi boshqa reaktivlarni ishlatmasdan shu ikkita modda bilan tajriba o'tkazdi.

O'quvchi uchun muvaffaqiyat vaziyatini yaratish qiyin deb o'ylagan mavzuni, fanni o'zlashtirib o'zini g'olib deb his qilish imkoniyatini yuzaga keltiradi, bu esa o'rganish va bilimga qiziqishni saqlab qolish uchun zaruriy komponent hisoblanadi [3]. Muvaffaqiyat o'quvchini ushbu fanni o'rganishga undaydi. Bundan tashqari, bu muvaffaqiyat ko'pchilikning kelajakdagi kasbini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ta'limda yangi yondashuv qanday paydo bo'ldi? Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir.

STEAM Amerikada ishlab chiqilgan. Ba'zi maktablar o'zlarining bitiruvchilarini kareralarini rivojlantirishga e'tibor berishdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi, shuning uchun STEM tashkil etildi. (Fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik unga san'at qo'shildi va STEAM tashkil etildi.

O'qituvchilar, bu fanlarni yoki bu fanlarga oid bilimlarga ega bo'lish, maktab o'quvchilarini kelajakda yuqori malakali mutaxassislar bo'lishiga yordam beradi deb hisoblaydilar. Natijada o'quvchilar yaxshi bilim egallash va bilimlarini qo'llashga harakat qiladilar [3].

Dunyo o'zgarib borar ekan ta'lim ham rivojlanishi kerak. So'nggi bir necha o'n yilliklardagi o'zgarishlar ajoyib, lekin ayni paytda bizni tashvishga solmoqda. Bu yangi narsalar ixtiro qilinishi insonlarning hali hech qachon duch kelmagan ko'plab yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Har kuni yangi ish turlari, hatto yangi kasb-hunar sohalari paydo bo'lmoqda, shuning uchun zamonaviy o'qituvchilar o'z bilimlari va ko'nikmalarini vaqt talablariga ham javob berishlari haqida o'ylashlari kerak [4]. Bizning sharoitda STEAM ni amalga oshirish mumkin. Hech kim va hech narsa o'qitayotgan faningizni o'quvchilar uchun qiziqarli, keng hajmli tarzda o'qitishingiz va ayni paytda standart talablarini bajarishingizga to'sqinlik qilmaydi.

Yangi DTS da "Davlat ta'lim standartining maqsadi – umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat" – deyilgan [2]. Agar bizning an'anaviy ta'limimizning asosiy maqsadi bu bilimlarni o'rgatish va ishlatish bo'lsa, demak, STEAM yondashuvi olingan bilimlarni haqiqiy hayotga mahorat bilan qo'llashni o'rgatishdir. Bu maktab o'quvchilariga faqatgina ba'zi g'oyalarga ega bo'lishni emas, balki ularni haqiqatda ishlatish va amalga oshirish imkonini beradi. Haqiqatda ishlatilishi mumkin bo'lgan bilimlar haqiqatda qimmatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yo'ldoshev J.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilari divergent tafakkurini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Ped.fan.fal.dok. ... diss. Qarshi, 2022. – 162 b.

2. Yuldoshev J.T. Ta'lim jarayonida STEAM texnologiyasidan foydalanish orqali o'quvchilarda samarali bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirish. "Globallashuv sharoitida innovatsion texnologiyalar va oliy ta'limning dolzarb muammolari" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, 2023-yil 5-iyun.

3. Yuldoshev J.T. Fanlarni o'qitishda STEAM yondashuvning o'rni va ahamiyati. MUG'ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLEN-DIRIO'. Ilimiy-metodikaliq jurnal. 2023 3/1-san, iyun-iyul.

4. The Whole-Brain Child: 12 Revolutionary Strategies to Nurture Your Child's Developing Mind by Daniel J. Siegel and Tina Payne Bryson. 2011.

EVALUATING AND ASSESSING THE FOUR SKILLS

Odilova Fotima

(The university of Economy and Pedagogy)

Abstract: This article discusses the assessment of the four language skills: speaking, listening, writing, and reading. It emphasizes the importance of recognizing that students have different needs and learning styles, which necessitates tailored evaluation methods for each skill.

Key words: assessment, four skills, techniques, adaptation, learning styles.

Evaluation is not an easy process because it takes time, just the fact that the teacher does not have only one student but a full classroom. For example, using portfolios to evaluate or assesses writing, the teacher who used that technique should depend on a lot of time to check every portfolio and then provide the right assessment to every individual student. One important part of assessing a learner's competence is considering that the results of a performance can be affected by many factors as, bad night's rest, illness, emotional distraction, anxiety, and others.

1. Differentiated Assessment: Teachers should adapt their evaluation techniques to accommodate the diverse abilities and backgrounds of students. What works for assessing writing may not be suitable for speaking or reading.

2. Interconnected Skills: Listening and speaking are closely related, and it can be beneficial to assess them together. This integrated approach can provide a more comprehensive view of a student's communicative abilities.

3. Effective Techniques: The article will outline specific techniques that have proven effective in evaluating each skill. These techniques should be practical and easy to implement in various educational settings.

4. **Influencing Factors:** Understanding factors that can affect evaluation outcomes—such as classroom environment, student anxiety, and cultural differences—is crucial for conducting fair assessments.

5. **Practical Application:** The techniques discussed will include examples of how to apply them in real classroom situations, ensuring that teachers can effectively evaluate their students' skills.

By focusing on these aspects, educators can create a more effective and equitable assessment process that truly reflects each student's abilities in the four language skills.

Challenges in Language Assessment

1. **Time-Consuming Nature:** Evaluating multiple students in a classroom setting can be daunting. Techniques like portfolios require considerable time and effort to assess each student's work individually, making it challenging for teachers to provide timely feedback.

2. **Influencing Factors:** Performance can be affected by various external factors, such as lack of sleep, illness, emotional distractions, and anxiety. These elements can skew assessment results and may not accurately reflect a student's true abilities.

| Importance of Speaking Skills

1. **Focus on Speaking:** Speaking is often prioritized in language learning, as effective communication is crucial. This emphasis leads both teachers and students to seek methods to enhance speaking proficiency (Bahrani Rahmatulloh, 2008; Pan, 2010).

2. **Interrelation of Listening and Speaking:** Listening and speaking are inherently linked. Effective speaking relies on good listening skills, making it challenging to assess them in isolation. While some activities may allow for separation, they often overlap in real-life communication contexts (Brown, D. 2003).

| Techniques for Assessing Speaking

1. **Direct Observation:** Speaking is a productive skill that can be directly observed in real-time interactions. However, the reliability and validity of assessments must be carefully considered to ensure accurate evaluations.

2. **Assessment Techniques:** Various techniques can be employed for assessing speaking skills, such as:

- Role-plays: Simulating real-life situations to evaluate conversational skills.
- Presentations: Allowing students to demonstrate their speaking abilities in a structured format.
- Peer assessments: Encouraging students to evaluate each other's speaking performances to foster collaborative learning.

Effective language assessment requires a thoughtful approach that considers the diverse needs of students and the interconnected nature of language skills. By employing various assessment techniques and being mindful of external factors that may affect performance, educators can create a more equitable and accurate evaluation process for their students.

Evaluation is not an easy process because it takes time, just the fact that the teacher does not have only one student but a full classroom. For example, using portfolios to evaluate or assesses writing, the teacher who used that technique should depend on a lot of time to check every portfolio and then provide the right assessment to every individual student.

One important part of assessing a learner's competence is considering that the

results of a performance can be affected by many factors as, bad night's rest, illness,

emotional distraction, anxiety, and others. In the teaching-learning process, speaking is viewed as the most important skill to develop so, both teachers and students focus on the achievement of the same. Speaking has become too essential that people are seeking for tricks and techniques to improve it, (Bahrani & Rahmatulloh, 2008; Pan, 2010).

Viewing assessment from language performance, listening and speaking are very closely interrelated, which means that it seems almost impossible to isolate one from the other. Speaking activities involve directly the interaction of the aural comprehension, however, there are a couple of activities in which they can be isolated the one from the other, (Brown, D. 2003). Speaking is a productive skill that can be directly observed, while the observations are compromised by the

reliability and validity of a test. To evaluate speaking there are a couple of techniques that can be used in the process to help with the proper assessment.

Imitative Speaking: the teacher provides a list of words and phrases which the student needs to repeat after listening to the teacher, it is kind of repeat after me activities. This task is easy to perform for both ends. **Oral interviews:** gives the students the opportunity to organize their ideas and communicate the same. With this technique, the teacher can proceed with the evaluation of coherence and comprehension. This same technique or activity can also be used to evaluate listening since it goes both ways for the students.

Questionnaire: It is a great technique to evaluate speaking in which the students have the opportunity to answer given questions. This gives the students the chance to answer questions orally and at the same time, have the opinion of the others when they have different answers to the questions.

Phone call: the teacher has the students working in pairs over the phone. It is about role-playing a person who needs a service and the one who sales the service. With this activity, the teacher can evaluate specific vocabulary usage.

calling a route side assistance to request a mechanic because the car doesn't start.

Reading-Aloud Tasks: this same technique can also be used to evaluate reading too. It is very simple, the evaluator chooses a passage which the test taker needs to read aloud while it is being recorded. Scoring is easy because every test taker oral production is controlled.

Focus Group Discussion (FGD): with this activity teachers can have students talk about a specific or preview given topic. The teacher observes each participant and takes note of the important points that he considers. This activity or technique allows the students to comment and speak from different points of view and opinions.

Directed Response Tasks: the test taker or student has to work with grammar structure or transformations of sentences. The test taker hears and then produces by organizing what he hears.

According to Ergin and Birol (2000, p. 15), listening is a psychological process

which starts with being aware of sounds and images and paying attention to them,

continues with the recognition of certain auditory signs and ends with meaning

Accordingly, it can be said that listening is a conscious process that requires effort. Hearing, listening is a physical and mental process, which requires both attention to the source of the sound and the need to make sense of the sounds heard. Listening is not following the other side in a passive way; it is an effort to receive and interpret the message in order for the communication to be fully realized, Umagan (2007, p. 149).

It is not as easy as it sounds, students first need to hear and then interpret or try to understand the sounds they heard. The same way listening comprehension to evaluate students listening performance. There is a relation between listening and speaking, to be able to speak it is necessary to hear and understand.

These could be some great activities in which teachers can evaluate students listening skills:

Listen and Draw: this particular activity can be used with students who struggle to express themselves in English, Listen and Draw isolates listening from speaking. Simply have your students take out a blank piece of paper and give them instructions on what to draw.

Map It: students listen to the directions of the teacher to find their way along with a map to a secret location. The teacher gives the students copies of a map. It can be a real place, like the campus, or a simple diagram put together. The teacher just needs to make sure the streets are labeled and several buildings marked on the map.

Dictations: with this activity, the teacher can easily evaluate students listening

skills. The teacher just needs to select a couple of words and then calling the words one by one and repeating at least once after calling the words. After calling all the words which the students have to write in a separated piece of paper. The teacher collects the papers and from there he can start evaluating each student based on their listening comprehension.

Back-to-back Interviews: with this activity, the teacher has the opportunity to

evaluate two students at the same time. It consists of having two students sit back to back to remove the visual clues from their conversation. One of the students plays the role of a famous person and the other person asks ten interview questions, noting the answers that their partner gives.

Communicative Stimulus-Response Tasks: this one can be considered authentic listening material. The test taker is presented with a stimulus dialog or conversation and then is asked to respond to a set of comprehensive questions about the dialog.

Another great task is Giving Instructions and Directions: in our daily routine, we are called to read instructions on how to operates things, for example how to operate an appliance or put a bookshelf together. The same is used to check students listening comprehension skills.

Oral Presentations: I personally use that one as a very effective task to evaluate

speaking. It is more viewed in academic courses where the test takers have to talk about a given or selected topic, nevertheless, that doesn't mean that it cannot be used to assess other learners. Scoring is also easy because the test-taker speaks about a specific topic.

Assessing a person's writing skills sometimes can be very tough, teachers must consider and must take the students' background into account. An ESL student's writing will not be evaluated the same way if they were native English speakers. The following factors should be taken into account before beginning the evaluation:

The writer's age and developmental level. Their educational background and experience.

Their familiarity with the language in which they will be writing. Teachers also should place identify the criteria being evaluated, there so many aspects of writing that can be evaluated. Set up limits and adjust the evaluation to the level of the students. Age should be considered as well, kids versus adults, low-level students versus academics, not too hard not too strict. One effective way to evaluate writing is with the use of portfolios. Portfolios are very practical and can help to check the improvements in writing of each student. Portfolios are highly recommended to assess students writing progress. Some of the writing tasks are closely related to reading, and sometimes the same can be used to evaluate one or the other but here are some examples:

Dictations: this one was already explained above as a listening task, however still useful for writing assessments.

Grammatical Transformation Tasks: with this activity, the teacher can use sentence structure, substitution drills, and others. This measures the grammatical competence. The teacher can have the test takers to change the tense of a paragraph, change the full form of the verbs to short forms (contractions), change statements to yes/no questions.

Picture-Cued Task, Vocabulary Assessment Tasks, Ordering Tasks, Short-Answer, and Sentence Completion Tasks, are some of the other tasks used to assess writing. In most societies, children learn to read by the age of five and even earlier, and for some with disabilities reading is a skill taken for granted. Learning a foreign language reading is considered a skill that learners are required to acquire in the process. The big question is how is reading evaluated? Just by having the test taker reading a piece of writing? To evaluate reading teachers should focus on if the learners manage the fundamentals bottom-up strategies for processing separate letters to be able to master phrases, as well as top-down strategies for comprehension, (Brown, D. 2003).

Before evaluating reading, teachers must be aware of the different types of genres and that each one has its own set of rules to follow. One specific aspect of reading cannot be evaluated but, different aspects. There is academic reading (articles, magazines, newspaper, essays, etc.), job-related reading (messages, letters, projects report, labels, etc.), personal reading (newspaper, emails, letters, recipes, etc.); all these types of reading have their own rules and, they should be taken into account at the moment of assessing reading.

Some tasks to evaluate reading could be the following:

Reading Aloud: which I already mentioned before as one of the tasks to evaluate speaking.

Written Response: this activity is only used to have the student reproducing in

written the passage or text read, it is a type of reading comprehension. With this activity, the teacher can see in the written response if the test taker did really understand what he or she read.

Picture-Cued Items: the test taker is shown a picture along with a piece of text and is given a number of tasks to perform. The test takers have to read sentences and then point to the correct part of the picture.

Gap-Filling Tasks: the test taker response is to write words or phrases in the same ways as in fill-in-the-blanks activities. Gaps-filling task is to create sentence completion from items where the test taker read part of a sentence and then complete it by writing words or phrases.

When it comes to practical part, there are some examples to make more clear how to assess all skill in learning English as a second language:

My target class that I am going to describe is consisted of the 15 students whose age between 14 and 15 years old. They study at a private school called “Ulugbek” in Karshi in the 8th grade. The class is a group of English Language Learners in a middle school environment. Besides that, this group represents different proficiency levels ranging from elementary to pre-intermediate based on Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) proficiency

scale that means they (elementary students) can comprehend sentences and frequently used expressions and communicate in simple and familiar topics, on the other hand, A2 level students are able to understand and describe events, ambitions, dreams and explanations (Council of Europe, 2020). The learners of this class are completely different from each other, to be precise, in terms of linguistic and cultural backgrounds. It is significant to create learning atmosphere in a respectful manner for all of the students as Linse (1993) pointed out the magnitude of various cultural and political participants in the class. They are multilingual pupils as they study in an “Euro” class where Russian is their second language and English is a foreign one. However, all of them are ALTE Level 1 class (Waystage Users). To make it clear, they are able to deal with simple, straightforward information and start to express oneself in familiar contexts. As to learning style most of them are visual learners it means that they better understand instructions with the help of visuals such as presentations, charts, videos. According to Csapo and Hayen (2006), comprehending every learner’s unique learning style is the most crucial section for providing them with valid and real education. “Learning styles are important because they are the educational – relevant expressions of the uniqueness of the individual” (Joyce and Weil, 1996). As a framework of their curriculum, they obtained some prior basic grammatical rules and were taught general English topics comprising listening, writing, reading and speaking. They are intended to promote their language proficiency to higher level and prepare for an IELTS exam to provide themselves with conversational and comprehensive skills in academic English. By the end of this grade, students are required to have B1 level, which means that students will be able to “comprehend the main points of regular situations, express oneself in a restricted manner in well-accepted contexts and describe experiences, events, dreams and ambitions giving a brief explanation” (Council of Europe, 2020).

Detailed description of three students.

1. **Muhammad Ali** is 15 years old students from Tashkent who recently moved to Karshi because of family conditions. He studied at one of the best private

schools in Tashkent and was able to obtain comprehensive instruction about the English language, so his language proficiency is at a A2 level based on the CEFR scale. He represents superlative reading and listening skills, however, he needs improvement mainly on his pronunciation skills. As the main language spoken in his home is Russian which resulted in stagnation his communication abilities. He obtained primary knowledge of the language through mainly Grammar-translation method. Now I am going to teach him applying CLT method as making him work in groups to evolve his speaking skill. Since, Karim (2018) mentioned that “in second language classrooms, cooperative learning activities have been shown to help increase student motivation, strengthen self-esteem, and promote language and communication skills” (p. 1).

2. **Setora** is a tadjik girl, 15 years old, born and raised in Karshi. However, her father is from Samarkand. As a result, she is fluent in both Uzbek and Tadjik languages. She is a multilingual student so she has “near-native pronunciation” (Deumert, 2011) and extended vocabulary but she struggles with writing, to be precise, she lacks of constructing complicated structures and coherent sentences because of reduced knowledge of grammatical structures and concepts.

3. **Min-xo** is 14-year-old boy from Korea. His parents moved from Korea due to their job responsibilities a year ago. He has a powerful foundation in English grammar and vocabulary because he acquired excellent previous education in Korea. Despite of his exceptional writing abilities, he really lacks of confidence in speaking due to his strong accent he feels uncomfortable to speak. As sometimes, this makes his speech misunderstandable for his groupmates. In addition to this, it is essential to mention that he is a kinesthetic learner because he is not good visually as he wears glasses so that is why for him it is better to move and learn by playing.

Assessment 1 Listening

Focus of assessment: Listening

Secondary language skills: grammar, vocabulary and writing skills

Objectives

SWBAT:

✓ Recognize and match details mentioned in the story while listening to the recording. [L]

✓ Produce a text on a topic they choose utilizing corresponding correct grammatical structure and vocabulary to the listened plot individually. [L, W]

Both of these objectives are aligned with CEFR descriptors in term of listening comprehension, to be precise, B1 learners should be able to “... understand the main points of clear standard input on familiar matters...” (Council of Europe). As an integration this task with a productive skill, writing, according to CEFR descriptors the latter objective highlights that learners with B1 level are regarded to be able to “describe experiences, events, dreams, a favorite person, hopes and briefly give reasons and explanations for their opinions” (Council of Europe)

This is a transcript of the story and a video will be presented through the following link <https://learnenglishkids.britishcouncil.org/listen-watch/short-stories/william-shakespeare>

- First of all, students will listen to a story two times because based on their level of proficiency, they need to be provided with an effective scaffolding.
- Students are required to pay attention carefully to grammatical structure and used vocabulary and take notes while listening that will be helpful for them
- Then, it is important to distribute papers where sentences are given to fill in the blanks while listening to the story which is going to be represented.

In conclusion, assessing the four skills is not an easy task. Before beginning the assessment of any of the four skills, teachers should first define the criteria of evaluation and also notify the students or test takers which aspects of the skill selected are going to be evaluated.

Evaluation can be affected by many factors that surround the students, the same can affect and be reflected in the evaluations; teachers should be aware of the same and keep them in mind. A bad night, anxiety, nervousness, fear, and others,

can affect the evaluation results at the moment of application. The four skills are in terms separated but at the same time when it comes to assess or evaluate, both teacher and students make use of the same, for example, it is sometimes difficult to isolate listening from speaking or reading from writing.

“Assessment is a process that includes the planning, collection, analysis, and interpretation of information from multiple sources over an extended period of time, such as standards referenced note taking during classroom observation over a marking period” (Gottlieb 2016, p. 131). As Gottlieb and Ernst-Slavit (2019) stated that all students’ academic career is mainly impacted by assessment, however English language learners (ELLs) constantly experience much more serious and challenging consequences from it. In order to observe ELLs’ academic evolution, it is the instructors’ responsibility to evaluate precisely their both language and content comprehension.

These engaging tasks were designed to encourage the target learners to be interactive to facilitate and advance the effective learning process. Moreover, I believe that students are not able to achieve an ultimate attainment without integrating productive skills with receptive ones. According to Read (2012) “interaction” and “meaningful engagement with the target language” are considered as the most essential factors in obtaining proficiency with words for language learners (p. 258). As “multiple measures will always give you a more reliable and valid assessment than a single measure” (Brown 2004, p. 117) this listening assessment is integrated with examining writing ability of students since I assume that writing ability plays an important role in language acquisition as Weigle (2012) claimed that even it does not matter whether it second or first language proficiency. “This is a particularly important issue for L2 writing teachers, because they need to know whether to focus more on writing strategies or vocabulary and structure development in their classes. Similarly, in assessing writing it is critical to define writing so that we can make informed decisions about tasks and scoring” (Weigle 2012, p. 219).

Besides that, Weigle (2012) added that the magnitude of evaluating writing ability in academic and professional settings is increasing. Furthermore, Jones (2012) assured that “our understanding of the concept of grammatical knowledge and the role it plays in defining general language ability started to significantly change in the 1980s and 1990s. Although these changes did not diminish the underlying importance of grammatical knowledge, they did substantially alter our conceptualization of the construct of grammar and the way in which it should be taught and, more importantly here, how it should be assessed” (p. 247).

For the above provided assessment the primary objective is to develop students' speaking ability mainly by encouraging them to receive the information which helps them to produce a transparent speech. Within watching the video attentively my target learners will be able to promote their listening skill and comprehension abilities. Additionally, it is essential to mention that they are expected to learn to extract significant information from spoken language resulting in enhancing their overall language proficiency. As Hoang and Ngoc (2021) stated that “In second or foreign language acquisition, listening and speaking skills play an essential part for some reasons and pair up. The better you hear and understand what the speakers want to pass on knowledge, the more comfortable you will feel about interacting or doing a listening task” (p. 166).

In addition to this, I assume that it is significant to implement accounting for and assessing vocabulary knowledge as well in order to make learning and comprehension more effective and fruitful for learners. The main justification for this is that Read (2012) mentioned that one of the most crucial components of the second language competence is vocabulary knowledge.

In terms of rubrics, I have designed both holistic and analytic rubrics for each assessment tasks as well-constructed rubrics make a great contribution to the enhancement of both a “content validity” and “assessment construct” (Ayhan, 2015). Ayhan (2015) stated that “according to CARLA, rubrics help us to set anchor points along a quality continuum, therefore, instructors can set reasonable

and appropriate expectations for learners and judge consistently how well they are met or not” (p. 86).

References

1. Brown, D. 2003. Language Assessment. Principles and Classroom Practices. Pearson
2. Longman, San Francisco California.
3. Bulut, B. & Ertem, I. (2018). A Think-Aloud Study: Listening Comprehension Strategies
4. Used by Primary School Students. Faculty of Education, Adnan Menderes
5. University, Aydın, Turkey. Retrieved from:
6. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1175612.pdf>
7. The Development and Evaluation of Speaking Learning Model by Cooperative Approach.
8. Darmuki, A.; Andayani; Nurkamto, J. & Saddhono, K. (2017). Sebelas Maret
9. Surakarta State University, Indonesia Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1174930.pdf>

NEMIS TILI GRAMMATIKASINI O‘YINLAR YORDAMIDA O‘RGATISH USULLARIGA OID.

Sh.X. Nuritdinova,

o‘qituvchi (FarDU)

Annotation: Teaching foreign languages usually brings some difficulties in classes to work on grammar. Learning grammar using games, not using grammatical rules, makes it easier for language learners, while serving as an important factor in mastering grammatical rules without realizing it themselves. The article recommended below recommends ways to teach grammar comfortably and easily.

Keywords: grammatical topic, speaking skills, grammatical rules, grammatical exercises, Partnerschaft game, cards, memorization" (Memoriespiel) game, Satzergänzung/ vocabulary filling, grammatical principles, memorable principles, methodology for teaching foreign languages, didactics, acquired knowledge and skills

«Biz raqobatdosh davlat qurishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliygoh bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart. Bu qat’iy talab har bir ta’lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim».⁷⁹

⁷⁹ Videoselekt, 05 iyun, 2021 yil.

Mamlakatimiz raxbari muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, yuksak rivojlangan Davlat barpo etish uchun yosh avlod ta'lim tarbiyasi muhim masala bo'lgani kabi ularning chet tillarini mukammal o'rganishlari ham barcha sohalarni chuqur egallagan mutaxassislar bo'lib yetishishlarida yuqori ahamiyat kasb etadi. Xorijiy tillarni bilish har qanday kasb sirlarini o'zlashtirishda, malaka va mahoratga ega bo'lishda muhim omil hisoblanadi. Chet tilini bilish jamiyatning har qanday sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassisning yuqori darajali malakasini ifoda etadi. Shu sababli ham talaba/o'quvchilarga chet tilini chuqur o'rganishlari va erkin so'zlashuv ko'nikmalarini egallashlari xalq xo'jaligining turli sohalarida faoliyat yuritish uchun juda zarurdir. Shuning uchun ham bugungi kunda xorijiy tillarni o'rgatishga katta e'tibor berilmoqda. Har qanday tilni o'rganishda shu tilning grammatikasini o'rgatish va o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Barchaga ma'lumki eski darsliklarimizda grammatik mavzular aloxida grammatik qoidalar tarzida berilgan bo'lib uni talaba va o'quvchilar jodlab o'rganar edilar. Lekin yod olingan material xar doim ham yodda saqlanib qolavermaydi. Grammatik qoida va mashqlarni turli interfaol o'yinlar yordamida o'rgatish xorijiy tilni o'rganishda yuqori samaraga olib keladi. Ayniqsa boshlang'ich bosqichlarda grammatikani o'yinlar yordamida o'rgatish bolalarni xorijiy tilda so'zlashga bo'lgan qo'rquvdan halos qilib ularni tilni erkin o'rganishlarida bir omil bo'lib hizmat qiladi. Biz ushbu maqolada nemis tilini o'yinlar yordamida o'rgatishning ba'zi bir usullari xususida so'z yuritmoqchimiz. Bunday o'yinlardan biri Partnerschaft o'yinidir.

Partnerschaft(hamkorlik) o'yini: chet tilini o'rganishning boshlang'ich bosqichlarida o'zini tanishtirish uchun "Partnerschaft" o'yinini qo'llash o'quvchilarga sodda gaplar tuzishda, gapda ega va kesimninig o'rnini anglab yetishda, "sein" yordamchi fe'lining tuslanishini tushunib yetishda va nixoyat tanishish diologini tuzishda muhim ahamiyat kasb etadi⁸⁰. O'yin quyidagi tartibda tashkilqilinadi. O'yin bir o'quvchi o'zini tanishtirishi bilan boshlanadi. M:

a) Ich bin Asisa. Ich bin aus Fergana.

⁸⁰ Rainer E. Wicke. Aktiv und kreativ lernen. Deutsch als Fremdsprache. Max Hueber Verlag, 2004, Deutschland, S:31

Ikkinchi o'quvchi avvalo birga o'tirgan sherigini gaplarini o'zi aytgandek qaytaradi va o'zini xam tanishtiradi.

b) Meine Partnerin ist Asisa. Sie ist aus Fergana.

Ich bin Olim. Ich bin aus Quva.

O'yin shu tariqa davom etadi va barcha o'quvchilar o'zlarini va sheriklarini tanishtirib chiqadilar. O'yin davomida asosiy o'rinni o'quvchilar egallaydilar, o'qituvchi esa ularga yordam beruvchi, ularni boshqarib turuvchi vazifasini bajaradi. O'quvchilar o'yin davomida o'rgangan "sein" fe'lining I va III shaxs birlikda tuslanish qoidasini va gapda qo'llanishini o'rganib oladilar va subatda qo'llash orqali uni o'zlashtirib oldilar.

Yana bir boshqa, sodda va ko'p o'quvchilarga tanish bo'lgan tamoyil – bu yodda saqlash o'yinidir. Bu yerda ikki o'zaro mos "kartochkalar" orqali tashkil qilinadiga o'yin haqida gap boradi.

"Yodda saqlash" (Memoriespiel) o'yinining tamoyili juda ham oddiy. Taxminan 20 tacha kartochkalar tayyorlanishi kerak bo'ladi. Ularning har ikkitasi bir – biriga mos tushishi lozim. Masalan biron – bir belgi (rasm) va unga mos tushuvchi nemis harfi. Kartochkalarni qator holda parta ustiga teskari tomoni bilan terib chiqiladi. O'quvchilar birin – ketin chiqib kartochkalardan tortib o'yinni o'ynaydilar. Masalan, 1 – o'quvchi chiqib, ikkita kartochkani tortadi va ovoz chiqarib qolganlarga o'qib beradi. Agar ular o'zaro mos tushsa, o'zida olib qolishi mumkin va yana bir marta kartochka tortib ko'rishi mumkin. Agar ular o'zaro mos tushmasa qaytarib olgan joyiga qo'yadi. Keyin esa birin – ketin qolgan ishtirokchilar ham chiqadi. Jarayonni kuzatib turgan o'quvchilar mos tushmagan kartochkalarda qanday gap yoki so'z yozilganini esda saqlab qolishlari talab qilinadi. Kim eng ko'p to'g'ri juftliklarni topgan bo'lsa, shu o'quvchi g'olib bo'ladi.

Masalan:

Satzergänzung/ gapni to'ldirish:

Ich komme aus

Berlin

Frage – Antwort/Savol – javob.

Wo liegt die Tasche?

Auf dem Tisch

Umformungen/ shaklni o`zgartirish.

Peter liest den Brief.

Peter las ein Brief.

O`yin guruhlarda ham o`tkazilishi mumkin. G`olib guruh sinf jamoasi uchun o`zaro musobaqalashishi mumkin.

Bu o`yin tamoyili ham turli vaziyatlarga va mavzularga qarab turli xil variantlarda qo`llanilishi mumkin. Masalan, gapni to`ldirish haqidagi yuqoridagi kartochkalarimiz buni ma`nosini aniq ochib berishi mumkin. O`qituvchi grammatik qoidani darslikdan olib tushuntirib berishdan boshlashni o`rniga, yodda saqlash o`yini tamoyilini bayon qilmagan holda, kartochkalarni tarqatib, ularni tartibga keltirish topshirig`ini berishi mumkin. (Bu jarayonni zamonlar mavzusida qo`llash ham maqsadga muvofiq). Bu yo`l bilan o`quvchilar grammatik qoidalar bilan o`zlari mustaqil shugullanadilar va bu haqida mustaqil fikr yuritadilar.⁸¹ Bunday mashqlardan keyin ham ularning nima uchun bunday tartibda gaplarni o`zaro moslaganliklari haqida muhokama o`tkazish mumkin. Bunday sodda yo`l bilan grammatik strukturalarni tez – oson o`rgatish mumkin. Bu mashg`ulotlarning ijobiy tomoni shundaki, o`quvchilar o`zlari bilmagan holda notanish bosqichlar bilan ishlay boshlaydilar va bu bilan yangi qoidalarini o`zlari o`rganadilar.

Yodda saqlash – kartochkalrining qo`llanishidagi yana bir boshqa imkoniyat – bu o`rganilgan strukturaning nutqda qo`llanishidir.

Yodda saqlash tamoyilining yutug`i ham o`z qo`limizda bo`ladi: birgina kartochkaning har xil o`qilish uslubi, uning yashirin holatda o`rganilishi, bu bilan o`quvchilarning xotirasini kuchayishi, bundan tashqari ishning tezkorlik talab qilishi va har qanday holatda ham o`quvchilarning dars jarayoniga kirishish natijasi yuqori bo`ladi.

⁸¹ Engel Ulrich. Deutsche Grammatik, – Heidelberg, Verlag, 2008.S-76

Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi va didaktikasining yangi izlanishlarida o'rganuvchilarning shaxsiyati, ularning o'ziga xos xususiyatlari va ularga bo'lgan qiziqish yanada kuchaymoqda, hamda asosiy o'ringa chiqib bormoqda. Ya'ni endilikda o'rganish materiali ham o'rganuvchilarning shart – sharoitlari va o'rganish uslubiga bog'liq bo'lib bormoqda. Bu hol ta'lim muvaffaqiyatini va uning qiziqarli kechishini ta'minlaydi. Aynan mana shu sohada o'yinli vaziyatlar katta hissa qo'shishi shubhasizdir. O'yinlar yordamida o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalar o'quvchilarning xotirasida uzoq vaqt va yaxshi saqlanadi.

Yuqoridagi misollarimizdan xulosa qilish mumkinki, xorijiy tilni o'rganishda o'yinlar bilan ishlash tezroq, samaraliroq va qiziqarliroq kechar ekan.

Agar o'ylab ko'radigan bo'lsangiz o'yinlar yordamida har bir o'qituvchi grammatikani o'rgatish va o'rganishda ko'p imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin ekanligini tushunib yetasiz. Bu bilan siz o'quvchilaringizni o'quv jarayonini biroz yengilroq qilgan bo'lasiz.

“O'qituvchining savol berishi/O'quvchining javob berishi” – bu til darslaridagi eng odatiy jarayondir. Qoidaga ko'ra o'qituvchi, o'quvchilar allaqachon biladigan savollarni so'raydi. Agar o'quvchilarga savol berish topshirig'i yuklatilsa, bu masala ularni juda ham chalg'itib qo'yadi. Ular bir zumda darsliklardan savollar qidirishga tushadilar yoki shunchaki o'qituvchi ularga bergan savollarni o'ylay boshlaydilar. Shuni ta'kidlash joyizki, deyarli barcha darsliklarda o'quvchilarni o'zaro savollar berishga tortadigan erkin mashqlar juda kam.

Yana bir o'yinli mashq savollar berishni o'rganishga yordam beradi va bu qobiliyatni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Siz buni ozgina vaqt sarflab, tezlik bilan o'rganib olishingiz mumkin. Bunda albatta so'roq olmoshlarini qo'llash yoki so'roq so'zsiz so'roq gaplar tuzish kerak bo'ladi.

Bir ishtirokchi boshqa ishtirokchining qulog'iga pichirlab savol beradi (ammo savol tasdiq/inkor so'zlari bilan javob beriladigan savol bo'lmasligi kerak). Savolni eshitgan o'quvchi esa baland ovozda javob berishi kerak. Qolganlar esa

birinchi ishtirokchi qanday savol bilan sherigiga murojaat qilganligini tahmin qilib ko`radilar. Masalan:

Frage/savol (asta): Was machst du am Wochenende?

Antwort/javob (baland ovozda): Ich spiele Fussball.

Boshqalar esa savollar quyidagicha bo`lgan bo`lishi mumkinligini tahmin qiladilar:

Was machst du am liebsten?

Was ist dein Hobby?

Treibst du Sport?

Was machst du heute Nachmittag?

Was machst du in der Freizeit? va boshqalar.

Qo`shimcha sifatida aytadigan bo`lsak, buni faqat katta guruhlarda emas kichik guruhlarda tashkillab, o`yinni kichik guruhlarda birvarakayiga o`tkazishlari haqida topshiriq berishingiz ham mumkin bo`ladi. O`qituvchi savol va javoblarni alohida kartochkalarga yozib chiqadi va har bir o`quvchiga zaruratga qarab bittadan kartochkani tortishni buyuradi. Keyin esa o`quvchilar xonada yugura boshlaydilar. O`z savollariga mos keluvchi javobni yoki javobga mos keluvchi savollarni izlaydilar. Agar ba`zi juftliklar bu topshiriqni juda tez yakunlasalar qolgan ishtirokchilarga yordamchi bo`lib, o`yinni davom ettirishlari mumkin bo`ladi. Bu vaziyatda ular ba`zi savol turlarini doskaga yozib tursalar ham bo`ladi.

Yuqoridagi keltirilgan fikrlardan kelib chiqib quyidagilarni xulosa qilish mumkin. Darslarda grammatik qoidalarni o`yinlar yordamida o`rgatish xorijiy tillarni mukammal egallashda ijobiy natijalarga olib keladi.

Bunday mashqlar har bir til o`rganuvchining o`zini yaxshi tutish xususiyatini rivojlantiradi, sinfdagi ishtirokchilar aloqalarini yaxshilanishi va rivojlanishiga yordam beradi, ya`ni o`quvchilarni yaqinlashtiradi, guruhli ishlarga undaydi, ya`ni hamma qatnashchilar birgalikda hamda o`zaro hamkorlikda ishlashga o`rganadilar, o`zgaruvchanlik qobilyatini o`stiradi, bu shunday qobilyatki, o`quvchilar o`yin davomida o`zlarini birovlarining o`rniga qo`yib ko`rish imkoniyatiga ega bo`ladilar, turli rollar ijro etadilar, tezkorlikni talab qiladi,

tezlik bilan qaror qabul qilish, tezlik bilan javob berish, tez o'ylash, fikr yuritishni o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Videoselektr, 05 iyun, 2021 yil.
1. Rainer E. Wicke. Aktiv und kreativ lernen. Deutsch als Fremdsprache. Max Hueber Verlag, 2004, Deutschland, S:31

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF UNIVERSAL LEARNING ACTIVITIES IN A FOREIGN LANGUAGE LESSON

Ishonkulov Sherzod Usmonovich

(Karshi engineering - economics institute)

Abstract: This article proposes a methodology for developing Universal Design for Learning (UDL) activities in foreign language lessons. UDL principles ensure accessibility and cater to diverse learning styles, fostering inclusive and effective language acquisition. The thesis will explore the theoretical framework of UDL, its application in foreign language learning, and present a step-by-step process for creating UDL-based activities. The effectiveness of the proposed methodology will be evaluated through classroom implementation and student feedback.

Keywords: Universal Design for Learning (UDL), Foreign Language Learning, Differentiated Instruction, Inclusive Education, Learning Activities, Inclusive Activities, Differentiation, Learner Variability;

Introduction

At the present time, a huge number of changes are taking place, including in the institute of education. Now the main task is aimed at the development of communications: the ability of students to communicate with adults or peers, the ability to analyze and correct their words or actions, the development of skills such as competent speech, adequate building of logical, cause-and-effect relationships, etc. All these skills can be classified as universal learning activities. The main learning outcome highlights the formation of new levels of development in students through their mastery of universal learning activities. The main purpose of a foreign language is to develop communicative competence, i.e. ability and readiness to carry out foreign language interpersonal and intercultural communication with native speakers.

Foreign language classrooms are becoming increasingly diverse, with students possessing a wide range of learning styles, prior knowledge, and abilities. Traditional teaching methods may not cater to this variety, leading to disengagement and difficulty for some learners.

This article proposes a methodology for developing universal learning activities that address this challenge.

High-quality teaching of a foreign language is complicated by such problems as rejection of the student's new social status, immaturity, lack of motivation and the child's ambivalent, in some cases even negative, attitude towards school, which significantly complicate the development and formation of the student as an individual at primary school age. If a student has strong motivation, then in any case he will be able to learn any foreign language, as well as begin to speak it.

The development of learning motives for younger schoolchildren is an important indicator of the formation of their internal position. The development of the student's cognitive needs plays a fundamental role in the formation of motivational readiness for learning. If a child is interested, he will study. We must not overlook the fact that the student must be comfortable learning; conditions must be created for him in which his motivational potential is maximized, since it is at primary school age that the most favorable conditions for mastering the English language develop.

Literature Review

This section will explore the concept of UDL and its three main principles: engagement, representation, and action & expression [CAST]. Several studies will be reviewed that demonstrate the effectiveness of UDL in promoting inclusive learning environments for foreign language acquisition [1, 2]. Additionally, research on learner variability and differentiation strategies in the foreign language classroom will be analyzed [3, 4].

Methodology

The proposed methodology will outline a step-by-step process for creating universal learning activities in a foreign language lesson. The steps will likely include:

- Needs Assessment: Identifying students' learning styles, prior knowledge, and any learning difficulties.
- Learning Objectives: Defining clear and measurable learning goals for the activity.
- UDL Principle Integration: Integrating the three UDL principles (engagement, representation, and action & expression) into the activity design. This could involve offering choices in activities, presenting information in multiple formats (visual, auditory, kinesthetic), and providing different avenues for students to demonstrate their learning.
- Differentiation: Creating different versions of the activity with varying levels of difficulty or scaffolding to support diverse learners.

Data Analysis:

The effectiveness of the methodology will be evaluated through various data collection methods. This might include:

- ✓ Student performance: Analyzing student outcomes on assessments.
- ✓ Observations: Observing student engagement and participation during activities.
- ✓ Student feedback: Collecting feedback from students through surveys or interviews to understand their learning experience.

Discussion

The discussion will analyze the findings from the data analysis, evaluating the strengths and weaknesses of the proposed methodology. It will also explore the implications for foreign language teaching practice and address challenges that might arise when implementing UDL principles in the classroom.

Conclusion

This article proposes a methodology for developing universal learning activities in a foreign language lesson. By employing UDL principles, teachers can create inclusive learning environments that cater to diverse learners and promote effective foreign language acquisition for all students.

So, universal educational actions are the basis for mastering educational content and the formation of various psychological and physical abilities of the student. An important role is assigned to the teacher; he acts as a guide through whom the formation of students takes place. Selection of effective tasks, development of lesson content, correct definition of planned results, choice of teaching methods - all of the above can characterize the teacher as a competent and qualified specialist. Therefore, it is important for every teacher not to stand still, to use modern teaching methods, alternating or mixing them with traditional elements of the methodology, to correctly assess their weaknesses and work on them in order to best meet the current demands of the educational process.

Used Literature:

1. Rose, D., & Meyer, A. (2002). Universal Design for Learning: Theory and practice. CAST.
2. Echevarría, J., & Short, D. (2020). Teaching language learners with diverse needs: A practical guide. WILEY.
3. Tomlinson, C. A. (2011). How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms. ASCD.
4. Nieves, L. B. H., & Ortega, C. P. (2018). Universal Design for Learning in Second Language Teaching. Research Gate.
5. Асмолов А.Г. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе – М.: Просвещение, 2010. – 267 с
6. Верещагина И.Н., Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку в общеобразовательных учреждениях. – М.: Просвещение, 1998. – 209 с.

GEDICHTE IM DAF-UNTERRICHT: DIDAKTISCHE MÖGLICHKEITEN UND PRAKTISCHE ANWENDUNGEN

Sattorova Shakhnoza Rakhmonkulovna

Doktorandin (Usbekische staatliche Weltsprachenuniversität)

Abstrakt: In diesem Artikel geht es um den Einsatz von Literatur, literarischen Texten und Gedichten, ihre Bedeutung und die Funktionen poetischer Texte im Unterricht Deutsch als Fremdsprache für Studierende. In der Einleitung des Artikels wird anhand von Beispielen hervorgehoben, dass die Verwendung poetischer Texte im Deutschunterricht für die Sprachkompetenz, das kulturelle Verständnis und die Entwicklung der Studierenden als vielseitige Persönlichkeiten von großer Bedeutung ist. Im Hauptteil werden die Funktionen von Gedichten hervorgehoben und die positiven Ergebnisse dieser Reihenfolge dargestellt. Abschließend werden einige Empfehlungen für Lehrer gegeben, die auf allen gegebenen Informationen und Meinungen basieren.

Schlüsselwörter: Deutsch als Fremdsprache, Gedichte, Lyrik, literarische Texte, Funktionen von Gedichten, Kriterien der Gedichtauswahl, Themenbereiche.

1. Einleitung – Didaktische Überlegungen

Der Einsatz von Literatur im DaF-Unterricht (Deutsch als Fremdsprache) ist von zentraler Bedeutung, um Lernenden nicht nur die sprachlichen, sondern auch die kulturellen Aspekte der deutschen Sprache näherzubringen. Gedichte spielen in diesem Kontext eine wichtige Rolle, da sie eine verdichtete Sprache mit hoher Ausdruckskraft und emotionalem Gehalt bieten. Gedichte können den Sprachlernprozess fördern, indem sie die Lese- und Sprachfertigkeiten der Lernenden verbessern, den Wortschatz erweitern und gleichzeitig die kulturellen Feinheiten der deutschen Sprache vermitteln. In diesem Artikel wird die Bedeutung von Gedichten im DaF-Unterricht untersucht, und es werden didaktische Methoden und praktische Anwendungen besprochen.

Ein weiterer wichtiger Aspekt des Einsatzes von Gedichten im DaF-Unterricht ist die Vermittlung kultureller Inhalte. Gedichte spiegeln häufig

historische, gesellschaftliche und philosophische Themen wider, die für das Verständnis der deutschen Kultur entscheidend sind. Klassiker wie Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller oder Rainer Maria Rilke sind ein fester Bestandteil der deutschen Literatur und bieten tiefgreifende Einblicke in die kulturellen Werte und Normen der jeweiligen Epoche.

2. Diskussion und Ergebnisse

Das Wort *Gedicht* wiederum leitet sich aus dem althochdeutschen *tihton* (schreiben) ab und bezeichnete ursprünglich alles schriftlich Festgehaltene [1]. In seinem 1624 erschienen *Buch von der Deutschen Poeterey* gebraucht der deutsche Dichter und Theoretiker Martin Opitz den Ausdruck *geticht(e)* bereits eingeschränkter für alle Arten von Dichtung, die durchgängig Versdichtung sind. Man unterscheidet folgende Verfahren der Lyrikvermittlung:

- 1) Gedichte auswählen
- 2) Gedichte lesen
- 3) Gedichte vorlesen und vortragen
- 4) Gedichte anhören
- 5) Über Deutungen von Gedichten sprechen
- 6) Eigene lyrische Texte schreiben
- 7) Mit Lyrikübersetzungen arbeiten
- 8) Lyrische Texte multimedial analysieren und gestalten

Gedichte bieten eine Vielzahl von sprachlichen Vorteilen für Lernende. Sie sind in ihrer Struktur oft rhythmisch, melodisch und stilistisch abwechslungsreich, was die Lernenden dazu anregt, sich intensiv mit der Sprache auseinanderzusetzen. Besonders das Arbeiten mit Reimen, Metaphern und anderen Stilmitteln ermöglicht es den Lernenden, die deutsche Sprache auf kreative Weise zu erlernen.

Gedichte bieten zudem eine ausgezeichnete Möglichkeit, den Wortschatz zu erweitern. Wörter und Redewendungen, die in Gedichten verwendet werden, sind häufig ungewöhnlich oder veraltet, aber sie bieten den Lernenden die Gelegenheit, sich mit einer Vielfalt von lexikalischen Ausdrucksmöglichkeiten auseinanderzusetzen. Dies hilft den Lernenden nicht nur beim Aufbau eines

reichhaltigen Wortschatzes, sondern auch beim Verständnis der semantischen Tiefe und der kulturellen Konnotationen der Wörter. Laut Schmitz „fordern Gedichte den Lernenden heraus, die Sprache in ihrer poetischen und künstlerischen Form zu erleben und gleichzeitig grammatikalische Strukturen und lexikalische Einheiten zu verinnerlichen.“ [4].

Die Auseinandersetzung mit Gedichten dieser Autoren kann Lernenden helfen, die deutsche Kultur auf einer tieferen Ebene zu verstehen. Wie Müller feststellt: „Gedichte öffnen ein Fenster zur Kultur und Geschichte eines Landes und fördern das interkulturelle Verständnis der Lernenden.“[2]. Darüber hinaus ermöglichen Gedichte den Lernenden, die spezifische Ästhetik der deutschen Sprache zu erfassen. Die Art und Weise, wie Worte in Gedichten gewählt und strukturiert werden, vermittelt den Lernenden ein Gespür für die Sprachmelodie, die Betonung und die Klangfarbe der deutschen Sprache. Diese Aspekte sind entscheidend, um das Sprachgefühl der Lernenden zu schärfen und sie für die Nuancen und Subtilitäten der deutschen Sprache zu sensibilisieren [4].

Der didaktische Einsatz von Gedichten im DaF-Unterricht kann auf verschiedene Weise gestaltet werden. Eine Möglichkeit besteht darin, Gedichte als Ausgangspunkt für Sprachübungen zu verwenden. Hierbei können Lernende durch das Analysieren von Reimen und Versen grammatikalische Strukturen und sprachliche Muster erkennen und üben. Übungen zur Texterschließung, bei denen die Lernenden den Inhalt eines Gedichts in eigenen Worten wiedergeben, fördern sowohl das Textverständnis als auch die Ausdrucksfähigkeit. Des Weiteren bieten Gedichte eine hervorragende Grundlage für Rollenspiele und mündliche Übungen. Das Vortragen eines Gedichts fördert nicht nur das Sprachverständnis, sondern auch die Aussprache und Intonation.

Laut Thiel „kann das Rezitieren von Gedichten im Unterricht die Lernenden motivieren, an ihrer Aussprache zu arbeiten und die Bedeutung der Betonung und Melodie in der deutschen Sprache zu erkennen.“[7].

Ein weiteres effektives Lehrmittel ist die kreative Arbeit mit Gedichten, wie das Verfassen eigener Gedichte oder das Umschreiben eines bekannten Gedichts.

Dies ermöglicht es den Lernenden, die deutsche Sprache aktiv zu nutzen und ihre sprachlichen Fertigkeiten kreativ zu entfalten. Der kreative Umgang mit Gedichten regt die Phantasie an und fördert gleichzeitig das schriftliche Ausdrucksvermögen.

Gedichte können im DaF-Unterricht eine wichtige motivatorische Rolle spielen. Sie sind oft kurz, prägnant und eindrucksvoll, was Lernende anspricht, da sie rasche Erfolgserlebnisse bieten können. Im Gegensatz zu längeren literarischen Texten erfordern Gedichte keine umfangreichen Leseerfahrungen, um ihre Kernbotschaft zu verstehen, sondern laden dazu ein, tiefere Bedeutungen in wenigen Worten zu entdecken. Dies kann besonders für Lernende auf niedrigeren Sprachniveaus motivierend sein, da sie schnell Fortschritte im Verständnis und in der Sprachverwendung sehen [5].

Zudem bieten Gedichte die Möglichkeit zur Reflexion. Sie behandeln oft tiefgründige Themen wie Liebe, Verlust, Natur oder das Leben an sich, die Lernende dazu anregen, über eigene Erfahrungen nachzudenken und diese sprachlich auszudrücken. „Gedichte schaffen einen Raum für persönliche Reflexion und laden Lernende dazu ein, ihre eigenen Gedanken und Gefühle in der Fremdsprache zu formulieren“, erklärt Weber [7].

Gedichte im DaF-Unterricht ist von entscheidender Bedeutung für die Förderung von Sprachkompetenz, kulturellem Verständnis und persönlicher Entwicklung bei Studierenden. Die Gedichte bieten nicht nur Einblicke in die deutsche Kultur und Geschichte, sondern ermöglichen es den Lernenden auch, ihre Sprachkenntnisse auf eine authentische und ansprechende Weise zu verbessern. Darüber hinaus ermöglichen literarische Texte im DaF-Unterricht eine persönliche Auseinandersetzung.

Themen wie Identität, Tradition, Moral und menschlichen Erfahrungen, dies kann dazu beitragen, das Interesse und die Motivation der Lernenden zu steigern, da sie sich mit den Inhalten auf einer emotionalen und intellektuellen Ebene verbinden können.

Beim Vorlesen liest ein Sprecher oder eine Sprecherin einem Publikum ein selbst verfasstes Gedicht oder einen aus einer Gedichtsammlung ausgewählten Text vor. Nach dem Vorlesen ist der Vortrag der nächste, schwierigere Schritt: z.B:

Vergnügungen (*Bertolt Brecht*)

Der erste Blick aus dem Fenster am Morgen

Das wiedergefundene alte Buch

Begeisterte Gesichter

Schnee, der Wechsel der Jahreszeiten

Die Zeitung

Der Hund

Die Dialektik

Duschen, Schwimmen

Alte Musik

Bequeme Schuhe

Begreifen

Neue Musik

Schreiben, Pflanzen

Reisen

Singen

Freundlich sein.

„Vergnügungen“ (1954) ist ein in einfacher Sprache verfasstes Gedicht von Bertolt Brecht. Die Sprachform listet Dinge und Aktivitäten auf, die Freude bereiten können. Das Thema des Gedichts hat ein hohes Maß an lebenswichtiger Bedeutung und macht es daher zu etwas Besonderem für Studierende leicht zugänglich.

Einfache Gedichte und Erzähltexte sind sehr nützlich, weil sie die Möglichkeit bieten, Interpretationsstrategien in der Fremdsprache aufzunehmen. Es gibt auch vereinfachte Versionen der Bücher von bekannten Autoren. Die Experten aber finden solche „Vereinfachungen“ ganz problematisch. Mehr geeignet sind deshalb einfache Originaltexte, wie Märchen und Erzählungen. Es ist besser, mit

einfachen, „sprachlich normalen“ Texten im Unterricht zu beginnen wie z.B. mit leichter Unterhaltungsliteratur. Lehrer sollten auch die gemeinsame Sprachkultur berücksichtigen. Ein Literaturunterricht ist eigentlich ein interkultureller Unterricht, wann Studierenden die Kultur der Zielsprache kennenlernen und sie vergleichen sie mit Normen der eigenen Kultur.

Das Gedicht arbeitet mit sehr einfachen sprachlichen Elementen, die sich wiederholen und dem Text eine Struktur und einen Rhythmus geben: Nomen mit Adjektivattributen, Nomen mit dazugehörigem Artikel, Verben im Infinitiv. Im nächsten Schritt geht es um die äußere Form eines Gedichts. – Wie sieht ein Gedicht aus? Die Lernenden werden in Kleingruppen eingeteilt und bekommen die Aufgabe, ein Gedicht zu zeichnen. Dabei sollen keine Wörter und kein Text benutzt werden, sondern der Fokus soll ausschließlich auf der äußeren Form liegen. Es können Linien, Symbole, Farben usw. verwendet werden. In einer Lerngruppe mit wenig Lyrik-Erfahrung kann die Lehrperson ein Beispiel-Gedicht an die Tafel zeichnen.

Der Zweck dieser Aktivität besteht darin, den Studierenden dabei zu helfen, externe Aspekte in der Gruppe zu diskutieren. Studierende mit fortgeschritteneren Fähigkeiten in der Poesie können ein wenig Vorwissen in der Poesie nutzen. Am Ende der Lektion erscheinen verschiedene Gedichtsskizzen an der Tafel oder nebeneinander an einer gut sichtbaren Stelle im Klassenzimmer präsentiert werden. Im Plenum sollen die Gemeinsamkeiten und Unterschiede diskutiert werden die Darstellungen des Gedichts werden reflektiert. Besonders in Lerngruppen mit wenig Lyrik-Erfahrung kann eine allgemeine Einführung ins Thema Gedichte, in der das Vorwissen der Lernenden aktiviert wird, die anschließende Begegnung mit dem Text erleichtern.

Zu den vorgeschlagenen Themen gehören: einschließlich Themen zu sozialen Themen wie Menschenwürde, Gerechtigkeit, historische Themen wie Nationalsozialismus, Judenverfolgung: im persönlichen Umfeld junger Leser, wie Freundschaft, Familie, Liebe, Tod, Krankheit, Identitätssuche, Medien, Einsamkeit und Tod. Hinzu kommen Themen aus dem Bereich der politischen

Entscheidungsfindung. vorgestellt: Migration/Integration, Kernenergie und Themen rund um diese Bereiche Schul-/Universitäts-/Berufswahl, Sport, Kriminalität, auf Ebenen A1–B1 auch regionale und historische Themen. Viele Lehrer sehen die Entwicklung rezeptiver Fähigkeiten. als wichtiges Lernziel, aber nicht nur das. Einige haben dies auch angegeben. dass es auch sehr wichtig ist, eine eigene Meinung zu formulieren.

Die Gründe für den schwierigen Stand von Gedichten im DaF-Unterricht werden erwähnt, wobei aber auch die Voraussetzungen für einen erfolgreichen Einsatz von Gedichten thematisiert werden. Mit relevanten Argumenten plädiert er für die Arbeit mit Gedichten im DaF-Unterricht, wobei eine Abwendung von traditioneller Textinterpretation und die Betonung subjektiver Schülererlebnisse ein Muss darstellt.

3. Schlussfolgerungen

Der Einsatz von literarischen Texten bedeutet viel Zusatzarbeit und Vorbereitung für den Lehrer. Sie bringt zahlreiche Anforderungen an den Lehrer und Leser. Er muss den Text ausführlich kennen und er muss eine Reihe von interessanten Aktivitäten für Studierenden vorbereiten.

Der Einsatz von Gedichten im DaF-Unterricht bietet zahlreiche didaktische und pädagogische Vorteile. Gedichte ermöglichen es den Lernenden, die deutsche Sprache auf einer tiefen und kreativen Ebene zu erfahren, ihren Wortschatz zu erweitern, grammatische Strukturen zu verinnerlichen und sich intensiv mit der Kultur und Geschichte Deutschlands auseinanderzusetzen. Sie fördern sowohl sprachliche als auch interkulturelle Kompetenzen und tragen zur Entwicklung der Sprachlernenden bei.

Mit den richtigen didaktischen Methoden können Gedichte den DaF-Unterricht bereichern und den Lernenden Freude am Spracherwerb vermitteln.

Die Ergebnisse zeigen, dass es vor allem um rezeptive Fähigkeiten geht haben hohe Priorität. Aber einige Lehrer sind der Meinung, dass Studierende auch die Möglichkeit haben sollten, ihre eigene Meinung zu äußern und begründen. Die Genres sind sehr beliebt. Kriminalromane, Comics, Jugendromane, Lyrik, Lieder

und Geschichten. Bedauerlicherweise Literarische Texte werden im Unterricht selten verwendet, da die meisten Lehrer nicht genug Zeit zum Lernen haben. Außerdem geben sie an, dass das Vermitteln des Materials viel Arbeit erforderte und eine schwierige Aufgabe sei. stellt eine Belastung dar. Verfügbare Schulungsmaterialien und eine aktuelle Bücherliste und zusätzliche Lektionen können zu Verbesserungen führen zum Unterricht beitragen

LITERATUR

1. Becker, M. *Kreatives Schreiben im DaF-Unterricht: Methoden und Beispiele*. Berlin: Langenscheidt. 2017, S. 23.
2. Müller, K. *Kulturelle Vielfalt in der Literatur: Gedichte als interkulturelle Brücke im DaF-Unterricht*. München: Hueber. 2018, S. 15.
3. Neumann, L. *Motivation und Sprachlernen: Der Einsatz von Gedichten im DaF-Unterricht*. Stuttgart: Klett. 2016.
4. Schmitz, P. *Poetische Sprache und Sprachbewusstsein: Der Wert von Gedichten im DaF-Unterricht*. In: Zeitschrift für Fremdsprachendidaktik, 14(3), 2016.
5. Schneider, F. *Sprache und Stil: Ästhetische Aspekte der deutschen Lyrik im Unterricht*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag. 2017, S. 33.
6. Thiel, A. *Laut und deutlich: Aussprachetraining durch Gedichte*. Heidelberg: Winter. 2019, S. 13.
7. Weber, H. *Reflexion und Sprache: Persönliche Erfahrung in Gedichten ausdrücken*. In: Fremdsprachen und Literatur, 22(1), 2018, S. 67–78

THE IMPORTANCE OF TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH TO STUDENTS OF ROAD ENGINEERING

Makhsutxodjaev Muzaffar Mutalifovich
(NamSU)

Abstract: Proficiency in English is crucial for road engineering students to succeed in an international industry. This study explores how teaching professional English improves students' ability to communicate, manage projects, comply with safety standards, and access global knowledge resources. It presents research findings on the role of English in international collaboration, career advancement, and project documentation.

Key words: *professional English, career opportunities, proficiency in English, project involvement.*

Introduction

Road engineering plays a vital role in infrastructure development, connecting cities, countries, and economies. Given the multinational nature of many infrastructure projects, engineers frequently collaborate with international contractors, consultants, and suppliers. English is the dominant language used in project management, technical documentation, and industry communication. Without sufficient proficiency in English, students in road engineering programs may struggle to participate in global projects and miss career opportunities. This study aims to demonstrate the importance of teaching professional English to road engineering students and how it contributes to their academic and professional success. road engineering students

Methods

This research employed a qualitative approach to assess the role of professional English in the education and career prospects of road engineering students.

1. **Participants:**

- 15 university instructors, 40 road engineering students, and 12 infrastructure industry professionals from multinational companies participated in the study.

2. **Data Collection:**

- **Interviews:** Conducted with instructors and industry professionals to gather insights on English communication challenges and solutions.
- **Surveys:** Administered to students to assess their English proficiency, learning needs, and career aspirations.
- **Document Analysis:** Reviewed job advertisements, project reports, and technical guidelines to identify English-language requirements.

3. **Analysis:**

Data were coded and analyzed thematically to identify patterns in how professional English affects students' learning, project involvement, and career opportunities.

Results

The study's findings reveal several key themes:

1. **Communication Challenges:** 70% of students reported difficulty participating in English-language meetings and understanding technical documents.
2. **Career Opportunities:** Industry professionals emphasized that students proficient in English have access to higher-paying jobs, international projects, and managerial roles.
3. **Project Documentation and Compliance:** 85% of participants agreed that accurate documentation in English is essential for meeting international project standards and ensuring smooth project management.
4. **Access to Global Knowledge:** 75% of students indicated that English courses helped them access technical manuals, research journals, and online resources essential for road engineering.

Discussion

The results highlight the importance of teaching professional English to students in road engineering programs for several reasons:

- **International Collaboration:** Large infrastructure projects require engineers to communicate with stakeholders from different countries. Proficiency in English minimizes misunderstandings and enhances teamwork.
- **Career Advancement:** Multinational companies often require candidates to demonstrate English proficiency, particularly for leadership roles. Professional English opens doors to international career opportunities.
- **Project Documentation and Compliance:** Engineers must prepare detailed reports, design plans, and contracts in English to meet international project standards. Clear communication ensures smooth project execution and compliance with safety regulations.
- **Access to Technical Knowledge:** Many technical resources, such as engineering guidelines, research papers, and manuals, are published in English. Students proficient in professional English can stay updated with global developments in road engineering.

To address these challenges, universities should offer specialized English courses focusing on technical writing, presentation skills, and engineering-specific vocabulary. Practical activities, such as mock meetings, report writing exercises, and site visit simulations, can help students apply their learning in real-world scenarios.

Conclusion

Teaching professional English to students of road engineering is essential for preparing them for the demands of a globalized industry. Proficiency in English enables students to communicate effectively, collaborate internationally, manage projects efficiently, and access the latest technical knowledge. It also enhances their career prospects, making them competitive candidates for international roles. Educational institutions should design targeted English programs aligned with the specific needs of road engineering to ensure that students are equipped with the necessary skills to succeed in a dynamic industry. Future research could explore the impact of different teaching methods on long-term career outcomes.

References

1. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
2. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach*. Cambridge University Press.
3. Robinson, P. (1991). *ESP Today: A Practitioner's Guide*. Prentice Hall.
4. Zhang, L., & Chen, P. (2021). "The Role of English Proficiency in Civil and Road Engineering Education." *International Journal of Engineering Education*, 37(4), 543-556.
5. Stevens, V., & Peterson, L. (2020). "English for Civil Engineers: Meeting Global Standards in Infrastructure Development." *Technical English Journal*, 8(3), 21-35.
6. British Council. (2019). *English for Engineers: Communication Skills for the Global Workplace*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org>
7. U.S. Federal Highway Administration. (2023). *Road Design Guidelines and Standards*. Retrieved from <https://www.fhwa.dot.gov>

DIE ROLLE VON LEHRERN UND LEHRENDEN IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT

Xudoyberdiyeva Zumrat Xudayberdiyevna

(Taschkenter SPU von Nnamen Nisami)

Annotation: Dieser Aufsatz untersucht die vielschichtige Rolle von Lehrkräften im Fremdsprachenunterricht. Er beleuchtet, wie Lehrer nicht nur als Wissensvermittler fungieren, sondern auch als Motivatoren, Unterstützer und Gestalter von Lernumgebungen agieren. Der Artikel diskutiert aktuelle Entwicklungen und Herausforderungen im Bereich des Fremdsprachenunterrichts, wie etwa die Heterogenität von Lerngruppen, die Digitalisierung und die Förderung der interkulturellen Kompetenz. Darüber hinaus werden wichtige Kompetenzen von Fremdsprachenlehrern, wie methodische, sprachliche und fachdidaktische Fähigkeiten, näher betrachtet.

Schlagwörter: Fremdsprachenunterricht, Lehrerrolle, Unterrichtsmethoden, Motivation, Lernumgebung, Digitalisierung, Heterogenität, Interkulturelle Kompetenz, Sprachliche Kompetenz, Fachdidaktik

Einleitung. Die Rolle von Lehrkräften im Fremdsprachenunterricht ist von zentraler Bedeutung für den Lernerfolg. Sie fungieren nicht nur als Wissensvermittler, sondern auch als Motivatoren, Unterstützer und Gestalter von Lernumgebungen. Dieser Artikel beleuchtet die vielfältigen Facetten dieser Rolle und diskutiert aktuelle Entwicklungen sowie Herausforderungen im Kontext des Fremdsprachenunterrichts.

Der Lehrer als Wissensvermittler: Der Lehrer spielt eine zentrale Rolle als Wissensvermittler im Bildungsprozess. Als Wissensvermittler ist der Lehrer dafür verantwortlich, den Schülerinnen und Schülern neues Wissen und Fähigkeiten zu vermitteln. Die traditionelle Rolle des Lehrers als Wissensvermittler steht heute zunehmend zur Diskussion. Die reine Wissensvermittlung reicht in der modernen Bildung nicht mehr aus.

- **Methodenkompetenz:** Der Lehrer muss über ein breites Repertoire an Unterrichtsmethoden verfügen, um den Lernstoff anschaulich und motivierend zu vermitteln.

- **Sprachliche Kompetenz:** Eine hohe sprachliche Kompetenz in der Zielsprache ist essentiell, um korrekte Sprachmodelle zu präsentieren und authentische Kommunikationssituationen zu schaffen.
- **Fachdidaktische Kompetenz:** Das Wissen um die Besonderheiten des Fremdsprachenerwerbs ermöglicht es dem Lehrer, gezielte Lernsequenzen zu planen und individuelle Lernbedürfnisse zu berücksichtigen.

Der Lehrer als Motivator: Ein guter Lehrer kann Schülerinnen und Schüler dazu inspirieren, ihr volles Potenzial zu entfalten. Durch seine Begeisterung und Leidenschaft für das Fachgebiet kann der Lehrer die Lernmotivation der Schülerinnen und Schüler wecken. Ein inspirierender Lehrer schafft eine positive und motivierende Lernatmosphäre. Der Lehrer bietet den Schülerinnen und Schülern individuelle Unterstützung und Ermutigung. Er hilft den Schülerinnen und Schülern, ihre Stärken zu erkennen und zu entwickeln. Der Lehrer fördert das Selbstvertrauen und die Selbstwirksamkeit der Schülerinnen und Schüler.

Der Lehrer als Vorbild: Als Vorbild kann der Lehrer positive Werte und Einstellungen vermitteln. Durch sein eigenes Engagement und seine Vorbildfunktion motiviert der Lehrer die Schülerinnen und Schüler zum Lernen. Der Lehrer zeigt den Schülerinnen und Schülern, dass Lernen auch Spaß machen kann.

Der Lehrer als Gestalter von Lernumgebungen: Der Lehrer gestaltet Lernumgebungen, die die Schülerinnen und Schüler zum Lernen motivieren. Er nutzt vielfältige Unterrichtsmethoden und Materialien, um das Interesse der Schülerinnen und Schüler zu wecken. Der Lehrer schafft Möglichkeiten für selbstständiges Lernen und Problemlösen.

Die Bedeutung der Lehrermotivation: Die Motivation des Lehrers hat einen direkten Einfluss auf die Motivation der Schülerinnen und Schüler.

- Ein motivierter Lehrer kann die Schülerinnen und Schüler zum Lernen begeistern.
- Ein demotivierter Lehrer kann das Lernen der Schülerinnen und Schüler erschweren.

Positive Lernatmosphäre: Der Lehrer schafft eine offene und unterstützende Lernatmosphäre, in der sich die Lernenden wohlfühlen und Fehler machen dürfen.

Individuelle Förderung: Durch differenzierte Aufgaben und individuelle Rückmeldungen fördert der Lehrer die Stärken jedes einzelnen Schülers.

Authentische Materialien: Der Einsatz authentischer Materialien, wie z.B. Filmausschnitte oder Lieder, steigert die Motivation und die Lernbereitschaft.

Der Lehrer als Unterstützer

- **Individuelle Beratung:** Der Lehrer steht den Lernenden bei Fragen und Problemen zur Seite und bietet individuelle Beratung an.
- **Zusammenarbeit:** Der Lehrer fördert die Zusammenarbeit unter den Lernenden, um ein kooperatives Lernklima zu schaffen.

Der Lehrer als Gestalter von Lernumgebungen

- **Digitalisierung:** Der Lehrer nutzt digitale Medien und Tools, um den Unterricht interaktiv und ansprechend zu gestalten.
- **Kooperatives Lernen:** Der Lehrer organisiert Gruppenarbeiten und Projekte, um die soziale Kompetenz der Lernenden zu fördern.
- **Autonomes Lernen:** Der Lehrer ermöglicht den Lernenden, eigenständig zu lernen und ihre Lernprozesse zu gestalten.

Aktuelle Entwicklungen und Herausforderungen

- **Heterogene Lerngruppen:** Der Umgang mit heterogenen Lerngruppen stellt hohe Anforderungen an die Flexibilität und Differenzierungsfähigkeit der Lehrer.
- **Inklusion:** Die Inklusion von Lernenden mit besonderen Bedürfnissen erfordert eine individuelle Anpassung des Unterrichts.
- **Digitalisierung:** Die zunehmende Digitalisierung verändert die Rolle des Lehrers und stellt neue Anforderungen an dessen Medienkompetenz.

Fazit. Die Rolle des Lehrers im Fremdsprachenunterricht hat sich in den letzten Jahren stark gewandelt. Neben der reinen Wissensvermittlung übernehmen Lehrer heute vielfältige Aufgaben, um die Lernenden optimal zu unterstützen und

zu fördern. Eine kontinuierliche Fortbildung und der Austausch mit Kollegen sind unerlässlich, um den Anforderungen des modernen Fremdsprachenunterrichts gerecht zu werden.

Literaturverzeichnis:

1. Kuzmina N.V. Methods for the study of pedagogical activity. – L.: Leningrad State University, 1970.
2. Худойбердиева Зумрат Худайбердиевна. (2024). Значение невербальной коммуникации в межкультурной коммуникации: как можно использовать невербальные сигналы для предотвращения недоразумения и улучшения коммуникации?. Международный многопрофильный журнал исследований и разработок , 11 (06).
3. Khudoyberdieva Zumrat Khudayberdievna. (2024). The Most Effective Ways to Integrate Intercultural Communication Into Foreign Language Instruction to Improve Student Learning. International Journal of Formal Education, 3(5), 446–449.
4. Nematova Gulsanam Abdullayevna (2024). Développer la compétence orale à la leçon de français. Academic research in educational sciences, 5 (CSPU Conference 1), 782-784.
5. Khudoyberdieva, Z., & Zaynieva, H. (2023). The basic skills speaking and listening in German. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (120), 187-190
6. Xudayberdiyevna, X. Z. (2023). Nemis va ozbek tillarida otgan zamon formalari. 2-son, 1-jild fevral 2023 1-qism, 22.
7. Xudoyberdiyeva Z. Xorijiy tillarni o ‘qitishda innovatsion texnologiyalarni qo ‘llash usullari //Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2023. – T. 1. – №. 2-3.

“ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ”

Ярманов Фахриддин

Нормирзаева Фотима

(Қариш давлат университети)

***Аннотация.** В данной статье приводятся лучшие стороны применения интерактивных методов и методы повышения активности учащихся в учебном процессе на примере французского языка. Применение методов, указанных в данной статье, служит повышению эффективности уроков.*

Таълим соҳасида фаолият кўрсатаётган ҳар бир педагог ходим ўзининг ўқитиш услубига эга. Ҳар бир ўқитувчи дарс ўтиш жараёнида бир хил усулдан фойдаланиши ёки дарсга ижодий ёндашиб замонавий янги педагогик технологиялардан унумли фойдаланади. Агар ҳар бир дарс «Интерфаол» усулда олиб борилса, янада мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасида таълим жараёнига қўйиладиган талаблар қуйидагилардан иборат:

- сифат - таълимнинг белгиланган даражасини эгаллаш;
- оммавий таълим - таълимнинг белгиланган даражасини бир вақтнинг ўзида кўп сонли ўқувчилар эгаллашлари лозим;
- самарадорлик - таълимга сарф қилинган харажатлар, албатта максимал самара бериши лозим.

Ушбу вазифаларни ечиш таълим жараёнини технологиялаштиришга, инновацион таълим технологияларини ишлаб чиқиш ва тадбиқ этишга олиб келади

Замонавий ўқитувчи-келажак бунёдкори, янги педагогик технологиялар, назариялар, концепцияларнинг муаллифи, ишлаб чиқарувчиси, тадқиқотчиси, фойдаланувчиси ва тарғиботчисидир.

Замонавий ўқитувчига қўйиладиган талаблар:

- ўқувчилар билан муомалада босиқ ва жиддий бўлиш;
- берилаётган билимни ўқувчилар қандай ўзлаштириб олаётганига алоҳида эътибор бериш;

- таълимда турли услуб ва шакллардан фойдаланиш;
- ўқувчининг хотираси, билимларни эгаллаш қobiliяти, шахсий хусусиятларини билиш.
- ўқувчиларни фанга қизиқтира олиш;
- ўқувчиларга ўзатилаётган билимларнинг энг муҳимини ажратиб бериш;
- билимларни ўқувчиларга тушунарли ҳамда уларнинг ёши, аклий даражасига мос равишда бериш;
- ҳар бир сўзнинг ўқувчилар ҳиссиётини уйғотиш даражасида бўлишига эришиш.

Тарбиячи ташкил этишни, юришни, ҳазиллашишни, қувноқ, жаҳлдор бўлишни билиши лозим, у ўзини шундай тутиши лозимки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияласин.

Маданият – ўқитувчининг юксак фазилатларидан дарак беради.

Маҳорат – эса, уни касб эгаси даражасига кўтаради.

Таълим воситалари: тушунча ва мазмуни.

Таълим воситалари - ўқув материални кўргазмали тақдим этиш ва шу билан бирга ўқитиш самарадорлигини оширувчи ёрдамчи материаллар ҳисобланади.

Таълим воситалари

1. Таълимнинг техник воситалари (ТТВ);
2. Ёрдамчи таълим воситалари (ЁТВ);
3. Ўқув-услубий материаллар (ЎУМ).

Таълимнинг техник воситалари (ТТВ) - ўқув материални кўргазмали намоиш этишга, уни тизимли етказиб беришга ёрдам беради; ўқувчиларга ўқув материални тушунишларига ва яхши эслаб қолишларига имкон беради.

Ёрдамчи таълим воситалари (ЁТВ) – графиклар, чизмалар, намуналар ва ҳ.к. бошқ.

Ўқув - услубий материаллар (ЎУМ) - ўқув материаллар, ўзлаштирилган ўқув материалларини мустаҳкамлаш учун машқлар. Булар талабаларнинг мустақил ишларини фаоллаштиришга ёрдам берадилар

Ҳозирги вақтда “педагогик технология ўқитишнинг техник воситалари ёки компьютерлардан фойдаланиш соҳасидаги тадқиқотлардек қаралмайди, балки бу таълим самарадорлигини оширувчи омилларни таҳлил қилиш, ишлаб чиқиш ҳамда усул ва материалларни қўллаш, шунингдек қўлланилаётган усулларни баҳолаш йўли орқали таълим жараёнининг асослари ва уни мақбуллаштириш йўллари ишлаб чиқишни аниқлаш мақсадидаги тадқиқотдир”

Таълимни технологиялаштириш - бу ўқитиш жараёнига технологик ёндашиш асосида таълим мақсадларига эришишнинг энг мақбул йўллари ва самарали воситаларни тадқиқ қилувчи ва қонуниятларни очиб берувчи педагогик йўналишдир.

“Технология” юнонча сўздан келиб чиққан бўлиб **“techne” - маҳорат, санъат, малака** ва **“logos” - сўз, таълимот** маъноларини англатади.

Таълим технологияси:

- бу мавжуд шароит ва ўрнатилган вақтда белгиланган таълимий мақсад ва кўзланаётган натижаларга кафолатли эришишни воситали таъминловчи, мулоқот, ахборот ва бошқарувнинг энг қулай йўл ва ўқитиш воситаларининг тартибли йиғиндиси (таълим бериш технологиясининг баёнли жиҳати);

- бу мавжуд юзага келган таълимий жараён субъектларининг ҳамкорий ҳаракатлари, ҳақиқий жараён (таълим бериш технологиясининг амалий жиҳати) тартиби.

Замонавий таълим технологиясининг концептуал асослари

- Таълим технологиясини лойихалашнинг концептуал асослари
- Суҳбатли ёндашув
- Ахборот технологиялари
- Шахсга йўналтирилган ривожлантирувчи таълим

- Ҳамкорликдаги таълим
- Фаолиятли ёндашув
- Психология и педагогикада инсонпарварлик ёндашув

Ўқув жараёнининг мазмуний қисми қуйидагича амалга оширилади:

1. Стандарт дарс, Ностандарт дарс, Технологик дарс, Виртуал дарс, Ўқув-семинар дарси, Аудитория ва аудиториядан ташқари дарс.

2. Анъанавий таълим, Ноанъанавий таълим, Ривожлагтирувчи таълим, Муаммоли таълим, Дастурлаштирилган таълим, Интерфаол таълим, Масофали таълим.

3. Репродуктив услуб, Фаол методлар, Интерфаол услублар, Мустақил ва ижодий иш услублари, Ўз устида ишлаш

Педагогик жараёнининг самарали ва натижали бўлишини таъминлайдиган интерфаол услублар.

«Интерфаол»- инглизча сўз бўлиб, «interact»: «inter» - «ўзаро» ва «act» - «ҳаракат қилмоқ», уларни умумлаштирганда эса, «Интерфаол» - «ўзаро ҳаракат қилмоқ» маъносини англатади. Interaction - бошқалар билан ҳамкорликни билдиради.

Ўзаро ҳаракат турлари: ўқитувчи - ўқувчи; ўқувчи - ўқувчи; ўқитувчи - ўқувчилар; ўқувчилар- ўқувчилар; ўқувчи - ўқувчилар; ўқувчилар - ўқитувчи.

Жумладан, Кейс-стади акдий ҳужум, кластер, зигзаг, баҳс-мунозара, музёра, кунгабоқар, концептуал жадвал, аквариум, кейс-стади, мисоллар асосида таълим бериш, ҳақиқий вазиятларни ўйин қилиб кўрсатиш, каби услублар, гуруҳ бўлиб ишлаш, гуруҳларни ташкил этиш ва гуруҳ бўлиб ишлаш моделлари келтирилган.

Ўқитишнинг интерфаол усуллари

Когнитив-(cognito - лотинча сўз бўлиб, «билим», «билиш» маъносини англатади) - энг аввало, ўқувчиларнинг тафаккурини шакллантиришга йўналтирилган, у ёки бу шаклда жамоа муҳокамасини ташкил этиш билан боғлиқ бўлган услубдир.

Экспериментал услуб ўқувчиларнинг «жонли», шахсий тажриба орттиришларига йўналтирилган.

Ролли ўйинлар, моделлаштириш - ҳаётий вазиятларни моделлаштириш ҳамда маълум ролларни ижро этиш оркали уларни синаб кўришга йўналтирилган.

Фасилитация (инглизча *facilitate* – осонлаштириш) – гуруҳ ишини ташкил этиш, кўпинча аниқ, ҳақиқий, амалий топшириқлар билан боғлиқ, аниқ қарор қабул қилиш бўйича муҳокама, фаолиятнинг ҳақиқий режасини ишлаб чиқиш, ҳақиқий, можароли манфаатларни мувофиқлаштиришга мўлжалланган.

Кейс-стади

Кейс-стади илк марта Гарвард университетининг ҳуқуқ мактабида 1870 йилда қўлланилган эди. 1920 йилда Гарвард бизнес-мактаби (HBS) ўқитувчилари юристларнинг ўқитиш тажрибасига таяниб, иқтисодий амалиётдаги аниқ вазиятларни таҳлил этиш ва муҳокама қилишни таълимнинг асосий усули этиб танлашганидан кейин мазкур ўқитиш услуги кенг татбиқ этила бошлади.

Кейс-стади (case инглизча.- тўпلام, аниқ вазият, stadi- ўрганиш) – бу усул, одатий ҳаётни ташкиллаштирувчи вазиятларни яратувчи ва таълим олувчилардан мақсадга мувофиқроқ ечим излашни талаб қилувчи, ҳаётдан олинган одатий вазиятларни ташкиллаштириш ёки сунъий яратилган вазиятларга асосланади.

- кейс – таълим олувчиларни муаммони ифодалашни ва мақсадга мувофиқроқ ечим излашга йўналтирувчи, бир гуруҳ инсонлар ёки алоҳида шахсларни ҳаётий ташкиллаши-шидан олинган маълум шароитларини баёнли тақдим этилишидан иборат.

- қўшимча ахборотлардан, жумладан аудио, видео ва электрон етказувчилар ва ўқув-услубий материаллардан иборат.

Ўқитиш вазиятининг долзарблиги:

Аниқ вазият таълим беришни ҳақиқийликка боғлайди: кейс таълим олувчиларга вазиятни ташҳис қилиш, фаразларни ифодалаш, муаммоларни аниқлаш, қўшимча ахборотларни йиғиш, фаразларга аниқлик киритиш ва муаммоларни ечиш бўйича аниқ босқичларни лойиҳалашда амалий фаолиятларини моделлаштириш имконини беради.

Кейс таълим олувчиларга таҳлил қилиш, тенглаштириш йўллари кидириш ва муаммони ечиш эркинлигини беради.

Кейсни кўриб чиқишда таълим олувчилар таълим олиш жараёнини яратадилар ва жараёнда ўзаро ҳаракатда ҳақиқий фикр алмашиш ҳолатларини яратадилар.

Матн ва диалоглар билан ишлашда қўллаш мумкин. Мисол:

- Персонажлар
- Воқеа – ходисалар.
- Воқеа – ходисалар бўлиб ўтган жой.
- Сухбат усули (юзма-юз, телефон орқали)

Ақлий ҳужум

Бевосита жамоа бўлиб «фикрлар ҳужуми»ни олиб бориш. Бу услубдан мақсад мумкин қадар катта миқдордаги ғояларни йиғиш, ўқувчиларни айтиб бир хил фикрлашдан ҳоли қилиш, ижодий вазифаларни ечиш жараёнида дастлаб пайдо бўлган фикрларни енгитишдир.

«Ақлий ҳужум» усулининг асосий қоидалари:

- Илгари сурилган фикр ва ғоялар танқид остига олинмайди ва баҳоланмайди;
- Таклиф қилинаётган фикр ва ғоялар қанчалик фантастик ва антиқа бўлса ҳам, уни баҳолашдан ўзингизни тийинг!
- Танқид қилманг – ҳамма билдирилган фикрлар бир хилда бебаҳодир.
- Фикр билдирилаётганда бўлманг!
- Мақсад – фикр ва ғоялар сонини кўпайтириш.

- Қанчалик кўп фикр ва ғоялар билдирилса шунчалик яхши. Янги ва бебаҳо фикр ва ғоянинг пайдо бўлиш эҳтимоли ортади.
- Агар фикрлар қайтарилса асабийлашманг ва ҳайрон бўлманг.
- Хаёллар «тўзғишига» ижозат беринг.
- Фикрлар «хужуми»ни ўтказиш вақти аниқланади ва унга қатъиян риоя қилиниши шарт.
- Берилган саволга қисқача (1-2 сўздан иборат) жавоб берилади.

ВАЗИЯТЛАР УСУЛИ

Вазиятлар усули – таълим берувчининг муаммоли вазиятларни яратишга ва таълим олувчиларнинг фаол билиш фаолиятларига асосланган. У аниқ вазиятни таҳлил қилиш, баҳолаш ва кейинги қарорни қабул қилишдан тузилган.

Усулнинг етакчи вазифалари қуйидагилардан иборат:

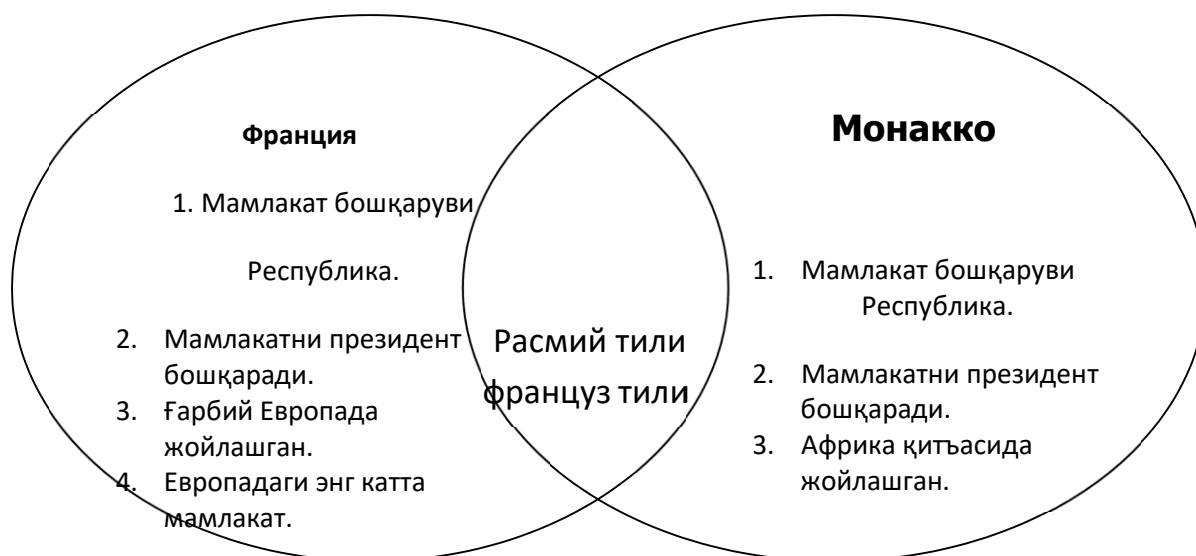
- Ўргатувчи – билимларни фаоллаштиришга асосланган;
- Ривожлантирувчи – таҳлилий тафаккурни, алоҳида ходисаларнинг далиллари қонунийликни кўра билишини шакллантириш;
- Тарбияловчи – фикр алмашиниш кўникмаларни шакллантириш.

Муаммоли вазифалардан фойдаланиш усули бизга, назарияни амалиёт билан боғлаш, имконини беради, бу материални таълим олувчилар учун янада кўп долзарбли қилади.

Situation 1: Deux amis Karim et Francoise se rencontrent dans la rue. Francoise est arrivée de Paris pour visiter le pays de son ami. Elle a commencé sa visite par Samarkand. Et elle en parle avec son ami.

Situation 2: Imaginez que vous êtes à Paris. Vous voulez visiter la Tour Eiffel, mais vous ne savez pas comment y aller. Vous devez demander la route à un français.

ВЕНН ДИАГРАММАСИ

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Инновацион таълим технологиялари. Л.В. Голиш. Д.М.Файзуллаева Тошкент - 2011.
2. Jalolov Jamol. Chet til o‘qitish metodikasi. “O‘qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent – 2012.
3. Bekmuratova U. B. “Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish” mavzusida referat. Toshkent — 2012 yil
4. Отабоева, М. Р. Chet tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi. - 2017.

NEW INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH
TO ESP STUDENTS

Mamashayeva Mastura Mamasoliyevna

(NamSU)

Annotation: This article explores the role of innovative technologies in teaching English for Specific Purposes (ESP) and their impact on students' learning outcomes. It highlights the use of Artificial Intelligence (AI), Virtual Reality (VR), gamification, and Learning Management Systems (LMS) in enhancing engagement, motivation, and language acquisition. The study also emphasizes how these technologies bridge the gap between academic knowledge and real-world application, making language learning more practical and relevant to professional settings. Although these technologies offer numerous benefits, the article discusses challenges such as

access to digital tools and the need for digital literacy. Recommendations for future research are provided, focusing on long-term outcomes and strategies to overcome implementation barriers.

Keywords: Innovative technology, artificial Intelligence, Virtual Reality, Professional Communication Skills, Immersive Learning Technologies

Introduction

The teaching of English for Specific Purposes (ESP) is designed to meet the unique linguistic needs of students in fields such as business, medicine, law, and engineering. With technological advancements, education has shifted towards more dynamic, engaging, and practical approaches. This study explores the integration of innovative technologies in teaching ESP students and examines their impact on learning outcomes.

It focuses on tools such as Artificial Intelligence (AI), Virtual Reality (VR), gamification, and Learning Management Systems (LMS), among others, which enhance engagement and improve language skills relevant to professional contexts.

Methods

This study is based on a review of recent technological trends applied in ESP teaching and their effectiveness. The primary focus was on the following:

- **Literature Review:** Academic journals, books, and articles related to technology-enhanced ESP instruction were analyzed to identify key innovations and best practices.
- **Case Studies:** Practical examples of ESP programs employing technologies like AI, VR, gamification, and blended learning were examined to assess their impact.
- **Interviews and Feedback Analysis:** Teachers and students involved in technology-assisted ESP courses provided insights into their experiences and challenges through interviews and surveys. This mixed-methods approach helped assess both the quantitative and qualitative aspects of technological integration in ESP teaching.

Results

The findings highlight several significant outcomes:

- **Increased Engagement and Motivation:** Gamified learning platforms and interactive tools, such as VR simulations, significantly increased student interest and motivation.
- **Enhanced Language Skills:** AI-powered chatbots and speech recognition systems offered real-time feedback, helping students improve their fluency and professional vocabulary.
- **Improved Collaboration:** Online platforms like Microsoft Teams facilitated teamwork and communication, preparing students for real-world professional scenarios.
- **Flexible and Personalized Learning:** LMS platforms enabled self-paced learning, with data analytics tracking individual progress and providing tailored feedback.
- **Practical Application of Language:** Virtual tours and simulated workplace scenarios provided students with hands-on experience relevant to their future careers.

Discussion

The results suggest that integrating innovative technologies in ESP courses enhances both engagement and the practical application of language skills. AI tools personalize learning experiences, while gamification encourages students to practice language in an enjoyable and competitive way. Immersive technologies like VR provide exposure to real-world scenarios, helping students build confidence in professional communication. Furthermore, LMS platforms offer flexibility, especially for adult learners balancing studies with work. However, challenges such as digital literacy gaps, high implementation costs, and access to technology in certain regions remain obstacles to widespread adoption.

Conclusion

Innovative technologies have transformed the teaching of ESP, making it more interactive, engaging, and aligned with industry needs. The use of AI, VR, gamification, and LMS platforms helps bridge the gap between classroom learning and real-world application, preparing students for communication challenges in

their professional fields. Future research should explore ways to address challenges related to technology access and investigate the long-term impact of these innovations on language retention and career success.

References

1. Anthony, L. (2018). *Introducing English for Specific Purposes*. Routledge.
2. Basturkmen, H. (2021). *ESP Teacher Education: Language for Specific Purposes*. Palgrave Macmillan.
3. Sharma, P., & Barrett, B. (2018). *Blended Learning: Using Technology in and Beyond the Language Classroom*. Macmillan.
4. Torgerson, C., & Zhu, D. (2022). "AI in English Language Learning: Trends and Challenges." *Journal of Educational Technology*, 14(2), 35-47.

UTILIZING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN ENGLISH CLASSROOMS.

RUZMETOVA D.K.,
UKTAMOVA M.M.

ABSTRACT.

This article presents the results of experimental and theoretical studies on the modern technologies that are being used in the field of pedagogy. There is analysed practical and effective technologies such as project – base learning, team spirit.

Keywords: *technology, method, project – based learning, team spirit, project method, approach.*

INTRODUCTION.

The tasks and the aims of the modern education are changing nowadays as the emphasis is shifted from the assimilation of the knowledge to the formation of it. There is a reeducation of a personal – oriented approach, the opposite of knowledge – oriented pedagogy. Universities and schools are provided with modern devices and electronic resources, which contributes to the introduction of new pedagogical technologies in the educational process. It is the use of innovative technologies in English language lessons is the main sign of positive results of creative activity, which entails increased motivation of students. [1]

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY.

According to scientific calculations of national and foreign scientists, the term “method” has two basic meanings:

- A certain path to the goal, means to achieve the result.

Complete methodological system and the fundamental direction of the learning process, which prevail in the various periods of the science development

With the development of high-tech usual methods of teaching through books, similar grammar exercises, reading and translation of texts go on the back burner. [2] The humanistic approach eventually led to the formation of the communicative approach, on which is based the whole procedure. Traditional grammar-translation methods do not form language skills. The student is capable to read and translate various texts at high-level, but he is not able to apply the knowledge of a foreign language in real life situations. The communicative approach allows the use of grammatical knowledge in a form of speaking and writing skills. One of the key tasks is the enriching of vocabulary. However, new words must be stored not only in a passive, but also in active form. As a simple exercise to develop skills can be noted spontaneous group dialogues. Students are divided into pairs and try to communicate on various topics. Usually the teacher oversees the conversation or helping with leading questions. During learning of new words used exercises with cards. On them written new words, and then they are turned and mixed. One student draws a card and tries to explain the meaning of a foreign word so the others can guess it. This exercise allows you to “feel” new words and remember situations in which they are used correctly.

In recent years, increasingly it raises the question of the application of innovative technology in the classroom. It is not only new facilities but also new forms and methods of teaching, new approach to learning. Introduction of innovative technologies in the educational process is interconnected with the improvement of the content and methods of education in the process of teaching foreign languages in relation to the needs of modern life.

RESULTS AND DISCUSSION

The main objective of foreign language teaching is the formation and development of the communicative culture of pupils, learning practical mastery of a foreign language. The task of the teacher is to create the conditions of practical language learning for each student to choose such training methods that would allow each student to show their activity, their creativity. Modern teaching techniques such as cooperative learning, project methodology, the use of new information technologies, Internet resources help to realize the learner centered approach to learning, providing personalization and differentiation of learning abilities of children, taking into account their level of training. [3] The communicative approach is a strategy that simulates the communication, aimed at creating a psychological and linguistic readiness to communicate, on a conscious understanding of the material and methods of action with him. For the user, the implementation of the communicative approach in the Internet is not particularly difficult. Communicative job must offer students a problem or question for discussion, and students do not just share information, but also evaluate it. But the main criterion to distinguish this approach from other types of learning activities is that students choose their own linguistic units to process their thoughts. Using the Internet in the communicative approach could not be better motivated: its aim is to interest students in learning a foreign language through the accumulation and expansion of their knowledge. One of the basic requirements for teaching foreign languages using the Internet resources, is to create interaction in the classroom, what is called in interactive methods. Teaching genuine language, the Internet helps in shaping the conversation, as well as in teaching vocabulary and grammar, providing a genuine interest and, hence, efficiency.

Project method is one of the most pressing contemporary technologies in teaching foreign languages. It combines the elements of problem-based learning and collaborative learning that allows achieving the highest level of mastery of any subject, and foreign language in particular. Project method forms students' communication skills, culture, communication, the ability concisely and audibly

formulates thoughts, be tolerant to the opinion of partners in communication and develops the ability to extract information from a variety of sources, to process it with the help of modern technologies.

CONCLUSION

In conclusion, this approach forms informational competence which manifests the ability to work independently with reference books, find necessary information in various sources, and see links with other branches of knowledge. [4] Furthermore, project-based learning contributes to enhancing students' personal confidence, developing a "team spirit" and communication skills; providing a mechanism for critical thinking, the ability to find ways to solve problems and developing students' research skills.

REFERENCES

1. Innovative technologies of teaching foreign languages // Молодой ученый. — 2018.— №5. — С. 182-184. — URL <https://moluch.ru/archive/191/48195/> (дата обращения: 14.02.2020).
2. Akzhan M. Abdyhalykova* Indian Journal of Science and Technology, Vol 9(22), DOI: 10.17485/ijst/2016/v9i22/95561, June 2016
3. Akimov, V.B. (2010). Orhanizatsiia informatsionno-tekhnicheskoho prostranstva uchebnoho zavedeniia. Media-biblioteka, interaktivnye doski [Organization of information and technical space of the educational institution. Media library, interactive whiteboards]. Volgograd: Uchitel [in Russian].
4. Ayatov, R., & Sherov, D. (2020). Improving the Conversational Process in Foreign Language Teaching. *International Engineering Journal for Research and Development*, 5(1),32-37.
5. Babadjanova, N. (2020). Effective Classroom Management Techniques for Curriculum of 21st Century. *Science and Education*, 1(7).
6. Babadjanova, N., Eshonkulova, S. & Shodiyeva, N. (2020). Using grammar as a factor to enhance practical parts of linguistics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (11), Part II, 185-189.
7. Bobojonova, Z. (2020). Effective teaching of productive language skills to

the English language learners. *Science and Education*, 1(7), 430-435.

8. Djurayeva, Y. (2020). The Role of Phonetics in Languages Teaching. *International Engineering Journal for Research and Development*, 5(1), 44-49.

9. Рузметова Д.К. Эффективная реализация методики предупреждения грамматической интерференции //Сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума. – 2022. – С. 59.

10. Рузметова Д. Современные причины и проявления грамматической интерференции //Наука и технология в современном мире. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 59-60.

Ijtimoiylashuv tushunchasini fanga birinchi marta amerikalik sotsiolog olim F.G.Giddings olib kirgan va unga quyidagicha ta’rif bergan: Ijtimoiylashuv – bu odamning ijtimoiy shaxsiyatining rivojlanish jarayoni bo’lib, odamlar tomonidan yillar davomida to’plangan ijtimoiy malaka, qadriyatlarni o’zlashtirish bilan birga atrof-muhitning ta’siri natijasida yuz beradi [4]. Ijtimoiylashuv jarayonini insonning shaxs sifatida voyaga yetishi deb hisoblash mumkin. G.M.Andreyeva ijtimoiylashuv jarayoni yuz beradigan 3 ta asosiy yo’nalishni: faoliyat, muloqot va o’z-o’zini anglashni ajratadi [2; 139-143]. Mazkur jarayonda shaxs atrofida gilarining xulq-atvorini, tilini, urf-odatlarini o’zlashtirib boradi. Bunda muloqotning o’z o’rni mavjud bo’lib, barcha yangi bilim va ko’nikmalar shu orqali o’zlashadi. Muloqot insonlarni o’zaro bog’lab turuvchi aloqa vositasi hisoblanadi. Bog’cha yoshidagi bolalar nutqi sodda so’z va birikmalardan iborat bo’lsa, bola katta bo’lgani sari uning nutqi ham leksik, grammatik va struktura jihatdan takomillashib boradi. Lekin bu jarayon turli bolalar uchun turli darajada rivojlanadi. Aksariyat katta yoshli insonlar nutqi tartibga solingan, kirish va xulosa qismlariga ega, ma’lumotlarni tartiblash, dalillash holatlari mavjud bo’ladi. Bolalar nutqida esa aksincha, bir ma’lumot boshqa ma’lumotga mazmunan to’g’ri kelmasligi, bir-birini inkor etish holatlari kuzatilib turadi. O’smirlar nutqi ham hali to’liq shakllanmaganligi bois yuqorida aytib o’tilgan xato va kamchiliklar tez-tez uchray turadi. L.P.Krisin ham adabiy til tashuvchilari nutqi uchta faktor (yosh,

ijtimoiy kelib chiqish va territorial)ga ko'ra bir-biridan farqlanishi mumkinligini aytadi [1; 186]. Ye.M.Sapunova esa shaxs nutqiga jins, yosh, ontogenez jarayonida shaxsning kelib chiqishi va lisoniy muhit (sheva, milliy, adabiy, so'zlashuv va hkz.), tug'ilgan va uzoq muddat yashagan hudud, ijtimoiy faollik va shaxs siyosiy lashuvi darajasi, so'zlovchining hayot tarzi (so'zamollik darajasi va temperament) va hkz.lar ta'sir ko'rsatishini qo'shimcha qiladi [3; 58]. Bundan tashqari turli ijtimoiy omillar (ijtimoiy tarmoqlar, ta'lim tizimi, oilaviy muhit va hkz.)ning ta'siri natijasida o'smirlar nutqi gramatik, leksik, orfografik, orfoepik, stilistik, struktur jihatdan o'zaro farqlanishi mumkin.

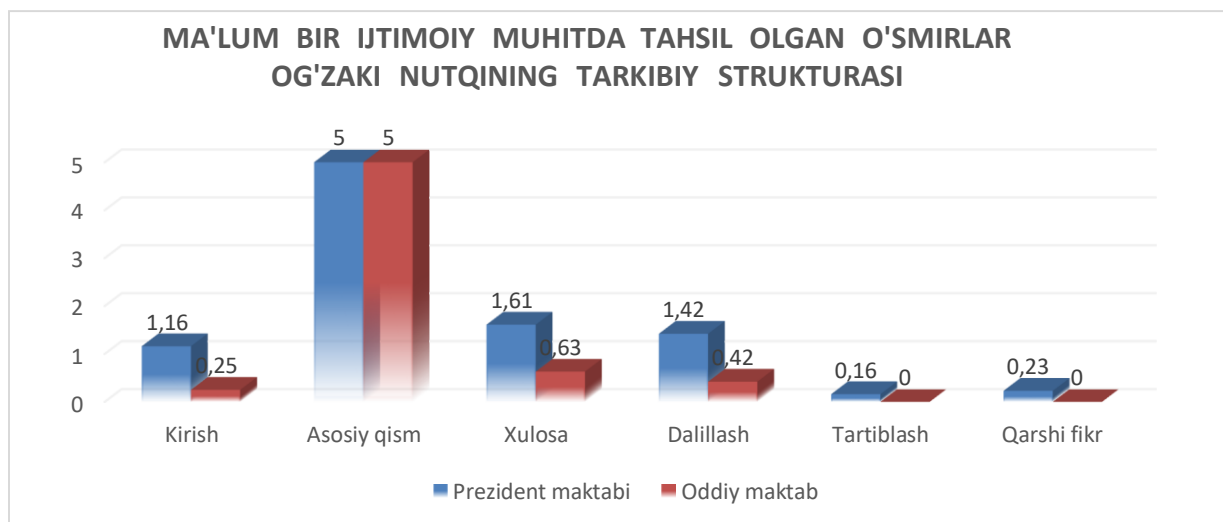
O'smirlarning asosiy vaqti ta'lim dargohida o'tishini inobatga olsak, ma'lum bir muhitda ta'lim olayotgan o'smirlarning nutqi boshqa muhitda ta'lim olayotgan o'smirlar nutqidan leksik, grammatik, orfoepik, orfografik, intonatsiya, struktura jihatdan farqlanishi mumkin. Nutq strukturasi ham nutqning boshqa tarkibiy qismlari singari oddiydan murakkabga qarab o'zgarib boradi. Bolalar nutqi, asosan, asosiy qismdan iborat bo'lsa, kattalar nutqi esa ko'p hollarda kirish va xulosa qismlaridan ham iborat bo'ladi. Bundan tashqari katta yoshli so'zlovchilar nutqida fikrni dalillash, tartiblash, qarshi fikr bildirish holatlari ham ko'p uchraydi. O'smirlar nutqi esa ham bolalar nutqiga, ham kattalar nutqiga struktura jihatdan o'xshashi mumkin.

Joriy tadqiqot ishida Qarshi shahridagi 27-maktab va prezident maktabi 7-va 8-sinf o'quvchilarining og'zaki nutqi strukturasi (kirish, asosiy qism, xulosaning mavjudligi, dalillash, fikrlar o'rtasidagi tartib va qarshi fikrni to'g'ri shakllantirish) o'rganilgan. Bundan maqsad ikki xil ta'lim tizimida tahsil oluvchi o'smirlar nutqi tuzilish jihatdan qay darajada bir-biriga yaqinligini aniqlashdir.

Tadqiqotda 25 nafar Qarshi shahridagi 27-maktab o'quvchilari va 31 nafar Prezident maktabi o'quvchilari ishtirok etishgan bo'lib, ularga o'zlarining yoshlariga mos 5 ta savol bilan murojaat qilingan. O'quvchilardan mazkur savollarga atroflicha javob berishlari, fikrlarini asoslab berishlari so'raldi. O'quvchilarning har biridan 5 xil mavzuda audiomatnlar diktofonga yozib olindi. Tahlil qilish jarayonida har bir matnning tarkibiy qimlari ajratib chiqildi. Bundan

tashqari, bola o'z fikrini aniqroq yetkazish uchun dalillash, tartiblash, aks argument keltirish holatlariga e'tibor qaratildi.

Quyidagi diagrammada ta'lim tizimi turlicha bo'lgan 2 ta maktab o'quvchilari nutqining qiyosiy tarkibiy tuzilishi aks ettirilgan.

Diagrammaga ko'ra har ikki maktab o'quvchilari nutqining sezilarli qismini asosiy qism tashkil etadi. Ya'ni 5 ta matnning barchasida asosiy qism mavjud. Ammo prezident maktabi o'quvchilarining har beshta og'zaki matnni 1.16 ta kirish qismdan hamda 1.61 ta xulosa qismdan iboratdir. Bu ko'rsatkichlar oddiy maktab o'quvchilari uchun mos ravishda 0.25 va 0.63 tani tashkil etadi. Matnlarning ichki tarkibiy tuzilishi ko'rsatkichlarida ham prezident maktabi o'quvchilari kattaroq natijani ko'rsatmoqda. Jumladan, prezident maktabi o'quvchilari nutqida har 5 ta fikrning 1.42 tasida dalillash holati kuzatilgan bo'lsa, oddiy maktab o'quvchilarida har 5 ta fikrning 0.42 tasi dalillangan. Har ikki maktab o'quvchilari nutqida fikrni tartiblash va qarshi argument keltirish holatlari juda past ko'rsatkichlarni ko'rsatgan. Masalan, ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida fikrni tartiblash o'rtacha 0.16 tani tashkil etgan bo'lsa, qarshi argument keltirish holati 0.23 tani tashkil etadi. Oddiy maktab o'quvchilari nutqida esa fikrni tartiblash va qarshi argument keltirish holatlari umuman kuzatilmagan.

Xulosa qilish mumkinki, ixtisoslashgan maktab o'quvchilari nutqi oddiy maktab o'quvchilari nutqidan yaxshiroq shakllantirilgan (kirish va xulosa

qismlarga ega) bo'lib, fikrni dalillash, uni tartiblash, qarshi argument keltirish ko'rsatkichlari bo'yicha ham yaxshiroq natija qayd etishgan. Ixtisoslashgan maktab o'quvchilarining og'zaki nutqi yuqorida qayd etilgan ko'rsatkichlarning barchasi bo'yicha oddiy maktab o'quvchilari nutqidan ko'ra yaxshiroq natija qayd etishi ijtimoiy muhit (ta'lim tizimi)ning ta'siri hisoblanadi. Shuni e'tiborga olish lozimki, president maktabi o'quvchilari asosiy maktabini ta'lim dargohida o'tkazishlarini hisobga olinsa, maktab muhiti ularning nutqiga ko'proq ta'sir o'tkazadi. Oddiy maktab va ixtisoslashtirilgan maktablardagi o'quvchilar nutqi struktural jihatdan katta tafovutga ega bo'lmasa-da, mavjud farqlarni e'tiborga olish zarur. Shunday ekan shaxs nutqiga ta'sir etuvchi asosiy omil sifatida uning ijtimoiy muhitga moslashishini, ya'ni ijtimoiylashuvini ko'rsatish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Крысин Н.П. Социоллингвистические аспекты изучения современного русского языка. Наука, 1989. Стр.186.
2. Ковалёва А.И. Энциклопедия гуманитарных наук. 2004 — №1. Стр. 139-143.
3. Сапунова Е.М. Неподготовленное чтение как вид речевой деятельности и тип устного спонтанного монолога.: Дисс. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2009. Стр.58.
4. <https://www.bsu.by/upload/page/428373.pdf>

KASBIY LEKSIKANI O'RGANISHDAGI VA O'RGATISHDAGI MUAMMOLAR

Shamirzayeva Zarifa Xudoyorovna

(Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti)

Annotatsiya: Kasbiy leksikani o'rganish til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, yozma va og'zaki tilni yaxshilaydi. Kasbiy tilingizni bilish sohangizdagi madaniyat va amaliyotni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Muayyan kasbiy lug'atni bilish mehnat bozorida raqobatbardoshligingizni oshirishi mumkin. Ko'pgina ish beruvchilar xalqaro muhitda ishlay oladigan mutaxassislarni qidirishadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, kasbiy leksika, resurslarning yetishmasligi, talabalar motivatsiyasi, madaniy farqlar

Globallashuv atamasini keng qamrovda tushunish mumkin, u har doim hayotning ko'p jabhalarida o'z ta'siriga ega bo'lgan va bo'ladi, shu jumladan tilda. Bu ajoyib atama Steger tomonidan tasvirlangan (2013) "global iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ekologik o'zaro bog'liqlik sifatida hozirgi sharoitlarni doimiy ravishda o'zgartiradigan jarayonlar». Darhaqiqat, globallashuv dunyoni butun dunyodagi odamlarni o'zaro aloqada bo'ladigan, mahalliy va mahalliy tarmoqlardan tashqarida umumiy til ingliz tilidan foydalangan holda o'zaro bog'langan joyga aylantirdi. Bu umumbashariy til globallashuv va uning barcha jihatlarini bog'lovchi nuqta sifatida qaraldi. Globallashuv davrida samarali ishtirok etish uchun ingliz tilini o'rganish, o'zlashtirish shart. Shunday qilib, ingliz tilini o'rganish talabalarining ehtiyojlariga ham, yangi talablarga ham mos va to'g'ri va qoniqarli bo'lishi kerak. Globallashuvning hozirgi tendentsiyalari, xalqaro hamkorlik sohalarini kengaytirish, mahalliy tovarlarni faol joriy etish va xalqaro bozorga xizmat ko'rsatish uchun oliy va o'rta muassasalardan bo'lajak mutaxassislarning til o'rgatishiga alohida e'tiborni talab qiladi. Ta'lim standartlari bitiruvchilarni tayyorlash darajasiga turli talablarni qo'yadi, bunda: xususan: "Kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan darajada... chet tilini bilish" deyilgan [2, s. 9] Kasb-hunarga yo'naltirilgan ta'lim bo'lajak mutaxassislarning chet tilini o'rganishga bo'lgan ehtiyojlari; kelajakdagi kasb yoki kelajakdagi faoliyatning zarur nuanslariga asoslanadi. Bu umumiy ta'limdan aniq maqsadlarda til o'rgatishning asosiy farqlovchi xususiyati hisoblanadi[4]. Kelajakda chet tillarini o'qitish samaradorligini oshirish muammosi bugungi kunda turli mutaxassisliklar va yo'nalishlar bitiruvchilariga tegishlidir. Birinchi navbatda til o'rgatish mazmuni, to'g'ri uslubiy strategiya, shu jumladan til o'rganishning turli jihatlarini (gapirish, o'qish, yozish, tinglash) va kasbiy yo'naltirilgan chet tili ko'nikmalarini shakllantirish, bakalavr darajasidan boshlab har bir ta'lim darajasidagi kompetensiyalar tanlov orqali hal qilinishi mumkin[3]. Talabalar ingliz tilida muloqot vositasi sifatida ancha yuqori darajada gaplashadilar, lekin bu darajadagi lingvistik mahorat va nutq qobiliyatlari ko'pincha ingliz tili kasbiy jihatdan bilishini kafolatlamaydi.[5]

Professional lug'atni o'rganish va o'rgatish murakkab jarayon bo'lishi mumkin va bu bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi:

Atamalarining o'ziga xosligi: Professional lug'at ko'pincha yangi boshlanuvchilar uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin bo'lgan juda ixtisoslashgan atamalarni o'z ichiga oladi. Bu qo'shimcha tushuntirish va kontekstni talab qiladi.

Tayyorgarlikning turli darajalari: Talabalar ushbu sohada turli darajadagi tushunish va tajribaga ega bo'lishi mumkin. Bu barcha talabalar uchun materiallarni moslashtirishda qiyinchiliklar tug'diradi.

Madaniy farqlar: Professional lug'at mamlakat va madaniyatga qarab farq qilishi mumkin. Bu chalkashlik va atamalarni noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin. Amaliyotga bo'lgan ehtiyoj: Kasbiy lug'atni o'zlashtirish uchun nafaqat atamalarni bilish, balki ularni qo'llay olish ham muhimdir. Bu haqiqiy vaziyatlarda amaliyot va o'zaro ta'sirni talab qiladi.

Talabalarning motivatsiyasi: Talabalar har doim ham kasbiy lug'atni o'rganish muhimligini tushunmaydilar, bu ularning o'rganish motivatsiyasini kamaytirishi mumkin.

Texnologiyadan foydalanish: Texnologiya o'rganishni osonlashtirishi mumkin bo'lsa-da, hamma o'qituvchilar va talabalar undan qanday samarali foydalanishni bilishmaydi.

Resurslarning yetishmasligi: hozirgi professional lug'atni aks ettiruvchi yuqori sifatli o'quv materiallari har doim ham yetarli emas. Ko'pgina darsliklar eskirgan bo'lishi mumkin. Chet tilidagi professional muloqot holatlarida xarakter aynan ishtirokchilarning professional so'z boyligidir, dialog asosiy kategoriya vazifasini bajaradi. Shunday qilib, chet tilini nofilologik ta'lim yo'nalishiga o'rgatishda kasbiy leksika asosiy hisoblanadi. A.N. Shamov buni ta'kidlaganidek "Chet tillarida kasbiy lug'atni o'zlashtirish chet tillarni o'rganish omili kabi tizimli hisoblanadi"[1]. N. Yu. Gutareva ta'kidlaganidek ko'pchilik ta'lim muassasalarida umumiy ta'lim sifatida nofilologik ta'lim yo'nalishlarida chet tili o'qitiladi. Bundan shunday xulosa qilishimiz mumkin. Nolingvistik oliy o'quv yurtlarida chet tilini o'qitish ikkita maqsadni ko'zlaydi: 1) akademik (asosiy) ingliz tilini o'rgatish (EAP: English for Akademik maqsadlar); 2) kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (ESP:

Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili)[6]. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kasbga yo`naltirib o`qitish bo`lajak mutaxassislarning nafaqat raqobatbardoshligini oshiradi, moliyaviy ustunlikka erishadi bundan tashqari chet elda hamkorlik aloqalarini ham o`rnata olishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Шамов А. Н. Методика преподавания иностранных языков: общий курс. — Нижний новгород, 2005, — 253.
2. Steger M, *Globalization: A very short introduction*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2013, pp. 7–8.3
3. Кондратьева И.Г., Мясникова Л.Г., Рахматуллина Р.К. О результатах обучения английскому языку в вузе в соответствии с новым стандартом// Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems, No10(54), 2015, С. 359-368, www.sisp.nkras.ru
4. Поляков О.Р. Английский язык для специальных целей: теория и практика. М.: НВИ ТЕЗАУРУС, 2003. 188 с.
5. Васильева Ю. А. Обучение студентов старших курсов педагогических вузов профессиональной речи на английском языке с использованием деловых игр: дис.... канд. пед. наук. Санкт-Петербург, 2002. 179 с
6. Гутарева Н.Ю. Основные вопросы профессионально-ориентированного обучения английскому языку в неязыковом вузе. <http://www.englishteachers.ru/forum>

USING NEWSPAPER MATERIALS IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS

Abdusalomova Dिल्фуза

(International Innovative University)

Abstract. *The article is about the methods of using newspaper materials in English language lessons, in universities, noted the relevance of reading newspapers for the moral development of students.*

Keywords: *newspaper material, newspaper “Times,” student’s journalism. Аннотация. В статье рассматриваются методы использования газетных материалов на уроках английского языка, в университетах, отмечается актуальность чтения газет для нравственного развития молодежи.*

Ключевые слова: *газетный материал, газета «Times», студентская журналистика.*

One kind of communication is speech. It enhances one's life and can be an artistic theme. One objective factor that prevents someone from freely engaging in modern society's activities is a lack of speaking proficiency. The issue of developed speech is particularly significant in the modern day, as the use of effective persuasive language becomes increasingly crucial. when pupils’ live communication is restricted to different devices. The secret to a child's good learning and growth is well-developed speech. Vocabulary enrichment is indicative of advanced human development. Teaching students to write and talk while they create texts in many genres and styles is known as speech creativity education. The real work of molding a person’s speech pattern and personality

These printed publications have a broad educational potential because they teach teenagers about society's intellectual and spiritual potential, act as a vital conduit for information passing from the older to the younger generation, and provide a platform for young readers to interact and exchange knowledge. As a result, media outlets nowadays are thought to be among the elements influencing how people speak and evolve culturally. In addition to teaching, the secondary

university must educate future experts by forming their moral character and perspective. When learning English, using the newspaper on a regular basis can be quite helpful in completing academic and general education chores.

The main challenges facing education in the information age are "not to teach" for life, but to teach to learn for life. These days, students should be concentrating on developing their ability to learn as well as how to apply what they have learned and how to use it in real-world situations, rather than just gaining knowledge alone. Traditional pedagogical tools, or more specifically, central educational resources, are insufficient to accomplish such educational achievements. Today is the first day of the future. Moral and spiritual integrity, honor, kindness, piety, honesty, faith, and so forth are not self-evident. Everything revolves around education. Indeed, children's journalism plays a significant role in this. Similar to adult newspapers, juvenile journalism

The press offers a plethora of opportunities. For example, newspapers can serve as a conduit for social life information, foster connection between educators, parents, and students, foster the growth of students' creative faculties, and serve as a vehicle for students to express and realize their own identities. Every institution is like a tiny state with its own set of rules, customs, and way of life. Each of these states is distinct in its own right. The primary goal of the newspaper is to report about this life in a way that appeals to all demographic groups through its headlines. According to the report, many people seem to be in awe of the majesty, richness, and euphony of the English language.

Helping students to master the art of speech is the main thing in the activities of the newspaper. Do not constrain the speech of students, preserve their living word, support the desire of students for self-expression through verbal creativity, develop their innate gift for words. It is necessary to provide children with the opportunity to speak and write freely - about what they would like, what excites them, interests them, speak and write sincerely, with the confidence that they will be understood. And for this it is necessary that there be an atmosphere of mutual

common interest in each other, an atmosphere of trust. We ourselves create this atmosphere for children.

The newspaper helps to identify the best qualities of a person, form moral priorities, and prepare students for choosing further goals in learning. In addition, there is an improvement in the ability to clearly, logically, competently express one's thoughts. Reading articles gives aesthetic pleasure, pleases meeting with the extraordinary in life, reveals the richness and beauty of the language being studied. Reading periodicals is of great educational importance for students.

LITERATURE:

1. Rakhmanova, M. K. (2019). Изучение стратегии обучения. ИИ международной научно практической конференции, 7, 95-101.
2. Rakhmanova, M. K. (2019). Theoretical and methodological foundations of the development of social activity in students. Public education, (1), 24-29.
3. Rakhmanova, M. K. (2019). Forming a conscious attitude in choosing a profession through educational technologies. International Scientific and Practical Conference, 323-326.
4. Rakhmanova, M. Q. (2020). Pedagogical skills, creativity and activity of the teacher in the organization of educational discussions during the educational process. Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal, 4(4), 68-73.
5. Rajabova, I. T. (2020). Лингводидактические аспекты глаголов, выражающие перемещения, на уроках английского языка. Academic research in educational sciences

Introduction

This research was born after identifying difficulties in the formation of work teams to carry out different academic activities in the eighth semester teacher-students of the Basic Education and Bilingual Intercultural Education at a Distance of the National University of Education (UNAE), in the Macas-Morona Santiago Support Center. The students have their groups marked and therefore processes of exclusion, discrimination and promotion of stereotypes and prejudices between the

cultures to which they belong (Shuar, Achuar, Kichwa and Mestizo) occur. This does not allow to enjoy true inclusive and intercultural processes, in adherence to the principles of Good Living. It is evident that the majority of students are ashamed to express themselves in their mother tongue; this causes the cultural identity to be lost and the ancestral knowledge of each people to not be revalued. From this problem, the idea of introducing social networks as a means for students to promote and live interculturality arises.

Social networks are carriers of spaces for coexistence among all. In this sense, Morales Zúñiga (2011) mentions that they are in charge of reconstructing the forms that are invisible in a given social structure, with the objective of accessing the contents they contain. Thus, social networks have currently become an effective means of communication to which most people have access, generally for free: they allow sharing information regardless of distance and time. For this reason, students of distance courses at the Macas-Morona Santiago Support Center of UNAE, when they are in places where the telephone signal is poor, have chosen to use social networks such as WhatsApp, Facebook and Messenger to keep in touch with teachers and among classmates. On the other hand, they use YouTube to reinforce learning.

The design and validation of the instruments began with an exploratory phase of conceptual frameworks. In the validation phase, the judgment technique was used, with the help of two specialists with experience and training in intercultural education and educational technologies. Microsoft Excel was used to categorize the responses in the analysis of results and conclusions phase.

The Likert scale was applied to the students and included ten questions, three of which have been considered for discussion in this study. The checklist was applied to the teachers and was organized into five indicators; this analysis is offered later in the results section.

Most of the respondents consider that in educational processes there are still manifestations of exclusion, discrimination and promotion of stereotypes by peers

and teachers. These processes do not allow embracing interculturality as a manifestation of wealth for growing in social, personal and academic aspects.

100% of respondents agree with the creation of a teaching guide designed by the teacher that integrates social networks in an innovative and pedagogical way. It is believed that it will contribute to the generation of intercultural, inclusive and collaborative spaces.

The first indicator of the checklist shows that most sixth-semester teachers use social networks to communicate with students and guide them in study topics. On the other hand, most teacher-students assessed in question 2 of the survey that teachers do not integrate social networks in educational processes to promote interculturality. They use them for other purposes: to inform about dates, tasks, etc.

On the other hand, most teachers believe that social networks promote tolerance and respect for the diversity of cultures present in classrooms (Figure 3). Therefore, they should be used in a positive and educated way, enhancing their academic use and, above all, at any time and place, for the rescue and exchange of knowledge, the consolidation of cultural identity and the promotion of customs, traditions, beliefs and worldviews of each people.

The proposed teaching guide was born from the needs expressed in the surveys and checklists. It was evaluated by four specialist teachers with extensive experience in intercultural education and educational technology. As a result of this process, the highest rating was obtained in relation to the clarity of the writing, the structure, the relevance of the topics and the coherence between the learning objectives. Thus, the implementation of this pedagogical instrument became feasible.

The needs identified through the information gathering instruments were key to designing, developing and implementing the teaching guide. This contributed significantly to addressing the diversity of the teacher-students, men and women aged 25 to 55, belonging to the Kichwa, Shuar, Mestizo and Achuar cultures.

The organization of each strategy determined the following elements at each stage: objective, participants, topic, grouping, duration, social network,

methodology, description, development, analysis and evaluation of the activities. The methodology used in this guide corresponds to the case study and collaborative learning through the use of innovative teaching activities provided by social networks. These strategies were worked on during the months of May and June 2020.

The first strategy was called "Getting to know the Shuar culture" and the proposed methodology was the case study. The social network Facebook was used, where a general group and groups of five teacher-students were formed, grouped by the month of their birthday. The process began with the publication of the case study on the Shuar culture in the general Facebook group; then, they were invited to read and analyze the case and to answer three questions individually in a forum. Later, work groups were formed, in which each member played a role: timekeeper, coordinator, narrator, evaluator and facilitator. Each team drew conclusions and reflections from the analyzed case and published them in the general group, inviting the other teams to comment. Finally, each teacher-student published the reflections on their Facebook wall and tagged friends, family and colleagues so that they could comment on the importance of the Shuar culture.

REFERENCES

1. Cano, J., Ricardo, C., & Del Pozo, F. (2016). Intercultural competence of higher education students: A study at the Universidad del Norte (Barranquilla, Colombia). *Encuentros* , 14(2), 159-174.
2. Cruz, M., Pozo, M., Andino, A., & Arias, A. (2019). Information and communication technologies (ICT) as an interdisciplinary research method with an intercultural approach for the student training process. *e-Information Sciences* , 9(1), 3-15. <https://doi.org/10.15517/eci.v1i1.33052>
3. Gómez, I., García, F., & Delgado, M. (2018). Use of the social network Facebook as a learning tool in university students: Integrated study on perceptions. *Educational Perspective*, 57(1), 99-119.
4. Guevara, G., Verdesoto, A., & Castro, N. (2020). Educational research methodologies (descriptive, experimental, participatory, and action

5. Hernández, A., & Iglesias, A. (2017). The importance of digital and information skills for the development of an intercultural school. *Interacções* , 13(43), 205-232. <https://doi.org/10.25755/int.12038>

СОЗДАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО–КОММУНИКАЦИОННОЙ СРЕДЫ В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ МЕДИЦИНЫ

М.Д.Ашурова,

Г.Мухаммадова

(Ферганский медицинский институт общественного здоровья)

Аннотация. В статье дан анализ внедрения инновационных технологий, которые применяются на профилирующих дисциплинах в рамках подготовки специалистов «медико-профилактическое дело». Аргументируется определение цифрового образовательного ресурса как учебного средства, реализующего возможности цифровых образовательных технологий в образовательном процессе вуза. Определены некоторые педагогические возможности эффективного применения цифровых образовательных ресурсов в учебном процессе медицинского вуза.

Ключевые слова: медицинское образование, методы обучения, цифровые образовательные ресурсы, цифровая образовательная среда.

Введение. Современный процесс цифровизации в медицинском образовании предоставляет студентам большие возможности, но в то же время вызывает определённые трудности и проблемы. Одна из них - разработка методического обеспечения для определения эффективности цифровизации в области медицинского образования и обучения [1,3,4]. Учёные считают, что изменения в высшем образовании обусловлены не только технологическим прогрессом, но и происходящими в обществе социально-демографическими переменами. По сравнению с предыдущими поколениями современное поколение молодых людей отличается новаторскими запросами к процессу обучения, выдвигает новые требования к методическому обеспечению учебных занятий, более адекватные их образовательному потенциалу. В этой связи зарубежные и отечественные

специалисты полагают, что преподавателям высшей школы следует переосмысливать традиционные методы обучения с целью повышения мотивации студентов [2, 5, 6].

Цель работы – изучение разнообразных подходов и методических приемов использования межпредметных связей в процессе преподавания гигиенических дисциплин и охарактеризовать особенности организации преподавания гигиены на кафедре коммунальной гигиены и гигиены труда ФМИОЗ в условиях цифровизации.

Материалы и методы исследований. В качестве методов исследования были применены теоретические (анализ, сравнение и обобщение данных научно-методической и учебной литературы) и эмпирические (наблюдение за некоторыми аспектами преподавания и технологиями обучения студентов медицинского института на лекционных и практических занятиях дисциплины «Гигиена труда»).

Результаты исследований и их обсуждение. Сложность структурных и управленческих механизмов в современной системе оказания медицинской помощи населению диктует необходимость непрерывного повышения качества преподавания в медицинских вузах. В связи с этим требуется пересмотр не только программ преподавания, но и поиск новых концептуальных решений, изменения методологии обучения в системе высшего медицинского образования, что обуславливает необходимость поиска новых методов и технологий преподавания с использованием современных технологий.

Преподавание учебной дисциплины «Гигиена труда» на кафедре коммунальной гигиены и гигиены труда Ферганского медицинского института общественного здоровья (ФМИОЗ) организовано с учетом профильности факультетов и цифровых технологий. Использование цифровой среды при изучении гигиены обусловлено не только требованиями общества, но и потребностями молодого поколения в получении и обмене информацией, самоорганизации и саморазвитии. Информационные

технологии в сфере здравоохранения и профилактической медицины открывают новые возможности перед будущими специалистами, минимизируют риск ошибок в работе. Внедрение в учебный процесс современных разработок посредством специальных программ и сервисов позволяет развить творческие и исследовательские способности студентов, повысить мотивацию к обучению. Активное развитие новейших технологий и компьютерных форм коммуникации не только расширяет образовательные возможности, но и заставляет задуматься о разумном балансе межличностного и опосредованного общения в процессе педагогической деятельности. Вместе с тем, при чрезмерном увлечении технологиями информационного общества важно сохранить, не растерять годами проверенные и доказавшие свою эффективность традиционные формы и методы обучения

Образовательный процесс на кафедре предусматривает и аудиторные формы работы, где широко привлекаются возможности компьютерных технологий, в частности мультимедийные презентации учебного материала. По сравнению с традиционной формой ведения занятий, презентация увеличивает уровень наглядности материала, повышает интерес к обсуждаемой проблеме и, самое главное, высвобождает значительный объем времени, который можно задействовать для организации обсуждения актуальных проблем, дополнительных дискуссий. В рамках мультимедиа-презентаций воплощаются и другие возможности интерактивной системы: компьютерной анимации, графики, видео, которые органично сочетаются и организованы в единую среду.

Студенты самостоятельно анализировали данные агентства государственной статистики РУз, отраслевые программы, ведомственные целевые программы предприятий. Использовали адекватные методы обработки основных показателей заболеваемости, навыки планирования и организации мероприятий по снижению заболеваемости с учетом специфики отраслей промышленности. В ходе подготовке к занятиям они систематизировали полученные результаты в рамках утвержденных

государственных программ РУз, сравнивали полученные показатели с международными данными статистики.

Важным в технологии является развитие навыков использования информационно-коммуникативных технологий при оценке и мониторинге заболеваемости, методы статистической обработки, применение формул расчета показателей заболеваемости и оценки риска. При установлении риска по результатам гигиенической оценки условий труда следует проводить анализ профессиональной заболеваемости, данных периодических медицинских осмотров, углубленное изучение заболеваемости с временной утратой трудоспособности, инвалидности, смертности и других социально-значимых показателей здоровья работников, в том числе репродуктивного, а также здоровья их потомков по специально разработанным программам.

Заключение. Решение задач цифровизации медицины на современном этапе развития общества требует значительной активизации учебно-методической деятельности кафедр и других организационных структур медицинских вузов по подготовке методического обеспечения и внедрения его в образовательный процесс.

Литература:

1. Агеев В. Н., Древе Ю. Г. Электронные издания учебного назначения: концепции, создание, использование / Учеб. пособие. М.: МГУП, 2003. –236 с.
2. Ашурова М.Д., Мухаммадова Г.К. Ёктамова Ш.Н., Муйдинова Ё.Г. Междисциплинарная интеграция в учебном процессе медицинского вуза. Журнал клинической и профилактической медицины 2023/4/25 №1 С.124-128
3. Государственный образовательный стандарт высшего образования Специальность 5510300 - Медико-профилактическое дело.
4. Дрёмова Н. Б., Фетисова Е. Ю., Толкачёва И. В. Трансформация технологии проектного обучения студентов-медиков в условиях цифровой образовательной среды. Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Проблемы высшего образования. 2022; (3): 35–7.

5. Ирхина И. В., Литовченко М. В. Применение интерактивных методов обучения в условиях цифровизации образовательного процесса в вузе. *Информация и образование: границы коммуникаций*. 2022; 14 (22): 401–3.

6. Незамова О. А., Ступина А. А., Вайтекунене Е. Л., Оленцова Ю. А. Роль и проблемы цифровизации в образовательном процессе. *Азимут научных исследований: педагогика и психология*. 2023; 1 (42): 77–82.

ОБ АКТУАЛЬНОСТИ ИЗУЧЕНИЕ НАУЧНО-УЧЕБНЫХ ТЕКСТОВ НАУЧНОГО СТИЛЯ ПО ЛОГИСТИКЕ

Эргешова Дилорам Кадирхановна

(Ташкентский государственный транспортный университет)

Abstract. *The article considers the relevance of studying scientific and educational texts on logistics in the context of globalization and dynamic changes in the market. Logistics is becoming a key area for successful business, requiring professionals to have deep knowledge and skills. The article emphasizes the importance of the theoretical basis provided by scientific texts covering a wide range of topics, from inventory management to risk analysis. It also focuses on modern research that allows tracking new technologies and methods in the field of logistics. The critical thinking and analytical skills needed to make informed decisions are discussed, as well as the practical application of knowledge through case studies and real-life examples. An interdisciplinary approach to studying logistics contributes to a more comprehensive understanding of problems and the search for innovative solutions. The conclusion emphasizes that knowledge of logistics is becoming an important competitive advantage, and the emphasis on studying scientific materials should remain at the center of educational programs and professional development.*

Key words: *scientific and educational texts, logistics, scientific style, relevance.*

В условиях глобализации и быстро меняющегося рынка логистика становится одной из ключевых областей, определяющих успех бизнеса. Эффективное управление цепями поставок, оптимизация процессов доставки и снижение издержек требуют глубоких знаний и навыков. В этом контексте изучение научно-учебных текстов по логистике приобретает особую актуальность.

Развитие теоретической базы. Научные тексты предоставляют основу для понимания основных концепций и теорий логистики. Они охватывают широкий спектр тем: от управления запасами до анализа рисков в цепях

поставок. Понимание этих теоретических основ позволяет студентам и специалистам формировать целостное представление о предметной области и применять полученные знания на практике.

Актуальность современных исследований. Логистика – это динамичная сфера, где новые технологии и методы управления появляются с каждым годом. Научные исследования позволяют отслеживать последние тренды, такие как использование искусственного интеллекта, автоматизация процессов и внедрение устойчивых практик. Изучение актуальных научных текстов помогает специалистам оставаться на передовой и адаптироваться к изменениям в отрасли.

Критическое мышление и аналитические навыки. Научно-учебные тексты требуют от читателя умения критически оценивать информацию, анализировать данные и делать обоснованные выводы. Эти навыки особенно важны для логистов, которым необходимо принимать решения на основе анализа больших объемов данных. Изучение таких текстов развивает способность к критическому мышлению, что является неотъемлемой частью успешной профессиональной деятельности.

Практическое применение знаний. Научные исследования часто включают кейс-стадии, примеры из практики и рекомендации по внедрению новых методов. Это позволяет студентам и практикам не только теоретически осваивать материал, но и применять его в реальных ситуациях. Знание успешных практик из научных исследований может существенно повысить эффективность работы логистов.

Междисциплинарный подход. Логистика пересекается с различными областями, такими как экономика, информатика, управление проектами и даже экология. Изучение научно-учебных текстов помогает расширить горизонты и понять, как различные дисциплины влияют на логистику. Это междисциплинарное понимание способствует более полному восприятию проблем и поиску инновационных решений.

Заклучение. Изучение научно-учебных текстов по логистике является неотъемлемой частью подготовки специалистов в этой области. Оно не только углубляет теоретические знания, но и развивает практические навыки, критическое мышление и способность адаптироваться к изменениям в отрасли. В условиях современного бизнеса, где эффективность и инновации играют ключевую роль, знание логистики становится важным конкурентным преимуществом. Поэтому акцент на изучение научных материалов должен оставаться в центре образовательных программ и профессионального развития в сфере логистики.

Список использованной литературы

1. Белов, А. В. (2020). «Логистика: теория и практика». Москва: Издательство "Экономика".
2. Иванова, Е. В., & Петров, С. Н. (2021). «Инновации в логистике: от теории к практике». Журнал логистики и управления.
3. Кузнецов, И. А. (2019). «Управление цепями поставок: современные подходы и технологии». Санкт-Петербург: Питер.
4. Сидоров, М. Л. (2022). «Анализ рисков в логистических системах». Москва: Научный мир.
5. Смирнова, Т. А., & Романов, Д. В. (2023). «Кейс-стадии в логистике: успешные практики». Журнал современных исследований.
6. Федоров, В. И., & Васильева, Н. П. (2018). «Логистика и устойчивое развитие: вызовы и решения». Москва: Издательство "Дело".
7. Christopher, M. (2016). "Logistics & Supply Chain Management". London: Pearson Education.
8. Johnson, M., & Lee, S. (2020). "Supply Chain Management: A Global Perspective". New York: Wiley.
9. Heizer, J., & Render, B. (2017). "Operations Management". New York: Pearson.
10. Melnyk, S. A., & Handfield, R. B. (2018). "Supply Chain Management: A Decision-Making Framework". Boston: Cengage Learning.

O‘SPIRINLARDA INTELLEKTUAL IQTIDOR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Musurmonov Ramziddin

Magistrant (Qarshi DU)

Jahonda yuqori darajadagi intellektual qobiliyatli, salohiyatli, ijodkor, bilimdon avlodni tarbiyalash, jamiyat taraqqiyotini ta'minlash va uning boshqa mamlakatlar orasidagi eng yuqori reytingini ta'minlab, uning rivojiga ta'sir etadigan eng asosiy omillar sifatida tadqiq qilinmoqda. Bugungi davrida «... yuqori qobiliyatli yoshlarni aniqlash, ularni tizimli dastur yordamida qo'llab-quvvatlash»¹ga alohida e'tibor berish orqali ma'naviy-axloqiy va psixologik jihatdan barqaror shaxsni tabiylash masalalari dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda

Respublikamizda so'nggi yillarda intellektual qobiliyatli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun shart-sharoitlar yaratishning zaruriy huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi³, hamda «...jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash ishida ...yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish...» vazifalari belgilanganligi yosh avlodga intellektual qobiliyatini shakllantirish orqali ularning o'quv faoliyatidagi yo'nalishlarini belgilash ilmiy tadqiqotlar uchun asos bo'lmoqda.

Muammoga doir tadqiqotimiz tahlili shuni ko'rsatdiki, har bir insonning bir-biridan farq qilishini ko'rsatib turadigan qobiliyatlarning o'ziga xosligi mavjuddir. Har bir inson o'ziga xos xususiyatga ega, bu o'z o'rnida muayyan faoliyat turlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi. Qobiliyatlarning har tomonlama rivojlanishi uchun qiziqish va g'amxo'rlikning kengligi bu qobiliyatni iloji boricha erta va aniq namoyon bo'lishini eng muhim shartidir. Aqliy qobiliyatni rivojlantirishda, o'smirlarning bilish jarayonlarini optimal darajada rivojlantirish

hamda ularda o'quv faoliyatiga nisbatan qiziqish, intilish va ijobiy motivatsiyani shakllantirish zarur.

Psixologiyada intellektual qobiliyat muammosining nazariy-metodologik asoslarini tadqiq qilish quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

1. Tadqiq etilayotgan masala bo'yicha o'tkazilgan ilmiy adabiyotlar tahlilining ko'rsatishicha, bir tomondan, intellektual qobiliyat masalalari kam o'rganilgan, ikkinchi tomondan, esa zamonaviy jamiyatdan talab qilinadigan juda dolzarb masala hisoblanadi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlarning tabiatini belgilovchi, umuman qobiliyatni o'rganish bo'yicha asosiy umumlashgan pozitsiyalarni aniqlash imkonini beradi. Odatda, ular o'rganilayotgan hodisani yetakchi, ularning yaxlitligi va o'zaro bog'liq ishlashini belgilovchi tarkibiy elementlarni o'z ichiga olgan tizim xususiyati sifatida tushunishda namoyon bo'ladi. Avvalgi tadqiqotlar natijalariga asoslanib, ushbu ish doirasida, umuman olganda, insonning o'zaro bog'liq sifat xususiyatlarining maxsus tizimi – ijodiy havaskorlik, intellektual faoliyat va tashabbusning namoyon bo'lishiga tayyorligini tushunish maqsadga muvofiqdir (motivatsion-qadriyatli, intellektual xususiyatlar, turli qobiliyatlar, hayotning individual uslubini belgilaydigan, ijtimoiy ta'sirlarni aks ettiruvchi va o'zgartiradigan boshqa shaxsiy xususiyatlar). O'z mohiyatiga ko'ra, insonning qiziqishlari va iqtidori uning hayoti davomida muhim qobiliyatlarning shakllanishi va rivojlanishini ta'minlaydigan va unga muayyan faoliyatda yuqori natijalarga erishish imkoniyatini beradigan tegishli xususiyatlarning o'ziga xos birligidir. Shu bilan birga, shaxs rivojlanishining turli bosqichlarida intellektual qobiliyatning to'g'ri rivojlanishi uchun tegishli shart-sharoitlar zarur.

2. Shu o'rinda intellektual qobiliyatning tarkibiy qismlari maxsus kombinatsiyasi o'rganilayotgan hodisaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi. Ushbu hodisa faoliyatning yuqori darajasini, xususan, ilmiy muammolarni hal qilishning o'ziga xos usullarini yaratishda ifodalangan xarakterni ta'minlaydigan shaxsning o'ziga xos xususiyatlari majmuasining sifat jihatidan o'ziga xos kombinatsiyasini tushunish maqsadga muvofiqdir. Uning mazmuni jihatidan, intellektual qobiliyat o'smirning ma'lum faoliyat turida asosan ijodiy, bilim,

hosildorlik va intellektual qobiliyat xususiyatlari, yangi narsalarni o'rganish va undan qoniqa olish zarurligini, faoliyati, qiziquvchanlik, rivojlangan tasavvur, ijodiy fikrlash qobiliyati, ko'rish va muammolarni yaxlit, tizimli, ijtimoiy o'zaro munosabatlar subyektiv faoliyatida mutanosiblik, ijodiy fikrlash qobiliyati, ijodiy va idrok qilish, shuningdek, hissiy sezuvchanlik qobiliyatini o'z ichiga oladi.

3.Yosh xususiyatlarini, xususan, o'qish davrida intellektual qobiliyatli shaxsning namoyon bo'lishiga ham ta'sir qilishi va shu bilan o'z-o'zini identifikatsiyalashga, bo'lajak mutaxassisni shakllantirishga ta'sir qilishi mumkin, degan xulosaga kelish maqsadga muvofiqdir. Rag'batlantirish ta'siri nuqtai nazaridan, yuqori profil samaradorligini oshirish, o'z-o'ziga o'rgatish, bilimga bo'lgan ehtiyojning yo'nalishi, o'z-o'ziga bo'lgan bahoning pozitivligi, adolat tuyg'usi, o'z-o'zini qabul qilish, o'z yutuqlarining yuqori darajasi va adekvatligi, ularning yutuqlari, faoliyatning mustaqilligini rivojlantirish va boshqalar aniqlanishi mumkin. Muammoli rivojlanish doirasida, qoida tariqasida, o'ziga nisbatan yuqori talabchanlik, qaramaqarshilik, beqaror baho, emotsional sezgirlik natijasida o'z-o'zidan va o'z faoliyati natijalaridan norozilik kuzatiladi, bu esa muvaffaqiyatsizliklarda zaiflikni kuchaytiradi va hokazo.

Bundan ko'rinib turibdiki, talabalar ma'lum darajada trening dasturlarini qo'llaganimizdan ularda boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, boshqarish qobiliyati va o'z emotsiyalarini boshqarish kabi sifatlar yuqori darajada bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari ular o'zini emotsiyalarini adekvat anglash va boshqarish balki, boshqa insonlarni emotsiyasini boshqarish omillari yaxshi shakllanganligini ko'rishimiz mumkin.

Olingan empirik natijalar asosida aytish mumkinki, o'smirlarda emotsional intellekt asosida ijobiy ustanovka va shaxsiy motivatsiyasini shakllantirish ularda "o'z emotsiyasini bilish" va "o'z emotsiyasini boshqarish" kabi emotsional intellektning tayanch mezonlarini rivojlanishi ta'minlanar ekan. O'smirlarda "o'z emotsiyasini bilish", "noverbal muloqot harakatlarini tushunish" kabi emotsional intellektning tayanch mezonlari shaxslararo munosabatda boshqalarning harakatlarini yaxshi tushunish, xulq-atvor va umum qabul qilingan qoidalarni

yaxshi mo‘ljallay olish qobiliyati, qarashlar va imo-ishora orqali muloqot qilishda uquvlilik, muloqotda so‘zli ma’lumotlarga alohida e’tibor qaratadigan, suhbatdoshni verbal harakatlarni yaxshi ilg‘ash salohiyatiga ega bo‘lish ular qobiliyatining tarkibiy komponentlarini rivojlantirar ekan. Tadqiqot dasturimiz bo‘yicha qo‘lga kiritilgan ushbu empirik tahlillar uning samaradorligini ko‘rsatadi va tegishli ilmiy va empirik tasavvurlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

- ijodiy fikrlash qobiliyati, ko‘rish va muammolarni yaxlit, tizimli, ijtimoiy o‘zaro munosabatlar subyektiv faoliyatida mutanosiblik, ijodiy va idrok qilish, shuningdek, hissiy sezuvchanlik qobiliyatning muhim tarkibiy komponentlarini o‘z ichiga oladi.

- emotsional intellekt o‘smirning kognitiv qobiliyati sifatida uning ijtimoiy real voqelikka nisbatan oson “ijtimoiylashish” va “moslashish” orqali qobiliyat rivojlanishini samarali kechishini ta’minlashi ilmiy asoslandi.

- o‘smirlar intellektual qobiliyatining strukturaviy komponentlari ijtimoiy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bular orasida jamoaga, aqliy yo‘nalganlik usutvor xarakterga ega ekanligi asoslandi.

- katta sinfdagi o‘smirlarda o‘z emotsional holatlarini tushunish va boshqarish istagining ustuvorligi va o‘zlarining his-tuyg‘ularining tashqi ko‘rinishlarini boshqarishga ehtiyojni kuchayganligi kabi psixologik omillar bilan yuqori bo‘lishi aniqlandi. Qolaversa insonning yoshi ulg‘aygani sari tashqi ta’sirlar, ya’ni yot va begona fikr, g‘oya, maslak, mafkura, qadriyat, fazilat va odatlarga nisbatan sezgir va sinchkov bo‘lishi, buning asosida esa yangi va noodatiy ta’sirlarga nisbatan emotsional beqarorlikni yuzaga kelish ulardagi qobiliyat sifatlariga ta’sir qilishi aniqlandi.

- o‘smirlardagi tashkilotchilik, o‘z ta’sirini boshqalarga o‘tkaza olish kabi qobiliyatlari ijodkorlik, yangi g‘oyalar, fikrlar berish qobiliyatlari bilan kuchli korrelyatsion aloqa mavjudligi tadqiqot davomida aniqlangan bo‘lib, ulardagi tashkilotchilik o‘quv rejadagi fanlarni o‘zlashtirishga salbiy ta’sir qilishi tadqiqotda olingan natijalar bilan isbotlandi.

- o'smirlarning qobiliyatini namoyon bo'lishida muvaffaqiyat kaliti sifatida o'zini, xulq-atvorini, hissiyotlarini nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, o'zini nazorat qilish irodaviy sifatlarni shakllanganlik darajasiga asoslanib, o'smirlarning hayotiy strategik qarorlarni qabul qilishi va uni hayotga tadbiq etishi bilan belgilanishi isbotlandi..

- o'smirning intellektual qobiliyatini belgilovchi faoliyat natijasini baholashning o'zini nazorat qilish xususiyati bilan bog'liqligi ularning faoliyati, o'z iqtidorini namoyon etishdagi aniq maqsadlarni belgilashi va qarorlar qabul qilishi, ijtimoiy dadilligi, o'z qarorlarini ijrosida sobitqadamligini anglatishi tadqiqotda olingan natijalar asosida isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi PQ-3907- son «Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori / <http://lex.uz>.

2. Билюков С.С., Бандура А. О содержании понятий креативность и одаренность // Психологический журнал. - 2003. - №7. - С. 77-8

3. Власова Е. Психологические средства диагностики социально одаренной личности // Актуальные проблемы психологии. - 2002. - №2. - С. 48-77.

4. Ефимова. Е.В. Одаренность. // Проблемы педагогики. - 2017. - №1. - С. 25-29.

5. Коновалова Л.М., Лучинина А.О. Общая одаренность. - Казань: РИЦ «Школа». - С. 44-45.

6. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. - М.: Московский психолого-социальный институт. - 2008. - 480 с.

7. Орлов А.Л. Основные современные концепции творчества и одаренности. // Педагогика и психология. - 2007. - №4. - С. 64-71.

8. Спирмен Ч. Психологические проблемы интеллекта и одаренности. // Вестник практической психологии образования. - 2006. - №2. - С. 101-109.

ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРДА ИЖТИМОИЙ ЕТУКЛИК МУАММОСИНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИГИ

Нурматов Эрали

Магистрант (Қарши ДУ)

Ҳозирги пайтда дунёнинг ривожланган мамлакатларида ижтимоий етукликнинг психологик етуклик билан боғлиқлиги ва фарқлари, етуклик билан ижтимоий етукликнинг ўзаро алоқадорлиги, ижтимоий етукликнинг таркибий тузилмаси, хусусиятлари, шахс етуклиги таянч таркибий жиҳатлари юзасидан тадқиқотлар олиб борилмоқда. Ушбу йўналишда талабаларда ижтимоий етукликнинг хусусиятларини, унинг таркибий тузилмаси, шахсий камолоти билан боғлиқлигини аниқлаш орқали ёшларнинг ижтимоий воқеликнинг тўғри англайдиган, турли хил ҳаётий вазиятларга бардошли, ўз вазифаларига масъулиятли шахс сифатида тарбиялашнинг йўллари белгилаб олишда ижтимоий етукликнинг ижтимоий-психологик илмий тадқиқотларига алоҳида эътибор берилмоқда.

Янги Ўзбекистонда рўй бераётган туб ислохотлар, фундаментал ўзгаришлар туфайли талабалар шахсини фаол ривожлантириш, касб-хунар, юқори малакали меҳнатга бўлган муносабатининг одатий мезонларини ўзгартириш, фуқароларни олий таълим билан янада кенг қамраб олиш, янги илмий-амалий муаммоларни рўёбга чиқаришга хизмат қиладиган янги ижтимоий муҳит шаклланимоқда. Ушбу вазифалар ижросини таъминлашда психология соҳаси мутахассисларини талабалар ижтимоий етуклигини ўрганишлари учун янгича илмий ечимларни топиш имконияти туғилди.

Тадқиқ этилаётган масала бўйича илмий адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, талабалик ёшидаги асосий ижтимоий-психологик янги тузилма сифатида, одатда, шахсий етуклик феномени юзага чиқади. У ўсмирлик ва ўспиринлик чегараларида пайдо бўлади ва ўз-ўзини англашнинг ривожланишига туртки бўлади. Таълим олувчиларни ижтимоийлаштириш, ўз-ўзини белгилаш, шахсий ўсиш эҳтиёжи келажакка интилиш ва унинг

мазмунини аниқлаштириш каби муҳим хусусиятга боғлиқ бўлиб, бу ўз навбатида уларнинг ижтимоий етуклигини ривожлантиришни ўз ичига олади

К.А. Максакованинг фикрига кўра, ижтимоий шахс сифатида шаклланиш ижтимоий-психологик омилларнинг бутун мажмуи таъсири остида шахс ижтимоийлашувининг ягона жараёни сифатида, таълим, тарбия, ижтимоий муносабатларга тайёргарлик, кўникма, билим, малака, меъёрларни эгаллаш, тушунчалар, қадриятлар, маданият, ўз-ўзини англаш шаклланиши, ўз хатти-ҳаракатини бошқариш қобилиятини эгаллаш, ижтимоий муносабатларнинг фаол субъектини шакллантириш тарзида кечади [7].

А.В. Михайловнинг фикрича, аксарият ҳолларда ижтимоий етукликнинг ривожланиш даражаси тегишли шарт-шароитлар, шахснинг шаклланиши амалга ошириладиган муҳит билан белгиланади. Муаллиф ижтимоий етукликни ривожлантиришнинг илмий муаммоси, одатда, фанлараро даражада ўрганилаётганини ҳам таъкидлайди. Баъзилар фақат катталарнинг ижтимоий етуклигини ўрганади ва уни шахснинг меъёрий фазилатлари шаклланиши билан боғлайди, бошқалари эса шахснинг ижтимоий етуклиги ривожланиши унинг бутун ҳаёти давомида содир бўлади деб ҳисоблайдилар, баъзилари эса шахснинг ижтимоий етуклиги ривожланишини шу ижтимоий гуруҳларнинг ривожланиш даражаси билан боғлайдилар [8].

А. П. Лебедевнинг фикрига кўра, ижтимоий етук инсон ўз-ўзини англашнинг ривожланиши билан боғлиқ бўлган яхлит Мен-концепцияси билан тавсифланади. Ўз навбатида, ўз-ўзини англаш ва барқарор Мен образининг шаклланиши талабалик ёшининг муҳим психологик жараёни ҳисобланади. Мен образи бу ёш даврида шахслараро муносабатлар самарадорлигини белгиловчи муҳим омил ҳисобланади. Когнитив ва эмоционал компонентларнинг мураккаблиги даражаси, ижтимоий Мен ўз-ўзини акс эттиришдан қониқиш ва ўзига нисбатан умумлашган муносабатнинг йўналганлиги тенгдош гуруҳдаги оммавийлик

кўрсаткичларидир. Тенгдошлар гуруҳида қулай ва ноқулай позицияни эгаллаган ёшлар Мен образининг қатор параметрлари билан фарқ қилади [4].

П. Ф. Титаренко таъкидлаганидек, мустақил ҳаёт оstonасида турган, жамиятга тўлақонли ва нисбатан мустақил шахс сифатида киришга тайёрланаётган ёш инсонга ким бўлиш ва қандай бўлиш масалалари жуда долзарбдир. Улар орасида энг муҳими ўз-ўзини аниқлаш, яъни йигит-қизларнинг ҳаётда, ишда ва мулоқотда ўз ўрнини аниқлашга интилишидир. Ёшнинг асосий кўринишларидан бири инсоннинг ички дунёсини кашф этиш бўлиб, у ижтимоий етукликнинг ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эга. Ташқи назоратдан ўз-ўзини бошқаришга ўтиш вақт истиқболининг ўзгариши билан боғлиқ. Вақт истиқболлари ўтмиш ва келажакни қамраб олиб, кенгайтирилади, шахсий ва ижтимоий истиқболларни ҳам ўз ичига олади. Демак, онгли ва масъулиятли ҳаракатларни содир этишга тайёрлик шаклланади, бу ҳам ижтимоий етукликнинг муайян кўрсаткичи ҳисобланади.

А. М. Петровский ижтимоий етукликни муайян ёш давлари билан боғлайди. Одатда, ижтимоий етуклик ўрта ўспиринлик даврига тўғри келади (19-21 ёш), ёшлар қобилиятнинг энг юқори даражасига (ақлий, ижодий, касбий ва ҳоказо) эришиши, етакчи ҳаётий қизиқишларнинг намоён бўлишида намоён бўлади. [9].

Т.В. Карсаевскаянинг фикрига кўра, талабалик даври ақлий, иродавий, ҳиссий ва жисмоний етуклик юзага келадиган давр бўлиб, ўз-ўзини англаш ривожланади, шахснинг ижтимоий етуклиги ижтимоий-педагогик маконда фаол шаклланади. Олий таълим муассасасида талаба объектдан фаолият ва тарбия субъектига айланади, бу ижтимоий мавқенинг ўзгариши, янги ролларни тасдиқлаш ва улар томонидан тегишли ижтимоий етуклик даражасига эришишни назарда тутувчи ижтимоий функцияларни бойитиш билан боғлиқ бўлган фаолият ва таълим предметиға айланиши билан боғлиқ. Мана шу ерда дунё ва ўз-ўзини тушунишга интилиш юзага келади. Уларда ахлоқий онг ривожланишидаги сифат жиҳатидан янги ўзгаришлар содир бўлиб, улар ижтимоий етукликнинг муҳим таркибий қисмиға айланади [5].

А. П. Гусева фикрига кўра, ижтимоий етуклик бутун, нисбатан барқарор тизим бўлиб, у шахсининг жамият, гуруҳ, атроф-муҳитдаги ўрни, роли, вазифаларини англаш билан боғлиқ. Ижтимоий етуклик ички ва ташқи омилларнинг ўзаро алоқадорлиги орқали намоён бўлади. Унинг таркибида инсоннинг қадрият соҳаси муҳим ўрин тутди. Хусусан, қадрият йўналишлари ижтимоий етукликнинг муҳим белгилари бўлиб, онг ва ўз-ўзини англашнинг асосий элементи ҳисобланади [3].

Профессор Ғ.Б.Шоумаров етуклик тушунчасига “тўла етуклик” тушунчаси билан изоҳ беради. Фикримизча шахсининг, “тўла етуклиги” унинг маълум бир даражага эришганини билдиради. Шу нуқтаи назардан олганда Ғ.Б.Шоумаров “етуклик”-бу ривожланишнинг маълум бир босқичи, фазаси, чегарасига етилганликнинг сифатий ва миқдорий характеристикасини маълум бир аниқликда белгилаб берувчи кўрсаткич бўлиб хизмат қилади [11].

У.А. Бўтаева тадқиқотлари натижасида етукликга кенг қамровли хулоса берган. Уни таъкидлашча етуклик: масъулиятни ўз бўйнига олиш ва қарор қабул қилиш; етакчи бўлишга интилиш, ўзи ва атрофидагиларни бошқара олиш; ўзи ва атрофидагиларни эмоционал ва руҳий қўллаб-қуватлашга тайёр бўлиш; ўзига ишониш ва қатъият билан ҳаракат қилиш; фалсафий мушоҳада қилиш ва фикрларни умумлаштира олиш; ўз принципларини ҳимоя қилиш, илгари сурган қарашларини тасдиқлай олиш, танлаган йўлидан қайтмаслик, иродавий мустаҳкам бўлиш; шахсий индивидуал қарашга эга бўлиш; ҳаётини тажрибани орттириш ва уни ёш авлодга беришга тайёр бўлиш; реализм, рационализм, қилган ишларини таҳлил қилиш, баҳолаш ва унга жавоб бера олиш; ҳаётини ижтимоий ролларда ўзгармаслик ва тўғри бажаришга интилишдир [2].

Профессор Н.С.Сафаев тадқиқотлари бўлғуси педагог талабаларда ўзликни англаш, қадриятларнинг психологик механизмлари ва ўзига хос хусусиятларини ўрганишга бағишланган. Муаллифнинг таъкидлашча, ўзликни англаш мураккаб ижтимоий феномен сифатида, тўрт асосий

компонентдан таркиб топган: 1. Когнитив. 2. Аффектив. 3. Диний. 4. Хулқ-атвор. Бу ҳолат етукликнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, бўлажак муаллимнинг касбий барқарорлиги ва педагогик фаолиятининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади [2].

С.И. Фетисовнинг фикрига кўра, талабаларнинг ижтимоий етуклигини шакллантириш ва ривожлантириш ижтимоий ўз-ўзини англаш ва ижтимоий масъулиятнинг мантикий муносабати билан таъминланади. Бундан келиб чиқадики, ўз-ўзини англаш ва ижтимоий масъулият шахснинг ижтимоий етуклиги тушунчасининг таркибий қисмлари ва унинг асосий хусусиятлари сифатида намоён бўлади.

О. А. Любимова, ижтимоий етукликни идрок этишнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ушбу ҳодисанинг асосий таркибий қисмлари учун қуйидаги элементларни ажратади:

шахсий жавобгарлик; ҳиссий ўз-ўзини назорат қилиш; хулқ-атворни ўзи назорат қилиши;

эркинлик; ўз-ўзини тасдиқлашнинг адекватлиги; мақсад белгилаш; ҳаётий воқеаларни юқори даражада рўёбга чиқариш. Ижтимоий етук шахс тузилишидаги марказий унсур ҳар қандай муҳим вазият устидан субъектив назорат даражаси ҳисобланади.

А.Л. Солдатченко, ижтимоий етукликнинг шаклланишини ўрганиб, у билан боғлиқ қуйидаги шахсий хусусиятларни ўз ичига олишини таъкидлайди: ахлоқий нормаларнинг ўзлаштирилиши; шахслараро мулоқот тамойиллари; жамоадаги хатти-ҳаракатлар; хулқ-атвор ва умуман психикани иродавий тартибга солиш даражаси; шахснинг ўз-ўзини актуаллаштирилиши.

Олимлар ўртасидаги муҳокамага кўра, талабалар ижтимоий етуклигининг қуйидаги умумлаштирилган хусусиятларини аниқлаш ўринли ҳисобланади: атроф-муҳитнинг автоном кўриниши; ўз-ўзига адекват баҳо бериш; адекват ўз-ўзини англаш; адекват ижтимоий хулқ-атвор; ўз-ўзини тасдиқлаш адекватлиги; фаол ҳаётий позиция; иродавий ўзини тартибга солиш; коммуникатив толерантлик; ҳаётга максимал ижтимоий-ахлоқий

мослашиш; маънавий ва ахлоқий масъулият; (келажак) касбий иш учун мотивация; энг муҳим бўлган ҳаёт соҳасида максимал амалга ошириш учун шахсни йўналтириш; шахснинг норматив фаолияти; руҳий автономлик; ривожланган эмпатия; бошқалар билан муносабатларда иш фазилатларини ривожлантириш; ривожланган коммуникатив назорат; рефлексивлик; мустақиллик.

Аксарият олимларнинг фикрига кўра, талабалик ёшида ижтимоий етуклик, одатда, фуқаролик онги, идентиклик, ижтимоийлашиш, ижтимоий нормаларни қабул қилиш учун муҳим механизм сифатида юзага чиқади. Бу ёшда ахлоқий такомиллашув содир бўлади. ижтимоий етуклик уларнинг фаолиятида, умуминсоний ишлари ва умуман жамиятдаги қизиқишларида, ўз хатти-ҳаракатлари, хатолари, ишлаш қобилияти, ҳаётини режалари, содир бўлаётган воқеаларга нисбатан нуқтаи назарларида намоён бўлади. Етукликнинг намоён бўлиши асосан олдинги тарбиянинг ўзига хос хусусиятлари натижасида юзага келадиган айрим муаммолар билан бирга кечиши мумкин. Улар, одатда, жисмоний, ахлоқий ва ижтимоий етуклик ўртасидаги зиддиятлар билан боғлиқ. Шу муносабат билан, юзага келадиган эҳтиёжлар кўпинча имкониятларга мос келмайди.

Психологияда ижтимоий етуклик муаммосини ўрганишнинг назарий асослари қуйидаги ҳулосаларни шакллантиришга ёрдам бериши.

Назарий таҳлилнинг кўрсатишича талабалар ижтимоий етуклигининг қуйидаги умумлаштирилган хусусиятларини аниқлаш ўринли ҳисобланади: атроф-муҳитнинг автоном кўриниши; ўз-ўзига адекват баҳо бериш; адекват ўз-ўзини англаш; адекват ижтимоий ҳуқ-атвор; ўз-ўзини тасдиқлаш адекватлиги; фаол ҳаётини позиция; иродавий ўзини тартибга солиш; коммуникатив толерантлик; ҳаётга максимал ижтимоий-ахлоқий мослашиш; маънавий ва ахлоқий масъулият; (келажак) касбий иш учун мотивация; энг муҳим бўлган ҳаёт соҳасида максимал амалга ошириш учун шахсни йўналтириш; шахснинг норматив фаолияти; руҳий автономлик; ривожланган эмпатия; бошқалар билан муносабатларда иш фазилатларини

ривожлантириш; ривожланган коммуникатив назорат; рефлексивлик; мустақиллик.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. «Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида». 2017 й., 27-сон, 607-модда.

1. Бутаева У.А. // Психологик етуклик даражасини ташхис қилишнинг психологик хусусиятлари, монография. – Тошкент, «Наврўз» нашриёти, 2019. 144 бет.

2. Гусева А.П. Ценностно-смысловые аспекты зрелости личности. // Психология XXI века: Материалы Межд. научно-прак. Конф. молодых учёных, Санкт-Петербург, 2016. - С. 98-99.

3. Лебедева А.П. Социальная зрелость и педагогическое мастерство будущего учителя // Современная педагогика, 2001, - № 6. - С. 54-59.

4. Карсаевская Т.В. Этапы жизненного цикла человека: зрелость, старость. // Психология зрелости и старения. - 2002. - Осень. - С. 8-12.

5. Кондратьев Н.П. Роль учебных занятий в становлении социальной зрелости личности. // Педагогическое образование. - М.: МГПИ, 2001. - № 4, - С. 118-123.

6. Михайлов А.В. Формирование социальной зрелости студентов экономического профиля. // Экспериментальные исследования по проблемам общей и педагогической психологии. - 2010.- № 9. - С. 107-114.

7. Петровский А.М. Особенности становление социальной зрелости. - М.: Педагогика, 2004. - С. 67-90.

8. Солдатченко А.Л. Становление социальной зрелости студентов вуза: методологические подходы. // European Social Science Journal. - 2017. - №6. - С. 403-411.

9. Усмонова Ш.Д. “Шахс ижтимоий фаоллиги ривожланишнинг психологик механизми” Замонавий таълим-2019, 27-32 б.

10. Шоумаров.Ф.Б. ва бошқ. Шарқона оила. – Т.: 2012. 122 б.

11. www.expert.psycpology.ru

METHODS OF ANALYZING DICTIONARY ENTRIES: DEFINITIONS, EXPLANATIONS, CULTURAL NOTES

Yusupova Mushtariy Baxtiyor qizi
Doctorate (Karshi State University)

Аннотация В статье рассматриваются методы анализа словарных статей, с акцентом на определения, пояснения и культурные заметки в учебных словарях английского и узбекского языков. Исследование оценивает, насколько эффективно эти словари представляют этнокультурные единицы, уделяя внимание их семантической ясности, культурному контексту и практическому использованию. Сравнительный анализ лексикографических подходов выявляет основные проблемы, с которыми сталкиваются учащиеся, и предлагает рекомендации по улучшению словарных статей для лучшего отражения культурных нюансов и облегчения изучения языка.

Ключевые слова: этнокультурные единицы, анализ словарей, определения, культурные заметки, учебные словари, английский язык, узбекский язык, лексикография.

Introduction Dictionary entries play a critical role in shaping the way language learners understand and use words, particularly when it comes to culturally specific terms, or ethnocultural units. These units carry meanings tied to a particular culture's traditions, practices, and social values. Educational dictionaries must strike a balance between providing linguistic accuracy and delivering sufficient cultural context to make these terms meaningful to learners. This paper explores several methods used in the analysis of dictionary entries, focusing on definitions, explanations, and cultural notes in both English and Uzbek educational dictionaries. By employing these methods, researchers can evaluate how effectively dictionaries convey both linguistic meaning and cultural significance.

1. Semantic Analysis of Definitions

The first and most essential component of a dictionary entry is the **definition**. It provides the core meaning of a word or term. When analyzing definitions in educational dictionaries, the following key aspects are examined:

- **Clarity and Simplicity:** Educational dictionaries aim to offer definitions that are easy to understand, especially for learners of the language. In the analysis,

researchers examine whether the definitions are presented in accessible language and whether complex ideas are simplified appropriately for the target audience.

✓ For example, the word "Thanksgiving" in an English dictionary may be defined as "a holiday where people give thanks for what they have." However, a learner unfamiliar with American culture might find this explanation incomplete without further context. The simplicity of the definition should not sacrifice the core meaning.

- **Precision of Meaning:** The accuracy of a definition is crucial. Ethnocultural terms often have layers of meaning, and their interpretation can vary across contexts. The analysis looks at whether the definition accurately captures the essence of the term, and if any nuances are omitted.

✓ In the case of the Uzbek word "Navro'z," a precise definition should capture not only that it is a spring festival but also its significance as a time of renewal, reflecting cultural and historical contexts.

- **Presence of Multiple Meanings:** Some ethnocultural units have different meanings depending on the context in which they are used. Researchers analyze whether dictionaries provide all relevant meanings or restrict the entry to the most commonly used sense.

✓ For instance, "Ramadan" in Islamic culture has both religious and social meanings. Educational dictionaries should acknowledge both aspects to provide a fuller understanding of the term.

2. Discourse Analysis of Explanations

In addition to basic definitions, many dictionaries provide **explanations** that elaborate on the meaning of a word or phrase. These explanations help bridge the gap between the definition and the actual usage of the term in everyday life. Analyzing explanations involves:

- **Contextualization:** Effective dictionary explanations often include the context in which a word is used, allowing learners to understand how and when to use the term appropriately. Researchers assess whether the explanations provided in dictionaries reflect real-world usage or if they are overly formal or limited.

✓ For example, an entry for "sherbet" in an Uzbek dictionary might explain that it is not just a drink, but one often served during certain social events, such as weddings or family gatherings. Such contextual explanations are crucial for learners to understand cultural practices.

- **Usage Examples:** Explanations often incorporate example sentences or phrases that illustrate how the word functions in real communication. The analysis evaluates the quality and appropriateness of these examples, ensuring that they reflect both linguistic correctness and cultural authenticity.

✓ For "Guy Fawkes Night" in British culture, an explanation may include an example like, "People light bonfires and set off fireworks to celebrate Guy Fawkes Night." This example provides a clear, practical illustration of how the term is used.

- **Depth of Explanation:** While explanations should be concise, they must also provide sufficient detail for the learner to grasp the full meaning of the term. Researchers analyze whether the explanation provides enough information to avoid misunderstanding while maintaining brevity and clarity.

3. Cultural Analysis of Notes

One of the key challenges in interpreting ethnocultural units is ensuring that learners understand the cultural significance behind a term. **Cultural notes** are often included in dictionary entries to provide additional background on the social, historical, or cultural importance of a word. The analysis of these notes involves:

- **Depth of Cultural Information:** Cultural notes must provide more than just a superficial explanation of a term's meaning. They should delve into the cultural practices, historical origins, or societal roles associated with the word. The analysis examines whether the cultural notes in educational dictionaries are comprehensive enough to give learners a deeper understanding of the term.

✓ For example, in explaining the term "Sumalak" (a traditional Uzbek dish), the cultural note should include its connection to the Navro'z festival, its symbolic meaning of renewal, and the communal process of preparation.

- **Relevance to Language Learners:** Not all cultural information is necessary for language learners, so it is essential that cultural notes include the most relevant details. The analysis assesses whether the notes focus on aspects of the culture that are critical for understanding the term within a learning context.

✓ A cultural note on "Hanukkah" in a dictionary might focus on the customs surrounding the lighting of the menorah and the historical background, without overwhelming the learner with details on every related practice.

- **Cross-Referencing with Other Terms:** In some cases, ethnocultural units are part of a broader set of culturally related terms. Effective cultural notes cross-reference related concepts, allowing learners to explore related vocabulary and deepen their cultural understanding. The analysis looks for instances where cross-referencing is used effectively to enhance the learner's knowledge.

✓ For example, an entry on "Thanksgiving" could cross-reference related terms such as "turkey," "Black Friday," or "harvest festival," providing a fuller picture of the holiday's cultural context.

4. Comparative Analysis

A comparative analysis involves examining how different dictionaries approach the same ethnocultural units. This method is particularly useful when comparing dictionaries from different cultural backgrounds, such as English and Uzbek. The analysis looks for:

- **Consistency in Definitions and Explanations:** Are the definitions of the same term consistent across different dictionaries? Researchers compare entries from various educational dictionaries to see if there are discrepancies in how terms are defined and explained.

✓ For example, the term "Eid al-Fitr" might be defined differently in an English learner's dictionary versus an Uzbek learner's dictionary, with one focusing more on religious aspects and the other on social practices. A comparative analysis can highlight how each dictionary prioritizes different aspects of the term.

- **Cultural Nuances in Translation:** The analysis also considers how effectively cultural nuances are translated between languages. For instance, does

the English definition of an Uzbek term capture its full cultural significance, or is something lost in translation?

✓ The word "Plov" (Uzbek rice dish) may be described simply as "a rice dish" in an English dictionary, but an analysis may reveal that this definition overlooks the cultural importance of Plov in Uzbek hospitality and celebrations.

5. Lexicographical Analysis

Finally, lexicographical analysis focuses on the structure and design of dictionary entries themselves. This method looks at:

- **Entry Structure:** How is the entry for an ethnocultural unit organized? Is there a clear distinction between the definition, explanation, and cultural notes? A well-organized entry helps learners easily navigate the information provided.

✓ For instance, in a learner's dictionary, the entry for "Christmas" might be broken down into a short definition, a more detailed explanation of its cultural significance, and a note about related customs in different countries.

- **Use of Multimedia Elements:** Increasingly, educational dictionaries are incorporating multimedia elements such as images, audio pronunciations, and videos. Researchers analyze whether these elements are used effectively to enhance understanding, particularly for ethnocultural units that involve visual or auditory components, such as traditional clothing or music.

Conclusion

Analyzing dictionary entries through the lenses of definitions, explanations, and cultural notes provides a comprehensive approach to evaluating how well educational dictionaries convey both linguistic and cultural knowledge. By employing methods such as semantic analysis, discourse analysis, and comparative analysis, researchers can gain valuable insights into the strengths and weaknesses of current dictionary practices. As dictionaries continue to evolve, particularly in the digital age, these methods will remain essential for ensuring that learners receive clear, accurate, and culturally rich information.

References

1. **Atkins, B.T., & Rundell, M. (2008).** *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press.
2. **Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (1986).** *The BBI Combinatory Dictionary of English: A Guide to Word Combinations*. John Benjamins Publishing.
3. **Carter, R. (1998).** *Vocabulary: Applied Linguistic Perspectives*. Routledge.
4. **Davletov, F. (2017).** *Etnomadaniy Birliklarning Lugʻatlarda Talqini: Oʻzbek va Jahon Tajribalari*. Tashkent: Universitet Nashriyoti.
5. **Hartmann, R. R. K. (2001).** *Teaching and Researching Lexicography*. Pearson Education.
6. **Swan, M. (2016).** *Learner's Dictionaries of English: A History*. Cambridge University Press.
7. **Piirainen, E. (2018).** *Cultural Keywords in Discourse: Theory and Practice*. John Benjamins Publishing.
8. **Sinclair, J. (1991).** *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.
9. **Moon, R. (1998).** *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Clarendon Press.
10. **Zakirov, T. (2020).** *Oʻzbek Tili Lugʻatshunosligi va Uni Oʻrganishning Muammolari*. Tashkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi NMIU.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Ziyodullayeva Sarvinov Shamsiddin qizi
o'qituvchi (Iqtisodiyot va pedagogika universiteti)

ANNOTATION

In this state, information is presented about the role and meaning of the use of transferable pedagogical technology and innovative technology in the educational process, which is the same as the current problem of the present day, for the improvement of the quality of education.

Key words: innovative technologies, brainstorming, Venn diagram, education, interactive.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi, talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, taxlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi talaba asosiy vazifani bajaruvchiga aylanadi. Shuning uchun oliy o'quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari- interaktiv metodlar, Innovatsion texnologiyalarning o'rnini va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi- talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Innovatsiya (inglizcha innovation)-yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar-bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi,

ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning oziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

-O'quvchi-talabaning dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi; -O'quvchi-talabalarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;

-O'quvchi-talabaning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har-bir masalaga ijodiy yondashgan xolda kuchaytirishi;

-Pedagog va O'quvchi-talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi. Pedagogik texnologiyalar masalalari, muammolarini o'rganayotgan o'qituvchilar, ilmiy-tadqiqodchilar, amaliyotchilarning fikricha, pedagogik texnologiya bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq, hamda o'qitish jarayonida qo'llanishi zarur bo'lgan, kompyuter, masofali o'qish yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi. Bizning fikrimizcha, pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi bu o'qituvchi va O'quvchi-talabaning belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalarga bog'liq deb xisoblaymiz, ya'ni o'qitish jarayonida maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida O'quvchi-talabalar mustaqil fikrlay olsalar, ijobiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa qila olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, bizning fikrimizcha ana shu o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi. Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchi-talabaning ehtiyojidan kelib chiqqa xolda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik

jarayondir. Ushbi fikrimizni quyidagicha asoslashimiz mumkin: O'qituvchi-Maqсад-Mazmun-Metod-Shakl-Vosita-O'quvchi-talaba-Natija.

Yuqoridagilarda ko'rinib turibdiki, maqsadni amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish, ham o'qituvchi, ham o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati hamda ular qo'ygan maqsad, tanlangan mazmun, metod, shakl, vositaga, ya'ni texnologiyaga bog'liq. O'qituvchi va o'quvchi talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq: natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'quvchi –talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun balkim kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'ladi, bular o'qituvchi va o'quvchi-talabaga bog'liq. Shu bilan bir qatorda o'qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitni, eng asosiysi, o'quvchining imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatini tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina, kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda o'quvchi talabani ta'limning markaziga olib chiqishi kerak. O'qituvchi tomonidan har bir darsni yaxlit xolatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo'lajak dars jarayonini loyihalashtirib olishi zarur. Bunda o'qituvchiga u tomonidan bo'lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir. Chunki darsning texnologik xaritasi xar bir mavzu, xar bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o'quvchi talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan xolda tuziladi.

Yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llay bilish maxoratini oshirish. O'quvchi talaba: Mustaqil fikr yuritishni o'rganish. O'qituvchi tomonidan o'zi o'qiyotgan fanning har bir mavzusi, har bir dars mashg'uloti bo'yicha tuzilgan yuqoridagi kabi texnologik karta unga fani, predmetini yaxlit xolda tasavvur etib yondashishga, tushunishiga, yaxlit o'quv jarayonining boshlanishi, maqsadidan tarqatib, erishiladigan natijasiga ko'ra olishiga yordam beradi. Ayniqsa texnologik

kartani o'quvchi talabaning imkoniyati, ehtiyojidan kelib chiqqa xolda tuzilishi uni shaxs sifatida ta'limning markaziga olib chiqishga olib keladi. Bu esa o'qitishning samaradorligini oshirishga imkon yaratadi. O'qitish jarayonida o'quvchi talabalarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarni qo'llanilishi ularni mustaqil, erkin fikrlashga, Izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, ma'suliyatni sezish, ilmiy tadqiqod ishlarini olib borish, tahlil qilish ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, eng asosiysi, o'qishga, fanga, pedogogika va o'zi tanlagan kasbiga bo'lgan qiziqishlarni kuchaytiradi. Bunday natijaga erishish amaliyotda o'quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarini qo'llashni taqoza etadi.

Ular juda xilma-xildir. Biz ulardan bazilari haqida to'xtalib o'tamiz va ularni o'tkazish tartibi haqida qo'llanma beramiz. Ushbu metodik qo'llanmada keltirilgan zamonaviy metodlar, yoki o'qitishning samarasini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar o'quvchi talabalarda mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy, mustaqil fikrlashni shakllantirishga, qobiliyatlarini rivojlantirishga, raqobatbardosh, yetuk mutaxassis bo'lishlariga hamda Mutaxassisga kerakli bo'lgan kasbiy fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi.

Ushbu metodik qo'llanmadan foydalanuvchilar o'quv jarayonini tashkil etish uchun havola etilgan texnologik treninglarni xuddi shu tartibda, o'tkazishlari shart emas, har qaysi o'qituvchi bu treninglarni umumiy shaklini olgan holda o'zlarinng dars texnologiyalarini yaratishlari, berilgan treninglarni to'liq yoki ularning bazi bir bosqichlari, elementlarini ishlatishlari mumkin. Biz quyida o'qitish jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan bazi bir treninglarga tavsifnoma berib, bazilarini o'tkazish tartibi to'g'risida metodik tavsiyanoma berib o'tamiz: "Tarmoqlar" metodi- o'quvchi talabani mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan. "3x4" metodi- o'quvchi talabalarni erkin fikrlashi, keng doirada turli g'oyalarni bera olishi, ta'lim jarayonida yakka, kichik guruh xolda tahlil etib, xulosa chiqara olishi, ta'rif bera olishiga qaratilgan. Interfaol usullar Sinkveyn usuli. Sinkveyn - fransuz tilida «5 qator» ma'nosini bildiradi. Sinkveyn-

ma'lumotlarni sintezlash (bir butunga keltirish)ga yordam beradigan qofiyalanmagan she'r bo'lib, unda o'rganilayotgan tushuncha(hodisa, voqea, mavzu) to'g'risidagi axborot yig'ilgan holda, o'quvchi so'zi bilan turli variantlarda va turli nuqtai nazar orqali ifodalanadi. Sinkveyn tuzish- murakkab g'oya, sezgi va hissiyotlarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalash uchun muhim bo'lgan malakadir. Sinkveyn tuzish jarayoni mavzuni yaxshiroq anglashga yordam beradi. Sinkveyn tuzish qoidalari:

1-qator: Mavzu bir so'z bilan ifodalanadi (odatda ot tanlanadi).

2-qator: Mavzu ikkita sifat bilan ifodalanadi (2 ta sifat yoziladi).

3-qator: Mavzu doirasidagi hatti-harakatni uchta so'z bilan ifodalanadi.(3 ta fe'l yoki ravishdosh yoziladi).

4-qator: Mavzuga nisbatan munosabatni anglatuvchi va to'rtta so'zdan iborat bo'lgan fikr yoziladi.(4 ta so'zdan iborat jumla yoziladi).

5-qator: Mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma'nosi unga yaqin bo'lgan bitta so'z yoziladi (mavzuga sinonim so'z yoziladi). Misol: Shaxs Serg'ayrat va baxtiyor. Izlanadi, fikr yuritadi, komillikka intiladi. Naqadar buyuk va murakkab mavjudot. Inson. Klaster usuli. Klasterlarga ajratish- o'quvchilarga biror-bir mavzu to'g'risida erkin va ochiq tarzda fikr yuritishga yordam beradigan pedagogik strategiyadir. Bu usul ko'p variantli fikrlashni o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea)lar o'rtasida aloqa o'rnatish malakalarini rivojlantiradi. «Klaster» so'zi g'ujm, bog'lam ma'nosini anglatadi. Klasterlarga ajratishni da'vat, anglash va mulohaza qilish bosqichlaridagi fikrlashni rag'batlantirish uchun qo'llash mumkin.

U asosan yangi fikrlarni uyg'otish, mavjud bilimlarga yetib borish strategiyasi bo'lib, muayyan mavzu bo'yicha yangicha fikr yuritishga chorlaydi.

Klasterlar tuzishdan yangi mavzuni mukammal o'rganmasdan oldin foydalanish maqsadga muvofiqdir. Klaster tuzish ketma-ketligi:

1 Katta varog` qog`ozning o'rtasiga yoki sinf doskasiga yoxud yozish uchun foydalanish mumkin bo'lgan sathga «kalit» so'z yoki gap yoziladi;

ʻ Shu mavzuga tegishli deb hisoblangan va xayolga kelgan soʻz va gaplar yoziladi;

ʻ Fikrlar paydo boʻlganda va ularni yozganda fikrlar oʻrtasida mumkin boʻlgan bogʻlanishlarni belgilash;

ʻ Fikrlar tugamaguncha yoki vaqt tamom boʻlgunicha xayolga kelgan barcha fikrlar yozilaveradi;

ʻ Keltirilgan soʻz va fikrlar mazmuni va yaqinligiga qarab toifalarga ajratib chiqiladi. Insert usuli. Insert usuli tushunishni kuzatish vositasidir. Insert- bu oʻquv jarayonida oʻz anglashini faol kuzatish uchun oʻquvchilarga imkoniyat beradigan kuchli vositadir, chunki shunday hollar borki, odam matnni oxirigacha oʻqib, u yerda nima yozilganligini eslab qololmasligi mumkin. Bu esa odam nima oʻqiyotganini tushunmay, oʻqish jarayonida faol boʻlishga qatnashmaydigan va oʻz anglashini kuzatmaydigan hollarning misolidir. Insert- bu matn bilan ishlaganda faollikni qoʻllab- quvvatlash uchun kuchli vositadir.

Oʻquvchi matn bilan ishlayotganda bir qator belgilarni qoʻyib boradi, ular esa quyidagi maʼnolarni bildiradi: V - bilganlarimni tasdiqlaydi + - yangi axborot - - bilganlarimga zid keladi ? - meni oʻylantirib qoʻydi.

Ikki qismlik kundalik usulidan ham matn bilan ishlash jarayonida foydalanish mumkin. Bu usul birinchidan, mavzu matnini chuqur tushunishga yordam bersa, ikkinchidan, oʻquvchilarni ijodiy tafakkurga undaydi, ularning mustaqil fikr yuritishlarini kuchaytiradi. Berilgan matn oʻqib chiqilgach, daftar varagʻi quyidagi tarzda ikki qismga boʻlinadi:

PARCHA SHARH Chap tomondagi «Parcha» deb yozilgan qismga oʻquvchilar matn yuzasidan biror parcha yoki ularga qattiq taʼsir qilgan narsa yoki ularni haqiqatda hayron qoldirgan timsol haqida yozishlari kerak. Ehtimol, bu ularga shaxsiy tajribalaridan nimanidir eslatgandir, balki ularni qiziqtirgan yoki oʻylantirib qoʻygandir. Balki ular bu fikrga, narsaga qoʻshilmaslar. Balki bu narsa oʻquvchi uchun yangilikdir, balki shu narsa mohiyatini tushunib yetmagandir.

Varaqning «Sharh» deb yozilgan o'ng tomoniga chap tomondagi tanlangan parcha (yoki parchalar) ga sharh yoziladi. Bunda nima uchun ushbu parchani tanlab olganligi, bu narsa uni nima haqida o'ylashga majbur etganligi, shu munosabat bilan unda qanday fikrlar tug'ilganligi haqida sharh beriladi.

Aqliy hujum (Breynstorming). Aqliy hujum - g'oyalarni generatsiya qilish usuli. Bu metodning mohiyati jamoa hamkorligi asosida muammoni yechish jarayonlarini vaqt o'yicha bir qancha bosqichlarga (g'oyalarni generatsiyalash, ularni tanqidiy va konstruktiv holatda ishlab chiqish) ajratishdan iborat. «Aqliy hujum»dan maqsadli foydalanish o'kuvchilarning ijodiy va nostandart tafakkurlashini rivojlantiradi.

Usulni qo'llash uchun dastlab yig'ilgan guruh odiga muammo quyiladi. Bu muammoni yechimiga oid munozarada barcha o'kuvchilar ishtirok etadilar va o'z fikrlarini bildiradilar. Bunda bahslashuvchilarga miyaga qanday fikr quyilib kelsa, uni tanqidsiz va asoslamay erkin, «tilga nima kelsa» aytish imkoniyati beriladi. Dastlabki bosqichda hech kimni o'zga kishi g'oyalariga «hujum» qilishi yoki baholashiga haqqi yo'q. «Aqliy hujum yo'li bilan qisqa daqiqalarda o'nlab g'oyalarni yuzaga chiqish imkoniyatlari mavjud bo'ladi Aqliy hujum»ning qoidalari: Fikr va g'oyalar hech qanday cheklanmagan holda iloji boricha qattiqroq aytilishi lozim; Bildirilgan fikr va g'oyalar takliflar berish to'xtatilmaguncha muhokama qilinmaydi, baholanmaydi;

Bildirilgan har qanday g'oya va fikrlar hisobga olinadi; Qancha ko'p g'oya va fikrlar bildirilsa shuncha yaxshi; Fantastik, qo'qqisdan miyada paydo bo'lgan fikrlar ham muhim; Bildirilgan fikr yoki g'oyalar u yoki bu ishtirokchiliki, deb ajratilmaydi, ular muallifsizdir; Bildirilgan g'oya va fikrlarni to'ldirish va yanada kengaytirish mumkin; Barcha aytilgan takliflar yozib boriladi; Takliflarni bildirish uchun vaqt aniq belgilanadi.

Fikr yoki g'oyalarning ma'qulini tanlash alohida «tanqidchilar» yoki guruhning norasmiy liderlari tomonidan amalga oshiriladi B-B-B (bilamiz, bilishni xoxlaymiz, bildik) jadvali. Innovatsion usullardan biri bu B-B-B (bilamiz, bilishni xoxlaymiz, bildik) jadvali bilan ishlashdir. «B-B-B- (bilamiz, bilishni xoxlaymiz,

bildik) usuli mashg'ulot jarayonida matnni tushunishni kuzatishdagi grafik tashkilotchi hisoblanadi».

Venn diagrammasi. Venn diagrammasi bir-birini kesadigan ikki yoki undan ko'p doiralarda ko'riladi, ular o'rtasida yozish uchun yetarli joy qolishi kerak. U g'oyalarni zidlash uchun ishlatilishi yoki ularning umumiy xususiyatlarini (nimada ular kesishadi) ko'rsatishi kerak. Masalan, o'quvchilar Xristofor Kolumb ekspeditsiyalarini Marko Polo ekspeditsiyalari bilan taqqoslaydilar deylik. Venn diagrammasi bir-biriga yopishgan ikki doira bilan birga ushbu ekspeditsiyalar o'rtasida zidlik o'tkazish, ayni vaqtda ularning umumiy unsurlarini ko'rsatish imkonini beradi. Kubiklar usuli. Kubiklar- o'zgartirilayotgan kelajakka asoslanib mavzuni ko'rib chiqishga yordam beradigan o'qitish usulidir. Har tomonlamam fikrlashga (yozishga) yordam beradigan har xil yo'l-yo'riklar yozilgan kubik ishlatiladi. Tomonlarining hajmi o'rtacha 15-20 sm bulgan qutichaga qog'oz yopishtirib, kubik yasash mumkin. Kubikning har bir tomoniga quyidagi oltita yo'l-yo'riq yoziladi: buni tasvirlang, buni taqqoslang, buni o'zaro bog'lanishini ko'rsating, buni tahlil qiling, buni qo'llang, yaxshi va yomon tomonlarini ko'rsating (dalillar yordamida).

O'tiladigan mavzu yoki biror tushuncha shu jadval savollari asosida tahlil qilib chiqiladi.

Xulosa qilib aytganda Interfaol usullar orqali ta'lim samaradorligi oshadi, o'qituvchi va talaba o'rtasida o'zaro hamkorlik; talabalarda erkin ijodiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi va shaklladi. Bu innovatsion yondashuvda talaba shaxsi ta'lim markaziga aylanadi. O'qilishda noan'anaviy shakllar interfaol usullarni 3 guruhga ajratish mumkin: o'qitishda hamkorlik, modellashtirish, o'rganishning tatqiqot modeli.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Avloniy A. Turkiy guliston èxud Axloq. – T.: 1997. – B. 105.
2. Amir Temur o'gitlari: To'plam. Tuzuvchilar: B.Axmedov, A.Aminov. – T.: Navro'z, 1992. – B. 75.
3. Andreeva G. M. Sotsial'naya psixologiya. Uchebnik. — M., 1998.91 s.

4. Anikeeva N. P. Jamoalardagi psixologik muxit. Uslubiy qo'llanma. — T., 1992.-76 b.

5. Сарвиноз, З. (2023). Способы определения лидерских способностей учащихся классными руководителями. Международный журнал исследований и разработок EPRA (IJRD), 8(4), 203-206.10:27

HOZIRGI O'ZBEK OILALARIDA SHAKLLANADIGAN MUAMMOLARNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Qosimova Bibimaryam

Magistrant (Qarshi DU)

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda oilada sog'lom muhitni barqarorlashtirish, oila-nikoh munosabatlari sofligini qadriyat darajasiga ko'tarish, yoshlarni oila qurgunga qadar sog'lom oila munosabatlariga oid tasavvurlarini shakllantirish, ota-onalik ustanovkalarining oila mustahkamligini ta'minlovchi ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganish, oilaviy xolding, oilaviy hayot sifatini oshirish kabi yo'nalishlardagi ilmiy tadqiqotlar ustuvor darajada amalga oshirilmoqda. Bu borada oila-nikoh qadriyatlarini saqlab qolish, mustahkam oila munosabatlariga salbiy ta'sir etadigan iqtisodiy, demografik, tibbiy, psixofizologik omillarni aniqlash, namunali, zamonaviy va farovon oilani barpo etishning ijtimoiy hamda etnopsixologik jihatlarini tadqiq etishga yo'naltirilgan masalalarga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda oila institutini mustahkamlash, umuminsoniy va etnik qadriyatlarni targ'ib etish orqali uni ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash, voyaga yetayotgan yoshlar o'rtasida oila qadriyatlarini e'zozlash, oilalarni mustahkamlashga qaratilgan institutsional, huquqiy-me'yoriy asoslar yaratildi. «Farovon oila — jamiyat ravnaqining asosi» konseptual g'oyasini amalga oshirish ustuvor vazifa sifatida qaralib, yosh oilalarni hayotga tayyorlash, sog'lom oilaviy munosabatlarni o'rnatishning yangicha ilmiy yondashuv asosida ilmiy-amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish hamda nazariy yechimlarini topish imkoniyatlari yaratildi.

So‘ngi yillarda etnopsixologiya, oila-nikoh munosabatlari, er-xotinning o‘zaro munosabatlari, oilaviy kelishmovchiliklarning rivojlanish xususiyatlari, turmushdan ajralish va uning oqibatlari psixologiya fanining ijtimoiy va etnopsixologiya sohalarida tadqiqot ob’ekti sifatida izchil ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu sohada psixolog olimlardan E.G‘oziev, G‘.B.Shoumarov, V.M.Karimova, M.Mamatov, A.M.Jabborov, S.A.Oxunjonova, R.S.Samarov, Z.A.Rasulova, O‘.B.Shamsiev, N.A.Sog‘inov, E.Usmonov, X.Karimov, O.Shamieva, N.Salaeva, F.R.Ro‘ziqulov, M.X.Fayzieva, H.U.Abdusamatov, I.A.Jabborov, R.N.Alimardanovalarning ilm-fan sohasida erishgan yutuqlari salmoqli bo‘lib, ilmiy izlanishlari e‘tiborga loyiqdir.

Mamlakatimizning etakchi psixolog olimlaridan biri E.G‘ozievning ta’kidlashicha – moddiy-iqtisodiy, hissiy-irodaviy, axloqiy-aqliy, qarindosh-urug‘chilik, yaqinlik va do‘stlik-birodarlik kabi negizlar asosida oila hayoti va er-xotin munosabatlari barpo etiladi. Ushbu negizlar qanchalik baquvvat bo‘lsa, oilada erkak va ayol o‘rtasidagi totuvlik, barqarorlik, oilaning baxti va farovonligi shunchalik mustahkam bo‘ladi. Yoshlarni turmush tarziga tayyorlash yoki yangi oila qurishda yuqorida sanab o‘tilgan asoslarga e‘tibor berish lozim. “Oila but bo‘lishi uchun birinchi navbatda, shaxslararo tenglikni qaror toptirish lozim. Ikki yosh, ya’ni bo‘lg‘usi kuyov-qayliqlar bir-birlarini chuqurroq o‘rganishlari, ayrim nuqsonlardan ko‘z yumushlari zarur. Yoshlarni qiyinchiliklarni engishga, o‘zgacha shart-sharoitga ko‘nikishga bolalikdan o‘rgatib borish maqsadga muvofiqdir. Eng muhimi ular o‘rtasida chin muhabbat bo‘lishi darkor. Oilada mehnat taqsimotini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish ayni muddaodir” [7].

E.G‘oziev o‘z tadqiqotlarida “er-xotin xarakterining bir-biriga mos emasligi, farzandsizlik, kelinning ma’naviy va jismoniy jihatdan kamsitilishi, oilaning moddiy-iqtisodiy ta’minotdagi yetishmovchiliklar, tarbiyaviy qashshoqlik, turmushda ortiqcha an’ana va marosimlarga berilish, ichkilik, rashk qilish, madaniy hordiq chiqarish sharoit va imkoniyatlarining pastligi va shunga o‘xshash omillar oilada yuzaga keladigan ziddiyatlarning paydo bo‘lishi va oila buzilishlariga asosiy sabablar sifatida ta’kidlab, har biri o‘zbek oilalarida yosh

kelin-kuyov o'rtasida nosog'lom psixologik munosabatlar shakllanishiga olib kelishi ijtimoiy-etnik xususiyatlarga ko'ra izohlangan" [7].

Taniqli psixolog olim G'.B.Shoumarov o'z izlanishlarida oila mustahkamligini saqlash uchun er-xotin baxtli va farovon hayot kechirishlari yosh kelin va kuyovning o'zaro qovusha olishlariga mohiyatiga ko'p jihatdan bog'liqdir [8]. Olim o'zaro qovushuvlarni biologik qovushuv, psixologik qovushuv, sosial qovushuv tarzida 3 tarkibiy qismga bo'ladi.

"Ba'zi hollarda xulq-atvorning ba'zi jihatlari bilan kelin-kuyovlar mos kelmasa-da, lekin ular munosabatidagi hissiyot kuchi, psixologik va tarbiyalanganlik saviyasi, oilaviy hayotni mustahkamlashga intilish, tarbiya va madaniy saviya darajasi, o'zaro munosabat tartiblar ularning o'zaro qovushishini, ya'ni, oiladagi sog'lom psixologik muhitni ta'minlay oladi.

Kelin-kuyovlarda alturizm (mehr-muhabbat) xudbinlikdan ustun kelsa, har qanday tafovut, kelishmovchilik oilaviy turmush uchun xavf tug'dirmaydi" [8]. Shuningdek, olim o'z izlanishlarida nikohda paydo bo'ladigan ziddiyatli vaziyatlar rivojlanishini psixologik tahlil qilib, muhim sabablari sifatida: "kelin-kuyovning oila qadr-qimmatini belgilashdagi kamchiliklari, yangi oilada etakchilik mavqeini qo'lga kiritish uchun kurashish, bir-birini psixologik xususiyatlarini tushunib etmaslik, uy-ro'zg'or ishlarini bajarishga belgilangan darajada tayyor emaslik, jinsiy tarbiyaga oid bilimlarning yetishmasligi, farzandlar tarbiyasidagi kelishmovchiliklar, mijozlarining mos kelmasligi, jinsiy masalalarda kelisholmaslik, farzandsizlik, rashk va ishonchsizlik ekanligini ko'rsatib o'tgan.

Mamlakatimiz ijtimoiy psixologiyasining etakchi olimi V.M.Karimova tadqiqotlarida o'zbek ayollarini ijtimoiy hayotdagi faolligi, shaxsiy ustanovkalari, tasavvur va dunyoqarashlarining o'zgarish jarayonini ilmiy muammo sifatida ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan tahlil qiladi. Mamlakatimizning turli hududlarida yashayotgan ayollarning rolli ustanovkalarini o'rganib, er-xotin o'rtasidagi munosabatlar, nikoh tushunchalari bo'yicha shaxsiy ustanovkalari o'rtasida turli tafovutlar borligini aniqlagan.

Muallifning qarashlarida oilaviy ijtimoiy tasavvurlar murakkab va ko‘p komponentli psixologik tizim bo‘lib, uning tarkibiga oilaning umumiy qadriyatlari, shaxslararo munosabatlarga xos tasavvurlar, erkak va ayol fazilatlari, ularning oilaviy munosabatlardagi o‘rni, ahamiyati, oilaviy rollar va ularni amalga oshiruvchi ijtimoiy ustanovkalar, reproduktiv tasavvurlar to‘g‘risidagi va boshqa ijtimoiy-psixologik tushunchalar kiradi.

“Yosh oila to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlar asosan shaxs ijtimoiylashuvining dastlabki davridanoq shakllana boshlaydi va uning o‘zgarishida ijtimoiy-psixologik omillar, ta’lim-tarbiya, oila muhiti, milliy-ma’naviy va axloqiy qadriyatlar, shaxsning muloqot muhiti va shaxsiy faolligi muhim o‘rin tutadi. Oilaga xos ijtimoiy tasavvurlar har bir oila a’zosining bilish tizimida shakllangan ong tarkiblaridan iborat bo‘lib, shaxsning ijtimoiy va individual tajribasi sifatida uning oilaviy hayotga tayyorligini ta’minlaydi” [2].

X.Karimov tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda o‘zbek oilasida er-xotin orasidagi vujudga keladigan turli nizolarni boshqa millat vakillari (rus, ukrain va boshqa) oilalaridagi nizolardan farq qilishini, er-xotin o‘rtasida kelib chiqqan nizolarning milliy-madaniy muhitga xos bo‘lganligi, nizolar klassifikatsiyasi, hayotiy va ilmiy dalillarga tayanib oilaviy nizolarning oldini olish yo‘llari, bartaraf etish choralari hamda yosh kelin-kuyov o‘rtasidagi sog‘lom psixologik munosabatlarni ta’minlashga oid taklif va tavsiyalarni ham ilgari surgan.

N.Salaeva Xorazm oilalarida ilmiy izlanishlar olib borib, o‘z tadqiqotlarida viloyatdagi oilarning etnopsixologik xususiyatlari, qadriyatlar tizimi, urf-odatlarini aks ettirdi. Muallifning fikricha, xorazm oilalarida milliy madaniyatning etnik xususiyatlari vorisiylik asosida saqlanib kelinmoqda. Shuningdek, voha oilalarining etnopsixologik xususiyatlari O‘zbekistonning boshqa hududlarida yashayotgan o‘zbeklardan tarixiy o‘tmishi, maydoni, ma’naviyati-madaniyati va turmush tarzi bilan ma’lum darajada farqlanishga egaligi muallif tomonidan ilmiy tadqiqotlarida yoritib o‘tilgan. Xorazmda bugungi kungacha saqlanib kelayotgan, oilaviy munosabatlar tizimiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi urf-odatlar, an’ana va marosimlar aniqlangan [5].

O‘zbek oilalarida ajralishning ijtimoiy-psixologik asoratlarini ilmiy asoslashda F.R.Ro‘ziqulov tomondan olib borilgan ilmiy izlanishlar diqqatga sazovordir. Muallif oila-nikoh munosabatlaridagi jiddiy muammolardan biri – oilalarning buzilishi-ajralishlarning soni mamlakatimizda kun sayin oshib borayotganligini alohida e’tirof etgan. U bu muammo haqida o‘z fikrlarini bildirar ekan, mamlakatimizda hududida yashayotgan oilalarda ajralishlar soni rivojlangan ko‘plab G‘arb davlatlari va MDH tarkibidagi respublikalarga nisbatan bir necha marotaba kam bo‘lsa-da, lekin o‘zbek oilalarida ajralish nihoyatda ayanchli iz qoldirmoqda, noxush vaziyatlar, kechinmalar, holatlarni keltirib chiqarmoqda, deb ta’kidlaydi. Tadqiqotchi tomonidan keltirilgan xulosalarga ko‘ra, “ajralish va uning asoratlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega, ko‘p bolalilik, qarindosh-urug‘chilik aloqalari kuchli, oila-nikoh munosabatlarining etnik xususiyati ko‘proq saqlanib kelgan o‘zbek oilalarida yaqqol ko‘zga tashlanishi asoslab berilgan” [4].

M.X.Fayzieva o‘z tadqiqotlarida oilaning barqarorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni tahlil qilib, uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganadi. Olima tadqiqot doirasida olgan natijalariga tayanib, oilada shaxslararo munosabatlarni muvofiqlashtirishning istiqbollari, oiladagi shaxslararo munosabatni muvofiqlashtirishning psixoterapevtik vositalari, yangi qurilayotgan oilaning andozasi (loyihasi) haqida ilmiy asoslangan qimmatli tavsiya va xulosalarni ilgari surgan.

Uning fikricha, “oiladagi shaxslararo munosabatlar milliy-hududiy xususiyatlarga uzviy bog‘liq murakkab tizimga ega bo‘lib, uning asosiy bo‘g‘ini er bilan xotin o‘rtasidagi munosabat hisoblanadi. Bu munosabatlarning barqarorligini er va xotinda oilaviy qadriyatlarining shakllanganlik darajasi belgilaydi. Er-xotinlarning shaxslararo munosabati bilan oilaviy qadriyatlar o‘zaro uzviy xususiyatga ega bo‘lib, ularning uyg‘un shakllanmaganligi munosabatlarning beqarorlashuviga sabab bo‘ladi.

Z.A.Rasulova o‘zbeklarda oila-nikoh an‘analarining ijtimoiy va etnik psixologiyasi sohasida ilmiy izlanishlar olib borib, oila-nikoh an‘analarini ilmiy-psixologik o‘rganishning asosiy yo‘nalishlari (psixologik antropologiya, qiyosiy-

madaniy psixologiya, din psixologiyasi, etnopsixolingvistika, etnososiologiya)ga xos yondashuvlarni o'zbek milliy-madaniy muhitida tadbiq etishning integrativ (konnektiv, funksional, regulyativ) imkoniyatlarini asoslab bergan [3].

H.U.Abdusamatov nikohdan tashqari munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari mavzusida olib brogan tadqiqotlarida o'zbek oilalarida nikohdan tashqari munosabatlarni keltirib chiqaruvchi sabab va omillarni empirik tahlil qilib, nikohdan tashqari munosabatlarni yuzaga kelishida gender xususiyatlarga ko'ra ayollarda boshqa jins vakiliga nisbatan hissiy yaqinlik, erkaklarda esa tasodifiy vaziyatlar kabi mezonlar va jinsiy yaqinlik ustunlik qilishi aniqlangan. Muallif tomonidan, nikohdan tashqari munosabatlarni yuzaga kelishi va son jihatdan keskin oshishi davriy xarakterga ega bo'lib, ko'proq yosh oila davriga xosligi alohida ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, tadqiqotchi tomonidan er-xotin munosabatlaridagi nizoli vaziyatlar, er-xotinning jinsiy munosabatlardagi bilimi, ko'nikma va malakalari o'rtasidagi tafovutlar yoki jinsiy munosabatlardagi madaniyatsizlikning mavjudligi nikohdan tashqari munosabatlarni keltirib chiqaruvchi etakchi omillar ekanligi alohida qayd etilgan [1].

Ilmiy kuzatishlarimizdan ko'rinib turibdiki, oilaviy hayot va oila-nikoh muammolari doirasida tadqiqot ishlari qanchalik keng qamrovli olib borilsa ham, hali uning etarli darajada ilmiy o'rganilmaganligi namoyon bo'ladi. Mamlakatimizda mavjud oila va nikoh munosabatlari, oilaviy hayotining turli jabhalarida uchrayotgan muammolar falsafa, tarix, etnografiya, sosiologiya, pedagogika, psixologiya, huquq fan sohalarining vakillari tomonidan ancha faol o'rganilayotgan bo'lsa-da, lekin oiladagi sog'lom psixologik munosabatlarga xos ba'zi bir masalalar haligacha o'z dolzarbligini saqlab turibdi. Aynan, yosh kelin-kuyov o'rtasidagi sog'lom psixologik munosabatlarni ta'minlashning ijtimoiy-etnik asoslarini o'zbek milliy-madaniy muhiti ta'sirida o'rganish ana shunday muammolar yechimiga yo'l topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdusamatov X.U. Nikohdan tashqari munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. T.: 2019, -24 b.
2. Karimova V.M. O'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi: Psixol. fanl. dokt. ... diss. Farg'ona, 1994. -322 b.
3. Rasulova Z.A. O'zbeklarda oila-nikoh an'analarining ijtimoiy va etnik psixologiyasi. Psixologiya fanlari doktori (DSs) dissertatsiyasi avtoreferati. T.: 2018, -32 b.
4. Ro'ziqulov F. O'zbek oilalarida ajralishning ijtimoiy psixologik asoratlari // Psixol.fan. nomz. ... diss. -T., 2002. -148 b.
5. Salaeva N. Xorazm oilalarining etnopsixologik xususiyatlari: Psixol. fan. nomz dis. - Toshkent: O'zMU, 2002. – 162 b.
6. G'oziev E., Uzoqov X., Tojiev A. Oila etikasi va psixologiyasi. -T.: O'qituvchi. 1992.- 128 b.
7. Shoumarov G'.B., Shoumarov Sh.B. Muxabbat va oila. - Toshkent: Ibn Sino, 1994. 2-nashri. - 120 b.

NEMIS TILIDA SO'ZLOVCHILAR KIBER MAKONIDA

MULTIMEDIYA KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MOHIYATI

Ибрагимова Замира Атаназаровна,

Катта ўқитувчи (Урганч ДУ)

Annotation

The network provides the following didactic features (that is, useful for learning): 1) publication of educational and methodological information, if necessary, in the form of hypermedia; 2) communication between subjects and objects of the educational process on the Internet; 3) remote use of information resources, remote library catalogs and files of electronic libraries, user files, databases and knowledge; 4) remote use of remote computing resources and remote laboratory workshops.

Key words: Didactic, information resources, hypermedia, internet network, subject, object, electronic library

Tarmoq quyidagi didaktik xususiyatlarni (ya'ni o'rganish uchun foydali) ta'minlaydi: 1) o'quv-uslubiy ma'lumotlarni, agar kerak bo'lsa, gipermedia ko'rinishida nashr etish; 2) Internet tarmog'ida o'quv jarayonining sub'yektlari va ob'yektlari o'rtasidagi muloqot; 3) axborot resurslari, masofaviy kutubxona kataloglari va elektron kutubxonalarning fayllari, foydalanuvchi fayllari, ma'lumotlar bazalari va bilimlardan masofaviy foydalanish; 4) masofaviy hisoblash resurslari va masofaviy laboratoriya ustaxonalaridan masofaviy foydalanish. Ular haqida keyinroq gaplashamiz.

Ana shu xususiyatlar ta'lim tizimida internetdan keng foydalanish imkonini berdi. Tarmoqdan foydalangan holda o'rganish modellari (sxemalari) aralash va to'liq Internet ta'limiga bo'linishi mumkin. Birinchi holda, Internet texnologiyalari an'anaviy o'quv jarayoniga kiritilgan va o'quv jarayoni kontaktli va kontaksiz o'rganish davrlaridan iborat. Ikkinchi holda, ta'lim to'liq Internetda amalga oshiriladi.

www tarmog'i ham bo'lajak chet tili o'qituvchisini tayyorlashning eng muhim yordamchi vositasiga aylanib bormoqda. Har qanday yangi o'quv vositasi singari, Internet hali ham o'tish bosqichida va uning uslubiy ahamiyatini baholash hali yetarlicha ishonchli emas; umumiy rasmiy ma'qullash va xavotirli foydalanish o'rtasidagi oraliqda. Shuning uchun, birinchi navbatda, texnik va ruhiy to'siqlarni yengib o'tish, **NIT** bilan ishlashni o'rganish kerak.

Demak, Internet butun ta'lim tizimini isloh qilish quroli bo'la oladi desak, bo'lajak o'qituvchining internet resurslari, internet texnologiyalari, internet ob'yektlari bilan ishlashi uchun zarur bo'lgan Internetning asosiy vazifalarini aniqlash zarur.

Internetning funksiyalari sinfda va sinfdan tashqarida ishlash uchun yagona axborot maydonini ta'minlashi, butun dunyo bo'ylab o'qituvchilarning birgalikdagi faoliyati uchun imkoniyat yaratishi mumkin, shuningdek, multimedia kompetensiyasini o'zlashtirish orqali o'qituvchining malakasini oshirish imkoniyatini beradi; talabalarning chet tilini o'zlashtirish jarayonida Internet

texnologiyalarini chet tillari orqali o'zlashtirish jarayonida, ya'ni tilni o'rganish va uni multimedia, interaktiv va gipermatnli muhitda o'rgatishdan iborat.

Internet allaqachon shakllangan va shuning uchun ta'lim berish uchun biz Internetning funksiyalarini ochib berishimiz va tushunishimiz kerak.

Mavjud nashrlar va tadqiqotlarda Internetning jamiyat hayoti va ta'lim jarayonidagi funksiyalari xilma-xilligi ta'kidlangan. Bularga quyidagilar kiradi: tadqiqot funksiyasi, avtomobil funksiyasi ("Axborot supermagistrali"), muloqot funksiyasi, o'rganish funksiyasi, arxiv funksiyasi va axborot, kommunikatsiya funksiyasi, Vogt nashrlari (2000). Funksiyalar haqida gap ketganda, "ta'lim sifatini tekislash", "ilmiy bilimlarni tashkil etish" funksiyasi sifatida («Inhaltsbereich» va «Interaction» – ilmiy ishlanmalar, jarayonlar, yaratish va sxemalar, izohlovchi misollar zarur bo'lgan qarorlar uchun vaziyatlarni yoritish imkoniyatlarini birlashtiradi, shuningdek, doimiy muloqot orqali boshqa hamkasblar tomonidan o'z pozitsiyasini tekshirish va baholash; tadqiqot materiallarining shaffofligi va foydalanish imkoniyati) Internetning ijtimoiy funksiyasini va "fanlararo kommunikatsiyani tashkil etish" funksiyasini ham qo'shish zarur P.M. Korolev (2001). Bundan tashqari, radioeshittirish (elektron kutubxonalar), interaktiv (telekommunikatsiya konferensiyalari), qidiruv (kataloglar, qidiruv tizimlari) kabi asosiy Internet xizmatlarining boshqa taqsimotlari mavjud. Biz Internetni chet tillarini o'rganish uchun foydalanish nuqtai nazaridan ko'rib chiqamiz, shuning uchun ushbu tadqiqotning maqsadlari uchun quyidagi muhim funksiyalar aniqlandi:

Transport funksiyasi (www, grafik interfeys (havolalar bilan gipermatn); elektron pochta (elektron pochta); tarmoq aloqa protokollari) orqali;

- II. Axborot muhitida muloqot funksiyasi;
- III. Professional muloqot funksiyasi;
- IV. O'rganish funksiyasi.

Internet funksiyalarining tavsifi ushbu tadqiqot muallifi tomonidan shaxsan o'tkazilgan shaxsiy tadqiqot natijasidir. Shu maqsadda nemis tilida so'zlashuvchi kibermakon saytlarning 50000dan ortiq bosma nusxalari to'plandi va tahlil qilindi.

To'plangan bosma nashrlar ishda ikki tomonlama rol o'ynaydi: birinchidan, ular Internet resurslari va xizmatlarini, nemis tilida aloqa funksiyasini o'zlashtirish uchun telekommunikatsiya tarmoqlarini o'rganish uchun aniq material edi; ikkinchidan, ular maxsus seminarda talabalarga tarmoqda ishlashda va www materiallarini chop etish asosida Internet texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini o'rgatishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar majmui uchun o'quv materialini tanlashda asos bo'lib xizmat qilgan.

Keling, birinchi funksiyaning batafsil tavsifiga o'tamiz. Biz Internet - gipermatnli, link (havolalar) bilan dunyo bilimlari omborining raqamli kognitiv tizimi sifatida nemis tili o'qituvchisi uchun tarmoqdagi foydali sahifalarni topish imkoniyatlari haqida dastlabki g'oyani, tegishli saytlar, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning Internet tarmog'idagi boshlang'ich yo'nalishini taqdim etishini aniqladik.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Словар методических терминов (теория и практика преподавания языков). — СПб.: Златоуст, 1999. —С.472.
2. Алмазова Н.И. Формирование межкультурной компетенции при обучении иностранному языку в экономическом вузе. Автореф.дисс... . док.пед.наук. – Санкт-Петербург.: –2003. – С.43.
3. Элов Б.Б. Смарт технологиялар асосида ўқув жараёнини ташкил этиш ва бошқариш. Тех. фан. бўй. ПхД. дисс.Автореф.Тошкент.ТАТУ.2018й.
4. Юзликаев Ф.Р. Теория и практика интенсификации дидактической подготовки будущего учителя в системе высшего педагогического образования. Дис.док.пед.наук. 13.00.01. Ташкент 2005. 36 ст.

BO‘LAJAK NEMIS TILI O‘QITUVCHILARIDA KO‘P TILLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING O‘RGANISH METODIKASI

Nurullayeva Nigora Nazirovna

O‘qituvchi (Akademik litsey, Urganch DU)

Anotation

Studying the level of formation of inclusive education competence in future German language teachers required determining the teacher's level of knowledge of innovative technologies in the development of the competence of these teachers with the help of innovative technologies and, accordingly, determining the working methods and stages. The methodology of studying the understanding of innovative technologies by inclusive education among future German language teachers was formed based on the analysis of psychological and pedagogical literature.

The purpose of the experimental research is to study the characteristics of future German language teachers' knowledge, understanding, and ability to analyze the content of innovative technologies.

Key words

Competence, innovative technology, inclusive education, psychological-pedagogical literature, level of knowledge, working methods

Eksperimental tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilarni belgiladik:

- Tajriba – sinov ob’ektlarini aniqlash;
- Tanlab olingan topshiriqlar bo‘yicha talabalarning folklor namunalari tushunishini va mazmunini tahlil eta olishini baholash mezonlarini aniqlash;

Tadqiqotimiz vazifalarini amalga oshirish maqsadida quyidagi metodlardan foydalandik:

- So‘rovnoma o‘tkazish;
- Kuzatish metodi;
- Ta’kidlovchi - tadqiqot metodlari.

Qo‘yilgan vazifalarni hal etish uchun biz **uch davrdan** iborat tadqiqot ishlarini olib bordik.

Dastlabki davr 2020-2021-yillarni o'z ichiga oldi. Bu davrda tadqiq etilayotgan muammoni nazariy adabiyotlar tahlili asosida taxminiy va dastlabki kuzatishlar orqali dolzarbligini asosladi.

Ikkinchi davr 2021 – 2022-yillarni o'z ichiga olib, bu davrda Bo'lajak nemis tili o'qituvchilar inklyuziv ta'lim kompetentligini shakllantirish ishlarini amalga oshirish mazmuni takomillashtirildi va amaliyotga tatbiq etildi.

Uchinchi davr 2022-2023- yilda olib borilib, bu davrda amaliyotga tatbiq etilgan bo'lajak nemis tili o'qituvchilar inklyuziv ta'lim kompetentligini shakllantirish ish tizimi samaradorligi o'rganildi, tahlil etildi, natijalari statistik qayta ishlandi.

Ta'kidlovchi eksperiment metodikasi D.A.Abdurahimova[30], L.R.Mo'minova, R. Qobulova [109] metodikalari asosida ishlab chiqildi.

Tajriba-sinov ishlari Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Urganch davlat universitetlaridan jami 150 nafar talabalar ishtirok etishdi.

Ta'kidlovchi tadqiqotda ishtirok etgan bo'lajak nemis tili o'qituvchilar va talabalar ro'yhati

2.1.1-jadval

№	Viloyat	1	2	3	4	JJami
		kurs/sinf	kurs/sinf	kurs/sinf	kurs/sinf	
		Bo'lajak nemis tili o'qituvchilar soni				
1	Chirchiq davlat pedagogika universiteti	17	17	20	20	74
2	Urganch davlat universiteti	18	18	20	20	76
		Talabalar soni				
	Jami:	35	35	40	40	150

Jahon talabiga mos, zamonaviy bilimlarga ega, har tomonlama mustaqil fikrlaydigan, kelajakka ishonch bilan qaraydigan mutaxassislarni tarbiyalash, g'amxo'rlik qilish mamlakatimiz siyosatining bugungi kundagi ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Davlatimiz tomonidan hayotga tatbiq etilayotgan

demokratik g'oyalarga va bozor islohatlari talabiga javob beradigan mutaxassislariga ta'lim va tarbiya berish, ularni zamon talabiga mos qilib tayyorlash tizimi tubdan isloh qilindi. Bunda davlatimiz rahbari va mutasaddi vazirliklar tomonidan yaratilayotgan qonunchilik bazasi mazkur tizimning mustahkam huquqiy asosi bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Ta'lim jarayonini isloh qilish va mehnat bozori talab qiladigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda oliy ta'lim muassasalari muhim o'rin egallaydi. Bo'lajak nemis tili o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sohasini yangi innovatsion metodlar, g'oya va konsepsiyalar asosida takomillashtirishga ehtiyoj mavjud. Ushbu ehtiyojni amaliy jihatdan qondirish yo'llarini tadqiq qilish va amaliyotga joriy etish masalasi milliy maxsus pedagogikaning dolzarb mavzusiga aylangan. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, alohida yordamga muhtoj bolalarga ta'lim va tarbiya berish, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish jahon andozasi darajasiga ko'tarish bo'lajak mutaxassisdan yuqori amaliy bilim va malakani talab qiladi.

Oliy ta'lim muassasasida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda bevosita o'quv ishlarini samarali tashkil qilish ham katta ahamiyatga ega. Ta'limning samaradorligi esa, bevosita talabalarning ruhiyati, dunyoqarashi, his-tuyg'ulari, qiziqishlari va bilim olishga bo'lgan intilishlaridan kelib chiqqan holda o'z faoliyatlarini anglab yetishiga bog'liq. Bo'lajak nemis tili o'qituvchilarni bilim olishga bo'lgan harakatini faollashtirish, maqsadga muvofiqlik, ijodiylik, faollik, kuzatuvchanlik, individual-shaxsiy qobiliyatlarni hisobga olish kabi tamoyillarga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Авилкина Ж. Н. К вопросу о когнитивном подходе в обучении иностранным языкам / Ж.Н. Авилкина, А.П. Пониматко. - Текст : электронный // Вестник МДПУ имя И. П. Шамякша. - 2009. - №1 (22). - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-kognitivnom-podhode-v-obuchanii-inostrannym-yazykam> (дата обращения: 30.11.2020).
2. Аврорин В. А. Двязычие и школа / В.А. Аврорин. - Текст : непосредственный // Проблемы двязычия и многязычия. - Москва, 1972. - С. 49-62.
3. Ибрагимов Г. И. Теория обучения : учебное пособие / Г. И. Ибрагимов, Е. М. Ибрагимова, Т. М. Андрианова. - Москва : ВЛАДОС, 2011. - 383 с. - ISBN 978-5-691-01705-6. - URL: <https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785691017056.html> (дата обращения: 12.07.2020)
4. Клыбин А. Ю. Комплект методического обеспечения по учебной дисциплине "Педагогические технологии" / А.Ю. Клыбин - Текст :

SOCIAL NETWORKS TO PROMOTE INTERCULTURALITY IN HIGHER EDUCATION

Usmanaliev Khusniddin Murodjon ugli

PhD (UzSWLU)

Abstract: *This article analyzes the relationship between social networks and intercultural practices in higher education. A qualitative approach was applied through an action-research methodology and a descriptive technique. As a result, it was obtained that social networks promote interculturality due to their multiple advantages: communication, interaction, ease of use, and participation in the educational community. It was possible to encourage the practice of intercultural principles and the appreciation of the use of social networks in an innovative way and the generation of spaces in which teachers foster the presence of cultural values in the educational field among students.*

Keywords: *digiculturalism, higher education, innovation, Interculturality, social networks.*

Introduction

This research was born after identifying difficulties in the formation of work teams to carry out different academic activities in the eighth semester teacher-students of the Basic Education and Bilingual Intercultural Education at a Distance of the National University of Education (UNAE), in the Macas-Morona Santiago Support Center. The students have their groups marked and therefore processes of exclusion, discrimination and promotion of stereotypes and prejudices between the cultures to which they belong (Shuar, Achuar, Kichwa and Mestizo) occur. This does not allow to enjoy true inclusive and intercultural processes, in adherence to the principles of Good Living. It is evident that the majority of students are ashamed to express themselves in their mother tongue; this causes the cultural identity to be lost and the ancestral knowledge of each people to not be revalued. From this problem, the idea of introducing social networks as a means for students to promote and live interculturality arises.

Social networks are carriers of spaces for coexistence among all. In this sense, Morales Zúñiga (2011) mentions that they are in charge of reconstructing the forms that are invisible in a given social structure, with the objective of accessing the contents they contain. Thus, social networks have currently become an effective means of communication to which most people have access, generally

for free: they allow sharing information regardless of distance and time. For this reason, students of distance courses at the Macas-Morona Santiago Support Center of UNAE, when they are in places where the telephone signal is poor, have chosen to use social networks such as WhatsApp, Facebook and Messenger to keep in touch with teachers and among classmates. On the other hand, they use YouTube to reinforce learning.

The design and validation of the instruments began with an exploratory phase of conceptual frameworks. In the validation phase, the judgment technique was used, with the help of two specialists with experience and training in intercultural education and educational technologies. Microsoft Excel was used to categorize the responses in the analysis of results and conclusions phase.

The Likert scale was applied to the students and included ten questions, three of which have been considered for discussion in this study. The checklist was applied to the teachers and was organized into five indicators; this analysis is offered later in the results section.

Most of the respondents consider that in educational processes there are still manifestations of exclusion, discrimination and promotion of stereotypes by peers and teachers. These processes do not allow embracing interculturality as a manifestation of wealth for growing in social, personal and academic aspects.

100% of respondents agree with the creation of a teaching guide designed by the teacher that integrates social networks in an innovative and pedagogical way. It is believed that it will contribute to the generation of intercultural, inclusive and collaborative spaces.

The first indicator of the checklist shows that most sixth-semester teachers use social networks to communicate with students and guide them in study topics. On the other hand, most teacher-students assessed in question 2 of the survey that teachers do not integrate social networks in educational processes to promote interculturality. They use them for other purposes: to inform about dates, tasks, etc.

On the other hand, most teachers believe that social networks promote tolerance and respect for the diversity of cultures present in classrooms (Figure

3). Therefore, they should be used in a positive and educated way, enhancing their academic use and, above all, at any time and place, for the rescue and exchange of knowledge, the consolidation of cultural identity and the promotion of customs, traditions, beliefs and worldviews of each people.

The proposed teaching guide was born from the needs expressed in the surveys and checklists. It was evaluated by four specialist teachers with extensive experience in intercultural education and educational technology. As a result of this process, the highest rating was obtained in relation to the clarity of the writing, the structure, the relevance of the topics and the coherence between the learning objectives. Thus, the implementation of this pedagogical instrument became feasible.

The needs identified through the information gathering instruments were key to designing, developing and implementing the teaching guide. This contributed significantly to addressing the diversity of the teacher-students, men and women aged 25 to 55, belonging to the Kichwa, Shuar, Mestizo and Achuar cultures.

The organization of each strategy determined the following elements at each stage: objective, participants, topic, grouping, duration, social network, methodology, description, development, analysis and evaluation of the activities. The methodology used in this guide corresponds to the case study and collaborative learning through the use of innovative teaching activities provided by social networks. These strategies were worked on during the months of May and June 2020.

The first strategy was called "Getting to know the Shuar culture" and the proposed methodology was the case study. The social network Facebook was used, where a general group and groups of five teacher-students were formed, grouped by the month of their birthday. The process began with the publication of the case study on the Shuar culture in the general Facebook group; then, they were invited to read and analyze the case and to answer three questions individually in a forum. Later, work groups were formed, in which each member played a role: timekeeper, coordinator, narrator, evaluator and facilitator. Each team drew conclusions and

reflections from the analyzed case and published them in the general group, inviting the other teams to comment. Finally, each teacher-student published the reflections on their Facebook wall and tagged friends, family and colleagues so that they could comment on the importance of the Shuar culture.

REFERENCES

6. Cano, J., Ricardo, C., & Del Pozo, F. (2016). Intercultural competence of higher education students: A study at the Universidad del Norte (Barranquilla, Colombia). *Encuentros* , 14(2), 159-174.
7. Cruz, M., Pozo, M., Andino, A., & Arias, A. (2019). Information and communication technologies (ICT) as an interdisciplinary research method with an intercultural approach for the student training process. *e-Information Sciences* , 9(1), 3-15. <https://doi.org/10.15517/eci.v1i1.33052>
8. Gómez, I., García, F., & Delgado, M. (2018). Use of the social network Facebook as a learning tool in university students: Integrated study on perceptions. *Educational Perspective*, 57(1), 99-119.
9. Guevara, G., Verdesoto, A., & Castro, N. (2020). Educational research methodologies (descriptive, experimental, participatory, and action research). *Recimundo* , 4(3), 163-173. [https://doi.org/10.26820/recimundo/4.\(3\).july.2020.163-173](https://doi.org/10.26820/recimundo/4.(3).july.2020.163-173)
10. Hernández, A., & Iglesias, A. (2017). The importance of digital and information skills for the development of an intercultural school. *Interacções* , 13(43), 205-232. <https://doi.org/10.25755/int.12038>

CHET TILI DARSLARIDA METODLAR

Nilufar Eshonkulova

Doktorant (Qarshi MII)

Malakalar hosil qilishning hal qiluvchi bosqichi o'quv materialini qo'llash hisoblanadi. O'quvchilarning og'zaki va yozma fikr almashishlari jarayonida qo'llash metodi qo'l keladi. Oldin o'rganilgan material endi axborot yetkaza olish maqsadiga bo'yso'ndiriladi. Metodlar faoliyati ko'rsatgichi, o'z navbatida metodik

harakatlar (usullar) orqali amaliyotga ishlatiladi. Masalan: matndan axborot olish usuli, Grammatik birlikni leksik o'rgatish usuli (qoida bermasdan yaxlit hodisa tarzida), talaffuzni taqlid yo'li bilan o'rgatish va hakozi. Aniq usullar majmuasi jarayon metodini tashkil etadi. Metodik usul o'quv materialini o'rgatish va o'rganishda yaqqol ko'rinib turadigan harakatni bildiradi. Tarjima metodining tarafdorlaridan biri fransiyalik Jan Jozef Jakato (Jakato 1770-1840) matnni tarjimasi bilan yodlashni tavsiya qilgan. Bu metod orqali grammatika tarjima metodidagi sixolastik (Quruq safsata) tomonlarga nisbatan matn (leksika) tarjima metodi birmuncha ilg'or metodik sistema hisoblanadi. Chunki grammatikani quruq yodlashdan tilni aks ettiradigan matnlarni o'rganishdek hayotiy zaruratga keskin burilish yasaldi. Tarjima metodlarining ba'zi usullarida hozirgi chet-til o'qitish amaliyotida ham foydalaniladi, masalan til hodisalarining ma'nosini ochishda tarjimadan va kontekstdan foydalanishga alohida e'tibor berish lozim. Tarjimasiz metod. Mazkur metodning turli ko'rinishlari tarixdan ma'lum. Ularni ikki yirik guruhga ajratish mumkin; tabiiy va to'g'ri metodlar: tabiiy metodlarning sobitqadam muhlislari fikricha, chet tilni o'rganish ona tilini egallash sharoitiga monand bo'lishi kerak. Metodning bosh maqsadi chet tilda gapirishni o'rgatish. Kundalik hayotiy mavzularda gapirishni o'rganish orqali o'qish va yozishni o'rganib olishga imkoniyat yaratildi, degan g'oya amaliy maqsad tarzida shakllangan. Tabiiy metod tarkibiga kiritilgan prinsiplardan eng muhimi-til muhitini yaratishdir. Olg'a surilgan metodik prinsiplarni amalda qo'llash bobida turli yondashuvlar paydo bo'lgan. Metod namoyondalarining ijodiy faoliyatida buni yaqqol sezish mumkin. M.Berlits metodi. M.Berlits –Amerika Qo'shma Shtatlarida 1878-yilda chet tili o'qitish kurslari tashkil etgan va darsliklar tuzgan. Chet til o'qitish metodikasi tarixida atoqli metodist olim M.Berlist Yevropa tillari va ayrim sharq tillari darsliklarini yaratgan. O'z vatani germaniyada ishi yurishmagach, AQSh ga ko'chib bordi va o'zining birinchi maktablarini ochadi. Tilni amaliy maqsadda o'rganishni vazifa qilib qo'yadi.

1. Til materialini idrok etish immanent tarzda tarjimasiz bo'lishi kerak. So'z bilan narsa, hodisa, harakat, fikran bevosita bog'lanishi, ona tili so'zlari bilan aloqa

o'rnatilmasligi hamda grammatik tushunchalarni kontekstda, ong ishtirokisiz va induktiv holda ona tili bilan qiyoslamasdan idrok etish.

2. Muallimga taqlid qilish orqali til materialini mustahkamlash.

3. Chet til o'rganishda ona tilining ishtirok etmasligi.

4. Til hodisalarini leksik va grammatika birliklarining ko'rgazmalilik (narsa, tasvir, xatti xarakat, sharxlash) yordamida ma'nosini ochish.

5. Yangi materialni avvalo og'zaki taqdim etish.

6. O'quvchilarni nutq faoliyatiga undovchi muallim va o'quvchi (suhbati) juft nutqi boshqalaridan maqbul ish uslubi ekanligi. M.Berlits ilmiy ko'rsatmalarini o'quv vositalarida nazariy asoslashga uringan. Uning quyidagi o'quv qo'llanmalari mashhur bo'lgan. Erstes Buch für den Erwachsene, Zweiter Teil, B.Aufl, Berlin, 1929. Yllustrated Book for children English, Riga 1924. F.Guen metodi (1831-1898). Tabiiy metod vakillaridan fransuz metodisti F.Guen chet tilni ona tili o'rganishga o'xshab, amaliyotda egallash tarafdori bo'lgan. Metodikada birinchi bo'lib, u leksikaning mavzular (uydagi hayot, maktab, jamiyat, tabiat) bo'yicha tasnifini kashf etgan. Chet til o'rgatishda quyidagi metodik qonun-qoidalarni tashkil qilgan:

1. Odam o'z ehtiyojidan kelib chiqib tilni o'rganadi.

2. O'rganish birligi qilib so'z emas, gap tanlanadi.

3. Til o'rganishda og'zaki nutq birlamchi hisoblanadi. F.Guen huddi M.Berlitsga o'xshab, ko'rgazmalilik, ona tiliga tayanmasdan, grammatikaning leksikaga tobeligi kabi shartlarni quvvatlaydi F.Guenning ilmiy asari va o'quv qo'llanmasi Erstes Übungsbuch für das Deutsche metodika tarixida o'rganilgan. M.Walter metodi. Tabiiy metodlar doirasida chet til o'rgatish bilan shug'ullangan nemis metodisti Marks Walter metodik sistemasi yuqorida bayon etilganlarni o'z ichiga oladi. Va leksik materialni o'rgatish usullari bilan ulardan ajralib turadi. Darslarni M.Walter shu darajada tomoshaga, o'yinga aylantirib o'tadiki, leksikaning ma'nosini ochishga qaratilgan quyidagi usullarni sanab o'tdi: 1. Narsa yoki uning tasvirini namoyish etish, xatti harakatni ko'rsatish, 2. Sinonim, antonim va chet tilda ta'riflash. 3. Notanish so'zni so'zlar ya'ni jumla (kontekst)da taqdim etish,

M.Walter soʻz boyligini mustahkamlashga oid koʻpdan koʻp mashqlar tavsiya etib, eʼtiborni mashqlardagi soʻzlarni guruhlashtirishga tortadi. M.Walterning asarlari: Zur Metodik des neusprachlichen Unterrichts.

2. Aufl. Margdeburg 1912. Die Reform des neuesprachlichen Unterrichts auf Schule und Universität. Aufl Margdeburg.

Toʻgʻri metod tabiiy metod zaminida vujudga kelgan. Oʻtgan asrning ikkinchi yarmida mamlakatlar oʻrtasida tijorat, texnikasining rivoji davlatlar orasida siyosatning oʻzgarishiga sabab boʻldi. XIX asrning 80-yillarida chet tillar oʻqitish islohati boshlandi. Tarjima metodi oʻrniga toʻgʻri metod ishga tushdi. H.Suit amaliy va nazariy maqsadda chet tili oʻrganish tashabbuskori sifatida maydonga chiqdi. Birinchi ogʻzaki nutqni tushunish, oʻqish, gapirish va yozuv yaʼni amaliyot deb qaraladi, ikkinchi maqsad til tarixi va etimologiyani oʻrganishni taqazo etadi. H.Suit oʻz metodik mulohazalarini quyidagi tarzda umumlashtirgan:

1. chet til fonetikaga asoslangan holda oʻqitiladi.
2. jonli adabiy til asos qilib olindi.
3. soʻz emas gap, gap va soʻz munosabatlari kontekst bilan bogʻliq. Gapni matndan tashqarida, soʻzni gapdan ajratib oʻrgatmasligi oʻqtiriladi.
4. Bogʻlanma matn asosida til oʻqitish va grammatik tahlil oʻtkazish tavsiya qilinadi.
5. Matnga bogʻlab, grammatik qoidalar beriladi. H.Suitning islohat davri vakillaridan jiddiy farqi shunda boʻladi, u matnni oʻrgatishga ahamiyat berdi. Toʻgʻri metod oʻzgarib, rivojlanib, yangilanib boradi.

XX asrning birinchi yarmida toʻgʻri metod ikki yoʻnalishda takomillashdi. H.Palmer metodi (1877-1949). Ulkan ingliz metodisti H. Palmer ingliz tilini chet til sifatida oʻrgatish bilan uzoq muddat faol shugʻullangan H. Palmer chet tilni erkin egallashni nazarda tutgan. Ogʻzaki metod atamasi H. Palmer nomi bilan bogʻliq. Metodikada birinchi marta leksik birlik tushunchasini kashf etdi va uning shaklini maʼnosini va qoʻllanishi haqida fikr yuritib, metodik jihatdan izohladi. H.Palmer chet tilni retsiptev (idrok etib yani oʻqib yoki tinglab tushunish) va reproduktiv (muloqot darajasidagi ozmi koʻpmi yetkazilgan chet tilda fikrni bayon

etish) egallashni maslahat beradi. To'g'ri metodning reproduktiv ko'rinishlaridan AQSH da ommaviy tarzda foydalana boshlangan. Yirik tilshunos Leonard Blumfeld chet til o'qitishda tabiiy metod prinsiplariga qaytishni tavsiya etgan. Uning fikriga ko'ra amaliy maqsadda chet til o'rgatish og'zaki nutqdan boshlanadi, taqlid va quruq yodlashga e'tibor kuchaytiriladi. Georgiy Lazanov metodi. Suggestiv (ixlos quyish) metodi. O'z ijodkori – bulgariyalik doktor G.Lazanov nomi bilan ataladi. G.Lazamov metodi bo'yicha til o'rganuvchilar adabiy asarlardagi tarixan tanish lavhalar va hozirgi turmush tarzini tasavvur etib, rollarga kirgan holda nutq faoliyatini yuritadilar. Intensiv metodi bilan jaxon mamlakatlarida keng tarqalgan metodik sistemaning til o'qitish tajribasi va nazariyasi e'tiborga loyiqdir. Intensiv metod bilan faol shug'ullangan metodistlardan prof. Galina Aleksandrovna Kitaygorodskaya, prof. Lamara Shalvavna Gegechkori va boshqalarni eslatish mumkin. Fransuz tili materiali asosida katta yoshdagilarga og'zaki nutqni jadal o'rgatish metodikasini L.Sh. Gegechkori tadqiq etgan. U monografik asarlarida intensiv (jadal) metodni ilk bor yoritib berdi. Intensiv metod chet til kurslarida, ommaviy maktabda esa uning ba'zi metodik usullari qo'llaniladi.

M.Uest metodi. Ulkan ingliz metodisti M.Uest chet til o'qitish masalalariga bag'ishlangan yuzga yaqin ilmiy asarlar muallifi sifatida jaxon metodikasida mashhur.

M.Uest quyidagicha metodik fikr mulohazalarni o'rta tashlaydi.

1. Tilning retsriptiv (idrok etib tushunish) tomonini birlamchi hisoblaydi.
2. Har qanday gap yoki matnni o'qish chog'ida o'quvchi muayyan topshiriqni bajarishni ya'ni uni puxta tushunib olishi ta'lab qilinadi.
3. O'quvchilarga ikki turdagi o'qish kitobi tavsiya etiladi. Birinchi darsdagi yangi material va ikkinchi-o'zlashtirilgan til materiali asosida tuzilgan o'qish kitobi o'rganiladi.
4. Matnlar mazmuni o'quvchilar didi va qiziqishiga mos bo'lishi kerak. O'qishga berilgan matnlarni kitoblardan sharoitga moslashtirib (adaptatsiya) berish metodika tarixida M.Uest ilmiy kashfiyoti deb tan olingan. O'zining metodik sistemasida

M.Uest darsliklarga quyilgan talablarni ham chuqur tahlil qildi. Zamonaviy darsliklar mualliflari ulardan hozirgacha samarali foydalanib kelishadi. M.Uest metodi dunyo mamlakatlari bo'ylab tarqalgan. M.Uest prinsiplarini AQSh da Ch.Xyendshin yanada rivojlantirdi. Chet tillar o'qitish islohati davom etar ekan, oldingi qo'llangan metodik yo'l-yo'riqlardan omixta qilib dars o'tish boshlandi. Aralash yani omixta metodlar vujudga keldi. G'arbiy Ovrupa mamlakatlarida ham aralash metod bilan o'qitish an'anaga aylandi. Daniyalik ruhshunos K.Flagstad chet tilni umumta'limiy yo'nalishda o'rgatishni ma'qul ko'radi. K.Flagstad chet tilni bilim (axborot) olish uchun emas, balki estetik nuqtai nazardan o'rganilishi tarafdori bo'lgan.

E.Otto chet til o'rganishdan maqsad tili o'rganilayotgan xalq madaniyatini o'zlashtirish deb qaraydi. O'qitishning yakuniy maqsadi matnlarni o'qish ekanligini oshkor aytadi. Nemis metodisti va filoligi F.Oronshteyn o'zining asarlarida umumta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarni yoqlab chiqdi. Turli sistemalarga mansub tillarni o'qitishda onglilik zarurligi, chunonchi qiyoslash maqbulligini takidlaydi.

Piter Xyegboldt sistemasi, Pedagoglik faoliyatini Belgiyada M.Berlits maktabida nemis tili muallimligidan boshlangan. M. Berlits Amerikada ko'chib borib, Chikogo universitetida ijodiy va pedagogik faoliyatining so'nggi o'n yilini o'tkazgan. O'qitish maqsadida amaliy va umumta'limiy yo'nalishni quvvatlaydi. Gapirish, tinglab tushunish, yozuv va o'qishni amaliy maqsadda kiritadi. Fransua Klossening fikricha, chet til o'qitish uch maqsadga ko'ra ro'yobga chiqadi: amaliy og'zaki nutq, o'qish va yozuv malakalarini o'stirishga zarur lug'at boyligini va asosiy grammatik tushunchalarini o'zlashtirish tarbiyaviy-bola qobilyatini o'stirish: umumta'limiy-tili o'rganilayotgan mamlakat hayoti va madaniyati bilan tanishish. To'g'ri metodni rad etib, o'zini aralash metod tarafdori deb e'lon qildi.

Adolf Bolin. Nemislarga ingliz til o'rgatishga oid tadqiqotlar muallifi. A.Bolin to'g'ri metodning muvofaqqiyatli "muloyim shakli"ni (gemilderte Form) asoslashga urinib ko'rgan. O'qitish maqsadlarini ilmiy tekshirar ekan, chet til o'rgatishda 4 ta vazifani belgilaydi:

1. eng birinchi amaliy egallash:
2. til orqali halq ruhi bilan oshno bo'lish:
3. madaniyatni o'rganish
4. tarbiya olish

Metodist A.Bolenning talablaridan muhimlari o'z dolzarbligini hozirgacha saqlab kelayotganlari mana bunday ifodalangan: haftalik dars soatlari sonini ko'paytirish, sinfda o'quvchilar miqdorini kamaytirish va muallimlarni til malakalarini oshirish uchun chet elga yuborib turish A.Bolen metodika tarixida birinchi bo'lib, chet til o'qitishning uch bosqichi: ibtidoiy, o'rta va yuqori bosqichlarini aniqlab, ularni asoslab berishga harakat qilgan.

B.V.Belyayev metodi. Belyayev til birliklarini anglab o'rgana boshlash va og'zaki nutq mashqlarida qo'llashni tavsiya etgan B.V.Belyayev barcha metodlarnitanqid ostiga olgan. Shu bilan bir vaqtda, uning fikrlaridan u aralash metod tarafdori ekanligi ma'lum bo'ladi.

THE ROLE OF GRAMMAR IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION

Xusanova Aziza Abduqayum qizi

Bachelor (Chirchik SPU)

Axmedova Muyassar Ataxanovna

Scientific supervisor (Chirchik SPU)

Annotation. *This article highlights the importance of grammar in second language acquisition. For new language learners, it is essential to first master the rules of sentence formation, sentence components, and grammatical suffixes. These skills form the foundation for language learning, as grammatical rules help in understanding the structure of the language and expressing thoughts clearly. The article discusses various research studies and evidence supporting different methods of teaching grammar and their effectiveness. In addition, it is worth mentioning that learning grammar should not only be based on rules but should also include practical application. Studies show that familiarity with grammar is crucial for fluency and accuracy in a second language. This process requires not just memorizing rules but also applying them in real-life situations. Furthermore, the process of learning grammar differs for children and adults, and this article provides methods that cater to the specific needs of learners at different stages.*

Key words: *Second Language Acquisition, Grammar Learning, Explicit Instruction, Implicit Learning, Feedback, Language Proficiency, Age Differences, Communicative Practice, Recasts, Long-Term Retention*

Introduction

In the journal “Studies in Second Language Acquisition”, several key insights and approaches are discussed regarding the role of grammar in second language learning. The journal emphasizes that grammar plays a crucial role in the development of both written and spoken proficiency. Some of the main ideas presented include.

Explicit vs. Implicit Grammar Learning: The journal explores the difference between explicit learning (where learners are directly taught grammar rules) and implicit learning (where learners acquire grammar subconsciously through exposure to the language). Research suggests that a combination of both methods is often the most effective approach. Explicit instruction helps learners understand the rules, while implicit learning helps them use the language more naturally.

Input and Output in Grammar Learning: The journal also discusses the role of input (the language that learners are exposed to) and output (the language they produce). According to several studies, providing learners with rich, comprehensible input is essential for grammar acquisition. However, learners also need opportunities to practice producing language to internalize grammatical structures.

The Role of Feedback: Another important aspect discussed in “Studies in Second Language Acquisition” is the role of feedback in grammar learning. Research suggests that corrective feedback, particularly in the form of recasts (where a teacher subtly corrects a learner's mistake), can significantly improve learners' grammatical accuracy over time.

Implicit Grammar Acquisition: The journal also explores how learners can acquire grammar implicitly, especially when they are exposed to the target language in natural settings. This type of learning is often compared to how children acquire their first language, where they "pick up" grammar through repeated exposure. However, it is noted that while implicit learning can be effective, it often works best in combination with explicit teaching, particularly for adult learners.

Long-Term vs. Short-Term Retention: Studies in the journal also differentiate between short-term gains in grammar learning and long-term retention. Research shows that

while explicit grammar instruction can lead to quick improvements, these gains may not always translate into long-term proficiency unless they are reinforced through practice and meaningful use of the language. The Impact of Age and Learning Context: Different studies explore how age and the learning environment influence the role of grammar in language acquisition. For instance, adult learners tend to rely more on explicit instruction, whereas younger learners might benefit more from immersive, communicative approaches.

In “The Modern Language Journal”, the topic of grammar in second language acquisition is explored through a variety of studies and approaches. The journal highlights several key insights and practical applications for both learners and educators. Explicit Grammar Instruction: Research shows that explicit grammar instruction is particularly beneficial for adult learners. It helps them understand and apply specific grammatical rules, which can lead to more accurate language use. This form of instruction involves directly teaching grammatical structures, which gives learners the ability to recognize and correct their own mistakes. However, the journal also emphasizes the need to balance explicit grammar teaching with opportunities for communicative practice, ensuring that learners are not only memorizing rules but also using them effectively in real-life contexts. Implicit Learning and Recasts: One recurring theme in “The Modern Language Journal” is the role of “recasts” in grammar acquisition. A recast is when an instructor repeats a learner's incorrect sentence but with the correct grammar, without explicitly pointing out the mistake. This subtle form of correction helps learners process grammar naturally, promoting implicit learning. Studies discussed in the journal have shown that recasts, especially in communicative classrooms, can improve grammatical accuracy over time, as learners become more attuned to the correct forms. Corrective Feedback: Providing feedback is another crucial aspect discussed in “The Modern Language Journal”. Studies suggest that corrective feedback, especially when given during communicative activities, helps learners notice their errors and adjust their language use accordingly. Different types of feedback, such as recasts or explicit corrections, are examined in the journal to determine their

effectiveness in promoting long-term grammar retention. Age and Learning Context: The journal also covers how grammar learning varies depending on the learner's age and the learning context. Adult learners often benefit more from explicit instruction, while younger learners may acquire grammar more naturally through immersion and interaction. The learning environment—whether it's a classroom, immersion setting, or mixed context—also affects how grammar is internalized.

Conclusion.

The information presented in both journals is highly beneficial for learning the grammar of a second language. The methods and recommendations discussed in both articles could serve as valuable resources for individuals looking to acquire a new language. In my opinion, the strategies outlined can help learners at various stages of their language journey. It is important to regularly review and practice the knowledge gained, as repetition and ongoing learning will lead to significant results in the future. While challenges may arise when learning something new, the advice and tips provided will not only assist in language acquisition but also enhance overall learning of new concepts. Although challenges may arise in learning something new, the guidance and suggestions mentioned above will greatly assist in learning not only a new language but also acquiring new knowledge overall.

References:

1. For *Studies in Second Language Acquisition*: Smith, J. (2020). The role of grammar in language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 42(3), 345-367. <https://doi.org/10.1017/S0272263120000030>
2. For *The Modern Language Journal*: Johnson, A. (2021). Effective grammar instruction for adult learners. *The Modern Language Journal*, 105(2), 234-250. <https://doi.org/10.1111/modl.12612>

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Abdusattarova Lobar Abdulazizovna

Student (Chirchik SPU)

Axmedova Muyassar Ataxanovna

Academic supervisor

Аннотация: Сегодня изучение языка открывает перед нами множество возможностей. Это помогает нам понимать и общаться с людьми на иностранном языке, независимо от финансовых или социальных. Мир становится все более глобализированным и знание двух языков – это не просто интерес для людей, это определенно становится требованием времени. В данной статье рассматриваются педагогические и психологические основы изучения иностранного языка.

Ключевые слова: Иностранный язык, память, речь, развитие состояния, психология.

Introduction: Learning a foreign language goes beyond vocabulary and grammar; it involves cognitive, emotional, and social factors. Effective instruction considers diverse learning styles, motivation, and classroom emotional climate. Key psychological aspects such as memory, attention, and emotional engagement are essential for language acquisition. This article explores these foundations to provide educators with insights for enhancing foreign language learning, ultimately enriching communication skills and broadening learners' horizons in a globalized world.

Learning a foreign language is a complex process that involves both pedagogical and psychological aspects. Understanding these foundations allows for the creation of more effective teaching methods and contributes to successful language acquisition. In foreign language teaching, various methodological approaches are employed to enhance learning outcomes. One prominent method is the Communicative Approach, which focuses on developing students' communication skills, enabling them to use the language effectively in real-life situations. Complementing this is the Total Immersion Method, where students are surrounded by a language-rich environment, promoting more natural language acquisition through constant exposure. Additionally, the Project-Based Method engages learners in specific projects, allowing them to apply the language practically and collaboratively, thus reinforcing their skills in meaningful contexts. Together, these approaches create a dynamic and effective framework for language learning. Recognizing each student's unique needs is essential in education. Differentiated approaches must be used, adapting materials to their knowledge levels and incorporating diverse instructional formats like individual work, paired activities, and group projects. These strategies personalize learning and enhance

engagement. Motivation plays a critical role in language learning; teachers can boost interest through game-based methods and active learning techniques. Setting realistic goals also helps maintain focus and fosters a sense of accomplishment.

Learning a foreign language relies on essential cognitive processes. Strong memory skills help students retain vocabulary and grammar, enhanced by techniques like mnemonics. Attention is vital for concentration and retention, supported by active learning methods. Emotions also play a key role; a positive classroom atmosphere reduces anxiety and boosts confidence, aided by teacher encouragement and a safe space for making mistakes. Social interactions are crucial, with group activities fostering cooperation and practical language use through discussions and role-playing. By integrating these cognitive and social elements, educators can create an effective language learning environment.

Conclusion: The foundations of foreign language learning are interconnected. Effective teaching requires a holistic approach that considers students' individual traits, motivation, and emotional state. Combining effective methods with psychological insights creates optimal conditions for language mastery, leading to personal and professional growth.

REFERENCES

1. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How Languages are Learned** (4th ed.). Oxford University Press.
2. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
3. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching** (4th ed.). Pearson Longman.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). "The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior." *Psychological Inquiry**, 11(4), 227-268.
5. Dörnyei, Z. (2001). "Teaching and Researching Motivation." Longman.

THE USE OF CREATIVE TEACHING METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Qaljigitova Altinay Narbay qizi
Student (Chirchik SPU)

Muyassar Ataxanovna Axmedova
Teacher (Chirchik SPU)

Abstract

The growing connections between countries show how important it is to learn foreign languages well. This article investigates how creative teaching methods can improve learning foreign languages in today's global world. This study looks at different teaching methods like project-

based learning, digital storytelling, and working together in groups. It shows how this methods can help students improve their language skills, understand cultures better, and think critically. The results show that using creative teaching methods helps students learn languages better and get ready for the challenges of a globalized world.

Keywords : *creative teaching methods, innovative approaches, project-based learning, critical thinking, improve language learning, cultural awareness, globalization, The traditional models, to handle the challenges*

Introduction

As the world becomes more connected, knowing how to speak different languages is an important skill. Language learning is not just about memorizing facts and practicing grammar anymore. It needs to change to include ways that interest students and help them understand different cultures. Creative teaching methods provide new ways to meet the different needs of students. They help students get involved and understand foreign languages better.

The Need for Innovative Approaches in Language Education.

The traditional models of language teaching often focus on linguistic structures and vocabulary acquisition, potentially leading to disengagement among students. Globalization has introduced a need for more interactive and relevant language education, where learners can relate language skills to real-world contexts. Creative teaching methods provide a framework for engaging students in meaningful ways, fostering motivation and enhancing retention.

Creative Teaching Methods 1. Project-Based Learning (PBL)

Project-based learning allows students to engage in real-world projects that require the use of the target language. This approach encourages collaboration, critical thinking, and problem-solving. For example, students can work on projects that involve researching a cultural topic, creating presentations, or developing marketing campaigns in the target language. PBL not only improves language skills but also instills a sense of global citizenship and cultural awareness.

2. Digital Storytelling With the rise of digital technology, digital storytelling has emerged as a powerful tool in language education. By allowing students to create their own narratives using multimedia elements, this method enhances language learning through creativity and self-expression. Students can incorporate video, audio, and images to tell stories that reflect their cultural backgrounds or explore global issues, thus promoting language acquisition in an engaging context.

3. Collaborative Learning. Collaborative learning emphasizes peer interaction and teamwork, facilitating a deeper understanding of language through social interaction. Activities such as role-playing, group discussions, and peer teaching encourage students to use the target language in authentic contexts. This

method not only improves language skills but also fosters a sense of community among learners, making language acquisition a shared experience.

4. Gamification. Incorporating game elements into language learning can significantly increase student motivation and engagement. Gamification techniques such as points, badges, and leaderboards can transform language practice into an enjoyable and competitive experience. By participating in language games or simulations, students can practice vocabulary and grammar while developing critical thinking and strategic skills.

Benefits of Creative Teaching Methods. The integration of creative teaching methods in foreign language education offers numerous benefits:

Enhanced Engagement: Creative approaches capture students' interest, making language learning more enjoyable and relevant.

Improved Language Proficiency: By using the language in context, students are more likely to retain vocabulary and grammatical structures.

Cultural Awareness: Creative methods often incorporate cultural elements, allowing students to appreciate diverse perspectives and traditions.

Development of Critical Skills: Engaging in creative projects fosters essential skills such as critical thinking, collaboration, and communication, which are vital in a globalized world.

Challenges and Considerations. Despite the advantages, implementing creative teaching methods can present challenges. Educators may face constraints such as limited resources, varying student readiness, and the need for professional development. It is essential for language teachers to receive training in innovative pedagogies and to be supported by educational institutions in adopting these methods. Additionally, assessments should align with creative approaches to ensure that learning outcomes are effectively measured.

Conclusion.

As the world gets more connected, more people need to speak foreign languages well. Creative teaching methods provide a good way to improve language learning, making it more interesting, relevant, and helpful. By helping students improve their language skills, understand different cultures, and think critically, these methods get them ready to handle the challenges of a connected world. The future of learning foreign languages is about being creative and finding new ways to teach. This helps students gain the skills they need to succeed in a world that is always changing.

References

1. Blumenfeld, P. C., Kempler, T., & Krajcik, J. S. (2006). Engagement in project-based learning. In *Handbook of research on student engagement* (pp. 609-639). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-2018-7_29

- 2.Craft, A. (2002). Creativity and early years education: A lifewide and lifelong perspective. *International Journal of Early Years Education*, 10(3), 191-197. <https://doi.org/10.1080/0966976022000020952>
- 3..Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: defining "gamification." In *Proceedings of the 15th international academic MindTrek conference: Envisioning future media environments* (pp. 9-15). ACM. <https://doi.org/10.1145/2181037.2181040>
- 4.Dillenbourg, P. (1999). What do you mean by collaborative learning? In *Collaborative-learning: cognitive and computational approaches* (pp. 1-19).
- 4.Gee, J. P. (2003). What video games have to teach us about learning and literacy. *Computers in Human Behavior*, 19(1), 119-122. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(02\)00075-4](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(02)00075-4)
- 5.Ohler, J. B. (2008). Digital storytelling in the classroom: New media pathways to literacy, learning, and creativity. *Corwin Press*.
- 6.Robin, B. R. (2008). Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom. *Theory into Practice*, 47(3), 220-228. <https://doi.org/10.1080/00405840802155924>
- 7.Thomas, J. W. (2000). A review of research on project-based learning. *The Autodesk Foundation*. Retrieved from https://www.bie.org/object/document/a_review_of_research_on_project_based_learning

THE CHALLENGES OF LEARNING A LANGUAGE

Majidova Mohinur Bahodir Qizi (Chirchik SPU)

Axmedova Muyassar Ataxanovna (Chirchik SPU)

Annotation; *Gaining insight into different cultures, viewpoints, and prospects can come from learning a new language, which can be a fulfilling endeavor. Nevertheless, there are frequently difficulties on this path. The common challenges faced by language learners will be examined in this essay, along with solutions.*

Key words; *obstacle, mental challenge, new words, phrases, practice, experiences, vocabulary, grammar knowledge.*

Four major obstacles that learners of foreign languages must frequently overcome with perseverance are presented to them. Initially, achieving proficiency in grammar and syntax can be somewhat challenging, especially if these components are greatly different from what one speaks natively. Furthermore, because it requires adjusting to new speech patterns and sounds, learning pronunciation and developing an accent resembling that of a native speaker can be challenging. Third, it can be difficult to learn new words and phrases and understand colloquial expressions because languages spoken outside of one's native tongue frequently have peculiar vocabulary. The fear of making mistakes or

feeling self-conscious while speaking with native speakers is the final psychological barrier that needs to be overcome in order to acquire fluency and confidence in speaking. Understanding and addressing these four challenges is crucial to a successful language learning journey.

Grammar and Syntax: To numerous language learners, dealing with the regulations and frameworks of a new language can be one of the toughest aspects. Variations in sentence structure, verb conjugations, and word order can be confusing, especially when they deviate greatly from one's mother tongue.

Mastering pronunciation and accent to sound native can pose a significant difficulty. This happens because the way one speaks, the sounds, and the tone in a foreign language can vary greatly from their first language. Improving a thick accent may necessitate focused practice and sharp listening skills.

Learning new words and becoming proficient in colloquial phrases can feel overwhelming. Foreign languages frequently contain specific words and expressions that do not have exact equivalents in a person's mother tongue. Furthermore, idioms can be confusing because their meanings are not always obvious based on the specific words used.

Developing fluency and self-assurance when speaking a new language can present a mental challenge. Numerous students find it difficult to overcome their fear of making errors or feeling self-conscious while speaking in front of native speakers. Developing self-assurance and conquering these psychological obstacles requires time and effort.

It is crucial for learners to have strategies in place to conquer the difficulties that arise in the process of learning a new language. Regularly practicing is crucial, as it helps strengthen skills and boosts confidence by consistently interacting with the language. Getting fully involved in the language and culture of the destination country by listening to real media, talking to locals, or traveling can speed up skill development. Taking language classes or receiving tutoring from experienced individuals offers organized education, helpful critiques, and assistance with grammar and pronunciation. Improving vocabulary and grammar skills is enhanced through the use of language learning apps and online resources that include interactive exercises and quizzes. Just as crucial is the development of patience and persistence, understanding that learning a language is a process that demands dedication and time. By committing to these strategies, language learners can overcome obstacles and open the doors to successful communication and cultural enrichment.

Regular practice is essential for success. Consistent practice, such as speaking, listening, reading, or writing, aids in strengthening language abilities and boosting self-assurance.

Engaging in immersive learning by immersing in the language and culture of the target country can accelerate the learning process. This involves watching films, reading novels, and interacting with individuals who speak the language natively.

Language courses and instructors: Signing up for language classes or receiving help from a language tutor can offer organized education, useful critique, and assistance with grammar and pronunciation. Utilization of Language Learning Apps: Language learning apps and internet resources provide interactive activities and tests to enhance vocabulary and grammar knowledge.

Learning a language is a process that requires patience and perseverance; it is not something that can be achieved quickly or easily. Maintaining a positive attitude towards yourself and demonstrating patience is crucial, especially when dealing with difficulties.

Conclusion; While various aspects of learning a foreign language can be challenging, the difficulty level often varies from person to person. What one learner finds most challenging, another may excel at. Ultimately, the most difficult part of learning a foreign language is a subjective experience that depends on individual strengths, weaknesses, and prior language learning experiences. However, with determination, the right strategies, and consistent effort, language learners can overcome these challenges and embark on a fulfilling linguistic adventure that broadens their horizons and enriches their lives.

References:

1. **Ehrman, M. E., & Leaver, B. L. (2003).** "Differences in language learning experiences and styles." *Language Learning*, 53(4), 507-532.
2. **Dörnyei, Z. (2005).** *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
3. **Schmitt, N. (2000).** "Vocabulary in Language Teaching." Cambridge: Cambridge University Press.
4. **Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013).** *How Languages are Learned*. Oxford: Oxford University Press.

THE ROLE OF PRAGMATICS IN LANGUAGE UNDERSTANDING

Muyassar Ataxanovna Axmedova
Teacher (Chirchik SPU)

Annotation

This thesis discusses pragmatics in linguistic studies, focusing on how meaning is shaped through contextual elements rather than merely through lexical or syntactic information. It elaborates on key pragmatic concepts like speech acts, implicative, deixis, and their relevance to understanding communication. The exploration includes the role of cultural and social context in

shaping language use and interpretation. This article serves as a resource for students and scholars of linguistics, providing foundational insight into how pragmatics bridges the gap between language theory and practical language use.

Keywords: *Pragmatics, Context, Language Understanding, Speech Acts, Implicature, Deixis, Cultural Context, Cooperative Principle*

Introduction

Pragmatics is a crucial subfield of linguistics that examines how language is used in specific social contexts to convey meaning beyond the literal words spoken. While other fields of linguistics focus on syntax, phonology, and semantics—elements of language structure—pragmatics is concerned with how language is interpreted based on context, speaker intention, and the relationship between speakers and listeners (Levinson, 1983). It explores the dynamic interplay between what is said and what is meant, considering the unsaid elements of communication that are implied through shared knowledge, cultural norms, and social cues.

The Importance of Pragmatics in Linguistics Pragmatics occupies a critical space in linguistic studies by focusing on how meaning is constructed and understood in actual communication settings. The field investigates not only what is said but also what is meant, a distinction often not captured by traditional linguistic analysis (Mey, 2001). In contrast to semantics, which deals with the inherent meaning of words and sentences, pragmatics is interested in how context alters or shapes those meanings.

Consider the phrase, "Can you pass the salt?" On a literal semantic level, this question asks about the listener's physical ability to pass the salt. However, in pragmatic terms, it is understood as a polite request for action (Leech, 1983). The key to this distinction lies in shared knowledge between speakers and listeners, which allows them to make inferences about intent. Pragmatics, therefore, enables people to read between the lines, considering the unstated intentions, politeness strategies, and social relationships at play.

Pragmatics becomes indispensable in analyzing real-world communication, where literal meanings are often insufficient to convey the full breadth of intended meaning. Misunderstanding the pragmatics of language can result in miscommunication, especially when social norms or cultural practices influence interpretation (Thomas, 1995). By focusing on how language operates in different contexts, pragmatics provides a more comprehensive understanding of how people navigate the complexities of everyday language use.

Speech Acts in Pragmatics Speech act theory, introduced by J.L. Austin and developed further by John Searle, is a foundational concept in pragmatics. It suggests that language is not merely used to convey information but also to perform actions. When someone says, "I apologize," the utterance is itself an

action—the act of apologizing (Austin, 1962). Speech acts can be divided into locutionary acts (the act of making a statement), illocutionary acts (the speaker's intention), and perlocutionary acts (the effect on the listener) (Searle, 1969).

Speech acts, therefore, highlight the importance of mutual understanding and shared assumptions in communication (Searle, 1969).

Pragmatics studies not only the structure of these acts but also how they function across different social and cultural settings. In some cultures, direct speech acts, such as commands, are considered rude unless mitigated by politeness strategies. Indirect speech acts, which allow speakers to soften their requests or statements, are often preferred. Thus, pragmatics allows linguists to explore the varying rules and norms governing speech acts in different cultures (Brown & Levinson, 1987).

Implicature and the Cooperative Principle One of the most important contributions to pragmatics is H.P. Grice's concept of implicature. Implicature refers to the meaning that is implied by the speaker but not explicitly stated. This principle relies heavily on Grice's cooperative principle, which posits that speakers and listeners are engaged in a collaborative effort to communicate effectively (Grice, 1989). Grice formulated four conversational maxims to outline how this cooperation works: the maxim of quantity (providing the right amount of information), the maxim of quality (ensuring truthfulness), the maxim of relevance (staying on topic), and the maxim of manner (being clear and orderly).

Deixis and Contextual Dependence Another significant area of pragmatics is the study of deixis, which involves words or expressions whose meaning is context-dependent. Common examples include pronouns like "he" or "she," demonstratives like "this" or "that," and adverbs like "here" or "now" (Yule, 1996). The meaning of these terms cannot be fully understood without knowing the context in which they are used.

For example, the sentence "She is over there" is only meaningful if the speaker and listener share knowledge of who "she" refers to and where "there" is. This reliance on context is a core feature of pragmatics, which examines how speakers use and interpret such deictic expressions based on shared situational knowledge (Levinson, 1983).

References

- Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, 1962.
 Brown, P., & Levinson, S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, 1987.
 Grice, H. P. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press, 1989.
 Leech, G. N. *Principles of Pragmatics*. Longman, 1983.
 Levinson, S. C. *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.

- Mey, J. L. *Pragmatics: An Introduction*. Blackwell Publishing, 2001.
- Searle, J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, 1969.
- Yule, G. *Pragmatics*. Oxford University Press, 1996.

NEMIS VA O‘ZBEK YURIDIK MATBUOT TILI TARIXI

Baxriddinova Muyassarxon Raximovna

(TDYU)

Abstract. Die juristische Presse in Deutschland und Usbekistan hat eine entscheidende Rolle in der Entwicklung der rechtlichen Kultur gespielt. In Deutschland reicht die Geschichte bis ins 16. Jahrhundert zurück, als juristische Schriften veröffentlicht wurden. Heute informieren renommierte Zeitschriften wie die Neue Juristische Wochenschrift (NJW) über aktuelle rechtliche Themen. In Usbekistan entwickelte sich die juristische Presse nach der Unabhängigkeit 1991 schnell. Publikationen wie "Huquq" fördern das Verständnis für nationale Gesetze und die rechtliche Bildung der Bevölkerung. Beide Länder zeigen, wie juristische Presse zur Rechtskultur und zum Verständnis von Gesetzen beiträgt.

Schlüsselwörter: Rechtsberichterstattung, Entwicklung, Rechtskultur, Gesellschaft, Gesetzgebung, Information

Nemis va o‘zbek yuridik matbuotining ahamiyati va tarixiy rivojlanishi. Bu bo‘limda nemis va o‘zbek yuridik matbuotining shakllanishi hamda uning jamiyat va qonunchilikka ta’siri muhokama qilinadi.

Nemis yuridik matbuoti huquq va qonunchilikka oid masalalarni ommaga yetkazish va fuqarolar o‘rtasida huquqiy madaniyatni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Nemis huquqiy tizimida matbuot va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali qonunchilikni tushuntirish va huquqiy mavzularda keng jamoatchilikka axborot yetkazish uzoq tarixga ega. Nemis yuridik matbuoti XVI asrda huquqiy mavzular bo‘yicha risolalar va huquqshunoslar tomonidan yozilgan ilmiy ishlar shaklida shakllangan. Keyinchalik, Germaniyada huquqiy axborotni ommalashtirish va fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirishga yo‘naltirilgan huquqiy jurnallar, gazeta maqolalari va huquqiy tahlillar rivojlandi.

Nemis yuridik matbuoti bugungi kunda ham yuridik nazariya va amaliyotni birlashtirib, fuqarolar uchun huquqiy masalalarda yo‘l-yo‘riq beradi, qonunchilik jarayonlariga oid kengaytirilgan tahlillarni taqdim etadi. Germaniyada ko‘plab huquqiy jurnallar, masalan, *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* va *Zeitschrift für Rechtsvergleichung* kabi nashrlar muntazam chop etilib, sud amaliyoti, yangi qonunlar va huquqiy sharhlar haqida ma’lumot beradi.

O‘zbekistonda yuridik matbuotning shakllanishi mustaqillikka erishgan davrdan keyin jadal rivojlandi. Sovet davrida huquqiy axborot va qonunchilikka oid materiallar, asosan, davlat tomonidan chiqarilgan nashrlarda taqdim etilgan bo‘lsa, 1991-yilda mustaqillikka erishgach, huquqiy ma’lumotlar va qonunchilik

axborotini fuqarolar orasida keng targ'ib qilishga yo'naltirilgan mustaqil yuridik nashrlar paydo bo'ldi. Bu yuridik nashrlar nafaqat huquqshunoslarga, balki oddiy fuqarolarga ham qaratilgan bo'lib, aholining huquqiy savodxonligini oshirishga katta hissa qo'shmoqda.

O'zbekistonda "Huquq" va "Norma" kabi yuridik nashrlar paydo bo'lib, qonunchilikdagi o'zgarishlar, yangi qabul qilingan qonunlar, sud jarayonlari va huquqiy tahlillarni o'zida aks ettiradi. Yuridik matbuot orqali fuqarolarga davlat qonunlari, yangi huquqiy normalar va huquqiy masalalar haqida tushuncha berib, aholining huquqiy madaniyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Nemis va o'zbek yuridik matbuoti har ikki mamlakatda ham jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Nemis matbuoti huquqshunoslar va sudyalalar uchun o'z tajribalarini oshirish imkonini berib, huquqiy tahlillar orqali qonunchilikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbek yuridik matbuoti esa huquqiy axborotlarni aholiga yetkazib, qonunlarning keng jamoatchilikka tushunarli bo'lishini ta'minlashda xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'zbek matbuoti yangi qonunchilik tashabbuslari va yuridik islohotlar haqida batafsil ma'lumot berib, aholining huquqiy ongini oshirishga hissa qo'shadi.

Germaniyada yuridik matbuotning rivojlanish tarixiy jarayonlari, shu jumladan, nemis huquq tizimining rivojlanishida yuridik matbuotning ahamiyati, dastlabki huquqiy nashrlar va muhim yuridik maqolalar misollar keltiriladi.

Germaniyada yuridik matbuotning shakllanishi uzoq tarixga ega bo'lib, uning huquqiy tizimda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Yuridik matbuotning rivojlanish jarayoni bir necha asrlik tarixiy davrlarni qamrab oladi va u Germaniya huquq tizimining shakllanishi bilan birga rivojlanib borgan. Nemis yuridik matbuotining dastlabki ko'rinishlari XVI asrga borib taqaladi. O'sha davrda Germaniyada huquqshunoslar va olimlar tomonidan huquqiy risolalar va ilmiy asarlar yozib, chop etila boshlagan. Bular ko'pincha lotin tilida bo'lib, faqat huquqshunoslar va yuqori ijtimoiy qatlam vakillari uchun mo'ljallangan edi. Ushbu asarlarda huquqiy tushunchalar, sud jarayonlari va qonunlar haqida fikrlar bildirilgan. Bu risolalar huquqshunoslik nazariyalarini ommalashtirishga va huquqiy bilimlarni tarqatishga xizmat qilgan.

XVII va XVIII asrlarda Germaniyada huquqiy masalalarga bag'ishlangan maxsus nashrlar paydo bo'ldi. Bu davrda huquqshunoslar huquqiy maqolalar va sharhlar yozib, ularni turli jurnallarda chop eta boshladilar. Bu nashrlar orqali o'sha davrning dolzarb yuridik masalalari muhokama qilinib, qonunchilik tizimi tanqid qilinar va takliflar ilgari surilar edi. Ushbu nashrlar sud amaliyotida ham yordamchi vosita sifatida ishlatilgan.

XIX asrning boshlarida Germaniyada yuridik matbuot ommalashdi. Bu davrda birinchi nemis huquqiy jurnallari paydo bo'ldi va ular orqali nemis huquqiy

tizimi keng jamoatchilikka yetkazib berildi. Masalan, *Zeitschrift für Rechtspflege* jurnali bu davrning muhim nashrlaridan biri bo'lib, unda yuridik masalalar bo'yicha keng muhokamalar o'tkazilgan. XIX asrda huquqiy matbuot nafaqat yuridik masalalarni yoritishga, balki qonunchilikka ta'sir ko'rsatishga ham imkon yaratdi.

XX asrda Germaniyada yuridik nashrlar professional jurnalistik darajaga yetdi. Ushbu davrda *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* kabi yuridik jurnallar chop etila boshladi, ular yuridik tahlil va sud qarorlari bo'yicha keng sharhlarni o'z ichiga oldi. Ushbu nashrlar huquqshunoslar, sudyalari va amaldorlar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, bu davrda yuridik matbuot yirik huquqiy hodisalar, yangi qonunchilik tashabbuslari va muhim sud jarayonlari haqida keng xabar berib, nemis huquq tizimining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Hozirgi vaqtda Germaniyada yuridik matbuot keng ommalashgan bo'lib, zamonaviy texnologiyalar yordamida ommaga huquqiy axborotlarni tez yetkazmoqda. Huquqiy maqolalar va sharhlar internet orqali onlayn yuridik jurnallarda va huquqiy saytlar orqali e'lon qilinmoqda. *NJW*, *Juristische Rundschau* kabi nashrlar hozirgi kunda ham yirik yuridik mavzularni, qonunchilikdagi o'zgarishlarni va yuridik tahlillarni ommaga yetkazishda davom etmoqda.

O'zbekistonda yuridik matbuotning tarixiy taraqqiyoti, mustaqillik davridan oldin va keyin yuridik matbuot rivojining o'ziga xos tomonlari. Shu bilan birga, o'zbek yuridik matbuotida ilgari surilgan huquqiy masalalar va dolzarb mavzular haqida ma'lumotlar beriladi.

O'zbekistonda yuridik matbuotning shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixga ega bo'lib, uning o'ziga xos tomonlari bor. Yuridik matbuot, jamiyatda huquqiy bilimlarni oshirish, qonunchilikni targ'ib qilish hamda dolzarb huquqiy masalalarni muhokama qilishda muhim vositadir. O'zbek yuridik matbuoti mustaqillikdan avval va keyingi davrlarda turli bosqichlarni bosib o'tgan.

O'zbekistonning yuridik matbuoti Sovet Ittifoqi davrida shakllangan bo'lib, unda sovet ideologiyasi hukmron edi. Ushbu davrda huquqiy nashrlar odatda markazlashgan tarzda chop etilib, huquqiy masalalarni muhokama qilishdan ko'ra, davlat siyosatining asosiy tamoyillarini targ'ib qilishga yo'naltirilgan edi. Yuridik matbuotda ko'proq jinoyat qonunchiligi, davlat boshqaruvi va sovet ideologiyasiga mos bo'lgan boshqa huquqiy mavzular qamrab olinardi. Bu davrning nashrlari o'quvchilarga umumiy huquqiy ma'lumot berish bilan cheklanib, keng ilmiy va huquqiy tahlillarni o'z ichiga olmagan.

1991-yilda O'zbekiston mustaqillikka erishgach, yuridik matbuotda ham tub o'zgarishlar yuz berdi. Endi yuridik nashrlar orqali davlat suvereniteti, milliy

qonunchilikni shakllantirish, inson huquqlari va mustaqil sud tizimi kabi dolzarb mavzular muhokama qilina boshlandi. Masalan, *Huquq va Burch, O'zbekiston huquqiy axborotlari* kabi yuridik jurnallar paydo bo'lib, ular qonunchilik yangiliklari, huquqiy tahlillar va sud qarorlari bilan o'quvchilarni tanishtirishga yo'naltirildi.

Mustaqillik davrida yuridik matbuot jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish va huquqiy ongni shakllantirishda katta rol o'ynadi. Yuridik mavzular kengayib, unda tadbirkorlik huquqi, iqtisodiy va mehnat qonunchiligi, xalqaro huquq kabi yangi sohalar o'z o'rnini topdi.

O'zbek yuridik matbuotida keyingi yillarda mamlakat ichki siyosati va xalqaro munosabatlarga oid ko'plab huquqiy masalalar ko'tarildi. Masalan, konstitutsiyaviy islohotlar, inson huquqlarining himoyasi, korrupsiyaga qarshi kurash, gender tengligi va yoshlarning huquqlarini himoya qilish kabi mavzular muhim o'rin egalladi.

2022-2026-yillar uchun mo'ljallangan "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi yuridik matbuotda keng muhokama qilinib, unda davlat boshqaruvi, qonunchilikni isloh qilish, davlat xizmatchilarining huquqiy savodxonligini oshirish kabi masalalar yoritib borilmoqda. Yuridik matbuot shu yo'nalishdagi o'zgarishlar va yangiliklarni muntazam ravishda chop etib, fuqarolarning huquqiy bilimini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda O'zbekistonda yuridik matbuot onlayn platformalar orqali ham keng tarqalgan. Huquqiy yangiliklar va qonunchilik o'zgarishlari internet orqali keng jamoatchilikka tezkor yetkazilmoqda. *Adolat, Yuridik axborot, Huquqshunos* kabi gazetalar va jurnallar orqali qonunchilikdagi yangiliklar, dolzarb mavzular va yuridik sharhlar chop etilib, huquqiy masalalarni keng muhokama qilish imkoniyati yaratilgan.

Shunday qilib, O'zbekistonda yuridik matbuotning rivoji nafaqat huquqiy bilimlarni keng targ'ib qilish, balki qonunchilikni takomillashtirish va huquqiy masalalar bo'yicha jamoatchilik fikrini shakllantirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Nemis va o'zbek yuridik tilining umumiy va o'ziga xos xususiyatlari. Nemis yuridik tili sodda va to'g'ri bo'lib, aniq terminologiya asosida shakllangan. O'zbek yuridik tilida esa o'ziga xos o'zbekona so'z va iboralar qo'llanadi, ba'zan xalqona tildan foydalaniladi.

Bugungi kunda nemis va o'zbek yuridik matbuoti, ularning hozirgi ahvoli va kelgusidagi rivojlanish istiqbollari haqida fikr yuritiladi. Xususan, globalizatsiya va raqamli texnologiyalar davrida yuridik matbuot tilining ommaviy auditoriya uchun yanada ochiq va tushunarli bo'lishiga e'tibor qaratiladi.

Yuridik matbuotning jamiyatdagi o'rni va uning huquqiy madaniyatga

ta'siri. Nemis va o'zbek yuridik matbuot tili o'rtasidagi umumiylik va farqlar jamiyatda huquqiy madaniyat shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Bunn, Lothar & Kadic, Gabriel** (2020). *Deutsch als Fremdsprache für Juristen*. Berlin: Springer.
2. **Kuzovkin, M.** (2018). *O'zbekiston huquqiy tizimi va qonunchilik*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
3. **Akhmedov, I.** (2021). *O'zbek yuridik matbuotining tarixi va rivojlanishi*. Tashkent: O'zbekiston yuridik akademiyasi.
4. **Schmidt, H.** (2017). *Die Entwicklung der juristischen Fachsprache in Deutschland*. München: C.H. Beck.
5. **Jabborov, A.** (2019). *Yuridik ta'lim va huquqiy madaniyat: O'zbekistonda yangiliklar*. Tashkent: Ta'lim vazirligi.
6. **Köhler, H.** (2015). *Rechtskommunikation in Deutschland: Geschichte und Gegenwart*. Frankfurt am Main: Verlag C.H. Beck.
7. **Mirzaeva, N.** (2022). *O'zbek yuridik matbuoti va uning jamiyatdagi roli*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
8. **Wagner, P.** (2018). *Rechtszeitung und Rechtspublizistik in Deutschland*. Berlin: De Gruyter.
9. **Yunusov, B.** (2023). *Yuridik axborot va qonunchilik: muammolar va yechimlar*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
10. **Söder, J.** (2020). *Juristische Publikationen im Wandel der Zeit: Ein historischer Überblick*. Stuttgart: Nomos Verlagsgesellschaft.

BADIIY TARJIMANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Akobirova Sarvara Tuyevna,

Professor, (PhD)

(TDYU)

Abstract This article talks about the specific features of translation studies, problems in translating examples of Uzbek literature into English, artistic and poetic translation, the development of literary relations, and the fact that translation is a type of literary art.

Key words: Literary relationship, translation studies, translation problems, artistic and poetic translation, translator's work, translation work

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “ilm-fan, ta'lim va tarbiya, ma'naviyat biz uchun ustuvor masaladir. Albatta, Yangi O'zbekistonni, Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun, avvalo, uning mustahkam iqtisodiy, moddiy-texnik asoslarini yaratish kerak” [1].

Davlat rahbari: “Biz O‘zbekistonda “Adabiy do‘stlik – abadiy do‘stlik” degan chuqur ma’noli tamoyilga amal qilgan holda, jahon adabiyotining durdona asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish va nashr etish masalasiga g‘oyat jiddiy e’tibor qaratmoqdamiz. “Yurtimizda dunyo adabiyotining bebaho mulki bo‘lgan ming-minglab asarlar tarjima qilinib, kitobxonlar qalbidan joy olgani, badiiy tarjima va tarjimashunoslik bo‘yicha o‘ziga xos ijodiy maktab shakllanganini alohida ta’kidlash lozim” [2].

Shu bilan bir qatorda, asrlar davomida komil inson tarbiyasi, adolatli jamiyat, shaxs erkinligi, Vatan ozodligi, bunyodkorlik, bag‘rikenglik va baynalmilalchilik, odamiylik kabi o‘lmas fazilatlarini tarannum etib kelayotgan mumtoz va zamonaviy adabiyotimizning eng sara namunalarini xorijiy tillarga o‘girish va chet ellarda targ‘ib etish bo‘yicha ham mamlakatimizda katta ishlar amalga oshirilmoqda”, – degani bejiz emas.

O‘zbek adabiyoti namunalarining ingliz tiliga tarjima qilinishiga nazar tashlash mobaynida shu narsaga ishonch hosil qilish mumkinki, ham mumtoz, ham zamonaviy ma’noda, o‘zbek adabiyoti purmazmun, zalvorli asarlarga boydir. Uni keng targ‘ib etish, nafaqat ingliz, balki jahonning boshqa tillariga ham tarjima qilish hamisha dolzarb muammolardan bo‘lib qolaveradi.

Davlat rahbari ta’kidlaganidek [3]: “Jamiyatimizda kitobxonlik madaniyatini oshirish bo‘yicha boshlagan ishlarimiz davom ettiriladi. Kelgusi yildan milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini ko‘pming nusxalarda chop etish va barcha kutubxonalarga yetkazib berish choralari ko‘riladi.

Shu bilan birga, har yili eng yaxshi badiiy asarlar yaratish, tarjima qilish uchun ijodiy buyurtmalar berilib, muallif va tarjimonlarga munosib qalam haqi to‘lanadi.

Albatta, bu zalda o‘tirgan adiblarimiz tarjima san’atining naqadar mashaqqatli ish ekanini yaxshi biladilar. Mana shunday mas’uliyatli mehnatni munosib rag‘batlantirish uchun ulug‘ shoir va tarjimon Ogahiy nomidagi xalqaro mukofotni ta’sis etsak, nima deysizlar?”.

Shubhasiz, tarjimonlarning mashaqqatli mehnati natijalari o‘z vaqtida e’tirof etiladi va yuksak badiiy tarjima mualliflari munosib taqdirlanadi.

Adabiy aloqa har qanday adabiyotning rivoji uchun nihoyatda zarur omillardan. O‘zbekistonda mustaqillik davrida adabiy aloqa va tarjima masalalariga davlat miqyosida e’tibor berilib, keng imkoniyatlar yaratilmoqdaki, buni hech mubolag‘asiz adabiy aloqalarning yangi bosqichi deb atasak yangilishmaymiz.

Tarjima nima? Ta’bir joiz bo‘lsa, matematika tili bilan aytganda, bu – yozuvchi yoki shoir tomonidan tarjimonga berilgan masala. Tarjimon boshqa milliy, tarixiy, adabiy muhitda, o‘zga til materialli asosida ana shu

masalani yechishi kerak. Masalaning shartlari ham, yechimi ham berilgan. Uning shartlarini o'zgartirishga tarjimonning haddi sig'maydi. (Adabiyotda umuman olganda shartlari asosli ravishda o'zgartirib yechilgan masala originallik kasb etadi.) Aniq fan bo'lmish matematikada ham o'ziga xos ijodiylik bor: hatto qat'iy shartlar asosida ifodalangan masalani ham bir nechta (ba'zan o'nlab) yo'llar, usullar, variantlarda yechish mumkin. Xuddi shuningdek, ayni bir avtorning muayyan asarini ma'lum bir tilga bir necha martalab tarjima qilishga yo'l qo'yiladi. Chunki bir tarjimaning o'zida asl nusxaning bir yo'la yuz ma'nosini kashf qilib bo'lmaydi – yuzinchi ma'no “dilda” bo'ladi.

Ma'lumot o'rnida [4]: “...Alkimyogarning o'zbek tilida birdaniga uchta tarjimasi paydo bo'lishi ham bizning ixtiyorimizdan tashqari ramziy bir hodisadir. O'zbek adabiyotining zabardast olimi va tarjimoni, hurmatli ustozim Ozod Sharafiddinov, taniqli adabiyotshunos, fidoyi jurnalist Ahmad Otaboyevlar tarjimalariga kamoli ehtirom ila mazkur tarjimani bir urinish, deb hisoblashlarini istar edim”, – deb yozadi shoir va tarjimon Aziz Said.

Shu o'rinda adabiyotshunos olim Suvon Melining 2007-yilda aytgan fikrini yodga olaylik [5]: “Hozirgi zamon chet el adabiyoti haqida gap ketganda, aytish joizki, nimani tarjima qilish va nimani targ'ib qilishni ham bilish kerak, shekilli. G'arbda bestseller bo'lgan asar bizda ham shunday bo'ladi, deb o'ylash xato. Bundan tashqari, bestseller va chinakam badiiy asar sifat-saviya jihatidan boshqa-boshqa hodisa ekani ham bor gap. Biri ommaviy, ikkinchisi – badiiy hodisa! Ommaviy hodisa badiiy, badiiy hodisa ommaviy bo'lmasligi mumkin. Aytaylik, Paulo Koeloning “Alximik”ka o'xshash asarlarining shov-shuvli maqtoviga jo'r bo'lish tanqidchilik obro'yiga putur yetkazadi, kitobxon didini chalg'itadi. Ustiga ustak, bu adabiy kuchlarning isrof bo'lishiga olib kelmaydimi? Bu o'rinda men “Alximik”ning bir yo'la uch tarjimon tomonidan o'zbekchaga ag'darilganini nazarda tutayapman. Meningcha, “Alximik”ning lo'nda bahosi — adabiy kompilyatsiya”. (*To'rtinchi tarjima ham nashr etilibdi, tarjimon Gulchehra Azimova. 20.02.2020.*)

She'riy asar nasriy asardan nima bilan farqlansa, nazm tarjimasi ham nasriy tarjimadan xuddi shunday va shunchalik farqlanadi. She'riy asar, janr taqozosiga ko'ra, shaklan qat'iy chegaralangan, uning tarjimasida esa ana shu chegaralanganlik yanada ortadi. Chunki ma'lum sistema, vazn, ohangdorlik nuqtayi nazaridan muayyan bir o'lchovga solingan badiiy asarni boshqa tilda qayta yaratish juda murakkab ijodiy jarayondirki, bu muammoni shoirlik iqtidoridan tashqari, ikki tilni mukammal egallagan mohir tarjimon-adibgina hal qila oladi (*G'aybulloh as-Salom*).

She'riy tarjima dialektikasiga xos umumiy, tipik xususiyat shundaki, asl nusxaning faqat lug'aviy mazmunini to'kis berishga rujuv qilish uning badiiy, nazmiy tabiatiga lat yetkazadi, yoki aksincha, "she'r asosida she'r" yaratishga zo'r berish tarjimonni – avtordan, tarjimani – originaldan uzoqlashtirib yuboradi [6] (*G'aybulloh as-Salom*).

Tilining qashshoq va g'aribli, badiiy ijod iqtidorining kamligi, shoirona zakovat, did va iste'dod yetishmasligi tarjimaning rangpar, nomukammal, beta'sir bo'lib chiqishiga sabab bo'ladi, asar ichki jozibasining so'nishiga olib keladi. Afsuski, ko'zdan kechirilgan zavqbxsh tarjimalar bilan barobar, asl nusxaning soyasinigina eslatuvchi, badiiy fazilatdan mahrum suyuq narsalar ham uchrab turadi. Holbuki, xom-xatala, bo'sh original asarlar kabi, quruq "mazmun"ni bayon etuvchi, haroratsiz, shuursiz tarjimalar faqat koni zarardir (*G'aybulloh as-Salom*).

Badiiy tarjimani adabiyotshunoslik muammolaridan ajratib amalga oshirish maqsadga muvofiq emas. Badiiy asar tarjimonining vazifasi faqat asar mazmunini, uning tilini mutanosib qayta yaratishdan iborat bo'lmay, balki muallifning individual uslubi, uning qaysi adabiy oqimga mansub ekanligini ham aks ettira olishdir. Buning uchun esa u faqat o'z milliy adabiyotshunosligi bilan chegaralanmay, asliyat tili adabiyotshunosligi taraqqiyotini ham e'tiborga olishi kerak (*M.Q. Baqoyeva*).

Tarjimachilikda tarjimon uchun birlamchi qoidalar mavjud. Tarjima — adabiy san'at turi, tarjima ilm ham. Shu ma'noda, tarjimon so'z san'atkori sifatida o'zga tilni mukammal bilgani holda, o'z tilini yaxshi bilmasa, asar juda g'arib, nursiz bo'ladi.

Har bir xalq, har bir davrga xos ramziy fikr va ma'nolarni tushunmasdan qilingan tarjima qosh qo'yaman deb ko'z chiqarishning aynan o'zi... (*Vafo Fayzulloh*).

Har bir tarjima asari — o'z davrining mahsulidir. Aytaylik, yuz yil oldin muayyan bir badiiy asarning o'zbek tiliga qilingan tarjimasi bilan uning keyingi davrda qilingan tarjimalarini bir-biri bilan qiyoslansa, bundan turli davrlarda yashagan tarjimonlarning asar muallifini tushunish darajasi, ularning mahorati o'rtasida ko'zga yaqqol tashlanadigan tafovutnigina emas, balki adabiy tilning turli davrlarda ishlanish darajasini ham ko'rish mumkin [7]. Shu o'rinda G'aybulla Salomovning fikrini yoddan chiqazmaslik zarur [8]: "Har qanday tarjimani, xususan, badiiy tarjimalarni tadqiq qilishning eng to'g'ri, qulay va samarali nazariy zamini stilistika, ikki til vositalari, ikki adabiy-tarixiy tajribani qiyosiy uslubiyot va tipologiya asosida tadqiq etishdir. Badiiy tarjimaga xalqlar o'rtasidagi adabiy aloqalarning bog'lovchi halqasi sifatida qaragan holda, uni qiyosiy-uslubiy-tipologik asnoda

o'rganish biryoqlamalikdan qochishga, badiiy tarjimaning adabiy estetik va til masalalarini qo'shib, yaxlit va muntazam tahlil qilishga imkon tug'diradi".

Tarjimon ishi masalasida shaxsiy fikrlarim: Tarjimon o'zligidan kechib, o'z hayotini va faoliyatini o'zgani ishini mukammal qilishga baxshida etishga qodir bo'lgan shaxs. Masalan, har qanday adibning 10 ming kishi o'qimaydigan asarini millionlab, kerak bo'lsa, milliardlab o'quvchilar e'tiboriga yetkaza oladigan shaxsiyat. Butun bashariyatni, turli tilli millat va elatlardan iborat milliardlab xalqlarni biri-biridan o'rganish, ibrat olishini, muloqot qilishini, tushunishi, anglashi, o'rganishi, saboq olishi, kerak bo'lsa, ibrat olish imkoniyatlarini beg'araz tarzda yaratib, bashariyatga bermalol tuhfa qila olish darajasidagi muakammal ma'naviyatli yetuk inson. Shuning uchun ham minglab adiblar bor-o', ammo tarjimon yagona, sanoqligina xolos. U ilm ahliga ham birdek xizmat qiladi, ularning ishlarini jahon olimlari e'tiboriga yetkazishda o'z tarjimasi bilan yordam bera oladigan shaxs. undan tashqari, u o'za ona tilisini (o'zbek tilini) boshqa tillar hisobidan bo'lsa ham, boyitishga xizmat qiladi, yana nima qilsin! U o'zidan, o'zligidan kechgan inson. Bugun u siz bo'lib, ertaga A. Qahhor bo'lib, indiniga esa I. Sulton bo'lib, Kerak bo'lsa, bugun Shekspir, ertaga A.Navoiy tafakkurida, olamida yashay oladigan, unga umrini bag'shida qila oladigan shaxs-ko'!!! Boshqa adiblar uchun xizmat qiladigan professiya, kasb sohibi. Sizni olamga, bashariyatga tanitgan ham tarjimon. Hech tasavvur qilib, o'ylab ko'rganmisiz, Yozuvchi yoki shoir tarjimon, adib va olim ham tarjimon orqaligina dunyoda qadr-qimmat topmoq-ku!!! Unday kishilarni butun jamiyat qo'llab-quvvatlashi lozim.

Masalan, tarjimonlar o'z faoliyatlari bilan mutsaqillikning birinchi kunidan boshlab islohotlarga xizmat qilib kelmoqdalar, Yetakchilarimizni va ekspertlarimizni jahon tajribasi bilan tanishtirish hamda O'zbekistonni, xalqimiz qadriyatlarini, milliy adabiyotimiz va ma'naviyatimiz ustunligini dunyoga tanitishga ular o'z hayoti va sog'lig'ini tikib kelmoqdalar. Ayni paytda, ilm bilan ham shug'ullanib kelmoqdalar, ayniqsa. tarjimonlik va filologiya masalalari bilan, shu jumladan, davlat tilini rivojlantirish va boyitish sohasiga ham tarjimonlar o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Shuning uchun ham tarjimonlik kasbi BMT va uning YUNESKO tashkilotida o'ta noyob kasb sifatida ro'yxatga olingan.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Ma'naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak // "Xalq so'zi", 2023-yil 23-dekabr, № 274 (8617).
2. Shavkat Mirziyoyev. "O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari" mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga tabrik // "Xalq so'zi", 2018, 7-avgust.

3. Mirziyoyev Sh.M. Ma'naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak // "Xalq so'zi", 2023-yil 23-dekabr, № 274 (8617).

4. Alkimyogar: roman Paulo Koelo. Tarjimon Aziz Said. – T.: Yangi asr avlodi, 2019. –184 b.

5. Tarjima millatni jahonga tanitadi (davra suhbatini M.Sa'diy va A.Otaboyev tayyorladi) // "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", 2007-yil 13-soni.

6. G'aybulla Salomov. Tarjima tashvishlari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. 78- bet.

7. G'aybulla Salomov. Tarjima tashvishlari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. –192 b.

8. G'aybulla Salomov. Tarjima tashvishlari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. 28- bet.

HOZIRGI NEMIS TILIDA NISBATNING O'RGANILISHI

Yulduz Raximova

Katta o'qituvchi (Qarshi DU)

Germanistikada, jumladan nemis tilshunosligida fe'ning nisbat kategoriyasiga darslik va qo'llanmalarning maxsus boblari, alohida tadqiqot (maqola va monografiya)lar bag'ishlangan. Ularda nisbatning ta'rifi, uning turlari, struktura va semantikasi, hajmi haqida bir-biriga o'xshash nuqtai nazarlar bilan bie qatorda, ayrim farqlar ham mavjud. Shulardan ba'zilariga to'xtalib o'tamiz.

1. E.V.Guliga va M.D.Natanzonlar o'zlarining "Грамматика немецкого языка" kitobining nisbatga bag'ishlangan bobida, xususan, shunday fikrlar bayon qilgan: o'timli fe'llar nisbatning ikki shakliga ega: aktiv (das Aktiv, die tatige Form) va passiv (das Passiv, die leidende Form).

Aktiv: *Die Schüler lesen ein Buch.* Passiv: *Das Buch wird gelesen.*

2. Aktiv shakl ega bilan ifodalangan shaxs (yoki predmet) tomonidan chiqqan harakatni ifodalasa, passiv shakl esa harakatning ega bilan ifodalangan shaxs (yoki predmet) ga yo'naltirilganligini va bu harakat boshqa bir shaxs (yoki predmet)dan chiqqanlikni ifodalaydi. Ularning fikricha, ko'pgina tilshunoslar singari, deyarli barcha o'timli fe'llar nisbatning ushbu turlarini hosil qilishda ishtirok etadi. Faqat *haben, besitzen, bekommen, kriegen, enthalten, kennen, wissen, treffen* fe'llarigina nisbatning passiv shaklini yasay olmaydi.

3. So'ngra mualliflar passiv va uning turlari, qo'llanishi va ma'nosini tahlil qilishgan: passiv analitik shakl bo'lib, *werden* yordamchi fe'li va asosiy o'timli fe'ning *siftdosh II shakli (Partizip II)* yordamida yasaladi.

Shulardan namunalar keltiramiz:

Präsens: *Das Buch wird gelesen.*

Perfekt: *Das Buch ist gelesen worden.*

Futurum I Konjunktiv: *Das Buch werde gelesen werden.*

Ular passivning zamon shakllarini aktivning zamon shakllari bilan qiyoslab, bunda ular aynan bir ma'noga ega deyishadi, ya'ni ushbu nisbat shakllari qo'llanishida bir oz farq qilsa-da, ma'nolari o'xshash.

Bizningcha, ularning aynan mana shu o'ziga xos qo'llanishi ularning muayyan mazmunga ega ekanligidan dalolat beradi.

4. E.V.Guliga va M.D.Natanzonlar passivning strukturasiga to'xtalib odatdagidek, uning uch turini: shaxssiz passiv, ikki bo'lakli passiv v auch bo'lakli passivlarni belgilaydi, yani bu yerda subjekt, objekt va predikatlarning ishtiroki nazarda tutiladi.

Ikki bo'lakli passiv: *Viele Häuser werden neu angestrichen.*

Uch bo'lakli passiv: *Die Darstellung wurde von einer großen Gesellschaft und zu allgemeinem Beifall ausgeführt.* (Goethe. Die Wahlverwandschaften).

Uch bo'lakli passivda *von+ot(olmosh)*, *durch+ot(olmosh)*, *mit+ot(olmosh)* predlogli guruhlar odatda agens vazifasida keladi. Ulardan *von+ot* birikmasi shaxsni, *durch+ot* mavhum ma'noni, *mit+ot* esa vosita ma'nosini tashiydi. Mualliflar shaxssiz passivda faqat kesim qatnashishini, hamda ushbu shakl ko'pincha stilistik maqsadlarga qo'llanishini ta'kidlashadi.

Shaxssiz passiv stilistik jihatdan *man* olmoshli konstruksiya bilan sinonim bo'lib, ko'p hollarda ular bir-birini almashtira oladi. Qarang:

Heute wird getanzt. – Man tanzt [Guliga, Natanzon, 1957:160-163].

Rus germanistlaridan L.R.Zinder va T.V.Stroevalar ham qisqa bo'lsa-da, nisbat kategoriyasiga to'xtalib o'tgan.

1. Ma'lumki, tilning barcha vositalari oxir oqibatda objektiv borliqni ifodalash uchun xizmat qiladi. Biroq ular o'zaro hamkorlikdagina bunday xususiyatga ega bo'lishadi. Har bir bunday vosita boshqa vositalar bilan birikkan holda turli maqsadlarga xizmat qiladi. Demak, real borliqni tasvirlashda ishtirok etadigan grammatik vositalardan biri bir vaziyatda ma'qul vosita bo'lsa, ikkinchi bir vaziyatda boshqa bir til vositasi eng ma'qul hisoblanadi. Til vositalariga xos ushbu farq gapda, jumladan, kesim shaklida o'z ifodasini topadi. Masalan:

Der Schüler fragt. – Der Schüler wird gefragt.

Yuqoridagi gaplarning birinchisida so'zlovchi o'z e'tiborini harakat tashuvchi (ega)siga qaratsa, ikkinchisida harakat objektini nazarda tutadi. Eslatilgan aktiv va passiv konstruktsiyalardan har bir aniq shakllar tizimiga va muayyan grammatik ma'noga egaligi bilan xarakterlanadi.

2. Ular nisbat tizimida faqat aktiv va passivni tan olishib, *sein+Partizip II* yordamida yasaladigan stativ nisbat turining borligini inkor etishadi. Xususan,

Gestern sind wieder einige Bäume gefällt gapidagi *sind gefällt* kesimini *sind gefällt worden* kesimining ko'rinishi deb hisoblashadi [Zinder, Stroeva, 1962: 61-62].

Bizningcha, kesimning *sind gefällt worden* ko'rinishi nemis tili taraqqiyotining oldingi bosqichariga taalluqli bo'lishi mumkin, nemis tilining hozirgi bosqichida esa *sind gefällt* shakli mavjud.

Demak, xulosani tilning hozirgi ko'rinishiga qarab baho beradigan bo'lsak, ushbu shakl fe'l nisbatining uchinchi turi –stativni hosil qiladi.

1. Boshqa bir rus germanisti, fe'l nisbati bo'yicha salmoqli tadqiqotlar o'tkazgan professor M.M.Guxman ham nemis tilida faqat aktiv va passiv konstruktsiyalar bor deb ta'kidlaydi.

2. Uning fikricha majhul nisbat va shaxssiz konstruktsiyalar o'zaro ommonimdir, ya'ni passiv bilan shaxssiz konstruktsiya o'rtasidagi ommonimiya „tarixiy jarayonning ya'ni qandaydir yaxlit sistemaning ikki turga bo'lib ketishining natijasidir“ [Guxman, 1964:19].

Ko'rinadiki muallif shaxssiz passivni nisbat oppozitsiyasining paradigmasiga kiritmaydi, va uning shu kabi birliklar tavsifida shaxssiz passiv nisbat oppozitsiyasidan tashqarida qolib ketadi. Bundan tashqari u gapning real mazmuniga ega bo'lgan majhul va aniq nisbatlarning ma'no farqliklariga ega bo'lgan xususiyatlarini ko'ra bilmaydi va nisbat turlari faqat „nutq jarayonida rema va temani farqlash uchun“ ishlatiladi, deydi. [Guxman, 1964:30].

3. M.M.Guxmanning nisbat bo'yicha tasnifida stativ, ya'ni sein+sifatdosh II birikmasi nisbat oppozitsiyasining mustaqil turi hisoblanmaydi. Uning uqtirishicha, ushbu birikma yordamida yasalgan konstruktsiya “o'z tarkibida amalda payt holi va ish-harakat bajaruvchisini nomi funktsiyasidagi predlogli objekt kabi aniqlagichlarga ega bo'la olmaydi” [Guxman, 1964:22].

Biroq bizning kartotekamizda uchragan misollar ushbu fikrning tamomila asossiz ekanligini ko'rsatadi. U o'z fikrini davom ettirib, “na ushbu konstruktsiyalar (ya'ni sein+Partizip II)ning distributsiyasi, na ularning ichki strukturasi ularning ot kesimdan farqlash uchun asos bo'la oladi” [Guxman, 1964:22].

Biroq bir qator ko'zga ko'ringan germanistlar, xususan, F.Blats, G.Kerm va K.Boostlar ushbu birikmani uchinchi nisbat deb, masalani uning foydasiga hal qilishdi.

Biz bu borada keyingi fikr tarafdorimiz. Ayrim tilshunoslar (jumladan, M.M.Guxman, S.D.Katsnelson va boshq) stativning mavjudligini rad etishib, passiv aktivning taskari shaklidir deb, uqtirishadi. Aslida unday emas. Passiv ham, stativ ham nemis tili sistemasida mustaqil ravishda mavjud bo'lib, aktiv kabi huquqlarga ega. Ularning har biriko'p hollarda bir-biriga o'xshashlikka ega bo'lsa,

ba'zi jihatlari bilan farqlanib turadi. Biz ularni, jumladan, yuqorida zikr etilgan talqinlarda ma'lum darajada ko'rib o'tdik.

G.E.LESSINGNING “DONISHMAND NATAN” DRAMASIDA SHARQONA JOY NOMLARINING BERILISHI

**Durdona Toshtemirova,
Magsirtant (Qarshi DU)**

Mazkur bo'limda biz sharqona joy nomlarining berilishiga e'tibor qaratib, uni tahlil qilishga harakat qilganmiz.

„Donishmand Natan“ dramasida sharq davlatlarining sanab o'tilishining boisi, Buyuk Ipak yo'li bilan bog'liq voqea tilga olinadi. Buyuk Ipak Yo'li – qadimda va o'rta asrlarda Sharq va G'arb mamlakatlarini ilk bor o'zaro bog'lagan qit'alararo karvon yo'li (milloddan avvalgi II-asr – milloddan avvalgi XV asr). Buyuk Ipak Yo'li atamasi ushbu davlatlar yo'lidan tashilgan qimmatbaho tovar – Xitoy ipagi bilan bog'liq, G'arb mamlakatlari uzoq vaqtgacha ipakchilik sir-asrorlaridan bexabar bo'lishgan.

O'rta asrlar davrida Sharq bilan G'arbni bog'lovchi karvon yo'li mavjud bo'lgani haqida ko'plab dalillarni keltirish mumkin bo'lsa-da, lekin „ipak yo'li“ nomini unga shartli ravishda qo'llash mumkin, chunki bu yo'lning ahamiyatini endilikda ipak emas, boshqa tovar va maqsadlar belgilar edi. Biroq uning maqsadi – Sharq bilan G'arb o'rtasida yanada mustahkamroq madaniy va iqtisodiy aloqalar o'rnatish, ushbu buyuk qit'alarda yashovchi ko'p sonli xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yaxshilashdan iborat.

Nathan:

...**Babylon**

Ist von Jerusalem, wie ich den Weg,
Seitab bald rechts, bald links, zu nehmen bin
Genötigt worden, gut zweihundert Meilen;¹

Babylon (Вавилон) – Bobil shahri.

Izoh: Mesopotamiyaning janubiy qismi (hozirgi Iroq hududi)da milloddan avvalgi 2-mig yillikning boshidan milloddan avvalgi 538 yilgacha mavjud bo'lgan qadimgi davlat. Markaziy shahri Bobil nomidan olingan.

Bu parchada Quddus shahridan Bobilgacha bo'lgan 200 mil masofa nazarda tutilgan.

Daja:

.... Er kömmt von Babylon.
Mit zwanzig hochbeladenen Kamelen,

Und allem, was an edeln Spezereien,
An Steinen und an Stoffen, **Indien**
Und **Persien** und **Syrien**, gar **Sina**,
Kostbares nur gewähren.¹

Daya:

Bobildan qaytdi u. Turfa shirinlik,
Tog'-tog' matolaru dur javohirni
Olib Hindistondan, Eron, Xitoydan.
Yigimata tuya ustida yuklab,
Keltirishi, hammasi o'ynatar ko'zni.²

Indien– Hindiston (janubiy Osiyodagi davlat);

Persien – Eron (janubiy-g'arbiy Osiyodagi davlat);

Syrien – Suriya (janubiy-g'arbiy Osiyodagi davlat);

Sina – Xitoy davlati (Sina – Xitoyning qadimgi nomlanishi);

Derwisch:

Ich bin am **Ganges**, wo ich leicht und barfuß
Den heißen Sand mit meinen Lehrern trete.³

Ganges – Ganga daryosi.

Izoh: Hindiston va Bangladeshdagi uzunligi 2700 kilometr, havzasining maydoni 1120 ming kvadrat kilometr.

Tempelherr:

Setz ich hinzu: gefangen bei **Tebnin**,
Der Burg, die mit des Stillstands letzter Stunde
Wir gern erstiegen hätten, um sodann
Auf **Sidon** loszugehn;⁴

Rohib:

...Aniq to'g'risi,
Tebnini qal'asida tushdim asrga
Ayni sulh oldidan ortga qaytmoq-chun,
Yo'lni tozalarkan, u qal'ani ham
Qo'lga kiritmoqqa oshiqdik chunon,⁵

¹ Dies Buch.S.354.

² Лессинг Г.Э. Натан мудрый. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. Тошкент-2005.22-bet.

³ Lessing.G.E. Gesammelte Werke. II-Band. Nathan der Weise. Aufbau-Verlag Berlin.1954. S.342.

⁴ Dies Buch.. S.348.

⁵ Lessing. Donishmand Nathan. Dramatik poema. Toshkent. O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005. 16-bet.

Tebnin – Tryusdagi (1187 yilda arablar tomonidan bosib olingan shahar).

Sidon – Finikiyadagi shahar-davlat. O'rta dengizning sharqiy sohilida joylashgan (Hozirgi Livandagi Sayda) shahar. 1187 yilda Sulton Salohiddin tomonidan bosib olingan.

Klosterbruder:

...-Der Patriarch

Hiernächst hat ausgegattert, wie die Veste
Sich nennt, und wo auf Libanon sie liegt,
In der die ungeheuern Summen stecken,
Mit welchen Saladins vorsicht'ger Vater
Das Heer besoldet, und die Zurüstungen
Des Kriegs bestreitet.¹

Shogird-rohib:

Peshvomiz aniqlab bildiki shitob,
Livan yurtidagi qay bir qal'ada
Sultonig ehtiyotkor padari bu kun
Saqlamoqda emish behisob mablag'-
Qo'shinni titishga va turli harbiy
Xarjlarga.²

Auf Libannon - Livan yurtida;

Izoh: O'rta dengizning sharqiy sohilida joylashgan g'arbiy Osiyodagi davlat.

Klosterbruder:

Er glaubt, daß König Philipp wohl
Von Ptolemais aus die Hand hierzu
Am besten bieten könne.³

Shogird-rohib:

Bosh rohib gapiga ko'ra, siz uchun
Qirol Filipp cho'zar yordam qo'lini⁴

Von Ptolemais – salb yuyrishi davrida qamal qilingan O'rta dengiz sohilidagi Akka (miloddan avvalgi III asrda Ptolemaida) shahri. 1187 yilda Sulton Salohiddin bosib olgandan so'ng, salbchilar tomonidan shahar 3 yil qurshab olingan.

¹ Lessing, G.E. Gesammelte Werke. II-Band. Nathan der Weise. Aufbau-Verlag Berlin. 1954. S.351.

² Lessing. Donishmand Natan. Dramatik poema. Toshkent. O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005, 19-bet.

³ Lessing, G.E. Gesammelte Werke. II-Band. Nathan der Weise. Aufbau-Verlag Berlin. 1954. S.352.

⁴ Lessing. Donishmand Natan. Dramatik poema. Toshkent. O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005, 19-bet.

GYOTE SHE'RIYATI O'ZBEKCHA TARJIMALARDA*Nafisa Xomidova**Magistrant (Qarshi DU)*

Gyote ijodi bilan astoydil shug'ullangan tarjimashunos Ya.Egamova va shoira B.Xolbekova adib she'rlari tarjimasi asliyatdagidek o'girishni uddasidan chiqdilar.

Gyotedek ulug' inson hayoti haqidagi mayda-chuyda ma'lumotlar shoiraning o'zi tarjima qilayotgan she'rga, qolaversa, Gyotega bo'lgan avvalgi qarashlarni tamoman ostin-ustun qilib yubordi va uni she'r ustida o'zgacha ilhom bilan ishlashga undadi. Tarjima 2003 yil 23 yanvarda dunyo yuzini ko'rdi. Tarjima har jihatdan asliyatga mos bo'lib, har bir misra besh hijoli vaznda o'girilgan, asl nusxadagidek ikkinchi va to'rtinchi misralar qofiyalanib kelgan: "sarsari-nari", "muloyimjoyim" va hakoza. She'rning barcha uslubiy, lisoniy boyligi, jozibasi, Gyotega xos ohang, eng muhimi, she'rning umumiy ruhi aks etgan. Gyote ushbu she'rni nima uchun yozganligini, undagi har bir so'zda, misrada, bandda, boringki, butun she'rda nima demoqchi bo'lganligini, shoir qalbidagi mehr-muhabbatni, samimiyatni qalban his etgan, go'yoki o'zi she'r muallifiga aylangan. Badiiy tarjima, ayniqsa she'riy asarda tarjimon shuur va ongida xuddi shunday holat yuz bermasin, yaxshi natijaga erishib bo'lmaydi. Zotan, ko'plab o'zbek shoirlarining ruschaga taglama vositasida qilingan tarjimalarning o'rtamiyona chiqqanligini sababi ham ana shunda, ya'ni mutarjim muallif qalbiga, she'r mohiyatiga yo'l topolmaganida va o'sha taglamadan ko'r-ko'rona foydalanganidadir. Demak, asl nusxa tilini bilmaydigan tarjimon birov tayyorlab bergan mutaxassis bilan hamkorlik qilsa, shoir shaxs, uslubi, she'rlariga singdirilgan ma'no va maqsadlar bilan yaqindan tanishsa, natija yaxshi bo'lishi shubhasiz.

"Topganim" she'rining sarlavhasi xususida ikki og'iz to'xtalsak: "Gefunden" – "Topildiq" degani. Biroq bu so'z o'zbek tilida she'r mohiyatini to'la aglatmaydigandek tuyiladi. Darhaqiqat, ortiqcha izohlarsiz ham ixcham "topganim" so'zi muallif maqsadini aynan aks ettiradi. Shuning uchun "topildik" so'zi Kristinaga nisbatan sal qo'polroqdek tuyuladi. Bizningcha, "Topganim" shoir yuragiga yaqinroq. Ushbu she'rga shoir qalbidagi Kristinaga bo'lgan mayin bir mehr, erkalash ohangi singdirilganki, shoir va tarjimon qalblari ana shu nuqtada birlashib, xuddi asl nusxaning o'zidek ajoyib tarjima bunyod bo'lgan.

Agar har bir shoir, yozuvchi boshqa qalam sohiblarining ijod mahsullarini o'z tiliga tarjima qilish bilan shug'ullanib tursa, o'zida mudrab yotgan iste'dod kurtaklarining barg yozishiga turtki beradi, o'sha muallifdan ilhom oladi, ta'sirlanadi, so'z qo'llash, mahorat sirlarini o'rganadi.

Ikkala she'r ham "Yo'lovchilar tungi qo'shig'i" deb nomlanadi. Birinchisi, 1776

yilda, Vaymarga kelgan dastlabki yillari, Sharlotta fon Shtaynxonim bilan tanishganidan keyin yozilgan. She'r mazmuniga ko'ra shu xonimga bag'ishlangan desa bo'ladi. Ikkinchi "Qo'shiq" shoir hayotidagi ziddiyatli onlarda, tanholikda, 1780 yilning 7 sentyabrida Vaymar shahri atrofidagi Kikelxan tog'I tepasida joylashgan ovchilar qarorgohi bo'lmish yopg'och uychaning devoriga qalam bilan yozilgan edi. She'rning asl nusxasi:

Wanderers Nachtlied

Über allen Gipfeln ist Ruh,
in allen Wipfeln spürest du
Kaum einen Hauch.
Die Vöglein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

So'zma-so'z tarjimasi: „Barcha cho'qqilar uzra sukunat, barcha daraxtlar uchida hatto bir sasni sezmayсан. O'rmon qushlari-da jim. Sabr qil birpas. Tinarsan sen ham“.

Ushbu mo'jazgina she'r shoirning eng mashhur she'rlaridan hisoblanadi. Shoir vafotining 150 yilligi munosabati bilan Olmoniyada o'tkazilgan 1982 yilgi so'rov natijalari ham bu fikrni tasdiqlaydi. Gyotening biror she'riya asari haqida shu mitti she'rchalik ko'p yozishmagan. Unga bag'ishlangan parodiyalar ham anchagina. Xullas, shu mitti she'r munosabati bilan yozilgan tanqidiy fikrlar, tahlillar, parodiyalarni jamlasa, butun bir kitob bo'lishi mumkin. She'r ko'rinishidan oddiy bo'lgani bilan mazmuni behad chuqur, uni mag'zini chaqish, ayniqsa boshqa tilga o'sha ichki mohiyatni saqlagan holda tarjima qilish oson ish emas. Bunga she'r tarjimasi ustida ishlash jarayonida yana bir karra amin bo'ldik.

She'rda tabiatdagi metin sukunat haqida so'z boradiki, inson ruhi esa hali tinmagan, u kelajakda sukutga cho'madi. Shu tahlit tabiatdagi chuqur sukut va inson qalbidagi g'alayon o'rtasidagi qarama-qarshilikni ilg'ash qiyin emas edi. She'rning so'nggi ikki misrasiga tabiatdagi eng beorom xilqat bo'lgan inson ham oxir-oqibat tabiatning tinch og'ushidan joy oladi, degan ma'no singdirilgan. She'rning "Yo'lovchilar tungi qo'shig'" deb nomlanishida ham ramziy ma'no bor. Ayrim tarjimonlar uni "Sayyohning tungi qo'shig'i" deb o'girishgan. Hatto tarjimashunos R.Abdullayeva ham shu she'r haqidagi maqolasida sarlavhani "Sayyohning tungi qo'shig'i" deb bergan (Qarang: "Adabiyot ko'zgusi" ilmiy to'plam, №8, 2004). Axir sayyoh boshqa, yo'lovchi boshqa. "Bu dunyoda men bir yo'lovchi" (S.Esenin) deganidek, har birimiz bu dunyoda bir yo'lovchimiz. Yozuvchi O'.Hoshimov aytmoqchi dunyoning bir

eishigidan kirib, boshqa eshigidan chiqib ketamiz. Shuningdek, Gyote ham o'shanday yo'lovchining tungi qo'shig'ini yaratganki, tun ham hayotning tugashini anglatadi.

Tarjimon so'ngi ikki misraga yuklangan ma'no – adabiy tin olish ekanligini nazarda tutish kerak. Bundan tashqari, tarjimada hukm surgan sukunat timsolidagi ulug'vorlik ham aks etishi kerak. She'rni rus tiliga V.Bryusov, I.Annenskiy, M.Lermontovlar tarjima qilishgan. Ushbu tarjimalar haqida rus tarjimashunosligida juda ko'p fikrlar aytilgan. Lermontovning "Gyotedan" deb nomlangan tarjimasi badiiy ijodning yuksak namunasi deb baholangan. Professor Givi Gachichiladzening fikricha, she'rning o'lchovlarini rus shoirlari V.Bryusov va I.Annenskiylar qilgan tarjimalar esa mutlaqo boshqa: birinchisi asl nusxa shaklini aynan saqlashga uringani bois uruq chiqqan. Ikkinchi tarjimada esa Gyotedagi teran sukunat, bu Lermontovda asliyatning asosiy mag'zi sifatida saqlab qolingani, kishining yuragiga qo'rquv soladigan asabiy bir ohang bilan almashgan. O'quvchida to'liq tasavvur hosil bo'lishi uchun mazkur tarjimalarni keltiramiz:

Лермонтов:

Горный вершины
Спят во тьме ночной
Тихие долины
Полны свежей мглой

Не пылит дорога
Не дрожат листы
Подожди немного
Отдохнешь и ты.

Брюсов:

На всех вершинах
Покой;
В листве, в долинах
Ни одно
Не дрогнет черты;
Питси спят в молчании бора
Подожди толко: скоро
Уснеш и ты

Ни дуновения,
В чаше затих полёт...
О подожди! Мгновенье
Тышь и тебя возьмет.

Анненский:

Над высью горной
Тышь
В листве уж черной
Не ошутиш

Lermontov tarjimasida asliyatdagi til unsurlari saqlanmagan bo'lsa-da, lekin unda Gyote ruhi berilgan. “Тыхие долины полны свежей мглой”, “Не пылит дорога” jumalari Gyoteda yo'q, ularni tarjimon shoir maqsadidan kelib chiqib o'zi qo'shgan. “O'rmon qushlari-da jim” tushunchasi tushib qolgan. Biroq bularning barchasi muallif fikrini to'g'ri talqin qilishga xalaqit bermaydi. Aytish mumkinki, Lermontov Gyote mavzusi asosida tamoman yangi she'r yaratgan. Ulkan iste'dod sohiblari she'riy tarjimada asl nusxaning barcha til unsurlarini, shaklini saqlash bilan bir vaqtda she'rning ruhini ham to'liq berishsa, ikkinchi birlari esa undagi so'zlarni emas, asliyatning ruhini, muallif aytmoqchi bo'lgan fikrni tiklash bilan maqsadga erishadilar. Lermontov tarjimasi shunga misoldir.

Yuqorida keltirilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, she'r tarjima qilish ham she'r yozish kabi murakkab va zahmatli, oson ish emas. “Yo'lovchining tungi qo'shig'i” 1914 yildan hozirgacha o'zbek tiliga olti marta o'girilgan. Mutarjimlar Ibrohim Davron, Muhammad Ali, Azim Suyun, Muhammadali Qo'shmoqov, Mahmud Toshtemirov, Bahor Xolbekova bo'lib, bulardan oldingi to'rttasi vositachi til – rus tilidan ya'ni Lermontov nusxasidan, keyingi ikkitasi asl nusxadan o'girganlar. Tarjimalarning qiyosiy tahlili, ularni sinchiklab o'qib, o'rganish, matnga ijodiy yondoshish orqali ikki tarjima oldingilaridan ancha muvaffaqiyatli chiqqan, asl nusxa ruhi to'liq saqlangan, desak xato qilmaymiz. Hajman kichik, biroq juda katta falsafiy ma'noni o'zida jamlagan “Yo'lovchining tungi qo'shig'i” o'zbek tilida ham o'ziga xos oxoru ohang bilan qayta tiklangan deyish mumkin.

DIE IMPLEMENTIERUNG DIGITALER MEDIEN IN DER DEUTSCHLEHRERAUSBILDUNG IN USBEKISTAN: EINE ANALYSE DER DHOCH3 PLATTFORM

Djurayev Dusmurod Uralovich,

Professor (SUWSU)

Khudanova Shakhnoza,

Doktorandin (SUWSU)

Abstrakt: Dieser Artikel untersucht den Einsatz digitaler Medien in der Deutschlehrerausbildung in Usbekistan, wobei die Dhoch3-Plattform im Fokus steht. In den letzten Jahren wurde die Integration neuer Technologien von Pädagogen zunehmend als Mittel zur Optimierung von Lehr- und Lernprozessen im DaF-Unterricht angesehen. Die Digitalisierung im Bildungsbereich, insbesondere durch die Dhoch3-Plattform, bietet eine Vielzahl an Ressourcen, darunter interaktive Aufgaben und multimediale Materialien, die das Lernen bereichern können. Gleichzeitig werden die Herausforderungen der Plattform, wie technische Probleme und der Verlust persönlicher Interaktion, thematisiert. Der Artikel schließt mit Empfehlungen zur optimalen Nutzung der Dhoch3-Plattform in der Hochschulausbildung von Deutschlehrkräften in Usbekistan und betont die Bedeutung einer

Kombination von digitalen und traditionellen Lehrmethoden, um eine effektive Deutschlehrerausbildung zu gewährleisten.

Schlüsselwörter: Digitalisierung, Dhoch3, Plattform, Barriere, Deutschlehrerausbildung, Herausforderungen

Einleitung: Die Implementierung multimedialer Technologien in der Deutschlehrerausbildung hat in den letzten Jahren an Relevanz gewonnen. In diesem Kontext stellt die Dhoch3-Plattform eine innovative Ressource für die Deutschlehrerausbildung in Usbekistan dar, die darauf abzielt, Lehr- und Lernprozesse im Deutschunterricht zu optimieren. Die Plattform zeigt nicht nur Optimierung der Deutschlehrerausbildung, sondern auch damit verbundenen Herausforderungen, wie technische Schwierigkeiten. Laut Biebighäuser& Feick: „Durch das Internet sind deutschsprachige (Online-)Medien auch im Ausland in großer Anzahl, aktuell und häufig kostenfrei verfügbar, sodass ein unmittelbarer Zugang zu Medieninhalten in der Zielsprache Deutsch nun unabhängig vom Land, in dem sich Lernende aufhalten, möglich ist“ (Biebighäuser& Feick, 2020: S. 23). Dhoch3 bietet authentische Ressourcen zum Lehren und Lernen. Vorausgesetzt sind hier gute Deutschkenntnisse und richtiger Umgang mit technischen Geräten. Aber „kennzeichnend für digitale Geräte ist darüber hinaus, dass sie ganz unterschiedliche Funktionen anderer Medien vereinen...“ (Martin, 2020: 71). Dies erfordert dazu anpassende Kompetenzen zu beherrschen und sich im Lernprozess adäquat zu handeln.

Hauptteil: Dhoch3 ist speziell für den DaF-Unterricht und die Deutschlehrerausbildung entwickelte Plattform und bietet eine Vielzahl von Lehr- und Lernmaterialien, die auf die Bedürfnisse von DaF-Studierenden abgestimmt sind. „Mit Dhoch3 wird zunächst ein anderer Ansatz verfolgt als mit DLL-es geht um die Stärkung von Deutsch als Fremdsprache im Hochschulbereich“ (Schart& Schmenk, 2018: Schmaling, 2018). „Die inzwischen 10 verfügbaren Studienmodule fassen fachwissenschaftliche Grundlagen zu verschiedenen Aspekten von Deutsch als Fremdsprache zusammen und stellen über eine Plattform zahlreiche Materialien zur Verfügung, die flexibel und gemäß regionalen Bedarfen und Voraussetzungen für die fachdidaktische Ausbildung an Universitäten-vornehmlich in Masterstudiengängen-genutzt werden können“ (Schmaling, 2018). Diese Flexibilität ist entscheidend, um den unterschiedlichen Anforderungen und Lernzielen gerecht zu werden, die in einem DaF-Klassenzimmer vorkommen. Kurz zu den „adaptierbaren Online-Module des Förderprogramms Dhoch 3 des DAAD“ (Brinitzer et al., 2021: S. 145): Um Dhoch3 Lernplattform nutzen zu können, registriert man sich zuerst und wartet auf eine Bestätigung der Organisatoren. Nach der Bestätigung sind auf der Startseite stehen vier Links

zur Auswahl. Z.B. Zugang zu Dhoch3. Genau hier befinden sich die Materialien für die Lehre, Informationen über die Entwicklung, Kursräume weltweit, wo Dhoch3 schon angenommen wurde. Kyrgystan und Turkmenistan aus Zentralasien sind dort zu finden. In Usbekistan ist meine Forschung als erster Versuch anzustreben.

Ein Vorteil digitaler Medien und in diesem Fall von Dhoch3 ist die Möglichkeit, authentische Materialien zu integrieren. Lernende haben Zugang zu echten Gesprächen, Videos und Texten, die ihnen helfen, die Sprache in realistischen Kontexten zu erfahren. Laut Böckmann „unterstützen authentische Materialien nicht nur das Sprachverständnis, sondern auch das kulturelle Wissen, das für das Erlernen einer Fremdsprache von entscheidender Bedeutung ist“ (Böckmann, 2020: S. 45).

Dennoch bringt die Integration digitaler Medien in den Unterricht auch Herausforderungen mit sich. Technische Barrieren, wie unzureichende Hardware oder eine schwache Internetverbindung, können den Zugang zu digitalen Ressourcen erschweren. Zudem besteht die Gefahr, dass der Fokus zu stark auf den technischen Aspekten liegt und die persönliche Interaktion im Unterricht zu kurz kommt. Eine ausgewogene Kombination von digitalen und traditionellen Lehrmethoden ist entscheidend, um eine effektive Lernumgebung zu schaffen.

Zusammenfassung: Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass die Dhoch3 Lernplattform ein wertvolles Instrument darstellt, um die Deutschlehrerausbildung optimal zu gestalten. Die gezielte Implementierung der Dhoch3 Plattform kann dazu beitragen, den Lernenden mit authentischen und aktuellen Materialien zu fördern und sie auf ihrem Berufsweg erfolgreich zu unterstützen. Die Herausforderungen, die mit der Nutzung innovativer Technologien einhergehen, müssen jedoch aktiv angegangen werden. Deutschlehrende sollten sich kontinuierlich fort- und weiterbilden, um die Möglichkeiten von Dhoch3 optimal auszuschöpfen und gleichzeitig eine unterstützende, motivierende Lernumgebung zu schaffen.

Die Zukunft der Deutschlehrerausbildung mit Dhoch3 ermöglicht Sprache nicht nur zu lernen, sondern auch lebendig zu erfahren und im weiteren Berufsleben anzuwenden. Also, durch die Implementierung von Dhoch3 bietet den „...Heranwachsenden auf bequeme Art und Weise ihr Wissen permanent erweitern zu können“ (Berger, S.49).

Literatur

1. Katrin Biebighäuser& Diana Feick. Digitale Medien in Deutsch als Fremd- und Zweitsprache.Erich Schmidt Verlag, 2020: S. 23.

2. Martin Alexander. Digitalisierung und Lehrerbildung. Hrsg. von Rothlan, Martin/Herrlinger Simone. DigitalI?! Perspektiven der Digitalisierung für den Lehrerberuf und die Lehrerbildung. Münster und New York. Waxmann Verlag. 2020. S.71.
3. Schart, M. & Schmenk, B. Wandel von unten: Zur Einleitung in das Themenheft “Neue Konzepte für den Deutschunterricht und die Germanistik weltweit”. InfoDaF, 45(5). 2018. S. 599-604.
4. Schmaling, B. Dhoch3: Online-Studienmodule für die Deutschlehrausbildung an Hochschulen weltweit: kulturspezifische Modifizierbarkeit und Anwendung im Blended-Learning-Format. InfoDaF, 45(5), 2018. S. 635-654.
5. Böckmann, L. *Interaktive Medien im DaF-Unterricht: Neue Perspektiven für Lehrende und Lernende*. In: *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 39(2), 2020. S. 45-62.
6. Norbert Berger, *Digitale Medien im Deutschunterricht reflektieren*, 2023. S.49.
7. <https://moodle.daad.de>

O‘ZBEK TILI MA’NAVIY-MA’RIFIY LEKSIKASIDAGI O‘ZGARISHLAR TALQINI ASOSLARI

G.N.TOJIYEVA, Qarshi DU
f.f.d.(DSc), professor
D.A.NORALIYEVA, Qarshi DU
tadqiqotchi

Jamiyatda yuz bergan o‘zgarish dastlab tilning lug‘at tarkibida aks etadi. Chunki yangi paydo bo‘lgan yoki yangi mohiyat kasb etgan tushuncha, avvalo, o‘z leksik ifodasiga ega bo‘ladi. Shu boisdan tilning boshqa sathlarida yuz yillar davomida mutlaqo o‘zgarish bo‘lmagani holda leksikada yangilanish va eskirish ba‘zan bir maromda (evolyutsion tarzda), ba‘zan portlash darajasida (revolyutsion tarzda) kechadi. Mustaqillikka erishgan hamda o‘ziga xos taraqqiyot va rivojlanish yo‘lini tanlagan jamiyatimiz hayotidagi keskin burilish tilimizning leksik sathida katta o‘zgarish yasadi. Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy sohadagi evrilishlar natijasi o‘laroq tilimizda “yangi” eskirgan qatlam, neologizm va, qolaversa, qayta tiklangan va yangi konseptual, lisoniy qiymat kasb etgan lug‘aviy birliklar, atamalar vujudga keldiki, bu ularning tadqiq etilishini dolzarb qilib, tilshunosligimiz, jumladan, uning leksikologiya, lug‘atshunoslik sohalari oldiga yangi-yangi vazifalarni qo‘ydi. Yangi leksik birliklar ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayotni barpo etayotgan

millatimizning maqsad va muddaolarini, orzu-istaklarini, xohish-irodasini ifodalovchi ma'nolarni o'zida aks etiradi. Milliy g'oya tushunchalarini ifodalovchi atov birliklari ular sirasida alohida o'rin tutadi.

Ma'naviy-ma'rifiy tushunchalarni ifodalovchi atov birliklari tilimiz zahirasi avvaldan mavjud edi. Biroq u mafkuraviy ahamiyat kasb etmagan, yagona maqsad sari yo'naltirilmagan bo'lib, ayrim kishilar guruhi yoki ijtimoiy tabaqa maqsad-muddaolarini o'zida ifodalar va ularning lingvistik bahosi ham shunga muvofiq edi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tilda mavjud umumiste'mol so'zlari ijtimoiy o'zgarishlar natijasida mafkuraviy qiymat ham kasb etishi mumkin. Masalan, *vatan* so'zi mavjud leksikografik manbalarda eski mafkuraviy nuqtai nazardan tavsiflangan. Bugungi kunda uning qomusiy lug'atlardagi mohiyati o'ziga xosdir.¹¹ "Ma'lumki, istibdod yillarida hukmron mafkura kishilarimiz ongidagi *vatan* tushunchasini buzib, uning o'rniga mavhum, keng va umumiy vatan tushunchasini singdirmoqchi bo'ldilar. Masalan, o'zbek uchun go'yoki Kareliya ham, Yoqutiston ham O'zbekiston bilan bir qatorda vatan edi. Holbuki, vatan – muayyan, aniq tushuncha. Mustaqillik xalqimizda haqiqiy vatan hissini, tushunchasini mustahkamlamoqda. Navbatdagi dolzarb vazifalardan biri har bir fuqaro qalbiga vatanni sevmok, vatan uchun butun kuch-g'ayratini bag'ishlash, vatan nomi, mavqei bilan g'ururlanish hislatlarini singdirishdir"¹². Bu holat "O'zbek tilining izohli lug'ati" da ham aks etdi. O'zbek tilining 2 jildli izohli lug'atida *vatan* so'zining birinchi ma'nosi sifatida "kishi tug'ilib o'sgan va o'zini uning grajdani hisoblagan mamlakat; ona yurt", ikkinchi ma'nosi sifatida esa "kishining tug'ilib-o'sgan o'lkasi, shahri yoki qishlog'i; yurt, diyor" berilgan.¹³ Yangi izohli lug'atda bu ma'nolar tartibida jiddiy o'zgarish mavjud: "1 Kishining tug'ilib o'sgan o'lkasi, shahri yoki qishlog'i; yurt, diyor. 2 Kishi tug'ilib o'sgan va o'zini uning fuqarosi hisoblagan mamlakat; ona yurt"¹⁴.

Inqilobgacha iste'molda bo'lib, sho'ro mafkurasi umumiy iste'moldan siqib chiqargan so'zlar istiqlool tufayli qayta mafkuraviy ahamiyat kasb etdi. Masalan, *aqida* so'zi shular jumlasidan. O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning 1966 yilda yozilgan "Jannat" she'rida quyidagi misralarni o'qiymiz:

Ertak degani bu — bolaga ermak,

Ertak degani bu — shirin aqida.

Men bir kun ukamga so'yladim ertak

¹¹ Мустақиллик: изоҳли илмий-оммабоп луғат / Муаллифлар: М.Абдуллаев, М.Абдуллаева, Г.Абдураззоқова ва бошқ.; А.Жалолов ва Қ.Хоназров умумий таҳририда / –Т.: Шарқ, 1998. – 320 б. – Б.33-34; Фалсафа: қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – Б. 68.

¹² Фалсафа: қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – Б. 68.

¹³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки жилдлик. – М.: Русский язык. 1981. Т.1. – Б. 173.

¹⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. 5 жилдлик. Ж. I. А – Д / Таҳрир хайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. ; ЎЗР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б.444.

Afsonaviy jannat haqida.

Shoirning to‘la she‘riy to‘plami birinchi jildining o‘zida aqida so‘zi 7 marta uchradi. Biroq bu so‘z ilgari diniy mohiyatga ega bo‘lganligi bois “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da tavsiflanmagan edi. Mafturaviy yangilanishlar natijasi o‘laroq, u o‘zining leksikografik talqiniga ega bo‘ldi: “1 E’tiqod qilinadigan narsa, xatti-harakat, u haqdagi gap; tushuncha. 2 Haqiqatga zid, ko‘r-ko‘rona qabul qilinadigan fikr, qoida”.¹⁵ Tushuncha talqini sho‘ro davrida chop etilgan “Filosofiya lug‘ati”da bo‘lmagani holda yangi falsafiy lug‘atda o‘z ifodasini topdi.¹⁶

Tilning taraqqiyotida ayrim so‘z birikmalarining yaxlit ma‘no anglatishga o‘tishi, uni tashkil etuvchi so‘zlar ma‘nolarining jipslashuvi hodisasi ham yuz beradi. Natijada leksik lakunalarni to‘ldiruvchi va qo‘shma so‘zga aylanib boruvchi birliklar paydo bo‘ladi va faollashadi.¹⁷ Bu jamiyat hayotida yuz beruvchi voqelik ta‘sirida ham amalga oshadi. Bugungi kunda leksikalizatsiya hodisasining dastlabki bosqichi sifatida bu holat o‘zbek tilidagi milliy g‘oya tushunchalarini ifodalovchi atov birliklari sirasida ko‘plab uchraydi. Bunga *nosog‘lom yo‘nalish, ma‘naviy muhit, ijobiy tarbiya, jismoniy barkamollik, aqlan yetuklik, hur firklilik, hayotiy tamoyil, yangi fikriy kashfiyot, yuksak g‘oya, mustaqil dunyoqarash, mustaqillik dunyoqarashi, moddiy va ma‘naviy boylik, ozod tafakkur* kabi qator atov birliklarini misol sifatida keltirish mumkin. Ularning ayrimlari hali to‘laqonli so‘z birikmasi holida bo‘lsa, ayrimlari oraliq mavqeni egallaydi, ba‘zilari qo‘shma so‘zga yaqinlashgan yoki ular tizimiga o‘tgan deyish mumkin. Bu birliklardagi semantik siljish va uning lisoniy, nolisoniy sabablarini tahlil qilish hal qilinishi lozim bo‘lgan muammolardan.

Til hodisalarining lisoniy mohiyati ularning tizimiy munosabatlarida reallashadi. Zero, munosabatlardan xoli olingan narsadan mavhum narsa yo‘q. Shuning uchun barcha til birliklarida bo‘lgani kabi milliy g‘oya tushunchalarini ifodalovchi atov birliklarining tizimiy munosabatlari, ularning markaz va qurshov birliklarini aniqlash mazkur birliklarning lisoniy mohiyatini belgilashda birlamchi, kognitiv aspektini tadqiq qilishda bilvosita ahamiyatga ega bo‘ladi.

Demak, ma‘naviy-ma‘rifiy tushunchalarni ifodalovchi atov birliklarining lisoniy xususiyatlari tadqiqi borasida oldimizda qator vazifalar turibdiki, bu holat tilshunoslarimiz zimmasida katta mas‘uliyat mavjudligidan dalolat beradi.

¹⁵Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. 5 жилдди. Ж. I. А – Д / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎЗР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б.126.

¹⁶Фалсафа: комусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. –Б. 41-42.

¹⁷Бу ҳақда қаранг: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 258; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е. – М.: Советская энциклопедия, 1969. –С .215; Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати: Филолог студентлар, тил ва адабиёт ўқитувчилари ҳамда ўрта мактаб ўқувчилари учун. – Т.: Ўқитувчи, 1985. – Б.49.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug‘at / Mualliflar: M.Abdullayev, M.Abdullayeva, G.Abdurazzoqova va boshq.; A.Jalolov va Q.Xonazrov umumiy tahririda /. –T.: Sharq, 1998. – 320 b. – B.33-34; Falsafa: qomusiy lug‘at (Tuzuvchi va mas’ul muharrir Q.Nazarov). – T.: Sharq, 2004. – B. 68.
2. Falsafa: qomusiy lug‘at (Tuzuvchi va mas’ul muharrir Q.Nazarov). – T.: Sharq, 2004. – B. 68. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. 5 jildli. J.II. YE – M / Tahrir hay’ati: T.Mirzayev (rahbar) va boshq.; O‘zR FA Til va adabiyot instituti. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – B.558.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Ikki jildlik. – M.: Russkiy yazik. 1981. T.1. – B. 173.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. 5 jildli. J. I. A – D / Tahrir hay’ati: T.Mirzayev (rahbar) va boshq. ; O‘zR FA Til va adabiyot in-ti. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – B.444.

**“MA’NAVIYAT” LINGVOKULTUROLOGIK LUG‘ATI VA UNDA
KONSEPTUAL LEKSIKOGRAFIYA**

G.N.TOJIYEVA, Qarshi DU

f.f.d.(DSc), professor

D.A.NORALIYEVA, Qarshi DU

tadqiqotchi

O‘quvchilarni ona tilining imkoniyatlari bilan qurollantirishning lingvomadaniyatshunoslik konsepsiyasi ularning lingvomadaniy kompetensiyasini shakllantirishida hal qiluvchi omil bo‘lib, bu konsepsiya asosida o‘quvchi tilni madaniy mag‘iz bilan birga egallab boradi. Egallangan bu imkoniyat asosida u o‘zining muayyan millatning madaniy foniga mansubligini hamda umuminsoniy madaniy merosga haqliligini anglab yetish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi va shakllangan bu ko‘nikma ta’lim jarayonida uning malakasi darajasiga tinimsiz aylanib boraveradi.

O‘quvchi ongida milliy konseptosferaning shakllanishida lingvomadaniy imkoniyatni ongli ravishda o‘stirishga mo‘ljallangan darslik va lug‘atlar katta ahamiyatga ega. Buning yorqin dalili sifatida yangi asrda pedagogika fanlari doktori, professor L.G.Sayaxova rahbarligidagi boshqird olimlari rus tilini o‘qitish lingvomadaniy konsepsiyasining o‘quv-metodik ta’minotini yaratishga qo‘shgan katta hissasini ko‘rish mumkin. Ular o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga

olib, lingvomadaniyatshunoslik aspektidagi qator darslik va o'quv lug'atlari majmuasini yaratishdi va ta'lim jarayoniga tatbiq etishdi.

Lingvomadaniyatshunoslik lug'atlarining obyekti til, tafakkur va madaniyat hodisalari mushtarakligini o'zida aks ettirgan milliy konseptlardir. Milliy-mental xoslangan konseptlar ta'limning lingvomadaniyatshunoslik konsepsiyasi birligi sifatida leksikografik tavsif obyekti sifatida namoyon bo'ladi. Har bir konsept OLT va madaniyat konseptosferasining tashkil etuvchisi bo'lib, o'zida lisoniy ma'no va madaniy mag'izni birlashtiradi. Har bir konsept o'z bag'rida denotativ va konnotativ ma'no hamda madaniy fonni mujassamlashtiradi. Misol sifatida olinayotgan taklif etilayotgan "Olamning o'zbek lisoniy tasvirida milliy g'oya konseptlari" lug'ati ana shunday tipdagi lug'atlar sirasiga kiradi. Lug'atning obyekti "milliy g'oya" konseptosferasidir. Bu lug'at kelajakda tegishli lug'at-korpuslarni yaratish va undan ona tili ta'limi jarayonida foydalanish sari qo'yilgan ilk qadam deyish mumkin.

"Olamning o'zbek lisoniy tasvirida milliy g'oya konseptlari" lug'atida milliy-istiqlol g'oyasi konseptosferasidagi o'zbek milliy mentalitetini umumlashgan holda aks ettiradigan yadro, yadroni xususiylashgan ko'rinishlarda namoyon qiladigan markaz va qurshov konseptlari lingvomadaniy semantikasining leksikografik tavsifi amalga oshiriladi. Lug'atda so'z sof til maydonidan, lingvistik hududdan tashqariga chiqib, lisoniy shaxsning milliy mentaliteti shakllanadigan ma'naviy madaniyat konsepti ifodalovchisi, lingvomadaniyatshunoslik obyekti sifatida konsept ko'rinishida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, lug'atda milliy g'oya lisoniy shaxsni milliy va umummilliy madaniyat bilan bog'laydigan muhim vosita sifatida qaraladi.

"Olamning o'zbek lisoniy tasvirida milliy g'oya konseptlari" lug'ati, albatta, o'zbek tilidagi milliy g'oya konseptosferasiga mansub barcha hodisalarni qamrab olishi ko'zda tutilmagan. Buning uchun tayanch konseptlar aniqlanishi va lug'atda tavsiflanishi lozim. Chunki tayanch konseptlar ta'lim jarayonida shakllanayotgan o'zbek lisoniy shaxsi milliy g'oyaviy dunyoqarashini, shu bilan birgalikda, uning individual olam lisoniy tasvirini va konseptosferasini shakllantirishi uchun yetarli deb o'ylaymiz.

"Olamning o'zbek lisoniy tasvirida milliy g'oya konseptlari" lug'ati uchun tanlangan so'zlar milliy g'oya tushunchasini ifodalovchi asosiy atov birliklari bo'ladi. Lug'atda konseptlarning lingvomadaniy qiymati uning lisoniy, madaniy va falsafiy mundarijasi, etimologik xususiyatlari, derivatsion belgilari, paradigmatic munosabatlari, birikuvchanlik imkoniyatlari asosida, xalq og'zaki ijodi va yozma badiiy matnlardagi qo'llanishlari orqali tavsiflanadi.

Lingvomadaniy axborot quyidagi manbalar asosida tayyorlanadi va natijalar leksikografik talqinga bo'ysundiriladi:

1) assotsiativ tajriba o'tkazilib, o'quvchilarning lingvomadaniy kompetensiyasi ishga solinadi;

2) ilmiy, falsafiy adabiyotlar, falsafiy, filologik va qomusiy lug'atlar; xalq og'zaki ijodi materiallari, o'zbek adiblarining asarlari.

Shu asosda dastlab "Ma'naviyat" makrokonseptosferasi tarkibiga kiruvchi va unga nisbatan mikro- maqomidagi "Milliy g'oya konseptlari" assotsiativ sxemasi tayyorlanadi. Tayyorlangan sxema asosida lug'at tartib beriladi.

Atov birliklarining assotsiativ tadqiqi va talqini texnik talablarga ham yuqori darajada material, manba taqdim qiladi, amaliy leksikografiyaning ahamiyatini yanada oshiradi. Borliq hodisalari va ular o'rtasidagi munosabat tilda qanday aks etsa, assotsiativ sxemalarda OLT ham xuddi shunday tasvirga ega bo'lishi talab qilinadi.

"Jamiyat" makrokonseptosferasi tarkibida "Siyosat" mikrokonseptosferasi mavjud bo'lib, unga "Milliy g'oya" konseptosferasi "ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot" yadroviy birligi asosida bog'lanadi. Ana shu makro va mikromaydonlarning o'zaro pog'onaviy munosabati ideografik sxemalarda ham aks etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati. Toshkent: G'afur G'ulom, 2013. – 448 b.

2. Mirtojiev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. – 94 b.

3. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at / Mualliflar: M.Abdullayev, M.Abdullayeva, G.Abdurazzoqova va boshq.; A.Jalolov va Q.Xonazrov umumiy tahririda / –T.: Sharq, 1998. – 320 b. – B.33-34.

4. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikki jildlik. – M.: Russkiy yazik. 1981. T.1. – B. 173.

5. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. 5 jildli. J. I. A – D / Tahrir hay'ati: T.Mirzayev (rahbar) va boshq. ; O'zR FA Til va adabiyot in-ti. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – B.444.

MUNDARIJA

I - SHO'BA

UMUMFILOLOGIK TADQIQOTLAR: TALQIN VA TAHLIL MASALALARI;

<i>I.P.Bekpўлатов, Илмий-амалий анжуман – сўнгги ютуқлар асоси.</i>	4
<i>Ш.С.Имяминова, А.А.Юлдашева Немис тилида яратилган лингвистик терминлар луғатлари тарихи.....</i>	7
<i>Gulrukh Rakhimova Linguokultureme als Grundeinheiten linguokulturologischer Charakteristik</i>	13
<i>Gafurov Bakhtiyor Zakirovich Cultural peculiarities of translation of literary text and its linguistic-discourse analysis</i>	18
<i>Juraqobilova Hamida Xolmatovna “Ko‘ngil” konsepti bilan ifodalangan metaforalarning lingvokognitiv xususiyatlari.....</i>	23
<i>Kaxarov Qobil Shuhrat o‘g‘li Nemis motam ma’rosimidagi ma’ruzachi nutqiningstilistik tahlili.....</i>	28
<i>Zayniyeva Hilola Shuxratullayevna Ilmiy-ommabop matnlarda til va uslub masalasi.....</i>	34
<i>Rahimova Nilufar Shuxratovna Antonimlik hodisasining matn tuzishdagi o'rni..</i>	39
<i>Achilova Gulhayo Ismoilovna The poetics of a literary image</i>	43
<i>Атамуродова Дилфуза Немис лингвوماданиятида “дўст” ва “дўстлик” концептларининг ифодаланиш усуллари ва хусусиятлари.</i>	48
<i>Nazarova Shoxida Ismatovna Analyzing and Translating Collocations and Idioms in Sydney Sheldon's "If Tomorrow Comes"</i>	54

II - SHO'BA

ADABIYOTSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI

<i>Rustam Sharipov. Abdurauf Fitrat ijodida oilaviy qadriytlar talqini</i>	57
<i>Qunduzoy O'ktam qizi Qodirova Diana Valeryevna Abduramanova. A linguistic analysis of Shakespeare's sonnets.....</i>	64
<i>Khushbokov Oybek Uralovich Die Rolle der deutschen Literatur beim Erlernen der Fremdsprachen in Usbekistan</i>	70
<i>Berdimuratov D.U Allgemeinmenschliche Bedeutung der Werke von Ajiniyaz Kosibay uli</i>	73

<i>Ahmedov Xusen Uzaurovich</i> Применение передовых технологий при изучении произведения "станционный смотритель" А.С.Пушкина в рамках учебных занятий по литературе	75
<i>Rizayeva Shaxnozabonu Shuxrat qizi</i> Exploring authenticity: existential themes in hemingway's the old man and the sea	79
<i>Farmonov Nurbek Pulatovich</i> Inson obrazini yaratishda badiiy vositalarning ahamiyati: muallif xarakteristikasi va portret.....	84
<i>Irisova Komila Sherzod qizi</i> Shoyim Bo'tayevning "Sho'rodan qolgan odamlar" qissasida oilaviy va ijtimoiy munosabatlar talqini.....	88

III - SHO'BA

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI

<i>Islamov Zohidjon Mahmudovich</i> “Муқаддмату-л-адаб”даги туркий сўзликнинг матн мазмунига оид таҳлили.	92
<i>Шухратхон Имяминова</i> Немис тилидаги фразеологик синонимларнинг ўзбек тилига берилишининг асосий муаммолари таҳлили	101
<i>Bobokalonov Ramazon Rajabovich</i> Neyropsixolingvistikaga bir qadam.....	107
<i>Zikrillayev G'ani Nasrullayevich</i> Falsafiy tilshunoslik va metodologiya	117
<i>Begmatov M.B.</i> Ilovali elementlarning asosiy ifodaga bog'lanish usulari.....	140
<i>Nazarov P.Dj.</i> O'zbek tadbirkorlari tilida o'zlashgan so'zlarning tutgan o'rni borasida	143
<i>A.B.Ahmedov</i> Неологизмларнинг ретроспектив аспектдаги тадқиқи.....	146
<i>N.B.Mahmudova</i> Nemis tilida so'z yasash muammosiga doir.....	149
<i>M.T.Raximova</i> German language in the aspect of interlingual communication ..	152
<i>Aziza Zoirova Qulmatova Durdona</i> Le role des lexemes sematiques dans le discours en français	157
<i>Aziza Zoirova Xushnazarova Dilrabo</i> Sémantique du concept verbalisé d'âge en langues anglaise, française et russe.....	161
<i>Aziza Zoirova Ro'zimova Yulduz</i> La semantique et les parties du discours.....	167
<i>Mirzayeva Go'zal Qobuljonovna</i> Neyrolingvistika va dunyo tilshunosligi.....	173
<i>Omonova Mavluda Xolmamat qizi</i> Cognition: the mental action or process of acquiring knowledge	177
<i>Begasheva Sharofat Nematullaevna</i> Turli tilida frazeologizmlar va ularning qo'llanishi.....	182
<i>Расулова Камола Юнусжоновна</i> Фразеологизмы русского и узбекского языка и виды их трансформации в социальных сетях.....	186
<i>Jo'raxolova Bahora Qurbonboyevna</i> Dunyoni kontseptuallashtirishda “kontseptuallashtirish, kategoriyalashtirish va ideallashtirish ” tushunchalari	192

<i>Xalilova Zilola Zamirovna</i> Til – millat qiyofasining bir bo'lagi.....	197
<i>Qodirova Maxfuzaxon Axmadovna</i> Zamonaviy tilshunoslikda talabalarga refleksivlik asosida ta'limni tashkil etishning dolzarb masalalari.....	201
<i>Chariyeva Sarvinoz Tuyg'unovna</i> Tilshunoslikda onomastik birlik va onomastikko'lam tushunchasi.....	204
<i>Malik Xodjayorov</i> Mediadiskurs va uning OAV dagi farqli belgilari	210
<i>F.Maxmudova</i> Mualliflik leksikografiyasi va uning asosiy tushunchasi.....	213
<i>Nabiyeva Rushana Jamol qizi</i> Oziq-ovqat mahsulotlari nomlarida iyerarxik munosabat	216
<i>Berdimurodov Adham</i> Semantische und funktionale Merkmale negativer und neutraler Wörter	219
<i>Nazarova Shoxida Ismatovna</i> Untersuchung der indirekten Rede und ihrer verschiedenen Formen.....	222
<i>Элёржон Юсуфалиев</i> , Тилда инсон омилини тавсифлашнинг асосий ёндашувлари	224
<i>Jo'rayeva O'</i> Fransuz tilida mantiqiy va grammatik eganing ifoda usullariga ko'ra farqi.....	229
<i>Nazarova Shoxida Ismatovna</i> Nutqiy etiket birliklarining tilshunoslikdagi o'rni va ahamiyati	232
<i>Nilufar Eshonkulova</i> Chet tili darslarida metodlar	235
<i>B. Ashirova, X.Pirboyeva</i> Zamonaviy tilshunoslikda narrativlik (hikoya) nazariyasining asosiy qoidalari	241

IV - SHO'BA

ADABIY ALOQALAR VA TARJIMA MUAMMOLARI

<i>Sidiqov Qosimjon Abilovich</i> "Qutadg'u bilig" dagi ikki maqol tarjimasi haqida.....	247
<i>Ostanov Askarjon Nuriddinovich</i> Tarjimada ekvivalentsiz leksika.....	250
<i>Sattarova Marhabo Raxmonqulovna</i> Lirik matnlar tarjimasida milliy kolorit tushunchasi hamda uning tarjimada berilishi	254
<i>Musurmanova Sh.Q.</i> Badiiy matnlar tarjimasining o'ziga xos xususiyatlari.....	257
<i>Sattarova Marhabo Raxmonqulovna</i> Lirik matnlar tarjimasida milliy kolorit tushunchasi hamda uning tarjimada berilishi	260
<i>Mo'ydinova Maftunaxon</i> O'zbek va ingliz tillarida urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning o'xshash va farqli tomonlari.....	
<i>Abdusattarova Lobar Abdulaziz kizi</i> Literary relations and translation issues.....	271
<i>Tosheva Nargiza Ruitdinovna</i> Translation and interpretation of proper nouns across languages	274

Avlayeva Saida Bozorovna «KOVID» soʻzi bilan bogʻliq neologizmlar xususida.....	279

V- SHO'BA

TA'LIM-TARBIYA VA YANGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

<i>Azim Jabborov</i> Ижтимоий-маданий соҳа бошқарув фаолиятидаги гендер хусусиятлар.....	283
<i>Jurayev Dusmurod Uralovich</i> Finlandiya taʼlim tizimi muvaffaqiyati omillari va ulardan taʼlim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari.....	287
<i>Muhammaminova Dildora Azatovna</i> Oʻqituvchi xulq-atvorining oʻrganish jarayoniga taʼsiri.....	293
<i>Атаджанова Шахноз Аббасовна</i> Обучении иностранному языку студентов на неязыковом высших учебных заведений.....	298
<i>Abduraxmonov Xudoynazar Abdirayimovich</i> Digital divides: language and technology opportunities for human development	303
<i>Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich</i> Tabiiy fanlarni oʻqitishda steam taʼlimining oʻrni	307
<i>Odilova Fotima</i> Evaluating and assessing the four skills	311
<i>Sh.X. Nuritdinova</i> , Nemis tili grammatikasini oʻyinlar yordamida oʻrgatish usullariga oid.....	324
<i>Ishonkulov Sherzod Usmonovich</i> Methodology for the development of universal learning activities in a foreign language lesson.....	330
<i>Sattorova Shakhnoza Rakhmonkulovna</i> Gedichte im DaF-Unterricht: didaktische Möglichkeiten und praktische Anwendungen	334
<i>Makhsutxodjaev Muzaffar Mutalifovich</i> The importance of teaching professional english to students of road engineering	341
<i>Xudoyberdiyeva Zumrat Xudayberdiyevna</i> Die Rolle von Lehrern und Lehrenden im Fremdsprachenunterricht	344
<i>Yarmanov Faxriddin Normirzayeva Fotima</i> Инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш самарадорлиги	348
<i>Mamashayeva Mastura Mamasoliyevna</i> New innovative technologies in Teaching English to esp students	355
<i>Ruzmetova D.K.</i> Utilizing pedagogical technologies in English classrooms.....	358
<i>Shamirzayeva Zarifa Xudoyorovna</i> Kasbiy leksikani oʻrganishdagi va oʻrgatishdagi muammolar.....	365
<i>Abdusalomova Dilfuza</i> Using newspaper materials in English language lessons	369

<i>М.Д.Ашурова</i> Создание информационно–коммуникационной среды в подготовке специалистов профилактической медицины	375
<i>Эргешова Дилорам Кадирхановна</i> Об актуальности изучения научно-учебных текстов научного стиля по логистике	379
<i>Musurmonov Ramziddin</i> O‘spirinlarda intellektual iqtidor shakllanishining psixologik xususiyatlari	382
<i>Нурматов Эрали</i> Психологик тадқиқотларда ижтимоий етуклик муаммосининг ўрганилганлиги	384
<i>Yusupova Mushtariy Baxtiyor qizi</i> Methods of analysing dictionary entries: definitions, explanations, cultural notes	394
<i>Ziyodullayeva Sarvinoz Shamsiddin qizi</i> Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo’llari	400
<i>Qosimova Bibimariyam</i> Hozirgi o‘zbek oilalarida shakllanadigan muammolarning psixologik omillari	408
<i>Ибрагимова Замира Атаназаровна</i> Nemis tilida so‘zlovchilar kiber makonida multimediya kompetensiyani shakllantirish mohiyati	414
<i>Nurullayeva Nigora Nazirovna</i> Bo‘lajak nemis tili o‘qituvchilarida ko‘p tilli kompetensiyalarni shakllantirishning o‘rganish metodikasi	418
<i>Usmanaliyev Khusniddin Murodjon ugli</i> Social networks to promote interculturality in higher education	422
<i>Eshonkulova Nilufar</i> Chet tili darslarida metodlar	425
<i>Xusanova Aziza Abduqayum qizi</i> The role of grammar in second language Acquisition	431
<i>Abdusattarova Lobar Abdulazizovna</i> Pedagogical and psychological foundations of foreign language learning	435
<i>Qaljigitova Altinay Narbay qizi</i> The use of creative teaching methods in teaching foreign languages in the context of globalization	436
<i>Majidova Mohinur Bahodir qizi</i> The challenges of learning a language	139
<i>Muyassar Ataxanovna Axmedova</i> The role of pragmatics in language Understanding	441
<i>Akobirova Sarvara Tuyevna</i> Badiiy tarjimaning o‘ziga xos xususiyatlari	444
<i>Baxriddinova Muyassarxon Raximovna</i> Nemis va o‘zbek yuridik matbuot tili tarixi	448
<i>Raximova Yulduz</i> Hozirgi nemis tilida nisbatning o‘rganilishi	453
<i>Toshtemirova Durdona G.E.</i> Lessingning “Donishmand Natan” dramasida sharqona joy nomlarining berilishi	456
<i>Homidova Nafisa</i> Gyote she’riyati o‘zbekcha tarjimalarda	459
<i>Djurayev D.U., Khudanova Shakhnoza</i> , Die Implementierung digitaler Medien in der Deutschlehrerausbildung in Usbekistan: eine Analyse der Dhoch3 Plattform	462
<i>G.N.Tojiyeva, D.A.Noraliyeva</i> o‘zbek tili ma’naviy-ma’rifiy leksikasidagi o‘zgarishlar talqini asoslari	465
<i>G.N.Tojiyeva, D.A.Noraliyeva</i> “Ma’naviyat” lingvokulturologik lug‘ati va unda konseptual leksikografiya	468

Muharrir: B. Musayev
Musahhih: I. Tog'ayev
Kompyuterda sahifalovchi: F. Akramova

Bosishga ruxsat etildi: 28.10.2024 y.
Ofset qog'oz. Qog'oz bichimi: 60x84 1/16.
"Cambria" gar. Ofset bosma.
Hisob nashriyot t.: 27,30.
Adadi: 15 nusxa. Buyurtma №476

«Ilm-Fan-Ma'naviyat» nashriyotida tayyorlandi.
Qarshi sh, Bunyodkor MFY Mustaqillik ko'chasi 10/28-30-uy
"Photo Express" I. Ch. korxonasida chop etildi.
Qarshi sh, Mustaqillik ko'chasi 22- uy

